

PRANAS ŽAGARYS

JONAVOS KAIMAS

TARP ISTORIJOS IR MEMUARŲ

PRANAS ŽAGARYS

JONAUS KAIMAS

TARP ISTORIJS IR MEMUARŲ

PRANAS ŽAGARYS

JOHANNOS KAJMAS

TARP ISTORIJOS IR MEMUARŲ

Versmė

VILNIUS | 2015

UDK 94(474.5)

Ža-14

ISBN 978-609-8148-28-2

© Pranas Žagarys, 2015

© „Versmės“ leidykla, 2015

ISTORIKO ŽODIS 9

ĮVADAS 11

JONAVOS KAIMAS 15

1. SĖLIŲ ŽEMĖ 17

2. PRADŽIOJE BUVO ŽODIS 20

F. Janov (Ф. ЯНОВЪ) 20

Užusienis 22

Plintauka 28

Krioklys ir Kamšėlė 32

Senieji žemėlapiai ir keliai 35

3. JONAVOS KAIMO GIMIMAS 40

Baudžiamos panaikinimo nuostatos ir Jonava 40

Reformos teorija ir praktika 43

Pirmieji Jonavos kaimo žmonės 50

Ponai ir muzikai 57

Lenkmetis 60

4. TARP DVIEJŲ REFORMŲ 74

Sena ir nauja 74

Perpetuum mobile 74

Spaudos draudimas 75

Juodašimčiai 77

Kelionės į Ameriką 78

Mikašiukas sugrįžo 79

Kelionė tramvajumi 80

Teisybė Tarybų Lietuvoje ir Amerikoje 81

Klerikalizmas 82

5. ŽAGARIŲ ŠEIMOS ISTORIJA KAIP JONAVOS ISTORIJOS DALIS 85

6. JONAVOS KAIMO SKIRSTYMAS Į VIENKIEMIUS 109

Konfliktas 109

Sklypų projektavimas 134

Sklypų dalybos 138

Jonavos kaimo žmonės 1913 m. 142

7. DIDYDIS KARAS	146
Rusai	146
Vokiečiai	147
Bolševikai	150
Lietuviai	151
8. NEPRIKLAUSOMYBĖ	153
Sodybų perkėlimas	153
Jonavos žmonės 1935–1953 metais	154
Katalikai ir bedieviai. Kaimo politikai	169
Spauda	183
Radijas	198
Jaunimo vakarai	208
Jonavos iškilieji žmonės	214
Žydai nepriklausomoje Lietuvoje	221
Kapinių byla	227
Kaip buvo padarytas menininkas	243
Pietų Amerika ir Latvija	247
Policininkai ir vagys	250
Stankevičių žemės byla	254
Pavardės ir pravardės	259
Jonaviečiai uždarbiauja	261
Javų pjovimas ir kūlimas	264
Jauja	267
Audros ir perkūnsargiai	272
Nuobodžio darbai	275
9. RUSAI IŠVADUOJA	278
10. VOKIEČIAI IŠVADUOJA	293
Pirmosios dienos	293
Žydai Rytų krašto Lietuvos generalinėje srityje	298
Prievolės	303
Arklių ir vežimų mobilizacija	304
Vyrų mobilizacija	306
Darbininkai Vokietijai	312
Kova už laisvę	315

Frontas artėja	320
Vokiečiai traukiasi	326
11. DAR KARTĄ RUSAI IŠVADUOJA	334
1944 m. rudenį	334
Vagystė	337
Klasių kova	339
Bus šilto pyrago	343
Būti ar nebūti	351
Liolių šeimos tragedija	358
Užkurėliai ir Stankevičiai	366
Ko juokėsi Stuoka?	372
Mobilizacija, prievolės ir ubagai	377
Liaudies gynėjai	381
Pasų keitimas	391
Fabrikinio-gamyklinio apmokymo mokykla	394
Nuotykinga kasdienybė	401
Cirkas	405
Laidotuvės ir giedoriai	409
Šnipai ir Janevičių byla	414
Kolchozas	419
Pabėgimas	429
VIETŲ EPILOGO	436
NEIŠSIPILDĘ LŪKESČIAI	439
VIETOVARDŽIAI	469
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	507
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	513

ISTORIKO ŽODIS

Šiuolaikinis skaitytojas turi gerą progą pasirinkti, kokią istorinę lektūrą ir kokių autorių skaityti, nes knygynuose apstu tiek iškilesnių, tiek eilinių žmonių atsiminimų, istorinių apybraižų, valsčių, kaimų, miestelių istorijų aprašymų. Kaip visame šiame margumyne atrodo Prano Žagario knyga?

Autorius gimė 1931 m. ir iki 1953 m. gyveno dabartiniame Rokiškio rajono Jonavos kaime. Jo pasakojimas – gražus ir svarbus paminklas gimtinei – kaimui ir jo žmonėms. P. Žagarys nėra istorikas, netgi ne humanitaras, vienok pasižymi pastabumu, atidumu, tikslųjų mokslų atstovui būdinga logika, sodria, humoru ir vaizdingais palyginimais dvelkiančia kalba. Visa tai jo tekstui suteikia malonaus romantiško dvelksmo, kuris leidžia skaityti knygą vienu atsikvėpimu. Knygos tekstas konstruojamas griežtai nesilaikant chronologinio principo, kartais įpinant tėvo ir senelio pasakojimų ir labiau išryškinant probleminį aspektą. Skaitytojas tampa įvairios socialinės padėties ūkininkų „kaimynu“, su jais „gyvendamas“ nesitaiksto su akivaizdžia neteisybe, nebesistebi, jog aiškus kaimo bedievis yra pagrindinis religinių giesmių giedorius per krikščionių laidotuves, sužino, jog šventą dieną – sekmadienį aplinka netoleruoja dirbančio sodiečio ir daug kitų dalykų. Skaitytojas ne tik sužinos, kada Lietuvos kaime skaitymas buvo traktuojamas kaip laiko gaišimas, o kada tik sunkus fizinis darbas buvo suvokiamas kaip darbas. Intriguojančiai pasakojama, kaip Lionginas Šapka buvo padarytas genijumi Šepka. Galbūt ne visi autoriaus vertinimai bus priimtini skaitytojui, bet esu giliai įsitikinęs, kad autorius rašydamas šito ir nesiekė. Jis pats karštai diskutuoja su filosofais ir savo potencialius skaitytojus ragina būti teisėjais, pagalvoti, kurioje diskutantų pusėje būti, nes tokios diskusijos svarba pranoksta vienos ar kitos vietovės ribas.

Man, kaip vienam pirmųjų šios knygos skaitytojų, labiausiai patiko pažintis su gyvenimu Jonavoje 1944–1953 metais. Mano vaizduotę audrino partizanų kovos šiame Lietuvos regione. Sovietų teroras, kurį aprašo autorius (pvz., kankinimas spintoje), buvo net baisesis negu įsivaizdavau. Prieš akis stovi nuo mobilizacijos besislapstantys beginkliai kaimo vaikinai. Užtekdamo kai kam „pamatyti“ automatą, ir galėjai būti medžiojamas metų metus. Sutinku, kad komunistai Lietuvoje buvo nuožmesni už nacius, tačiau negaliu sutikti, jog aukos pokario metais buvo beprasmės, nes tikiu, kad tai, kas buvo sudėta ant laisvės aukuro, turėjo prasmę. Bet tai jau mano nuomonė.

Baigti norėčiau palinkėjimu – duok Dieve, kiekvienam iš mūsų taip įamžinti savo Gimtinę. Reiškiu pagarbą atsiminimų Autoriui – Pranui Žagariui.

Doc. dr. Pranas Janauskas

IVADAS

Komandiruotė baigiasi. Reikia nepavėluoti parašyti ataskaitos. Gyvenau nenuobodžiu, nuotykingu metu. Nelinkiu tokių nuotykių savo palikuonims, artimiems ir visiems padoriems žmonėms. Negaliu skųstis, kad *man pačiam* tie nuotyčiai blogai baigėsi. Juk ir „Titanikai“ skęstant dalis keleivių išsigelbėjo. Noriu, kad ateinančios kartos patirtų mažiau nereikalingų vargų, netekčių ir žūčių. Jei šis mano kuklus darbas nepadės to išvengti, tai gal primins, kad reikia būti pasiruošusiems, garantijų nėra ir ateičiai.

Gimiau ir iki 1953 m. gyvenau dabartiniame Rokiškio rajone, Jonavos kaime. Mano amžiną atilsį tėvas Viktoras Žagarys buvo istorijos mėgėjas. Ilgais rudens ir žiemos vakarais pasakodavo apie mūsų šeimoje, Jonavos kaime ir Lietuvoje, kiek ją pažinojo, buvusius įvykius. Kai 1944 m. prasidėjo patys sunkiausi laikai, ne kartą sakė: argi neatsiras žmogaus, kuris visas šitas baisybes aprašys. Tuo metu buvau 13 metų. Negaliu pasigirti, kad žinojau to meto įvykių svarbą. Nesupratau, kad ne kiekvienai kartai tenka tokie išmėginimai. Mėgau daug skaityti ir bandžiau šį tą rašinėti. Kartu supratau, kad toks dienoraštis, kurį turėjo galvoje mano tėtis, būtų sprogstamosios medžiagos gamyba, kuri galėjo užtraukti tremtį į Sibirą, uždarymą į lagerį ar net dar blogesnę baigtį. Gal todėl dabar yra daug vėlesniais metais parašytų atsiminimų, bet maža likusių to meto įvykių laiku rašytų detalių aprašymų ir dienoraščių.

Kartą kaimynė jonavietė Nijolė Gurklienė pasiūlė man parašyti mūsų kaimo istoriją. Bibliotekose teko skaityti trumpus kaimų aprašymus. Maloniai nustebino mūsų kolūkyje dirbusios specialistės Alenos Grigaliūnienės savilaidinė knyga apie kaimyninį Jonavos kaimą – Vilkolius. Tai paskatino rašyti ir mane. Supratau, ar gerai parašysiu, ar blogai, tą galiu padaryti tik aš. Tebūna tai mažas paminklas buvusiam kaimui ir jo žmonėms.

Rimtą mokslinį darbą apie Jonavos kaimą nebūtų lengva parašyti ir istorikui profesionalui, nes istorijos šaltinių – dokumentų, kuriuose būtų minimas nereikšmingas Lietuvos užkampio kaimas, negali būti pakankamai, iš jų nesusidarytų bendras vaizdas. Gyvų žmonių, kurie, kaip ir aš, prisimintų XX amžiaus du trečdalius, be manęs, iš jonaviečių yra likę tik du. Nėra ir tokių, kurie iš savo tėvų, senelių pasakojimų žinotų apie ankstesnius laikus.

Rašant nemažos apimties darbą, tenka susidurti ne vien su ieškomais reikiama, bet ir su tiesiogiai nesusijusiais su užsibrėžta tema faktais. Tuos, kuriuos laikiau įdomiais sau, o gal ir būsimam skaitytojui, nepraleidau progos aprašyti. Taip atsirado platesni 1863 m. sukilimo, baudžiavos panaikinimo aprašymai.

Yra toks posakis – istorija kartojasi. Kartotis ji, žinoma, negali. Bet dalis tiesos, manau,

tame posakyje yra. Kas galėjo Pirmosios respublikos metais pagalvoti, kad gali grįžti baudžiava? Bet ji buvo sugrįžusi. Ne visai tokia pat, bet labai panaši į ankstesnę.

Lietuvių tauta buvo beišnykstanti XIX a. Ar ne panaši padėtis ir dabarties Lietuvoje? Lietuvių tauta visais laikais turėjo didelių nuostolių, todėl išliko maža tarp kaimynų. Nuo pat žinomos istorijos pradžios ją niokojo grobikai iš Vakarų, Rytų ir Pietų. Jos valdantieji sluoksniai pasidavė svetimųjų įtakai, kartu patraukdami paskui save ir dalį pavaldinių. Nuo baudžiavos panaikinimo iki 1940 m. ruseno viltis, kad tauta nebeišnyks. Iškilio inteligentija su lietuviška savimone, buvo pristabdytas nutautėjimas, o gana gausią emigraciją kompensodavo didelis gimstamumas. Šiandien, irstant šeimai, nykstant religijai, lietuvės nebe jaučia pareigos gimdyti. Tautą jau vien todėl pasmerkta išnykimui, nekalbant apie didžiulį emigracijos mastą. Viską vainikuoja mūsų elito – kai kurių švietimo darbuotojų, istorikų pasidavimas svetimiesiems, grįžimas prie užsienio tradicijų. Apie tai rašo J. Patriubavičius ir J. Šadys „Laisvame laikraštyje“ (2011, Nr. 6) bei Algimantas Liekis knygos „Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai“ I tomo pratarinėje.

1944–1953 m. vyko partizaninis karas prieš pavergėjus, labai panašus į ankstesnius savižudiškus 1831 m. ir 1863 m. sukilimus. Be įvykių, stichiškai užgriūvančių Lietuvos kaimą, nusprendžiau aprašyti ir mano menamo meto kaimo žmonių siekius bei lūkesčius. Pokario metais jie užėmė labai svarbią vietą kaimiečių gyvenime. Žinau šeimą, kuri nuolat rūpinosi sutikti karą pasiruošusi – su džiūvėsių ir kt. atsargomis. Kiti, nors duonos ir nedžiovindavo, dažnai ką nors planuodami atsižvelgdavo į būsimą karo faktorių. Kadangi bus karas, reikia elgtis taip ar anaip. Su pačiu Jonavos kaimu ši tema nelabai susijusi, todėl šalia žvilgsnio į Jonavos kaimo istoriją nusprendžiau išskirti tą temą. Taip atsirado antras žvilgsnis į neišpildžiusius lūkesčius.

Aprašant gimtąjį Jonavos kaimą, neišvengiamai teko susidurti ir su kaimyninių vietovių pavadinimais. Užkliuvo didelės jų dalies sudarkyta oficiali rašyba. Nusprendžiau dėl to kreiptis į Lietuvos kalbininkus. Iš pradžių maniau, kad tereikia nurodyti Lietuvių kalbos komisijai tikruosius, vietos žmonių vartojamus pavadinimus, o ji jau žinos, ką daryti. Jei ir nepuls gražinti visų tikrųjų pavadinimų, kilus abejonėms, gal paklaus manęs, kas galėtų paliudyti mano teiginius, arba patys patikrins. Bet iš kalbininkų atsakymų supratau, kad vietinių žmonių nuo seno vartojami vietovardžiai jų paprasčiausiai nedomina. Jie „tradiciniais“ laiko vietovardžius, nevykusiai transkribuotus iš rusiškų dokumentų arba užrašytus žmonių, nebūtinai mažaraščių, bet nežinančių vietos tarmių – kupiškėnų ir uteniškių. Todėl man neliko nieko kito, tik atskleisti tautiečiams, kokio lygio yra šie žmonės, vadinantys save mokslininkais.

Kad iliustruočiau tai, kas pasakyta, pateikiu susirašinėjimo su Lietuvių kalbos komisija kopijas.

Dėkoju už pagalbą Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros vedėjui, istorijos mokslų daktarui doc. Pranui Janauskui, Lietuvos žemės ūkio universiteto Inžinerinių konstrukcijų katedros vedėjui daktarui doc. Feliksui Mikuckui. Ypač esu dėkingas savo kaimynui, giminei ir draugui, dabar jau a. a. Danui Čižiūnui, padariusiam didelį įnašą į šios knygos turinį.

Возвратить для применения в делу. 12
38

Г. Владычанин первый Давид
Павловский вашицкий

ПОВѢСТКА.

Землеустроительных Колежій Ковенской губерніи
Н. А. Савицкий

звѣщаю, что согласно

порученію Ковенскаго Губернскаго Землеустроителя отъ 14 Октября 1910 г. № 2843, приступая въ 14 часа Савицкий въ 9 час. утра для осмотра земельныхъ участковъ дворянъ Павловскаго Павловскаго вашицкаго уезда.

А потому на основаніи ст. ст. 258, 260, 264, 81 аркаш. изъ ст. 79, предлагаю Вамъ явиться въ означенное время въ дистанцію его дворянъ Павловскаго Павловскаго вашицкаго уезда или прислать отъ себя повѣщающаго съ законною доверенностію. Въ случаѣ неявки Вашей, работы будутъ являть въ срокъ и въ Вашемъ отсутствіи. Савицкий для 1910 года.

Землеустроитель Н. А. Савицкий

Повѣстку получилъ Савицкий Павловскаго

Повѣстку вручилъ Савицкий

№ по порядку.	Наименованіе сельскихъ обществъ, селеній и хуторовъ, деревень.	Выкупные платежи по землемѣрному сбору							
		Уездный.	Губернскаго.	Ковенскаго.	Самарскаго.	Самарскаго.	Самарскаго.	Самарскаго.	Самарскаго.
Данъ.	Ско.	Данъ.	Ско.	Данъ.	Ско.	Данъ.	Ско.	Данъ.	Ско.
	<u>Павловскіе сельскіе общества</u>								
	<u>Н. Савицкаго</u>								
66	<u>Васильевскіе</u>								
67	<u>Васильевскіе</u>								
68	<u>Васильевскіе</u>								
69	<u>Васильевскіе</u>								
70	<u>Васильевскіе</u>								
71	<u>Васильевскіе</u>								
72	<u>Васильевскіе</u>								
73	<u>Васильевскіе</u>								
74	<u>Васильевскіе</u>								
75	<u>Васильевскіе</u>								
76	<u>Васильевскіе</u>								
77	<u>Васильевскіе</u>								
78	<u>Васильевскіе</u>								
79	<u>Васильевскіе</u>								
80	<u>Васильевскіе</u>								
81	<u>Васильевскіе</u>								
82	<u>Васильевскіе</u>								
83	<u>Васильевскіе</u>								
84	<u>Васильевскіе</u>								
85	<u>Васильевскіе</u>								
86	<u>Васильевскіе</u>								
87	<u>Васильевскіе</u>								
88	<u>Васильевскіе</u>								
89	<u>Васильевскіе</u>								
90	<u>Васильевскіе</u>								
91	<u>Васильевскіе</u>								
92	<u>Васильевскіе</u>								
93	<u>Васильевскіе</u>								
94	<u>Васильевскіе</u>								
95	<u>Васильевскіе</u>								
96	<u>Васильевскіе</u>								
97	<u>Васильевскіе</u>								
98	<u>Васильевскіе</u>								
99	<u>Васильевскіе</u>								
100	<u>Васильевскіе</u>								
	<u>Итого</u>								
	<u>Сумма</u>								

JONAVOS KAIMAS

**КОМНОРОЕ
ГУБЕРНСКОЕ
ПРИСУТСТВІЕ.**

№ *Июня 1911* года.
№ 6913
Г. Ковна.

Исполнительному Губернскому Присутствию
в *Юрид.*
1911 год, вышелед. акт по *делу Штанке*
и др. им. Чаговецъ и Комарова
и *иныхъ графини Крессинской*
зачемъ приведенныхъ въ исполнение, на основании
ВЫСОЧАЙШЕ утвержденныхъ 26-го Марта 1909
года, и дѣло по повеленію губернскаго
присутствія.

Въ исполнительномъ отдѣлѣ пріемныхъ бумагъ

Зем. докум.	—	дес.	—	сѣж.	—
пересылу	2	дес.	600	сѣж.	—
интитул.	44	дес.	200	сѣж.	—
кварт.	24	дес.	700	сѣж.	—
звѣз.	—	дес.	—	сѣж.	—
высвѣщ.	22	дес.	500	сѣж.	—
контр.	—	дес.	1250	сѣж.	—
Всего	164	дес.	970	сѣж.	—

ПОЛУЧЕНО
20 АВС. 1911
Вз. № 1504

Чаговецкому Сем. Мис. Ко. для справки по принадлежности
дѣла, котораго предметъ, въ при. 1-статей.

I skyrius SĖLIŲ ŽEMĖ

Apie sėlius ir jų žemę žinome labai nedaug. Apytikriai žinome sėlių žemės ribas, į kurias mūsų kraštas, be abejonės, įeina. Kalbininkai teigia, kad sėliai tais atvejais kai mes tariame k, tardavo c, kurį lietuviai vėliau pakeitė į č. Pvz., Cedasai – Čedasai, lietuviškai turėtų būti Kedasai. Turėjo neišnykusius skiemenis an, en, in, un, kuriuos lietuviai daugeliu atvejų pakeitė į nosines a, e, i, u, o latviai visuotinai į ilgąsias balses. Spėjama, kad sėlių kalba galėjo turėti įtakos mūsų kupiškėnų tarmės susidarymui.

Knygoje „Žiobiškis“ [1] Bronius Deksnys (324 p.) rašo: „(...) ši gentis ėmė nykti jau XIII amžiuje, tirpdama latgalių ir lietuvių gentyse. Veikiausiai jau tada lietuviai kėlėsi į sėlių gyvenamas teritorijas.“ Kituose šios knygos skyriuose rašoma, kad mūsų kraštuose ilgus metus buvo dykra, o gyventojai kėlėsi iš kitų Lietuvos vietų, atsinešdami iš ten savo pavardes ir kaimų pavadinimus. Širvinskai esą kilę nuo Širvintų, Galvanauskai – nuo Gelvonų ir pan. Kurkliečių kaimo vardas kilęs nuo Kurklių. Iš to nevertėtų daryti išvados, kad sėliai išnyko, o po to į jų vietą (dykrą) ėmė keltis lietuviai. Toje pačioje knygoje (325 p.) rašoma: „Tai nereiškia, kad dykroje neliko gyventojų. Veikiausiai tarp miškų ir raistų, paupiuose ir paežerėse slėpėsi dar iki galo nesulietuvėjusių ir nesulatvėjusių sėlių sodybos. Jeigu jų čia nebūtų buvę, tai kas gi galėjo atnešti į XV amžiaus pabaigą sėliškus vietovių pavadinimus?“

Mano gyvenimo užteko, kad gimtosiose vietose išnyktų vietos tarmė. Vaikystės metais retai išgirdavai žmogų, kalbantį ne kupiškėnų tarme, o dabar gryna tarme kalbančių žmonių visiškai neliko. Liko tik kai kurie buvusios tarmės atspalviai. Kaip lengva nutautėti! Ypač kai kalbos panašios, kai pašnekovai vienas kitą supranta be vertėjo. Pasionio lietuviai ir latviai dažnai supranta vienas kitą be specialaus mokymosi ir vertėjo. Sėlių kalba, kaip nurodoma „Lietuvių enciklopedijoje“ [2], galėjo būti tarpinė tarp lietuvių ir latvių, panašiai kaip kuršių kalba. Dėl panašumo į lietuvių ir latvių kalbas ji ir išnyko. O kas esame mes, vietiniai, tarkim, jonaviečiai? Nutautėję sėliai ar lietuviai kolonistai?

Nepanašu, kad grobikai kalavijuočiai būtų labai veržęsi į mūsų kraštus. Ir nepanašu, kad senoji Lietuvos valstybė būtų labai gynusi mus nuo tų kalavijuočių ir jų įpėdinių. Vėl pacituosiu minėtą knygą [1]: „<...> kalavijuočiai traukdavo arba iš Daugpilio per Linkmenis į Tauragnus ir toliau į pietus, arba iš Rygos į Upytę ir toliau, Nevėžio pakrantėmis žemyn. Iš metraštinių akiračio iškrinta daugiau kaip šimto kilometrų ilgio ir maždaug tiek pat pločio žemės plotas, – ir ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje. Neretos, paminėtos

1298 metais, vėliau išnyksta iš dokumentų ir vėl atsiranda juose tik XVI šimtmečio viduryje.“

Kad lietuviai ne uoliai gynė savo šiaurinę sieną mūsų kraštuose, rodo sienos su Latvija (Livonija, Kurliandija), dabartinė jos vieta ir buvęs jos perkėlimas į Lietuvos pusę. B. Deksnys teigia [1, 82 p.], kad 1499 m. Lietuvos siena su Livonija ėjo Susiejos upe. Ona Maksimaitienė [3, 80 p.] rašo: „Siena su Livonija buvo nustatyta 1541 metais (jos pagrindu buvo paimta 1529 metais išvestoji siena, o ši rėmėsi 1473 m. siena).“ Pačios sienos aprašymas pradedamas Breslaujos valsčiumi ir baigiamas Baltijos jūra. Tame aprašyme nelengva susigaudyti dėl nuo to meto pasikeitusių, išnykusių ar tiesiog nežinomų smulkių upelių, kalvų ar gyvenviečių pavadinimų. Tam reiktų specialaus pasirengimo. Bet kai ką iš buvusios sienos aprašymų ties dabartiniais Rokiškio, Biržų ir Pasvalio rajonais suprasti galima. Cituojame [3, 80 p.] sienos aprašymą: „Toliau siena ėjo Obelių valsčiumi, Prudovo upeliu Susuotų upelio link, kur prasideda Rokiškio valsčiaus riba, *Susėjos upe iki Nemunėlio*, palei Rokiškio, Onušio, Čedasų, Pienionių ir Biržų valsčius. Nuo Susėjos žiočių 2 mylios Nemunėliu iki Gorodyščės, Naugailių, 2 mylios į šiaurę nuo *Bauskės*“ (išskirta autoriaus).

Po 1435 m. Pabaisko mūšio Kalavijuočių ordinas jau nebebuvo rimta karinė jėga. Jis tolydžio silpo, kol 1561 m. Livonija pasidavė Lietuvai. Žymesnių konfliktų tarp Livonijos ir Lietuvos šiuo laikotarpiu nebuvo. Nepaisant to, XVI amžiuje ar vėliau siena buvo perkelta į pietus Lietuvos nenaudai.

Vien ties minėtais Rokiškio, Biržų ir Pasvalio rajonais atiduota geruoju šimtai, o gal ir tūkstančiai kvadratinų kilometrų teritorijos. Ar to nebuvo kituose sienos su Livonija ruožuose? Vargu. Štai ką rašo O. Maksimaitienė apie sieną su Prūsija [3, 80 p.]: „LDK siena su Prūsija nustatyta amžinąja taika <...> ir buvo pritvirtinta 1529 metais. *Ilgainiui neprižiūrimoje sienoje įvyko pasikeitimų. Prūsijos valdžia veržėsi į LDK ir plėtė savo valdas.*“

Susidaro vaizdas, kad Latvijos (Livonijos, Kuršo) valdovai mūsų kraštuose Lietuvos teritorijos ėmė tiek, kiek norėjo. Jų tolesnę ekspansiją į Lietuvą ribojo ne Lietuvos valstybės ginkluotosios pajėgos, o balos. Pažiūrėkime į žemėlapi. Dabartinės Latvijos sritis į pietus nuo Susiejos yra geros, dirbamos žemės. Lietuvos pusėje – beveik ištisi balų plotai. Einant iš vakarų į rytus, yra balota Biržų giria, toliau – Rioksalės bala, Dūdbalė, Juodymai, Onušio bala (mokytų žmonių pakrikštyta Degesyne), Paduobio durpynas. Knygoje „Rokiškis“ [4, 20 p.] rašoma: „Rokiškio rajone yra gausiausi šalies pramoniniai durpių išteklių, siekiantys 18,9 mln. tonų. Didžiausi telkiniai yra šiaurinėje (Degesyne, Juodymų, Paduobio) ir pietinėje <...> krašto dalyse.“ Išgelbėjo mus tos balos. Jei ne jos, gal kalbėtume latviškai? Tarpai tarp balų nedideli, svetimųjų veržtis giliau į kraštą neviliojo.

Pažiūrėkime į Suvainišio parapiją. Tai maži kaimeliai, kaip salelės išsimėtę tarp balų ir smėlingų miškų.

Štai ką rašo apie mūsų pasienį su Latvija iš Neretų apylinkių kilęs latvių rašytojas J. Jaunsudrabinis [5, 131 p.]: „Aš augau Lietuvos pasienyje. Vos pakėlęs akis virš mūsų kiemo tvoros, išvysdavau pietuose dunksančius Lietuvos šilus. Kadangi prie pačios Neretos miškų, galima sakyti, nebuvo, šis saulės nušviestas mėlynas ruožas mane tartum apkerėdavo. Kai aš kiemo nors klausdavau, kodėl ten, horizonte, tokie mėlyni miškai, man paprasčiausiai atsakydavo: „Ten – Lietuva.“

Belieka pridurti, kad Lietuvos miškai augo smėlynuose ar durpynuose, o Latvijos pusėje buvo geros, dirbamos žemės.

2 skyrius ✂ PRADŽIOJE BUVO ŽODIS

F. JANOV (Ф. ЯНОВЪ)

Taip rašė rusai 1865 m. išleistame stambaus mastelio žemėlapyje.

Ką galėtų reikšti rusiškame žemėlapyje prieš pavadinimą „Janov“ raidė F? Tai – žodžio „folvark“, slavų perimto iš vokiečių, santrumpa. Lietuviai tą žodį vartojo labiau priimtina mūsų kalbai forma – „palivarkas“.

Enciklopedijose rašoma, kad tai dvaro filialas, padalinys. Šios knygos autorius gali tik pridurti, kad palivarke ponas – savininkas paprastai negyvendavo. Skirdavo savo vietininką, kuris tvarkydavo ūkį ir perduodavo ponui tik pajamas iš to ūkio, pinigų ir materialines gėrybes. Kaimiečiai skrupulingai neskyrė dvaro nuo palivarko. Tas pats Jonavos palivarkas dažnai buvo vadinamas dvaru. Taip pat ir Kebelių palivarkas. Čedasų dvaras, kurį nupirko netolimi kaimynai – dvarininkai Komarai, vis vien buvo vadinamas dvaru, ne palivarku, nors savininkai ten ir gyveno.

Trumpai tariant, jei dvarą prilygintume vėžiui (ligai), tai palivarkas – to vėžio metastazė. Kam buvo reikalingos tos metastazės? Ar negalėjo dvarai plėstis panašiai kaip Rusijos imperija, laisvindama pakraščių tautas vieną po kitos, jungdama žemes į vientisą plotą? Gal buvo ir tokių atvejų. Bet dvarai buvo ne kas kita, kaip parazitai, mintantys aplinkinių kaimų syvais, jų darbo jėga. Tolimas baudžiauninkų kelias į darbą būtų buvęs nenaudingas dvarininkams, todėl dvarų dydis turėjo būti ribotas. Dvarų dydį, be to, ribojo ir atstumai, transporto reikmės pačiame dvare. Dvarai ir palivarkai buvo išsidėstę ne atsitiktinai, bet geriausiose žemėse. Jonavos palivarko dirbama žemė taip pat buvo gera.

Maždaug tuo pat metu ar vėliau, kai buvo išleistas minėtas rusiškas žemėlapis (1865 m.), dokumentuose yra užrašytas būsimo Jonavos pavadinimas der. Januvek (дер. Янувек). Kadangi Jonavos kaimas sudarytas panaikinus palivarką, galima teigti, kad F. Janov nėra vėlesnis pavadinimas už įrašą der. Januvek, o to palivarko ar jau kaimo pavadinimas buvo nenusistovėjęs. Slavai tą vietą galėjo vadinti ir Janov, ir Januvek. Vėlesniais metais Januvek išnyksta, lieka tik Janov, Janovo ir sulietuvinta Jonava. Januvek (tiksliai išversti nemoku) būtų maždaug Jonavėlė?

Matyt, vietovardis nėra labai senas, nes žodžio šaknis aiškiai kilusi iš krikščioniško vardo Jan (Jonas). „Lietuvių enciklopedijoje“ [2] rašoma, kad priesagos -ava, -avas yra vertiniai iš slaviškų -ov, -ovo. Tokias slaviškas priesagas atitinka lietuviškos -uva, -avė.

Gyvenamųjų vietovių pavadinimai kyla iš artimos ar kiek tolimesnės aplinkos žmonių. Jonavos pavadinimą galėjo įdiegti dvaro, kuriam priklausė Jonavos palivarkas, šiuo atveju – Čedasų dvaro savininkai. Tikriausiai jau po Lietuvos krikšto buvo įsteigtas palivarkas, kartu ir pavadintas. Dvarininkai nekalbėjo lietuviškai, tad ir palivarko pavadinimą parinko lenkišką.

Jonavų (Janov) yra ne tiek jau reta kaip Lietuvoje, taip ir už jos ribų. Netoli mūsų Jonavos, maždaug 10 km nuo Pandėlio, prie kelio į Kupiškį, yra kita Jonava. Panemunėlio valsčiuje irgi buvo Jonavos palivarkas. Literatūroje minimas kaimas Jonavas Dzūkijoje. Na, ir visiems žinomas Jonavos miestas. „Lietuvių enciklopedijoje“ [2] minima keletas tokios pat darybos vietovardžių Lenkijoje. E. Uldukis [6] mini Jonavą Gudijoje. Žodžiu, Jonavos yra ten, kur siekė lenkų kultūra, kur dvarininkai buvo lenkai. Slavų kraštuose šie pavadinimai tariaimi ir rašomi prigimtinė forma – Janov. Lietuviai pritaikė šį žodį savo kalbai. Juk Lietuvoje sakoma ne Janas, o Jonas, tad ir vietovardį atitinkamai pakeitė. O kad priesagos -ava, -avas yra slaviškos, tą turbūt nedaugelis iš mūsų ir žino. Jos įprastos: Rietavas, Endriejavas, Batniava ir t. t.

Kažkada, jau po antrojo Nepriklausomybės paskelbimo, pastebėjau, kad autobusų stotelė ties mano gimtuoju kaimu vadinasi ne Jonava, o Janava. Pamaniau, pasitaiko klaidų, nežinojo ir užrašė. Bet vėliau žemėlapiuose [7, 8] ir vėl pastebėjau šią klaidą. Galiausiai sužinojau, kad tai oficialus, įteisintas, pakeistas pavadinimas.

Esu prieš vietovardžių kaitaliojimą. Tai – mūsų kultūros viena sudėtinių dalių. Vietovardžiai išlieka šimtus ir tūkstančius metų, tai ir mokslo žinių šaltinis. Prieš keičiant vietovardį reikia devynis kartus pamatuoti, klausti kalbininkų nuomonės. Vietovardžius leistina keisti tik juos lietuvinant ar sunorminant, t. y. panaikinant tarmiškumus.

Tiesa, vietiniai gyventojai kaimą dažniausiai vadindavo Janava. Bet čia jau tarmiškumas. Vietinės tarmės (kupiškėnų ir truputį į rytus – uteniškių) žmogus niekad neištars vardo Domininkas, sakys Daminykas. Ar todėl taip reikia rašyti ir pase? Kaip tada tą patį vardą rašyti Sūduvoje? Suvainiškėnai ir kiti sakydavo „ražončius“ vietoj „rožančius“. Vietoj bendrinėje kalboje priimtų žodžių „komunistas“, „komisija“ mūsų kraštiečiai sakydavo „kamunistas“, „kamisija“.

Vietovės pavadinimą Jonava įteisino pirmosios respublikos valdžia po Pirmojo pasaulinio karo. Jis išliko nepakeistas pirmosios nepriklausomybės metais, vokiečių ir rusų okupacijos laikais, iš viso apie 70 metų. Dabartinis vėliausias pakeitimas reiškia arba jo sulenkumą (pagal lenkišką Jan), arba tarmiškumo įteisinimą. Tarmiški vietovardžiai daug kur keičiami į norminius. Pvz., Pageležiai pakeisti į Pageležius, Alunta – į Alantą ir kt. Kodėl šiuo atveju padaryta atvirkščiai? Ką darysime su Pandėlio apylinkių Jonavos kaimu, pagaliau su

Jonavos miestu? Vienodos kilmės ir darybos pavadinimai turi būti rašomi vienodai.

Pagaliau nukentėjo ne vien Jonava. Daržapievės vienasėdis – užsienis pavadintas Daržiapieve, Rioksalės bala – Roksale, Grūbų kaimas – Grubomis ir t. t., ir panašiai daugybe atvejų. Matyti, kad šiuos reikalus tvarko mažaraščiai.

Bandžiau su tuo kovoti. Kreipiausi į Valstybinę lietuvių kalbos komisiją. Šiuo metu Jonavos kaimo nebėra, bet nors po mirties noriu jį reabilituoti. Apie vietovardžių daryką skaitykite knygos gale.

UŽSIENIS

1918–1940 nepriklausomybės metais kiekvienas jonavietis žinojo, kas yra Užsienis (Ažsienis). Tai į šiaurės vakarus nuo Jonavos esantis plotas, kuriame buvo dirbamos žemės lopai, kita buvo krūmai, pievokšniai, durpynėliai. Per tą plotą ėjo kelias iš Čedasų į Suvainiškį. Jei grybautojas ar uogautojas rinko miško derlių Užsienyje, irgi buvo maždaug aišku kur: didesnio miško ploto pakraštys irgi buvo Užsienis. Didesnė dalis to ploto 1910–1940 m. priklausė Kalniečių kaimui. Bet nebuvo klaida ir Jonavos kaimo šiaurės vakarų pakraštį pavadinti Užsieniu. Iš kur kilęs toks pavadinimas?

Toks pavadinimas jonaviečiams ir kitiems reiškė tam tikros vietovės pavadinimą, iš tiesų kažkada buvo bendrinis žodis. Pažiūrėjus į tą patį 1865 m. žemėlapi matyti, kad daug vietovių pavadinimų pažymėti raide Z („3“). Tai – rusiško žodžio „zastenok“ („застенок“) santrumpa, lietuviškai – užsienis.

Toks darinys kaip „užsienis“ lietuviškose enciklopedijose atskirai neaiškinamas, todėl lietuviškose enciklopedijose teko skaityti, kas yra „Kaimas“, „Viensėdis“, „Vienkiemis“, čia užsimenama ir apie *užsienius*. Rašydami apie tuos pačius dalykus, enciklopedijų autoriai skirtingai aprašo ne tik smulkius, neesminius dalykus, bet ir apskritai lieka neaišku, kas vadintina *užsieniu*, o kas – viensėdžiu, ką reikia vadinti vienkiemiu, o ką – viensėdžiu. Neaišku, kuo šios gyvenviečių kategorijos skiriasi viena nuo kitos.

„Mažoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ [9] viensėdis neaprašomas, o *užsienis*, aiškinant žodžio „Vienkiemis“ reikšmę, traktuojamas kaip tam tikra vienkiemų kategorija. Aiškinant žodžio „Kaimas“ reikšmę rašoma (panašiai kaip ir kitose dviejose tarybinėse enciklopedijose, žr. toliau), kad už gatvinių kaimų išsikėlusios sodybos vadinamos *užsieniais*.

„Tarybų Lietuvos enciklopedijoje“ [10] prie žodžio „Viensėdis“ yra nuoroda, kad

reikia skaityti žodžio „Vienkiemis“ aprašymą, t. y. kad tai yra ta pati sąvoka. Toliau prie žodžio „Kaimas“ minimas ir užsienis. Kadangi panašiai rašo ir kita tarybinė enciklopedija, būtent „Lietuviškoji tarybinė“ [11], tai iš pirmosios [10] pacituosiu užusienio apibrėžimą, paimtą iš „Kaimo“ aprašymo.

„Užusieniai“ – atskiros sodybos ar jų grupelės, nepatekusios į kaimui skirtą trilaukio plotą ar jau po reformos [turima galvoje valakų reforma, paskelbta 1557 m., – aut. past.] išsikėlusios už kaimo.“

Prie žodžio „Kaimas“ aiškinimo pateikta tokia statistika: „Pagal 1897 m. surašymą dab. LTSR teritorijoje buvo 13 201 kaimas, 676 bajorkaimiai, 7439 viensėdžiai, 5166 užusieniai, 271 miestelis.“

„Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ [11], skirtingai nei kitose dviejose tarybinėse enciklopedijose, apibrėžiama vienkiemio sąvoka: „1. Atskira sodyba su žemės sklypu, įeinanti į kurią nors gyvenvietę (kaimą, stanicą, kartais viensėdį), bet esanti atokiau nuo kitų jų sodybų <...>. 2. Gyvenvietė, kitaip viensėdis.“

Apie viensėdį rašoma: „1. <...> Nuo vienkiemių atsiradusių per kaimų skirstymą [turima galvoje Stolypino reforma XX a. pradžioje, – aut. past.] jie skiriasi tuo, kad turi savo tikrinį vardą ir savarankiškos gyvenvietės statusą, juose kartais yra ne viena, o kelios sodybos. Nemaža jų yra kilę iš smulkiųjų bajorų (vieno kiemo) ūkių, iš vad. užsienių (valstiečių ūkiai, nepatekę į kaimą per valakų reformą arba po jos susikūrę už kaimo ribų). 2. <...> kitaip – vienkiemis.“

Gerą progą išsamiai aprašyti užsienius turėjo „Žemės ūkio enciklopedijos“ [12] leidėjai, bet ji liko neišnaudota. Užsienis joje tapdinamas su viensėdžiu. Štai kaip jis aprašomas prie žodžio „Viensėdis“: „Viensėdis (sin. viensėdija, užsienis; ntk. kutaras) – atskira sodyba, turinti aplink save visą žemės masę arba didžiąją jo dalį, dažnai ir pavadinimą, bet neturinti organiško ryšio su kaimu ar miesteliu. Lietuvoje viensėdžiai atsirado senovėje iš miško atkovotuose žemės sklypuose ir XVI a. per Valakų reformą įkūrus sodybas kaimams nepriskirtuose dirbamos žemės plotuose (užusieniuose). Per Stolypino (1906) ir Lietuvos (1922) žemės reformas išskirstytų kaimų gyventojai kūrėsi su viensėdžiais dažnai tapatinamuose *vienkiemiuose*.“

Apie vienkiemius toje pačioje enciklopedijoje rašoma:

„Vienkiemis – atskira sodyba su žemės sklypu, įeinanti į kurią nors gyvenvietę (kaimą, kartais miestelį), bet esanti toliau nuo kitų jos sodybų.“

Cituoti tekstai daugeliu atvejų tarpusavyje nesiderina. Kartais ir to paties straipsnelio tekste yra nelogiškumų. Jei užusieniai yra tik atskiras vienkiemis (tapatinamų su viensėdžiais)

porūšis, tai kodėl [10] statistikoje jie pateikti atskirai nuo viensėdžių? Ar teisinga būtų teigti, kad 1987 m. Lietuvoje buvo 7 439 viensėdžiai, iš kurių 5 166 buvo vadinami užusieniais? Ar teisingiau būtų sakyti, kad iš viso buvo (7439 + 5166) 12 605 viensėdžiai ir užusieniai? Kuo skyrėsi užusieniai nuo vienkiemių ir viensėdžių? Ar tik kilmės istorija, ar kuo nors daugiau?

Besiaiškinant užusienių klausimus, neišvengiamai tenka nagrinėti jų sąsajas su panašiais dariniais – viensėdžiais ir vienkiemiais. Viena tarybinė enciklopedija [10] viensėdžius tapatina su vienkiemiais. Pagal kitą [11] tai yra skirtingi dariniai, bet galimi ir atvirkštiniai pavadinimai, t. y. ne klaida viensėdį pavadinti vienkiemiu ir atvirkščiai. Pagal „Žemės ūkio enciklopedijos“ [12] vienus aprašymus galima teigti, kad tiek užusienis, tiek viensėdis, tiek vienkiemis yra sinonimai, nėra tarp jų skirtumų. Pagal kitus išsina, kad šiokių tokių skirtumų esama.

Kadangi logiškos sistemos aiškinant minėtas sąvokas enciklopedijose nematau, kad būtų lengviau susigaudyti, lentelėje pateikiu jų trumpų apibrėžimų palyginimą.

Sprendžiant kalbos klausimus, teisėjas turėtų būti gyvoji kalba. Mano vaikystės, pauglystės metais seni žmonės sakydavo ne „viensėdis“, o „vienasėdis“. Manau, kad tokia žodžio forma nepeiktina, todėl ir pats toliau ją vartosiu. Vienasėdžių seni kaimiečiai niekada nepainiodavo su vienkiemiais. Maišatį sukėlė pirmosios nepriklausomybės metų valdininkai, žodžio „vienasėdis“ lyg ir nepripažindami. Jie, pvz., Daržapievės vienasėdį oficialioje raštų kalboje vadindavo vienkiemiu. Valdiška kalba turėjo įtakos ir jaunųjų kaimiečių kalbai. Jiems vienasėdis asocijuodavosi su pasenusiais, neteiktiniais žodžiais, tokiais kaip „dziegorius“ ir kt.

Tokią pusiau inteligentų padarytą painiavą vertinu panašiai kaip ir kitus jų nuopelnus, tokius kaip „pataisyti“ vietovardžiai, pvz., Grubos, Janikūnai, Roksalė ir kt.

Taigi ką mūsų krašto kaimiečiai vadino vienasėdžiu, o ką – vienkiemiu? Vienasėdis – tai sodyba ir žemė, iš senų laikų egzistavę atskirai nuo kaimo. *Svarbiausia skiriamoji vienasėdžio ypatybė buvo ta, kad jis turėjo savo pavadinimą.*

Vienkiemis – tai ne kaimo gatvėje esanti atskira sodyba, priklausanti vienokiai ar kitočiai gyvenvietei, dažniausiai – kaimui.

Mūsų krašte valstiečiai nebevartojo užusienio kaip gyvenamosios vietos pavadinimo, jis jau buvo išnykęs. Nesunku paaiškinti, kodėl taip buvo. Užusienių ir vienasėdžių aprašymuose nenurodomi kokie nors esminiai skirtumai tarp jų, išskyrus nevienodą kilmę. Nors enciklopedijose, kaip matėme, rašoma įvairiai, susidariau nuomonę, kad užusieniai turėjo rasti tik po XVI a. valakų reformos, o kiti vienasėdžiai galėjo būti likę iš senų senovės, iš laikų prieš valakų reformą. XIX a. ir anksčiau užusienių ir kitų vienasėdžių kilmė

Savokų „užsienis“, „viensėdis“ ir „vienkiemis“ apibrėžimai enciklopedijose

		Enciklopedijų pavadinimai							
		Mažoji lietuviškoji tarybinė		Tarybų Lietuvos		Lietuviškoji tarybinė		Žemės ūkio	
Enciklopedijoje aiškinama sąvoka	Žodžio pavadinimas	Trumpas turinys	Žodžio pavadinimas	Trumpas turinys	Žodžio pavadinimas	Trumpas turinys	Žodžio pavadinimas	Trumpas turinys	Žodžio pavadinimas
Užsienis	Vienkiemis	Vienkiemio kategorija, tam tikras porūšis. Susidarė po XVI a. reformų	Kaimas	Nepatekusių į kaimų sodybos. Susidarė prieš ar po XVI a. reformų. 1897 m. statistikoje užsieniai pateikti atskirai nuo viensėdžių	Kaimas	Neprašo	Kaimas	Susidarė prieš ar po XVI a. reformos	Kaimas
Viensėdis	Vienkiemis	Neprašo	Kaimas	Iš archajinių gyvenviečių susidariusios gyvenvietės	Viensėdis	Turi savo vardą. Bet gali ir neturėti	Kaimas	Viensėdis	Viensėdis
Viensėdis	Vienkiemis	Atskira sodyba. Gali nepriklausyti kaimui, gali ir priklausyti	Vienkiemis	Viensėdis	Vienkiemis	Įeina į kokią nors gyvenvietę	Kaimas	Užsienio sinonimas. Dažnai tapatinamas su vienkiemiu	Viensėdis
Viensėdis	Vienkiemis	Atskira sodyba. Gali nepriklausyti kaimui, gali ir priklausyti	Vienkiemis	Viensėdis	Vienkiemis	Įeina į kokią nors gyvenvietę	Kaimas	Užsienio sinonimas. Dažnai tapatinamas su vienkiemiu	Viensėdis
Viensėdis	Vienkiemis	Atskira sodyba. Gali nepriklausyti kaimui, gali ir priklausyti	Vienkiemis	Viensėdis	Vienkiemis	Įeina į kokią nors gyvenvietę	Kaimas	Užsienio sinonimas. Dažnai tapatinamas su vienkiemiu	Viensėdis

galėjo būti dar žinoma, nepamiršta. Vėlesniais laikais skirtinga istorinė kilmė buvo pamiršta ir liko tik vienas pavadinimas – vienasėdžiai.

Reiškiniai ir juos atitinkantys žodžiai nėra pastovus dalykas, į juos reikia žiūrėti pro istorijos akinius. Kartais tas pats dalykas ar reiškinys atskirais laikotarpiais vadinamas skirtingai. Pvz., prievartinio darbo ekonomikos sistema žemės ūkyje XIX a. ir anksčiau buvo vadinama baudžiava, o XX a. – jau kolchozais. Toks skirtingas vienodų reiškinių vadinimas turi ir teigiamų, ir neigiamų bruožų. Skirtingi pavadinimai neišryškina tų pačių esminių bendrų šių sistemų požymių: prievartinio darbo ir kai kurių pilietinių teisių suvaržymo. Patogu tai, kad, pasakius „baudžiava“ ar „kolchozas“, iškart aišku, kada ir kur tos sistemos egzistavo.

Blogiausia, kai sąvokos painiojamos, suniveliuojamos, vienas reiškinys vadinamas kito vardu. Sakoma, kad nuo to prasideda bolševizmas. Kažkiek tiesos tame esama. Pvz., Kubą bolševikai vadindavo „laisvės sala“. Toks painiojimas yra tyčinis, siekiant pridengti juo blogos reputacijos reiškinį. Netyčinio supainiojimo pavyzdys yra sąvokų „užusienis“, „vienasėdis“ ir „vienkiemis“ skirtingas pateikimas enciklopedijose.

Dabartiniu metu gyvenviečių klasifikacija dar nėra nusistovėjusi. Žodis „kaimas“ dar vartojamas. Bet ką toks pavadinimas reiškia, jei tame „kaime“ gyvena viena ar dvi šeimos, o dar dažniau – vieniši senukai? Kai nusistovės ūkio struktūros, tikėkimės, atsiras ir tikslius gyvenviečių pavadinimai, jų klasifikacija.

Informacijos apie mūsų krašte buvusius užusienius teikia seni žemėlapiai. 1865 m. išleistame rusiškame žemėlapyje mūsų apylinkės mirga marga nuo pavadinimų, pažymėtų raide З (застенок). Tokių pavadinimų, žyminčių užusienius, daugiau negu kaimų pavadinimų. Ypač daug užusienių būta Onuškių–Juodupės apylinkėse, kalvotame, akmenuotame krašte, labai suskaidytame įsiterpusių į dirbamas žemes smėlio kalvų ir durpynėlių. Buvo sunku išdėstyti kaimų režinius laukus, todėl maža jų ir būta.

Netolimi Jonavos palivarkui, vėliau – kaimui, užusieniai buvo Salos (Сала), Rabliaučyzna (Вроблевщизна), vėliau vadintas Rabliauskų vienasėdžiu, Vilnasalė (Вильнасале), Ajutiškiai (Аютишки), Griškiškis (Гришкишки), Ežerokšnė (Ожарарича), Baleliai (Балеле), Šilagalys (Шилагале). Šalia Grūbų kaimo buvo Grūbų užusienis, netoliese – ir Pagrūbio užusienis.

Kai kurie užusieniai jau mano vaikystės metais buvo išnykę, jų pavadinimai pamiršti, todėl nors minėtame rusiškame žemėlapyje jie ir pažymėti, iššifruoti jų buvusius lietuviškus pavadinimus labai sunku.

Prieš kai kurių netolimų Jonavos palivarkui gyvenviečių pavadinimus yra rusiška santrumpa „Кут“. Tokie pavadinimai mūsų apylinkėse aptikti tik du. Vienas jų – „Кут.

Понедельский“. Rusiškame 1865 m. išleistame žemėlapyje vietovės pavadinimas užrašytas aiškiai, bet neaiškus sutartinis ženklelis, žymintis sodybos ar jų grupės vietą. Galima suabejoti, kur buvo ta gyvenama vieta. Bet ji ryškiai pažymėta kitame sename vokišku šriftu apipavidalintame žemėlapyje. To „Ponedelskij“ būta vėlesnio Pavingriškio kaimelio vietoje. Antras atvejis – pažymėta gyvenama vieta „Кут. Нов. Дворъ“, maždaug buvusio Gurių (Pašilės) kaimelio vietoje.

Esu dėkingas Vytauto Didžiojo universiteto docentui P. Janauskui, padėjusiam apytikriai nustatyti šio pavadinimo prasmę. Viename rusų kalbos žodynų žodis „кут“ paaiškintas kaip tarmiškas žodis, reiškias kampą arba kertę. XX a. pradžios vietovių sąrašė [13, 513 p.] įrašyta Raseinių apskrities gyvenamoji vieta, kurios pavadinimas yra su priedašu „кут“. Iš šių dviejų paaiškinimų, žodyno ir vietovių sąrašo logiškiausia būtų spręsti, kad taip pavadinta su priešdėliu „кут“ yra *kampininko* ar jų grupės gyvenamoji vieta. Išėitų, kad tai – *grytelninko* ar jų grupės gyvenvietė. Šį spėjimą patvirtina faktai, minėti anksčiau, kad ir mano menamu metu minimose vietose buvo grytelninkų kaimeliai.

Daugelis vietovių, kurios 1865 m. rusiškame žemėlapyje pažymėtos kaip užusieniai, man buvo pažįstamos, todėl čia pateikiu ir savo versiją, kaip suprantu žodį „užusienis“. Tai dažniausiai suskaidyti daubų, smėlio kalvų, ežerų, balų, akmenynų ar pasižymintys kitokiomis žemdirbystei netinkamomis savybėmis žemės plotai.

Kaimo trilaukės sėjomainos laukas negalėjo būti bet kokio dydžio, jis turėjo būti apytikriai tokio pat dydžio, kaip ir kiti du. Laukas negalėjo būti bet kokios formos, jame reikėjo išdėstyti rėžius, kurių plotai taip pat turėjo būti galimai vienodesnio dydžio. Reikėjo, kad laukas būtų vientisas, be didelių pievų ar kitokių žemių, į nedarbamą žemę įsiterpusių iškyšulių. Taigi tokie likučiai nuo kaimo laukų ir buvo pavadinti užusieniais.

Baudžiamos laikais dauguma žemių buvo ponų – dvarininkų nuosavybė. Tačiau žinome, kad buvo vadinamieji karališki valstiečiai, kurie mokėjo mokesčius (činšą) ir atliko kitokias prievoles ne ponams, bet valstybei. Tų valstiečių žemė buvo laikoma valstybės nuosavybe. Pasirodo, kad taip buvo ir su užusienių valdytojais. Vieni priklausė ponams, bet buvo ir tokių, kurie priklausė valstybei. Statistikos, kiek kokių buvo, nerasta. Ar buvo tokių užusienių šeimininkų, kurie kartu buvo ir žemės savininkai, išsiaiškinti nepavyko. Reikia manyti, kad ponams priklausę užusienių šeimininkai mokėjo po 1861 m. reformos išperkamuosius mokesčius, kaip ir kaimų valstiečiai.

Grįžkime į Jonavos ir Kalniečių Užusienį. Šį plotą nuo kitų Jonavos palivarko žemių skyrė nedidelis, bet labai lieso, žemdirbystei netinkamo smėlio plotelis ir bala-pieva bei bala-miškas. Nuo Kalniečių kaimo skyrė neplatus baloto miško ruožas.

Šiaip šio Užusienio dirbama žemė pakenčiamo derlingumo (III rūšies), bet labai suskaidyta daubų ir pievokšnių-durpynėlių, todėl nepatogi dirbti. Gi dvarų ir palivarkų žemė paprastai būdavo gera ir nesuskaidyta. Gera buvo ir Jonavos palivarko žemė, išskyrus kai kuriuos pakraščius. Gali būti, kad Užsienio, apie kurį kalbama, plotas senais laikais nepriklausė nei Kalniečių kaimui, nei Jonavos palivarkui. Galbūt Užusienį valdė koks nors pavienis valstietis. Šio rašinio autoriaus atmintyje išliko vaizdas, kad iki 1939–1940 m. šaltosios žiemos kaimyno Stankevičiaus sklype, galbūt buvusio užusienio plote, augo dvi labai senos obelys. Jas tikrai sodino ne Stankevičius, nes buvo senos ir augo kitapus kelio dirbamame lauke, ne prie namų. Galbūt tai buvo kadaise čia gyvenusio užusienio valdytojo sodybos liekanos?

Jonavos užusienis, jei jis toks buvo, turėjo egzistuoti labai seniai. Niekad neteko girdėti iš senų žmonių, kad kas nors būtų prisiminęs ar iš kitų girdėjęs buvus tokią ūkį, sodybą. Kai buvo sudarinėjamas Jonavos kaimas, to užusienio jau nebebuvo. Buvo tik Jonavos palivarko rubežius su Kalniečių kaimu. Tas rubežius ėjo arčiau Kalniečių kaimo negu vėlesnis, egzistavęs po 1910 m., nes Kalniečiai, jonaviečių požiūriu, dar nebuvo „prichvatizavę“ dalies Jonavos kaimo žemių. Nenustebkite, tada gal dar nebuvo to žodžio, bet galėjo būti veiksmai. Apie tai dar rašysime.

Jonavos užusienis nepažymėtas ir mano dispozicijoje esančiuose 1865 m. bei anksčiau žemėlapiuose. Nepaisant to, esu tos nuomonės, kad vis dėlto jis buvo. Vietovių pavadinimai, nepaisant jų nelogiškumo dėl besikeičiančių aplinkybių, išlieka šimtus, net ir tūkstančius metų.

Kur ir kokio dydžio galėjo būti tas užusienio ūkis? Į jį turėjo įeiti vėlesnių Žagario, Stankevičiaus, Dambrausko, dalies Vyduolio ūkelių dirbamos žemės. Be to, tam užusieniui turėjo priklausyti ir dalis buvusio Jonavos palivarko dirbamos žemės šiaupus Dūdbalės, 1910 m. priskirtos Kalniečių kaimui. Po tų metų ši žemė, besiribojanti su jonaviečio Dambrausko sklypu, buvo Kalniečių gyventojų Sakalausko nuosavybė. Iš viso dirbamos žemės tame užsienyje galėjo būti apie 15 ha, o su aplinkiniais pievų, ganyklų, galbūt ir miško plotais – valakas (21 ha) ar daugiau.

PLINTAUKA

Nuo Jonavos dirbamų žemių į rytus plyti apie 30 ha žemutinio durpyno – pievų. Už pievų balotas miškas – Dūdbalė. Pievos pavadinimas – Plintauka. Kokia to pavadinimo kilmė?

Kaimo ir apylinkių žmonės žinojo veiksmažodį „plintavoti“. Šis žodis reiškė kirsti mišką iš šaknų, rauti medžius ir krūmus su kelmais.

„Lietuvių kalbos žodyne“ [14] taip pat aiškinama žodžio „plentavoti“ (tarmiškai – „plintavot“) reikšmė: rauti krūmus, kelmus, lyginti žemės paviršių. Pažymėta, kad tai – svetimžodis, kilęs iš lenkiško žodžio „plantovac“ (į lietuvių kalbą šį žodį reikėtų transkribuoti „pliantovac“). Nuo to žodžio kilęs ir darbo išdavos – išlyginto ploto, pievos pavadinimas.

Darbams vadovavo sulenkėję dvarininkai, todėl ir darbo pavadinimą ėmė iš lenkų kalbos. Plintaukos daryba irgi lenkiška. Tarp kitko, Jonavos Plintauka, kaip ir pati Jonava, ne vieniša. Knygelėje „Skapiškis“ [15] minimos trys Plintaukos ir viena Plintavonė (tarm. Plintavonā).

Žodžių kilmė – įdomus dalykas. Bet kur kas įdomesnis pats nuveiktas darbas. Tai buvo gal vienas pirmųjų apylinkėje (parapijoje ar net dabartiniame rajone) melioracijos darbų. Iš senų žmonių pasakojimų žinoma, kad prieš „plintavojimą“ miškas buvo šlapias, nebuvo vilties įrengti jo vietoje geras pievas. Todėl prieš kertant mišką, raunant kelmus, buvo kasamas melioracijos griovys į Neretėlės upelį. Dėl darbų sekos galima abejoti – galėjo griovį kasti ir po „plintavojimo“ arba viską darė vienu metu. Visa tai buvo daroma dar baudžiovos laikais. Rusiškame 1865 m. stambaus mastelio žemėlapyje griovys jau pažymėtas.

Tuomet tokius didelės apimties darbus galėjo organizuoti tik ponai – dvarininkai. Plintaukoje buvo tik griovio pradžia. Jo vidurinė ir žemutinė dalys ėjo per Kalniečių kaimo valdomas žemes: Dūdbalės mišką – balą ir Prūdų pievas. Iš viso griovio ilgis galėjo būti apie tris kilometrus. Panašu, kad melioracijos griovys buvo kasamas per vieno savininko valdas. Knygoje „Rokiškis“ [4, 159 p.] nurodyta, kad 1741 m. Vilkoliai ir Kalniečiai priklausė Čedasų dvarui. Jonavos palivarko priklausomybę Čedasų dvarui liudija išlikęs dokumentas (118 psl.). Tiesa, tie du liudijimai – ne vieno meto (kaimai – 1741 m., o palivarkas – po 1861 m.). Bet ta proga reikėtų paminėti, kad dvarų savininkai keitėsi palyginti dažnai, o kaimų ir palivarkų priklausomybė konkrečiam dvarui buvo gana pastovi, pasikeitimai nedažni, jei jų iš viso būta. Žinomas kitas reiškinys: bėgant laikui keitėsi pačių dvarų – palivarkų statusas. Zablaciaus dvaras, kuriame vėliau gyveno savininkai Koscialkovskiai, 1739 m. buvo vadinamas palivarku [4, 158 p.]. Kaip jau minėta, kaimo žmonės aiškiai neskirdavo dvaro nuo palivarko. Kalbėdami apie buvusį Jonavoje, vieni vadindavo jį dvaru, kiti – palivarku.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti gana patikimą išvadą, kad aprašomų melioracijos dvarų organizatorius turėjo būti Čedasų dvaro savininkas. Bet savininkai bėgant metams

keitėsi. Kad būtų galima nustatyti, koks ponas tuos darbus organizavo, reikia žinoti, kada jie buvo vykdomi. Tiksliai to nustatyti nepavyko. Teko pasitenkinti tik labai apytikriais spėjimais.

Viena galima pasakyti beveik tvirtai: griovys per Plintanką ir Dūdbalę kastas ne vėliau kaip 1865 m., nes rusiškame tų metų laidos žemėlapyje griovys jau pavaizduotas. Kitą datą – „ne anksčiau“ – nustatyti sunkiau. Iš kai kurių aplinkybių galima spręsti, kad aptariami darbai vykdyti po Napoleono karų, po 1831 m. sukilimo. Kai kuriuos pamąstymus, patvirtinančius tokį požiūrį, pateiksiu.

Pirmiausia – mano vaikystės ir paauglystės metais dar egzistavo ne prisiminimai, bet pasakojimai apie griovio kasimą, „plintavojimą“, kelio į Kavolius tiesimą. Ne tik prisiminimai, bet ir pasakojimai bėgant metams nyksta. Neteko girdėti kaimiečių pasakojimų apie Napoleono karą ar 1831 m. sukilimą. Buvo minimi tik vėlesni įvykiai.

Antra, galbūt patikimesnis liudijimas yra mano asmeniniame archyve esančio seno žemėlapio kopija. Dėl labai prasto ryškumo pateikti jo kaip priedo šiame darbe negaliu. Šio žemėlapio užrašai yra lotynišku šriftu vokiečių rašyba.

Žemėveikšlių situacija šiame žemėlapyje labai panaši į pavaizduotą 1865 m. rusiškame žemėlapyje. Bet kartu darytina išvada, kad minimas žemėlapis yra senesnis negu 1865 m. rusiškas, nes jame dar nėra pavaizduoto kelio per Užusienį, taip pat ir griovio per Plintanką. Kiek tas lyg ir vokiškas žemėlapis senesnis už rusišką, sunku pasakyti. Panašu, kad skirtumas gali būti keleri metai. Gali būti, kad ir vienas kitas dešimtmetis, bet ne 50 ar 100 metų. Vėl išeitų, kad griovys per Plintanką kastas ne anksčiau kaip 1831–1845 m.

Trečia aplinkybė būtų įvertinimas to, kaip buvo apaugęs, užslinkęs tas ponų sumanytas griovys mano menamais metais. Žinau, kaip dabar atrodo griovys, kastas 1938 m. per Plintanką, t. y. praėjus daugiau kaip 70 m. Iš to sprendžiu, kad pirmajam grioviui būti mano menamos būklės nereikėjo daugiau kaip 100 metų. Tą skaičių atėmę iš mano prisimenamų 1935 m. vėl gauname 1835 metus.

Jei manome, kad nustatėme galimą griovio kasimo laiką, pažiūrėkime, kas tuo metu valdė Čedasų dvarą. 1861–1886 m. Čedasų ir Panemunio dvarus valdė Juozapas Komaras. Kad būtų lengviau atskirti nuo jo senelio, taip pat Juozapo, pavadinkime Juozapu II [4, 215 p.]. Nuo 1840 iki 1861 m. Čedasų, Panemunio ir Onušio dvarus valdė Juozapo II tėvas Teofilis Komaras [4, 214, 215 p.]. Pagal tą patį šaltinį, šiuos dvarus valdė ir Teofilio Komaro tėvas Juozapas I. Knygoje „Lietuvos keliais“ [16, 414 p.] rašoma, kad Juozapas Komaras I Onušio dvarą pirko XVIII ir XIX a. sandūroje. Panemunio dvarą, pasak to paties šaltinio (416 p.), Juozapas Komaras I perėmė 1840 m. Kada Komarai (Juozapas I?)

pradėjo valdyti Čedasų dvarą, žinių nerasta. Neaišku ir kas valdė dvarą prieš jasm atitenkant Komarams. Knygoje [4, 159 p.] minima 1765 m. dvaro savininkė Chrapovickienė.

Turimi duomenys rodo, kad melioracijos ir kelių tiesimo darbus Jonavos palivarke greičiausiai organizavo Komarai – Juozapas I arba jo sūnus Teofilis.

Apie 1935 m. melioracijos griovys per Plintauką jau buvo visiškai užslinkęs, apaugęs, tik jo ruožas ryškiai išsiskyrė augalija iš aplink esančios pievos. Tai buvo samanų ir baliniai asiūkliai. Didesni vaikai nuvedavo mane ant tų samanų ir imdavo jų kilimą linguoti. Labai malonu būdavo suptis. Tai samanų paklotei įdubus, pereinavome į kitą vietą ir vėl supdavomės.

Likusiam pievų plote augo švyliai. Tai – lietuviška medvilnė. Jų viršūnėse supdavosi balti pūkų kamuoliukai. Tankūs, ne tokie kaip pienui ar usnių. Dabar niekur tų švylių nebematau.

Švylių šienas buvo prastas, turbūt mažos maistinės vertės. Bet žolė minkšta, todėl gyvuliai šieną ėsdavo. Tuo tarpu aštrių viksvų, galbūt vertingesnės žolės, gyvuliai nemėgsta. Ir to švylių šieno būdavo nemažai, derlius pusėtinai, tik kvapas labai prastas, nepalyginti su sausesnių pievų šienais. Kažkokia rūgštimi atsiduodavo.

Mūsų Žagarių Plintaukos pievos 3,8 ha buvo gal 2/3 šiapus užaugusio melioracijos griovio, padirvio link, o koks 1/3 ploto – anapus. Vasarą pervežti šieną per tą griovį buvo neįmanoma. Tuo labiau kad ir per pačią pievą ne visada buvo galima išvažiuoti, klimpdavo vežimas. Būdavo, kad karvės skęsdavo iki pilvo. Kartais žalią šieną iš šiapus griovio esančios pievos reikėdavo nešti ant pečių į padirvį džiovinti. O už griovio esančią pievą nupjaukdavo, šieną sukraudavo į didelę stirtą. Į daržinę tą stirtą parveždavo tik pašalus ratais ar rogėmis.

Kai XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvos valdžia vėl ruošėsi sausinti Plintauką, žmonės kalbėjo: „Kaži kaip tuos griovius kas? Ar tą senąjį valys, ar naujus kas?“ 1938 m. buvo iškasti du Plintauką sausinantys grioviai. Vienas ties Jonavos Kalniečių kaimų žemių riba, kartu ir Plintaukos pakraščiu besiribojančiu su balotu mišku, esančiu anapus griovio. Kitas griovys buvo iškastas per Dūdbalės mišką ties Kalniečių ir valdiško miško riba, bet jo pradžia buvo prie Plintaukos.

Kai Jonavos ūkininkai Plintauką 1938–1940 m. išarė, apsėjo kultūrinėmis žolėmis, senasis griovys visiškai išnyko, jo beveik negalima buvo atsekti. Bet pavasarį sniegui tirptant, vanduo rinkdavosi į tą senvagę ir tekėdavo į naujuosius griovius. Gylis buvo gal kokie 30 cm. Tai tokia buvo senojo griovio vaga žemiau aplinkinių pievų.

Kai apie 1960 m. buvo gilinamas Neretėlės upelis ir kasami šoniniai grioviai, Plintaukai sausinti nei senieji grioviai nebuvo išvalyti, nei naujas gilus, kaip padaryta kitur,

neiškastas. Turbūt manyta, kad dėl kokių 30 ha pievų neapsimoka to daryti. Liko nenu-drenuota ir Jonavos–Kalniečių Užusienio dirbama žemė, nes nėra kur vandenį nuleisti, nėra griovių – priimtuvų. Kitos Jonavos žemės nudrenuotos.

2008 m. viskas grįžo į savo vietas. Grioviai baigė apaugti, Plintauka virto krūmais apau-gusia bala. Buvusi Užusienio dirbamoji žemė dirvonuoja ir taip pat baigia užaugti krūmais.

Gamtos mylėtojų, žaliųjų džiaugsmui galiu patvirtinti, kad buvusioje mūsų Žagarių žemėje, Plintaukos pakraštyje, prieš keliolika metų mačiau juodąjį gandrą. Turbūt peri Dūdbalėje. Juk tokių nuošalių balų Lietuvoje turbūt maža.

2002 m. vasara buvo labai sausa. Degė daug durpynų. Netoli Vilniaus degančių durpy-nų kvapas ir dūmai pasiekė ir mūsų valdžios nosis. Ministras Pirmininkas pasiūlė labai ra-dikalų kovos su durpynų gaisrais būdą. Reikia apvandeninti, kaip jis išsireiškė, durpynus ir jie nedegs. Apvandeninti, kiek galima buvo suprasti iš Ministro Pirmininko žodžių, va-dinasi, patvenkti melioracijos griovius. Jei toks būdas būtų efektyvus kovojant su gaisrais, būtų galima svarstyti. Juk esame mirštanti tauta, niekam nebereikia net ir mineralinių, dirbamų žemių. Tai ne baudžios laikai ir ne Nepriklausoma Lietuva 1918–1940 m., kai žmonės netilpo kaimų gryčiose. Plintaukos pievos nešienaujamos jau keli dešimtmečiai.

Bet tokie svarstymai – tuščios kalbos. Bėda ta, kad joks apvandeninimas, kuris apsau-gotų balą nuo gaisro, neįmanomas. Sausą vasarą išdžiūsta visur ir viskas, net ir didžiausios klampynės. Nors melioracijos grioviai užaugę, išdžiūvo tais metais ir Dūdbalė bei jos pakraštys Plintauka. Bet nedegė, nes apylinkėje nebėra žmonių, kurie ją padegtų. Jei nenorime, kad durpynas degtų, tėra viena išeitis – reikia jo *nepadegti*.

KRIOKLYS IR KAMŠELĖ

Jonavos kaimas iš trijų pusių apsuptas balų. Kaip minėta, į rytus ir šiaurę plyti Plin-tauka ir Dūdbalė, į šiaurės vakarus – Kamšėlė–Samanynė, o į pietryčius – balotas miškas Krioklys. Iš kur galėjo kilti jo pavadinimas? Jeigu atsižvelgtume į tai, ką šis žodis reiškia, išeitų, kad tai nesąmonė. Koks gi gali būti krioklys baloje? Ten ne tik krioklio negali būti, bet ir apskritai jokio vandens tekėjimo, nes nėra natūralaus, gamtinio upelio. Tik XX a., tarpukario Lietuvos nepriklausomybės metais, Jonavos kaimo padirviu buvo iškastas me-lioracijos griovys į Drūčupio upelį.

Čia tenka nukrypti nuo Jonavos kaimo istorijos ir panagrinėti Žemės istoriją, vieną jos atšakų – geologiją. Buvo toks žmogus – mokslininkas Lietuvoje, kuris labai įdomiai ir

įtikinamai siejo dabartinius Lietuvos vietovardžius su ledynmečio procesais. Tai – doc. A. Seibutis. Pasak jo, dabartiniai Lietuvos vietovardžiai Salos, Salininkai, Didžiasalis ir daugelis kitų yra likę iš ledynų periodo. Jie *tada* buvo pavadinti Salomis ir panašiai, nes tuomet tai ir buvo salos. Priminsiu, kad ir Suvainišio parapijoje yra mažiausiai trys tokie pavadinimai: į šiaurę nuo Kalniečių yra Salos (Salų Susniai), į vakarus nuo Suvainišio esanti bala Rioksalė (ne Raksala ir ne Roksalė) ir jau anksčiau minėtas Vilnasalės užsienis.

Viena vertus, tai, kas anksčiau pasakyta apie Salas ir panašius vietovardžius, yra tik mokslinė hipotezė, gal ne visi geologai, geografai ir kalbininkai ją besąlygiškai pripažįsta. Antra vertus, tai nei geologija, nei paleogeografija, nei kalbos mokslai – nepriskiriami prie tikslųjų mokslų. Todėl ką nors kategoriškai teigti ar neigti sunku. Kalbant apie autorių, doc. A. Seibučio teiginiais tikiu. Juo remdamasis stengiausi išsiaiškinti Salų kalno, esančio netoli Onuškių, vardo kilmę [17].

Taigi tarkime, kad Salos yra iš ledynų laikų likęs pavadinimas. Jeigu taip, tai kuo blogesnis Krioklys? Gal ir jo pavadinimas kilęs iš ledynmečio laikų? Tarkime, stūksojo ledynas Dūdbalės žemumoje, jo liekana – liežuvis buvo Krioklio įduboje. Tirpdamas traukėsi, o tirpsmo vanduo (vasaromis) krisdavo iš, tarkim, šimto metrų aukščio. Argi ne krioklys?

Dar vienu požiūriu įdomi Krioklio bala. Man nežinomas atvejis, kad natūralus iš senų laikų likęs kaimo kelias – vieškeliukas eitų per balą – durpyną. Visuomet žmonių išvažinėti keliai, ne inžinierių tiesti, eina per aukštumas. O per Krioklį toks vieškeliukas yra. Ir ne toks jau trumpas ruožas – apie 1 km. Kaip tas kelias atsirado?

Pagal mano tėvuko pasakojimą, kelias į Kavolius anksčiau ėjo ne ta trasa, kaip dabar. Už kaimo ribų kelias šakojosi – viena šaka ėjo į Kavolius, kita – į Zablacių. Kelias į Zablacių buvo takoskyra tarp Vyžuonos upės ir Neretėlės upelio. Ta takoskyra labai neryški, vietomis iškilusi kokį metrą virš balų – pievų paviršiaus, o vietomis skiriasi nuo abipus einančių pievų tik tuo, kad durpių sluoksnis ten negilus, gal iki 0,5 metro. Žiūrint iš Jonavos kaimo, ta takoskyra yra labiau Zablaciaus negu Kavolių link. Tiesiausias kelias Zablaciaus ponams Vilkolių link buvo per Jonavą. To kelio atšaka iš Jonavos Kavolių link ėjo Zablaciaus ir Kavolių dirbamų žemių pakraščiais, mūsų tarme – padirviais. Tą patvirtina mano turimas žemėlapis, spausdintas lotynišku-vokišku šriftu.

1941 m. tarybų valdžia mūsų, Žagarių, šeimai iš Zablaciaus dvaro buvo skyrusi 3,6 ha krūmotos, balotos žemės. Tame sklype, taip pat ir kaimyniniuose, buvo ryškus kadaise ėjusio kelio į Kavolius pylimėlis. Einant iš Jonavos į Kavolius, buvusio savininko Stepono Gurklio palaukėje, žiūrint nuo dabartinio kelio į kairę, būdavo matyti senojo kelio sankasa, vedanti į dabartinį kelią.

Kažkada, dar iki baudžios panaikinimo, galbūt tuo pačiu metu, kai buvo kasamas griovys į Neretėlę per Dūdbalę, kai buvo daroma Plintauka, buvo nutiestas tiesus kelias iš Jonavos per Krioklio durpyną Kavolių link pro kapines į Griškiškį ir toliau Čedasų dvaro link.

Per Krioklį buvo daroma *kamša*. Kirto medžius, klojo kelio trasoje, virš žabų ir medžių pylė kelio sankasą. Eidamas į mokyklą 1939–1942 m. matydavau vietomis kadaise klotų skersai kelio nestorų medžių liekanų. Galėjo tie medžiai būti ir vėlesnių laikų. Taip karo metu, 1915–1918 m., okupacinė vokiečių valdžia taisydavo kelius.

Mano tėvas aiškino šio žodžio kilmę. *Kamša* (vietinė tarme kumša), pasak jo, yra kelio atkarpa, nutiesta per šlapią vietą, durpyną. Darant tokio kelio pylimą, kertami krūmai, medžiai, genimos šakos ir viskas klojama ant nepatvaraus šlapio, skysto paviršiaus. Po to ant šio žabų ir medžių klojinio pilama (atvežta?) žemė. Taip padaryta kelio atkarpa vadinama *kamša*.

Iš esmės tas pat rašoma ir „Lietuvių enciklopedijoje“ (Boston) [2] apie *kamšą*. Cituoju: „Žabais ar jų ryšulėliais išklotas pelkėje kelias, pylimas. <...> Šias kamšas ūkininkas ir visas kaimas [? – aut. past.], kartais ir didesnė apylinkė kimšdavo iš pelkės karklų, bet dažniausiai jas darydavo iš surištų eglės ar pušies šakų, nevengiant įversti ir rąstų. Labai dažnai į tokias kamšas priveždavo ir akmenų. Baudžios metais dvaras išvarydavo žmones, kad per pelkes padarytų kamšinius kelius, juos užpildami dar ir žemėmis. Tokios kamšos Rokiškio–Utenos–Zarasų apskrityse vėliau išvirto vieškeliais, kertančiais sunkiai praeinamas pelkių vietas.“

Taigi kelias į Kavolius buvo ištiesintas, o už kaimo ribų, netoli Krioklio pamiškės, iki suvaymo į kolchozus išliko kelio atšaka į Zablacių. Ta kelio atšaka pavaizduota 1865 m. rusiškame žemėlapyje, kur kelias į Kavolius pavaizduotas jau ištiesintas. Kelio atšaka į Zablacių pavaizduota ir vokiečių karo (1944 m.) metu naudotoje planšetėje.

Kyla klausimas, kodėl vietoj ankstesnėmis vietomis ėjusio, jau išvažinėto, nedaug ilgesnio kelio tarp Jonavos ir Kavolių buvo atliktas didžiulis darbas, tikrai nepateisinamas ekonomiškai?

Tikrai sunku pasakyti. Vienas spėjimų galėtų būti toks: Zablaciaus dvaro (palivarko?) savininkai galėjo pareikalauti nevažinėti Čedasų dvaro – Jonavos palivarko žmonėms per savo valdas. Todėl kelias, anksčiau ėjęs Jonavos–Zablaciaus–Kavolių žemėmis, buvo nutiestas tiesiai per Jonavą–Kavolius, aplenkiant Zablaciaus žemes.

Tai galėjo būti ir paprastas dvarininko įgeidis, panašus į N. Chruščiovo reformas. Panašu, kad tas kelio tiesinimas galėjo sutapti su griovio į Neretėlę kasimu, Plintaukos pievos įrengimu. Gamtos pertvarkymas, anot bolševikų.

1944 m. rusų armijos naudoti amerikietiški triašiai sunkvežimiai „Studebaker“ važiavo per Krioklį nuo Čedasų Suvainišio link. Važiavo jų gana daug ir netrumpai. Vietomis kamšos kelio pagrindas durpės neatlaikė ir buvo išspaustos iš po žvyro griovių link. Vėliau kelias buvo aplygintas, sunkiasvoriai sunkvežimiai nebevažinėjo. Toks palyginti neblogas vieškeliukas išliko ir dabar. Gaila, nebėra kam juo važiuoti.

Aukštutinis nedidelis durpynas nuo kaimo į vakarus, Kalniečių kaimo link, turėjo dvigubą pavadinimą. Kartais buvo vadinamas Kamšele, o kartais – Samanyne. Tarmiškos šių pavadinimų formos vardininko linksnyje yra Kumšėlā ir Samanyṅā. Žodyje Kumšėlā trumpas kirčiuotas ė tariamas panašiai kaip e žodyje Amerika. Toks ė atitinka bendrinės kalbos garsą e. Raidė ā rodo balsio ilgumą, kaip ir latvių rašyboje. Verčiant į bendrinę kalbą, toks ā atitinka bendrinės kalbos ė. Tad minėti tarmiški pavadinimai turėjo virsti į (vard. l.) Kamšėlė ir Samanyṅė. Deja, kaip jau minėta, mažaraščiai šią balą pakrikštijo Samanine. Toks sudarkymas nėra atsitiktinis. Mūsų apylinkių žemėlapiuose [7, 8] gal trečdalis pavadinimų iškraipyti.

Bendrinėje kalboje tokius daiktavardžius kaip Samanyṅė labiau įprasta vartoti šiek tiek kitokia forma: samanyṅas, molynas, smėlynas. Šių kraštų žmogus niekada taip nesakydavo, būtinai – smėlynė, molynė. Taip pat ir Samanyṅė. Tokia forma priimtina ir bendrinėje kalboje, todėl nereikėtų jos keisti.

Grįžkime prie kito Samanyṅės pavadinimo – Kamšėlės. Pasak mano tėvo, jos pavadinimas kilo nuo kamšos, kuri buvo padaryta kažkurioje Samanyṅės vietoje. Sprendžiant iš mažybinės vardo formos, ta kamša neturėjo būti ilga, didelė. Jos ir nereikėjo ilgus daryti. Bala nedidelė, važiuoti per vidurį net nereikėjo, ją ir apvažiuoti buvo netoli. Bet ir kelią, ir kamšą tėtis minėjo. Tik kur tas kelias vedė ir kur ta kamša buvo, nebeprisimenu. Įdomu pastebėti, kad netoli Kauno yra Kamšos miškas, paskelbtas botaniniu-zoologiniu draustiniu.

SENIEJI ŽEMĖLAPIAI IR KELIAI

Kalbant apie Jonavos ir apylinkių praeitį, liko daug neaiškumų. Šį bei tą konkretaus rodo senieji žemėlapiai. Iš to, kas juose pavaizduota, galima daryti kai kurias papildomas išvadas, prielaidas ir kelti hipotezes.

Šiuos senus žemėlapius minėjau 2 skyrelyje „Plintauka“. Iš jų senesniu laikau tą lotynišku vokiečių rašyba apipavidalintą žemėlapi, nes jame dar nepavaizduotas griovys per Plintauką ir Dūdbalę.

Dar įdomiau, kad tame žemėlapyje nepavaizduotas kelias iš Jonavos palivarko į Kalniečių kaimą. Pavaizduotas tik vienas kelias, einantis pro Jonavos palivarką, būtent Vilkoliai–Jonava–Zablačius, su atšaka į Kavolius. Šiame žemėlapyje neparodyta, kad būtų koks nors kelias tarp Jonavos palivarko ir Kalniečių kaimo.

Vėlyvesniame 1865 m. rusiškame žemėlapyje parodyta atšaka nuo Vilkolių–Jonavos–Kavolių kelio pro Užusienį Kalniečių link, bet ji Kalniečių kaimo nepasiekia. Nutrūksta, panašu, kad ties Jonavos–Kalniečių žemių riba. Ar taip iš tiesų ir buvo, ar tai kokia nors sudarymo, spausdinimo klaida, sunku pasakyti.

Abiejuose žemėlapiuose parodytas kelias iš Dūdiškių kaimo per Kalniečius, pro kapines į šilą, iki kelio Vilkoliai–Suvainiškis. Sunku patikėti, kad tarp gretimų kaimyninių vietovių – Jonavos ir Kalniečių – nebūtų buvę jokio išvažiuojamo kelio. Galbūt koks keliukas ir buvo, bet dėl jo nereikšmingumo, galbūt trasos nepastovumo liko nepažymėtas. Keliai tada nebuvo žvyruojami. Neaišku, ar šalia kelio buvo kasami grioviai. Dar ir nepriklausomybės laikais buvo keliukų, kuriais eidavo, važiuodavo, bet griovių šalia nebuvo. Toks lauko kelias, kad ir stambesnio mastelio žemėlapiuose, nebūtinai būdavo žymimas.

Jonavos kaimas, tikriausiai ir buvęs palivarkas, priklausė Suvainiščio filijai, žmonių paprastai vadintai parapija. Bažnyčios lankymas tuomet buvo privalomas. Nejau kiekvieną šventadienį ar šiaip esant reikalui jonavičiai į Suvainiškį važiuodavo pro Vilkolius? Iš buvusio palivarko keliauti pro Užusienį, Kalniečius kelias taip pat veda aplink, netiesus. Tuo tarpu nuo Jonavos žemių ribos iki Kalniečių kapinių šile nėra nė kilometro. Kai pokario metais mirė viena Daunių šeimos moteriškių, jos karstą į kapines geležinkeliuku vyrai nešė nešė, kad nereikėtų važiuoti kelių kilometrų aplink pro Užusienį.

Kyla klausimas, ar senais laikais nebuvo važinėjama vakariniu Samanynės–Kamšelės pakraščiu, tarkim, tiesiai į keliuką „pro Rabliauską“. Pastarasis abiejuose minėtuose žemėlapiuose pažymėtas. Toks vakarinis apvažiavimas galėjo būti naudojamas greitesniam susisiekimui su Suvainiškiu, taip pat ir su Kalniečių kaimu, kapinėmis šile.

Jei toks keliukas buvo, kokiomis vietomis jis ėjo? Žinoma, pagal galimybę – aukštesnėmis, ne durpynais. Per tokias vietas Pirmojo pasaulinio karo metu vokiečiai ir nutiesė siaurąjį geležinkeliuką. Jis kliudė Jonavos žemes, per Daržapievės lauką ir žemai esančią durpingą pievą pasiekė Kalniečių žemes ir per jas driekėsi Suvainiščio link. Panašia trasa galėjo eiti ir spėjamas senasis keliukas. Bet galėjo būti ir kitaip. Jei kada nors Daržapievė ir Jonava priklausė skirtingiems ponams, keliukas galėjo aplenkti Daržapievės žemes ir eiti tiesiai iš Jonavos į Kalniečių žemę. Bet tada būtų kliudomas durpyno kampas, Samanynė. Per tą balos atkarpą galėjo būti kamša. Nuo jos galėjo kilti ir antrasis balos – Kamšelės pavadinimas.

1865 m. laidos rusiško žemėlapijo fragmentas

Ar galėjo kada nors Daržapievės vienasėdis (užsienis) ir Jonavos palivarkas priklausyti skirtingiems savininkams?

Knygoje „Rokiškis“ [4, 159 p.] nurodoma, kad Vilkoliai, Kalniečiai, Rabliaučyzna 1765 m. priklausė Čedasų dvarui. Jonavos palivarkas, kaip žinome, taip pat. Antra vertus, yra kai kurių duomenų, liudijančių, kad Vingriškio palivarkas, Taručiai, šilas ir prie jo prigludęs Daržapievės vienasėdis (užsienis) nuo seno galėjo būti Panemunio dvaro valdos.

Knygoje „Lietuvos keliais“ [16, 414 p.] rašoma, kad XVIII ir XIX a. sandūroje Onušio dvarą nusipirko Juozapas Komaras, kurio tėviškė – Palėvenės dvaras. Nuo 1840 m. Komarai valdė jau ir Panemunio dvarą. „Lietuvos keliais“ [16, 416 p.] rašoma, kad tai buvo tas pats Onušio pirkėjas Juozapas, o pagal knygą „Rokiškis“ [4, 215 p.] išeina, kad dar Juozapas Komaras, kuris mirė 1847 m., jau valdė Onušio, Čedasų ir Panemunio dvarus, o jo sūnus Teofilis, be šių, dar ir Konstantinavą bei Kvedariškį. Kada Čedasų dvaras tapo Komarų nuosavybe, nustatyti nepavyko, bet bendra Komarų nuosavybe Panemunio ir Čedasų dvarai galėjo tapti tik po to, kai jie perėmė Panemunio dvarą, t. y. po 1840 m. Iki tol Čedasų ir Panemunio dvarai tikriausiai priklausė skirtingiems ponams, todėl ir kelias per Samanynės kampą su kamša galėjo būti įrengtas prieš 1840 m. Nebūtinai jis buvo perkeltas į kitas vietas ar panaikintas tuoj po to, kai Čedasų ir Panemunio dvarai tapo to paties savininko valdomis. Buvęs kelias galėjo dar kurį laiką, gal ir netrumpai, išlikti ir vėliau. Todėl ir mano tėvo atmintyje buvo išlikęs teiginys: buvo kelias, buvo kamša per Samanynės balą. Ar jis pats dar prisiminė tą kelią, ar žinojo tik iš pasakojimų, nedrįstu tvirtinti, nežinau.

Daržapievės vienasėdžio priklausymas vienam ponui, o Kalniečių ir Jonavos – kitam tėra viena hipotezių, aiškinančių kodėl ir kurioje vietoje buvo Samanynės kamša. Neatmestinos ir kitokios situacijos. Bet pats kelias per Samanynę ir kamšėlė tame kelyje labiausiai tikėtini, buvo vakariniame Samanynės pakrašty, kelyje Jonava–Kalniečiai.

Yra dar viena minėtina aplinkybė. Kai buvo dalinamas Jonavos kaimas į vienkiemius 1913 m., jonaviečiai prašė matininką padaryti išvažiavimą vakarine kaimo dalimi – arba į vieškelį Vilkoliai–Suvainiškis, arba Kalniečių link vakariniu Kamšėlės pakraščiu, arba per Vilkolį, arba per Daržapievės ir Kalniečių žemes. Tai – pasakojimai iš kelintų lūpų, todėl tikslumo maža. Bet kad panašių pageidavimų buvo, tikras faktas. Gal tada žmonės dar prisiminė tą spėjamą kelią ir norėjo jį atgaivinti?

Atrodo, kad senais laikais svarbesnis už kitus buvo kelias Dūdiškiai–Kalniečiai ir toliau pro kapines į šilą, to kelio atšakos, atrodo, buvo mažiau svarbios. Nuo Sakalausko ir

Adulio sodybų grupelės Kalniečių kaime po 1865 m., o gal ir anksčiau atsirado keliukas pro Užusienį į Jonavą. Važiuojant nuo Kalniečių kaimo šilo link, kaip minėta, atsišakojo keliukas „pro Rabliauską“.

Kelio atkarpos Dūdiškiai–Kalniečiai po Pirmojo pasaulinio karo jau nebebuvo. Bet seni žmonės dar ir dabar prisimena buvus pėsčiųjų taką. Buvę bandymų ir važiuoti. Kartą važiavusi moteriškė susidūrusi su kliūtimis, prastas tiltas per melioracijos griovį ar kitkas sukliudę.

3 skyrius ✂ JONAVOS KAIMO GIMIMAS

BAUDŽIAVOS PANAIKINIMO NUOSTATOS IR JONAVA

Jonavos kaimas įkurtas vietoj buvusio Jonavos palivarko. Šalia valstiečių lažo panaikinimo, apie kurį caras išleido manifestą 1861 m., buvo įgyvendinti ir kiti pertvarkymai. Jonavos kaimo gimimui prielaidas sudarė visiškas ar dalinis žemės grąžinimas tiems valstiečiams, kurie buvo dvarininkų išvaryti iš savo ūkių 1847 m. ir vėliau. Jonavos palivarko žemės buvo išdalintos tokiems išvartiesiems iš ūkių. Taip palivarkas virto kaimu.

Pačiame caro manifeste, kiek žinoma, nebuvo kalbama apie žemės grąžinimą valstiečiams, dvarininkų anksčiau pašalintiems iš ūkių. Bet 1863–1866 m. Lietuvoje buvo išleisti įvairūs nutarimai, aplinkraščiai kartais inicijuoti Muravjovo–Koriko, knygos „Baudžiaivos panaikinimas Lietuvoje“ autorių [18], buvo pavadinti „papildomomis reformomis“.

Svarbiausias nuolaidų valstiečiams dokumentas buvo aplinkraštis „Dėl žemės skyrimo tvarkos neturintiems žemės valstiečiams“, M. Muravjovo išleistas 1863 10 18. Pagal šį aplinkraštį, žemės netekusieji nuo 1857 11 20 gavo po visą skirtinės žemės sklypą (kiek dešimtinių turėjo anksčiau). Netekusieji žemės nuo 1847 iki 1857 m. – po tris dešimtines šeimai. Šis ir kiti Muravjovo 1863 m. aplinkraščiai neturėjo įstatymo galios, todėl jų vykdymas priklausė nuo caro administracijos [18, 78 ir 87 p.].

Toliau minėtame darbe (39 p.) rašoma: „Tačiau 1863 m. spalio mėn. 18 d. aplinkraščio įgyvendinimo sąlygos ir tvarka apsprendė tai, jog dauguma žemės netekusių valstiečių negalėjo įrodyti savo teisių į sklypus. Valstiečiai turėjo įrodyti, kad jie tikrai valdė inventorinę žemę, kad jos neteko dėl dvarininko savivalės, kad šią žemę naudojo už prievolės [lažą? – aut. past.]. Buvo reikalaujama nurodyti, koku metu žemė buvo atimta, nes žemės netekę 1847–1857 m. turėjo gauti po tris dešimtines šeimai, o žemės netekę po 1857 m. turėjo teisę siekti viso sklypo grąžinimo.“

83 p.: „...potvarkis grąžinti žemes palietė tik nedaug valstiečių, netekusių žemės. Tarp jų negavo žemės ir vadinamieji kumečiai, bobiliai, gyvenantys pas ūkininkus.“

87 p.: „1863–1866 m. „Papildomosios reformos“ iš viso grąžino žemę palyginti nedaugeliui ją praradusių valstiečių daliai.“

A. Šapoka [19, 476 p.] rašo priešingai: „Muravjovas pirmiausia pasirūpino, kad *nė vienas* žemės turėjęs valstietis nebūtų atleistas be žemės. Jei iš kurių valstiečių dvarininkai buvo atėmę žemę, *privertė ją sugrąžinti*“ (išskirta autoriaus).

„Be valstiečių, valdančių žemę, baudžiamos naikinimo metu dvaruose dar buvo *berny* ir *kumečių*, kurie pagal manifestą neturėjo [originale – neturėjęs, – aut. past.] teisės gauti žemės. Tačiau Muravjovas rūpinosi duoti ir jiems po tris dešimtines žemės, nurodinėdamas vyriausybei, kad dvarininkų malonei paliktieji bernai ir kumečiai jų būsią varomi į sukilimą.“

Kurie iš istorikų teisesni, spręsti nesiimu. Įtariu, kad [18] autoriams galėjo turėti įtakos „klasinis požiūris“ į istoriją.

Nors dvarininkai už žemę gavo kompensaciją, dalis jų vis vien buvo tuo nepatenkinti. L. Bičkauskas ir V. Kniūraitė [18, 78 p.] rašo: „Nors Muravjovo aplinkraštis nenumatė žemės netekusiems valstiečiams grąžinti jiems priklausančius sklypus buvusios apimties, bet jis sukėlė Lietuvos ir Baltarusijos dvarininkų protestus.“

Toliau minėtame šaltinyje pateikiami protestų pavyzdžiai, kurių čia neaprašinėsiu. Prisimenu, kaip pats mokiausi istorijos 1941–1942 m. ketvirtajame pradžios mokyklos skyriuje. Mokėmės iš Esmaičio „Sakalėlio“, kuriame apie 1861 m. reformą buvo parašyta maždaug taip (cituoju iš atminties): „Dėl sukilimo rusų valdžia stengėsi savo pusėn patraukti valstiečius, todėl Lietuvos valstiečiai gavo daugiau žemės negu kitose Rusijos gubernijose. Lietuvoje valstiečiai gavo po tris dešimtines, kitur tik po dvi – dvi su puse dešimtines.“

Nei kam, nei už ką tos „dešimtinės“ buvo duodamos, niekas iš mokinių nežinojo. Galimas dalykas – ir mokytojas. Vadovėlyje nebuvo parašyta, o mokytojas papildomai ko nors neaiškino. Bet mano galvoje sukosi klausimas: kaip čia yra, kad mūsų šeima turi šešias dešimtines, kiti jonaviečiai dar daugiau, jau nekalbant apie Kalniečių ūkininkus, kurie turėjo po kelias dešimtis dešimtinių. Klausyti mokytojo nedrįsau.

Jonavos kaimo naujakuriai iš tiesų buvo gavę po tris dešimtines žemės pagal valdžios potvarkius. Jei turėjo daugiau, buvo nusipirkę iš dvarininkų. Gali būti, kad buvo ir tokių, kurie anksčiau neturėjo žemės.

Mano šeimoje žemės atgavimo tema buvo daug kalbama. Iš savo tėvo žinau, kad, be minėtų trijų valdžios duotą dešimtinių, daugiausia dirbamos žemės, Jonavos kaimo naujakuriai papildomai pirkė iš ponų miškingas balas – durpynus: dalį Dūdbalės (vėliau Kalniečių valdytą), Krioklį ir Kamšelę.

Matininkas, skirstydamas 1913 m. kaimą į vienkiemius, 54 dešimtines Kamšelės balos priskyrė prie nenaudojamų žemių. Tuos balų plotus jonaviečiai nupirko už simbolinę, keletą rublių už dešimtinę, kainą. Tarybiniais laikais per Kamšelę buvo iškastas gilus griovys, dabar ten auga puikus statybinėms medžiagoms tinkamas miškas. Tik vienas Dovydenas neprisidėjo prie balų pirkimo, todėl turėjo tik tris dešimtines žemės.

Į išskirstytą naujakuriams žemę buvo įtrauktas ir Užusienio žemės plotas. Duomenų, liudijančių, kad tuo metu ten dar būtų egzistavęs vienasėdis, nėra.

Visas dirbamos žemės plotas buvo suskirstytas į tris sėjomainos laukus, o laukai – į rėžius (šniūrus). Pievos, ganyklos ir miškai, balos liko bendro kaimo naudojimo.

Iš kurio pono tuo metu jonaviečiai pirkė žemę? Aišku, iš Čedasų dvaro savininko.

Knygos „Lietuvos keliais“ [16] autorius, rašydamas apie Onuškę, pažymi, kad tą dvarą XVIII ir XIX a. sandūroje nusipirko Juozapas Komaras, miręs 1847 m. Jo tėviškė buvusi Palėvenės dvaras. Kaip jau minėta, kada šis Juozapas Komaras įsigijo Čedasų dvarą, išsiaiškinti nepavyko. Bet pagal knygą „Rokiškis“ [4, 215 p.] darytina išvada, kad šis Juozapas Komaras prieš mirtį valdė ir Čedasų dvarą, nes, be kitų, ir Čedasų dvarą paveldėjo jo sūnus Teofilis. 1861–1886 m. Panemunio ir Čedasų dvarus valdė Teofilio Komaro sūnus Juozapas, kurį skyrelyje „Plintauka“ pavadino Juozapu II. Po jo mirties Panemunio ir Čedasų dvarus paveldėjo dukterė Elžbieta Komaraitė, vėliau tapusi grafiene Krasicka. Beveik tikra, kad jonaviečiai papildomas žemes, daugiausia balotus miškus-durpynus, pirkė iš Juozapo II Komaro, Panemunio ir Čedasų dvarų valdytojo, 1861–1886 m.

Taigi palivarkas buvo „išparceliuotas“. Jo pastatai buvo nugriauti, o medžiagos pardautos. Kavolių kaimo Stepono Gurklio klojimas buvo pastatytas iš Jonavos palivarko ūkinio pastato rąstų. Vienas Jonavos naujakurių Žagarys nusipirko Jonavos palivarko daržinės duris. Vėliau iš kaimo, jam skirstantis, jos buvo perkeltos į vienkiemį ir išliko maždaug iki 1980 m., kol stovėjo pati daržinė. Durys buvo sukaltos kalvėje kaltomis vinimis.

Palivarko sodybos vietoje liko du tvenkiniai – „sodželkos“. Vėliau viena atsidūrė Griškėno Jurgio (vėliau – Vlodo) sklype, antra – Matuko (vėliau – Jasiūno) sklype. Griškėno sklype dar liko palivarko gilus, niekada neišdžiūstantis šulinys, kuris buvo užverstas melioratorių apie 1960 m. Tas šulinys buvo kapitalinis statinys, didelio skerspločio. Gali būti, kad, kaip tuomet buvo įprasta, suręstas iš ažuolinių rąstų. Bet kaimą 1913 m. išskirsčius į vienkiemius, jis liko toli nuo sodybų. Griškėnas nuardė viršutinę jo dalį taip, kad rentinys liko žemiau žemės paviršiaus. Tą rentinį uždengė rąstais, užpylė žemėmis. Ant to šulinio atsirado dirbama žemė, ją arė ir sėjo.

1938 ir ypač 1939 m. buvo labai sausos vasaros. Išdžiūvo viso kaimo kūdros ir šuliniai. Nebebuvo vandens gyvuliams girdyti ir patiems žmonėms valgiui, gėrimui. Tik 1939 m. naujai iškastas Žagario šulinys buvo neišsemiamas. Bet jis buvo kaimo pakraštyje, toli nuo kitų sodybų. Kaimo vyrai susitarė: reikia atkasti dvaro šulinį, kuris irgi neišsemiamas. Atkasė. Žemę nukasus nuo šulinio, pasirodė, kad perdangų rąsteliai visai supuvę, žemė virš šulinio laikėsi tik dėl jos rišlumo, bet kada galėjo įgriūti. 1939 m. vasaros pabaigoje

tuo šuliniu artimesnių sodybų gyventojai gal kiek ir naudojosi, bet tvarkyti nebaigė, rentinio viršutinės dalies neatstatė. Taip jis ir stovėjo atviras šalia kelio iki pokario metų, iki melioracijos darbų. Katastrofiškai sausų vasarų daugiau nepasitaikė. O kai prasidėjo 2002 m. sausoji vasara, vietoj Jonavos jau buvo dykra. Tik autobusų stotelė tebesivadina „Jana-va“, t. y. sudarkytu Jonavos kaimo pavadinimu.

REFORMOS TEORIJA IR PRAKTIKA

Kaip ir kiekviena reforma, baudžios panaikinimas prasidėjo aukščiausių valdžios sferų priimamais sprendimais. 1861 02 19 caras išleido baudžios panaikinimo manifestą. Kaip ir bet kuri kita reforma, ši sulaukė ir pritarimo, ir pasipriešinimo. Reformos priešinin- kų buvo abiejose pusėse, ir tarp dvarininkų, ir tarp pačių išlaisvinamų valstiečių. Su vals- tiečių nepasitenkinimu buvo galima per daug nesitaikstyti, bet dvarininkų nuotaikos buvo svarbios, todėl reformą buvo numatyta įgyvendinti pamažu, tam tikromis stadijomis.

Po caro manifesto buvo paskelbti „Laikinieji tarp ponų ir valstiečių privalomieji san- tykiai“. Atsižvelgiant į ūkinio ir visuomeninio gyvenimo ypatybes, visa Rusijos imperija buvo padalyta į keturias sritis, kurių vieną sudarė Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko ir dalis Vitebsko gubernijos. Kiekvienai tų sričių papildomai buvo išleisti „Vietiniai nuostatai“ [20]. Pagal šiuos nuostatus per dvejus metus dvarininkai ir valstiečiai *turėję laisvai susi- tarti* dėl sąlygų, kuriomis išlaisvintas valstietis gauna žemės, ir dėl kitų papildomų dalykų, sudarant tuo reikalu *susitarimo raštus* („Ustavnaja gramota“) [20, 183 p.].

Kiek laisvas galėjo būti susitarimas tarp dvarininkų ir valstiečių? Įtariu, kad tiek pat, kiek ir tarybų valdžios metais buvo laisvas valstybinės paskolos pasirašymas. Visais lai- kais lupikavimą stengtasi pavadinti gražesniais žodžiais.

Taigi per dvejus metus turėjo būti sudaryti tie susitarimo raštai. L. Mulevičius [21, 22] vartoja sąvoką „nuostatiniai raštai“. Manau, kad šis terminas reiškia tą patį, ką ir „susitari- mo raštai“. Ar susitarimo, ar nuostatiniai raštai iš esmės turėjo būti sutartys, kurias turėjo pasirašyti abi pusės – dvarininkai ir valstiečiai. L. Mulevičius [21, 181 p.] rašo, kad iki 1863 01 01 nuostatinius raštus pasirašė tik 3,3 proc. visų Kauno gubernijos valstiečių. Kiti autoriai [23] teigia, kad 1863 m. pradžioje Kauno gubernijoje lažą ėjo jau tik 29 proc. vals- tiečių. Apie tą pirmąjį 1861–1863 m. laikotarpį išsamesnių duomenų rasti nepavyko.

Glaustai ir aiškiai apie baudžios panaikinimą rašė J. Ziminskas [20, 183 p.]. Nema- nau, kad galėčiau parašyti geriau, todėl pateikiu to straipsnio ilgoją citatą.

„Prasidėjęs 1863 metais prieš rusus sukilimas valstiečių išsilaisvinimo klausimą ir susijusį su juo žemės reformos vykdymą pakreipė visai kita linkme. Visų pirma, reformos vykdymas buvo išimtas iš vietos bajorų rankų ir pavestas rusų valdininkams.

Caras, 1863 metų kovo mėn. 1 d. [pagal mūsų kalendorių – 14 d., – aut. past.] įsakymu pabrėždamas, kad pagal laisvus valstiečių ir su dvarininkais susitarimus, sudarytus prižiūrint vietos bajorams – taikos tarpininkams, valstiečių prievolės nustatytos per didelės, sustabdė jų vykdymą, pavesdamas sudaryti taip vadinamas liustracines komisijas (*proviročnyje komisiji*), kurioms pavesta ištirti laisvuose susitarimuose pažymėtas valstiečių prievoles ir, jeigu jos pasirodytų per sunkios, jas sumažinti. Tuo pat įsakymu „iš kalno“ buvo mažinamos valstiečių prievolės 1/5 dalimi. Kartu su valstiečių prievolių tikrinimu buvo sujungtas nustatytas išperkamųjų mokesčių už valstiečiams skirtą žemę (dydis?). [Nesuprantamas sakiny, bet taip rašė citatos autorius, – aut. past.]

Nuo 1863 m. gegužės 1 d. naujai paskirtas gen. gubern. gr. Muravjovas tos pačios dienos data išleido taisyklės apie panaikinimą „Laikinųjų tarp ponų ir valstiečių privalomųjų santykių“. Valstiečiai tapo pervesti į artojų savininkų kategoriją. Tačiau kol nebuvo nustatyti už žemę išperkamieji mokesčiai, valstiečiai turėję mokėti laisvojo susitarimo raštuose sutartą činšo mokesį. Nustačius išperkamuosius mokesčius (49 metams), permokėti činšo mokesčiai turėjo būti įskaityti išperk. mokesčių sąskaiton. Muravjovas valstiečių išsilaisvinimo bylą ir žemės reformą įvykdė labai energingai, rodydamas didelį valstiečiams palankumą.“

Lietuviškose enciklopedijose [9, 11, 12] rašoma, kad valstiečiai po sutarčių pasirašymo privalėjo sumokėti dvarininkui 20 proc. ar net 25 proc. išpirką. Kitus 80 proc. ar 75 proc. dvarininkui turėjo sumokėti valstybė. Tie pinigai buvo laikomi valstybės paskola valstiečiui, kurią jis privalėjo grąžinti per 49 metus [9, 11, 18, 107 p., 24].

Įdomus J. Varnienės veikalas [25, 294 p.] duotas baudžiamos panaikinimo sąlygų Lietuvoje ir Rusijoje sugretinimas, kurį pateikiu visą.

Lietuvos valstiečiai	Rusijos valstiečiai
1. Atgavo visą žemę, turėtą iki 1861 m.	1. Žemės gavo mažiau
2. Duoklę mokėjo trejus metus, vėliau – išpirką už žemę	2. Duoklę mokėjo iki 1881 m.
3. Bežemiai valstiečiai gavo tris dešimtines žemės	3. Negavo žemės
4. Už bendras ganyklas ir krūmus mokesčių nemokėjo	4. Bendros ganyklos buvo išdalintos ir valstiečiai turėjo jas išsipirkti
5. Metinis išpirkos mokestis – 0,80–3 rubliai už dešimtinę	5. Mokestis 2 ar 3 kartus didesnis už Lietuvos valstiečių
6. Užnemunės valstiečiai žemės gavo be išpirkos	6. Be išpirkos žemės niekas negavo

Šiame sugretinime pastebima tendencija pavaizduoti, kad reforma Lietuvoje buvo daug palankesnė valstiečiams negu Rusijoje. Bet neatmestina tikimybė, kad spalvos sutirštintos. Pagal L. Mulevičių išeitų, jog skirtumai tarp reformų Lietuvoje ir likusioje Rusijos imperijos dalyje nebuvo tokie dideli.

Pateikiu L. Mulevičiaus [22] reformų Lietuvoje ir Rusijos gubernijose sugretinimą.

Gubernijos	Išperkamas mokestis rb/d.	Išperkamas įkainis rb/d.	Banko įvertinimas rb/d.
Kauno	1,43	23,77	38,71
Vilniaus	0,74	12,25	28,70
49 gubernijose	1,58	26,38	33,13
39 gubernijose (vidurkis sumažinus išperkamuosius mokesčius 1881 m.)	1,31		

Pagal įrašą „39 gubernijose“ galima spręsti, kad ir likę skaičiai (49 gubernijose) yra vidurkiai.

Labai vertingi lentelėje pateikti *banko įvertinimo* dydžiai. Niekur kitur nepavyko rasti, koks yra santykis tarp tikros rinkos kainos ir išperkamojo mokesčio. Manau, kad banko įvertinimas buvo artimas rinkos kainai.

„Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje“ [11] rašoma, kad žemės išpirkimo kaina ne juodžemio gubernijose nustatyta 90 proc. didesnė negu rinkos kaina, o išperkamas mokestis Kauno gubernijoje buvo 45 proc. mažesnis, palyginti su nuostatų raštuose nustatyta *pinigine duokle* (?). O koks galutinis rezultatas, koks išperkamojo įkainio santykis su rinkos kaina, lieka neaišku. Panašiai rašoma ir kitose enciklopedijose [9, 10, 12].

Eiliniam žmogui, besidominčiam istorija, tarkime, tokiam, kaip man, daug abejonių ir nepatogumų kelia istorikų vartojamų sąvokų neapibrėžtumas. Pvz., terminai „činšas“ – „piniginė duoklė“ – „duoklė“ reiškia tą patį ar ne? Činšas ir duoklė pagal [14] jokių būdu nėra tapatūs žodžiai ar sinonimai. Bet kyla įtarimas, kad vieni autoriai [17] tą patį reiškinį vadina činšu, o kiti [25] – duokle. Enciklopedijose dar vartojamas terminas „piniginė duoklė“. Gal šis išsireiškimas atitinka minėtus du – činšą ir duoklę?

„Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ rašoma, kad lažas Lietuvoje ir Baltarusijoje panaikintas 1863 03 13, po to sekė ne lažinių prievolių dvarininkams laikotarpis. Anksčiau pateiktoje J. Varnienės knygos ištraukoje (2 lentelė) rašoma, kad duoklė (?) Lietuvos valstiečiai mokėjo trejus metus. L. Bičkauskas ir V. Kniūraitė [18, 134 p.]

pateikia duomenis, kad 1873 m. Zarasų (mūsiškėje) apskrityje pervestų į išpirką buvo 6464 kiemai, o tebemokančių činšą – 596. Dvarininko Pšezdzeckio, Rokiškio dvaro savininko, valstiečiai dar 1906 m., kaip ir anksčiau, mokėjo činšą [18, 107 p.]. Kaip matome, dalis valstiečių atliko prievolės dvarininkui ne trejus metus, bet ilgiau, o kai kurie net beveik iki išperkamujų mokesčių panaikinimo. Kodėl taip buvo, lieka neaišku.

Baigiantis tarpiniam činšo (duoklės?) periodui su valstiečiais buvo sudaromos sutartys dėl žemės išpirkimo ir išperkamujų mokesčių. Apie tai L. Bičkauskas ir V. Kniūraitė [18, 27 p.] rašo: „Valstietis turėjo vykdyti prievolės ilgą pereinamąjį laikotarpį, o paskui išpirkti žemę, sumokėdamas dvarininkui ne jos kainą, o kapitalizuotą iš 6 % piniginių mokesčių – činšą – už sklypą (Bendrieji nuostatai visoms Rusijos gubernijoms).“

Kaip matome, mokslininkų kalbą suprasti nelengva. Kaip galima „kapitalizuoti iš 6 %“? Turbūt panašiai kaip „spirti iš kojos“ ar „mesti iš akmenų“? „Žemės ūkio enciklopedijoje“ [12] rašoma aiškiau: „<...> valstiečio metinių prievolių (lažo, činšo, natūrinių duoklių ir įv. kitų) vertė buvo prilyginamas 6 % visos skirtinės žemės vertės. Kadangi tiek pinigų dauguma valstiečių nebūtų pajėgę iškart sumokėti, tai buvo nustatyta, kad, pasirašęs išpirkimo aktą, valstietis turi tuoju pat sumokėti dvarininkui 20 % išpirkos dydžio, o kitą dalį dvarininkui padengia valstybė. Ta dalis valstiečiui laikoma valstybės paskola, kurią jis privalo grąžinti per 49-erius metus su 6 % metinėmis palūkanomis.“

L. Bičkauskas ir V. Kniūraitė [18], taip pat enciklopedijų [12, 24] straipsneliuose „Išpirka“ rašoma, kad valstybės paskola buvo suteikiama su 6 % metinėmis palūkanomis (5,5 % paskolos palūkanų ir 0,5 % jos aptarnavimo mokesčio). Paskola turėjo būti padengta per 49 metus.

„Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ [11] rašoma kitaip: „Paskolą valstiečiai turėjo padengti per 49 m., kasmet kaip išperkamuosius mokesčius mokėdami į valstybės išdą po 6 % paskolos sumos. Per 49 m. jie būtų turėję sumokėti sumą ~3 kartus didesnę už paskolos sumą.“ Analogiškai rašoma ir „Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ [9], straipsnelyje „Baudžiava“.

Tai ne tas pats, kaip kasmet mokėti 1/49 paskolos dalį, už likusią neišmokėtą paskolos dalį mokant 6 % palūkanų. Taigi per 49 metus mokėdami po 6 % paskolos valstiečiai išmokėtų $6\% \times 49 = 294\%$, arba 2,94 karto daugiau negu buvo paimta paskolos.

Mokant po 6 % palūkanų už neišmokėtą paskolos dalį, per 49 metus procentų susidaro tiek, kiek susidarytų grąžinant visą paskolą įpusėjus mokėjimo laikui, t. y. po 24,5 metų. Tada procentų susidarytų $6\% \times 24,5 = 147\%$. Pridėjus pačią paskolą (100 %), iš viso reiktų grąžinti 247 % paimtos paskolos, arba 2,47 karto daugiau negu paimta paskola.

Išsigandęs revoliucijos, caras 1905 11 13 paskelbė manifestą, kad nuo 1907 01 01 išperkamųjų mokesčių mokėti nebereikės. Šis pažadas buvo ištesėtas.

Žemę reikėjo išsipirkti visiems valstiečiams, tiek nuo seno valdantiems žemę, tiek ir naujakuriams jonaviečiams. Visiems galiojo tie patys įstatymai ir valdžios potvarkiai.

Lietuvos centriniame archyve peržiūrėjau Jonavos [26] ir kai kurių kitų apylinkės kaimų skirstymo į vienkiemius dokumentus. Ten kaip žemės nuosavybės įrodymas yra pridėtos (ne visų peržiūrėtų kaimų) žemės išpirkos dokumentų kopijos. Plačiau baudžiavos panaikinimą ir išpirkimą nušviečiančių dokumentų ten nėra ir, žinoma, neturėtų būti. Nėra nuorodų, kaip buvo nustatyta išperkamos žemės vertė. Yra tik konkretus išperkamosis įkainis (žemės vertė) ir materialinis išperkamųjų mokesčių dydis.

Išpirkos dokumentai surašyti senovine rusų kalba, senovine rašyba, vartojami specifiniai terminai, todėl tiksliai išversti formuluotes į lietuvių kalbą nėra lengva. Pasiąskinkime, ką reiškia kai kurie terminai ir kaip juos versti į lietuvių kalbą.

Rusiškas žodis „оброк“ Ch. Lemcheno žodyne [27] nurodytas kaip „(ist.) pagalvinis mokestis“. Nagrinėjamu atveju toks vertimas netinka. Iš konteksto aiškėja, kad tai galėtų būti enciklopedijose minima valstiečio metinių prievolių vertė, kurią sudaro lažas, činšas, natūrinės duoklės ir kt. Tuomet rusiškas sakinytis „Годовой оброк, который платили крестьяне до составления выкупного акта“ galėtų reikšti: „Metinių prievolių, kurias atlikdavo valstiečiai iki išpirkos akto sudarymo, vertė.“ Jonavos kaimo žemės išpirkos dokumente skiltis tokiu pavadinimu tuščia, nes naujakuriai iki reformos žemės nevaldė ir prievolių už ją nevykdė. Bet kitų kaimų išpirkos dokumentuose ji užpildyta, prievolių vertę nurodant rubliais.

Toliau seka skiltis „Оброк окончательно определённый или будущий ежегодный выкупной платеж“. Mano vertimas: „Galutinai nustatyta prievolių vertė arba būsimas kasmetis išpirkos mokestis.“ Ši skiltis Jonavos išpirkos dokumentuose užpildyta ir įrašytas visiems vienodas mokesčių dydis, būtent 3 rb 30 kap. už tris dešimtines žemės.

Kita skiltis – „Капитальная ценность земли по капитализации сего последнего оброка из 6 % или выкупная ссуда“. Verčiu: „Žemės kapitalinė vertė pagal šio paskutinio išpirkos mokesčio kapitalizaciją, atitinkančią 6 %, arba išpirkos paskola (kreditas).“ Žodžio „ссуда“ kitokio vertimo minėtas Ch. Lemcheno žodynas [27] nepateikia, tik *paskola*. Ši skiltis Jonavos dokumentuose užpildyta ir visiems išsiperkantiems nurodyta žemės kapitalinė vertė po 55 rb už tris dešimtines.

Cituotus rusiškus tekstus, dokumentuose rašytus senąja rusų rašyba, pateikiau naująja rašyba, kuri nežymiai skiriasi nuo senosios.

Jau minėta, kad valstiečiai patys turėjo susimokėti dvarininkui 20 ar net 25 % išperkamojo įkainio, o likusius 80 ar 75 % sumokėdavo valstybė, kuriai valstietis, padengdamas skolą, 49 metus mokėdavo išperkamuosius mokesčius. „Žemės ūkio enciklopedijoje“ [12] rašoma: „Pasirašęs išpirkimo aktą valstietis turi *tuojau pat* [išskirta autoriaus] sumokėti dvarininkui 20 % išpirkos dydžio.“ O „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ [11] yra tokia frazė: „1883 m. <...> panaikinta ankstesnė dvarininkų teisė gauti iš valstiečių 20–25 % žemės išpirkimo kainos.“

Tai kaip čia išeina? *Tuojau pat* po sutarties pasirašymo valstietis dvarininkui sumokėjo, o tas 1883 m. neteko teisės tą mokesį gauti? Ar dvarininkas 1883 m. grąžino valstiečiui tuos sumokėtus pinigus? Ar dvarininkui valdžia kompensavo tų 20 % netekimą? Jei kompensavo, tai kieno sąskaita – iš valstybės išdo ar kokiu nors būdu susigrąžino pinigus iš to paties žemę išsiperkančio valstiečio? Ar ne per daug sudėtinga, kad būtų panašu į tiesą?

Iš minėtų dokumentų skilčių pavadinimų ir įrašų juose seka gana paradoksali, bet labai svarbi išvada: *nebuvo jokių pradinių įnašų – 20 % ar kitokio dydžio. Valstiečio paskolos dydis buvo lygus žemės kapitalinei vertei, kitaip – išpirkos sumai.*

Kad valstybė skolino valstiečiams visą reikiamą išpirkai pinigų sumą ne keliems, bet daugiau kaimų, rodo, kad išpirkos dokumentai surašyti ant spaustuvėje spausdintų blankų. Vadinas, tokie dokumentai, kuriuose rašoma, kad valstybės paskola ir žemės išpirkimo kaina yra lygios, buvo sudaromi ne keliems, o daugeliui kaimų.

Šiokią tokią reikšmę turi ir žodiniai pasakojimai apie baudžią ir jos panaikinimą. Mano prosenelis iš Onušio parapijos Jutkių kaimo Petras Stankevičius išgyveno 104 m. ir paliko daug pasakojimų apie baudžią. Dalį jų užrašė jo dukraitė Z. Kastanauskienė. Prosenelis sulaukė Lietuvos nepriklausomybės, bet aš šiek tiek vėliau gimiau, todėl su juo bendrauti nebeteko. Tačiau šis tas iš jo pasakojimų per kitus pasiekė ir mano ausis. Nei iš jo pasakojimų, nei iš kitų neteko girdėti, kad po baudžios panaikinimo valstiečiai būtų mokėję didelį vienkartinį mokesį. Išperkamuosius mokesčius – taip, juos žinojo visi seni žmonės.

To neatitikimo tarp mokslo veikalų teiginių ir konkrečių faktinių išpirkos dokumentų nedrįstu aiškinti kaip visuotinio. Kelių kaimų išpirkos dokumentai – dar ne visa Lietuva ir tuo labiau ne Rusijos imperija. Bet jei buvo atvejų, kai valstybė sumokėjo dvarininkui ne 75 ar 80 % žemės išpirkimo kainos, bet visą, tai tą istorikai ir enciklopedijos galėjo paminėti: buvo ir išimčių, tada esant tokioms sąlygoms valstybė sumokėdavo visą kainą. Ar tokie atsitikimai buvo tokie reti, kad nebuvo prasmės juos minėti?

Kita įdomi išvada, darytina pagal išpirkos dokumentus, yra ta, kad Jonavos ir aplinkinių

kaimų gyventojai kasmet mokėjo ne 1/49 paskolos dalį (2,04 %) su 6 % palūkanomis už neišmokėtą paskolos dalį, bet kasmet po 6 % paimtos paskolos. Taip mokėdami paskolą valstybei būtų išmokėję per 16,7 metų. Bet turėjo mokėti toliau, iš viso 49 metus.

Šis faktas patvirtina „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ [11] esantį teiginį šiuo klausimu, bet nepatvirtina kitose enciklopedijose [12, 24] bei L. Bičkausko ir V. Kniūraitės [18] pateikiamo išperkamuųjų mokesčių aiškinimo.

Istorijos veikalai ir enciklopedijos aiškiai nurodo išperkamos žemės vertės nustatymo metodiką: metinių prievolių dvarininkui vertė lygi šešioms procentams išperkamos žemės vertės. Bet ir dabar praktika dažnai skiriasi nuo teorijos. Sakoma: įstatymas yra, bet jis neveikia. Įstatymas sau, darbai sau. Mano epizodiškai peržiūrėti kai kurie išpirkos dokumentai leidžia teigti, kad taip buvo ir anksčiau. Panašu, kad caro valdininkai pradėdavo skaičiuoti nuo antro galo. Tarkim, caro valdininkas pagal tam tikrus jam žinomus kriterijus pirmiausia tiesiog nustatydavo būsimų išperkamuųjų mokesčių dydį vienai dešimtinei. Be kita ko, tokį spėjimą patvirtina ir metinių išperkamuųjų mokesčių už dešimtinę apvalinimas: 1,10, 1,20, 1,50 rb/deš. ir pan. Padauginus iš valstiečio valdomo žemės ploto, išreikšto dešimtinėmis, buvo apskaičiuojamas išperkamas mokestis valstiečio ūkiui, kuris ir buvo šeši procentai išperkamos žemės vertės. Po to dėl viso pikto įrašydavo ir ankstesnių metinių prievolių vertę („Годовой оброк, который платили крестьяне до составления выкупного акта“). Pvz., Jonavos kaimyno Vilkolių kaimo metinės prievolės dvarininkui buvo įvertintos 103,34 rb ūkiui [28]. Taigi šią sumą ir reikėjo laikyti išperkamos žemės vertės šešiais procentais. Bet išperkamos žemės vertė, pagal mano prielaidą, skaičiuota nuo antro galo, t. y. pagal iš anksto nustatytą išperkamos žemės kainą, ir sudarė Vilkolių kaimui ne minėtus 103,34 rb ūkiui per metus, o 34,26 rb ūkiui per metus. Laikyta, kad toks mokestis sudaro 6 % išperkamos žemės vertės, o ką anksčiau valstiečiai mokėjo, davė ar atidirbo dvarininkui, trauk jais devynios tas prievolės. Panašiai apskaičiuoti ir kitų apylinkės kaimų išperkameji mokesčiai bei žemės vertė.

Grįžkime prie anksčiau J. Varnienės pateikto baudžios panaikinimo sąlygų Lietuvoje ir Rusijoje palyginimo. Penktoje pastraipoje apie išpirką Lietuvoje pasakyta: „Metinis išpirkos mokestis – 0,80–3,00 rubliai už dešimtinę.“ Taip pat rašoma, kad Rusijoje šis mokestis buvo du ar tris kartus didesnis. Ar taip būtų buvę, jei tas mokestis būtų skaičiuojamas pagal tą pačią metodiką: metinių prievolių vertė lygi 6 % žemės vertės?

Mano peržiūretuose kaimų skirstymo į vienkiemius dokumentuose nurodytos išpirkimo kainos neperžengia J. Varnienės nurodytų išpirkimo kainų ribų.

Dar vienas pastebėjimas: Ginočių ir Grūbų kaimų žemės išpirkimo dokumentai

sudaryti 1866 m. [29, 30]. Šis faktas patvirtina J. Varnienės teiginį Lietuvos ir Rusijos baudžiamos sąlygų palyginime, kad Lietuvos valstiečiai „duoklę mokėjo trejus metus, vėliau – išpirką už žemę“. Kada sudaryti kitų kaimų išpirkos dokumentai, nustatyti nepavyko.

Įdomus faktas, kad žemės išpirkimo kaina labai maža, palyginti su 1913 m. žemės rinkos kainomis. Jonavos kaimo žemės 1913 m. buvo įvertintos nuo 16 rb/deš. (nenaudojamos balos) iki 110 rb/deš. (gera dirbama žemė). Dauguma Jonavos dirbamų žemių (88 %) buvo įvertinta 1913 m. 85–105 rb/deš. Tuo tarpu išpirkimo kaina už žemę, kurios 2/3 sudarė dirbama, Jonavos kaimui buvo 18,33 rb/deš. Aplinkinių kaimų žemių, kurių kainą sudarė visų paskirčių žemės (dirbama, pievos, miškas ir kt.) išpirkimo kaina buvo: Vilkolių – 18,34 rb/deš., Grūbų – 20,00 rb/deš., Ginočių – 25,00 rb/deš.

Grūbų kaime prieš Pirmąjį pasaulinį karą valstietis Rudokas nuomojo žemę pil. Dainiui – vieną pūravietę (1/3 deš.) už 6 rb metams, t. y. 18 rb/deš. Metinė nuoma beveik prilygo išpirkimo įkainiui, t. y. visiems 49 metų išpirkimo mokesčiams.

Tokį mažą išperkamuųjų mokesčių dydį, kaip rodo anksčiau cituoti L. Mulevičiaus duomenys, iš dalies lėmė mažesni nei to meto rinkos kaina išperkamos žemės įkainiai. Bet didžiulį skirtumą tarp žemės išpirkimo įkainių ir 1913 m. žemės rinkos kainos tikriausiai lėmė žemės brangimas. Net jei valstietis, tarkim, iki 1913 m. būtų sumokėjęs valdžiai visus išperkamuosius mokesčius, 2,47 ar 2,94 karto daugiau už išperkamąjį įkainį, ir tuomet jis nebūtų pralošęs, nes apytikriai trigubai pabrango žemė. Kaip mename, išperkantieji mokesčiai buvo panaikinti 1907 m.

PIRMIEJI JONAVOS KAIMO ŽMONĖS

Apie Jonavos kaimo žmones, mokėjusius išperkamuosius mokesčius, rasta duomenų kaimo skirstymo į vienkiemius byloje Lietuvos centriniam valstybės archyve [26]. Ten išvardyti 22 išperkantys žemę būsimi savininkai. Žmonių pavardės surašytos ranka rusų kalba ir daryta kopijos kopija, todėl galimi netikslumai dėl perrašinėjimų ir dėl kurių vardų bei pavardžių įskaitymo sunkumų.

Pateikiamas sąrašas transkribuotų į lietuvišką rašybą ir su rusiškų iškraipymų atitaisymais į tikruosius lietuviškus vardus ir pavardes, pvz., Иванъ Колпакъ – Jonas Kalpokas, Матеушь Давнисъ – Matas Daunys. Archyvo originalas (kopijos kopija) pateikiamas iliustracijoje.

1. Antanas Mironas	12. Mykolas Vaškevičius
2. Ignotas Mironas	13. Juozapas Šeškauskas (?)
3. Pranciškus Dovydėnas	14. Petras Žėgliūnas
4. Kristupas Dovydėnas	15. Feliksas Kalnietis
5. Pranciškus Kalpokas	16. Jonas Žagarys
6. Jonas Kalpokas	17. Kastantas Jasikevičius
7. Benediktas Griškėnas	18. Mykolas Trainys
8. Jonas Griškėnas	19. Lukošius Stankevičius
9. Jokūbas Pūgžlys	20. Ignotas Keliuotis
10. Juozapas Norkūnas (?)	21. Antanas Šapranauskas
11. Matas Daunys	22. Pranciškus Šarkauskas

Sąrašė yra 12 pavardžių, išlikusių iki 1913 m. Tai vieno iš dviejų Dovydėnų, vieno iš dviejų Kalpokų, dviejų Griškėnų, Daunio, Vaškevičiaus, Žėgliūno, Žagario, Jasikevičiaus, Trainio, Stankevičiaus ir Šapranausko pavardės.

Keletą ūkių 1913 m., beveik tikra, valdė sąrašė išvardyti sūnūs:

- Feliksas Vaškevičius, Mykolo sūnus;
- Jurgis Griškėnas, Benedikto sūnus;
- Jonas Žėgliūnas, Petro sūnus;
- Antanas ir Konstantinas Stankevičiai, Lukošiaus sūnūs.

1913 m. ūkių šeiminkai buvo jau sąrašė išvardytų žmonių vaikaičiai:

- Viktoras ir kiti Žagariai, Jono sūnūs. Jų ir tėvas, ir senelis buvo Jonai, bet iš ūkio buvo išvarytas senelis Jonas, jis ir gavo tris dešimtines. Jis apie 1885 m. dar buvo gyvas;

- Juozas Dovydėnas, Baltramiejaus sūnus;
- Antanas ir kiti Griškėnai, Kazimiero sūnūs;
- Juozas ir kiti Dauniai, Antano sūnūs;
- Antanas ir kiti Trainiai, sūnūs, dukterys Kristupo (Криштановы);
- Petras Šapranauskas, Juozapo sūnus;
- Petras Jasikevičius, Adomo sūnus.

Abejonių kilo dėl Kalpoko. Anksčiausiai sudarytame Jonavos gyventojų sąrašė minimas Jonas Kalpokas. 1913 m. sąrašė taip pat minimas Jonas Kalpokas, Adomo sūnus. Ar tai buvo tas pats asmuo? Šis Adomo sūnus negalėjo būti vieno anksčiausiame sąrašė minimų Kalpokų sūnus, nes pirmajame sąrašė minimų Kalpokų vardai buvo Pranciškus ir Jonas. Taigi lieka neatsakyta į klausimą, ar 1913 m. minimas Kalpokas buvo tas pats pirmajame minimas Jonas Kalpokas, ar vieno iš dviejų – Pranciškaus ar Jono vaikaitis?

№ по порядку.	Наименование сельских обществъ, селений и хозяевъ дворовъ.	Выкупается каждымъ крестьянскимъ дворомъ							
		Усадьбой.		Причитающейся на дворъ части амбала и пусоторожныхъ земель въ общей чертѣ селеній		Пашатной.		Сыпкосной.	
		Десят.	Саж.	Десят.	Саж.	Десят.	Саж.	Десят.	Саж.
	<i>Надоселки сельское общество.</i>								
	<i>М. дер. Ямувель</i>	"	"	"	"	1	2148	1	252
66	<i>Виконтъ Мирюковъ</i>	"	"	"	"	1	2148	1	252
67	<i>Иванъ Мирюковъ</i>	"	"	"	"	1	2148	1	252
68	<i>Аврамъ Трушковскій</i>	"	"	"	"	1	2148	1	252
69	<i>Денисъ Жадуковъ</i>	"	"	"	"	1	2148	1	252
70	<i>Матвей Давиденъ</i>	"	"	"	"	1	2148	1	252
71	<i>Михаилъ Рамковскій</i>	"	"	"	"	1	2148	1	252
72	<i>Семён Шенниковскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
73	<i>Франкъ Давиденъ</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
74	<i>Франкъ Кошкинъ</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
75	<i>Петръ Меликовъ</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
76	<i>Фридрихъ Крамковскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
77	<i>Иванъ Малоземъ</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
78	<i>Кристианъ Давиденъ</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
79	<i>Иванъ Кошкинъ</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
80	<i>Касьянъ Асеновскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
81	<i>Михаилъ Трушковскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
82	<i>Антонъ Смирновскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
83	<i>Венедиктъ Трушковскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
84	<i>Иванъ Трушковскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
85	<i>Иванъ Косиловскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
86	<i>Дмитрий Шадринскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
87	<i>Франкъ Шадринскій</i>	"	"	"	"	1	2147	1	253
	<i>Итого</i>	"	"	"	"	41	1840	24	260
	<i>Съ земли</i>								
	<i>Съ земли</i>								
	<i>Съ земли</i>								

Jonas Kalpokas, mokėjęs išperkamuosius mokesčius, 1857 m. turėjo būti ne jaunesnis kaip 20 metų, priešingu atveju nebūtų turėjęs ūkio ir nebūtų iš jo išvarytas. Jei jis būtų buvęs dvaro tarnautojas, ir tuomet turėjo būti panašaus amžiaus ar vyresnis. Vadinasi, jis galėjo gimi 1837 m. ar anksčiau.

Maždaug 1883 m. Jonui Kalpokui, Adomo sūnui, gimė duktė Domicelė Kalpokaitė, vėliau –Jonavos Liolienė ir dar dvi panašaus amžiaus dukros – Dūdiškių Galvanauskienė ir Griškiškio Dovydenienė–Patūpienė. Pažiūrėkime, kokio amžiaus 1883 m. galėjo būti pirmajame sąraše minimas Jonas Kalpokas. Iš 1883 m. atėmę 1837 m. gausime 46 metus. Tai tokio amžiaus ar vyresnis turėjo būti trijų dukterų tėvas, jei jis buvo Jonavos naujakurys. Na, vieno vaiko tokio amžiaus tėvas gal ir galėjo susilaukti, bet kad trys vaikai ir nė vieno anksčiau gimusio, labai maža tikimybė.

Panagrinėkime antrąjį atvejį, kai daroma prielaida, kad Jonas Kalpokas, Adomo sūnus, yra vieno iš dviejų Jonavos naujakurių, Pranciškaus arba Jono, vaikaitis. 1883 m. Kalpokai galėjo būti tokio amžiaus:

- Jonas, Adomo sūnus, 20–30 metų;
- Adomas 40–60 metų;
- Pranciškus ar Jonas 60–90 metų.

Pastariesiems, Pranciškui ar Jonui, 1863 m. pagal šį skaičiavimą galėjo būti 40–70 metų. Labai įtikinamas amžius išvartam iš ūkio žmogui, gaunančiam kompensaciją – tris dešimtines žemės Jonavoje. Greičiausiai Jonas Kalpokas, 1913 m. buvęs Jonavos ūkio savininkas, buvo vieno iš dviejų Kalpokų, minimų po baudžiatvies panaikinimo, vaikaitis.

Archyvo sąraše išvardyti 10 ūkių savininkų, kurių pavardžių iki 1913 m. neišliko. Būtent:

- du Mironai;
- vienas iš dviejų Dovydenų;
- vienas iš dviejų Kalpokų;
- Pūgžlys;
- Norkūnas (?);
- Šeškauskas (?);
- Kalnietis;
- Keliuotis;
- Šarkauskas.

Dviejų pavardžių savininkų išnykimo priežastys žinomos. Vienas jų – Keliuotis 1909 m. pardavė savo ūkį Bulovui. Vienas Mironas prieš 1913 m. išsikėlė į Sipelių kaimą. Kaip pasikeitė kitos pavardės, tikrų žinių nėra. Mano tėvas minėdavo vieną iš pavardžių,

kuri jokiuose dokumentuose neminima. Tai – Šarka. Manau, kad tai ta pati dokumentuose minima Šarkauskio pavardė, tik nesulenkinta. Gal dokumentuose ji buvo su poniška galūne, o kaimiečiai tebevadino tuos žmones nesudarkyta lietuviška pavarde. Teko girdėti nuomonių, kad iš Šarkų šeimos buvo kilusi Ona Vyduolienė, Baltramiejaus duktė.

Jonavos kaime gyvenusių žmonių sąrašas būtų tuo vertingesnis, kuo tiksliau galėtume nustatyti jo sudarymo datą. Čia dar kartą prisiminkime J. Varnienės [20] teiginį: Lietuvos valstiečiai duoklę mokėjo trejus metus (nuo 1863 m.?). Ir faktą, kad žemės išpirkos dokumentai, kartu ir būsimų savininkų sąrašai, Ginočių bei Grūbų kaimams sudaryti 1866 m. Labiausiai tikėtina, kad ir kitų aplinkinių kaimų, kartu ir Jonavos, išpirkos dokumentai surašyti tais pačiais 1866 metais. Tokį spėjimą patvirtina ir ta aplinkybė, kad 1913 m., kai kaimas buvo skirstomas į vienkiemius, nebuvo nė vieno ūkio šeimininko, paminėto žemę išperkančių sąrašė, neskaitant labai mažai įtikimo Jono Kalpoko išlikimo, nagrinėto anksčiau.

Mano tėvas daug pasakodavo apie senus laikus. Pateikdavo kaimynų charakteristikas, įpročius, minėdavo pavardes, bet tik tas, kurios išvardytos 1913 m. kaimo skirstymo į vienkiemių – sklypų savininkų sąrašė. Išskyrus vieną, kaip minėta, Šarkos. Dar vieną iš buvusių jonaviečių pavardžių paminėjo Jonavos kaimynas, Daržapievės Danas Čižiūnas, jau 2007 m. būdamas 84 metų. Jis sakė, kad kažkada Jonavoje gyvenęs Pūgzlys. Kitos pavardės, matyti, išnyko labai seniai.

Kai jau manome, kad sužinojome Jonavos naujakurių pavardes, pagal jas pabandytume spręsti, iš kokių apylinkių tie žmonės galėjo būti kilę.

Lietuvių kaimiečių pavardės, ypač lietuviškos, yra išsidėsčiusios tam tikrais lizdais. Pvz., pavardė Dovydėnas labiausiai paplitusi mūsų krašto Čedasų parapijoje. Turėjau reikalų su tūkstančiais žmonių iš įvairių Lietuvos vietų, bet Dovydėnų, kilusių iš kitų tolimesnių Lietuvos vietų, sutikti neteko. Taigi pabandykime pagal žmonių pavardes nustatyti jų kilmės vietą.

Beveik neabejojant galima teigti, kad du Mironai, Pūgzlys, Vaškevičius, Kalnietis, Trainys kilę iš Panemunio parapijos, tuomet grafo Komaro valdų. Iš Panemunio valdų galėjo būti kilęs ir Jonavos naujakuris Šapranauskas, nors žmonės tokia pavarde, kiek prisimeinu, gyveno ir Ratkūnų dvare.

Jonavos Griškėnų Jurgio ir jo sūnaus Vlado šeima giminiavosi su Onuškie apylinkių Griškėnais, kurių ten buvo kelios šeimos. Greičiausiai iš ten ir buvo kilę Jonavos Griškėnai. Onuškie Griškėnai buvo Vladislavo Komaro baudžiauninkai. Vladislovas Komaras buvo Panemunio ir Čedasų dvarininko Juozapo Komaro brolis. Kaip rašoma knygoje

„Žiobiškis“ [1, 110 p.], baudžiovos naikinimo metais Naujasodės kaime (prie Panemunio) taip pat gyveno valstietis Griškėnas.

Stankevičiai – labai Lietuvoje paplitusi pavardė. Bet, be Jonavos kaimo, mūsų krašte žinomi Stankevičiai gyveno tik Onušio parapijos Jutkių kaime, taip pat Komaro valdoje. Pavardė Šarkauskas žinoma Juodupės apylinkėse. Kokiam ponui priklausė šios apylinkės, patikimų žinių neturiu. Galimas dalykas – Onušio Komarams.

Žėgliūnų pavardę turi žinomos dvi giminingos atšakos. Viena jų – Onušio dvaro tarnautojai. Antrosios atšakos Pranciškus Žėgliūnas baudžiovos naikinimo metu buvo Čedasų dvaro valdos Vilkolių kaimo vieno valakų valdytojas. Mano menamu metu Vilkoliuose ir netoli jų gyveno kelios grytelninkų Žėgliūnų šeimos. Onušio dvaro Žėgliūnaitė-Stankevičienė buvo mano prosenelė, todėl jų giminė man žinoma. Galimas dalykas, kad ir Jonavos Žėgliūnai yra kilę iš Onušio dvaro tarnautojų, bežemių Žėgliūnų. Žėgliūnų taip pat yra Čedasų apylinkėse, buvusiose Čedasų dvaro valdose.

Iš Onušio Komaro valdų galėjo būti kilęs ir Jonavos naujakurys Šeškauskas. Bet kiek pamenu, žmonės tokia pavarde gyveno ir Suvainišio miestelyje.

Du Jonavos Dovydėnai beveik neabejotinai kilę iš Čedasų dvaro valdų.

Kalpokų pavardę turi gana daug šeimų Kvetkų, Suvainišio ir Čedasų parapijose. Jų šaknys, teko girdėti, yra Miškinėje, prie Kvetkų, iš kur kilęs dailininkas Petras Kalpokas. Bet yra tikrų, nepaneigiamų duomenų, kad viena Jonavos Kalpokų šeima giminiavosi su Vilkolių, priklausiusių Čedasų dvarui, Kalpokais. Jeigu taip, tai ir Jonavos Kalpokai gal atsikėlė iš Čedasų dvaro valdų?

Buvo Jonavoje dvi pavardės, kurių turėtojų kilmės vietos žinomos. Tai – Žagariai, kilę iš Čedasų parapijos Grūbų kaimo, ir Dauniai, kilę iš Suvainišio parapijos Taručių kaimo.

Kažkada, senais laikais, tikriausiai tarp 1847 ir 1857 m., Taručių kaimas sudegė Velykų rytą, kai žmonės buvo bažnyčioje. Gaisro kaltininke buvo apšaukta Daunių šeima ir išvaryta iš ūkio. Tai buvo būsimų Jonavos Daunių protėviai. Išvartų iš ūkio Jonavos Daunių sodyboje Taručiuose vėliau, kiek pamenu, gyveno Dovydėnai. Žagarių šeimos istorija aprašoma V skyriuje. Taručiai, kiek žinau, priklausė Panemunio dvarui, o Grūbų kaimas – Čedasų dvarui.

Liko dvi Jonavos šeimos, kurių kilmės vietos įspėti nesiimu. Viena tų pavardžių – Jasikevičius, paprastai žmonių vadintas Jasikevičiumi. Antroji pavardė – Norkūnas, jei teisingai ją įskaičiau. Ją rankraštyje galima iššifruoti ir kaip Sarkūnas (Šarkiūnas?), ir kaip Karkūnas, nes neaiški pirmoji raidė.

Neaišku, ar anksčiau išvartam iš ūkio žmogui tris dešimtines žemės turėjo duoti

būtinai tas dvarininkas iš savo valdų, kuris atėmė iš žmogaus ūkį, ar tas dešimtinės žmogus galėjo gauti iš kitur. Jeigu jos būtų paimtos iš dvarininkų veltui, aišku, kad bet kuris dvarininkas, žmogaus neišvaręs iš ūkio, stengtųsi visomis priemonėmis tam priešintis. Bet juk taip nebuvo. Už visus, kurie gavo po tris dešimtines, ponams užmokėjo valdžia. Iš karto, ne per kelias dešimtis metų, kaip dabar kompensuoja žemės savininkams. Ir jei mokama kaina buvo artima rinkos kainai, dvarininkams galėjo mažai rūpėti, ar jis savo žemę perleidžia vienam ar kitam žmogui. Galbūt Jonavoje žemės galėjo gauti ir žmonės ne iš Komarų valdų?

Kad Komarai dalinosi Jonavos palivarko žemes savo „tremtiniams“ aprūpinti, galima spėliojant nustatyti iš žmonių pavardžių. O tai, kad Dauniaiai ir Žagariai kilę iš Panemunio ir Čedasų dvarų valdų, tikrai žinome. Komarai broliškai susitarė paaukoti vieną savo giminės palivarkų trijų ar daugiau savo dvarų išvartytiems iš ūkių baudžiauninkams.

Kyla klausimas, ar visi Jonavos palivarko naujakuriai buvo anksčiau išvaryti iš ūkių, ar kai kurie galėjo būti anksčiau bežemiai? Mano tėvas niekad nekalbėjo apie bežemius. Sakė, davė žemės išvartytiems iš ūkių 10 metų prieš baudžiamos panaikinimą. Istoriniuose raštuose, kaip matėme, rašoma truputį kitaip – išvartytiems 1847 m. ir vėliau. Taip gali būti ir su gavusiais žemę bežemiais. Tuo labiau kad detalai tuo klausimu nebuvo kalbama, tik bendrais bruožais. Antra vertus, tėvelis buvo gimęs 1880 m., taigi pats nebuvo tų įvykių liudininkas, žinojo tik iš pasakojimų.

Įdomus faktas, kad net keturių pavardžių savininkų Jonavoje buvo po dvi šeimas. Kaip mename, tai buvo Mironai, Dovydenai, Kalpokai ir Griškėnai. Paprastai bendrapavardžiai būna ir artimi ar tolimi giminės. Ir gyvena paprastai netoli vieni nuo kitų. Kažkaip nepanašu, kad dvarininkas galėjo išvaryti po dvi giminiškas šeimas iš tos pačios vietovės. Labiau panašus į tiesą būtų spėjimas, kad tie gavę Jonavoje žemės bendrapavardžiai buvo dvaro tarnautojai. Pasenot, nusipelnėt, imkit tris dešimtines ir gyvenkit. Tuo labiau kad ponui tai nieko nekainuoja. Šiaip jau ponai savo ištikimiams tarnams atsidėkodavo ir savo sąskaita – aprūpindavo senatvėje būstu, žemės sklypeliu ar kitkuo.

PONAI IR MUŽIKAI

Kiekviena reforma sulaukia ir pritariančių, ir prieštaraujančių tam balsų. Turbūt nesuklysimė sakydami, kad pastarųjų būna daugiau, nes pati žmogaus prigimtis verčia priešintis naujovėms. Kaip gerai tai, kas įprasta, ir kaip sunku priprasti prie naujo. Tą žinau ir

iš asmeninės patirties, kai buvau labiausiai smerkiamas ne už neveiklumą, bet už tai, kad dariau ne taip, „kaip Jurgelis daro“.

Grįžkime prie baudžios. Žiūrint iš laiko perspektyvos, nėra abejonių, kad jos panaikinimas buvo pažanga, gėris visuomenei. Bet tuo metu užteko ne vien įpročiais ir emocijomis grindžiamų nuotaikų „prieš“. Buvo ir visai logiškų, pagrįstų argumentų, kuriais rėmėsi tiek didelė dalis ponų, tiek ir daugelis muzikų.

Kas valdo materialines vertybes, turi pinigų, žiūri toli į ateitį. Domisi, kas bus po metų, po 10 metų, po 50 metų. Kas vyksta šiandien, rytoj ar po mėnesio, jiems taip pat rūpi, bet ne tiek, kad nustotų rūpintis tolesne perspektyva. Kasdienės duonos klausimas jiems nėra lemiamas.

Taigi, žiūrint į tolesnę perspektyvą, dvarininkų ateitis neatrodė šviesi. Nors šiandien jie gauna dideles išpirkas, ateityje netenka nemokamos darbo jėgos ar piniginių mokesčių – činšo. Todėl visiškai suprantamas jų nepasitikėjimas reforma.

Gana įprasta manyti, kad baudžios panaikinimas buvo gėris baudžiauninkams. Gavo laisvę, neberekėjo eiti į lažą, už bausmę nebeguldavo į lovį plakimui. Bet pradėkime iš toliau. Baudžiauninko ūkis buvo natūrinis. Baudžiauninkas neturėjo ko parduoti ir jam beveik nereikėjo pirkinių. Jam nebuvo reikalingi didesni pinigai ir jis jų neturėjo. Iš pirkinių baudžiauninkas turbūt negalėjo apsieiti be geležinių noragų žagrėms, šakių, dalgių, kastuvų. Bet šie daiktai tarnavo ilgai, todėl pirkti tekdavo retai. Dažnesni pirkiniai galėjo būti geležis pasagoms, jų vynys. Galbūt pirkdavo odos naginėms.

Be rogių apkaustų tuo metu valstiečiai apsieidavo. Balžienos buvo surišamos medžio karnomis. Linkės nebuvo kaustomos geležimi, bet jų apačioje mediniais kaiščiais buvo tvirtinami taip pat mediniai pamušalai. Jie buvo gaminami iš pusapvalių skeltų plonų medžių. Teko skaityti spaudoje, kad baudžios laikais net vežimų ratai nebuvo kaustomi geležimi. Man tai sunkiai suprantama, bet, manau, reikia tai paminėti. Žibalo dar nereikėjo, apsieidavo su skalomis.

O ką baudžiauninkas galėjo parduoti? Na, galbūt linų. O šiaip jis buvo laimingas, jei turėdavo duonos. Jei grūdų duonai neužtekdavo, kepėdavo bėralinę, su pelais, kartais skolinosi iš magazino ir valgydavo duoną, iškeptą iš suplėkusių grūdų.

Baudžiauninkui nerūpėjo, kas bus po 50 metų, jis gyveno ant skurdo (tuomečio) ribos ir žiūrėjo, kas bus rytoj, po mėnesio ar toliausiai – po metų. O ta kažkada būsianti gerovė jam turbūt terūpėjo tiek, kiek mums tarybiniais metais komunizmas.

Mano peržvelgti dokumentai leidžia teigti, kad mūsų krašte prievolių vertė, pereinant prie išpirkos mokesčių, nepadidėjo, veikiau – sumažėjo. Bet perėjimas nuo darbo prievolių

prie mokesčių pinigais valstiečiams iš pradžių buvo sunkus. Jiems paprasčiau ir patogiau buvo eiti lažą.

Dar viena priežastis, kodėl valstiečiai norėjo, kad liktų baudžiava, – pono globa.

Mano brolių, daug metų dirbusių kolchozo raštinėje, miestietis paklausė, kaip pirmininkas – ar neskriaudžia žmonių, ar rūpinasi jais. Taip, atsakė brolis, rūpinasi kaip ūkininkas arkliais. Taip ir ponai. Gal labiau nei arkliais rūpinosi savo baudžiauninkais. Ir ne visi ponai buvo kraugeriai. Buvo ir gerų. Kaip ir pirmininkų. Ir baudžiovos nostalgija, jos grįžimo laukimas buvo ne mažesni nei kolchozų. Tai ne mano pramanai. Tą patvirtina ir literatūra [19].

Štai ką rašo G. Ilgūnas knygoje „Antanas Mackevičius“ [31, 39 p.]: „Caro manifestu panaikintą baudžiovos tvarką, jis [kunigas A. Mackevičius, – aut. past.] laikė neteisinga, naudinga ne valstiečiams, o dvarininkams.“ Autorius G. Ilgūnas cituoja A. Mackevičių: „Vargšė liaudis tik pakeitė poną – netgi blogiau, nes ponas, kad ir koks būtų blogas, prireikus duodavo duonos, o dabar nors mirk – negausi. Mokesčiams turi atiduoti paskutinę pagalgę, o jei nėra už ką nupirkti raštininkui ar viršaičiui degtinės – laukia bausmė.“

Kiek pamenu, ir anksčiau Ratkūnų dvaro savininkas „grapelis“ (taip jį vadino mūsų krašte) Komarovskis su žmona per pamaldas Suvainišio bažnyčioje sėdėdavo jam skirtame klaupte presbiterijoje, prie altoriaus. Kunigas Perekšlis prieš pamokslą jam lenkiškai paskaitydavo iš Evangelijos, po to – lietuviškai ir tik tada sakydavo pamokslą. Tai niekam neužkliūdavo. Pats grapelis priekabių neieškojo ir visi taikiai gyveno. Nepriklausomoje Lietuvoje likusios Onušio dvaro panelės Komaraitės buvo gerbiamos. Kai 1939 m. mirė paskutinė Zablačiaus dvaro panelė Koscialkovska, kai kurie jonaviečiai laikė pareiga dalyvauti jos laidotuvėse. Jei mirdavo paprastas žmogus kitame kaime, nebuvo įprasta eiti į laidotuves. Kai kartą mano brolis Osvaldas prakalbo apie lenkinimą, tėvas užriko: o kur tu matei bent vieną sulenkintą? Tiesa, pas mus tokių nebuvo. Bet potraukis tam tarp kaimiečių egzistavo. Mano dėdė Petras Širvinskas iš Onušio parapijos pasakojo apie žmogų, kurio pavardę pamiršau. Tai buvo lietuvis. Niekam neatėjo į galvą jį lenku laikyti. Bet bažnyčioje demonstratyviai, didžiudamasis atversdavęs lenkišką maldaknygę. Kaip Majakovskis savo sovietinį pasą. Žiūrėkite, pavydėkite man. Žinau, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą Onušio bažnyčioje nuo visų buvo girdėti giesmės tik lotynų ir lenkų kalbomis. Matyt, taip buvo ir kitose mūsų krašto bažnyčiose, taigi ir Suvainiškyje. Kad būtų draudžiamos kaimiečių giesmės lietuviškai, to mūsų krašte turbūt nebuvo. Per maža buvo „litvinų“. Kur jų buvo daugiau, per lietuviškus pamokslus jie demonstratyviai išeidavo iš bažnyčios [32, 39 ir 128 p.]. Kur sulenkėjimas pasiekdavo kritinę ribą, „litvinai“ bažnyčiose mušdavo lietuvius už lietuvišką giedojimą, Kas suskaičiuos, kiek sulaužyta kryžių ir

vėliavų kotų į lietuvių nugaras. Daug tokių muštynių, žinoma, tik dalį jų, dar caro laikais yra aprašęs A. Smetona, Lietuvos Prezidentas. Sakoma, kad durnių ir bažnyčioje muša. Tenka pripažinti, kad lenkai tą išmintį mokėjo pritaikyti. Jei 1863 m. ir anksčiau lietuviai kaip avinai leidosi įtraukiami į savižudiškus sukilimus, jie to ir nusipelnė.

Didžiausi ponų mylėtojai ir dvarų patriotai buvo ponų tarnai. Jie ir save laikė aukštesnę padėtį užimančiais, pusiau ponais, kol ponams tarnavo.

Mano senelės Širvinskienės pusseserė Liseckaitė-Kažinaitė tarnavo Panemunio Komaramams. Yra buvęs atvejis, kai sutikusi Širvinskienę muzikė Liseckaitė jos „nepažino“. Po 1917 m. Liseckaitė buvo likusi Rusijoje, Lugoje, netoli Leningrado. Patyrusi ten daug vargų, 1940 m. grįžo į mūsų kraštą pas brolių. Vokiečių metais ir po 1944 m. porą kartų bent po mėnesį gyveno ir pas mus Jonavoje. Prisiklausiau jos ilgesingų kalbų apie ponus. Kai apsilankė tada jau ganėtinai apleistame Panemunio dvare, jos pačios žodžiais tariant, ėjo kėliais apie rūmus ir verkė, gailėdama buvusios dvaro didybės ir grožio.

Kitas man žinomas ponų tarnas buvo Augustas Kalpokas iš Vilkolių kaimo. Jis pas Rokiškio dvaro grafą Pšezdzeckį tarnavo virėju. Bolševikų laikais „Kultūros baruose“ buvo jo nuotrauka su paruoštu ponams šakočiu. Daug esu girdėjęs jo pasakojimų, kupinų pasigėrėjimo buvusiu gyvenimu. Vien susižavėjimas, nė šešėlio kritikos nei ponams, nei socialinei santvarkai. Dar tebeturėjo jis tų laikų surdotų ir frakų rinkinį, vieną jų ir man teko dėvėti vaidinant kaimo spektaklyje.

Kai Lietuvos valdžia parceliavo Onuškio dvarą, jo tarnautojai Daminauskai, E. Čižiūnienės, mirusios Daržapievėje apie 2000 m., tėvai gavo žemės sklypą tame dvare. Bet jie tuo nesidžiaugė. Jautėsi pažeminti, nuskriausti. Mat iš ponų virto muzikais.

Tik dabar niekas nebesiilgi dvarų, nes nebėra tokių, kurie juos mena. Nežinau, ar yra tokių, kurie eitų kėliais apie buvusias kolchozų fermas ir verktų. Bet...

Laikai brangiausi! Ar jūs dar sugrįšite,
Ar jau nebegrįšite, kaip mūsų jaunystė?

LENKMETIS

Kai vyko 1863 m. sukilimas, Jonavos kaimo dar nebuvo. Jonava buvo nuošali vietovė. Kiek nors reikšmingesnių žinių apie tuomečius įvykius neišliko. Mano tėvas pasakodavo, kad tuo metu Suvainiškio kunigas buvo Mickevičius (istorinėje literatūroje – Antanas Mackevičius). Tas kunigas Suvainiškio bažnyčioje pasakęs pamokslą, kuriame

parapijiečius kvietęs prisidėti prie sukilimo. Po pamokslu kunigas su grupe savanorių išjoję Panemunio link („unt Panemunį“).

Ona Maksimaitienė [3, 108 p.] apie 1863 m. sukilimą, be kita ko, rašė:

„Z. Sierakauskas vadovavo centrinei kolonai <...>. Kolona ėjo per Salas, Skapiškį, Pandėlį, Panemunį ir Papilį.“ Matyt, prie tų žygiuojančių sukilėlių ir prisijungė kunigas Mackevičius su parapijiečiais.

Toliau ten pat [3, 109 p.] rašoma:

„A. Mackevičiaus kolona iki Salų žygiavo su Z. Sierakausku, o paskui pasuko per Kamajus Rokiškio link ir pasiekė net Suvainiškį.“

G. Ilgūnas, remdamasis O. Maksimaitiene [31, 112 p.], rašo, kad iš Rokiškio sukilėliai patraukė į Žiobiškį.

„Gegužės 5–7 d. (balandžio 23–25 d.) A. Mackevičiaus vadovaujami sukilėliai per Žiobiškį (Novoaleksandrovsko apskr.) toliau pasuko Biržų girios pusėn. Gegužės 5 d. (balandžio 23 d.) 12 val. ryto Pandėlyje pasirodė kelių dešimčių raitų, gerai ginkluotų sukilėlių avangardas <...>. Iš Pandėlio A. Mackevičiaus vadovaujama kolona nužygiavo į Papilį <...>. Vieno sukilėlio pasakojimu, A. Mackevičiaus vadovaujamiems sukilėliams teko žygiuoti per latvių valstiečių gyvenamą kaimą. Pasak atsiminimų autoriaus, A. Mackevičius turbūt šiek tiek mokėjo latvių kalbą, kalbėjo su vyresniaisiais, aiškindamas jiems, kad mes einame į tą pusę kovoti už mūsų ir jūsų laisvę.“

O. Maksimaitienė nieko nerašo nei minėtoje knygoje [3], nei anksčiau išleistoje [33] apie Suvainiško kunigą, sukilimo dalyvį Antaną Mackevičių. Todėl gerbiama istorikę galiu įtarti klystant. Ji galėjo nežinoti, kad Suvainiškyje buvo savas Mackevičius, irgi vardu Antanas, kunigas filialistas, sukilėlis, kaip ir anas, iš Paberžės. Tik mažiau žinomas ir trumpiau dalyvavęs sukilime. Niekada ir iš nieko nesu girdėjęs, nei literatūroje kur nors skaitęs, išskyrus O. Maksimaitienę, kad pro Suvainiškį būtų ėjusi ar čia apsistojusi sukilėlių kariuomenė.

Kitoje knygos vietoje [31, 251 p.] G. Ilgūnas, kažkodėl praleisdamas Žiobiškį, apie Mackevičiaus kolonos žygį rašo taip: „Jo vadovaujami sukilėliai per Svėdasus, Kamajus, Rokiškį, Pandėlį, Papilį nužygiavo į Biržų girią. *Keliaudami šiuo A. Mackevičiaus sukilėlių kolonos maršrutu, jokių sukilėlių pėdsakų neradome*“ (išskirta autoriaus).

Taip G. Ilgūnas atsiliepia apie savo ir kitų tyrinėtojų kelionę A. Mackevičiaus žygių keliais. G. Ilgūnas sukilėlių pėdsakais laiko ne vien materialius dalykus (sukilėlių palaidojimo vietas, paminklus), bet ir žmonių pasakojimus. G. Ilgūnas, taip pat O. Maksimaitienė nemini sukilėlių susidūrimų su rusų kariuomene jų žygyje nuo Salų iki Medeikių kaimo, nesiremia rusų kariškių raportais. Iš kur tada žinoma, kokiais keliais traukė sukilėliai? Minimi

sukilėlių iškilmingi sutikimai atskirose vietovėse: skambinimas varpais, pamaldos, sukilėlių manifesto skaitymas ir kt. Viena minimų tokių vietovių yra Pandėlys. Istorikai sutaria, kad Pandėlyje balandžio 23 d. (sen. st.) buvo sutikta sukilėlių kariuomenė. Bet kieno vadovaujama? Juk per Pandėlį žygiavo ir Z. Sierakausko vadovaujami sukilėliai, toliau patraukę Panemunio link? Ar Pandėlyje Z. Sierakausko ir A. Mackevičiaus vadovaujami sukilėliai susitiko, buvo ten vienu metu? Ar per Pandėlį sukilėliai žygiavo du kartus – vieną kartą Z. Sierakausko vadovaujami, kitą kartą – A. Mackevičiaus? Pagal G. Ilgūną išeina, kad Pandėlyje tuo pačiu laiku ar skirtingu metu Z. Sierakausko ir A. Mackevičiaus keliai susikryžavo. Z. Sierakauskas iš Pandėlio pasuko į šiaurę, Panemunio link, o A. Mackevičiaus kolona užėmė centrinę padėtį, tiesesniu keliu nužygiavo į Papilį ir toliau Medeikių link.

1863 m. sukilimas minimas knygutėje „Panemunis“ [34, 13 p.]. Ten rašoma: „Iš buvusio Zarasų apskrities vado (ispravniko) majoro Serickio raportų Kauno gubernatoriui matyti, kad apie 100 pandėliečių, kelios dešimtys panemuniečių ir suvainiškėnų įstojo į Zigmanto Sierakausko būrį <...>. 1863 m. balandžio 23 dieną po mitingo Pandėlyje apie 500 sukilėlių nužygiavo į Panemunį ir balandžio 25 dieną užpuolė carinės kariuomenės štabo apsaugos dalinį Raikėnų kaime. Iš sunaikintos gurguolės tik keletui kareivių ir kariūnų su išdo pinigais pavyko pabėgti.“

Šį tekstą turbūt reikėtų suprasti taip, kad mūsų krašto sukilėliai prisidėjo prie Z. Sierakausko vadovaujamos kolonos, ne prie A. Mackevičiaus ar B. Kolyškos.

Įdomų epizodą apie A. Mackevičiaus pokalbį su latviais aprašė G. Ilgūnas. Negirdėtas, stulbinantis dalykas, kad Lietuvoje, bent jau gana didelėje man žinomojoje jos dalyje Rokiškio ar Biržų rajonuose, būtų *latvių kaimas*. Viena kita latviška ar mišri šeima buvo, jų nariai mokėjo lietuvių kalbą ir ja kalbėjo. Bet ištisas kaimas? Neįtikėtina. Aš tą pokalbį galėčiau laikyti įvykusi kitokiomis man labiau panašiomis į teisybę aplinkybėmis.

Latviai tikybų požiūriu gana marga tauta. Be liuteronų ir gana daug katalikų, tarp jų būta (o gal ir dabar dar yra) ir stačiatikių. Netoli Neretų, mūsų kraštui netolimoje vietoje, buvo latvių katalikų kapinės, vadinamos Kiškių kapais. Buvo ten ir koplyčia, atvažiuodavo katalikų kunigas, vykdavo katalikų šventės. Ties Biržais Latvijos pusėje esančios vietovės, latviškai vadinamos Skaistkalne ir Kurmene, yra katalikų tikybos tam tikroje Latvijos katalikiškoje srityje, lyg lopinyje, kuris pavaizduotas Latvijos tikybų žemėlapyje. Toks žemėlapis yra mano asmeniniame archyve. Dar viena katalikų sritis yra vakariniame Kurše ir, žinoma, katalikiška visa Latgalė.

Lietuviai minėtas vietoves vadino Šimbarku (iš vokiško Schönberg – gražus kalnas, tą patį reiškia ir latviška Skaistkalne) bei Kurmine.

Jonavoje gyvenusi Darata Dumbrauskienė, latvė katalikė, pėsčia eidavo į Šimbarko atlaidus. Kurminės dvarą valdė ne vokiečiai, kaip kitur Latvijoje, bet lenkas dvarininkas. Na, o tautybę tais laikais daugiausia lemdavo ne kalba, bet tikyba. Jei katalikas, tai ir lenkas. O jei lenkas, tai kiekvienas save gerbiantis katalikas turėjo ir savo tautos kalbą mokėti. Mokėjo ją labiau prasilevinę lietuviai. Jie neprotėdavo, kai juos vadindavo lenkais. Panašiai gal buvo ir su latviais katalikais. Nemanau, kad A. Mackevičius mokėjo latvių kalbą. Galėjo būti, kad jis kalbėjo su latviais katalikais lenkiškai. Juk vyskupas M. Valančius ganytojišką laišką Kuršo katalikams rašė lenkiškai [35, 253 p.]. Pasienio latviai galėjo suprasti ir lietuvių kalbą. Neatmestina versija, kad A. Mackevičiaus vadovaujami sukilėliai, žygiuodami iš Žiobiškio Biržų girios link, buvo ir į Latviją užklydę. Tada ir jų buvimas Suvainiškyje neatrodytų toks neįtikėtinas.

Atkreipkime dėmesį į kai kuriuos smulkius nesutapimus ir abejotinus teiginius G. Ilgūno [31] knygoje. 112 p. jis rašo, kad A. Mackevičius per *Žiobiškį* pasuko Biržų girios pusėn. Kitoje vietoje, 251 p., jis A. Mackevičių iš *Rokiškio* „nuvaro“ tiesiai į Pandėlį, *Žiobiškio* neužkliudo. Be to, Pandėlyje G. Ilgūnas sukryžiuoja sukilėlių kelius ir perrikiuoja kolonas. Z. Sierakauskas Pandėlyje kerta A. Mackevičiaus kelią ir nužygiuoja į Panemunį, o jau iš ten į Papilį ir toliau. Gi A. Mackevičius iš Rokiškio ar *Žiobiškio* išžygiavęs Pandėlyje kerta Z. Sierakausko kelią ir nuo tos vietovės toliau užima centrinę padėtį. Jis iš Pandėlio žygiuoja tiesiai į Papilį ir toliau. Kairėje jam žygiuoja B. Kolyška, o dešinėje – Z. Sierakauskas. Taip žygiuodamos kolonos turi susitikti Medeikiuose, netoli Biržų girios. Tą kaimą B. Kolyškos ir Z. Sierakausko susijungusios kolonos pasiekė 1863 05 07 (sen. st. 04 25) [31, 115 p.]. Tą pačią dieną sukilėliai jau susikovė su rusų kariuomene. Kitos kautynės įvyko kitą dieną, 05 08 (sen. st. 04 26), be Mackevičiaus dalinio. Jis su savo kolona atvyko tik tos dienos vakare ir mūšyje aktyviai nedalyvavo [31, 120 p.]. Kun. A. Mackevičiaus sukilėliai į kovą įsitraukė tik gegužės 9 d. (sen. st. 04 27), nes, pasak G. Ilgūno, žygiavo ilgesniu keliu (114 p.) ir atėjo prie Biržų girios iš rytų.

Iš kur tas A. Mackevičiaus ilgesnis kelias ir kodėl jis prie Biržų girios atėjo ne nuo Papilio (iš pietryčių), bet iš rytų? Tiesa, jis iš Salų nužygiuoja į Kamajus, Rokiškį, *Žiobiškį*. Tai ne tiesus kelias į Medeikius, apie 35 km į šalį. Bet jau nuo Rokiškio ar *Žiobiškio* niekur nesuka, eina tiesiau į Papilį už savo žygio draugus. Zigzagus darė ir kiti vadai. Z. Sierakauskas iš Salų žygiuoja į vakarus, į Skapiškį. Nuo Skapiškio pasuka į šiaurę, į Pandėlį ir Panemunį, ir tik nuo Panemunio žygiuoja tiesiu keliu į Papilį. Sutikime, kad ir B. Kolyškos kelias pro Kupiškį tikslo link taip pat nėra tiesiausias.

Prie tų, sakytume, neesminių detalių galėtume ir nesikabinėti, jei ne vienas sakinyš

knygoje „Žiobiškis“ [1, 348 p.]. Cituoju: „Kunigo Antano Mackevičiaus vedama kolona iš Salų per Kamajus atvyko į Rokiškį, o iš ten per Žiobiškį ėjo į Onuškę“ (išskirta autoriaus).

Gaila, kad B. Deksnys nenurodo, kokiais šaltiniais remiasi, nukreipdamas kun. A. Mackevičių iš Žiobiškio į Onuškę. Bet jei jis teisus, tai šitoks A. Mackevičiaus maršrutas paaiškintų visus nesutapimus G. Ilgūno knygoje.

Asmeniniame pokalbyje su B. Deksniumi jis nurodė tokius patvirtinančius jo teiginį apie Mackevičiaus žygį Onuškie link šaltinius:

1. Lenko istoriko ar memuaristo knyga, išleista austriškoje Lenkijos dalyje apie 1894 metus. Tas lenkų autorius minėtoje knygoje smulkmeniškai aprašė sukilėlių žygį Medeikių link ir patį mūšį. B. Deksnys yra tos nuomonės, kad knygos autorius yra pats dalyvavęs žygyje ir mūšyje prie Medeikių arba rėmėsi labai gerai informuoto žmogaus, dalyvavusio sukilime, pasakojimais.

Pasak lenkų autoriaus, Mackevičius prie Onuškie susidūręs su rusų pajėgomis. Tą susidūrimą sukilėliai laimėję, bet atseit dėl to pavėlavę į kitą mūšį prie Medeikių.

2. Archyvuose B. Deksnys radęs žmogaus, Naujasodės kaimo gyventoją, baudžiamąją bylą. Naujasodės mūsų kraštuose yra dvi: viena prie Panemunio, kita – prie Onuškie. B. Deksnys pagal žmogaus pavardę nustatė, kad byla buvo iškelta žmogui iš Onuškie Naujasodės, nes Panemunio Naujasodėje žmogaus tokia pavardė nebuvo, o Onuškie Naujasodėje toks žmogus gyveno. Tas žmogus iš Naujasodės, esančios prie kelio Juodupė–Onuškie, buvo kaltinamas tuo, kad būdamas valdžios atstovas kaime (dešimtininkas?) sukviėtė ar suvarė žmones klausytis maištininkų skaitomo manifesto.

3. B. Deksnio senelė, būdama maždaug aštuonerių metų, Mitragalio kaime matė žygiuojančią sukilėlių kariuomenę. Mitragalys yra netoli nuo Žiobiškio, pakeliui į Onuškę.

Tokie B. Deksnio teiginiai labai panašūs į tiesą. Sukilėliai turėjo vengti atvirų vietų, svarbesnių kelių, jungiančių didesnes gyvenvietes. Saugiau buvo žygiuoti šunkeliais, pamiškėmis. Kaip tik tuo galima paaiškinti, kad Z. Sierakauskas iš Pandėlio nėjo tiesiu keliu į Papilį, o pasuko į Panemunį ir iš ten pamiškėmis mažesniais keliukais nužygiavo į Papilį. Z. Sierakauskas pabijojo didesnio, tiesaus kelio, o A. Mackevičius – ne? Nužygiavo iš Pandėlio tiesiai magistraliniu (dabar) keliu į Papilį. Svarbesnis šis kelias už kitus, reik manyti, buvo jau ir tuo metu.

Žinoma, sukilėliams pakeliui turėjo pasitaikyti dvarų. Kas galėjo pamaitinti ir apnakvindinti 500 žmonių, jei ne dvaras? Atskirais atvejais ir šis faktorius galėjo pakoreguoti sukilėlių maršrutus. Jų spėjamame sukilėlių kelyje pro Onuškę buvo pakankamai, nors neaišku, koku keliu sukilėliai žygiavo nuo Žiobiškio iki Onuškie. Jei tarsime, kad jie

žygiavo pro Juodupę, tai pakeliui iš Juodupės į Onuškę yra Kūkių (ne Kukių, kaip oficialiai – sudarkytai dabar rašoma) kaimelis. Jis įdomus tuo, kad jo gyventojai lietuviai po sukilimo ar jo metu visi buvo ištremiti į Sibirą. Vietoj jų buvo apgyvendinti kolonistai rusai stačiatikiai, ne sentikiai, kurie gyveno kituose mūsų krašto rusų kaimuose. Gal Kūkių žmonės nusidėjo paremdami žygiuojančius Mackevičiaus karius?

Iš Onuščio į Suvainiškį tiesiausias ir labiausiai tikėtinas Mackevičiaus sukilėlių kelias – per Užubalių kaimą, pro Gudiškių palivarką, Čedasų dvarą, pro Daliečių ir Ginočių kaimus, pro Zablačiaus dvarą. Vedant sukilėlius šiuo maršrutu, galimas A. Mackevičiaus kelias ir pro Jonavos palivarką. Bet įtikinamiau būtų tarus, kad nuo Zablačiaus dvaro sukilėliai pasuko pro Dūdiškių kaimą, per Dūdbalę į Kalniečių kaimą ir toliau į Suvainiškį.

Atskirai reikia paminėti kitus keturis dvarus-palivarkus. Jie *tuo metu* priklausė Latvijai, Kuršui, bet po 1918 m. buvo priskirti Lietuvai. Jie buvo labai arti spėjamo maršruto Onuškis–Suvainiškis. Du iš tų dvarų latviškai buvo vadinami Elkšne-muiža ir Ilze-muiža. Jie buvo prie pat Onuščio. Muiža latviškai reiškia dvarą. Lietuvių administracija vėliau pavadino tuos dvarus, nesakyčiau, kad vykusiai, Alksniais ir Ilzenbergu (vokiškai). Visai šalia spėjamo maršruto dar buvo Eikiniškio dvaras ir Kebelių palivarkas. Šie du taip pat tuo metu priklausė Latvijai, vėliau buvo priskirti Lietuvai. Kodėl? Todėl, kad tų keturių dvarų-palivarkų gyventojų-tarnautojų daugumą sudarė *lietuviai*. O kas buvo mažuma? Turbūt nežinomos tautybės savininkai ir tarnautojai latviai. Ką tai reiškia? Ogi tai, kad bet kuris iš tų keturių dvarų galėjo būti G. Ilgūno knygoje minimas kaip *latvių kaimas*. Su mišriais gyventojais susikalbėti nesunku.

Taigi jeigu teigtume, kad A. Mackevičius ėjo pro Onuškę, taptų suprantami minėti nesklandumai G. Ilgūno knygoje. Be jau minėto „latvių kaimo“, paaiškėtų, kodėl A. Mackevičiaus sukilėlių kelias buvo ilgesnis už kitų kolonų ir kodėl A. Mackevičius prie Biržų girios atėjo ne iš pietryčių, nuo Papilio, bet iš *rytų*.

Pagaliam kun. A. Mackevičių galima labiau įtarti simpatijomis partizaniniam karui negu kitus vadus. Apie tai dar bus kalbama. Rašiau apie balas Rokiškio rajono šiaurėje. Tie pabalčiai ir galėjo patraukti A. Mackevičių.

Sukilėlių kariuomenės buvimo ar nebuvimo klausimą Suvainiškyje palieku atvirą. Jei jo neišsprendė istorikai profesionalai, nemažos knygos apie A. Mackevičių autorius G. Ilgūnas, neturiu tokių pretenzijų ir aš, paprastas mėgėjas. Panašu, kad rašiusieji apie A. Mackevičiaus žygį nuo Žiobiškio iki Biržų girios įdėjo ir savo kūrybos, galėjo rašyti ir „iš kepurės“.

Turiu iliustraciją tokiam teiginiui paremti. Onos Maksimaitienės knygoje [3] pateiktas žemėlapis „1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje“. Jame pavaizduoti trijų sukilėlių kolonų

maršrutai smulkaus mastelio žemėlapyje. Kadangi mastelis smulkus, didelio tikslumo būti negali. Bet jo ir nesiekta. Sierakauskas buvo Skapiškyje? Buvo, bet Skapiškis žemėlapyje net nepažymėtas. Z. Sierakausko žygio strėlė parodyta kažkur tarp numanomo Skapiškio ir pažymėto Pandėlio. Išeina, Z. Sierakauskas nebuvo nei Skapiškyje, nei Pandėlyje? A. Mackevičiaus žygio strėlė taip pat eina ne per Pandėlį, bet kažkur šiauriau numanomo, bet žemėlapyje nepažymėto Panemunio, galbūt pro Naujasodę, piečiau numanomo, bet žemėlapyje nepažymėto Suvainišio. Nėra jokio sukilėlių buvimo Pandėlyje, tuo labiau jokio Z. Sierakausko ir A. Mackevičiaus maršrutų susikryžavimo Pandėlyje ar kur nors kitur.

Sakysite, tai schema, tikslumo nesiekta. Sutinku. Arba nesiekta to tikslumo, arba paprasčiausiai niekas tiksliai nežino ir nenori žinoti smulkmenų. Ne tik grafiškai žemėlapiuose, bet ir aprašymuose. Sakoma, geram šuniui 10 varstų – ne iš kelio. Tad ir istorikui 10–20 km į šalį. Koks skirtumas, ar iš Rokiškio, ar iš Žiobiškio A. Mackevičius išžygiavo į Papilį. Ar per Pandėlį, ar pro Onuškę – Suvainiškį. Nei O. Maksimaitienė, nei G. Ilgūnas nėra mūsų tėviškėnai. Blusinėtis jiems nebuvo būtina, tai tik mums, kraštiečiams, įdomu. Todėl labiau pasitikiu kraštotyrininku, mūsų kraštiečiu Broniumi Deksnium, rašiusiu knygoje „Žiobiškis“ [1].

Dar vienas įdomus dalykas, kurio niekas turbūt neišaiškins, – kokie buvo sukilėlių kovų planai. Kas traukė Z. Sierakauską į Kuršą, Latviją, apie ką rašo G. Ilgūnas. Esą Z. Sierakauskas planavo užimti Daugpilio tvirtovę, ten apsirūpinti ginklais ir užtikrinti priėmimą prie Baltijos jūros [31, 87 p.]. Bet kai Z. Sierakauskas pradėjo žygi į šiaurę (05 03, sen. st. 04 27), jau žinojo, kad Daugpilio nepaims. Kraslavos apylinkėse, netoli Daugpilio, caro kariuomenė sumušė lenkų sukilėlius (04 25, sen. st. 04 13) ir sustiprino tvirtovės apsaugą [31, 107 p.]. Latvijoje jau tada gyveno daug rusų – sentikių. Jie apiplėšė 34 (lenkų – aut. past.) dvarus, sudegino jų 14 ir į Dinaburgą (Daugpilį) pristatė 120 bajorų.

Taigi ko sukilėliai traukė į Biržų girią? Kodėl nebuvo įvertintas Biržų krašto bambizų priešiškas lenkams ir jų sukilimui? G. Ilgūnas rašo ne tik apie nepalankų reformatų nusiteikimą (113 p.), bet ir apie tiesioginę jų pagalbą rusams (123 p.), stovyklos vietos parodymą.

Ko siekė Z. Sierakauskas, sau pavaldžią kariuomenę padalindamas į tris kolonas ir nukreipdamas jas skirtingais keliais? Kam reikėjo toms kolonomams vėl susijungti prie Biržų girios Medeikiuose?

G. Ilgūnas, remdamasis A. Janulaičiu [31, 125 p.], rašo: „Vėliau Kolyška ir Mackevičius būk tai kaltino Sierakauską, kad jis savo taktika juos pražudęs. Kad partizanai turi kariauti mažais būreliais, nes nematomi visur gali pralįsti.“

Tas sukilimas buvo pralaimėtas net neprasidėjęs. Rusų kareivių Lietuvoje buvo dešimteriojai daugiau negu sukilėlių, gerai ginkluotų ir mokytų. Ką galėjo padaryti prieš juos stoję medžiokliniais šautuvais ir dalgiais ginkluoti vyrai? O ir pačias tautas lyginant – rusų ir jiems pavaldžių buvo dešimteriojai daugiau negu lenkų, paėmus kartu su lietuviais. Bet jei jau išsirengta į kovą, savąsias galvas reikėjo parduoti kuo brangiau. Tikrai Z. Sierakauskas neatrodo buvęs talentingas vadas.

G. Ilgūnas [31, 90 p.] rašo: „Z. Sierakauskas tikino, kad po kokio mėnesio sukilėliams į pagalbą ateis karą pradėsianti Prancūzija ir Anglija.“ Jei jau taip, gal reikėjo palaukti tą mėnesį ir pradėti karą visiems kartu? Kaip panašu į partizanų viltis 1944–1953 m. Bus karas, amerikona rusus sumuš, mus išvaduos. Kviečiantys į kovą vadai turėtų ne *tikėtis*, kad taip bus, bet *žinoti*. O jei to žinojimo nėra, jie atsakingi už savo kovotojų žūtį.

Nelabai aišku, ir *už ką* reikėjo žūti. G. Ilgūnas [31, 217 p.] cituoja A. Mackevičių: „Mano troškimas žmonėms gero davė man jėgų ir galimybės sukelti liaudį, ir ne kuriuo nors kitu tikslu, o tik siekiant to, kad ji išsąmonintų ir pasakytų, ar su Rusija, ar su Lenkija ji nori būti susijungusi.“

Taip rašė A. Mackevičius rusams. Pagal G. Ilgūną, tai buvęs lyg politinis testamentas, lyg prašymas švelnesnio nuosprendžio. Išvertus iš diplomatinės kalbos į lietuvišką, iš tikrųjų aišku, kad A. Mackevičiaus noras buvo „susijungti su Lenkija“. O žodelis „su“ čia vėl yra pagražinimas, diplomatija. Lietuva tuomet negalėjo būti „su“, o tik „po“. Po rusų ar lenkų padu.

A. Mackevičius galbūt negalėjo numatyti būsimų lenkų kiaulysčių Lietuvai. Bet ir iki to istorija buvo pamokanti. Prieš draugystę su Lenkija Lietuva buvo nepriklausoma valstybė, didelė imperija. Lenkų pastangomis Lietuvos teisės jungtinėje valstybėje buvo tol siauriamos, kol pagal 1791 m. konstituciją valstybė iš „dviejų tautų respublikos“ virto jau tik vienos, lenkų tautos, valstybe. O Lietuva liko tik paprasta Lenkijos provincija, kokia buvo ir Rusijos imperijoje. Ar dėl vyresniųjų brolių valdžios, ar tai būtų rusas, ar lenkas, lietuviai turėjo lieti kraują?

Ankstesniame skyrelyje paminėti „litvinų“ demonstratyvaus išėjimo iš bažnyčios per lietuviškus pamokslus atvejai vienoje vietovėje. Knygoje „Motiejus Valančius“ [34, 253 p.] rašoma tokią situaciją buvus visoje Žemaičių vyskupijoje. Nepatiko dvarininkams ir plikbajoriams muzikų kalba. Bet jiems pravertė tų muzikų mėsa, aukojama maskolių arudijoms.

Štai ką rašė lenkų vyresnybė 1863 m. [35, 467, 468 p.]: „Vyresnybė Lenkų (Palščios) apreiškia Lietuvai, Gudam, Žemaičiam ir kitom šalim, užimtom Maskolių <...>. Vyresnybė lenkų parėdką vyresnybės Maskolių niekina, bo šioji žemė Lenkų, o ne Maskolio.“

Jeigu jau šioji žemė lenkų, tai tegul jie ir atsikovoja ją iš rusų, kuo čia dėti lietuviai? Kodėl jie turi kištis į dviejų „savininkų“ ginčą? Tiesa sakant, lietuviais save vadinančių kovotojų tame sukilime vargu ar buvo. Dalyvavo sukilime arba laikantys save lenkais, arba norintys jais tapti. Paskaitykime Žemaitės (Žymantienės) „Autobiografiją“, išleistą tarybų valdžios metais [36]. Rašytoja pati matė sukilimą, pati prie jo šiek tiek prisidėjo. Tai ji ir jos aplinka sukilėlių kitaip ir nevadino, tik *lenkais*. Antra vertus, lietuvių, kaip mes juos suprantame dabar, tada gal ir tebuvo vienas kitas, tokių kaip S. Daukantas. Kiti aiškiai neskyrė savęs nuo lenkų, nes tikyba, o tai svarbiausia, buvo ta pati. Kaip dabar žemaičiai. Jie kartu ir žemaičiai, ir lietuviai.

Jei tarsime, kad tuo metu lietuviai – žemaičiai savęs aiškiai neskyrė nuo lenkų, tai niekas nepaneigs dvarininkų ir baudžiauninkų priešpriešos. Žemaitė nepateikia pavyzdžių, kurie liudytų valstiečių pritarimą sukilimui. Priešingai, aprašo, kaip *žmonės* (sprendžiant iš konteksto – valstiečiai) tiesiog koneveikė sumuštus ir žuvusius sukilėlius. Cituoju Žemaitės pateiktą likusio gyvo sukilėlio pasakojimą:

– Ponai, velnių lenkai! Bieso bajorai... Mat, išmuš maskolius, sugrąžins pančizną žmonėms kailį lupiti. Čia jums, poneliai, kamai parodė. Ant kamų tik vargą užtraukėt. Tie visi paršai reikės palaidoti, nesmardinsi miške.

– Gerai dar, kad tuos maskolius velnias atnešė, – džiaugiasi bobos, – būtų reikėję tie paršai prišerti, jau kaulijo duonos... maskoliai išvadavo – pašėrė.

Aš pats istoriją pradžios mokykloje mokiausi iš pirmosios respublikos laikais išleisto Esmaičio „Sakalėlio“. Ten sukilimai buvo vadinami trumpai ir aiškiai: vienas *Krakusmečiu*, kitas *Lenkmečiu*. Tuos pavadinimus ištrynė bolševikai. Atseit tai buvę sukilimai prieš dvarininkus. Dvarininkai sukilo prieš dvarininkus? Kaip jie atskyrė „saviškius“ nuo „priešų“? Stebuklai žydų bažnyčioje, kitaip nepavadinsi tokios logikos.

V. Merkys knygoje „Motiejus Valančius“ [35, 468 p.] rašo: „Sukilimas visų pirma rėmėsi Lenkijos ir Lietuvos bajoriška tauta, privilegijuotaisiais bajorų ir dvarininkų luomais.“

Po pergalės prieš rusus sukilimo vadovybė žadėjo panaikinti baudžiąvą. O kur jie buvo anksčiau, kodėl sukilimą pradėjo tik tada, kai baudžiąvos panaikinimą paskelbė ir rusai? Kas dvarininkams draudė bet kada paleisti žmones iš baudžiąvos? Ar bent jau sumažinti prievoles? Kaip tai panašu į bolševikų pažadus kare su vokiečiais: kovokit, po karo kolchozų nebebus.

Apie Suvainišio kunigą A. Mackevičių G. Ilgūnas rašo [31, 131, 132 p.], kad jis buvo kilęs iš Raseinių pavieto bajorų, gimęs apie 1835 m., taigi sukilimo metu jaunas. 1861 m. dalyvavęs Panevėžyje religinėse manifestacijose, dėl to iš ten caro valdžios reikala-

vimu atitremtas į Suvainiškį ir nuo 1862 m. buvęs policijos priežiūroje. Dalyvavęs savo bendrapavardžio būrio žygyje į Biržų miškus. Po pralaimėjimo pasinaudojęs amnestija ir 1863 05 13 (01) pasidavęs valdžiai. Bet 1864 07 17 buvęs suimtas, pasodintas Daugpilio tvirtovėn ir 1865 m. ištremtas į Sibirą.

„Mūsų Lietuvoje“ [37, II t., 193 p.] rašoma, kad kunigas A. Mackevičius buvo ištremtas į Tobolsko guberniją, iš kurios į Lietuvą grįžo 1870 m. Analogiškai rašo ir veikalas „Lietuvos katalikų bažnyčios“ [38, 311 p.] autoriai.

Ir vėl analogija su 1944–1953 m. partizaniniu karu. Amnestija, nusikaltimai dovanojami, eikite iš miškų, registruokitės. O po to suėmimai, tremtys, lageriai. Pagal G. Ilgūno knygą galima atsekti, kad caro valdžios amnestija, kaip ir bolševikų, nebuvo vienkartinė, skelbta mažiausia du kartus.

Knygoje „Panemunis“ [34, 13 p.] rašoma: „Suvainiškyje tuomet kunigavo Antanas Mackevičius. Jis savo pamokslais ragino žmones stoti į sukilėlių gretas naikinti caro valdžios įstaigas, *nebeiti į dvarus dirbti* [išskirta autoriaus] ir nemokėti mokesčių.“ Tos pačios knygutės 102 p. rašoma: „Jis [kun. A. Mackevičius, – aut. past.] 1863 metais vadovavo Suvainiško būrio sukilėliams mūšyje prie *Medikių* [išskirta autoriaus] kaimo <...>. Apie 1860 metus jis jau kunigavo Suvainiškyje, o 1861 metais vietoj senos medinės čia statė naują bažnyčią. Apsilankęs Suvainiškyje vyskupas Motiejus Valančius nurodė, kad kunigas Mackevičius yra energingas, darbštus, mylimas parapijiečių. Išlikusiose metrikų knygose yra įrašas, kad 1861 metų spalio 5 dieną kunigas Mackevičius krikštijo kūdikį, o 1862-01-29–1863-08-02 įrašuose jis vadinamas Suvainiško bažnyčios administratoriumi [kuratu? – aut. past.]. Kunigas Mackevičius dažnai važinėjo į Kuršą, o 1863 metų pavasarį drauge su Ratkūnų dvaro savininku Komarovskiu organizavo sukilėlių būrį iš Panemunio valsčiaus Sipelių ir Miliūnų kaimo valstiečių. Mūšyje prie *Medikių* kaimo Mackevičius buvo sužeistas į koją, slapstėsi tarp miškų įsikūrusiame Miliūnų kaime, pas sukilimo bendražygį Stuką. Vėliau jis papirko Neretos karininkus ir dar kurį laiką buvo Suvainiškyje. Liepos mėnesį buvo iškviestas į Zarasus ir metus laikytas Daugpilio kalėjime. Vėliau kartu su savo būrio sukilėliu valstiečiu iš Šarkiūnų kaimo Skuturna buvo ištremtas į Tobolską. Ten ir mirė.“

Knygutės autorius A. Medelinskas abejoja, kuo tikėti, ar knyga „Lietuvos katalikų bažnyčios“ [38], kur rašoma apie A. Mackevičiaus grįžimą į Lietuvą, ar Skuturnos pasakojimais, kaip toje knygelėje rašoma. Kokį Skuturną turi galvoje A. Medelinskas, iš knygelės teksto neaišku. Gal tai buvo sukilėlio Skuturnos palikuonis?

Esant tiek mažai žinių apie mūsų krašto kunigą, knygelėje pateikti faktai labai vertingi. Bet kai kurie teiginiai man nesuprantami arba kelia abejonių. Kun. A. Mackevičius ragino

žmones „nebeiti į dvarus dirbti“ ir kartu su Ratkūnų dvarininku Komarovskiu organizavo sukilimą? Įdomu, ar ir Komarovskio baudžiauninkus kun. A. Mackevičius kurstė? Komarovskis nebuvo koks plikbajoris, plačios apylinkės žmonių vadintas „Ratkūnų grapiu“. Tikriausiai jis ir turėjo tą grafo titulą. Panašiai apie sukilimą rašė ir bolševikų diktuojamas V. Mykolaitis-Putinas romane „Sukilėliai“. To romano herojai ne tiek kovoja su rusais, kiek prieš savo įkvėpėjus ir globėjus dvarininkus. Taip vaizduoti 1863 m. sukilimą gali tik marksistai, normaliam žmogui tai priimtina tiek pat, kiek ir pats marksizmas-leninizmas.

Pažymėtina, kad A. Medelinskas rašo apie sukilėlių mūšį ne prie *Medeikių*, o prie *Medikių*. Tai nėra paprasta korektūros klaida ar tik atsitiktinis pavadinimų supainiojimas. Medikių kaimas buvo, nežinau ar dar ir dabar yra, apie 6 km į pietryčius nuo Kvetkų. Pirmosios respublikos metais tai buvo Panemunio valsčiaus Medikių seniūnijos centras. Šis kaimas nuo Biržų girios buvo ne ką toliau nei Medeikiai. O Skrėbiškio palivarkas (dabar neraštingų valdininkų perkrikštytas į Skrebiškį), kur po mūšio buvo suimtas Z. Sierakauskas, buvo arčiau Medikių negu Medeikių. Taigi perskaičius A. Medelinsko aprašymą kyla abejonių, kur iš tiesų vyko tas mūšis – prie Medikių ar Medeikių?

G. Ilgūnas knygoje [31] rašo ne vien apie Medeikius, bet ir apie kitas archyvuiniuose dokumentuose minimas vietas. Pvz., mini Latvelių kaimą (115 p.), Peleniškių ir Pagervėlės kaimus (116 p.). Šie kaimai yra netoli nuo Medeikių, visai į kitą pusę negu Medikiai, t. y. į šiaurės vakarus. Žemėlapyje „Šiaurės Aukštaitija“ („Briedis“, 2001, V.) Biržų girioje netoli Medeikių pažymėtos 1863 m. sukilėlių kapinės. Taigi darau išvadą, kad mūšis vis dėlto vyko ne prie Medikių, o prie Medeikių.

Dar reikėtų patikslinti A. Medelinską, kai jis rašo apie Suvainiško kunigo A. Mackevičiaus suėmimą. G. Ilgūnas [31, 132 p.] rašo, kad jis buvo suimtas 1864 07 17, o ne 1863 m., kaip galima suprasti pagal A. Medelinsko tekstą.

Kad A. Mackevičiaus kunigavimo metais statyta dabartinė bažnyčia, neabejotina. Gali mas dalykas, kad A. Medelinskas tik klaidingai nurodo statybos pradžią (1861 m.).

Įdomi žinia apie kun. A. Mackevičiaus sužeidimą į koją. Tas sužeidimas niekur kitur neminimas ir paaiškina ankstyvą kunigo pasitraukimą iš sukilėlių gretų.

Ar kun. A. Mackevičius dar apie metus po pasitraukimo iš sukilėlių gretų galėjo gyventi Miliūnuose pas Stuoką ar Suvainiškyje dėl to, kad papirko caro valdininkus, ar dėl to, jog galiojo amnestija, sunku spręsti. Galėjo būti ir taip, kad padėjo išsilaikyti abu veiksniai – ir amnestija, ir papirkimas.

1861 m. vasarą vyskupas Motiejus Valančius lankėsi Suvainiškyje ir kitose kaimyninėse parapijose [35, 224 p.]. Suvainiško bažnyčia buvo sena, medinė, apleista. Bronius

Kviklys knygoje „Lietuvos bažnyčios“ (Panevėžio vyskupija, 9 t., 39, 396 p.] cituoja M. Valančių: „Antrą kartą atvažiavęs, bažnyčią dar menkesnę atradau, nes jau buvo sukrypusi, o kad pradėjo lyti, nežinojom kur pasislėpti, nes per stogą ir sienas bažnyčion varvėjo.“

Toliau B. Kviklys rašo: „Naujos bažnyčios statyba pradėjo rūpintis kun. Antanas Mackevičius. Suprojektuotas akmens mūro pastatas. 1862-05-05 gautas leidimas. Tuojuo pradėti statybos darbai <...>. Per vienerius metus sumūrytos sienos ir uždengtas stogas. Tačiau skubotumas pakenkė pastatui, kurio bokštai vėliau parodė norą vienas nuo kito skirtis, atsirado skylimai. Bažnyčia konsekruota tik 1933 m. vyskupo K. Paltaroko.“

Dėl bokštų pasvirimo tai iš tiesų yra plyšys virš centrinių bažnyčios durų. Po II pasaulinio karo, kai Suvainišio kunigas buvo P. Jankevičius, buvo kilusi idėja statyti kontraforsus bokštams stabilizuoti. Bet, kaip pasakojo mano tėvas, jo vaikystės metais (gim. 1880 m.) virš bažnyčios durų jau buvo plyšys, kuris pastebimai nedidėja. Vadinasi, bokštai stabilizavosi, daugiau nebekrypsta į išorę, pavojaus bažnyčiai nugriūti nėra.

Iš vaikystėje girdėto tėvo pokalbio su to meto Suvainišio kunigu prisimenu, kad vyskupas M. Valančius gyręs suvainiškėnus ir jų kunigą už sparčiai pastatytą gražią bažnytelę ir ta proga pažadėjęs, kad Suvainišio filijai bus suteiktos parapijos teisės. Dėl nežinomų priežasčių pažadas nebuvo ištesėtas. Pokalbio dalyviai priėjo prie išvados, kad reikia priminti tuomečiam Panevėžio vyskupui K. Paltarokui vysk. M. Valančiaus pažadą ir prašyti pripažinti Suvainišiui parapijos teises.

„Lietuvos katalikų bažnyčiose“ [38, 310 p.] rašoma, kad Suvainiškyje 1783 m. buvo įkurta parapija. Rusijos vadžia 1832 m. uždarė vienuolyną ir bažnyčią, *panaikino parapiją*. Antanas Kamarauskas (Ratkūnų ponas? – aut. past.) 1836–1838 m. prašė leisti jo dėdės statytai bažnyčiai *veikti kaip filijai*. Apie 1840 m. į Suvainiškį vėl paskirtas kunigas.

Taigi kaip ten buvo su vyskupu M. Valančiumi, jo pagyromis suvainiškėnams ir pažadu suteikti parapijos teises?

Vyskupas M. Valančius [35] buvo bažnyčių remonto ir jų statybų entuziastas. Nepraleisdavo progų paraginti rūpintis bažnyčių pastatais. Reikia manyti, kad 1861 m. Suvainiškyje radęs labai prastos būklės bažnyčią, paragino statyti naują. Greičiausiai bažnyčią statyti buvo ruošiasi jau anksčiau. Gal M. Valančius tik paskubino statybų pradžią. Jei nebūtų buvę ankstesnio pasiruošimo, sunku būtų patikėti, kad per vienerius metus ji galėjo būti pastatyta. Pastatytos bažnyčios vyskupas M. Valančius nematė, taigi kiek ji graži ar negraži, galėjo spręsti tik iš pasakojimų. Po 1861 m. jis Suvainiškyje nebesilankė. Jei būtų apsilankęs, būtų pašventinęs bažnyčią. Kaip minėta, konsekruota ji buvo tik 1933 m. vyskupo K. Paltaroko.

Jei vyskupas M. Valančius po 1861 m. Suvainiškyje daugiau nesilankė, kyla klausimas, kada jis gyrė suvainiškėnus ir kam žadėjo padaryti Suvainišio bažnyčią parapine. 1863 02 18 vysk. M. Valančius parašė ganytojišką laišką Suvainišio filijos parapijiečiams [35, 650 p.]. Jame iš tiesų gyrė Suvainišio kunigą ir parapijiečius. Vyskupo biografas V. Merkys rašo: „Savo ganytojiškame laiške Suvainišio parapijiečiams išgyrė kunigą – naujos bažnyčios organizatorių.“ Toliau (650, 651 p.) cituoja patį vyskupą: „Bet ką jis [kun. A. Mackevičius, – aut. past.] būt padaręs be prisidėjimo jūsų?“ Išvardijęs visus bažnyčios statytojų vargus ir darbus, vyskupas daro išvadą, kad tą darbą atliko geri ponai „apsukui Suvainiškės gyvenantys“ ir patys parapijiečiai.

Vyskupas gyrė suvainiškėnus, bet rašytinio pažadus suteikti Suvainiškiui parapijos teises jis duoti negalėjo. Apskritai bažnyčia tokių raštiškų pažadų vengia. Antra vertus, filijos ar parapijos klausimą tikriausiai būtų tekę derinti su rusų valdžia, kuri labai kišosi į Bažnyčios reikalus. Vyskupas galėjo pažadėti tik *pasirūpinti* suteikti Suvainiškiui parapijos teises, ir tik žodžiu, ne raštu. Kadangi po 1861 m. Suvainiškyje vysk. M. Valančius nebesilankė, kyla klausimas, kam jis galėjo savo pažadą išreikšti.

1864 m. vasarą vysk. M. Valančius lankė Latvijos (Kuršo) katalikus. Grįžo į Varnius per Ilukštą, Rokiškį ir Pandėlį. Į Ilukštą vyskupo lydėti atvyko Suvainišio ir Žiobiškio kunigai [35, 525, 526 p.]. Vėliau prie vyskupo palydos prisidėjo ir kitų parapijų kunigai. Knygoje neminima Suvainišio kunigo pavardė. Tai galėjo būti dar nesuimtas kunigas A. Mackevičius, nes iš Pandėlio į Alyzavą vyskupas išvyko 1864 07 06, o kunigas A. Mackevičius buvo suimtas, kaip mename, vėliau, 1864 07 17. Jam ir galėjo vysk. M. Valančius pažadėti, kad Suvainiškiui suteiks parapijos teises.

Knygoje „Žiobiškis“ [1, 639, 640 p.] pateikiamas rusų kariškių ir valdininkų susirašinėjimas kun. Antano Mackevičiaus ir kitų kunigų klausimu. Pagal tą susirašinėjimą galima spręsti, kad tos vyskupo M. Valančiaus palydos iš Ilukštos į Rokiškį bei Pandėlį ir buvo viena Suvainišio kunigo A. Mackevičiaus suėmimo priežasčių.

Susirašinėjime neminima, kokios parapijos kunigas yra A. Mackevičius. Bet sugretinus tuos du minėtus liudijimus [1, 35] beveik tikrai galima konstatuoti, kad 1864 m. A. Mackevičius dar tebebuvo Suvainišio kunigas. Minėtame susirašinėjime yra ir užuomina apie kun. A. Mackevičiaus paleidimą iš Daugpilio tvirtovės. Neaišku, kaip buvo – gal nepaleido, gal po paleidimo vėl greit suėmė.

Taiigi tikriausiai pažadą dėl Suvainiškiui parapijos teisių suteikimo vysk. M. Valančius davė Suvainišio kunigui Antanui Mackevičiui 1864 m. liepos mėnesį.

Tarybų valdžios metais „Kultūros barų“ žurnale buvo straipsnelis maždaug tokiu

pavadinimu (ar bent tokia buvo jo pagrindinė mintis) – „Antano Mackevičiaus antrininkas“. Aprašytas Suvainišio kunigo dalyvavimas sukilime, jo suėmimas ir tremtis. Įdėtas ir jo portretas. Tuo laiku fotografijos dar nebuvo ar bent jau ji nebuvo paplitusi. Kokia šio portreto kilmė?

Knygoje „Rokiškis“ [4] aprašomi Rokiškio krašto dailininkai ir kai kurie jų kūriniai. Dailininkas Alfredas Römeris (1832–1897) buvo kalinamas Daugpilio tvirtovėje už dalyvavimą sukilime. Ten jis ir nupiešė kai kurių sukilimo dalyvių, kartu su juo kalėjusių, portretus, tarp jų – ir Suvainišio filialisto Antano Mackevičiaus [4, 220 p.]. Matyt, tas portretas ir buvo išspausdintas „Kultūros baruose“.

Minimame straipsnelyje taip pat buvo rašoma, kad kunigas Mackevičius kurį laiką gyveno pas savo parapijietį Stuoką Miliūnų kaime. Miliūnai – gera vieta prasikaltusiam, gyvenančiam pusiau legaliai. Kaimelis tarp miškų, nuošalus, bet netoli Suvainišio.

4 skyrius TARP DVIEJŲ REFORMŲ

SENA IR NAUJA

Tarp baudžiavos reformų ir skirstymo į vienkiemius Jonavos kaimas gyveno ramiai. Medinius žemės dirbimo padargus palaipsniui keitė geležiniai. Medinius rogių linkių pamušalus pakeitė geležiniai apkaustai. Seni žmonės priešinosi naujovėms, jaunesni jas diegė.

Pagyrimų seniems įpročiams ir darbo įrankiams negailėjo ir mano tėvelis. Arklas? Na, tai niekuo ne blogesnis, kartais labiau tinkamas įnagis už plūgą. Pasakodavo apie mūsų kraštuose naudotą arklo (žagrės?) konstrukciją. Tokio arklo nepalyginsi su naudotu Onušio apylinkėse. Čionykščiu galima buvo ir dirvoną puikiausiai suarti. Reikia priminti, kad dobilienu tuomet nebuvo, dobilų dar niekas nesėjo. Pasodintoms bulvėms akėti kur kas geriau tinka medinės akėčios mediniais kuolais. Drapakas? Kvailių pramanas, kam jis reikalingas. Ir nepirko jo, nors beveik visi kaimynai turėjo.

Vaikystėje man dar teko matyti kaimyną Trainį, pravardžiuojamą Saksonu, akėjantį medinėmis akėčiomis. Medžio karnomis – žievėmis surišti horizontalūs pagaliai, tarp jų įmontuoti mediniai kuolai. Tai labiausiai senovės papročių laikėsis kaimo žmogus, kurio ir gryčia buvo be kamino, dūminė. Gal tik 1937 ar 1938 m. sūnus Jonas sumūrijo kamina. Jonavoje trūko prasilavinusių, šviesių žmonių. Bet tais laikais vienas toks šviesuolis, raštingas, mokąs rusų kalbą žmogus buvo. Tai ne kartą minėtas mano tėvas Viktoras Žagarys. Deja, jam gera buvo viskas, kas paveldėta, žinoma, įprasta. Naujovėmis nesizavėjo. Kai kaimo sueigoje buvo balsuojama dėl kaimo skirstymo į vienkiemius, jis susilaikė... Nei už, nei prieš.

PERPETUUM MOBILE

Zablačiaus dvaras buvo įsikūręs nuošalioje vietoje, užkampyje. Netoli Kurliandija (Kuršas). Ten, pasienyje, didesnių miestų nėra. Dvarų labai reta, o ponai juose ne lenkai. Neturėjo interesų Lietuvos ponai ten važiuoti. Pietų kryptimi į Lietuvos pusę iš Zablačiaus vedė du keliai: vienas per Kavolių kaimą, kitas – per Jonavą. Ponai Koscialkovskiai važiuodavo Vilkolių link ne per Kavolius, o per Jonavą. Kodėl toks pasirinkimas, nelabai aišku. Greičiausiai todėl, kad nusileisti nuo Zablačiaus kalno Kavolių kaimo link buvo

labai nepatogu. Šiaip tais laikais tokių kaimiškų keliukų kaip nuo Zablčiaus per Kavolius ar per Jonavą niekas nežvyruodavo, jie buvo vienodai geri arba blogi.

Jonavos kaimas, kaip ir kiti tais laikais, buvo aptvertas tvora. Prieš kaimą, kaip ir už jo, buvo vartai. Kiekvienas, važiuodamas keliu per kaimą, turėjo tuos vartus atidaryti, o pravažiavęs – vėl uždaryti.

Štai atvažiuoja nuo Zablčiaus karieta ponas. Kartais su vežėju, o kartais, ypač jaunesnis, ir vienas. Privažiuoja vartus. Negi lips iš vežimo vartų atidaryti? Nesolidu. Bet kam trukdymasis, gaišatis, o kam – laimė, uždarbis. Tai – kaimo vaikai. Jie jau iš tolo pamatydavo artėjantį poną ir keliu bėgdavo prie vartų. Už vartų atidarymą ir uždarymą ponas pabarstys saldainių ar kapeikų.

Ponai ne visada važiuodavo per Jonavos kaimą nesustodami. Buvo toks, kaimiečių požiūriu, trenktas poniokas, kuris atvažiuodavo pas ratelininką Žagarį su reikalais. Tas poniokas vis gaminavo kažkokią mašiną, iš kurių nebūdavo jokios naudos. Bet Žagariui, mano seneliui, iš to būdavo uždarbio. Poniokas užsakydavo įvairių medinių ratų, reikalingų jo gaminamoms mašinoms. Atvažiuavęs pas Žagarį atsisėdavo ant stalo ir imdavo tartis su meistru, piešdavo, braižydavo reikiamus nutekinti ratus, įrenginius. Kodėl sėdavo ant stalo? To nežinojo ir tuomet dar vaikas buvęs Viktoras Žagarys. Gal poniokas manė, kad stalas švaresnis už suolą? Šeimnininkai nedrįsdavo nuvaryti pono sėstis ten, kur dera.

Iš tėvelio pasakojimų susidariau vaizdą, kad tas poniokas norėjo padaryti amžinąjį variklį, perpetuum mobile. Žinoma, tai tik prielaida. Kaip buvo, dabar jau niekas nepasakys.

SPAUDOS DRAUDIMAS

To draudimo jonaviečiai nelabai jautė, nes mokančių skaityti buvo nedaug. Kiek – sunku pasakyti. Bet ir tiems, mokantiems, tai nebuvo pirmaeilis užsiėmimas. Net ir vėliau, nepriklausomybės metais, Antrojo pasaulinio karo ir okupacijos metu, skaitymas buvo laikomas laiko gaišimu. Kaip ir lošimas kortomis. Kaimietis visą laiką turi skirti darbui. Dirbti reikia nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro. Bet koks dykinėjimas, taip pat ir skaitymas, buvo laikomi nuodėme. Kad išsilavinimo pagrindas – skaitymas galėtų duoti kokios nors naudos, tuomet niekas net nesapnavo. Niekas nesuprato apie darbo našumą. Ką dirbti, kaip dirbti – mažareikšmiai dalykai. Svarbiausia – nedykinėti.

Vis dėlto buvo ir tokios literatūros, kuri ne tik nevedė nuodėmių link, bet traukė iš jų. Tai – maldaknygės. Visuotinai buvo pripažinta kalendorių nauda. Daugiausia tokia

literatūra ir plito. Kas mokėjo naudotis, turėjo lietuviškų maldaknygių. Įsigydavo ir kalendorių. Pasitaikydavo ir kitokios literatūros. Kad būtų kas dėl jos nukentėjęs, suimtas, įkalintas, tokių atvejų nebuvo girdėti.

Užklysdavo į Jonavą ir tokių periodinių leidinių ar brošiūrų, kuriose buvo koneveikiama rusų valdžia. Žagarys (Viktoras) tokiais leidiniais piktindavosi. Lietuviams kaip pavyzdį rodė latvius. Štai jie ramiai gyvena, nešmeižia nei rusų, nei caro, todėl jie gyvena laisvi, niekas jiems nedraudžia spaudos, jie gali dirbti valdiškose tarnybose.

Kaip tokios rusus erzinančios spaudos pavyzdį Žagarys kartą pacitavo pajuokiantį eilėrašį – talalušką:

*Aš burliokas iš Maskvos,
Varpininkas cerkvės tos,
Glin – da – lin – do,
Glin – da – lin – do,
Vis tolyn, tolyn, tolyn...*

Ir taip toliau.

Kai kur Žagarys klydo. Antirusiški rašiniai, caro ir stačiatikybės pajuokimas nelegalioje spaudoje ne trukdė atgauti spaudą, bet padėjo, nes valstybėje leidžiamą spaudą galima kontroliuoti, o iš užsienio kontrabanda gabenama spauda nepripažįsta jokios disciplinos. Ir ne dėl nelegalios spaudos rusai lietuvius katalikus persekiojo. Apskritai lietuviai iš latvių šiuo konkrečiu (požiūriu į rusų caro valdžią) atveju galėjo pasimokyti.

Prisiminkime, kodėl rusai uždraudė lietuviams spaudą. Ne dėl įžeidimų, pajuokimų joje, o dėl rimtesnių dalykų. Būtent dėl sukilimų.

1944 m. vasarą bolševikų partizanai užsakė Lietuvai dovaną, kurią įteikė vokiečiai. Tai – sudeginti Pirčiupiai, išžudyti jų žmonės. Panašią dovaną pas rusus užsakė 1863 m. lenkai ir sulenkėję Lietuvos dvarininkai: Sibiras, spaudos draudimas, rusų kolonizacija, draudimas užimti valdiškas tarnybas ir visa kita. Vien tik man žinomoje Rokiškio rajono šiaurinėje dalyje vietoj ištremtų dviejų kaimų žmonių lietuvių buvo apgyvendinti rusai. Tai jau minėti Kūkiai tarp Juodupės ir Onušio ir Miliūnai tarp Rokiškio ir Juodupės. Tai šį kaimą už rusų partizanų rėmimą 1943 m. sudegino vokiečiai. Trečias man žinomas kolonistų židinytis buvo greta Suvainišio parapijos Sipelių kaimo. To kaimo žmonės nebuvo ištremti, tik iš kelių pusių apsupti kolonistų. Kolonistai savo gyvenamąją vietą pavadino Sosnovka.

Panašią dovaną iš savo lenkų dvarininkų gavo ir viena Latvijos etnografinių sričių – Latgalija. Ji 1918–1940 m. buvo labiausiai atsilikusi Latvijos sritis. Užimdama daugiau

kaip ketvirtadalį Latvijos teritorijos, biudžetui ji duodavo tik apie 10 % pajamų. Štai lenkystės, sukilimų ir spaudos draudimo kaina.

Už lietuvių galvų guldymą lenkų sukilimuose gražiausiai padėjo lietuviams 1920 m. Pilsudskis su Želigovskiu, visai lenkų tautai pritariant.

Tie sukilimai iš viso buvo kvailystė. Buvo panašu į surišto žmogaus spurdėjimą. Vilties laimėti juk nebuvo. Po spurdėjimo tik dar stipriau surišamas belaisvis. Lenkija dar šiaip taip, dar pusiau išsisuko, o mažai savanorei padėjėjai Lietuvai tai buvo savižudybė. Tai tinka ir kalbant apie 1944–1953 m. partizaninį karą. Kai esi surištas, reikia ne spurdėti, o laukti, kada sargybiniai pasigers, užmigs ar juos ištiks širdies smūgis. Arba susimuš su kitais prievartautojais. Tik tada reikia ryžtingai traukyti pančius. Tik tokią taktiką pateisino ir du Lietuvos Nepriklausomybės atgavimai 1918 ir 1990 m. Priešingai, sukilimų (1831, 1863 ir 1944 m.) išdavos buvo apverktinos. Galiausiai ir pati spauda buvo ne ginklu iškovota.

JUODAŠIMČIAI

Apie 1905 metų revoliuciją, kaip ji pasireiškė ar nepasireiškė Jonavos kaime, žinių nėra. Bet vaikystėje ne kartą yra tekę girdėti tėvo pasakojimus apie juodašimčius. Tie pasakojimai buvo konkretūs, su vardais ir pavardėmis, bet aš tų pavardžių nebeprisimenu.

Iš anykštėnės rašytojos Bronės Buivydaitės memuarų [40] žinau, kad jos tėviškėje juodašimčiai „sautėjo“ 1905 m. Iš to sprendžiu, kad ir Jonavos kaimiečius juodašimčiai gąsdino 1905 m. Ir B. Buivydaitės aprašytų, ir Jonavą gąsdinusių juodašimčių „veiksmai“ buvo analogiški, o kaimiečių organizuota gynyba abiem atvejais buvo labai panaši.

Mano tėvo pasakojimų esmė buvo tokia: keletas Jonavos vyrų „sužinojo“, kad artinasi juodašimčiai. Elgiasi siaubingai. Vyrus muša, pjauna, karia, moteris „gvoltavoja“. Suaugusius ant kuolų sodina, vaikus ima už kojų ir galveles trenkdami į sieną užmuša.

Tie patys, kurie viską sužinojo, pradėjo organizuoti pasipriešinimą. Vaikščiojo po gryčias ir ragino eiti „juodašimčių muštų“. Geruoju kalbėdami ir grasindami organizavo vyrų būrį. Tas būrys ėmė rūpintis kaimo saugumu ir gynyba. Apsiginklavo įvairiai. Kas turėjo, pasiėmė ilgą peilį-durklą, kuriuo kiaules pjaudavo, kas iš dalgio pasigamino ginklą. Kiti pasiėmė šakes, kirvius, pagalius-kūles. Pasiruošę gynybai vyrai saugojo iš abiejų galų kaimo esančius vartus. Kiti ėjo į žvalgybą ir žiūrėjo, kad juodašimčiai neįsiveržtų iš laukų. Pastebėję ką nors įtartino, turėjo duoti signalą daužydami geležį – skambalą.

Net gaila, taip viskas gerai buvo paruošta, o tie juodašimčiai taip ir nepasirodė. Būtų neišnešę sveiko kailio! O gal todėl ir nepasirodė, kad bijojo?

Aš pasakoju tai, ką iš tėvo esu girdėjęs. O B. Buivydaitė pati viską patyrė, matė ir girdėjo. Be abejo, jos prisiminimai vertingesni. Tačiau mūsų krašte vargu ar yra kas tuos juodašimčius aprašęs, todėl ir mano liudijimas gal geriau negu nieko.

Antra vertus, įdomu, kad tie juodašimčiai, matyt, buvo labai plačiai užsimoję, gal jie visą Lietuvą „nusiaubė“. B. Buivydaitės aprašytame epizode kalbama apie Anykščius. Anykštėnai laukė juodašimčių, ateinančių nuo Svėdasų. Anykščiai nuo mūsų krašto nutolę per kokį 100 kilometrų. Taigi tie juodašimčiai „nukeliavo“ vos ne per pusę Lietuvos. Yra tekę skaityti, kad ir Dusetų apylinkėse „siautėjo“.

KELIONĖS Į AMERIKĄ

Šiais laikais labai madingas pasidarė žodis „laisvė“. Jis reiškia kažką panašaus į absoliutų gėrį. Nenagrinėsime, kada laisvė reiškia gėrį, o kokiais atvejais – blogį. Tik konstatuosime faktą: kuo daugiau laisvė garbinama, kuo daugiau apie ją kalbama, tuo labiau ji mažėja, traukiasi. Na, o kada gi ji labiausiai klestėjo? Nežinau. Bet XX a. pradžioje laisvės buvo daugiau negu dabar. Tą liudija lietuvių emigracija į JAV.

Panemunio parapijoje gyveno toks Kopūstinskas. Tai jis užsiėmė lietuvių persiuntimu į JAV. Po vieną nevedžiojo – neplukdė. Organizuodavo 15–20 žmonių būrį ir vesdavo į Prūsiją. Po to lydėdavo per Vokietiją iki uostų – Brėmeno ar Hamburgo. Ten savo globotinius įsodindavo į laivą ir grįždavo į Lietuvą naujos partijos organizuoti. Tą darydavo ne už ačiū. Buvo nustatyta tvirta kaina, kurią kiekvienas emigrantas turėjo sumokėti.

Rusijos ir Vokietijos sieną emigrantai pereinavo nelegaliai. Bet jei vienu metu Kopūstinskas sugebėdavo pervesti per sieną 15–20 žmonių, tai tas nelegalumas nebuvo didelis. Galbūt sargybiniai buvo paperkami. Palyginkime su socialistine geležine uždanga! Nebuvo girdėti atvejų, kad Vokietija sulaikytų, paskelbtų emigrantus nelegaliais ir grąžintų atgal į Rusijos imperiją. Būta laisvės! Tai ne dabar „nelegalūs imigrantai“, „nelegalus darbas“ ir pan. Tada viskas buvo legalu, išskyrus minėtą sienos perėjimą. Važiuok, kur nori, dirbk, ką nori. Dirbk, užsidirbk, parsivežk uždarbį namo ar pasilik ten, kur nuvykai. Niekas nekontroliavo, niekas nesekiojo, nereikėjo ne tik vizų, bet ir pasų ar kitokių dokumentų. Tai bent laisvė! Galbūt jau niekad tokios nebus.

MIKAŠIUKAS SUGRĮŽO

Vieną rytą Jonavos kaimą apskriejo žinia – grįžo iš Amerikos Mikašiukas. Matė kažkas einantį per kiemą. Šlubas, vieną koją velka. Štai tau, išvažiavo laimės ieškoti, o grįžo ubagas.

Vėliau paaiškėjo, kad tas ubagas grįžo ne vargšas. Apie tokius „kantičkos“ giesmėje buvo žodžiai:

*Buvo žmogus bagotas,
Auksuotas, sidabruotas.*

Parsivežė dolerių. Kiek – neaišku. Bet kas matė jį visoje didybėje, pasakojo: kostiumas pirktinės medžiagos, su „kamzelka“ (liemene). Per visą pilvą laikrodžio grandinė, „kamzelkos“ kišenėlėje laikrodis. Ir grandinė, ir laikrodis – auksiniai. Auksiniai žiedai ant rankų. Auliniai batai nauji, naujausios mados. Batsiuvio taip surangytais aulais, kad atrodo kaip armonikos dumplės. Tik ne keturkampės, o šešiakampės.

Kavaliarius buvo su fanaberija. Vietinės pažįstamos nuotakos, nors ir į šlubą, žiūrėjo palankiai. Bet jaunasis Mikašis į kaimynės desincininkų dukras nesidairė. Parsivežė iš Jonikūnų kaimo ūkininko dukterį.

Šiaip Mikašio žmona neišsiskyrė iš kitų kaimo moterų. Bet buvo garsi tuo, kad mokėjo saujomis gaudyti skrendančias muses ir taip gynė savo gryčią nuo jų. Jei kuri jonavietė negalėjo apsiginti nuo musų, juokais sakydavo – jau reikės Janevičienę prašyti, kad išgaudytų. Juokas juokais, bet tai ne taip paprasta, kaip galima pagalvoti. Savotiškas talentas. Kodėl Janevičienė?

Turbūt jau laikas atskleisti, kad Mikašis visai nebuvo Mikašis, o Juozas Janevičius. Mikašis buvo Janevičiaus pravardė. Kai grįžo iš Amerikos ne tuščiomis, buvo nebeatogu vadinti Mikašiu, buvo pradėtas vadinti Janevičiumi.

Su Juozu Janevičiumi į Ameriką buvo iškeliavęs ir jo kaimynas bei draugas Mironas. Grįžo ir tas. Sveikas, nors dolerių gal ir mažiau už Janevičių parsivežė. Grįžęs netrukus vedė Janevičiaus seserį. Savo ūkį Mironas perleido Janevičiui, o pats įsigijo ūkį Sipelių kaime. Taip iš Jonavos emigravo vienas jos kolonistų. Mironai Jonavoje išnyko.

O Janevičius nepraleisdavo progos pasididžiuoti:

– Aš už kitus storesnis!

Toks pasididžiavimas buvo skirtas kaimynams jonaviečiams, mat valdė dvigubai daugiau žemės, du jonavietiškus desincininkų ūkius.

Jei jau išėjo kalba apie desincininkus, tai šių laikų retas kuris žino, kas jie buvo. Net ir

kai kurie istorikai nežino. Yra tekę aiškinti. Tik rašytojas Baltušis žinojo, savo raštuose vartojo šį žodį. Tai tie patys išvarytieji iš ūkių arba bežemiai, gavę po tris dešimtines.

Janevičius Amerikoje dirbo metalo fabrike. Kažkoks metalo gaminys užkrito Janevičiui ant kojos ir sužeidė kelio sąnarį. Buvo paguldytas į ligoninę. Ten bandė jam tą sąnarį kažkokiu prietaisu lankstyti. Janevičius patyrė baisų skausmą, ėmė rėkti, protestuoti. Po to sąnarį paliko ramybėje ir jis liko nelankstus. Buvo nustatyta fabriko kaltė, ir Janevičiui buvo skirta kompensacija. Jis galėjo pasirinkti arba pensiją iki gyvos galvos, arba vienkartinę stambesnę išmoką. Janevičius pasirinko vienkartinę išmoką.

1945–1950 m. Janevičius, jau būdamas senas, ateidavo į mūsų sodybą. Dirbti jis jau nieko nebegalėjo, laiko turėjo į valias. Sėdėdavo visą dieną ir pasakodavo gyvenimo istorijas. Tarp jų – ir apie Ameriką. Aš pats jas girdėjau ir porą iš jų papasakosiu Janevičiaus žodžiais.

KELIONĖ TRAMVAJUMI

Dirbu kasdien nuo ryto iki vakaro. Už maistą sumoku šeimininkei, o kas lieka, tai nė cento niekur neišleidžiu. Amerikoje irgi doleriai ant medžių neauga. Parsiveždavo jų daug kas. Bet ar kas žinojo, kaip jie buvo uždirbti? Kaip gyveno ten, Amerikoje, ką valgė, ką gėrė? Ar jūs žinote, ką valgė Amerikoje Laučiškis, na tas, kur Panemunio dvarą nupirko? Tai va, būdavo silkę nusiperka ir pasikabina ant siūlo virš stalo. Išsiverda bulvių. Tai pasiima bulvę ir sviedžia ją į silkę. Jei pataiko, gerai. Ta jau paskaninta. Jei nepataiko, suvalgo ir sausą. Taip taupė dolerius dvaro pirkimui.

Aš jaunas, man viskas rūpi. Miestas didelis. Būtų įdomu pasižiūrėti, kokių dyvų jame yra. Bet pėsčias kiek gali apeiti. Važiuosiu – mokėk pinigų. O ką į Lietuvą parsiveši?

Vis atsiranda draugų, patarėjų. Durnas tu, važiuok tramvajumi be bilieto. Kiek važiuota, nuvažiuota, nei ten kas tikrina, nei pagauna. Kalbėjo, kalbėjo, kol įkalbėjo. Nagi, pamėginsiu.

Vieną sekmadienį išsiruošiau. Įlipau į tramvajų ir važiuoju. Žiūriu pro langą. Vienas namas didelis, kitas dar didesnis. Vienas gražus, kitas dar gražesnis. Ten toliau toks geležinis tiltas, platus, ilgas, kokio gyvenime nebuvau matęs. Žmonės visokie, vieni balti, kiti tamsūs, o tretį visai juodi, kaip čebato aulas. Na, tie tai durni. Kurie dirba, tai pinigų turi, uždirba, kaip ir baltieji. Tik nežino, kur juos dėti. Yra matyta: išsivaro negras nusipirkęs dviratį iš parduotuvės. Ir jau sės, važiuos. Kai klojasi ant šono, tai rėkia, keikiasi. Nežino durnius, kad jei nori dviračiu važiuoti, pirma reikia išmokti. Tą kartą, kai mačiau, tai negras buvo tiek durnas, kad paliko tą dviratį ir nuėjo. Lyg tai kam pakeršys.

Taigi važiuoju, važiuoju, galvoju, ar ne per toli nuvažiuosiu, ar nepaklysiu. Misliju, laukan nelipsiu, tas tramvajus turi grįžti atgal. O čia jau ir kontrolierius, jau matau tikrina bilietus. Prieina prie

manęs. Kur bilietas? Nėra? Mokėk pabaudą! Neturiu pinigų. Ką jis gaus iš manęs. Dokumentai? Neturiu. Angliškai žinau tik vieną kitą žodį, mato jis, kad iš manęs, grinatoriaus, nieko negaus. Liepia išlipti. Aš nelipu, neklausau. Tas kontrolierius toks dalikotnas, smulkus vyrelis. O aš vyras raumingas. Norėjo išstumti, nepasidaviau. Bet jis manęs nepaleidžia. Privažiuojam stotelę. Tramvajus sustoja. Kontrolierius čiumpa man kepurę nuo galvos ir išmeta laukan. Aš iš karto nesuigaudžiau, ką daryt. Tik prieš pat užsidarant durims spėjau iššokti. Net suklypau ant žemės iššokęs, taip susiskubinau. Gaila buvo kepurės. Apsidairiau, pasiėmiau kepurę, užsidėjau ir galvoju, ką toliau daryti. Prieina du vyrai. Tave sužeidė? Ne? Taigi mes matėm, tave išstūmė, tu koją susižeidei. Ne, nieko nesusižeidžiau. Rodo man pirštą į smilkinį. Durnas tu! Duok tramvajų kompaniją į teismą. Mes būsim liudininkai. Tave išstūmė, mes matėme, tu sužeistas!

Na, galvoju, į tokias makinacijas nesileisiu. Na, važiavau be bilieto, na, pagavo. Pasivažinėjau, o kad kepurę išmetė, tai jau dėl to su teismais neprasisėsiu. O jie užrašė savo vardus, pavardes, adresus ant popierio ir padavė man. Jei paduosi į teismą, pakviesk, paliudysim. Kompanija daug sumokės. Ir mums dalį pamokėsi, ir pačiam daug liks.

Perėjau į kitą gatvės pusę, įsėdau į tramvajų, važiuojantį link mano namų, ir sugrižau vėl be bilieto namo.

TEISYBĖ TARYBŲ LIETUVOJE IR AMERIKOJE

Na, buvo susirinkimas pas Virbalą. Dėl prievolių, jūs gi žinot, kai tikrino kvitus. Tas tinginys Griškėnas, tai ką gi jis veš, dar jo ne viskas nupjauta. Tai jis pats nėjo, atsiuntė žmoną. O ta stora, pilvas ant nosies lipa, gal jau paskutinės dienos. Na, ir užpuolė Prapakavičius tą moterį.

– Aš tave galiu nušaut! Aš tave galiu į kalėjimą uždaryt! Aš tave galiu į Sibirą išvežt! Negalvok, kad tu tokia, tai mes neturėsime kur padėt! Ir negalvok, kad prievoles dovanosim! Yra vietos ir tokioms! Pagimdysi, vaiką paims į vaikų namus, o pati sėdėsi lagery, už grotų!

Ta vargšė klausė, klausė, apsiverkė, prižadėjo vežt prievoles. Prigašdino, prigašdino moterį ir paleido.

Kai atėjo mano eilė, tai klausia, kodėl taip daug čia tau paskirta. Sakau, kai buvau jaunas, buvau išvažiavęs į Ameriką. Užsidirbau pinigų ir nusipirkau antrą žemę. Tai va, dabar kiek daug reikia valdžiai duoti.

– Geriau tu būtum tuos pinigus pragėręs, b..! – užrėkė Prapakavičius.

Šventi jo žodžiai! Geriau jau būčiau pragėręs, ką dabar tampo ir gašdina. Kur tai matyta, aš tave galiu nušaut, aš galiu tave kalėjime supūdyt!

O Amerikoje, aš patyriau, yr labai didelė teisybė. Ten niekas taip žmonių nemuštravoja.

Na, dirbom su Mironu vienoj vietoj. Bet toli nuo ten, kur gyvenom. Šeimininkė gera, geriau darbo arčiau paieškosim. Matai, vaikščioti į darbą daug užtrunka, o važiuoti – pinigai kainuoja. Išėjom iš to darbo. Pristojom kitoj vietoj. Moka gerai, bet labai sunkus darbas. Reikia maišus kraut, nešt prie tačkų (karučių), kitur vežt. Pareini namo, visas kūnas skauda, nesinori nei valgyt, nei gert, tiktai griūvi ir guli. Kurie ten dirbo seniai, tai pripratę, prisitaisę tokius rankšluosčius ant kaklo užsideda, kai tačką varo. Rankas, pilvus susibintavę, kad nepatrūktų. Drūti kaip jaučiai, daug negrų. Smulkus ten nepadirbsi. Dirbam vieną, antrą, trečią dieną. Ketvirtą dieną susitariam su Mironu: užteks. Rytoj nebeateisim, bėgsim iš čia. Vyresnybei nieko nesakėm, dar pradės durninti, kelias dienas padirbot ir jau bėgat. Ir nebeatėjom, trauk juos velniai su tokiais darbais ir uždarbais. Ar aš tėvą, motiną užmušiau, kad taip kankinčiausi?

Gavom darbą kitur. Ir ne taip toli, ir ne taip sunkų, ir ne taip blogai mokėjo. Apie tą peklą ir pamiršom.

Už kokio mėnesio mes su Mironu gaunam laiškus. Atplėšiam, kas geriau moka angliškai, perskaito: „Janevičiau Juozai! Ko neateini atsiimti pinigų už darbą? Už tą, kur keturias dienas dirbai. Jei per dvi savaites neateisi atsiimti, mes tavo pinigų atiduosim kokiems ten senelių namams.“

Nuėjau, atsiėmiau. Ir net nepaklausė, kodėl pabėgau, kodėl neperspėjau, kad nebedirbsiu. Ir nežadėjo nei nušaut, nei kalėjiman pasodint. Gal po mūsų išėjimo darbas jiems galėjo nesusiriktavot, čia buvo žmonės, čia nebėr.

Ir kaip jie sužinojo, kur mes gyvenam? Ten niekas nieko neklausinėja, atėjai į darbą ir dirbk.

Tai va kokia teisybė Amerikoj!

KLERIKALIZMAS

Šis žodis tiems, kurie mena bolševikų laikus (1940–1990), gerai žinomas. Tuomet jis buvo beveik keiksmazodis. Ką gi, toks reiškinyš buvo. Ar jis vertas prakeikimų, spręskime patys.

Klerikalizmo viešpatavimo laikais, prieš Pirmąjį pasaulinį karą (taip pat ir po jo) bedieviai neturėjo teisės gimti. Naujagimis negalėjo būti įregistruotas, jei nepriklauso kokiam nors valstybės pripažintam tikėjimui. Praktiškai lietuviams tai reiškė: vaikas turi būti pakrikštytas.

Bedieviai negalėjo tuoktis. „Šliūbą“ galėjo duoti tik dvasininkas. Įdomu, kad ir Lenina su Krupskaja sutuokė popas. Jei neoficialioje santuokoje sugyventiniams gimdavo vaikas, jis galėjo gauti tik motinos pavardę.

Net ir mirtis bedieviui buvo sunki. Miręs be išpažinties galėjo būti laidojamas tik nešventintose kapinėse, už tvoros, kartu su savižudžiais – pakaruokliais.

Kunigai kalėdodami išdalindavo lapelius (mes pasakytume – talonus), pasirašytus ar antspauduotus kunigo. Velykų išpažinties eidamas žmogus gražindavo tą lapuką kunigui. Pasibaigus Velykų išpažinčių sezonui, kunigas suvedavo lapukų buhalteriją ir matydavo, ar visi parapijiečiai atėjo išpažinties. Jei neatėjo, tai kodėl? Priežastys pateisinamos ar ne? Jei ne, toks žmogus Bažnyčiai buvo „persona non grata“. Priemonių tokiam paveikti buvo visokių. Dalį jų paminėjau. Nebuvo girdėta, kad tais laikais (caro) kas nors iš kaimiečių būtų išdrįšęs pyktis su Bažnyčia.

Žvelgiant į vėlesnius, nepriklausomybės, laikus, daug kas jau buvo sušvelnėję. O atvirų bedievių buvo gana daug, ypač Jonavoje.

Nemaloni procedūra ta išpažintis, kas to nežino. Bet reikia pripažinti, kad tvirta kunigų valdžia palaikė palyginti aukštą moralę. Kas dabar galėtų per metus dvejus įvesti blaivybę, kaip tai padarė vyskupas Valančius?

Geras dalykas laisvė, vėlgi – kas to nežino. Bet baisu senukui gyventi nuošalioje sodyboje. Jei tau kišenvagis ištrauks 100 litų, policijai gali nesiskųsti. Smulkmena, paišdykavo jaunuoliai. O senukui tai trečdalis mėnesio pensijos.

Vienas mano pažįstamas kunigas yra pasakęs: „Aš netikiu, aš žinau, kad yra pomirtinis gyvenimas, Dievo teisingumas ir visa kita.“ Kitas kraštutinumas būtų bedievių, bolševikų požiūris: nieko nėra, nei Dievo, nei velnio, nei dangaus, nei pragaro. O eiliniai tikintieji svyruoja tarp šių kraštutinumų. O gal? Geriau toliau nuo nuodėmės. Ne tik iš kitų pasakojimų, bet ir iš savo patirties žinau, kad tikėjimas daro teigiamą įtaką žmogaus elgsenai. Didieji nusikaltėliai nebūna tikintieji.

Iš anksto jaučiu prieštaravimą: nusikaltimus daro ir kunigai. Taip, daro. Bet ir tarp jų yra bedievių. Dar daugiau: kai kurie ir popiežiai buvo bedieviai!

Vis dėlto ačiū klerikalizmui – nors žmonės gyveno vargingiau, bet buvo teisingesni negu dabar. Šiaip ar taip, tada žmogų galėjo užmušti per muštynes, iš keršto, bet ne už keletą rublių ar litų. Kai jau bolševikų laikais pamačiau filmą „Elektra“ graikų mitologijos motyvais apie tai, kaip vaikai nužudė savo motiną, pagalvojau: negi iš tikrųjų toks dalykas įmanomas, ar galėjo taip būti. Dabar, kai esame laisvi nuo kunigų klerikalų, tai – kasdienis, įprastas dalykas.

Iš plėšikų buvo žinomi Tadas Blinda caro laikais ir Rickus jau nepriklausomoje Lietuvoje. Kiek jų dabar? Šimtai ar tūkstančiai?

Reketas? Apie jį sužinojau irgi tik sovietiniais laikais iš amerikoniško filmo. Iki Antrojo pasaulinio karo apie tokius dalykus Lietuvoje nebuvo girdėti.

Praktiškai nebuvo skyrybų. Bent jau mūsų kraštuose apie tai nebuvo girdėti.

Lyginti bei vertinti laikus ir jų papročius – nemalonus užsiėmimas. Šiuolaikinį jaunuolį būtų sunku priversti kas sekmadienį lankyti bažnyčią, laikytis pasninko. Jauna moteris ar mergina dabar nemato nieko blogo nužudyti negimusį kūdikį. Priešingai, gimdančią niekina: „Nesugebėjo susitvarkyti.“

Anų laikų žmogus, atsikėlęs iš mirusių, išsigąstų: Sodoma ir Gomora, pagedęs pasaulis, matyti jau arti jo pabaiga.

5 skyrius ✂

ŽAGARIŲ ŠEIMOS ISTORIJA KAIP JONAVOS ISTORIJOS DALIS

XIX amžiaus pradžia. Į Čedasų dvarui priklausantį Grūbų kaimą iš Kurliandijos atsikelia jaunavedžiai latviai liuteronai. Vyro pavardė buvo Žagars. Tokia pavarde Latvijoje tarybiniais laikais buvo du broliai dvyniai aktoriai. Tokia pat pavarde buvo apie 1990 m. Latvijos filharmonijos direktorius, gali būti, kad vienas tų brolių dvynių. Tokia latviška pavardė į lietuvių kalbą turėjo būti išversta „Žagaras“. Neaišku kodėl, bet lietuviai tuos Žagarus pavadino Žagariais.

Atsikėlė jaunieji Žagarai nuo Dauguvos krantų iš Jekabpilio apylinkių. Kokios buvo to atsikėlimo priežastys, žinių nėra. Galima spėti buvus tokią situaciją. Latviai ūkininkai, priešingai negu lietuviai, savo ūkių neskaldydavo, nedalindavo sūnams. Vyriausiam tekdavo ūkis, o kiti, gavę kompensacijas, turėdavo išsikelti. Gal koks jaunesnysis Žagarų sūnus ir atsikėlė į Lietuvą. Grūbų kaime jie rado pastatytas ar patys statėsi trobas. Gimdė vaikus, kurių buvo penketas (?) – trys sūnūs: Prancisius, Adomas ir Jonas, dvi dukterys: viena, likusi sena pana, vardu Darata, nugyveno amžių netoli nuo Grūbų, Trumpiškiio kaime. Antroji, vardo nežinau, ištekėjo į Biržų kraštą, tikriausiai už kokio bambizo, nes tai artima liuteronams tikyba. Apie katalikų tikyba nenorėjo girdėti. Kai viena pažįstama įkalbinėjo ją persikrikštyti katalike, ji atsakė: kai tu būsi kalė, tada aš būsiu katalikė.

Sūnus Jonas piemenavo Pavyžuonių kaime. Šeimininkas prikalbino Jonuką pasikrikštyti kataliku. Kurį laiką vaikas tą krikštą nuo tėvų slėpė.

Kiti du broliai išėjo užkuriomis. Prancisius – į netolimą Indriūnų kaimą Panemunio parapijoje. Vyriškos lyties palikuonių nepaliko. Buvo dvi dukterys, kurių viena mirė jauna, antroji (Bertašienė) apie 1970 m. mirė Rygoje. Jos duktė mirė 2005 m., ištekėjusi nebuvo.

Adomas išėjo užkuriomis į Pasvalio kraštą. Jo vaikų, pavarde Žagris, buvo dvi šeimos. Viena jų bolševikų buvo ištremta į Sibirą. Kitos šeimos dvi dukterys dar gyvos, viena jų gyvena Kaune. Vyriškių šioje giminėje Žagrių pavarde neliko.

Girdėta, kad Adomas Pasvalio krašte liko liuteronas. Apie Prancisiaus tikyba žinių nėra. Jo palikuonės buvo katalikės.

Žagarių giminės pradininkas Grūbų kaime buvo girtuoklis. Jo vaikaitis Viktoras, mano tėvas, keldamas trobesius iš kaimo į vienkiemį, paėmė ir senosios gryčios duris. Jas įstatė

Autoriaus prosenelis, K. Žagarienės senelis,
E. Stankevičiūtės-Širvinskienės tėvas Petras Stankevičius,
buvęs grafo Komaro baudžiauninkas, sulaukė 104 metų
ir mirė jau Nepriklausomoje Lietuvoje

Osvaldas Žagarys. 1940 m.

įėjime iš priemenės į virtuvę. Tai tose duryse rankenos (klingės) srityje buvo įdėtas medžio lopas. Gražiai įleista, mat visa giminė, pradedant tėtės seneliu latviu, buvo medžio meistrai. O aplink tą lopą durų lentos apdaužytos su V formos duobutėmis. Tai buvo kirvio penties paliktos žymės. Aplink rankeną lenta buvo tiek sudaužyta, kad reikėjo ją išmesti ir įdėti lopinį. Girto prosenelio darbas! Smarkaus būta senio.

Ar dėl gėrimo, ar dėl kitų priežasčių Žagarys neįtiko ponui. Tą suuodė Čedasų gyventojas Mikšys. Ėmė prašyti poną: duokit man, Jūsų Mylysta, Žagario ūkį. Ponas dvejojo, delsė.

Kartą prosenelis Žagarys nuvažiavo į turgų Pandėlin. Kartu buvo paauglys sūnus Prancisius. Po turgaus prosenelis nuėjo į karčiamą pasivaišinti. Prie vežimo arkliams saugoti paliko sūnų Prancisių. Vaišės užsitęsė. Prancisiui nusibodo, jis sušalo. Nieko nepasakęs tėvui, pėsčias parėjo namo. O prosenelis, išėjęs iš karčiamos, arklių neberado. Buvo pavogti su visu vežimu. Arkliai dingo, vagys nebuvo sugauti. Ponui trūko kantrybė.

Konstancija Širvinskaitė-Žagarienė (kairėje)
su drauge Griškėnaite prieš I pasaulinį karą

Marija Širvinskaitė, K. Širvinskaitės-Žagarienės sesuo,
prieš I pasaulinį karą Rygoje

Arkliai – ūkio pagrindas, koks tu gaspadorius be arklių? Kokią baudžiąvą ponui atliksi? Juk visas ūkio turtas buvo ne baudžiauninko nuosavybė, bet pono. Taigi ir arkliai pono.

Išvarė prosenelį iš ūkio taip, kaip stovi, turto šeima pasiėmė tiek, kiek galėjo panešti. Panašiai kaip bolševikams į Sibirą tremiant. Tik skirtumas, kad prosenelis iš namų su šeima išėjo pėsti. Ant rankų nešėsi mažiausią vaiką, kitas jau ėjo pats, vedamas už rankutės. Ūkį užvaldė Mikšys, kurio palikuonys dar gyvena ten apie 1975 m.

Matyt, prosenelį ponas priėmė tarnauti Čedasų dvare už kumetį. Gyveno jis ten keletą metų. Mano tėvas perpasakodavo savo senelio pasakojimus apie Čedasų dvarą. Ten tarp dvaro sodybos ir ežero buvę kažkokių mūrų liekanų. Mėtydavosi plytgaliai, akmenys. Kartą kasdami žemę dvaro darbininkai aptikę po žeme išmūrytą kažkokį urvą. Tas urvas buvęs žemas, siauras, žmogui įlįsti per mažas. Bet buvęs toks smulkaus sudėjimo latvis. Tėtė minėdavo ir jo pavardę, bet aš ją pamiršau. Tai tik tas latvis galėdavęs įlįsti.

Knygoje „Rokiškis“ [4] aprašoma Čedasų tvirtovė. Prosenelio minimos mūro liekanos tikriausiai buvo tos tvirtovės. Ir tas urvas tikriausiai buvo vienas tvirtovės įrenginių. Gal jo paskirtis buvo tiekti vandenį?

Vėliau prosenelis gyveno Taručių šile esančiame miško Virbalų vienkiemyje. Kokiomis teisėmis, neaišku, tikriausiai kumečiavo. Pagaliau ten sulaukė baudžios panaikinimo ir gavo žemės Jonavos palivarke.

Sūnų Joną, mano senelį, prosenelis išsiuntė mokytis ratelininko amato. Jonas išmoko, įsigijo daugelį įrankių, prietaisų, pasidarė tekinimo stakles ir kažką panašaus į varstotą obliavimui. Darė naujus verpimo ratelius ir taisė senus savo namuose Jonavos kaime. Vedė grytelninko dukterį Elzbietą Gasėnaitę (1857–1911) iš Vilkolių kaimo. Jos motina buvo Čižiūno Juozo, pono atkelto iš Panemunio į Daržapievės vienasėdį (užsienį), sesuo. Elzbietai Žagarienei Čižiūnai Gasparas, Daminykas, Veronika, Lidavija, Lūžiškių Gervienė ir Sipelių Liolienė buvo pusbroliai ir pusseserės. Pačių Gasėnų giminė Vilkoliuose išnyko. Elzbietos Žagarienės brolis S. Gasėnas (1845–1922) ir jo žmona palaidoti Čedasų kapinėse. Jų nevedusį sūnų Augustą kaip komunistą vokiečių laikais suėmė 1941 ar 1942 m. Po suėmimo negrižo. Jo brolis Kazys buvo emigravęs į JAV.

Jonas Žagarys susilaukė penkių vaikų: Viktoro (mano tėvo), Vlado, Teklės, Stefanijos ir Seliomijos. Teklė jauna tarnavo Biržų krašte, Parovijos dvare, Kebelių palivarke. Vėliau išvyko į JAV ir ten ištekėjo už pandėliečio Latvėno. Susilaukė trejeto vaikų. Visi trys jau mirę. Du pusbroliai buvo vedę, pusseserė Kazė mirė netekėjusi.

Netrukus, 1914 m., pas seserį Teklę išvyko ir Vladas. Išvykimą paskatino, be kita ko, nenoras tarnauti caro kariuomenėje. 1914 m. vasario mėnesį jis atsisveikindamas nusifotografavo su seseria Stefanija. Jau Amerikoje jį paėmė į kariuomenę. Buvo atvežtas į Europą. Ar teko kariauti, neaišku. Jei kariavo, tai trumpai. Už tarnybą armijoje gavo JAV pilietybę. Dirbo metalo fabrike. Mirė apie 1980 m., vaikų neturėjo.

Seliomija prieš 1914 m. karą gyveno Rygoje. Per karą buvo pasitraukusi į Rusiją. Matė revoliuciją, pilietinį karą. Grįžusi į Lietuvą apsigyveno Kaune ir ten, būdama sena pana, apie 1970 m. mirė.

Viktoras su Stefanija liko Jonavos kaime. Stefanija buvo nesveika, su kuprele, liko sena pana, gyveno pas brolių. Mirė 1955 m.

Žagariai gal dėl latviškos kilmės stengėsi iškilti aukščiau už kitus jonaviečius, „leišius“. Tą liudijo ir Jono Žagario išsiuntimas mokytis ratelininko amato. Savo ruožtu Jonas Žagarys savo vyriausiąjį sūnų Viktorą leido į artimiausią pradinę rusišką mokyklą Panemunyje. Tada tai nebuvo taip dažna ir ne taip paprasta, kaip vėliau. Reikėjo trejetą žiemų

Stefanija Žagarytė su broliu Vladu Žagariu Lietuvoje 1914 m. vasario mėn., prieš Vladui išvykstant į JAV

(tiek truko mokslai) nuomoti vaikui butą Panemunyje. Mokymasis, ypač iš pradžių, irgi buvo ne pyragai. Vaikai rusiškai nemokėjo, o lietuviškai kalbėti mokykloje buvo draudžiama. Kas prasitaravo lietuviškai, tam ant kaklo užkabindavo gėdos lentelę. Tą lentelę mokinys nešiodavo tol, kol būdavo sugautas kitas mokinys, prasitaręs lietuviškai.

Viktoras buvo labai gabus mokinys. Puikiais pažymiais baigė mokyklą, gerai išmoko rusų kalbą. Tuomet jis buvo vienintelis kaime baigęs tikrą mokyklą, ne pas kokį daraktorių. Visą gyvenimą išliko rusų, kaip, beje, ir latvių, simpatiku. Latviai – suprantama, Viktoras buvo pusiau latvis, bet rusus pamilo dėl pavartotos prievartos. Sakoma, kad meilė tupi ant šautuvo vamzdžio galo. Tą patvirtina ir mūsų šaliečių katalikų tikyba, kurią kryžiuočiai diegė ugnimi ir kalaviju. O dabar – pabandykite atimti!

Reikia patikslinti, kad Viktoras nekenė bolševikų. Jo idealas buvo caro valdžia, geresnė už Lietuvos. Visą laiką po Pirmojo pasaulinio karo ilgėjosi caro, kaip, beje, ir dabar daug kas jaučia nostalgiją bolševikams ir kolchozams.

Po tėvo Jono mirties (1895 m.) Viktoras liko namų šeimininku. Nors dar paauglys (gim. 1880 m.), sugebėjo ir ūkio darbus nudirbti, ir žiemomis ratelius dirbti – remontuoti. Ratelininko amato buvo išmokęs dar vaikystėje. Gal dėl sunkaus darbo paauglystėje liko maža ūgio.

1895–1914 m. Rusijoje ypač sparčiai vystėsi ekonomika. Gyvenimas gerėjo. Viktoras buvo taupus, negėrė, nerūkė. Meistras buvo labai geras, apylinkėje geriausias, todėl už darbą ėmė brangiai. Auksinius rublius krovė į kapšį. Turėjo jų pakankamai. Tai kuo gi caro valdžia buvo bloga? Paties Viktoro žodžiais, blogai buvo tik kaimų, dar neišskirstytų į vienkiemius, gyventojams. Didžiausios blogybės – rėžiai, trilaukės sėjomainos.

Kažkuriuo metu prieš karą Viktoras buvo vedęs to paties Jonavos kaimo Seliomiją Vaškevičiūtę, kuri netrukus po vedybų, 1912 m., mirė. Kaip mirties priežastis buvo minimas gimdymas, karštinė. Gal tai ir buvo gimdymo karštinė, lyg girdėta tokia neganda. Vaikų neturėjo. Tokiu atveju, pagal tuomečius papročius, žentas turėjo grąžinti uošviams kraitį. Uošvė, senoji Vaškevičienė, Jono, Juozo ir Povilo motina, kraičio pinigus liepė nunešti ir paaukoti statomai Čedasų bažnyčiai. Sako, gal langą užpirksi. Languose buvo įrašomos aukojusiųjų pavardės. Aukotojai pasistengė, kad jų aukos būtų matomos, todėl visi langai jau buvo užimti. Viktoras Žagarys pinigus atidavė neįvardytiems darbams, visai statybai. Kiek prisimenu, tai buvo šimtas caro rublių.

Suvainiško kunigas tuo metu buvo Perekšlis. Tai tas stipruolis, kuris pasagas rankomis ištiesindavo. Mėgo išgerti. Kai pagėręs susitikdavo Žagari, kliūdavo jam nuo kunigo. Išgirdavo ko negirdėjęs.

Vladas Žagarys (Walter Zagaris) JAV. 1915 m.

Vladas Žagarys – JAV kariuomenės karys. 1917 m.

– Atsimeni, kai tu sirgai, prie mirties buvai, tai aš savo arkliais pas tave atvažiauvau, – priekaištavo.

– O tu, latvi, šimtą rublių tai Čedasų bažnyčiai nunešei! Latvis buvai ir latvis liksi! Taip buvo ne vieną kartą.

Latvis tais laikais turėjo dvejopą prasmę. Jis galėjo reikšti ir tautybę, ir tikybę. Apskritai tautybė tada buvo nereikšmingas dalykas. Perekšlio priekaištą „latvis“ reikėjo suprasti kaip „liuteronas“. Tai nebuvo teisinga. Viktoras buvo pusiau latvis pagal tautybę, tas tiesa, nes tėvas Jonas dar buvo grynakraujis latvis. Bet ir jis, ir jo tėvas Jonas jau nuo piemens metų buvo katalikai. Taigi ir pagal kilmę, ir pagal įsitikinimus Viktoras buvo šimtaprocentis katalikas, uolesnis už bet kurį jonavietį. Bet gobšam kunigui tai įrodinėti buvo beprasmiška.

Senosios Žagarių istorijos chronologijai pakankamai duomenų nėra. Žinau Jono Žagario gimimo metus – 1848 m. Prancisius prieš išvarymą iš Grūbų ūkio jau buvo paauglys. Jo gimimo metai galėjo būti 1830–1840. Įvertinus turimus duomenis, atsikėlęs iš

Latvijos prosenelis galėjo būti gimęs 1805–1815 m. Į Lietuvą atsikėlė po Napoleono karų, po 1831 m. sukilimo. Galimas ir toks spėjimas, kad jis gyveno kokio ištremto į Sibirą sukilėlio ūkyje. Prosenelio gimimo, jungtvių ir mirties liudijimų yra prasmė ieškoti tik Latvijoje. Kiek žinau, jis ir jo žmona liuteroniškai palaidoti Neretose. Senelis Jonas ilsisi Panemunio kapinėse.

Žagarių šeimos latviškumą liudija ne vien pavardė, bet ir vardai. Prosenelis buvo Jonas arba Jānis. Pats mieliausias latviams, beje, ir lietuvių mėgstamas vardas. Jo vienas sūnus buvo Pranciškus, vietine lietuvių tarme – Prancisius, o latviams įprasta buvo sakyti Fricis. Dviejų kitų vardai buvo, kaip jau minėta, Jonas ir Adomas (Jānis ir Adāms). Vienos dukters vardas Darata, latviškai – Daratija. Mes, lietuviai, rinkomės vardus, panašius į lenkų, o latviai kopijavo vokiškus. Lietuvoje Darata buvo nepopuliari. Vokiečiams tai gražus ir dažnas vardas – Dorotėja (Dorothea). Iš to ir jos latviškas vedinys. Dėl Pranciškaus, tai rusai vokiečius vadino fricais dėl to vardo. Jis tarp vokiečių, kaip ir tarp latvių, buvo dažnas, populiarus. Neretas jis buvo ir tarp lietuvių, bent jau Šiaurės Lietuvoje prie Latvijos.

Jono Žagario vaikų varduose latviškumą atsekti jau sunku. Be mano tėvo Viktoro, liaudiškai – Viktuso, Jonavos kaime buvo dar du, gerokai jaunesni už Žagarių Viktusai: Dainys ir Užkurėlis.

Maždaug 1949 m. žiemą aš, tuomet žinomas fotografas, gavau žinią: esu laukiamas Grūbų kaime. Mirė Mikšių namuose senukas. Prisistatyti reikia anksti rytą, prieš išlydint velionį į bažnyčią.

Išėjau pėsčias dar naktį. Buvo šalta, snigo. Nuėjau apie 9 km. Nuėjęs nufotografavau velionį su artimaisiais ir karstą išvežė. Daugiau pageidavimų nebuvo, todėl išėjau namo. Parėjęs sakau mamai: „Duok man ko nors užvalgyti.“ Mama klausia: „Argi tau ten nieko nedavė?“ Sakau – ne. Tai buvo gal vienintelis kartas, kai fotografuojant laidotuves šeiminingai nepasiūlė nei užvalgyti, nei alaus stiklinės. O tėtė iš lovos: „Ką gi jie duos, ten blogi žmonės gyvena, jie mano senelį iš namų išvarė.“ Supratau, kad ten buvo tie patys Mikšiai (tikriausiai, jų palikuonys), kurie užėmė prosenelio Žagario ūkį. Gryčia ir kiti ūkiniai pastatai buvo labai seni, bet neblogai išsilaikę, neperstatyti. Labai storų sienų gryčios sienos, labai storos lubų sijos, labai maži langeliai. Ūkiniai pastatai irgi dideli, tvirti, nors seni.

Gal jau apie 1975 m. sugalvojau, kad reikėtų nufotografuoti prosenelio sodybą. Situacija Grūbų kaime buvo pasikeitusi, bet žmonių pasiklausęs tą sodybą suradau. Fotografuoti jau nebuvo prasmės. Iš ūkinių pastatų buvo likęs tik vienas, ir tas pats perstatytas ar kapitališkai suremontuotas taip, kad seno buvo sunku ką rasti. Gyvenamojo namo ir išorė,

K. Žagarienės tėvai Juozas ir Elzbieta Širvinskai, jos broliai Pranas ir Petras Širvinskai ir E. Širvinskienės brolis Prančiškus Stankevičius (dešinėje)

ir vidus nebepriminė nieko, kas buvo anksčiau. Nebesimatė nei storų rąstų sienų, nei storų sijų, o langai buvo nauji, dideli.

Dar kartą važiauvau pro buvusį Grūbų kaimą gal apie 1985 m. Viskas vėl labai pasikeitę, palyginti su 1975 m. Buvusios Mikšių sodybos arba nebebuvo, arba neberadau jos vietos. Taip smarkiai viskas pasikeičia per vieno žmogaus amžių.

Jonavos Žagariai, Viktoro vaikai, iš motinos pusės yra Širvinskų palikuonys. Mano ir mano brolių, seserų proprosenelis (senelio Širvinsko Juozo senelis) buvo atsikėlęs ar pabėgęs dėl pavojų iš Vilniaus krašto. Mano spėjimu, tas persikėlimas į mūsų kraštus galėjo būti susijęs Napoleono karu ar su 1831 m. sukilimu, Krakusmečiu. Skaičiuojant kartas, laikas maždaug atitinka.

Vilnietis Širvinskas (vardo nežinau) buvo bajoras (turbūt smulkus). Atvykęs į mūsų kraštus, prisistatė Čedasų dvaro poniai. Jeigu mano spėjamas laikas maždaug teisingas, iš-eitų, kad 1812 ar 1831 m. Čedasų dvaras dar nepriklausė Komarams. Turbūt buvo šaltasis metų laikas, kadangi ponia sėdėjo susisupusi į šiltą pledą, o prie jos kojų buvo degančių

Salomėja Žagarytė Rygoje prieš I pasaulinį karą

Konstancija Žagarienė su vyriausia dukra Brone
ir jauniausiu sūnumi Pranu. 1937 m.

žarijų indas. Atvykęs Širvinskas prisistatė bajoru ir prašė pareigų Čedasų ponios valdose. Ponia paėmė bajorystę liudijantį popierių, perskaitė ir pasakė: buvai bajoras, o dabar būsi mano baudžiauninkas. Užmetė bajorystės dokumentą ant degančių anglių, ir tas dokumentas sudegė. Tikriausiai tada dar nebuvo nei kopijų, nei jas liudijančių notarų.

Apie tolesnę protėvio Širvinsko teisinę ir ekonominę padėtį žinių neturiu. Ar jis iš tiesų turėjo ūkį, buvo baudžiauninkas, ar koks dvaro tarnautojas-kumetys, lieka neaišku. Žinau tik, kad jis gyveno Čedasų bažnytkaimyje, toje vietoje, kur prieš Antrąjį pasaulinį karą ir po jo gyveno Baronų šeima.

Vėliau greičiausiai jau ponas Komaras leido Širvinskui įsikurti viensėdyje Onušio papirijoje. Davė pasirinkti vieną iš dviejų, kiek suprantu, plynų, iki tol negyvenamų vietų: arba tą, kuri vėliau vadinosi Trakeliškiu (Griškėnų vienasėdis), arba žemę po miško, prie Vyžuonos upės. Širvinskas, apsižiūrėjęs, kad Trakeliškio žemė labai akmenuota, pasirinko

Žagarių šeima. Iš kairės: Osvaldas, Viktoras, Romualdas, Konstancija, Bronė. Apie 1925 m.

Žagarių šeima prie savo sodybos 1929 ar 1930 m. Iš kairės:
Romualdas, Konstancija, Petras, Viktoras ir Osvaldas

gražią vietą prie upės. Ir pievos lankos labai patikę. Vėliau tas Širvinskų vienasėdis buvo pavadintas Patilčiais, nes buvo prie kelio ir tilto per Vyžuoną.

Iš pradžių ta žemė buvo derlinga. Protėvis Širvinskas buvo turtingas. Jo statytas klojimas išstovėjo iki mūsų laikų. Kapitalinis statinys, kokių reta likę iš tų laikų. Akmenų mūro stulpai, tarpai tarp jų užpildyti rąstais. Bėgant metams dirbama žemė buvo nualinta, puvenos sunyko, liko tik geltonas smėlis. Derlius būdavo prastas, proprosenelio palikuonys vertėsi sunkiai, buvo vargšai.

Naujakurys Širvinskas turėjo du sūnus. Vieno, mano prosenelio, vardas buvo Petras. Kito sūnaus vardo nežinau. To sūnaus palikuonys dar gyveno Patilčiuose maždaug iki kolchozų, kaip ir Petro ainiai Joniokas, Viktusis. Bet dauguma Širvinskų giminės jau seniai išsibarstė po pasaulį: Amerika, Ryga, vėliau Kaunas, Vilnius, Jonavos miestas.

Juozas, Petro sūnus, mano senelis, buvo gimęs 1864 m. Kadangi buvo aukštas, gražus vyras, buvo paskirtas į caro gvardiją. Prastos išvaizdos, mažaūgiai ten nepakliūdavo.

Kartą caras apžiūrinėjęs savo karius. Sustojęs prie Širvinsko ir klausias:

– S kakov guberniji?

Viktoro Žagario sesuo Teklė Žagarytė-Latvėnienė su šeima JAV. 1939 m.

- Vaše Vysočaišeje Blagorodije! Moj rodnoj kraj – Kovenska gubernija! – atsakęs senelis.
- Tak značit poliak, – pasakęs caras.

Išeidamas į kariuomenę Juozas paliko sužadėtinę. Bene Bryzgių kaime ji gyvenusi. Kariuomenėje tuomet reikėdavo tarnauti penkerius metus. Kodėl su sužadėtine nesusirašinėjo – neaišku. Rašė senelis lietuviškai gana sunkiai. Klausimas, ar ta sužadėtinė būtų laišką perskaičiuos, ar ji mokėjo skaityti ir ar jos aplinkoje buvo raštingų žmonių.

Kai senelis Sankt Peterburge buvo bebaigiąs karinę tarnybą, jam ten pasiūlė valdišką tarnybą. Nežinau, ar kariuomenėje, ar civilinėje administracijoje. Valstybės apmokamų žmonių tuomet buvo nedaug, ne taip kaip dabar. Bet tarnautojams buvo mokama gerai. Kas iš valdžios gavo algą, buvo ponas, ne kitaip. Pagunda buvo didelė – pasilikti. Bet juk Lietuvoje laukia sužadėtinė! Veržėsi pas ją. Deja... Senelis ją rado jau ištekėjusią. Labai grauzėsi. Ir ten, Peterburge, progą pražiopsojo, ir čia, Lietuvoje, laimės nerado.

Nors geros išvaizdos, senelis nebuvo šaunus kavalierius. Tylus, lėtas, neambicingas ir neiškalbus. Kai būsimai Juozo žmonai, mano senelei, parodė jį ir pasakė, kad štai tau kavalierius, ta atrėžė: „Koks čia kavalierius! Pažiūrėk, kaip jis sėdi ratuose – kreivas, sudribeš kaip maišas. Ištižėlis!“ Bet senelė Elžbieta Stankevičiūtė, matyt, geresnio nesusirado, ištekėjo už to „ištižėlio“.

Senelis Juozas buvo mokslo žmogus. Švietėsi pats ir švietė kitus. Vienintelis iš plačios apylinkės prenumeruodavo laikraščius ir juos skaitydavo. Nežinau, kokie tie laikraščiai buvo, ar rusiški, ar po 1904 m. lietuviški. Mokė vaikus skaityti, rašyti, buvo daraktorius. Kaip raštingas ir mokąs rusų kalbą kurį laiką valsčiuje ėjo teisėjo pareigas. Buvo Čedasų valsčiaus tarybos narys. Pasirodo, tai ne bolševikų išradimas, būta tarybų ir caro laikais.

Mano senelis buvo ne koks Lietuvos žmogus, kaip mus dabar vadina, bet tikras lietuvis arba, kalbant bolševikiškai, tiesiog buržuazinis nacionalistas. Ar žinote, kodėl Čedasuose, skirtingai nuo Onušio, Suvainišio, Pandėlio, nėra gražaus degtų molio plytų mokyklos pastato? Tai jo, mano senelio, nuopelnas!

Istorija tokia. Nežinau kada, tikriausiai po spaudos atgavimo, ankstesnė rusų valdžia (apskritis?) pasiūlė pastatyti Čedasuose tokią mokyklą kaip minėtos. Užklausė valsčiaus valdžios, kokia nuomonė dėl jos, ar reikia. Rodos, kažkoks valdininkas tuo klausimu buvo atvažiavęs. Juozo Širvinsko nuomonė buvo ta, kad mokyklos reikia, bet vaikai joje turi būti mokomi lietuviškai. Jei bus mokoma rusiškai, tokios mokyklos mums nereikia. Kiti tarybos nariai pritarė Širvinskui. Baigėsi tuo, kad mokyklos Čedasuose rusai nepastatė. To betrūko, kad už valdžios pinigų statytoje mokykloje būtų mokama vietos tarme (rusų vadinama „narečije“). To nebuvo niekur, negalėjo būti ir Čedasuose.

ILGAJ ATMINCIJAI KASTULIA ŽAGARENE 20. 3. 1939.

Konstancijos Žagarienės sesuo Veronika Širvinskaitė-Kežienė su vyru ir dukra Brazilijoje. 1939 m.

Romualdas Ziogarys (tikroji pavardė Žagarys)
Kanadoje. 1952 m.

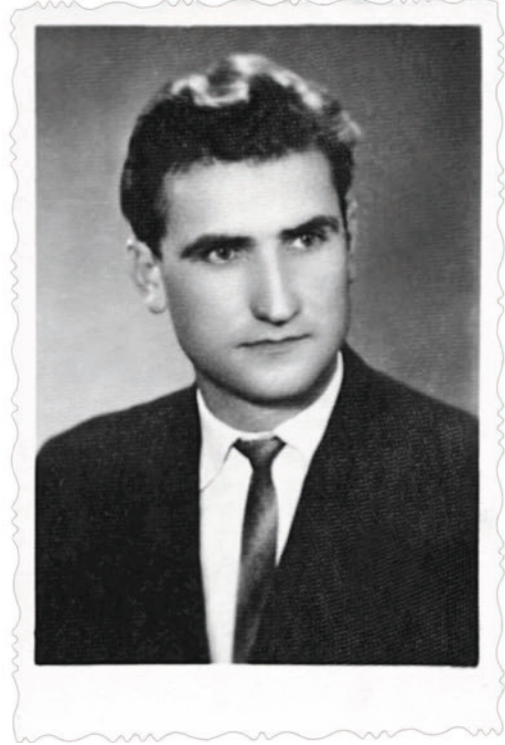
Petras Žagarys – sovietų armijos karys. 1946 m.

Kad senelis buvo nacionalistas, gerai, bet kad Čedasai liko be mokyklos, nelabai. Ką gi, kaip mokėjo, taip kovojo už lietuviybę.

Kad senelis Širvinskas tikrai buvo nacionalistas, įrodo dar vienas jo poelgis. Jie dviese su kaimynu, kurio pavardės neprisimenu, susitarė papirkti vargonininką, kad pagiedotų lietuviškai. Supylė po sykelių grūdų (sykelis – ¼ pūro. Pūras – tūrio matas, bet rugių pūras sverdavo maždaug 50 kg) ir nuvežę vargonininkui paprašė pagiedoti per mišias lietuviškai. Tas ir užgiedojo: „Aš gyvenu ant aukštybių...“ ir t. t. Visa bažnyčia atsisuko į „aukštybes“, iš kur sklido ta negirdėta, stebuklinga giesmė. Vienas senukas, jo pavardę taip pat minėdavo, bet jos neprisimenu, garsiai suriko: „O gal aitvaras tave ten užnešė?!“ Tai buvo sensacija, negirdėtas įvykis, kad vargonininkas giedotų lietuviškai. To nebuvo niekad prieš tai ir ilgai dar po to. Nuo viskų (paaukštinimo vargonams) buvo girdėti tik lotyniškos ir lenkiškos giesmės.

Osvaldas Žagarys prie gimtojo namo durų.
XX a. septintasis dešimtmetis

Knygos autorius. 1963 m.

Senelis Juozas turėjo didelę potraukį skaityti knygas, laikraščius, buvo lyg tų laikų kaimo mokslininkas. Bet nebuvo labai uolus ir darbštus ūkyje. Yra girdėta, kad kai kas jį vadino tinginiu. Manau, kad tai netiesa. Tiesa ta, kad jis buvo silpnos sveikatos. Šalia kitų darbų kartais dirbdavo kubilus. Vienos liudininkės pasakojimu, ilgai dirbti tą darbą negalėdavęs, eidavęs prigulti, pailsėti. Ar jūs žinote atvejį, kad silpnos sveikatos žmogus būtų labai darbštus? Tokių silpnos sveikatos „tinginių“ žinau ir daugiau.

Mirė senelis Širvinskas 1935 m., būdamas 71 m. Maždaug 10 metų iki mirties buvo visiškai nedarbingas.

Knygoje „Žiobiškis“ [1, 138 p.] rašoma apie archeologų draugijos valsčiams išsiuntintą anketą. Citata: „Labai išsamiai šią anketą užpildė Čedasų valsčiaus viršaitis Rudokas ir raštininkas, kurio parašas neįskaitomas.“

Įtariu, kad prie archeologams rūpimų žinių rinkimo ir anketos pildymo galėjo aktyviai

prisidėti mano senelis J. Širvinskas. Jo „bibliotekoje“ buvo ranka rašytas pasakojimas apie karą (švedų karą?), įtvirtinimus ir jų išgriovimą. Pasakojimas užrašytas kupiškėnų tarme, kuria kalbėjo čedasiškiai. Onušio parapijoje, taip pat ir senelio šeimoje, buvo kalbama uteniškių tarme.

Kai žmogus nenori mirti, jis prisigalvoja visokių priežasčių, kodėl reikia gyventi. Vienam vaikus dar reikia globoti, kitas nebaigė darbų, trečias nenori skirtis su šeima, mylimais žmonėmis, ketvirtas nenori netekti pinigų, įprastų daiktų. O seneliui Širvinskui svarbiau buvo tautos rūpesčiai. Jis dar norėjo pagyventi, kad sužinotų, ar lietuviams pavyks atsiimti Vilnių. Gerai, kad nesulaukė... Tuomečiai dainų posmai kalbėjo trumpai ir aiškiai:

– *Jau dvidešimt metų laisva Lietuva,*

Jei kas ją pavogtų, nelot nei šuva.

– *Vilnius mūsų, o mes rusų.*

– *Lietuva, tėvynė mūsų, sulindo šikinėn rusų...*

Senelis Juozas Širvinskas turėjo tris brolius: Tamošių, mirusį Rygoje, Jurgį bei Liudviką, pusbrolių Antaną. Pastarieji gyveno Patilčiuose, o jų palikuonių dalis iki kolchozų gyveno taip pat gimtajame kaimelyje. Kiti išklydo į pasaulį.

Mano prosenelis iš motinos pusės, senelės Elžbietos Stankevičiūtės-Širvinskienės tėvas, buvo Petras Stankevičius. Gyveno Onušio parapijos Jutkių kaime. Sulaukė Lietuvos nepriklausomybės, mirė 104 metų.

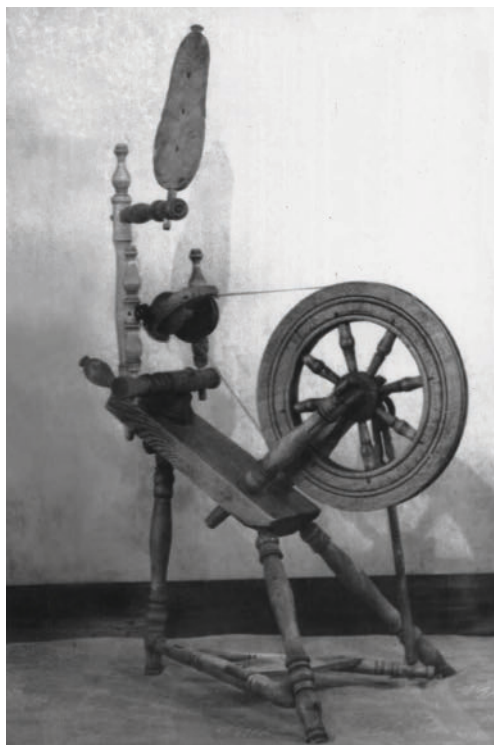
Pagal išlikusius pasakojimus, prosenelio būta neeilinio išdaigininko. Kaime tokius vadino šalbieriais. Beje, dauguma jo palikuonių paveldėjo šį bruožą.

Vienas pasakojimų apie prosenelį.

Dar baudžiovos laikais važiavo jis su kitu baudžiauninku iš malūno sumalę pono grūdus. Buvo pavasaris. Dienos metu upe jau bėgdavo vanduo, bet dar buvo ledas. Naktimis pašaldavo. Čia pasakojimai varijuoja. Pagal vieną versiją, mano girdėtą, važiavusieji iš malūno norėjo sutrumpinti kelią, todėl važiavo per upę (Vyžuoną?) ledu. Kita versija, užrašyta mano brolio, teigia, kad tiltas buvęs apsemtas. Bet tai detalės. Tikra tik tai, kad jie važiavo per upę ledu rizikuodami ir bijodami. Petro porininkas važiavo pirmas braškančiu ledu. Pervaziavęs persižegnojo ir padėjo Dievui: „Ačiū Dievui, pervaziavau.“ Važiuoja iš paskos prosenelis Petras, girdi, kaip jo draugas dėkoja Dievui. Jau prie pat kranto prosenelis pasakė: „Pabučiuok man šikinėn, Dieve, ir aš per...“ Nebaigus sakinio, ledas įlūžo, vežimas nusikėlė nuo priekinių ratų, maišai su miltai sukrito į vandenį. Buvo jau naktis, tamsu, kol sugraibė maišus, miltai sušlapo. Už tą nuotykią prosenelis turėjo gultis į bausmių lovį.

Konstanija Širvinskaitė-Žagarienė
prie savo sodybos šulinio. XX a. šeštasis dešimtmetis

Viktoro Žagario darytas verpimo ratelis

Kitas prosenelio nuotykis. Baudžiauninkams ne visada užtekdamo grūdų duonai. Kepadavo bėralinė – su pelais. Prosenelis Stankevičius įsidėjo pietums tokios duonos. Pasitaike taip, kad per pietus prosenelio darbo vietoje buvo ponas. Prosenelis pasinaudojo proga pasityčioti iš tos bėralinės duonos pono akivaizdoje. Iš mano girdėto Petro Stankevičiaus dukraitės Kastanauskienės pasakojimo nesupratau, kaip prosenelis tą duoną išjuokė. Lyg laikęs pakabinęs ant siūlo riekę duonos, lyg vaizdavęs, kad ir šuo nuo jos bėga. Už šį pasi-tyčiojimą iš to meto tarybinės valdžios ponas vėl paguldė prosenelį į lovį. Reikia manyti, jo nuotykiams tik tais dviem atvejais neapsiribojo.

Onušio dvare tarnautojais (kumečiais?) dirbo Žėgliūnų šeima. Turėjo tris žinomas dukteris ir sūnų. Viena Žėgliūnaitė draugavo su kito pono, ne Onušio dvaro, pavaldiniu. Prašė pono leidimo tekėti. Ta mergina buvusi ne eilinė. Labai graži, energinga, protinga, darbšti. Žodžiu, tikusi ir prie pečiaus, ir prie svečio. Todėl ponas užprotestavęs. Atiduoti

kitam ponui tokią merginą? Na, to tai nebus. Ir neleido tekėti už to išrinktojo. Kartu Onušio ponas pasirūpino, kad tokie dalykai nesikartotų. Reikia ją išleisti už vyro. Tinkamesnio tuo metu nesuradęs, ponas nutarė atiduoti ją į žmonas seniui Petruui Stankevičiui į Jutkių kaimą. Matyt, Stankevičius buvo gerokai vyresnis už Žėgliūnaitę.

Kitos dvi Žėgliūnaitės ištekėjo – viena už Kažinio-Lisecko. Jų šeima ar jau tada gyveno Latvijoje, ar persikėlė vėliau. Antroji ištekėjo už Kyburio į Kvetkų parapiją. Šių seserų brolis Žėgliūnas turėjo dukrą, kuri atitekėjo į Naujasodės kaimą už Daunio. Naujasodės Daunienę pripažino kaip giminę ir Vilkolių Žėgliūnai. Kiek artimi giminės jie buvo, išsiaiškinti nepavyko.

Vokiečių valdymo metais (1941–1944) ir po karo mūsų namuose Jonavoje du ar tris kartus bent po mėnesį kaip giminė viešėdavo Kažinaitė-Liseckaitė, vienos Žėgliūnaitės duktė.

Dauguma P. Stankevičiaus gausių palikuonių, vaikai ir vaikaičiai, paveldėjo protėvių būdo savybes. Linkę į vėjaviaikiškumą, energingi, darbštūs, gerai valdantys liežuvį, gudrūs. Dažnai gudrumas siejasi su bandymais apgauti kitą. Stankevičiai tokie nebuvo. Jie buvo neapgaudinėjantys, atviri, jausmingi, užjaučiantys kitą ir padedantys. Tą žinau ne iš pasakojimų, nes su daugeliu jų bendravau ir pats esu patyręs draugišką jų nusiteikimą bei pagalbą, kai jie manė esant ją reikalingą. Tai buvo ne mokslo, bet jausmų žmonės.

Iš neigiamų tos giminės bruožų reikėtų paminėti blogus santykius šeimoje. Daugelis jų buvo geri kaimynams, bet blogi sutuoktiniams, vaikams ir seniems tėvams.

Proseneliai Stankevičiai turėjo keturis vaikus: Petrą ir Prančiškų, Uršulę ir Elzbieta, mano senelę.

Uršulė turbūt buvo vyriausia. Jos vyras Eitvinas dirbo Aknystos stiklo fabrike. Kai Aknystos apylinkėse iškirto ir sudegino fabriko krosnyse visus miškus, fabrikas persikėlė į Livanus prie Dauguvos. Dar vėliau fabrikas išsikėlė į Rygą. Kartu kėlėsi ir Eitvinų šeima, nes ir senasis, ir jaunesni Eitvinai buvo stiklapūčiai. Iš viso vaikų Eitvinų šeimoje buvo septyni: dvi dukros ir penki sūnūs. Buvo sulatvėję.

Prančiškus Stankevičius užaugino keturias dukteris ir du sūnus. Ūkininkavo Jutkių kaime, savo tėviškėje.

Būdingas Stankevičiams epizodas. Pasakojo senelė Elzbieta Širvinskienė. Dar jaunuolis jos brolis Petras pakėlė šeimoje maištą. Atiduokit man dalį, aš nebenoriu čia gyventi, eisiu laimės ieškoti kitur. Po netrumpų rietenų tėvai pasidavė. Davė ar visą jo dalį, ar kažkiek mažiau pinigų, ir Petras išvyko. Po kelių mėnesių mano senelė Elzbieta, nuėjusi į daržinę pašaro gyvuliams, užgirdo pusbalsiu nuo prėslo sakant:

Žagarių sodyba XX a. šeštajame dešimtmetyje. Vasara

Žagarių sodyba XX a. šeštajame dešimtmetyje. Žiema

– Elzbietyt... Elzbietyt...

Pasižiūrėjusi, iš kur sklido balsas, išvydo brolių Petrą, gulintį ant šieno. Atrodė baisiai. Išvargęs, išsekęs, skudurais prisidengęs. Paprašė Elzbietos, kad surastų ir atneštų kokias kelnes. Nenorėjo pasirodyti šeimai su skudurais. Būta jo Rygoje, dar kažkur. Namų ejęs pėsčias, be kapeikos kišenėje. Tėvai priėmė, juk savas vaikas. Ir dar kartą jam skyrė turto ir pinigų po vedybų. Vėliau Petras su gausia šeima dirbo apylinkės dvaruose. Ilgiau buvo apsistojęs Kalpokiškyje. Turėjo du sūnus ir keturias dukteris, kurie pasklido po pasaulį dar prieš 1940 m. Dauguma jų apsistojo Kaune.

Mano senelė Elzbieta Širvinskienė turėjo visas Stankevičių gerąsias savybes, bet neturėjo jų nesugyvenamo būdo šeimoje. Mano manymu, tai buvo moters idealas. Labai gera tiek kaimynams, tiek giminėms, tiek šeimos nariams, o ir vaikaičiams Žagariams. Bet mokslininkai, nagrinėjantys paveldimumą, teigia, kad kai kurios paveldimos savybės peršoka vieną kartą ir pasireiškia trečioje kartoje. Tą patvirtina E. Stankevičiūtės-Širvinskienės palikuonys. Du iš jų – sūnus Petras ir duktė Veronika buvo ramaus, sugyvenamo būdo. Sūnus Pranas turėjo visas Stankevičių savybes: ir geras, ir blogas. Jam kasdieniame gyvenime nedažnai pasitaikydavo būti normaliam. Kartais būdavo geros nuotaikos, tada švytėdavo. Bet dažniau būdavo piktas su būdinga baisia veido išraiška. Pamačius jį tokį, reikėjo arba bėgti tolyn, slėptis, arba kentėti jo priekabas, pasityčiojimus. Žinoma, tai galiojo tik silpniems, jo bijantiems. Prie brolio Petro ir motinos jis nesikabinėjo.

Eidamas savo senelio Petro Stankevičiaus pėdomis dėdė Pranas buvo ir išdaigininkas. Smulkesnių išdaigų buvo daug, ir visų jų nežinau. Bet vieną stambesnę paminėti verta.

Dėdės Širvinskai Petras ir Pranas perėmė sesers Veronikos ūkį Vyžuonėlių kaime, kai sesuo su vyru apie 1926 m. emigravo į Braziliją. Tame sklype buvo labai daug stambių

akmenų. Broliai juos sprogdindavo ir veždavo į krūvas. Taigi sprogstamųjų medžiagų jų namuose buvo užtekčiai.

Apie 1938 m. dėdė Pranas buvo senbernis, gal jau daugiau kaip 30 metų turėjo. Bet dar lankydavosi vakaronėse. Kartą sugalvojo, kad reikia pagąsdinti gegužinės šokėjus. Į tuščią kariško šautuvo gilę pripylė sprogstamosios medžiagos, įstatė Bikfordo virvelės gabaliuką, po to gilę aklinau užlankstė. Mes tą gilę į šokančiųjų tarpą ir sprogimu išgąsdins.

Maždaug apie 1970 m. viešėjau pas dėdę Praną. Atvažiavo dviračiu moteriškė, trumpai pakalbėjo jai rūpimu klausimu ir išvažiavo. Dėdė man sako: čia buvo ta pana, kuriai aš ranką sužeidžiau. Paprašiau papasakoti, kaip ten buvo. Papasakojo maždaug tą, ką parašiau ir dar kai kurias smulkmenas. Jie sėdėję su draugu Stalasku ant suoloelio, ribojančiu gegužinės plotą, ir laukė momento, kada reikės mesti sprogmenį. „Stalaskas sako – mesk, aš ir mečiau“, – pasakojo dėdė.

Išdaiga pakrypo ne į tą pusę, kaip draugai tikėjosi. Matyt, gilzės skeveldrėlė pataikė merginai į ranką netoli peties (žastą), paliko skylutę šilkinės suknelės rankovėje ir iš žaizdelės išlašėjo kažkiek kraujo. Iš nerimto dalyko išėjo rimta byla. Rytojaus dieną atvažiavo iš Onušio pas dėdes policininkas, padarė kratą, paėmė sprogstamąsias medžiagas. Atrodo, ir pabaudą uždėjo... Sužeistoji padavė dėdę į teismą. Dėdė Pranas norėjo atsipirkti pinigais. Ar tai siūlė, ar ir davė 50 litų. Tai daugiau nei kainuoja bekonas (40 Lt) ir maždaug pusė prastesnės karvės. Neprisimenu, ar dėdei tai pavyko, ar buvo teismas ir ką priteisė.

Senelė Elzbieta labai mylėjo sūnų Praną. Piktinosi merginos akiplėšiskumu, atseit dėl tokio nieko iškėlė bylą. Piktinosi ir dėdė Pranas. Suknelės rankovę pati pradraskiusi, padidinusi skylę, kad sužeidimas atrodytų rimtesnis.

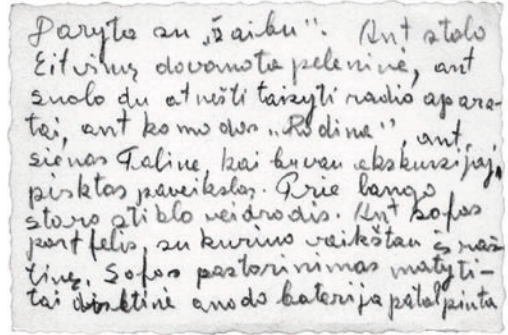
Mūsų krašto žmogus, Smalenskų vienkiemio šeimininkas latvis Lejniekas, kitų vadina mas Žydėliu, vartodavo patarlę:

– Nebezdėk ir nesmirdės!

Šį kartą dėdės pabezdėta buvo. O pasiteisinimai, kad, girdi, smirdėjo nestipriai, vargu ar galėjo ką nors pakeisti.

Mano mama Konstancija Širvinskaitė buvo lėta, mažakalbė, bet tokia pat nuotaikos žmogus, kaip ir jos brolis Pranas. Jos nuotaiką kaip veidrodis atspindėjo veidas. Švytintis arba bauginantis. Pasirinkusi namuose „perkūnsargi“, jį „spardyavo“. Kaimynams buvo gera, autoritetą turinti protinga moteris. Vienas jos sūnų, Romualdas Žagarys, labiausiai panašus į motiną iš išvaizdos, buvo panašus ir elgesiu. Nuotaikos žmogus.

Po žmonos Vaškevičiūtės mirties praėjus trejiems metams, Viktoras Žagarys nusprendė vesti antrą kartą. Širvinskų (neaišku – Juozo ar Elzbietos) giminės buvo Vilkių

Žagarių gryčios vidus. Apie 1955 m. Nuotrauka ir paaiškinimai Osvaldo Žagario

Klimai ir Misiūnai. Vilkolių Jonas (?) Klimas pasiūlė Žagariui pripiršti savo giminaitę Konstanciją Širvinskaitę. Taip jie ir atvažiavo į Patilčių kaimelį. Našlys buvo 35 metų, o būsima žmona 20 metų. Kandidatas į žentus labai patiko tėvams. Iš tiesų jis mokėjo bendrauti. Žinojo mandagaus elgesio taisykles ir jas taikė gyvenime. Mokėjo vesti pokalbį, įdomiai pasakoti, juokauti.

Tais laikais (o gal ir dabar?) tėvai savo dukras mokydavo, kad vyro reikia ieškoti tarp turtingų. Turtas buvo svarbiausias, dominuojantis kriterijus, kaip dabar sako – prioritentinė sritis. Visa kita ne taip svarbu. Pagal tarybinę operetę: gali būti žilas, plikas, senas, jei gerai gyvena, turi mūro namą ir „Volgą“ garaže. Šiuo požiūriu Žagarys buvo tinkamas. Geras, garsus meistras, auksinių rublių turėjo pakankamai, daugiau negu dažnas iš didžiažemių. Eik, dukrele, turėsi ką į puodą įdėti. Širvinskai savo smėlyne gyveno skurdžiai.

Netoli Jonavos kaimo gyveno ekscentriškas, originalus žmogus. Labai karšto būdo, giliai tikintis katalikas. Neilgai jis buvo skrebas. Tuomet į skrebus priimdavo bet ką. Stovi šis maldingas žmogus sargyboje su automatu ant pečių prie rūšio, kur laikydavo suimtus žmones, pats kalba rožančių ir ragina kalinius: „Darykite atgailą, melskitės, melskitės! Jus baudžia Dievas už nuodėmes. Jei nesimelsite, neišeisite iš šito sklepo, supūsite!“

Kai kas jį laikė kiek trenktu, bet jis turėjo savo filosofiją. Ją argumentuotai gindavo. Citomis iš Šventojo Rašto ir kitų šaltinių suriesdavo į ožio ragą bet kurį ateistą.

Išliko atmintyje du jo išminties perlai. Pirmasis: vogti iš žmogaus yra didelis „griekas“. Bet vogti iš kolchozo – labai dideli atlaidai. Antrasis: mokėk protingai naudoti savo turta, pinigus. Šelpk vargšus, padėk artimui, paaukok šį laikiną gyvenimą būsimai laimei. Čia kukliai, gal ir varge pragyvensi 70 metų, o po mirties turėsi laimę tūkstančius ir milijonus metų. O blogiausiai panaudosi pinigus pirkdamas žmoną. Kad ir kiek jai duotum, jai vis

bus mažai, mažai ir mažai. Ji tekėdama tikėjosi daugiau. O jei neturi – esi nieko „nevortas“ (nevertas).

Vestuvės įvyko 1915 m. pradžioje, dar rusams nepasitraukus. Šeimos gyvenimas nepaneigė „trenkto“ žmogaus filosofijos. Galbūt net ši tą ir patvirtino. Tik tiek, kad pinigų trūko ne vien Žagariams. Rusai pasitraukdami paėmė arklį ir ratus. Vokiečiai šlavė viską, kas dar liko. Daug įdėta jėgų ir išleista pinigų perkeliant trobesius iš kaimo gatvės į savąjį sklypą po kaimo skirstymo į vienkiemius.

Nepriklausomybės pradžioje Lietuvos ekonomika buvo silpna. Žmonės vertėsi sunkiau negu rusams valdant. Beatsigaunantį ūkį žlugdė pasaulinė ekonominė krizė.

Žagarių šeimai didžiausia nelaimė buvo tėvo liga. 1934 m. jis dar vaikščiojo, bet dirbti jau nebegalėjo. 54 metų vyrą pakirto baisi liga – podagra. 1935 m. atgulęs į patalą, ligai progresuojant, mirė 1950 m.

Taigi rizikuoja ne tik turtingas vyras, bet ir „biedna“ nuotaka. Turtingas gali likti „biednas“, lygiai kaip sveikas virsta ligotu, reikalingu priežiūros.

6 skyrius ✎

JONAVOS KAIMO SKIRSTYMAS Į VIENKIEMIUS

KONFLIKTAS

Kaimo skirstymą į vienkiemius matininkas pradeda nuo dokumentų, pagrindžiančių žemės nuosavybę (išpirkos ar kitokių).

Labai abejotina, ar po baudžios panaikinimo artimi Jonavai kaimai, taip pat Zablachiaus dvaras, turėjo savo žemių planus. Teko matyti Daržapievės užusienio perdavimo Čižiūnų protėviui Juozui Čižiūnui dokumentus. Plano tarp jų nebuvo. Jis buvo sudarytas tik tada, kai Juozo Čižiūno sūnūs Gasparas ir Domininkas dalinasi žemę. Matyt, taip pat ir kaimų žemių planai buvo sudaryti tik juos skirstant į vienkiemius. Mano peržiūretose kaimų skirstymo į vienkiemius bylose niekur neradau jokių kaimų iki skirstymo planų nei kokių nors užuominų apie jų buvimą.

Trumpai prisiminkime, kaip Jonavos kaimo žemių savininkai buvo tas žemes įsigiję. Tarp Jonavos kaimo skirstymo į vienkiemius dokumentų yra išpirkos mokėjimo dokumentas [26]. Iš jo aiškėja, kad kiekvienas Jonavos ūkio šeimnininkas išpirkos mokesčių turėjo mokėti po 3,30 rublio per metus už visą vienam ūkiui skirtą žemę – tris dešimtines. Iš viso kaimas (22 sodybos) turėjo išsipirkti 66 dešimtines žemės. Dirbamos žemės buvo 41 deš. 1 640 sieksn., pievų – 24 deš. 760 sieksn., kiekvienam ūkiui teko po 1,895 deš. ariamos žemės ir po 1,105 deš. pievų.

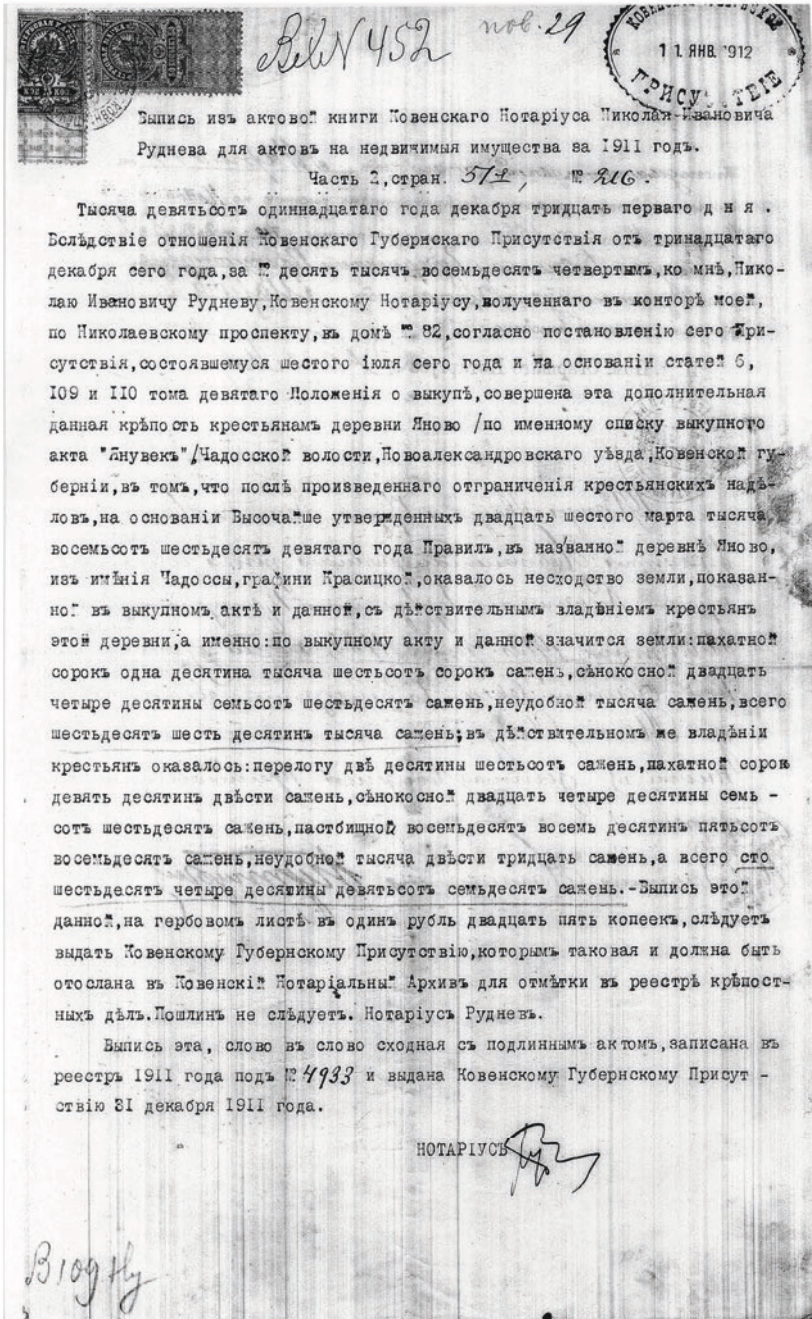
Dokumento sudarymo datos nustatyti nepavyko. Bet iš gausios literatūros tuo klausimu (enciklopedijos, istorikų veikalai, vadovėliai) žinome, kad sutartys dėl žemės išpirkos turėjo būti sudarytos per trejus metus nuo lažo panaikinimo. Tą patvirtina ir poros netolimų kaimų žemės išpirkos sutartys, kurių sudarymo data pažymėta. Tai – Grūbų [30] ir Ginočių [29] kaimų išpirkos dokumentai. Tų kaimų sutartys surašytos 1866 m. Reikia manyti, kad ir Jonavos žemės išpirkos sutartis surašyta tuo pačiu ar nedaug besiskiriančiu nuo minimos datos metu.

Panagrinėkime situaciją po išpirkos sutarčių sudarymo Jonavos palivarke. Visa dirbama žemė ir tikriausiai visos pievos buvo išdalinta Komarų dvarų valstiečiams – tremtiniais, galbūt ir kai kuriems bežemiams. Daugiau naujakurių į Jonavos palivarką netilpo, nes ir taip jau iš trijų dešimtinių, skiriamų šeimai, daugiau negu viena buvo pieva. Visi pievomis

vadinami Jonavos plotai buvo nedaug panašūs į pievas, kokias esame pratę matyti. Tai buvo klampios balos su švyliais ir samanomis. Žodžiu, daugiau desincininkų Jonava sutalpinti nepajėgė. Tačiau palivarko ploto dar liko neišdalinto. Tuos plotus vadinti žeme būtų ne teisinga. Tai aiškiai aukštutinė Samanynės pelkė, kurios diduma buvo beveik ištisa samanynė be miško augalijos. Tik balos pakraščiuose augo skurdžios pušelės. Panašios buvo ir Dūdbalė bei Krioklys, pereinamojo iš žemutinio į aukštutinį tipo durpynai su skurdžiomis pušelėmis ir tokiais pat berželiais.

Tie likę po išdalavimo balų plotai buvo palivarko pakraščiuose. Tai buvo nepatogios konfigūracijos gabalai ar juostos aplink išdalinamą žemę. Ponas nenorėjo pasilikti sau tų mažai naudingų plotų. Jis turėjo tūkstančius dešimtinių gero miško. Pagal senų kaimo žmonių liudijimus, ponas pasiūlė ir tuos likusius po išdalijimo palivarko plotus parduoti Jonavos naujakuriams. Tų parduodamų balų kaina buvo sutarta nedidelė. Apie 1948 m. mirusio seno Jonavos žmogaus Antano Trainio (Saksono) liudijimu Samanynės balos 1 deš. kaina buvusi 4 rb. Dūdbalės ir Krioklio miškelių-durpynų kaina turėjo būti didesnė. Kai Jonavos kaimas buvo skirstomas į vienkiemius, Jonavos balų plotai buvo įvertinti taip: 25,51 deš. – po 40 rb/deš., 54,11 deš. – po 16 rb/deš. [26]. Didesne kaina, reikia manyti, buvo įkainota Krioklio bala, o mažesne – Samanynė. Mažiau kaip po 16 rb/deš. įvertintų žemių Jonavoje 1913 m. nebuvo. Tikėtina, kad per 50 metų žemės kaina kelerio-pai padidėjo. Apie tai jau rašiau.

Apie pirkimo ir pardavimo sutartį tarp pono ir Jonavos kaimiečių nieko nežinoma. Greičiausiai raštiškos jos nebuvo. Juk tai buvo 1866 ar artimais jiems metais. Didelis klausimas, ar tarp Jonavos naujakurių buvo bent vienas raštingas. Ką žmogui reikė sutartis, jei jis nemokėjo skaityti? Be to, tai buvo susitarimas tarp laisvinamų baudžiauninkų ir pono. O tų laikų ponai buvo kitokie negu dabartiniai. Daug yra pasakojimų apie tų laikų kai kurių ponų žiaurumą, apie jų nereikalingus išlaidavimus, apie kai kuriuos keistus įgeidžius. Bet nėra girdėta apie jų negarbingą elgesį, spekuliacijas, kyšininkavimą, suktybes ir panašius dalykus. Pono garbės žodis šį tą reikė, ne taip, kaip Petro Auštrevičiaus. Gal Jonavos kaimiečiai net ir nedrįso pono prašyti nei rašytinės sutarties, nei garbės žodžio. Kaip jau rašiau, Jonavos palivarko valdytojas tuo metu buvo Panemunio dvaro grafas Juzefas Komaras II, miręs 1886 m. Kol grafas buvo gyvas, dėl pirktų žemių negalėjo kilti jokių problemų. Po tėvo mirties Panemunio dvarą valdžiusi Komaraitė, vėliau Krasicka, vargu ar žinojo apie savo tėvo ir jonaviečių sandėrį ir vargu ar jai galėjo tai rūpėti. Greičiausiai tuo nesirūpino ir patys jonaviečiai. Juk pirкта, kaimo rubežiai žinomi. Nėra jokių žinių, kad jų nuosavybę iki 1910 m. būtų kas nors ginčijęs.

Kauno gubernijos įstaigos sprendimas pripažinti kaimo nuosavybę

164 dešimtinės 970 kvadratinų sieksnių žemės

Turbūt nedaugelis prisimena kolchozų vajų. Jie buvo organizuoti per trejus metus. Mūsų apylinkėse pirmasis buvo valdžios sukurtas Žiobiškio kolchozas – 1948 m. 1949 m. į kolchozus buvo suvaryti Vilkolių ir Sipelių kaimai. Likę kaimai mūsų krašte buvo sukolchozinti 1950 m. Nežinau nė vieno po tų metų kaimo ne kolchoze. Liko tik kai kurie pavieniai ūkininkai užsispyrėliai.

Paradoksalu, bet panašiai būta ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Pirmasis mūsų apylinkėse 1909 m. buvo išskirstytas Papiškių kaimas, vėliau, 1910 m., – Kalniečių [41] ir Sipelių, 1911 m. – Ginočių [29], Vilkolių [28], Jonikūnų, Klingių, Miliūnų, Suvainišio, Veseliškių, Griškiškio kaimai. Dar iki karo buvo išskirstyti Dauniūnų, Grūbų, Kavolių [42] ir kiti kaimai. Kiek man žinoma, vienintelis Naujasodės kaimas išskirstytas jau po karo.

Sunku pasakyti, kodėl visi kaimai taip staiga panoro būti išskirstyti. Gal tų norų buvo jau seniau, gal nebuvo kas juos išpildo. Gal anksčiau nebuvo „masinio aiškinamojo darbo“? Kaip buvo iš tikrųjų, nesiimu spręsti. Bet atrodo, kad apie 1909 m. valdžia dėjo pastangas greitai įvykdyti reformą. Gal buvo ir agitacijos, siūlymų. Bet neteko girdėti apie jokią prievartą, ne taip kaip dėl kolchozų. Mano tėvas pasakojo apie jonaviečių sueigą („skodą“) skirstymosi klausimu. Buvo reformos entuziastų, buvo jos priešininkų, vyko balsavimas, kurį laimėjo reformos šalininkai. Kuriais metais įvyko tas susirinkimas, deja, nežinau. Pagal esamus dokumentus galima spręsti, kad 1908–1910 m. Maža tikimybė, kad 1911 m. pradžioje.

Lietuvos centriniame archyve peržiūrėtuose mūsų apylinkių kaimų skirstymo į vienkiemius dokumentuose neradau tokių atvejų, kad kaimo žemių plotai, atmatuoti, apskaičiuoti ir patvirtinti matininkų sudarytuose planuose bei išdalinti atskiriems ūkiams, būtų mažesni, negu kaimas juos išsipirko. Tai būtų ir labai nelogiška, panašu į sukčiavimą valstiečių atžvilgiu.

Iš tiesų, kaip žinoma, visais atvejais, kiek žinau, kaimai valdė ir išskirstė į vienkiemius daugiau žemių negu buvo išsipirkę.

Tą reiškinį galima paaiškinti tuo, kad jis buvo, ar tikėtasi kad bus ateityje, kažkam naudingas. Kam? Dėl žemių ir ekonominės naudos tuo metu varžėsi dvi pusės: dvarininkai ir valstiečiai. Galėjo į tuos tarpusavio reikalus kištis ir kišosi trečioji pusė – carinė rusų valdžia.

Teoriškai galimi tos naudos, tuometės ar būsimos, tikėjimosi variantai galėjo būti du. Pirmasis: dvarininkai galėjo stengtis, kad valstiečiai išsipirktų mažiau žemės negu valdė, tikėdamiesi neišpirktus plotus ateityje prijungti prie savo valdų. Antrasis variantas: valstiečiai galėjo būti suinteresuoti mokėti kuo mažiau išperkamujų mokesčių, tikėdamiesi, kad neišpirkti plotai liks jiems. Juk jų žemių ribos buvo žinomos ir pripažįstamos tiek jų pačių, tiek kaimynų, valstiečių ir dvarininkų. Jie galėjo argumentuoti: mes už savo žemę

mokėjome išperkamuosius mokesčius. O jei mokyti žmonės netiksliai apskaičiavo mūsų žemių plotus, mes nekalti.

Panagrinėkime pirmąjį variantą. Apie dvarininkų planus rašo L. Bičkauskas ir V. Kniūraitė [18, 37, 38 p.]. Cituoju: „Kadangi žemės sklypai nebuvo tiksliai išmatuoti [nebuvo žemių planų? – aut. past.], dvarininkai tikėjosi vėliau atrėžti tą žemę, kuri buvo virš *nuostatiniuose raštuose* nurodytos“.

Pirmiausia pastaba: dabartinius žemėtvarkos specialistus stebina tikslūs žemių plotų matavimai jau Valakų reformos metu – 1557 m. Tuo labiau negalėjo būti paklaidų, siekiančių dešimtis dešimtinių baudžios naikinimo metu. Išperkami plotai buvo mažinami, nelabai aišku, kieno pastangomis, sąmoningai ir sistemingai.

Ten pat pateikiamas pavyzdys: „Vilniaus gubernijos Trakų apskrities Prosuvkos dvaro savininkas Parcianas į nuostatinį raštą vietoje valstiečių naudotų 500 dešimtinių įrašė tik 432 dešimtines.“

Pirmiausia prisiminkime, kad *nuostatiniai raštai* nebuvo tas pats, kas žemės išpirkos sutartys. J. Ziminskas straipsnyje „Baudžios panaikinimas“ [20] rašo, kad po caro manifesto paskelbimo „buvo nustatyti taip vadinamieji „Laikinieji tarp ponų ir valstiečių privalomieji santykiai“. Pagal jų dėsnius, abi šalys – dvarininkai ir valstiečiai – per 2 metus laisvai turėję susitarti dėl sąlygų, kuriomis išlaisvintas valstietis gauna žemę ir panašiai, sudarant *susitarimo raštus* („Ustavnaja gramota“). Rusiško termino vertimas būtų *nuostatiniai raštai*.

Tame pačiame straipsnyje nurodomi nuostatinių raštų vykdymo organai, kuriuose dvarininkai galėjo turėti ir tikriausiai turėjo didelę įtaką. Taigi dvarininkai galėjo tikėtis neišpirktų plotų priskyrimo prie dvarų.

Anksčiau pateiktas pavyzdys mažai informatyvus. Ką dvarininkas Parcianas įrašė į nuostatinį raštą, ne taip jau svarbu, kadangi lieka neaišku, ar tas raštas įsigaliojo, t. y. ar jis buvo pripažintas – pasirašytas valstiečių. L. Mulevičius [21, 181 p.] teigia, kad iki 1863 01 01 nuostatinius raštus pasirašė tik 5,9 % visų Vilniaus gubernijos valstiečių.

Antra, nuostatiniai raštai tebuvo laikini susitarimai. Juose nebuvo parašyta, kam turi atitekti vieni ar kiti žemės plotai. Po kelerių metų tuos raštus pakeitė žemės išpirkos sutartys.

Trečia, lieka neaišku, kas rašė žemės išpirkos sutartis. J. Ziminskas [20] rašo, kad, prasidėjus 1863 m. sukilimui, žemės reformos vykdymas buvo atimtas iš vietos bajorų ir pavestas rusų valdininkams.

Ir galiausiai lieka neaišku, koks vis dėlto žemės plotas buvo įrašytas į išpirkos sutartį, už kokią plotą valstiečiai mokėjo išperkamuosius mokesčius ir koks buvo žemės plotas, pripažintas valstiečių nuosavybe, – 432 deš. ar 500 deš.?

Minimas pavyzdys iš pirmo žvilgsnio mažai informatyvus, bet iš tiesų pasako labai daug ne tuo, kas parašyta, bet tuo, kas nutylėta. Juk rašė tą veikalą tarybiniai istorikai. Jie negalėjo rašyti to, ką galvojo ar kaip buvo iš tikrųjų, todėl negalėjo parašyti, kad, tarkim, dvarininkui Parcianui nepavyko sumažinti valstiečių išperkamų plotų nuo 500 deš. iki 432 deš. Jie išsipirko ir gavo nuosavybėn 500 deš. Tuo labiau negalėjo rašyti, kad valstiečiai išperkamuosius mokesčius mokėjo už 432 deš., o nuosavybė jiems pripažinta 500 deš. Abu šie atvejai prieštarautų marksizmo-leninizmo mokslui, todėl ir buvo nutylėtas tikrasis valstiečių žemių likimas. Šis pavyzdys labai daug pasako ir kitu požiūriu. Jei istorikai marksistai nerado geresnio pavyzdžio už aprašytąjį, gal ir nebuvo tokių atvejų, kad dvarininkams būtų pavykę sumažinti valstiečių valdas ir neišpirkta žemė būtų prijungta prie dvaro valdų? Jei iš tiesų kaimo valdomų žemių plotai sudarant išpirkos sutartis buvo sąmoningai mažinami, gal išsipildė minėtas valstiečių noras mokėti mažesnius išperkamuosius mokesčius ir įgyti nuosavybę visiems valdomiems plotams? Valstiečiai vieni nebūtų įstengę to padaryti. Bet reikia turėti galvoje, kad „Muravjovas valstiečių išlaisvinimo bylą ir žemės reformą įvykdė labai energingai, rodydamas didelį valstiečiams palankumą“ (citata iš [20]). Taip Muravjovas-Korikas baudė lenkus dvarininkus už sukilimą. Esą nors Muravjovas padarė daug žalos lietuvių tautai, baudžiamos byloje jis daug padėjo Lietuvai.

Prie minties, kad neišpirtos, bet kaimiečių valdomos žemės atiteko ne dvarininkams, mane privedė dokumentai, rasti kai kurių kaimų skirstymo į vienkiemius bylose. Susidarė vaizdas, kad tai yra neišpirktų, bet kaimiečių valdomų žemių valdymo legalizavimas. Mano surinkti duomenys apie tai, kokius žemės plotus prieš skirstymą į vienkiemius valdė kaimai ir kokia tų žemių dalis buvo išpirkta, pateikti lentelėje.

Iš duomenų matyti, kad tik vienas Vilkolių kaimas išdalino maždaug tiek pat žemės, kiek jos buvo išsipirkęs. Kadangi šiuo atveju skirtumas tarp išpirtos ir faktiškai valdomos žemės labai nedidelis, kaip žemės nuosavybės įrodymas byloje yra tik žemės išpirkos sutartis.

Trijų kaimų – Kalniečių, Ginočių ir Kavolių žemės nuosavybę liudija jau nebe išpirkos sutartys, bet Čedasų valsčiuje išduoti dokumentai, kurių pavadinimai „справка“, „списокъ“ (pažyma, sąrašas). Matyt, tuomet, kai faktiškai valdomos žemės buvo gero kai daugiau negu išpirtos, tą neišpirktą žemę turėjo legalizuoti, kaip nuosavybę priskirti kaimams valsčiaus įstaiga. Šie dokumentai surašyti laisva forma, kuri šiek tiek skiriasi atskiruose dokumentuose. Kalniečiai iš apylinkės kaimų skirstėsi vieni pirmųjų (1910 m.). Kalniečiams išduotas dokumentas vadinosi „Справка о земельномъ положеніи домохозяевъ крестьянъ“ (Pažyma apie valstiečių ūkių žemės stovį).

Eil. Nr.	Kaimo pavadinimas	Išsipirko žemės		Legalizavo žemės		Žemės nuosavybės dokumentas, kuriuo remtasi kaimo skirstymo į vienkiemius metu	Išsidalino žemės skirstymosi į vienkiemius metu		Skirtumas tarp išsidalintų ir legalizuotų žemės plotų	
		Deš.	Sieksn.	Deš.	Sieksn.		Deš.	Sieksn.	Deš.	Sieksn.
1.	Vilkoliai	496	2 173	-	-	Išpirkos sutartis	502	2248	+6	75
2.	Ginočiai	188	1 196	283	1 246	Valsčiaus liudijimas-sąrašas	283	519	0	727
3.	Kavoliai	144	2 112	237	1 560	Valsčiaus liudijimas-sąrašas	240	-	+2	840
4.	Kalniečiai	213	2 278	368	2 134	Valsčiaus liudijimas-pažyma	385	400	+16	666
5.	Grūbos	145	652	169	2 146	Gubernijos įstaigos sprendimas	169	2 158	0	12
6.	Jonava	66	-	164	970	Gubernijos įstaigos sprendimas	163	2 163	0	1 207

Pagal tą dokumentą Kalniečių kaimo nuosavybė pripažinta 213 deš. 2 278 sieksn. išpirtos žemės, 94 deš. dorai įsigytos („благоприобретенной“), o 60 deš. 2 256 sieksn. ganyklų ir nenaudojamoų žemių tiesiog *paskirta* („отведено“). Taigi iš viso Kalniečių nuosavybė pripažinta 368 deš. 2 134 sieksn.

Ginočiams ir Kavoliams išduotų legalizavimo dokumentų pavadinimas ir kai kurios detalės skiriasi nuo Kalniečiams išduoto dokumento. Ginočių ir Kavolių dokumentai vadinasi „Списокъ фактическихъ владенцевъ земли“ („Faktiškų žemės valdytojų sąrašas“). Tie neesminiai skirtumai tarp dvejorų dokumentų paaiškinami tuo, kad Kalniečiai buvo skirstomi anksčiau negu Ginočių (1911 m.) ir Kavolių (1913 m.) kaimai. Logiška manyti, kad ir žemės nuosavybės legalizavimo dokumentas Kalniečiams išduotas anksčiau negu Ginočiams ir Kavoliams. Po Kalniečiams išduotos pažymos pasikeitė valsčiaus valdžia, būtent viršaitis („старшина“) ir sekretorius („писарь“), ką liudija parašai dokumentuose. Reikia manyti, kad dėl tos priežasties šiek tiek pasikeitė ir dokumentų pavidalas.

Sąrašuose nepateikiami išpirtos žemės plotai, tik faktiškai valdomos žemės savininkai, kokią valako dalį jie valdo ir bendras kaimo žemių plotas.

Be minėtų trijų žemės valdymo legalizavimo dokumentų, sudarytų Čedasų valsčiaus įstaigoje, pagal mano peržiūrėtų bylų duomenis, dviejų kaimų – Jonavos ir Grūbų – sprendė

įstaiga, besivadinusi (senąja rašyba) „Ковенское Губернское Присутствие“. Žodis „присутствие“ pagal Ch. Lemcheno žodyną verstinas kaip (pasen.) „įstaiga“. Lietuviškai pavadinimas būtų Kauno gubernijos įstaiga.

Jonavos kaimo žemių nuosavybės klausimas šioje įstaigoje buvo nagrinėjamas 1911 07 06. Po to sprendimas buvo perduotas Kauno notarui Nikolajui Ivanovičiui Rudnevui, kuris tą nutarimą 1912 01 11 patvirtino ir grąžino vieną egzempliorių minėtai Kauno gubernijos įstaigai, o kitą paliko Kauno notariniam archyvui. Tokią pat procedūrą teko įveikti ir Grūbų kaimui.

Kas galėjo lemti, kad kai kurių kaimų žemių priklausomybės klausimus sprendė ne matininkas, ne valsčiaus ir ne apskrities valdžia, o pačios gubernijos įstaiga?

Logiška būtų manyti, kad tokia procedūra galėjo būti valdžios numatyta tais atvejais, kai buvo didelis skirtumas tarp valdomos ir išpirktos žemės plotų, tarkim, viršijantis kokią nors nustatytą ribą. Galimas dalykas, kad reikėjo gubernijos įstaigos sprendimo ir tais atvejais, kai kildavo ginčų su kaimynais, kai buvo neaiškios, ginčytinos kaimo žemių ribos.

Aiškinantis, kodėl Grūbų kaimo žemes legalizavo ne valsčiaus, bet gubernijos įstaiga, reikia turėti omenyje tai, kad skirtumas tarp legalizuotos ir išpirktos Grūbų kaimo žemių nėra didelis, būtent 24 deš. Tuo tarpu tokie pat perviršiai tarp valdomos žemės ir išpirktos Kavolių kaimui sudaro 92,7 deš., o Ginočių kaimui – net 95 deš. Nepaisant to, tie perviršiai buvo legalizuoti Čedasų valsčiaus įstaigoje.

Šalia Grūbų kaimo seniau buvo Grūbų užsienis. To užsienio savininkas Žekevičius bylinėjosi su dvarininkais Koscialkovskiais dėl servitutinių ganykų. Galimas dalykas, kad ir Grūbų kaimo ribos buvo neaiškios, ginčytinos. Tarkim, buvo problemų dėl servitutinių ganyklų. Taigi, gali būti, kad dėl to Grūbų kaimo žemių klausimą sprendė ne vietos valdžia, o aukštesnė gubernijos įstaiga.

Jei priskirtume Jonavos kaimui ir tas žemes, kurias jonaviečiai laikė savomis ir kurios po 1910 m. Kalniečių kaimo išskirstymo į vienkiemius atiteko Kalniečių kaimui, skirtumas tarp Jonavos išpirktos ir valdomos žemės plotų sudarytų apie 115–120 deš. Didokas. Nepaisant to, Kalniečiai valsčiaus įstaigoje legalizavo net 171,2 deš. neišpirktos žemės. O jonaviečių byla buvo nusiųsta į gubernijos įstaigą. Kodėl?

Grįžkime prie aprašyto Kalniečių žemių legalizavimo dokumento, Čedasų valsčiuje išduotos pažymos. Ten liudijama, kad 94 deš. žemių Kalniečiai „dorai įsigijo“. O kokie doros įsigijimo būdai? Arba perki, arba gauni dovanų. Kadangi kaip dovanotas tame pačiame dokumente įvardytas kitas žemės plotas, lieka manyti, kad Kalniečiai tą 94 deš. plotą

pirko. Kokią žemę ir iš ko? 94 dešimtinės tai ne koks vienasėdis. Pagal plotą galėtų būti ir palivarkas, kurių Kalniečių apylinkėje nebuvo, žinoma, išskyrus Jonavą.

Kalniečiai išsipirko bendrą 213,95 deš. žemės plotą, kurį sudarė 7 valakai (valako apibrėžimą aptarsime vėliau) po 30,56 deš. kiekvienas. Kai Kalniečiai 1910 m. buvo dalinami į vienkiemius, dirbamą kaimo žemę sudarė 118,02 deš. Taigi vienam valakui teko 16,86 deš. dirbamos žemės. Likusi legalizuota, nedirbama žemė (pievos ir balos, miškai) buvo 250,87 deš. ploto. Palyginus tuos plotus susidaro vaizdas, kad Kalniečiai pirko nedirbamą žemę. Kadangi daug pievų Kalniečiai galėjo būti išsipirkę baudžiatvės naikavimo metu, logiška galvoti, kad vėliau pirkto žemės buvo balos, miškai.

Tarp Jonavos kaimo ir Kalniečių plytėjo maždaug pusė Dūdbalės miško-balos. Kita, rytinė dalis, priklausė Zablačiaus dvarui. Didžioji tos tarp kaimų esančios balos priklausė Kalniečių kaimui. Tos jų nuosavybės, kiek žinau, niekas neginčijo. Tik pietinį miško pakraštį, įsiterpusį į Jonavos žemes, maždaug 10 deš. ploto, jonaviečiai po 1910 m. laikė Kalniečių užgrobtu iš jonaviečių.

Apie tai, kad Kalniečiai pirko iš Komaro Dūdbalę, neturiu jokių dokumentinių įrodymų. Nesu girdėjęs ir gyvų liudininkų pasakojimų ta tema. Tai tik, mano požiūriu, labai panaši į tiesą hipotezė. Bet jei ji tikra, darosi aiškesnis ir kitas įrašas minėtoje Čedasų valsčiaus pažymoje: „Be to, visam kaimui paskirta: ganyklų 48 d. 816 s. ir nenaudojamų žemių 12 d. 1 440 s.“ („Кроме того всему селению отделено: пастбищ 48 д. 816 с. и неудобных земель 12 д. 1 440 с.“). Taigi iš viso „paskirta“ 60 d. 2 256 s. Reikia pažymėti, kad caro laikų valdininkai ir matininkai ganyklomis dažnai vadino miškingus durpynus.

Kaip galėjo valsčiaus įstaiga „paskirti“ Kalniečiams minėtą žemės plotą? Ar XX a. pradžioje buvo žemių, niekam nepriklausančių? Juk ne karo-marometai, kai gal ir galėjo būti žemių be savininkų. O jei tokių laisvų žemių pažymos išdavimo metu nebuvo, norint „paskirti“, reikia nuo kažko „atskirti“. Ar valsčiaus valdžia turėjo tokią galią iš vieno atimti, o kitiems duoti?

Šis klausimas nėra mums aktualus. Nei Jonavos kaimo istorijai apskritai, nei Jonavos ir Kalniečių kaimų konfliktui. Jonaviečiai niekad neturėjo pretenzijų į tas žemes, kurios Kalniečiams buvo pripažintos pagal Čedasų valsčiaus pažymą. Kaip tas žemes Kalniečiai įsigijo, tikėkimės, paaiškins tie, kurie rašys Kalniečių kaimo istoriją. Smalsumo dėlei galima tik spėlioti, kaip galėjo būti.

Žinome, kad grafas Komaras pardavinėjo balas. Pirko jas jonaviečiai, galėjo pirkti ir kalniečiai. Tos 94 deš. „dorai įsigytų“ žemių galėjo būti Kalniečių pirkto Dūdbalėje, galbūt ir Samanyėje. Mačiau spalvotą Kalniečių kaimo skirstymo į vienkiemius 1910 m. planą.

М. В. Д.
КОВЕНСКОЕ
ГУБЕРНСКОЕ
ПРИСУТСТВИЕ.

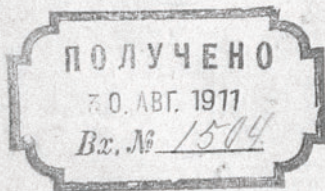
26 Августа 1911 года.
 № 6913

Г. Ковна.

Постановлением Губернскаго Присутствія, состоявшимся 6 Июля 1911 года, выкупной актъ по деп. Яново изъ им. Чагосси, в. Комаровъ, а нынѣ графини Красницкой, зачисленъ приведеннымъ въ исполненіе, на основаніи ВЫСОЧАЙШЕ утвержденныхъ 26-го Марта 1869 г. правилъ, сдѣло по поземельному устройству крестьянъ — кончаннымъ.

Въ действительномъ владѣніи крестьянъ оказалось земли

усадебной	—	дес.	—	саж.
перегородочной	2	дес.	600	саж.
пахатной	49	дес.	200	саж.
сѣнокосной	24	дес.	760	саж.
лѣсу	—	дес.	—	саж.
настоенной	88	дес.	580	саж.
неудобной	—	дес.	1230	саж.
Всего	164	дес.	970	саж.

Чагоссинскому Сем. Крестьян. для врученія по принадлежности подъ росписку, которую представить въ Присутствіе.

Свѣдѣнія о количествѣ земли сообщены Казенной Палатѣ, а межевые документы препровождены въ Губернскую Чертежную для храненія. Распоряженіе же о выдачѣ крестьянамъ дополнительной данной на ихъ надѣль будетъ сдѣлано по вступленіи въ законную силу вышеупомянутаго постановленія Присутствія.

Объ изложенномъ объявляется *Крестьянамъ Деревни*
Яново съ тѣмъ, что означенное постановление Присутствія можетъ быть обжаловано въ Правительствующій Сенатъ въ 30 дневный срокъ со дня получения сего объявленія, подачею прошенія, на простой бумагѣ, въ Губернское Присутствіе.

Непреклонный Членъ

Мраутский

Секретарь

Грешининъ

Dūdbalės vidury pavaizduota bemiškė pelkė – dykra. Gal dėl tos balos skurdumo ar dėl kitų priežasčių tarp Kalniečių ir Jonavos balų galėjo būti minėtas 60 deš. 2 256 sieksn. plotas, nenupirktas niekieno. Tas plotas, galbūt pati prasčiausia bala, galėjo likti teoriškai Komaro nuosavybė, o praktiškai – niekieno. Galbūt tokį plotą ir galėjo Čedasų valsčiaus įstaiga priskirti Kalniečiams.

Ar šis spėjimas kiek panašus į tiesą, ar buvo visai kitaip? Tas žemių skyrimas liudija ką kita, būtent gerus Kalniečių kaimo santykius su Čedasų valsčiaus valdžia. Lietuvos centriniame archyve varčiau ne vien minėtų šešių kaimų skirstymo į vienkiemius dokumentus. Iš viso peržiūrėjau apie 12 kaimų bylas. Negaliu tvirtinti, kad su jomis susipažinau nuodugniai, bet niekur nepastebėjau tokio žemių „paskyrimo“, koks buvo Kalniečių kaimo atveju. Manau, kad toks atvejis – išskirtinis. Kažkaip įtartinai atrodo ir pats faktas, kad Kalniečiai sugebėjo valsčiaus įstaigoje legalizuoti tiek daug (iš viso 171,2 deš.) neišpirktų žemių. Kur dar kitur Lietuvoje galėjo taip būti? Ne visiems taip sekėsi. Galima pasisekimo priežastis – Kalniečių kaimo gyventojas Jasiūnas, kuris prieš 1910 m. buvo seniūnas. „Blata“ ne bolševikai sugalvojo, jis egzistavo ir anksčiau. Vadovaujantis sąmokslu teorija, galima ir tokia prielaida: Kalniečių Jasiūnas, turėdamas negerų tikslų, tyčia pavėlino Jonavos kaimo skirstymą į vienkiemius, nukreipdamas Jonavos žemių legalizavimo procedūrą į gubernijos įstaigą.

Mano vaikystės metais nuolat girdėdavau iš tėvo ir vyresnių kaimynų apie Kalniečių užgrobtas Jonavos kaimo žemes. Kai 1940 m. mus išlaisvino rusai, kai kurie jonaviečiai, nors ir ne komunistai, džiūgavo: atsirūgs dabar Kalniečiams mūsų balos. Jie tikėjosi, kad nuo tarybų valdžios kentės tik didžiažemiai...

Istorikai pripažįsta, kad jau valakų reformos metu (1557 m.) žemės plotai buvo matuojami gana tiksliai. Matavimai tik tobulėjo, todėl baudžios naikinimo metu, nors žemės valdytojai neturėjo savo žemių planų, gana tiksliai žinojo savo valdomų žemių plotus. Tą liudija Vilkolių kaimo žemių matavimai. Maždaug 1866 m. buvo sudaryta Vilkolių kaimo žemių išpirkos sutartis. Joje nurodyta, kad Vilkolių kaimui priklauso 496,91 deš. žemės. Matininkas, skirstydamas kaimą, 1911 m. rado 502,94 deš. Skirtumą galima būtų laikyti ankstesnio, XIX a., matavimo paklaida. Ji sudaro 6,03 deš., arba 1,2 %. Tokią paklaidą galima vertinti kaip nedidelę. Dar tiksliau žemės plotai buvo žinomi XX a. pradžioje, prieš pradėdant kaimus skirstyti į vienkiemius. Kai kaimai prieš dalinimą į vienkiemius ėmė legalizuoti savo valdomas žemes, nesutapimai tarp legalizuojamų ir vėliau matininkų išmatuotų plotų labai jau nedideli. Paimkime kaip pavyzdį Kavolių kaimo žemes. Jų atveju skirtumas tarp legalizuotų ir vėliau matininko išmatuotų plotų yra vienas didesnių tarp

mano peržiūrėtų dokumentų. Taigi Kavoliai legalizavo 237,65 deš., o išsidalino 240 deš. Skirtumas – 2,35 deš., arba kiek mažiau nei 1 %.

Bet štai Kalniečiai legalizavo 368,89 deš., o išsidalino 385,17 deš. Skirtumas – 16,28 deš., arba 4,2 %. Gal Kalniečiuose nebuvo raštingų žmonių, jei nežinojo, kiek žemių valdo? Kur gi ne, buvo, mažiausiai trys. Tai – Jasiūnas, prieš 1910 m. jis buvo seniūnas, be jo, Sakalauskas ir Gervė. Gal galėjo ir daugiau būti raštingų. Kalniečiai kaip niekas kitas legalizavo Čedasų valsčiaus įstaigoje daug neišpirktų žemių, net 171,2 deš., o tų nelaimingų 16,28 deš. nebeįstengė. Kaip sunkumų kilnotojas – šimtus kilogramų kėlė, o štai pridėjo dar penkis – kilst, pirst ir nėra. Čia kažkas ne taip.

Tas neišpirktų žemių legalizavimas galėjo vykti metais kitais anksčiau negu kaimo skirstymas į vienkiemius. Yra šiokių tokių duomenų, kurie patvirtina tokį spėjimą. Taigi Kalniečiai legalizavo žemės tiek, kiek tuo metu valdė. Galimas dalykas, kad legalizavo viena kita dešimtaine daugiau. Dėl to nebuvo blogiau. O kai atėjo laikas pradėti matuoti kaimo žemes skirstymui, Kalniečiai su seniūnu Jasiūnu priešakyje sugalvojo: reikia prilaikyti tuos jonaviečius. Tegu patenka jų byla į gubernijos įstaigą, o mes tuo tarpu galėsime atsikąsti kąsnį kitą nuo jų žemių. Kiek Kalniečiams po legalizavimo padaugėjo žemės, maždaug tiek pat Jonavai pritrūko!

Apskritai toks Kalniečių vaidmens vertinimas Jonavos bylos atidavime į gubernijos įstaigą yra tik spėjimas. Gal taip ir nebuvo, tačiau niekas nepaneigs fakto, kad po šio įvykio Kalniečiams susidarė idealios sąlygos priglobti Jonavos balas.

Buvau gal 10–11 metų, kaip man dabar atrodo – vaikas, o tuo metu atrodė, kad jau lyg ir nebe. Brolis buvo man padaręs tokį šautuvą – arbaletą, šaudantį strėlėmis. Prie to šautuvo turėjo būti tvirtinamas medinis spyruokliuojantis lankas, kaip ir paprastai šaudant lanku – strėlėmis. Nuėjau į tuomet Kalniečių Sakalauskui priklausančią Dūdbalę ir išsipjoviau lygų karklo ar kitokio gluosnio stiebą. Buvo truputį neramu, kad atsitiktinai Sakalauskas neužklystų. O jei ir nepagaus, juk vis vien nuodėmė.

Kaip jau minėta, ne kartą buvau girdėjęs apie Kalniečių užgrobtas balas. Kiek ir kurios, nežinojau. Gal ir aš ne toks jau „griešnikas“, jei karklą pjoviau buvusioje Jonavos baloje. Pritaikęs progą, visai nekaltai paklausiau tėčio, kokias žemes Kalniečiai užgrobė. Gal ir Sakalausko skurdus miškas – bala anksčiau buvo mūsų kaimo – pagalvojau.

Tėtis jau keleri metai sirgo sąnarių liga – podagra, iš lovos negalėjo pakilti. Tąkart būdamas geros nuotaikos visai rimtai suprato mano klausimą. Jis nurodė, kurioje dėžutėje yra mūsų kaimo skirstymo į vienkiemius planelis. Atnešk, sako, parodysiu.

Tą planelį tėtis gavo, kaip vėliau sužinojau, iš matininko Kamyšno. Tėtis buvo baigęs

caro trejų metų mokyklą Panemunyje, kurioje buvo draudžiama kalbėti lietuviškai, todėl jis neblogai kalbėjo rusiškai. Gal dėl to, o gal ir dėl kitų priežasčių matininkas buvo palankus Žagariui. Galbūt tą palankumą sustiprino ir kraitelė kiaušinių, kuriuos Žagarys nunešė matininkui, kai ėjo pas jį su prašymu.

Matininkas darbo metu po laukus nešiojosi tokį juodraštinį planelį. Jis buvo nubraižytas ne ant popieriaus, o ant labai tankaus ir labai plono, impregnuoto audinio (ceratos?), todėl jam nebuvo baisus lietus. Tikrąjį planą matininkas jau buvo nubraižęs ant popieriaus Janevičiaus kamaroje, kurioje buvo apsistojęs. Tėtis paprašė matininką prieš išvykstant palikti jam tą juodraštinį planelį. Taip jis ir atsidūrė tarp mūsų šeimos popierių.

Suradau tą planelį, atnešiau tėčiui. Klok, sako, ant taburetės. Susirask liniuotę ir pieštuką. Po to sako: „Dėk vieną liniuotės galą ant to taško (tai buvo kapčius, žymintis Jonavos, Daržapievės ir Kalniečių žemių ribas). Kitą liniuotės galą suderink su va ta linija (t. y. su Janevičiaus pievos dalies Plintaukoje šiaurine riba), o dabar brėžk tiesią liniją nuo to kapčiaus per Janevičiaus pievos rubežių iki Zablaciaus rubežiaus. Tai va kur ėjo mūsų, Jonavos, rubežius su Kalniečiais. Buvo tiesus kaip styga [jis sakė „striūna“, – aut. past.]. Kalniečiai ne tik žemę užgrobė, bet ir rubežių iškreivojo, išbjaurojo, kaip šunys iškandžiojo.“

Jeigu tiesa, kad Kalniečiai užgrobė Dūdbalę, labai lengva suprasti, kodėl Kalniečiai „rubežių iškreivojo“. Jie skrupulingai laikėsi pievų ir miško ribų. Miškas teko Kalniečiams, pieva – Jonavai. Miško-balos nuosavybę be planų ar kitokių dokumentų įrodyti labai sunku. Miškas skurdus, neaišku, ar ten kada jonaviečiai jį kirto. O spanguolių rinkimu nuosavybės neįrodysi. Būtų pabandę priskirti sau Kalniečiai Jonavos pievas! Atėjusius pjauti Jonavos pievų Kalniečių vyrus jonaviečiai būtų dalgiais kaip žalčius užkapoję.

Besiribojanti su Dūdbalės mišku Plintauka jonaviečiams buvo gyvybiškai svarbi. Plintaukos šienų žiemą buvo šeriami jonaviečių gyvuliai. Ta pieva buvo išmatuota, suskaidyta į sklypelius, kuriuos šienaudavo kiekvieno ūkio šeimnininkas. Tų gabaliukų pjovėjai keitėsi. Pernai tu pjovei padirvy, šiemet pjauk ten, už užaugusio griovio, pamiškėj. Ir atvirščiai. Kiekvieną pavasarį, pradedant gegužės mėnesiu, su mediniu sieksniu išeidavo tikrinti sklypelių ribų jonavietis Mironas. Ar neišversti, nenulaužti riboženkiai – kuoliukai, ar neperkelti į kitą vietą.

Žodžiu, be didelio triukšmo Kalniečiai Jonavos pievų užgrobti negalėjo. O to triukšmo grobikai, matyt, vengė. Taigi ir išvedžiojo, išlaužė naują rubežių grietžtai prisilaikydami miško ir pievų ribos.

Toje vietoje, kur po 1913 m. buvo Janevičiaus pieva, yra iš pirmo žvilgsnio labai nelogiškas Jonavos žemių iškyšulys į Kalniečių žemes. Jei prisiminsime, kad Kalniečiai iš tiesų

896

Опись

Земельных владений **Калин**
 извл. представлен **Судебн. Канцеляр.**
Казанского губернского Уездного
Российского Воеводина

№	Имя, отчество и фамилия, дворянства, (гражданская во владении)	Земля -			Земельная
		статок	кад.	Содержит ли владения	
		Роскопные			
55	Иванов Иван Иванович	30			
	Александр	135%	137/4	"	
56	Иванов Степан	30			
	Сергей	135%	137/4		
57	Иванов Степан	30	135%	137/4	
	Сергей и Иван Иванович				
58	Иван Степанов	30			
	Александр	135%	137/4		
59	Иванов Иван	30	135%	137/4	
	и Иван Степанов				
60	Иванов Степан	30			
	Александр	135%	137/4		
61	Иванов Степан	30			
	Александр	135%	137/4		
	Иванов Степан	48			
	и Александр	86%			
	и Степанов	12			
		14%			
	Иванов Степан	14			
	Иванов Степан	14			

Čedasų valsties pažyma apie Kalniečių kaimui pripažįstamą žemės nuosavybę

užgrobė kai kurias Jonavos žemes, daugiausia miškingas balas, tas iškyšulys yra vienas įrodymų, kad buvo grobiama. Ten tarp mineralinių žemių ir baloto miško buvo pieva, kurios Kalniečiai užgrobti nesiryžo. Todėl taip ir išėjo, kad šiaurinis tos pievos galas sutapo su senuoju Jonavos ir Kalniečių rubežiumi.

Mano jaunystės metais Janevičiaus pievos šiaurinės ribos kryptimi tuo metu jau Kalniečių Sakalausko valdomoje Dūdbalėje tarp ne per aukščiausių toje vietoje krūmų buvo išlikusi dalis senojo Kalniečių ir Jonavos rubežiaus. Jį žymėjo juosta – spindis be miško augalijos. Ta juosta be medžių tiesėsi nuo Janevičiaus pievos kampo link Sakalausko kalnelio baloje – grūbelės. Ta tiesia be medžių juosta žiemą kiškiai išmindavo didelį taką. Esu ten statęs kilpas jiems gaudyti.

Janevičiaus pievos dalis, šiaurėje siekianti senąjį Kalniečių ir Jonavos rubežių, dalino spėjamai Kalniečių užgrotas žemes į du plotus. Į rytus nuo tos pievos buvo maždaug trapecijos formos, apie 10 dešimtinių baloto Dūdbalės miško. Į vakarus nuo tarpukario Janevičiui priklaususios pievos buvo siauras, ilgas, panašus į labai smailą ir aukštą trikampį spėjamai Kalniečių užgrotas plotas. To trikampio viršūnė buvo kapčius, žymintis Jonavos, Daržapievės ir Kalniečių žemių ribas, o jo plotas galėjo būti apie 9 dešimtinės.

Maždaug dvi dešimtinės to trikampio ploto tarpukario metais savininko Kalniečių Sakalausko buvo dirbamos. Kokiū būdu ta mineralinė žemė be triukšmo atiteko Kalniečiams, neaišku. Gal ten prieš 1910 m. buvo ne rėžiais jonavičių dirbama žemė, o tarkim ganyklos? Be tos dirbamos, spėjamai užgrotą žemę į vakarus nuo Janevičiaus pievos sudarė nedaug krūmuotos žemapelkės ir siauras ruožas Samanynės durpyno.

Jeigu į rytus nuo Janevičiaus pievos rubežiaus sulaužymas, „išbjaurojimas“, pagal mano tėtį, lengvai paaiškinamas miško atskyrimu nuo pievos, tai į vakarus nuo minimos pievos rubežiaus laužymas atrodo visai nelogiškas. Atrodo, kad naujas rubežius buvo žymimas kuoliukais, kurie buvo matomi vienas nuo kito. Jei matomumui kliudė koks krūmas, skiriamojame linijoje darė kampą. Vėliau tie posūčiai matininko buvo užfiksuoti ir posūkio taškuose įrengti kapčiai. Tų kampų – posūkių, kurių daugelis artimi 180°, rytinėje ir vakarinėje dalyse po penkis. Taigi iš viso tarp buvusių dviejų kapčių, žymėjusių Kalniečių ir Jonavos rubežių ir buvusių ant Daržapievės bei Zablčiaus rubežių, sukasta 10 papildomų, tarpinių kapčių. Kaip kitaip pavadinti tokius veiksmus, jei ne rubežiaus išbjaurojimu?

Vaikystėje keletą vasarų praleidau pas dėdes Onušio parapijoje. 1942 m. į kaimyninį Ivoniškio vienasėdį-uzusienį atvyko matininkas Balkevičius. To vienasėdžio žemę dalinosi, jei gerai pamenu, penkios šeimos. Darbus matininkas pradėjo nuo to Ivoniškio

žemių ribų nustatymo. Mano dėdžių žemė ribosi su Ivoniškio žemėmis, todėl tikrindamas Ivoniškio rubežius matininkas trumpam buvo pasiskolinęs dėdžių žemių planą. Galbūt derino Ivoniškio žemių ribas ir su kitais kaimynais, nežinau. Nežinau ir to, ar prieš matininko atvykimą buvo koks Ivoniškio žemių planas, ar ne. Bet viena buvo aišku: matininkas pirmiausia pasistengė sutikslinti Ivoniškio žemių ribas. Matavo išorines linijas, kampus, statė medinius riboženklius su įdegintu valstybės (buvusios) herbu. Nežiūrėjo, ar patogi vieta kapčiui supilti, ar ne, statė juos ten, kur jie turėjo būti, pvz., šalikelės griovy. Darbų eilė buvo logiška ir nuosekli. Pirmiausia žiūrim, ką turim, o jau po to dalinsimės. Dalindamas tą apie 60 ha vienasėdį matininkas užtruko apie porą mėnesių.

Kalniečiai buvo skirstomi į vienkiemius 1910 metais, pirmieji apylinkėje. Kalniečių žemes supo 14 atskirų žemių savininkų, tarp jų neišskirstyti į vienkiemius buvo du kaimai: Jonava ir Dūdiškiai. Tikėtina, kad daugelis kaimynų neturėjo savo žemių planų, todėl nustatant Kalniečių žemių ribas darbo buvo užtektinai.

Kalniečių matininkas 1910 10 13 išrašė kvietimus Kalniečių kaimynams į Kalniečių kaimo išorinių matavimų apėjimą („Къ обходу окружной мерки деревни Кальнеце“). Stebina kvietimų išrašymo data. Ar tik spalio mėnesį darbus pradėjo matininkas? Kada jis suspėjo likusius darbus atlikti? O jų buvo nemažai: išdalinta 385 deš. 400 sieksn. į 18 gabalų [41]. Kad geodezinius darbus galima dirbti žiemą, sugalvojo tik bolševikai. Anksčiau juk to nebuvo. Peršasi įtarimas, kad Kalniečių matininkas pradėjo darbus nuo antro galo. Pirma sudalino žemę sklypais, o paskui sugalvojo, kad reikia išorines sienas su kaimynais apeiti, sutikrinti.

Minėti kvietimai stebina dar ir tuo, kad rubežių apėjimas numatomas rytojaus dieną po kvietimų išrašymo, t. y. spalio 14 d. Tokius oficialius popierius kaip minimi kvietimai gavėjui įteikdavo seniūnas. Ar galėjo jis apibėgti per nepilną dieną 14 atokiai vienas nuo kito gyvenančių kaimynų? Ar galėjo iš anksto neįspėti visi susirinkti į tą apėjimą? Kai kyla karas, mobilizuojami vyrai gauna šaukimą atvykti mažiausiai prieš keletą dienų. O Smetonos laikais buvo taisyklė: prieš būsimą žemių apėjimą kvietimai kaimynams turi būti įteikti mažiausiai prieš tris dienas. Ar caro laikais tokia išmintinga taisyklė negaliojo?

Kvietimai į apėjimą ne visiems kaimynams išrašyti. Daugumoje kvietimų yra gavėjų parašai, bet neaišku, kas įteikė, nėra įteikėjo parašų. Numanomas to meto (1910 m.) seniūnas Galvanauskas kaip įteikėjas pasirašė tik ant dviejų kvietimų. Kas įteikė kitus, neaišku. Zablaciaus dvaro panelei Koscialkovskai kvietimą seniūnas (?) Galvanauskas įteikė tik tos apėjimo dienos (10 14) 10 val. ryto, kai pats apėjimas turėjo prasidėti 9 valandą. (Ne)gerbiamoji panele, pasikaišykite savo ilgą suknią ar sijoną ir bėkite prie savo

žemių ribos su Kalniečiais, nes komisija jau artinasi prie Jūsų Mylystos žemių. Eidama žingsniu nebespėsit.

O jonaviečiai Kalniečiams pasirodė tokie niekingi, kad kvietimas jiems buvo išrašytas, bet neįteiktas. Kriminalistai ar kokie archyvarai galbūt ant to kvietimo galėtų iššifruoti gavėjo parašo vietoje labai buku pieštuku vos įžiūrimą, labai neaiškų įrašą „росп. Давниса“. Galimas dalykas, taip matininkas pažymėjo vietą, kur turėjo pasirašyti „Davnis“. Bet parašo juk nėra.

Kokiu tikslu tokie matuojamų plotų apėjimai reikalingi? Mano supratimu, tam, kad ateityje nekeltų pretenzijų nei apmatuoto ploto savininkai į kaimynų žemes, nei kaimynai, sutikę su apribojimo tikslumu, negalėtų reikšti pretenzijų į apmatuotos žemės išorines ribas. Tai ne koks pramoginis pasivaikščiojimas, o labai rimtas darbas, svarbiam dokumentui sudaryti reikalingas pagrindas, savotiškas arbitražas.

Ar padėjo tokiam tikslui aprašomas Kalniečių žemių apėjimas? Žmonių atmintis trumpa. Šiandien vienas Kalniečių kaimynas gali sakyti, kad viskas gerai, o už savaitės jam jau atrodo, jog Kalniečių rubežius neteisingai nužymėtas. Kad tokių dalykų nebūtų, po nužymėtų ribų apėjimo turi būti surašytas aktas, protokolas ar kitaip pavadintas dokumentas. Ant to dokumento apėjimo dalyviai – apmatuotų žemių savininkai *ir jų kaimynai turi pasirašyti*.

Kyla klausimas, ko po kemsynus slampinėjo Kalniečių vyrai ir jų kaimynai, jei nėra to iš tiesų rimto darbo rezultato, būtent dokumento su Kalniečių ir jų kaimynų parašais? Man tokio dokumento tarp kaimo skirstymo į vienkiemius dokumentų [41] surasti nepavyko. Ką veikė tie vyrai? Ar jie ten vaikščiodami tikrino žemių ribas, ar skaičiavo į pietus skrendančias gerves, jei po to neturėjo ko užrašyti?

Vis dėlto Kalniečių žemių ribos kaimo skirstymo į vienkiemius dokumentuose yra aprašytos. Yra surašyti linijų ilgiai, kampai, kaimyninių žemių savininkai ir kita. Bet ant tų dokumentų *nėra kaimynų parašų*. Yra tik Kalniečių gyventojų Jasiūno, Sakalausko ir Gervės parašai. Tokių vienas į kitą panašių ir neaišku kuo besiskiriančių dokumentų yra net penki, surašytų tokiomis datomis: 1910 10 16; 1910 11 06; 1910 11 10; 1910 11 13; 1910 11 16.

Ką liudija tokie dokumentai? Jie liudija, kad Kalniečiai yra patenkinti nužymėtomis kaimo žemių ribomis ir daugiau žemių sau priskirti nebebetina. O kaimynų nuomonė apie ribų nužymėjimo teisingumą jų nedomino. Tai ir viskas, ką tie dokumentai pasako.

Nekelia abejonių faktas, kad kvietimai Kalniečių kaimynams į rubežių apėjimą išrašyti jau po kaimo sklypų suprojektavimo. Sklypai buvo suprojektuoti taip, kad kiekvieno savininkas buvo žinomas iš pat pradžių. Mat sklypai suprojektuoti taip, kad kiekvienas jungėsi

su toje pačioje vietoje liekančia nenukeliamą sodybą. Su Jonavos kaimu ribojosi tik dviejų Kalniečių savininkų žemės: Sakalausko ir Gervės. Kadangi kaimynai jonaviečiai į apėjimą pakviesti nebuvo, koks tikslas vaikščioti Kalniečių ir Jonavos rubežiumi Sakalauskui, Gervei ar kitiems Kalniečių žmonėms? Jie matavimo darbų metu ten vaikščiojo ne kartą.

Kadangi buvo taip, o ne kitaip, esu priverstas manyti, kad *ant žemės jokio apėjimo nebuvo*. Buvo tik kai kurių užuominų apie jį popieriuose. Būtent kvietimai kai kuriems kaimynams. Tie kvietimai jiems buvo pakišti pasirašyti jau po tariamo apėjimo. O tie, kurie nesijautė nuskriausti, kvietimus pasirašė. Štai ir viskas, daugiau aiškintis su kaimynais Kalniečiai neketino.

Jau dabar, praėjus šimtui metų nuo tų įvykių, mane pasiekė žinia: viena iš Kalniečių kilusi moteriškė visai rimtai pareiškė, kad jonaviečiai buvo užgrobę dalį Kalniečių žemių. Aš neįtariu tos jau mirusios moters negerais tikslais. Ji buvo girdėjusi skambinant varpais, tik nežinojo, kurioje bažnyčioje. Ji buvo palikuonė vieno iš tų trijų, pasirašiusių minėtus dokumentus. Matyt, ji savo šeimoje buvo girdėjusi apie konfliktą su jonaviečiais dėl žemės. Jos kaltinimo neatitikimas tikrovei visiškai akivaizdus. Kalniečių kaimas iš apylinkės kaimų buvo skirstomas pirmas ir tik jo gyventojai turėjo progą užgrobti kaimynų žemes. Ir matininko skirtų žemių ribomis Kalniečiai buvo patenkinti, ką patvirtino savo parašais. Šios moteriškės pareiškimas įdomus ne tuo, kad nurodomi kaltieji ir teisieji, bet tuo, jog pripažįstamas pats konflikto dėl žemės tarp dviejų kaimų faktas.

Kaip matėme, yra daug netiesioginių įrodymų, kad buvo užgrobta Jonavos žemių dalis. Trumpai priminsime juos:

1. Kalniečių gyventojas Jasiūnas prieš 1910 m. buvo seniūnas. Tą žinau iš savo tėvo. Sprendžiant, kuris iš Jasiūnų buvo seniūnas, reikia manyti, kad tai buvo Juozas Jasiūnas, Juozo ir Romualdo Jasiūnų tėvas. Čedasų valsčiaus išduotame žemių legalizavimo dokumente Jasiūnų valakas pažymėtas kaip visas, nepadalintas. O 1910 m. sudarytame kaimo skirstymo į vienkiemius plane minėtiems Juozui ir Romualdui, Juozo sūnams Jasiūnams, jau skirta po pusę valako. Išeina, kad tėvas per laiką nuo Čedasų valsčiaus pažymos išdavimo iki kaimo skirstymo į vienkiemius 1910 m. greičiausiai pasiligojo arba net mirė, nes žemę savo vardu perėmė du sūnūs. Tuo galima paaiškinti ir tai, kad 1910 m. Jasiūnas greičiausiai jau nebebuvo seniūnas. Panašu, kad 1910 m. seniūnu galėjo būti jau Kavolių kaimo gyventojas Galvanauskas, pravardžiuojamas Šniūragaliu.

2. Kalniečių žemių legalizavimas. Legalizuota 368,89 deš. Jie tai padarė gana mįslingomis aplinkybėmis. Na, dorai įsigijo 94 deš. Tegu, nesikabinėsime. Gavo dovanų (?) 60,94 deš. Na, gavo, tai gavo, nei jonaviečiai, nei kiti kaimynai kalniečių žemių nematavo,

neskaičiavo ir neturėjo pretenzijų į jas. Bet ta dovana liudijo Kalniečių galią valsčiaus įstaigoje. Galimas dalykas, tą galią įgavo dėka savo seniūno Jasiūno.

3. To Kalniečių kaimo žemių legalizavimo keistumų būtų galima ir neminėti, jeigu ne dar didesni stebuklai, įvykę 1910 m., dalinant kaimą į vienkiemius. *Kalniečiai žemes išsidalino 16,28 deš. daugiau, negu anksčiau buvo valsčiuje apiforminę, legalizavę!* Ar užaugo jiems ta žemė? O jonaviečiams, mano skaičiavimu, apie 19 deš. pritrūko. Yra šioks toks skirtumas tarp Kalniečiams „priaugusios“ ir Jonavai „pritrūkusios“. Bet ir panašumas aki-vaizdus. Dėl tų nepilnų 3 deš. skirtumo tarp „priaugusios“ ir „sumažėjusios“ žemės plotų, tai pirmiausia „sumažėję“ Jonavos plotai, skaičiuoti mano paties, naudojant tik liniuotę ir pieštuką. Norint tiksliau apskaičiuoti tuos sudėtingos konfiguracijos plotus, reikėtų planimetruoti. Aš galėjau apskaičiuoti taip netiksliai. Antroji nesutapimo priežastis gali būti ta, kad Kalniečiai jau savo žemių legalizavimo metu į pažymą tyčia ar netyčia įrašė viena kita dešimtaine, tarkim, 3 deš., žemių daugiau negu valdė. To visiškai užtenka skirtumui tarp „priaugusių“ ir „sumažėjusių“ žemių plotų paaiškinti.

4. Popieriai rodo, kad tariamas Kalniečių žemių ribų apėjimas darytas 1910 10 14, tai yra po visų matavimo darbų užbaigimo, prieš matininko išvykimą.

5. Kvietimai kaimynams išrašyti tik viena diena anksčiau tariamo apėjimo, o Zablaciaus dvaro panelei kvietimas įteiktas apėjimo dieną, viena valanda vėliau, negu prasidėjo tariamas apėjimas.

6. Jonavos kaimui kvietimas į Kalniečių žemių apėjimą *neįteiktas*.

Visos šios aplinkybės labai jau įtartinos ir vien pagal jas galima būtų daryti išvadą, kad jonaviečiai teisingai laikė kalniečius žemgrobiais.

Visus šiuos argumentus būtų galėję kaip vėjas nupūsti vienas ar daugiau plunksnos brūkštelėjimų. Turiu omeny jonaviečių parašus. Bent vieno jonaviečio parašas ant rubežių apėjimo dokumento sukeltų labai didelių abejonių, kaip iš tiesų ten buvo. Jei tas vienas pasirašęs žmogus būtų turėjęs viso Jonavos kaimo įgaliojimus, nebūčiau turėjęs ką rašyti. Arba būtų bent trys kad ir neįgaliotų jonaviečių parašai, kaip pasirašė Kalniečių atstovai.

Kadangi jokių jonaviečių parašų nėra, belieka manyti, kad kalniečiai dalį Jonavos balų 1910 m. užgrobė.

Labai ilgą laiką, kol nebuvo susipažinęs su kaimų skirstymo į vienkiemius dokumentais, maniau, kad dėl savo žemių praradimo iš dalies buvo kalti ir patys jonaviečiai. Atseit per vėlai (1913 m.) sugalvojo skirstytis į vienkiemius. Maniau, kad jonaviečiai nesuprato, ką daro kalniečiai, kai jie žymėjo naują rubežių. Stebėjau, kodėl niekam nesiskundė, nesikreipė į teismą ir t. t.

Возвратить для приложенія къ дѣлу. *12. 38*

*Г. Владѣльцѣмъ деревни Яново
Чадовской волости*

ПОВѢСТКА.

Землемѣръ Землеустроительныхъ Комиссій Ковенской губерніи

И. М. Саменикъ

извѣщаетъ, что согласно

порученію Ковенскаго Губернскаго Землемѣра отъ *9 августа*
1910 г. № *2843*, приступаетъ *14* числа *Сентября* мѣсяца

въ *9* час. утра къ обводу *окружной марки*

деревни Калниче, Чадовской волости

А потому на основаніи ст. ст. 258, 260, 264, 81 примѣч. къ ст. 79, при-

глашаетъ Васъ прибыть къ означенному времени въ дистанцію его

вдѣл. Калниче или прислать отъ себя повѣреннаго съ закон-

ною довѣренностью. Въ случаѣ неявки Вашей, работы будутъ начаты въ

срокъ и въ Вашемъ отсутствіи. *Сентября 13* дня 1910 года.

Землемѣръ *И. М. Саменикъ*

Повѣстку получилъ *Г. Владѣльцѣмъ*

Повѣстку вручилъ *И. М. Саменикъ*

Kai panašius klausimus uždaviau savo tėvui, jis atsakė labai paprastai. Matai, sako, Kalniečių Jasiūnas buvo seniūnas, tai jis ką norėjo, tą ir darė. Tąkart nepatikėjau. Kas jau tas seniūnas, kokios jo galios, kad net nebandyta priešintis?

Dabar matau, kad jonaviečiai tuo metu, 1910 m., jau nieko nebegalėjo pakeisti. Net ir aš, laikantis save labai išmintingu, jei nukeltų į anuos laikus, turbūt nieko nepadaryčiau. Jonaviečiai padarė tik vieną didelę klaidą: pirkdami balas iš pono Komaro nesudarė sutarties. Nuo to viskas ir prasidėjo. Jonava ir Kalniečiai 1910 m. buvo labai nelygioje teisinėje padėtyje. Kalniečių valdomos žemės 368,89 deš. buvo legalizuotos. Čedasų valsčiaus įstaigoje raštu buvo patvirtintos Kalniečių kaimo teisės į tas žemes. Jonaviečiai tuo tarpu buvo išsipirkę tik 66 deš. Ir tik tokio ploto nuosavybę galėjo įrodyti. Likusių 115–120 deš., pirktų iš pono, nuosavybės klausimą sprendė gubernijos įstaiga. Kodėl tas jonaviečių pirktų žemių klausimas atsidūrė gubernijos įstaigoje, sunku nustatyti, bet aišku, kad ne pačių jonaviečių pageidavimu. Tai buvo padaryta valdžią turinčių žmonių ir jonaviečiai to sutrukdyti negalėjo.

Taigi Kalniečių nuosavybė jau buvo „šventa“, o jonaviečių balos – lyg ir ore pakibusios, be įvardyto savininko. Todėl Kalniečiai tų balų kiek norėjo, tiek ir prisiskyrė sau. Kalniečiai galėjo jonaviečius perspėti: daug nešokinėkit, nes galite likti tik su savo išpirkta 66 deš. žeme. Ir toks gąsdinimas galėjo būti ne šiaip tušti žodžiai. Jei jonaviečiai būtų elgęsi kovingai, galėjo ir daugiau žemių netekti.

Tokie dalykai kaip žemių grobimas nebūtų galimi be aukštesnės valdžios žinios ir palaiminimo. Kalniečių Jasiūnas kaip seniūnas galėjo turėti „stogą“ Čedasų valsčiaus įstaigoje. Skųsdamiesi administracijai jonaviečiai nieko nebūtų laimėję. Tuo labiau teisme. Kur rasi liudininkų, kad tos balos – jonaviečių, o anos – kalniečių. Kitų kaimų žmonės to pagrįstai paliudyti negalėjo, o jonaviečiai negalėjo būti kartu ir ieškovai, ir liudininkai. Be to, norint *atsiimti žemę*, jau prijungtą prie kito kaimo žemių, reikia įrodyti, kad ji *yra arba buvo* ieškovo nuosavybė. O kaip tą nuosavybę galėjo įrodyti jonaviečiai? Gal gubernijos įstaiga pripažins Jonavai tas balas, o gal ir ne.

Gubernijos įstaiga pripažino iš pono pirktas balas Jonavai, bet tik tas, kurios buvo likusios po Kalniečių kaimo plano sudarymo 1910 m., be tų prijungtų prie Kalniečių balų, t. y. iš viso 163,90 deš. Kitaip ir negalėjo būti. Juk Kalniečiai 1911 m. savo kaimo žemių planą jau turėjo būti įregistravę valdžios įstaigose.

Konfliktas tarp Jonavos ir Kalniečių kaimų dėl žemės buvo nagrinėjamas 1923 04 07 Rokiškio apskrities laikinojoje žemės tvarkymo komisijoje. Posėdyje dalyvavo devyni jonaviečiai: Feliksas Vaškevičius, Jonas Vaškevičius, Kazimieras Vyduolis, Antanas Griškėnas,

№ Возвратить для приложенія къ дѣлу.

Г. Владѣльцъ *и каминыя Зависоус*

П О В Ъ С Т К А.

Землемѣръ Землеустроительныхъ Комиссій Ковенской губерніи

И. М. Самелетъ

извѣщаетъ, что согласно

порученію Ковенскаго Губернскаго Землемѣра отъ *9 августа*

1910 г. № *2843* приступаетъ *14 числа августа* мѣсяца

въ *9* час. утра *по мѣсту окружной мадри*

дур. Камыше, Надвѣской волости

А потому на основаніи ст. ст. 258, 260, 264, 81 примѣч. къ ст. 79, при-

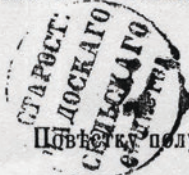
глашаетъ Васъ прибыть къ означенному времени въ дистанцію его

дур. Камыше или прислать отъ себя повѣреннаго съ закон-

ною довѣренностью. Въ случаѣ неявки Вашей, работы будутъ начаты въ

срокъ и въ Вашемъ отсутствіи. *14 августа* 1910 года.

Землемѣръ *И. М. Самелетъ*

Повѣсть получилъ *14 августа 10 час. утра В. Косцалковскій*

Повѣстку вручилъ *Старостъ Зависоускій*

Kvietimas Zablačiaus dvaro šeimininkei Koscialkovskai
dalyvauti atmatuotų Kalniečių kaimo žemių ribų peržiūroje

Juozapas Daunys, Jonas Žėgliūnas, Petras Stuoka, Kazimieras Užkurelis ir Petras Jasikevičius. Ar minėti asmenys buvo išreiškę savo poziciją raštu, iš posėdžio protokolo lieka neaišku. Jame rašoma: „<...> atvykusieji <...> pareiškė, kad nesutinka su nustatyta siena su Kalniečių kaimo savin. Gervės ir Sakalausko, nes nustatant minėta siena musu žeme sumažinta apie 7 deš. žemės“ (kalba netaisyta, – aut. past.). Po cituotu tekstu pasirašė septyni iš dalyvavusiųjų posėdyje. Nepasirašė Feliksas Vaškevičius ir Petras Stuoka. Matyt, nemokėjo. Ir kiti parašai labai jau vargani. Geriau už kitus atrodo J. Daunio parašas.

Neturiu nė menkiausios žinėlės, kad jonaviečiai raštu būtų kreipęsi prieš šį posėdį į bet kokios valdžios (caro, vokiečių, bolševikų) bet kokią įstaigą ar teisumą. Jei šis jonaviečių skundas buvo pirmasis, tai nuo 1910 m. iki 1923 m. kalniečiai jiems priskirtas žemes jau buvo užgyvenę. Mano žiniomis, žemė tais laikais buvo laikoma užgyventa, jei per dešimt metų niekas neginčijo žemės valdytojo nuosavybės teisių. Be to, jonaviečiai neturėjo jokio dokumento, įrodančio jų pretenzijų teisėtumą, taip pat ir jokių liudininkų.

Tokiomis aplinkybėmis ką nors pakeisti savo naudai jonaviečiai neturėjo jokių šansų. Taip ir įvyko. Skundas buvo atmestas. Pasirašė komisijos pirmininkas K. Grinkevičius, nariai: apskrities valdybos narys A. Bičiūnas, žemės tvarkytojas N. Sakalauskas ir sekretorius K. Mačiekus.

Neaišku, kodėl jonaviečiai pretendavo tik į septynias dešimtines Kalniečių valdomų žemių. Kaip ten buvo iš tikrųjų, sunku pasakyti. Bet reikia turėti galvoje tai, kad jonaviečiai ne patys rašė tą pretenzijų tekstą, o kiek suprantama iš protokolo, sekretorius K. Mačiekus iš žodinio jonaviečių pareiškimo. Didelė tikimybė, kad įsivėlė klaida. Gal nenugirdo, gal pamiršo, ką girdėjęs, ir, sakykim, vietoj 17 deš. užrašė 7 deš. O kad septyni jonaviečiai pasirašė po K. Mačiekiaus, tarkim, klaidingai surašytu tekstu, nėra ko stebėtis. Reikėtų stebėtis tuo atveju, jei jie klaidą būtų pamatę. Klausimas, ar tarp jonaviečių buvo bent vienas, kuris būtų įskaitęs K. Mačiekiaus rankraštį. Žinoma, neatmestinas ir toks atvejis, kad jonaviečiai paprasčiausiai nežinojo, kiek žemių yra netekę. Įdomus faktas, kad prie jonaviečių skundo neprisidėjo bene raštingiausias kaime Viktoras Žagarys. Jis būtų žinojęs, kiek žemių yra netekę jonaviečiai. Galimas dalykas, kad jis matė padėties beviltiškumą, todėl prie besiskundžiančiųjų neprisidėjo.

Dėl visų šių kalniečių naudai pasibaigusių procesų septyni jų valakai išaugo nuo išsi-pirktų 30,56 deš. iki 55,02 deš. Atmetus kapinių plotą, kiekvienam valakui teko 54,98 deš., arba 60,07 ha.

Turbūt atėjo laikas išsiaiškinti, kas buvo vadinama valaku. „Žemės ūkio enciklopedijoje“ [12] rašoma, kad tai buvo XVI–XIX a. ploto vienetas, lygus 30–33 margams (21–23 ha).

Panašiai rašoma DLKŽ [14]: „Valakas – istor. žemės sklypas apie dvidešimt dešimtinių.“ A. Šapokos regaduotoje istorijoje [19] rašoma kiek kitaip: „Valstiečiams duodamieji valakai [turima galvoje 1557 m. reforma, – aut. past.] nebuvo visiškai lygūs: kur žemė būdavo geresnė, valakai būdavo mažesni, o kur žemė būdavo prastesnė – didesni. Valakas kai kur buvo 30–33 margų, o kai kur siekė net 44 margus.“

Tai kaip reikėtų suprasti, kas buvo valakas, – ar žemės ploto vienetas, ar vieno valstiečio nuo seno valdomas nepadalintas tarp paveldėtojų ūkis? Kaip atrodytų, jei rašytume: hektaras – tai žemės ploto vienetas, maždaug 80–120 arų?

Nežinau, kaip kitur, bet Rokiškio rajono šiaurinėje dalyje valako niekas nelaikė konkreto dydžio žemės plotu. Valakas – tai vienodo dydžio vieno savininko valdomas tame pačiame rėžiniame kaime žemės plotas. Valakų dydžiai buvo skirtingi atskiruose kaimuose. Po pasidalinimo į vienkiemius atskirų savininkų valakai tame pačiame kaime taip pat galėjo būti nevienodo ploto, bet maždaug lygios vertės. Prastesnės žemės valakas didesnis, geresnės – mažesnis. Jei valakas būdavo padalintas tarp paveldėtojų, ūkiniai vienetai jau nebuvo vadinami valakais. Tai būdavo pusė valako, trečdalis valako ir pan.

Mūsų apylinkėse žmonės nežinojo valakų kilmės, todėl nežinojo ir galimo jų dydžio kitimo laikui bėgant. Nežinojo, kodėl vieno kaimo valakai dideli, o kito kaimo – maži. Nežinojo, kad vieno kaimo valakai liko 1557 m. reformos dydžio, kito kaimo – padidėjo. Nežinau, ar buvo tokių valakų, kurie tapo mažesni, todėl nepadalinti tarp paveldėtojų ūkiai visi buvo vadinami valakais, nepaisant, kokio dydžio jie buvo ir kodėl jie buvo tokio ar kitokio dydžio. Jei mūsų krašte išeidavo kalba apie valakus, tuojau pat kildavo klausimas: o koks tas valakas, kiek ten žemės. Tiksliau buvo apibūdinama dešimtinėmis arba hektarais. Viena dešimtinė (2 400 kvadratinių sieksnių) yra lygi 1,0925 ha.

Netolimų Jonavai kai kurių kaimų valakų dydžiai pateikiami lentelėje.

Kaimo pavadinimas	Valakų skaičius	Išsipirko žemės naikinant baudžiovą, deš.	Valako dydis naikinant baudžiovą, deš.	Išsidalino žemės skirstant į vienkiemius, deš.	Valako dydis skirstant į vienkiemius, deš.	Pastaba
Vilkoliai	15	496,91	33,13	502,94	33,53	
Ginočiai	7	188,50	26,93	283,22	40,46	
Kavoliai	6	144,88	24,15	240,00	40,00	
Kalniečiai	7	213,95	30,56	385,17	55,02	Atmetus kapinių plotą – 54,98 deš.
Grūbos	4	145,27	36,32	169,90	42,48	

SKLYPŲ PROJEKTAVIMAS

Jonavos kaimo skirstymas vėlavo, palyginti su aplinkiniais kaimais. Greičiausiai todėl, kad jų žemės nuosavybės byla turėjo patekti į Kauno gubernijos įstaigą. Yra analogija su Grūbų kaimo skirstymu. To kaimo žemių nuosavybių klausimas turėjo taip pat įveikti procedūras gubernijos įstaigoje, todėl ir tas kaimas buvo išskirstytas vėliau negu aplinkiniai, būtent 1913 m., kaip ir Jonava.

Jonavos kaimo žemių klausimo nagrinėjamą gubernijos įstaiga baigė 1911 07 06, kai Kalniečių kaimas jau buvo išskirstytas (1910 m.) ir Jonavos ribos su juo įtvirtintos žemės paviršiuje (ežiaženkliai ir spindžiai – linijos miškuose), taip pat dokumentuose (planas ir jį pagrindžiantys dokumentai), patvirtintuose ir įregistruotuose valdžios įstaigose. Todėl Jonavai buvo pripažinti plotai, likę Jonavos pusėje po Kalniečių kaimo skirstymo 1910 m., taip pat plotai, esantys į Jonavos pusę nuo neginčijamų ribų su Daržapievis, Vilkolių, Kavolių ir Zablačiaus plotais.

Jonavos kaimo žemių legalizavimas pas Kauno notarą užtruko iki 1912 01 11. Teoriškai tais metais ir buvo galima kaimą išskirstyti. Bet galėjo būti, kad tais metais nebuvo laisvo matininko. Galbūt sutrukdė kokios nors biurokratinės procedūros ar kitokios priežastys, taigi matininkas atvyko į kaimą tik 1913 m.

Mano tėvas daug pasakojo apie sklypų projektavimą. Jonaviečiai matininkui kėlė reikalavimus, kurių vieni buvo nerealiūs, neįgyvendinami, kitų siūlymų įgyvendinimas gal ir būtų kaimui naudingas. Bet jų neišpildžius, kaimas dėl to didelių nepatogumų nepatirtų. Treti reikalavimai buvo protingi, racionalūs. Kaip ir valdžios nurodymuose buvo surašyta – kad sklypai būtų kompaktiški, be iškyšulių, kad nebūtų siauri – ilgi, kad žemė būtų viename sklype. Kad į tą sklypą įeitų visų rūšių naudmenų – dirbama žemė, ganykla, pieva, miškas. Jei viename sklype visų rūšių naudmenų sutalpinti neįmanoma, reikia žemę skirstyti į daugiau negu vieną sklypą, bet tų atskirų sklypų turi būti kuo mažiau.

Vienas nerealių reikalavimų buvo tai, kad prie Jonavos būtų prijungtos Kalniečių tariamai ar iš tikrųjų užgrobtos žemės. Tą klausimą galėjo spręsti teismai arba aukštesnės valdžios įstaigos, bet ne matininkas. Matininkas sakydavęs: „Duokit man planą ir aš jums atmatuosiu tiek žemės, kiek planas rodo. Jūs plano neturite, o kalniečiai jį turi, aš jo pakeisti negaliu, negaliu peržengti jame nurodytos ribos.“

Nerealus buvo ir jonaviečių reikalavimas kelio vakariniu kaimo pakraščiu į vieškelį Panemunis–Suvainiškis ar į kelią Dūdiškiai–Kalniečiai–šilas. Apie tai rašyta anksčiau (sk. „Senieji žemėlapiai ir keliai“).

Jonaviečiai norėjo, kad iš kaimo žemių būtų išskirtas bendram naudojimui nedidelis plotelis smėlio – žvyro, vėliau tekęs A. Trainiui (pravardžiuojamam Saksonu). Taip pat norėjo, kad bendram naudojimui būtų skirtas buvęs dvaro šulinys. Gilus, niekada neišsenkantis kapitalinis statinys. Į tuos jonaviečių pageidavimus matininkas žiūrėjo skeptiškai. Na, ko jūs norite? Duosit tam smėlio savininkui samanų, durpių, tas duos jums smėlio. Ar jūs vaikščiosite pusę varsto kibiro vandens?

Šie matininko samprotavimai, galimas dalykas, kilo ir iš savanaudiškų paskatų. Mat jei būtų skirti sklypai bendram naudojimui, pagal mano tėvo liudijimą, matininkui būtų reikėję kiekviename savininko žemės plane pavaizduoti ir tuos bendro naudojimo sklypelius. Bet, tiesą sakant, nieko blogo neįvyko, kai tie sklypeliai nebuvo išskirti. A. Trainys ir jo sūnus Jonas, kurių sklypui teko smėlynas, niekad neatsakė, jei kas norėjo pasikasti smėlio ar žvyro. O V. Griškėnas, kurio sklype buvo šulinys, sausrui prasidėjus, neprieštaravo, kad būtų bendrai naudojamosi dvaro šuliniai.

Tiksliai nežinau, dėl ko nesutarė jonaviečiai su matininku, bet, pasak mano tėvo, pirmus du matininko projektus jonaviečiai atmetė. Pirmajame projekto variante lyg buvę atvejų, kai vieno savininko žemė numatyta trijuose plotuose.

Aš Jonavos skirstymo į vienkiemius dokumentų byloje radau dviejų padalinimo variantų eskizus. Spėju, kad vienas jų, datuotas rugsėjo 28–29 dienomis, yra antrasis variantas. O kitas, datuotas spalio 7–8 dienomis, yra paskutinis, trečiasis variantas, nors nevisiškai baigtas. Pirmojo varianto eskizo matininkas, matyt, į bylą neįdėjo.

Savo spėjimą remiu eskizuose užrašytomis datomis. Spalio 7–8 d. – lauko darbų sezono pabaiga. Kai eskizas buvo sudarytas ir pasiūlytas jonaviečiams priimti, dar reikėjo jį pakoreguoti, užbaigti, patikslinti plotus. Juk sudarytas padalinimo planas kai kuriomis detalėmis skiriasi nuo trečiojo (?) eskizo. Po plano nubraižymo dar sekė labai didelis darbas laukuose. Reikėjo lauke sužymėti plano duomenis, pastatyti ežiaženklis, iškirsti miškuose spindžius.

Apskritai skirstant Jonavą darbo buvo gal dvigubai daugiau negu, tarkim, Kalniečių kaime, kuriame buvo 10 savininkų, ar Kavoliuose su 14 savininkų. Jonavos žemių plotas mažas, mažiau linijų matavimų, bet labai daug darbo projektuojant ir žymint 22 sklypus, turint galvoje tą aplinkybę, kad mažam ūkeliui tektų įvairios paskirties žemės – dirbamos, pievų, miško.

Apskritai suprojektuoti ūkius taip, kad kiekviename jų būtų maždaug vienodai dirbamos žemės, ir galbūt vienodžiau paskirstyti ganyklas, pievas ir balotus miškus buvo sunkus uždavinys. Jį ap sunkino būsimų ūkių smulkumas – apytikriai teko 7,5 deš. vienam ūkiui.

Projektuojant didelius ūkius, galima pasiekti, kad viename plote būtų visų minėtų paskirčių žemės. Kuo mažesnis būsimo ūkio plotas, tuo sunkiau jame suderinti įvairių paskirčių žemes.

Kaip suprantu buvusią problemą, reikėjo siekti, kad prie dirbamos žemės viename sklype būtina būtų gabalas pievos ar šiaip nedirbamos žemės gyvuliams ganyti. O šienaujama pieva ir balotas miškas galėjo būti ir atskirai. Atstumai kaime nedideli, galima buvo suprojektuoti taip, kad atstumas nuo pagrindinio sodybinio sklypo iki šienaujamos pievos ar baloto miško būtų ne daugiau kaip kilometras.

Negalima pasakyti, kad tokių sveiko proto diktuojamų taisyklių matininkas visai nesilaikė. Bet būta ir prasilenkimų.

Šeši ūkiai, vėliau tekę J. Dauniui, F. Vaškevičiui, P. Dumbrasui, A. Stankevičiui, J. Kalpokui, ir vienas iš ūkių, tekusių J. Janevičiui, buvo suprojektuoti vienoje dalyje, jungė visų paskirčių žemes. 11 ūkių buvo suprojektuoti taip, kad vienoje dalyje buvo dirbama žemė, prie jos nedideli ploteliai pievų, ganyklų, už kurių – balotas miškas. Šienaujamos pievos maždaug po vieną dešimtinę šiems ūkiams buvo atskirai – Plintaukoje. Dovydėnui atmatuotas sklypas be pirktų balotų miškų – maždaug trijų dešimtinių dydžio. O likusiems keturiems ūkiams, vėliau tekusiems K. Vyduoliui, V. Žagariui, A. Trainiui ir K. Užkurėliui, nekliuvo nė dalies miško, tik dirbama žemė ir pieva. Miškas prastas, bet geriau gabalėlis prasto negu nieko. Pievų šiems ūkiams skirta daugiau negu tiems, kuriems buvo skirta miško.

Šie suprojektuoti be miško ūkiai buvo blogas sprendimas, akivaizdus trūkumas. Jei neišėjo prijungti miško prie dirbamos žemės ir pievos, juk buvo galima bent po porą dešimtinių duoti atskirai, ne bendrame plote, kaip buvo skirta pievų po dešimtinę Plintaukoje.

Dar vienas esminis trūkumas: matininkas numatė perkelti kaimo kelius Kalniečių, Vilkolių, Kavolių kaimų link į naujas trasas. Tada tai nebuvo taip sunku, kaip, tarkim, nepriklausomybės metais, nes tada, 1913 m., tie keliukai nebuvo žvyruoti. Bet jie buvo susiformavę praktikos patikrintomis trasomis, aukštumėlėmis. Kai kur visai be reikalo šie keliai buvo numatyti vingiuoti, nukelti į žemas drėgnas vietas. Galbūt, esant reikalui, trasas buvo galima truputį pakoreguoti. Bet perkelti kelius į naujas, blogai suprojektuotas trasas kaimiečiams nepasirodė gera išeitis. Bendru sutarimu vėliau jie buvo palikti senose vietose, išskyrus Žagario pastangomis nukeltą kelio atkarpą per jo sklypą. Ten dabar kelias daro nelogišką vingį. Dėl to neperkėlimo vėliau atsirado nepatogumų. Keliai atkirto atskirus sklypų kampus, nepatogius apdirbimui. Bet su tuo buvo susitaikyta.

Jonavičiams nebuvo vis vien, kokį projektą matininkas siūlo. Kaip jau minėta, du projekto variantus jie atmetė. Po to, kai buvo atmetas antrasis projekto variantas, matininkas pasakė: na, gerai, aš, nusižengdamas taisyklėms, suprojektuosiu ilgesnius ir siauresnius sklypus

negu leidžiama. Bet ir trečiasis variantas jonaviečiams nepatiko. Kas buvo kaltas, kad iš trijų projekto variantų nė vienas kaimiečiams netiko? O matininkas užsispyrė: du projektus jūs man sugriovėte, trečias taip pat jums blogas. Ketvirtą kartą projekto aš nebeperdirbinėsiu.

Mano tėvas pasakojo: skirstyti Jonavos kaimą suagitavo Užkurėlis ir dar vienas, kurio pavardę tėtis minėjo, bet jos nebeatsimenu. Ar ne Vyduolis? Jie, kaip aktyvūs veikėjai ir vėliau kaimui vadovavę, su matininku reikalus tvarkę, kaimiečių pageidavimus matininkui reiškę, pagal tėtį, abu buvo durniai, tai matininkas jų nemėgęs, nenorėjęs su jais tartis. Jei matininkui kildavę klausimų, abejonių, jis tardavęsis su juo, Žagariu.

Durnius ar ne buvo Užkurėlis, klausimą paliksim atvirą. Tas pats tegul galioja ir antrajam „durniui“. Viena aišku, buvo „durniai“ ar „protingi“, jie buvo toliaregiai, matę toliau už kitus ir už patį Žagarį. Apie Užkurėlių šeimą dar kalbėsime. Yra požymių, kad Užkurėlis tėvas, kurio neatsimenu, elgesiu buvo panašus į sūnų Kazimierių, kuri artimai pažinojau. (Per kaimo reformą aktyviai reikėsi tėvas, kurio vardas taip pat buvo Kazimierius.)

Trumpai Užkurėlių elgesį galbūt galima apibūdinti taip: jie buvo imlūs propagandai. Patikėję nauja idėja, labai uoliai siekdavo ją įgyvendinti. Deja, ne visada sugebėdavo atskirti geras idėjas nuo blogų, kvailių. Dėl to, matyt, ir tas pavadinimas „durnius“ – turėjo šiokių tokių pagrindą.

Pagal mano tėvą, daugiausia triukšmavo, reiškė pretenzijas matininkui būtent Užkurėlis, kurio netenkino ir trečiasis variantas. Mano nuomone, jis buvo daugiau ar mažiau teisus. O matininko užsispyrimą pateisinčiau tik tuo atveju, jei projekte nebūtų buvę esminių trūkumų, apie kuriuos jau rašyta. Bet tuos trūkumus taisyti, ko gero, jau buvo per vėlu. Spalio mėnuo, kurio pradžioje buvo sudarytas trečiasis projektas, buvo paskutinis, kai dar buvo galimi lauko darbai. Iki pašalant, reikia manyti, jie ir buvo atlikti. Betobulinant projektą būtų atėjusi žiema ir kaimo skirstymas būtų buvęs atidėtas jau 1914 m. pavasariui.

Bendru sutarimu buvo numatytas trobesių perkėlimas iš kaimo gatvės į naujus sklypus. Bet buvo padarytos kai kurios išimtytys: Bulovų, Griškėno Antano su šeima ir Vaškevičių Jono ir kitų sodybos buvo numatytos palikti senose vietose.

Dėl Bulovų tai žinau: ten gyveno vien moterys, nebuvo kam rūpintis sodybos nukėlimu. Dėl kitų dviejų sodybų – Griškėnų ir Vaškevičių – motyvų palikti jas senose vietose nežinau. Bet dėl to konfliktų nekilo, su tuo visi ar dauguma sutiko. Vėliau Griškėno Antano ir Bulovų šeimos iš Jonavos išnyko, pastatai buvo nugriauti, liko tik jų sodybų vietos, viena jų – Griškėno, atskirta nuo pagrindinio sklypo. Tos sodybos vietą dar ilgai liudijo sena liepa prie kelio.

Senoje nenukeltoje Vaškevičių gryčioje, sumainius pastatus, vėliau gyveno Ona Jasikevičiūtė-Virbalienė su vyru ir vaikais.

SKLYPŲ DALYBOS

Sklypų dalybos su kai kuriomis išimtimis vyko burtais. Kaimiečiai traukė popierėlius, ant kurių buvo užrašyti sklypų numeriai. Išimtys buvo pritaikytos Dovydėnui ir Janevičiui. Dovydėnas iš visų jonavičių gavo tik 2,908 deš. žemės, iš kurios 1,960 deš. buvo dirbama ir 0,948 deš. kitų naudmenų. Mano atmintyje išlikę, kad Dovydėno žemė buvo dirbama visa, išskyrus sodybą ir nedidelį dirvonėlį šalia jos. Dovydėnas neprisidėjo prie aplinkinių balų iš pono pirkimo, todėl gavo tik Muravjovo-Koriko rekomenduotą plotą. Janevičius jau prieš reformą turėjo dvi Jonavos žemes. Jis norėjo, kad tie du sklypai būtų vienas šalia kito, kad būtų galima juos sujungti.

Dėl šių išimčių viskas aišku, apie jas ne kartą yra kalbėjęs mano tėvas. Bet logika verčia teigti, kad jų buvo ir daugiau, nors aš apie jas arba negirdėjau, arba neprisimenu. Būtent tris sodybas buvo numatyta palikti senose kaimo vietose, neperkelti. Tų sodybų savininkams turėjo būti suprojektuoti sodybos dydžio mažesni pagrindiniai sklypai. Taip ir buvo padaryta, tų sklypų savininkai negalėjo gauti didesnių dirbamos žemės plotų už kitus. Tą liudija sklypų plano eksplikacija. Ir sklypai tiems nenusikeliantiems teko arba šalia nenukeliamų sodybų (Bulovų), arba netoli jų (Antano Griškėno, vėliau – Vaškevičių).

Matininkas, atlikdamas kaimo skirstymo darbus, gyveno pas Janevičių. Kaimiečiai manė, kad matininkas bus palankus Janevičiui. Kažkokiais sumetimais sklypams Nr. 16 ir 17, vėliau tekusiems Stankevičiui ir Dambrauskui, matininkas pridėjo daugiau ariamos žemės negu kitiems. Tą sužinoję žmonės kalbėjo: čia ruošia Janevičiui du sklypus. Buvo žinoma, kad ir Janevičius tų sklypų pageidauja, bet matininkas prieš dalybas pareiškė: jei, Janevičiau, nori dviejų sklypų šalia, imk kraštinius sklypus Nr. 1 ir 2 (vėliau atitekusių J. Dauniui ir F. Vaškevičiui), arba imk sklypus Nr. 18 ir 19. Vėliau juos ir paėmė.

Nuėjo Janevičius į kaimo galulaukę pasižiūrėti į tuos sklypus Nr. 1 ir 2. Kalnai, šlaitai. Janevičius šlubas, kaip jis vaikščios tais kalnais, kaip žemę ars? Kalno šlaitas į siaurę pasviręs. Teko pasirinkti irgi galulaukę, slėsną ir lygią žemę. Įtarimai matininko protekcija Janevičiui nepasitvirtino.

Tiesa, Janevičius buvo diskriminuojamas. Jam buvo galima pritaikyti tą patį burtų metodą, kaip ir kitiems. Jis būtų teisingesnis, objektyvesnis. Reikėjo Janevičiui leisti traukti burtus pirmam. Ištraukė, tarkim Nr. 4. Tada Janevičiui būtų skiriamas ir šalia esantis sklypas Nr. 5. Ištraukė 15, skirti ir gretimą 16. Toliau jau trauktų burtus kiti, išskyrus tuos, kuriems sklypai buvo suprojektuoti specialiai. Tai – Dovydėnas ir tikriausiai nenukeliamų sodybų savininkai.

Kam teko sklypai su nukelti numatytomis sodybomis, galėjo susikeisti, užleisti savo sklypą tiems, kieno namai ten stovėjo. Tokio galimo keitimosi pavyzdys: sklypas Nr. 8, kuriame stovėjo Žagario sodyba, burtais atiteko Stuokai. Stuoka siūlo Žagariui: duok man 200 rublių priedo ir imk mano sklypą. Man vis vien reikia namus kelti į naują vietą, ar aš imsiu aštuntą sklypą, ar tau kliuvusį 15 sklypą. Bet tavo sklypas (15) prastesnis, tai man primokėk. Bet Žagarys nesutiko. Jei jau man kliuvo tokia laimė, tai aš jos neatsisakysiu, persikelsiu.

Kodėl Stuoka prašė priedo? Jei tai buvo tikrai 200 rublių, jei aš gerai prisimenu, tai buvo dideli pinigai. Atrodo, kad už tiek tais laikais buvo galima nusipirkti dvi dešimties dirbamos žemės. Aišku, Stuoka norėjo pasinaudoti Žagario padėtimi: arba moki man pinigus, arba nusikeli trobesius, o tai taip pat turėjo daug kainuoti. Bet niekas neabejojo, kad Stuokos sklypas buvo nepalyginti geresnis už kliuvusį Žagariui. Čia ir pasireiškė jau minėtas sklypų nelygiavertiškumas.

Stuokos sklype ariama žemė buvo gera, nepalyginti geresnė nei Žagario. Į Stuokos sklypą įėjo buvusi kaimo daržų žemė, kuri buvo ypač gera. Liko kažkieno sodas, už kurį žydas nepriklausomybės laikais derliaus metais sumokėdavo Stuokai šimtines litų.

Žagario žemėje buvo daug, gal apie 10 nenuotakių daubų. Reikėjo kasti daug griovių. Didelė dalis daubų buvo nedirbamos. Daug jų vėliau Žagarys užvertė iškasta iš griovių žeme ir pavertė dirbama žeme. Iš pradžių Žagario žemėje derliai buvo labai menki. Juk mineralinių trąšų tada nebuvo, o kol žemė pagerės trešiama mėšlu, praeis nemažai laiko. Taigi skirtumai buvo aiškiai ne Žagario dirbamos žemės naudai, bet keista, kad Stuokos sklype jos buvo nežymiai daugiau.

Norėdami pailiuoti teiginį, kad sklypai jau skirstymo metu buvo nelygiaverčiai, palyginkime Žagario ir Stuokos sklypus.

Žemės paskirtis	Stuokos sklypas ha	Žagario sklypas ha
Ariama žemė	2,60	2,59
Kiti naudmenys (pievos, ganyklos)	1,63	3,83
Nenaudojama žemė (keliai ir baloti miškai)	5,42	0,11
Iš viso	9,65	6,53

Bėgant laikui sklypų nelygiavertiškumas dar labiau išryškėjo. Buvo laikas (1938–1939), kai, nusauginus Plintauką, pakilo pievų vertė. Tuomet rodėsi, kad laimėjo tie, kurie turėjo jų daugiau. Bet už pievų nusausinimą buvo skirti mokesčiai. Žagariams už 3,83 ha pievų

reikėjo mokėti apie 400 Lt. Tai buvo labai dideli pinigai, maždaug tiek kainavo hektaras dirbamos žemės, bet jie buvo paskirstyti keleriems metams. Kiek prisimenu, tuos mokesčius anuliuavo tarybų valdžia 1940 m. Tie mokesčiai buvo tik už magistralinį griovį. Be jo, reikėjo dar daugybės mažesnių griovių.

Apie 1960 m. nusausinus Kamšėlės balą, pradėjo augti miškas. Šiuo metu anksčiau laikytos „nenaudojamos“ balos plotas vertinamas dvigubai brangiau negu ariama žemė. Mat priskaičiuojama pačios žemės ir joje augančio miško vertė. Šiandien Stuokos „nenaudojama“ žemė 5,42 ha prilygtų maždaug 10,84 ha dirbamos žemės.

Daugiau smulkintis nėra prasmės. Matininkas 1913 m. negalėjo numatyti būsimų žemės vertės pasikeitimų. Ir vis dėlto...

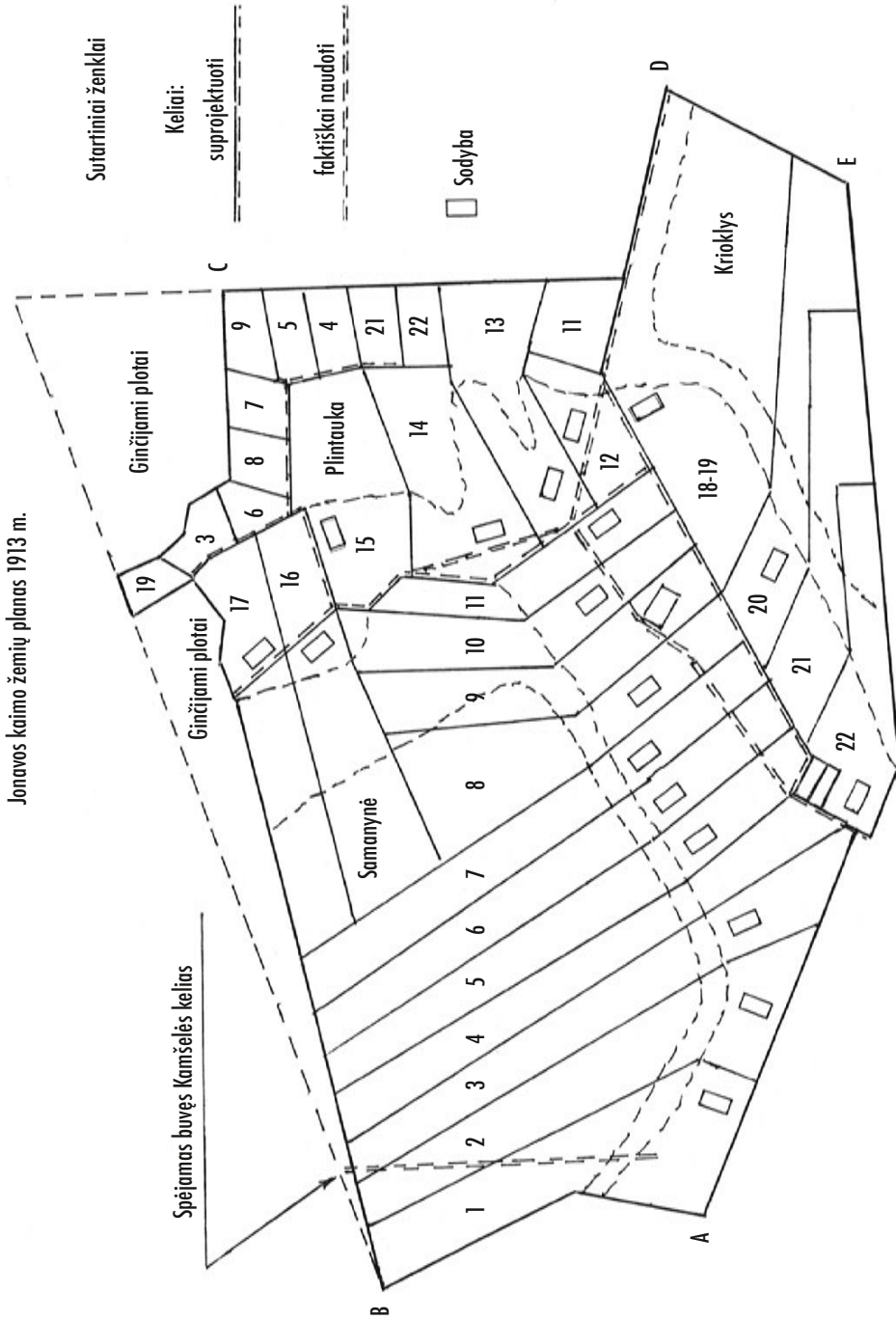
Pasitarkime palyginimą. Vienas autoriui artimas žmogus jau dabartinais laikais įsigijo 5 000 JAV dolerių. Juos norėjo padėti į banką. Aš turėjau gerą pažįstamą ekonomistą Seimo narį. Pasiteiravau, kuriame banke geriausia tuos pinigus laikyti. Ekonomistas išvardijo tris valstybinius bankus, kuriuose laikant pinigus beveik yra garantija, kad jie nedings. Dar išvardijo tris, kurie esą „stiprūs“. Paskutinis jo patarimas buvo: pinigų neverta dėti į vieną banką. Geriausia į tris ir ketvirtą dalį pasilikti namuose.

Tuos patarimus pasakiau artimam žmogui, bet jis tai praleido pro ausis – nunešė visus pinigus į „Litimpex“ banką, kuris netrukus žlugo. Ekonomisto jis buvo nurodytas kaip „stiprus“.

Matininkas Kamyšnas elgėsi kaip tas man artimas žmogus. Jis jonaviečių kapitalą dėjo į žemę savo nuožiūra. Vienų kapitalą įdėjo į pievas, kitų – į balotus miškus. Tų kapitalas, kuris buvo įdėtas į pievas, labai nuvertėjo. Priešingai, tų kapitalas, kuris buvo įdėtas į balotus miškus, padidėjo kelias dešimtis kartų. Jei kaimiečių kapitalas būtų paskirstytas maždaug proporcingai į tris dalis, nors tų žemių vertė ir svyruotų, visi maždaug vienodai išloštų arba praloštų.

Tai buvo pirmoji išvada. Antroji būtų tokia: netiesa, kad aukštutinių durpynų neverta sausinti. Iš Jonavos Kamšėlės pavyzdžio matome, kad sausinamas durpynas pasidaro vertesnis net už ariamą žemę.

Dar apie mainus. Vaškevičiai (Jonas, Juozas, Povilas) susikeitė gryčiomis su Jasikevičiumi (Virbalu?). Vaškevičiai paliko savo gryčią Jasikevičiui (įpėdinė Ona Virbalienė), o į Vaškevičiams tekusį sklypą Nr. 20 jie perkėlė Jasikevičiaus gryčią. Tiesą sakant, man lieka neaišku, kodėl Vaškevičiams buvo palikta nenukeliamą sodyba vidury Jasikevičiaus sklypo ir kodėl jie vis dėlto kėlėsi į tą 20 sklypą. Keldamiesi į tą sklypą Vaškevičiai paliko Jasikevičiui ne tik gryčią, bet ir savo sodybinę žemę. Kaip už tą žemę atsilygino Jasikevičius Vaškevičiams, ar žeme, ar pinigais, žinių nėra.

Jonavos kaimyninės žemės:

Nuo A iki B – Daržapievės vienasėdžio, nuo B iki C – Kalniečių kaimo, nuo D iki E – Kavolių kaimo, nuo E iki A – Vilkių kaimo

Buvo ir kitų sklypų pertvarka, būtent pirkimas ir pardavimas. Bulovų moterys ar tai išmirė, ar išsikėlė iš Jonavos. Jų sklypą perėmė ar dar Kalpokas, ar jau jo žentas Liolys. Antanas Griškėnas 1921 m. dar buvo Jonavoje. Kažkada vėliau sugalvojo perduoti savo žemę Jonui Vaškevičiui (galbūt prisidėjo ir kiti: Juozas, Povilas?). Po to Griškėnas nusipirko namą Panevėžyje. Tikėjosi gauti ten darbą, o iš namo nuomos dar papildomai tikėjosi pajamų. Bet namą ar jo dalį išsinuomojo prostitutės. Valdžia tuomet su tokiomis moterimis kovojo griežtai. Už tai, kad Griškėnas išnuomojo joms patalpas, valdžia konfiskavo namą. Griškėnas atseit nežinojo, kuo jos vertėsi. Man tai neįtikima. Kaip buvo galima to nežinoti. Galų gale Panevėžys juk tada nebuvo didmiestis. Galima buvo žmonių pasiteirauti, kokius priimti nuomininkus. Vienaip ar kitaip ten buvo, viena aišku, kad Griškėno namą konfiskavo.

Buvo žinių, kad pokario metais Antanas Griškėnas gyveno Kupiškyje, arkliu vežiojo kažkokius krovinius. Ten pat gyveno jo duktė.

Kiek mokėjo Kalpokas ar Liolys Bulovams, kiek mokėjo Vaškevičiai Griškėnui, iš kur jie gavo tiek pinigų, nežinau. Bet sklypų pertvarkymas tuo ir baigėsi. Tokia žemėvalda išsilaikė iki pat 1950 m., kai kolchozas suarė ežias. Be Janevičiaus, atsirado dar du „storesni“ už kitus: Jonas Vaškevičius ir Feliksas Liolys.

JONAVOS KAIMO ŽMONĖS 1913 M.

Nėra žinių apie visus kaimo žmones, bet kaimo skirstymo plano eksplikacijoje surašyti žemės *savininkai*. Jei savininkas yra ne vienas šeimos narys, eksplikacijoje surašyti visi savininkai. Pateikti čia visą eksplikaciją užimtų daug vietos, todėl pateiksiu tik savininkų vardus, pavardes ir pagrindinių sklypų, skirtų jiems valdyti, numerius:

1. Juozas, Antanas, Romualdas ir Silvestras, Antano sūnūs, Dauniai (Davnis). Sklypo Nr. 1.
2. Feliksas, Mykolo sūnus, Vaškevičius (Vaškevič). Sklypo Nr. 2.
3. Jonas ir Antanas, Pranciškaus sūnūs, Veronika, Pranciškaus duktė, ir Pranciška, Aleksandro duktė, Trainiai (Trejnisy). Sklypo Nr. 3.
4. Pranciškaus Bulovo įpėdiniai: Vencuslava, Pranciškaus duktė, Bulovaitė ir Petronėlė, Jono duktė, Bulovienė. Sklypo Nr. 4.
5. Jonas, Petro sūnus, Uršulė, Petro duktė, ir Gertrūda, Kazimiero duktė, Žėgliūnai (Žėgliunasys). Sklypo Nr. 5.

6. Petras, Baltramiejaus sūnus, Matukas (Matukas). Sklypo Nr. 6.
 7. Jurgis, Benedikto sūnus, Griškėnas (Griškenas). Sklypo Nr. 7.
 8. Petras ir Jonas, Jono sūnūs, Stuokos (Stoki). Sklypo Nr. 8.
 9. Petras, Adomo sūnus, Jasikevičius (Jasiukevič). Sklypo Nr. 9.
 10. Kazimieras, Pranciškaus sūnus, ir Ona, Baltramiejaus duktė, Vyduoliai (Vidoles). Sklypo Nr. 10.
 11. Petras, Juozo sūnus, Šapranauskas (Šafranovsky). Sklypo Nr. 11.
 12. Juozas, Baltramiejaus sūnus, Dovydėvas (Davidenas). Sklypo Nr. 12.
 13. Kazimieras, Adomo sūnus, Užkurėlis (Uškurelis). Sklypo Nr. 13.
 14. Antanas, Juozo sūnus, ir Ona, Krištano duktė, (Krištanova) Trainiai (Trejnisy). Sklypo Nr. 14.
 15. Viktoras ir Vladas, Jono sūnūs, Stefanija ir Salomėja, Jono dukterys, Žagariai (Žagar'). Sklypo Nr. 15.
 16. Antanas ir Konstantinas, Lukošiaus sūnūs, Stankevičiai (Stankeviči). Sklypo Nr. 16.
 17. Pranciškus, Benedikto sūnus, Dumbrauskas (Dambrovskij). Sklypo Nr. 17.
 18. Juozas, Pranciškaus sūnus, Janevičius. (Janevič). Sklypų Nr. 18 ir 19.
 19. Juozo Vaškevičiaus įpėdiniai: Jonas, Juozas ir Povilas, Juozo sūnūs, Konstancija, Pranciškaus duktė, Vaškevičiai (Vaškeviči). Sklypo Nr. 20.
 20. Antanas, Jonas, Viktoras, Kazimiero sūnūs, ir Teklė, Kazimiero duktė, Griškėnai (Griškenasy). Sklypo Nr. 21.
 21. Jonas, Adomo sūnus, Kalpokas (Kolpakas). Sklypo Nr. 22.
- Bevaikis Feliksas Vaškevičius vėliau savo sklypą atidavė brolio sūnui Jonui Vaškevičiui-Vosyliukui, mirusiam 1937 m.

Neaišku, kur dingo Jonas ir Antanas, Pranciškaus sūnūs, Trainiai. Tokie broliai, tėvui mirus, galėjo būti pilnamečiai, bet neseni žmonės. Kaip tik tinkami kariauti. Galėjo būti mobilizuoti ir negrižti. Tai tinka ne vienai Trainių šeimai. Panaši situacija galėjo būti su Dauniais, Antano Griškėno broliais Jonu ir Viktoru, su vienu iš brolių Jonu Stuoka.

Dabar jau niekas nežino, kur dingo Veronika Trainytė. Toje šeimoje po Pirmojo pasaulinio karo dar buvo Ona Trainytė, mano duomenimis, vėliau tapusi Spaičiene. Kodėl ji nebuvo 1913 m. įrašyta kaip viena sklypo savininkų, lieka neaišku. Gal todėl, kad ji 1913 m. galėjo būti dar vaikas? O gal Veronika ir Ona buvo ta pati Trainytė? Lyg negirdėta, kad tais laikais (XX a. pradžioje) vaikai būtų krikštijami dviem vardais. Pateikiu sklypų valdytojus 1913–1950 m.

Sklypo Nr.	Sklypų valdytojai 1913–1950 m.	Sklypo plotas ha
1.	Juozas, Antanas, Romualdas ir Silvestras Daunia Viktoras Daunys	10,23
2.	Feliksas Vaškevičius Jonas Vaškevičius Ona Vaškevičienė	10,52
3.	Jonas, Antanas, Veronika ir Pranciška Trainiai Antanas Spaičys	9,35
4.	Petronėlė Bulovienė ir Vencuslava Bulovaitė Feliksas Liolys Petras Jakulis	9,69
5.	Jonas Žėgliūnas Osvaldas Žėgliūnas	9,71
6.	Petras Matukas Jurgis Jasiūnas	9,49
7.	Jurgis Griškėnas Vladas Griškėnas	9,81
8.	Petras ir Jonas Stuokas Antanas Stuoka	9,65
9.	Petras Jasikevičius Pranas Virbalas	7,58
10.	Kazimieras Vydulis ir Ona Vydulienė Ona Vydulienė Juozas Vydulis	5,96
11.	Petras Šaprauskas Kazys Bakanas	5,97
12.	Juozas Dovydėnas Antanas Dovydėnas	3,18
13.	Kazimieras Užkurėlis (tėvas) Kazimieras Užkurėlis (sūnus) Marija Užkurėlienė	6,02
14.	Antanas ir Ona Trainiai Jonas Trainys	6,93

Sklypo Nr.	Sklypų valdytojai 1913–1950 m.	Sklypo plotas ha
15.	Viktoras, Vladas, Stefanija ir Salomėja Žagariai Viktoras Žagarys	6,53
16.	Antanas ir Konstantinas Stankevičiai Jonas Stankevičius Jonas ir Romualdas Stankevičiai	8,77
17.	Pranciškus Dumbrasukas Darata Dumbrasukienė Jonas Dambrauskas	8,03
18,9.	Juozas Janevičius	19,18
20.	Jonas, Juozas, Povilas ir Konstancija Vaškevičiai Jonas Vaškevičius Povilas Vaškevičius	8,99
21.	Antanas, Jonas, Viktoras ir Teklė Griškėnai Jonas Vaškevičius Emilija Vaškevičienė	8,05
22.	Jonas Kalpokas Feliksas Liolys Petras Jakulis	5,42

7 skyrius ✂ DIDYDIS KARAS

Taip žmonės vadino tą karą nepriklausomybės metais. Kad jis buvo „pirmasis“, paaiškėjo vėliau.

RUSAI

Tuomet žmonės buvo pratę klausyti valdžios. Buvo paskelbta mobilizacija. Kam priklausė, tie išėjo į karą. Šaukimų asmeniškai nedalino. Buvo iškljuoti skelbimai, kokiais metais gimę vyrai turi atvykti. Kas iš jonavičių dalyvavo kare, žinių beveik nėra. Iš savo tėvo žinau, kad du broliai Dovydenai išėjo į rusų kariuomenę ir negrižo, mano tėvo teigimu, žuvo. Raitininkais caro armijoje tarnavo Matukas ir vėliau Trainytę vedęs užkurys Spaičys.

1915 m., artėjant vokiečiams, buvo rekomenduojama gyventojams trauktis. Iš pradžių planuota iš užleidžiamų teritorijų iškelti visus gyventojus, o paliekamą turtą – gyvenamuosius namus, kitus pastatus, derlių – sunaikinti. Bet, didėjant užleidžiamoms teritorijoms, pirmąsčius planus, matyt, darėsi sunku įgyvendinti. Povilo Gaučio atsiminimuose [43] šiuo klausimu rašoma (citata): „Caro valdžia įsakė civiliams gyventojams, ypač moterims su vaikais, trauktis į krašto gilumą. <...> Mano tėvas <...> iš Ukmergės banko pasiėmė savo santaupas. Iždininkas jam įteikė 4 000 rublių aukso monetomis. Kadangi jos svėrė gana nemažai, tėvas paprašė iždininką tą sumą iškeisti banknotais. (Vėliau labai gailėjos, nes, karui tęsiantis ir rusams pralaimint, rublių vertė smarkiai krito, o aukso monetų vertė dešimteriopai pakilo.) Sukrovę reikalingiausius daiktus į pasamdytą ilgą dvikinkį vežimą, *baldus ir kitokią mantą palikę kaimynų globai*, palikome gražiuosius Vėprius <...>.“

Iš šios citatos galima daryti kai kurias išvadas. Pirma: tas įsakymas trauktis buvo labiau panašus į rekomendaciją negu į įsakymą. Išvykstančiųjų kaimynai liko, priešingu atveju nebūtų kam palikti „baldus ir kitokią mantą“. Antra: tas karas, bent jau jo pirmoji pusė, nebuvo totalinis, žūtbutinis. Antraisiais karo metais bankininkai savo indėlininkams dar siūlė auksą kilogramais. Vadinas, valstybė dar turėjo resursų.

Latviai kaip labai ištikimi rusų pavaldiniai paklausė valdžios rekomendacijų ir beveik visi pabėgo. Pabėgo ir dauguma Lietuvos dvarininkų.

Jonavos kaimo gyventojai (gal ir kitų kaimų) buvo sušaukti į susirinkimą, kuriame rusų kariškis aiškino, kaip elgtis artėjant frontui. Geriausia trauktis, namus ir derlių sunaikinti, sudeginti. Bet jei kas negali ar nenori trauktis, verčiami nebus. Čia didelių mūšių nebus.

Pasiliekantieji tegu išsikasa tokias slėptuves, kurios atlaikytų lauko artilerijos sviedinių sproгимus. Kariškis nurodė, kokios turi būti tos slėptuvės – bunkeriai.

Kadangi Užkurėlis Kazimierius tėvas buvo lengvai pasiduodantis propagandai, kaip valdžia rekomendavo, taip jis ir darė. Susikrovė į vežimą kai kurį turtą, vaikus, žmoną ir išvažiavo. Prieš tai padegė keletą savo supjautų rugių gubų... Vėliau pateko į Sibirą, matė Tomską ir kitus miestus. Grįžo į jau nepriklausomą Lietuvą. Iš Jonavos kaimo buvo pabėgęs tik jis vienas. Ir apskritai lietuviai, skirtingai nei latviai, nebėgo, nesitraukė nuo fronto.

Artėjant frontui, rusų administracija mobilizavo vyrus, nepašauktus į kariuomenę, fronto aprūpinimui. Vyrų turėjo nurodytu laiku nurodytoje vietoje susirinkti su arkliais ir vežimais. Kiek pastočių buvo mobilizuota Jonavos kaime, neaišku. Žinau, kad ta mobilizacija palietė mažiausiai tris jonaviečius: Žėgliūną, Janevičių ir Žagarį. 1918 m. grįžo Jonas Žėgliūnas, išbuvęs transporto tarnyboje anapus Dauguvos apie trejetą metų. Kiek girdėjau, grįžo pėsčias, nešinas maišeliu už nugaros, kuriame buvo prisirinkęs gelžgalių. Mat buvo truputį trenktas, tai kaimiečiams buvo proga pasijuokti. Grįžo ir Janevičius, bet kaip grįžo, nežinau. Ar jam pavyko išsaugoti arklį ir vežimą, neaišku.

V. Žagarys 1915 m. vedė antrą kartą. Netrukus jį su arkliu ir vežimu rusai išvarė į frontą. Buvo liepta važiuoti į Onušio miestelį, ten sustoti ir laukti tolesnių nurodymų. Netoli Onušio, 2,5 km atstumu, buvo jaunosios Žagarienės (Širvinskaitės) gimtinė. Žagarys, gerai mokėjęs rusų kalbą, kreipėsi į kariškį, tvarkantį pastotes. Štai čia, netoli, gyvena mano uošviai, ar negalėčiau jų aplankyti? Kariškis leido. Kokiam laikui, tiksliai nežinau, atrodo, pusei dienos. Atėjus sutartam laikui, Žagarys grįžo į Onušį, bet nei pastočių, nei jas tvarkančių žmonių neberado. Miestelio gyventojai paaiškino: iš aukščiau atėjo įsakymas skubiai važiuoti toliau. Į tavo vežimą įsodino kitą žmogų ir visi išvažiavo. Žagarys nusprendė grįžti namo. Parėjo pėsčias.

Netrukus mūsų apylinkes užėmė vokiečiai. Žagarys turėjo susitaupęs pinigų iš ratelių meistrystės, iš uošvių gavęs kraičio. Arklį nusipirko. Ratus, vežimą pasidarė pats, buvo ir to amato meistras. Neaišku, iš kur gavo geležies apkaustams. Antrojo karo metu tokie daiktai buvo labai didelis deficitas, tiksliau – visai nebuvo.

VOKIEČIAI

Vokiečių valdžia labai spaudė įvairiomis prievolėmis. Apie tai rašoma rimtesniuose istorijos veikaluose. Jonavoje vokiečiai nieko ypatingo neparodė.

Frontui persikėlus prie Dauguvos upės, vokiečiai susirūpino jo aptarnavimu. Nuo Skapiškio pro Pandėlį, Panemunį, Suvainiškį, Neretas iki Viesytės vokiečiai tiesė siaurąjį geležinkelį. Jis buvo siauresnis negu išlikęs Anykščių-Panevėžio siaurasis geležinkelis. Nuo Viesytės geležinkeliukas šakojosi į dvi atšakas, viena jų ėjo į Jekabpilį prie Dauguvos, antroji suko į Naujarygę (Jaunjelgava), taip pat prie Dauguvos. Kaimiečiai iš pradžių juokėsi iš vokiečių: durniai, kloja kopėčias ir važiuos gi mat...

Panemunio ir Suvainiškiio miestelius jungia platus, geras kelias, kuris nepriklausomybės metais vadintas pirmos rūšies vieškeliu. Jis eina aukštesnėmis tankiau apgyvendintomis vietomis, pro didelius Naujasodės ir Vilkolių kaimus. Bet tie kaimai ne visai pakeičiui iš Panemunio į Suvainiškį, todėl kelias daro didelį lankstą. Anksčiau iš Panemunio į Suvainiškį buvo galima nuvažiuoti tiesiau, pro Sipelių kaimą, bet ten jau buvo siauresni, prastesni keliukai.

Kai vokiečiai tiesė geležinkeliuką, jiems visai nereikėjo naudotis esamais keliais. Kaimai buvo tik kliūtis, kurią reikėjo apeiti. Tiesiausias kelias nuo Panemunio į Suvainiškį galėjo būti per miškus, Sipelių kryptimi. Ir reljefas buvo palankus, apylygis, bet būtų reikėję iškirsti daug miško. Miškas buvo Panemunio Komarų įpėdinės grafiinės Krasickos nuosavybė. Gaila buvo grafienei miško, neoficialiomis žiniomis, ji davė vokiečiams labai didelį kyšį, kad geležinkelis būtų tiesiamas kitose vietose, kad nereikėtų miško kirsti. Todėl kaip ir didysis vieškelis, geležinkeliukas darė visai nelogišką, nereikalingą lankstą, pro Naujasodės ir Vilkolių kaimus. Reljefas ten kalvotas, tad kelias ėjo vingių vingiais, posūkis už posūkio, veik nebuvo tiesių atkarpų.

Geležinkeliukas kliudė ir Jonavos žemes, buvo nutiestas per Daunio ir Vaškevičiaus Felikso sklypus. Į tiesimo ir priežiūros darbus buvo varomi ir jonaviečiai. Dirbo ir Žagarių šeimyna – Viktoras, Stefanija. Tiesdami geležinkelį kai kurie pramoko vokiškai.

1943 m. antrosios vokiečių okupacijos metais jonavietis Vladas Griškėnas užmezgė ryšius su spekuliantu (taip tada vadinti prekybininkai) latve Anna, kuri gyveno Latvijoje prie nediduko miestelio Birži (Biržai). Ten buvo įsikūręs kažkoks nedidelis vokiečių dalinys. Ta latvė su vokiečiais atvažiuodavo pas Griškėną. Sužinoję tai kaimiečiai skubėdavo su kiaušiniais, sviestu, lašiniai, gaidžiais ir vištomis pas Griškėną. Ten keisdavo maistą į vokiečių siūlomus daiktus: peilius, benzininius žiebtuvėlius, cukrų ir kt. Viena sena pana, dar nuo pirmojo karo laikų „mokėdama“ vokiškai, skaičiuoja su vokiečių kareiviu kiaušinius. Vokietis gal atsidėkodamas už tą vokiečių kalbą bučiuoja moteriškę. Tą mato vienuolikos metų vaikas – Žagarių Pranukas. Na, bučiavo, tai bučiavo, gal taip pažymėjo tarkim, 10 suskaičiuotų kiaušinių. Vaikas tylėjo, niekam nesakė. Bet ne jis vienas matė.

Užkurėlio Joniukas, gal septynerių metų, ką susitikęs visiems skelbė:

– Vokietis pabučiavo Gertrūdą [vardas pakeistas, – aut. past.] nosin...

Tai girdėdami klausytojai juokėsi ir skatino vaiką dar plačiau skleisti žinią. Nebegraži buvo ta nosis, raudona, buka, 50-metės. Bet žmonės prisiminė, kad jos savininkė ir Didžiojo karo metais vokiečiams nebuvo abejinga. Net ir savo nesantuokinį vaikėlį Kalniečių kapinėse palaidojo. Gal todėl Smetonos laikais buvo viena uoliausių Jonavos davatkų. Buvo už ką atgailauti...

Vokiečiai griežtai elgėsi su dirbančiais prie geležinkelio žmonėmis. „Schneller, schneller“, – rėkė. Po geležiniais pabėgiais su kapliais (kirkomis) reikėjo suspausti žvyrą. Vilkių kaime buvo geležinkelio stotelė. Ten Žagarys už kiaušinius ir sviestą gavo iš vokiečio tris maišus avižų. Avižas vokietis pavogė iš transporto, vykusio į frontą. Todėl Žagarių avižų sėklos Smetonos laikais skyrėsi nuo kaimynų. Grūduose styrojo juodi, maži akuotėliai. Vėliau, nepriklausomybės laikais, valdžia kompensavo sklypų savininkams už geležinkeliui paimtą žemę. Buvo siūlyta sumokėti pinigais arba duoti žemės kitur. Daunys ir Daržapievės Čižiūnai paėmė žemę, kuri buvo skirta kažkur netoli Vingriškio. Dauniams gana nepatogi vieta, gal už poros kilometrų blogu keliu. Dauniai buvo nepatenkinti, laikė save nuskriaustais, kaltino valdžią. Ką gavo kitas jonavietis, Feliksas (vėliau – Jonas Vaškevičius), žinių neturiu.

Vokiečiai ne vien karo reikalais rūpinosi. Savo valdomame krašte siekė įvesti tvarką. Įsakė įrengti išvietes. Carinėje Rusijoje kaimiečiai neturėjo pasų. Vienas pirmųjų vokiečių administracijos darbų buvo pasų išdavimas. Pasų blankai buvo užpildyti spausdintomis raidėmis lietuviškai ir vokiškai. Ranka užpildyti duomenys – lietuviškai. Pasams daromos nuotraukos buvo neįprastas dalykas. Daugumai kaimiečių tai buvo pirmosios nuotraukos jų gyvenime.

Kad lietuviai nepersivalgytų, malūnuose buvo galima susimalti tik nedidelį kiekį grūdų. Namuose laikomas rankines ginas buvo įsakyta suvežti ir atiduoti vokiečiams. Bet daug kas girnų neatidavė, malė slapčia. Viršutinę girnų pusę padeda ties gryčios durimis – atseit laiptų dalis. Reikia malti, paima tuos laiptus, uždeda ant slapčia laikomos apatinės pusės ir mala.

Vokiečiai tiesė ir kelius, kurie kariuomenei nebuvo reikalingi. Pagal Vyžuonos upę Viršilų–Kuodiškių–Šilagalio apylinkės labai smėlėtos, yra plotų lyg dykumoje pustomo smėlio. Liepė žmonėms plūkti tą smėlį medinėmis trinkomis. Plūk neplūkęs smėlis išdžiūva, vežimas važiuoja ir vėl viskas kaip buvę, ratai skęsta smėlyje. Durni buvo tie vokiečiai, nusprendė lietuviai kaimiečiai.

BOLŠEVIKAI

Kaip ir kada vokiečius pakeitė bolševikai, jonaviečiai net nepajuto. Tik sužinojo, kad jau jų, biednųjų, valdžia. Tą valdžią reikėjo įforminti, legalizuoti, parodyti, kad iš tiesų jau jie patys dalyvauja valdžioje. Reikėjo išrinkti vieną kaimo atstovą į „valdžios“ organą, kuris vėliau buvo pavadintas „darbo žmonių deputatų taryba“. Kiek tokia taryba iš tiesų turėjo valdžios, mums patiems buvo proga įsitikinti vėliau.

Jonavos kaimo susirinkime į valdžią buvo išrinktas V. Žagarys. Buvo lyg ir tinkamas: raštingas, mokėjo rusiškai. Kaip ir kiti jonaviečiai, buvo mažžemis, vadinasi, neturtingas. Vienu požiūriu jis nelabai tiko į bolševikų valdžią – buvo uolus katalikas. Bet tuo metu kaimo dar nebuvo nei viešų bedievių, nei revoliucionierių – socialistų.

Taigi Žagarys tapo deputatu, kaip jis pats sakydavosi „vybornu“. Ką jis veikė ar neveikė per tą daugiau kaip pusę metų trukusį valdymą, nelabai aišku. Tik yra pasakojęs, kaip elgėsi to valdymo pabaigoje.

To atsitikimo trumpas apibūdinimas būtų toks. Bolševikai bekariaudami išalko. Rusija jau buvo iššluota. Nusprendė iššluoti ir Lietuvą. Liepė atvežti didžiulius grūdų kiekius. Atidavus tiek grūdų, kiek buvo reikalaujama, būtų nelikę grūdų sau valgyti. Kaimo vyrai ėmė tartis, ką daryti. Kreipėsi į savo „vyborną“ Žagarį. Nelengva buvo ir jam nuspręsti, ką daryti, kaip pasielgti. Galų gale visi bendrai nutarė: grūdų atiduoti negalima, nebūs ko patiems valgyti. Bet laikyti irgi pavojinga. Atvažiuos, pamatys, kad yra, paims, išveš ir dar nubausti gali. Vėlyvas pavasaris, vasaros pradžia. Tokiu laiku aruodai buvo apytuščiai. Nebuvo sunku tuos grūdus išvežti į mišką ir ten, maišus sukrovus į krūvą, apdengus nuo lietaus, saugoti. Vadovavo „vybornas“ Žagarys.

Nežinia kuo ta avantiūra būtų pasibaigusi, bet bolševikus po kokios savaitės išvijo Lietuvos kariai. Grūdus jonaviečiai parsivežė namo.

Nors ir buvo biedniokas, nors į deputatus bolševikų buvo iškeltas, Žagarys iš visų pergyventų valdžių labiausiai nekenė bolševikų. Nepaprastą jo pasipiktinimą sukėlė bolševikų pataikavimas biedniokams, prie kurių ir jis pats save galėjo priskirti. Visą gyvenimą negalėjo pamiršti, kad buvo išvartytas vežti žabų kažkokiam Suvainiško grytelninkui.

– Kai pasiklausiau, kur dėti, tai nei laukan neišėjo parodyti, tik žodžiais nusakė, kur išversti. Tris vežimus atvežiau, tai kad nors ačiū būtų pasakęs! Blogai, kai ubagas ponu pasidaro, – piktinosi Žagarys.

Tą tarnavimą beturčiams, tą tariamą ar tikrą jų globą, taip pat ir konkrečiai – tą žabų jiems atvežimą galima vertinti ir vienaip, ir kitaip. Kaip ir pačią bolševikų valdžią. Ir tada

buvo, ir dabar dar yra jos gerbėjų. Bet įdomu kitkas. Bolševikai ne tik kaitaliojo savo partijos pavadinimą, bet ir savo elgesį 180° kampu apsuko. Kas dabar Lietuvoje didžiausi turčiai, milijonieriai? Bolševikai (dabar besivadina socialdemokratais ir kitokiais)! Kas labiausiai apvagiami, išnaudojami, apgaulinėjami, skriaudžiami? Tie patys neturtingieji, proletarai, kaip juos anksčiau vadino ir už kurių laimę 1919 m. tariamai kovojo bolševikai. Kaip toli dabartiniams ponams bolševikams iki rūpinimosi varguoliais. Na, ir kas gi tuos visus ubagus gali aprūpinti, jei jų jau pridaryta, spaudos duomenimis, maždaug pusė milijono?

LIETUVIAI

Kada Jonavoje pasikeitė valdžia, tikslų duomenų nėra. Galiausiai dienų klausimas ir nėra reikšmingas. „Karo archyve XVI“ [44, 75 p.] rašoma: „Gegužės 30 d. <...> karn. A. Michelevičiaus vadovaujama partizanų ir vokiečių vora atgavo Pandėlį ir Panemunį ir <...> gegužės 31 d. ankstų rytą užvaldė Rokiškį.“ Rokiškėnas Juozas Švaistas (Balčiūnas), tų įvykių betarpiškas stebėtojas ir dalyvis, rašo [45], kad Rokiškį birželio 1 d. trumpam buvo užėmę bermontininkai, o birželio 5 d. užėmė lietuviai.

Sugretinus tuos du šaltinius, kyla klausimas, ar kartais tie vokiečiai, kurie dalyvavo Pandėlio ir Panemunio užėmime, ir bermontininkai, užėmę Rokiškį, nebuvo tie patys, tik skirtingai pavadinti? Bet tai jau detalės. Nesileisdami į jų nagrinėjimą konstatuosime, kad iš mūsų krašto bolševikai buvo išvyti 1919 m. gegužės pabaigoje ar birželio pradžioje. Po to jau susikūrė Lietuvos valdžia. Kurį laiką Jonavoje buvo Lietuvos kareiviai.

Vieną vakarą arkliniu vežimu į Žagarių kiemą, tuomet buvusį dar senajame kaime, užsuko du Lietuvos kareiviai. Prašėsi nakvynės. Žagarys kategoriškai atsisakė priimti. Ne todėl, kad buvo šykštus ar beširdis. Jam nepatiko nepriklausoma Lietuva ir jos kareiviai. Jam ta nepriklausomybė rodėsi esanti kvailystė, o jos gynėjus vadino durniais. Jis vis ilgėjosi caro valdžios. Jo galvojimo logiką suprasti sunku. Juk caro nebebuvo. Bolševikų nekeitė. Kas liko? Lenkai, vokiečiai? Negi jų valdžios norėjo Žagarys? Ar vis dar turėjo iliuzijų sulaukti caro valdžios?

Tokių iliuzijų galėjo būti, nes dar ilgai, kai neliko caro, buvo paplitusi nuomonė, kad „caro pinigai nežus“. Gali nueiti niekais vokiečių išleistos ostmarkės, bet tik ne caro pinigai.

Vienu metu pasigirdo kalbų, kad Suvainišio žydai perka auksinius caro rublius. Atrodo, kad tai galėjo būti bolševikų valdymo metais. Už vieną aukso rublį moka 12,5 popierinio rublio. Jeigu jau „caro pinigai nežus“, koks skirtumas, bus jie popieriniai

ar auksiniai. Todėl savo turėtus auksinius rublius, visus ar didelę jų dalį, Žagarys „pelnin-
gai“ pardavė žydams.

Tuo metu radijo aparatų kaime dar nebuvo. Jeigu jų būtų buvę, neišvengiamai kas nors būtų „išgirdęs“, kaip bolševikų sušaudytas caras kalba per radiją ir žada išvaduoti. Panašiai kaip amerikoniai po Antrojo pasaulinio karo: imkite ginklus ir eikite į miškus, liepos 15 d. jus išvaduosime. O juk buvo tokių, kurie „girdėjo“. Bet grįžkime prie lietuvių ir jų karių. Netrukus po bolševikų išvijimo Lietuvos valdžia paskelbė mobilizaciją. Iš Jonavos kaimo į kariuomenę išėjo Antanas Dovydėnas. Kad kas nors, be jo, Jonavos kaime dar būtų išėjęs, girdėti neteko. Iš Kavolių kaimo buvo mobilizuotas Steponas Gurklis.

Vėliau nebuvo skirstoma į savanorius ir mobilizuotus Lietuvos karius. Visi buvo vadinami savanoriais, visiems vienodai buvo taikomos kai kurios privilegijos.

Dovydėnas buvo patekęs į lenkų nelaisvę. Grįžęs prie turėtų trijų dešimtinių žemės gavo priedą iš parceliuojamo Zablačiaus dvaro.

8 skyrius ✂ NEPRIKLAUSOMYBĖ

SODYBŲ PERKĖLIMAS

Kaip prisimename, kaimas 1913 m. buvo išskirstytas į vienkiemius. Kada žemę pradėjo dirbti pagal naujų sklypų ribas, žinių nėra. Logiška būtų galvoti, kad nuo 1914 m. Ežiaženkliai sustatyti, ežios suartos, negi galėjo būti senoviniai rėžiai?

Po karo, valdant Lietuvos valdžiai, žemė tikrai buvo dirbama 1913 m. kaimo skirstymo metu suprojektuotuose sklypuose.

Iki karo sodybų perkelti nespėta. Karo metu perkelti jas buvo sunku. Iš kai kurių namų buvo paimti – mobilizuoti vyrai į kariuomenę. Kai kurie į kariuomenę nepaimti vyrai buvo išvaryti su arkliais ir vežimais į frontą.

Savininkai tų sklypų, kuriuose dar tebebuvo nenukeltos sodybos, buvo nepatenkinti. Jiems buvo nuostolis – užimta žemė, iš to ploto nėra derliaus, todėl ragino greičiau išsikelti. O tie, kuriems reikėjo išsikelti, ne visais atvejais lengvai galėjo tą padaryti. Ūkia buvo karo nualinti, pinigų vertė nukritusi, nėra už ką pasamdyti meistrų, padėjėjų.

Kada konkrečiai jonaviečiai perkėlė savo namus į naujus sklypus, tikrų žinių nėra. Žagarys savo sodybą perkėlė 1921 m. Galimas dalykas, kad kai kurios sodybos stovėjo neperkeltos iki 1923–1924 m. Mano brolis Romualdas, gimęs 1921 m., prisimena, kad ėjo pas siuvėją Dovydėną, kurio gryčia dar stovėjo senajame kaime Šapranausko (vėliau – Bakano) sklype.

Mano motina pasakojo tokį epizodą: Stuoka, kurio žemėje stovėjo senoji Žagarių sodyba, guodžiasi pažįstamam žmogui, kad štai negali išvaryti Žagario, nesikelia, ir tiek. Antrasis, kuriam Stuoka guodžiasi, sako:

– Taigi serčikai (degtukai) gal nebrangūs...

Motina labai piktinosi tuo žmogumi, kuris drįso taip Stuokai patarti. Kad jį velniai griebtų, tokį žmogų!

Motina minėjo ir to žmogaus, ne jonaviečio, pavardę. Bet jos aš neatsimenu.

Žagarys buvo medžio darbų meistras. Nusimanė ir statybose, dirbo prie naujųjų namų statybų. Bet vienas vis vien neįstengė susidoroti su visais darbais. Samdė statybininkus, mūrininką Vilkolių Trakinį-Janavičių.

Kadangi buvo meistras, Žagarys uoliai prižiūrėjo statybininkus. Kad visur būtų tiesiai, dailiai padaryta. Bet statant daržinę ir tvartą, kada jau liko tik gegnes – grebėstus sustatyti, pakilo baisus vėjas – vėtra, kaip tada sakydavo. Pūtė taip stipriai, kad perkreipė daržinės

sienas, nustūmė daržinės galą į šoną. Aš ilgą laiką stebėjausi, kodėl daržinė lyg pagulusi, sienos ne vertikalios, bet pasvirusios. Ką, ar meistras svambalo neturėjo? Tik mama vėliau papasakojo, kaip buvo. Kaimynai juokėsi iš Žagario: tiesino, tiesino, kol išėjo kreiva daržinė.

Senajame kaime ar visi, ar dauguma pastatų buvo įprasto tais laikais mažžemiams-grytelninkams planavimo. Visos patalpos, ir ūkinės, ir gyvenamosios, buvo po vienu stogu, sujungtos. Bet pastatas ne tiesus, viena kryptimi, bet 90° kampu. Į gatvę atsuktas gryčios galas. Per vidurį gyvenamosios patalpos – priemenė, už jos – kamara. Ji ribojasi su daržine. Daržinė užima posūkinę pastato dalį ir didesnę dalį pastato už posūkio. Galinę pastato dalį užima tvartas. Toks pastatas tada buvo vadinamas „ant vinkelio“ pastatytas. Kai mano mama pirmą kartą pamatė Jonavos kaimą, jos išpūdziai buvo tokie: grytelės mažutės ir visos „ant vinkelio“.

Kai statė naujose vietose, šeimnininkai senąjį „ant vinkelio“ iš dalies išlaikė. Tik kamara ir apskritai gyvenamasis namas buvo atskirti nuo daržinės. Bet gryčios ir ūkinio pastato (daržinės ir tvarto po vienu stogu) išilginės ašys sudarė 90° kampą. Iš mano atmintyje išlikusių 19 sodybų 12 buvo pastatytos pagal anksčiau aprašytą planą.

Naujose vietose buvo statomi didesni pastatai negu kaimo gatvėje. Konservatyvesni, atsargesni žmonės statė ne didesnius namus negu kaimo gatvėje. Juokėsi iš plačiai užsimojusių: na, ką gi jūs krausite į tas dideles „dvarškas“ daržines, ką jūs laikysite dideliuose tvartuose? Žagarys priklausė tiems konservatyvesniems, todėl labiau laikėsi to, kas buvo įprasta. Ūkinius pastatus statė nedidelius. Iš pradžių jų užteko. Bet vėliau, kai nualintoje žemėje ėmė geriau augti javai, pašarai nebetilpdavo. Žagarys pamatė, kad reikia didesnių pastatų. Ruošėsi statyti atskirai klojimą, bet solidus amžius ir liga sutrukdė.

Ypač sunki padėtis susidarė tada, kai Plintaukos pievos buvo nusausintos ir didžioji jų dalis išarta bei apsėta kultūrinėmis žolėmis. Reikėjo dvigubai daugiau vietos javams ir pašarams negu buvo, pvz., Žagarių daržinėje. Buvo ieškoma įvairių išeičių. Netgi buvo atvejų, kai dalis javų kultuvais rankomis buvo nukuliami, o šiaudai sukraunami lauke į stirtą, kad vietoj javų būtų galima sukrauti kultūrinių žolių šieną. Laimėjo tie, kurie statėsi pajuokiamai vadintas „dvaro“ trobas.

JONAVOS ŽMONĖS 1935–1953 METAIS

Paminėsiu žmones, kurie gyveno Jonavos kaime mano menamu laikotarpiu. Taip pat tuos, kurie Jonavoje gyveno ne visą nurodytą laiką, tuos, kurie tuo metu gimė arba mirė, kurie tarnavo Latvijoje, bet žiemas leisdavo Jonavoje, tuos, kurie minimu laikotarpiu

atsikėlė gyventi į kaimą arba iš jo išvyko. Sąrašą pateiksiu ta pačia tvarka, kaip ir 1913 metų ūkių savininkų sąrašą, pagal sklypų numerius didėjimo tvarka. Daugelio žmonių vardų nepamenu, tad apibūdinsiu pagal padėtį šeimoje.

1. Daunienė (Jasikevičiūtė), Jonavos Jasikevičiaus Petro duktė, Juozo Daunio žmona, Onos, Joanos ir Viktoro motina;

Daunytė Ona, Juozo, vėliau – Žėgliūnienė, Jonavos k.;

Daunytė Joana, Juozo, vėliau – Bulovienė, Naujasodės k.;

Daunys Viktoras, Juozo;

Daunienė (Liolytė) Stefanija iš Sipelių km., Viktoro žmona, Nijolės motina;

Daunytė Nijolė, Viktoro, vėliau – Gurlkienė, Suvainišio k.;

Stakėnas Antanas, Stefanijos Daunienės giminė;

Mironienė, Stefanijos Daunienės giminė;

Zilytienė (Daminauskaitė) Emilė, kilusi iš Onušio parapijos Skuomantų kaimo.

Vėliau – Čičiūnienė Daržapievės vienasėdyje.

2. Vaškevičienė, Felikso Vaškevičiaus žmona;

Vaškevičius Jonas (Jonokas), Felikso Vaškevičiaus sūnėnas;

Vaškevičienė (Kliaugaitė) Ona iš Vilkolių (Kavoliškio) k., Jono žmona,

Vytauto ir Vlodo motina;

Vaškevičius Vytautas, Jono;

Vaškevičius Vladas, Jono.

3. Spaičys (Speičys) Antanas, užkuryš, Trainytės Onos (?) vyras, Vlodo ir Alberto tėvas;

Spaičys Vladas, Antano;

Spaičys Albertas, Antano.

4. Žėgliūnas (Žėgliūnas) Jonas, Petro;

Žėgliūnienė Gertrūda, Jono žmona, Eugenijos, Vlodo, Valerijaus (Valesio), Prano,

Antano, Petro ir Osvaldo motina;

Žėgliūnaitė Eugenija, Jono;

Žėgliūnas Vladas, Jono;

Žėgliūnas Valerijus, Jono;

Žėgliūnas Pranas, Jono;

Žėgliūnas Antanas, Jono;

Žėgliūnas Petras, Jono;

Žėgliūnas Osvaldas, Jono;

Viktoras ir Stefanija Daunia. Apie 1932 m.

Žėgliūnienė (Daunytė) Ona, Osvaldo žmona, Jono ir Stasio motina;

Žėgliūnas Jonas, Osvaldo;

Žėgliūnas Stasys, Osvaldo.

5. Matukas Petras;

Matukienė, Petro žmona, Elzbietos motina;

Jasiūnienė (Matukaitė) Elzbieta, Petro duktė, Kazės, Valerijos ir Jono motina;

Jasiūnas Jurgis, užkurys;

Jasiūnaitė Kazė, Jurgio, vėliau – Bičiūnienė, Viršilų k.;

Jasiūnaitė Valerija, Jurgio, vėliau – Galvanauskienė, Dūdiškių k.;

Jasiūnas Jonas, Jurgio.

6. Griškėnas Jurgis;

Griškėnienė, Jonavos Žėgliūno Jono sesuo, Jurgio žmona, Juozo pamotė,
Vlado motina;

Griškėnas Juozas, Jurgio;

Griškėnas Vladas, Jurgio;

Ona Trainytė-Spaičienė prieš emigraciją į Argentiją.
XX a. trečias dešimtmetis

Ona Trainytė-Spaičienė Argentinoje

Griškėnienė Konstancija, kilusi iš Kvetkų parapijos, Eiskudžių k., Vlado žmona, Jono, Vytauto, Broniaus, Valdemaro, Rimanto, Bernardo, Irenos, Sigitos, Vilmos motina;

Griškėnas Jonas, Vlado;

Griškėnas Vytautas, Vlado;

Griškėnas Bronius, Vlado;

Griškėnas Valdemaras, Vlado;

Griškėnas Rimantas, Vlado;

Griškėnas Bernardas, Vlado;

Griškėnaitė Irena, Vlado;

Griškėnaitė Sigita, Vlado;

Griškėnaitė Vilma (?) Vlado.

Griškėnų šeima. Pirmoje eilėje iš kairės: Vlado motina Anastasija, sūnus Bernardas, žmona Konstancija, duktė Vilma, Vladas, sūnus Rimantas. Antroje eilėje iš kairės: sūnus Bronius, duktė Irena, sūnus Valdemaras. XX a. šeštasis dešimtmetis

7. Stuokienė (Jakulytė) iš Taručių k., Antano pamotė;

Stuoka Antanas;

Stuokienė (Virbalaitė) Eutemija, Jonavos Virbalo Prano duktė, Antano žmona, Algirdo ir Romualdo (Ramusio) motina;

Stuoka Algirdas, Antano;

Stuoka Romualdas, Antano.

8. Virbalienė (Jasikevičiūtė) Ona, Jonavos Jasikevičiaus Petro duktė, Prano žmona, Jono, Petro, Povilo, Vytauto, Kazės, Eufemijos ir Akvilės motina;

Virbalas Pranas, užkuryš;

Virbalas Jonas, Prano;

Virbalas Petras, Prano;

Virbalas Povilas, Prano;

Konstancija Stankevičienė. XX a. šeštasis dešimtmetis

Jonas Trainys. XX a. šeštasis dešimtmetis

Virbalas Vytautas, Prano;

Virbalaitė Kazė, Prano, vėliau – Stankevičienė, Jonavos k.;

Virbalaitė Eufemija, Prano, vėliau – Stuokienė, Jonavos k.;

Virbalaitė Akvilė, Prano, vėliau – Baltrūnienė, Kavolių k.

9. Vyduolienė Ona, Kazimiero Vyduolio žmona, Jadvygos, Stasės, Antano, Petro ir Juozo motina;

Vyduolytė Jadvyga, Kazimiero;

Vyduolytė Stasė, Kazimiero;

Vyduolis Antanas, Kazimiero;

Vyduolis Petras, Kazimiero;

Vyduolis Juozas, Kazimiero;

Vyduolienė, Juozo žmona.

10. Šapranauskienė, Petro Šapranausko žmona, Nikodemo Šapranausko, jauno mirusio, motina.

Šapranauskaitė-Bakanienė, Petro Šapranausko brolio duktė, Aldonos motina;

Siaurojo traukinio vagonėlis Pandėlio stotyje.
Iš kairės: Jonas Liolys, Bronė Žagarytė
ir neatpažintas asmuo. Apie 1940 m.

Pranas Dambrauskas – sovietų jūrininkas. Apie 1950 m.

Bakanas Kazys, užkurys;

Bakanaitė Aldona, Kazio.

11. Dovydenienė, Juozo Dovydeno žmona, Grasildos, vardo nežinau – Bunevičienės, dviejų kare žuvusių sūnų, kurių vardų nežinau, Alfonso ir Antano motina;

Dovydenaitė Grasilda, Juozo;

Dovydenas Alfonsas, Juozo;

Dovydenas Antanas, Juozo;

Dovydenienė (Janevičiūtė) Vanda, Juozo, Jonavos km., Antano žmona, Elenos, Bernadetos, Brigitos, Magdalenos (?) ir Jono motina;

Dovydenaitė Elena, Antano;

Dovydenaitė Bernadeta, Antano;

Dovydenaitė Brigita, Antano;

Dovydenaitė Magdalena (?), Antano;

Monika Dambrauskaitė-Kalpokienė ir Antanas Kalpokas.
Vestuvių nuotrauka. 1957

Balys Stankevičius – sovietų armijos karys. Apie 1960 m.

Dovydėnas Jonas, Antano.

12. Užkurėlienė, Kazimieriaus – tėvo Užkurėlio žmona, Albinos, Juozo, Liongino, Viktoro ir Kazimieriaus motina;

Užkurėlis Lionginas, Kazimieriaus (tėvo);

Užkurėlis Viktoras, Kazimieriaus (tėvo);

Užkurėlis Kazimierius, Kazimieriaus;

Užkurėlienė Marija, latvė katalikė, Kazimieriaus – sūnaus žmona, Jono motina;

Užkurėlis Jonas, Kazimieriaus (sūnaus);

Kliauga Lionginas iš Klingių k. (nuomininkas);

Kliaugienė Elena, Liongino žmona, Aldonos motina;

Kliaugaitė Aldona, Liongino;

Virbalas Viktoras iš Taručių šilo vienasėdžio (nuomininkas);

Virbalienė (Matuzonytė), Viktoro žmona.

Juozo Janevičiaus jaunesniojo šeima. Iš kairės: žmona, sūnus (duktė?), motina, Juozas. XX a. septintasis dešimtmetis

13. Trainys Antanas;

Trainienė Ona, Antano žmona, Jono ir Vlado motina;

Trainys Vladas, Antano;

Trainys Jonas, Antano;

Trainienė (Virbalaitė) Ona iš Taručių šilo vienasėdžio, Jono – tėvo žmona,

Jono – sūnaus motina;

Trainys Jonas, Jono.

14. Žagarys Viktoras, Jono;

Žagarienė (Širvinskaitė) Konstancija, kilusi iš Onuškiečio parapijos Patilčių k., Viktoro žmona, Osvaldo, Romualdo, Petro, Prano ir Bronės motina;

Žagarys Osvaldas, Viktoro;

Žagarys Romualdas, Viktoro;

Žagarys Petras, Viktoro;

Žagarys Pranas, Viktoro;

Žagarytė Bronė, Viktoro, vėliau – Dičmanienė, Kaune;

Žagarytė Stefanija, Jono, Viktoro sesuo.

15. Stankevičienė (Matukaitė) Konstancija, kilusi iš Panemunio parapijos Veseliškių k., Antano Stankevičiaus žmona, Jono ir Romualdo (Ramusio) pamotė, Vlado ir Broniaus (Branio) motina;

Matukienė, Konstancijos Stankevičienės motina;

Stankevičius Vladas, Antano;

Stankevičius Bronius (Branis), Antano;

Stankevičius Jonas, Antano;

Stankevičius Romualdas (Ramusis), Antano;

Stankevičienė (Virbalaitė) Kazė, Jonavos Virbalo Prano duktė, Romualdo žmona, Balio motina;

Stankevičius Balys, Romualdo.

16. Dumbrasienė Daratija (Darata), latvė katalikė, Prano Dambrausko žmona;

Dambrasukas Jonas, iš Ratkūnų k., Prano Dambrausko sesers sūnus;

Dambrasukienė (Vaičiūnaitė) Kazė, iš vienasėdžio Taručių šile, Jono žmona, Alfonso, Prano ir Monikos motina;

Dambrasukas Alfonsas, Jono;

Dambrasukas Pranas, Jono;

Dambrasukaitė Monika, Jono, vėliau – Kalpokienė.

17. Janevičius Juozas (tėvas);

Janevičienė, kilusi iš Jonikūnų kaimo, Juozo (tėvo) žmona, Vandos, Juozo (sūnaus) ir Alfonso motina;

Janevičiūtė Vanda, Juozo, vėliau Dovydėnienė Jonavos k.;

Janevičius Juozas, Juozo;

Janevičius Alfonsas, Juozo;

Janevičienė (Galvanauskaitė) Albina iš Dūdiškių k., Alfonso žmona, dviejų mirusių berniukų ir Dano motina;

Janevičius, Alfonso sūnus, miręs kūdikystėje;

Janevičius, kitas Alfonso sūnus, miręs kūdikystėje;

Janevičius Danas, Alfonso.

18. Vaškevičienė Konstancija, Juozo (tėvo) žmona, Jono, Juozo (sūnaus)

ir Povilo motina;

Vaškevičius Jonas, Juozo;
 Vaškevičienė Emilė, Jono žmona;
 Vaškevičius Povilas, Juozo;
 Vaškevičienė Adelė, Povilo žmona, Liucijos motina;
 Vaškevičiūtė Liucija, Povilo.
 19. Liolienė (Kalpokaitė) Domicelė, Jono duktė, Jono, Dano ir Felicijos motina;
 Liolys Feliksas, užkuryš;
 Liolys Jonas, Felikso;
 Liolys Danas, Felikso;
 Liolytė Felicija, Felikso, vėliau – Jakulienė;
 Jakulis Petras, užkuryš, iš Taručių k.;
 Jakulis Vincas, Petro;
 Jakulis Danas, Petro;
 Jakulytė, Petro duktė, mirusi kūdikystėje.

Po kelis sakinius apie kai kurias šeimas. 1913 m. žemės savininkų sąrašė išvardyti keturi broliai Dauniaiai, tarp jų – Juozas, Viktoro, Onos ir Joanos tėvas. Kiti trys broliai iš Jonavos išsikėlė. Daunytė Joana dar prieš karą ar jo metu ištekėjo už Naujasodės kaimo Bulovo Stepono. Jis po karo partizanavo, žuvo. Joana ilgai slapstėsi.

Emilės Zilytienės vyras latvis buvo įkalintas bolševikų. Jos broliai partizanai žuvo, kiti šeimos nariai išvežti į Sibirą. Ji gyveno pas Daunienę nuo 1945 ar 1946 m. Vėliau, 1957 m., ištekėjo už Daržapievis Čižiūno Danieliaus.

Vaškevičius Jonas (Joniokas) mirė nuo vėžio 1937 m. Sūnus Vytautas mirė 1944 m. rudenį nuo difterito. Senutė Felikso žmona mirė karo ar pokario metais.

Spaičio Antano sūnus Albertas 1944 m. rudenį mobilizuojamas stojo į rusų kariuomenę ir žuvo. Tėvas Antanas mirė 1950 m. Sūnus Vladas maždaug iki 1953 m. dirbo kolchoze, vėliau išsikėlė į Latviją, gyveno Neretose.

Žėgliūnaitė Eugenija buvo iš vyresniųjų Žėgliūnų vaikų. Ji ištekėjo apie 1935–1937 m. į tolimą (Panemunėlio) parapiją. Vladas buvo paimtas į rusų armiją 1944 m. rudenį ir žuvo. Pranas buvo komunistas – pagrindininkas. 1941 m. pasitraukė su rusais. Ten buvo paimtas į kariuomenę ir žuvo. Valerijus, 1941 m. vokiečiams užėjus, kaip komunistas buvo suimtas. Nuvestas sušaudyti, nuo duobės pabėgo (paleistas?). Po to žadėjo į politiką nesikišti. Pažado laikėsi. Išėjo užkuriomis į tolimą (Panemunėlio?) parapiją. Žuvo pokario metais malūne įsukus tarp diržų ar krumpliaraičių. Antanas pokario metais gyveno Pandėlyje.

Vaškevičių šeima. Tėvai Adelė ir Povilas,
duktė Liucija. XX a. septintasis dešimtmetis

Felicija Liolytė-Jakulienė. XX a. septintasis dešimtmetis

Buvo skrebas. Petras prieš karą, gal apie 1938 ar 1939 m., gamino sprogmenį. Bedirbant sprogo, nuplėšė dešinės rankos pirštus, bet delnas liko sveikas. Išmoko rašyti kaire ranka. Pokario metais dirbo Rokiškyje parduotuvėje. Buvo vedęs vieną Jonavos Vyduolyčių. Nusizudė. Osvaldas gyveno Jonavoje.

Matukas Petras mirė dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Jo žmona dar ilgai gyveno pas dukterį Jasiūnienę ir žentą. Jasiūno dukra Kazimiera ištekėjo už Bičiūno į Viršilų kaimą. Jonas ir Valerija iki 1953 m. gyveno pas tėvus.

Griškėnas Jurgis mirė 1937 m. Tais pačiais metais mirė du Vlado vaikai – Vytukas ir Joniukas. 1944 m. nuo difterito mirė Vlado duktė Sigita. Nevedęs Jurgio sūnus Juozas gyveno pas brolių Vladą. Likę šeimos nariai iki kolchozo laikų gyveno gimtojoje sodyboje.

Stuoka Antanas jau Smetonos laikais buvo komunistas – pogrindininkas. Aktyviai reiškėsi 1940–1941 m. ir 1944–1945 m. Kartu su Juozu Vyduoliu ir Jonu Virbalu parašė skundą prieš Joną Liolį kaip liaudies priešą. Jonas buvo suimtas, bandė bėgti iš Rokiškio

Kazė ir Romualdas Stankevičiai. Apie 1960 m.

kalėjimo, bet nepavykus žuvo. Dėl to, o gal ir už kitokią veiklą 1945 m. žiemą Stuoka buvo partizanų išvestas į mišką ir negrįžo. Sūnus Algirdas tarnavo skrebu. Vėliau su broliu Romualdu už dviračio vagystę kalėjo po penkerius metus. Grįžęs iš kalėjimo Algirdas netrukus mirė nuo džiovos.

Stuoka Antanas turėjo būti vieno iš brolių Stuokų, įvardytų 1913 m. Petro ar Jono, sūnus.

Petro Jasikevičiaus sklypą paveldėjo duktė Ona Virbalienė. Virbalų sūnus Jonas pakario metais tarnavo skrebu. Vėliau vedė Klingių kaimo vietinę rusę, vadinamą Froska. Petras tarnaudamas Latvijoje vedė latvę ir gyveno Viesytėje. Povilas pakario metais mirė nuo cukrinio diabeto. Duktė Akvilė pakario metais, apie 1948 m., ištekėjo už Kavolių Baltrūno Broniaus. Vytautas vokiečių metais buvo išvežtas dirbti į Vokietiją. Grįžo, vedė ir gyveno Jonavoje.

Ona Vyduolienė mirė 1937 m. Sūnūs Antanas, Juozas, Petras ir dukterys Jadzė, Stasė pasklido po pasaulį netrukus po motinos mirties. Žemę išnuomojo Griškėnui Vladui.

Vokiečių metais, miestuose trūkstant maisto, į kaimą grįžo ir apsigyveno Juozas su žmona. Netrukus žmona mirė nuo džiovos. Rusams grįžus, Juozas įstojo į skrebugretas. Partizanai sudegino jo gryčią. 1945 m. sausio 10 d. Juozas atvažiavo su skrebugretų kompanija į Liolių namus. Pats nušovė 15 m. Liolį Daną, bet labai vaikiškai atrodantį. Liolį Feliksą, tėvą, nušovė skrebams vadovavęs žydas. Plačiau apie šią Liolių šeimos tragediją dar rašysiu. Buvo kalbama, kad Juozas Vyduolis buvo prisidėjęs prie žydu šaudymo. Turėjo žydu turto – trejetą mezgimo mašinų.

Šapranausko sklypą Nr. 11 paveldėjo jo brolio duktė Bakanienė ir jos vyras. Šapranausko žmona gyveno pas Bakanus ir mirė dar Smetonos laikais.

Bakanas Kazys nenorėjo stoti į kolchozą. Suvaidino, kad „banditai“ jį terorizuoja. Kaip savas buvo priimtas į Panemunio miestelį, dirbo sargu mokykloje. Panemunyje buvo pasistatęs namelį. Duktė Aldona mokėsi vidurinėje, po to – aukštojoje mokykloje. Buvo paskirta mokytoja į Salamiestį, kur ir dabar tebegyvena.

Senoji Dovydenienė, Juozo žmona, ir jos duktė Grasilda mirė nuo gripo ypač šaltą 1956 m. žiemą. Alfonsas dar prieš karą išėjo užkuriomis į Panemunelio parapiją.

Iš Užkurėlių šeimos dar prieškario metais dauguma apsigyveno Latvijoje. Tai – Lionginas, Viktoras, Juozas ir jų sesuo Albina. Jonavoje gyveno motina, jos sūnus Kazimierius ir jo žmona Marija. Kazimierius Užkurėlis 1940 m. mokėsi trijų ar keturių mėnesių teisėjų kursuose, nors buvo beveik beraštis. 1941 m. teisėjavo Rokiškyje. 1941 m. bėgo su rusais. Kariavo rusų armijoje. Vienintelis iš keturių jonaviečių, kariavusių fronte prieš vokiečius, liko gyvas. Grįžęs 1945 m. dirbo Vilkijoje antstoliu. Jo žmoną ir motiną tuo metu ėmė užkabinėti partizanai. Tada Kazimierius apsigyveno Rokiškyje ir įsidarbino milicijoje. Sūnus Joniukas buvo miręs 1944 m. rudenį nuo difterito. Dvi Užkurėlienės nusprendė keltis iš Jonavos. Motina į Latviją pas vaikus, Marija į Rokiškį pas vyrą. Senoji išsikeldama liūdnai juokavo, kad ją „antstolis iš namų išvaro“. Vėliau Kazimierius gyveno Klaipėdoje. Po Užkurėlių išsikėlimo jų namuose apsigyveno Klingių Kliauga Lionginas su šeima. Jiems išsikėlus, čia gyveno Virbalas Viktoras su žmona iš miško Virbalų.

Trainys Antanas mirė apie 1948 m. Sūnus Vladas buvo išvežtas dirbti į Vokietiją. 1945 m. grįžo ir buvo įstojęs į skrebugretas. Vėliau Panemunio kolchoze ganė bandą. Jonas vietiniame kolchoze buvo brigadininku, vėliau – pirmininku.

Žagarys Viktoras mirė 1950 m. Bronė, Romualdas iki 1944 m. gyveno Kaune. Romualdas 1944 m. pasitraukė į Vakarų. Petras 1945 m. pradžioje išėjo į rusų kariuomenę. Fronte kovoti nebeteko. Demobilizuotas apsigyveno Kaune, iš pradžių pas seserį Bronę. Iki 1953 m. Jonavoje gyveno motina Konstancija ir du jos sūnūs Osvaldas ir Pranas.

Stefanija Daunienė su dukra Nijolė Daunyte-Gurkliene.
Apie 1960 m.

Joana Daunytė-Bulovienė. XX a. septintasis dešimtmetis

1913 m. sąrašė minimi du broliai Stankevičiai – Antanas ir Konstantinas. Pastarasis nuo 1935 m. gyveno Rygoje. Antanas mano menamu metu jau buvo miręs. Su pirmąja žmona Antanas susilaukė Jono ir Romualdo. Antroji žmona buvo Veseliškių Konstancija Matukaitė. Jos motina gyveno Jonavos kaime pas dukterį ir mirė apie 1936 m. Konstancijos sūnūs buvo Vladas ir Bronius. Vladas, susirgęs cukriniu diabetu, mirė apie 1935 m. Romualdas Stankevičius, ilgai bernavęs Latvijoje, apie 1938 m. grįžo į tėviškę su žmona Kazimiera Virbalaite (Jonavos k.), Bronius 1945 m. pavasarį dingo iš kaimo, gyveno Panevėžyje, vėliau – Šilutėje.

Dambrauskas Jonas buvo Dambrausko Prano, mirusio trečiajame dešimtmetyje, sesers nesantuokinis sūnus. Bevaikiam šeiminkui mirus, Jonas buvo pakviestas į Jonavą ūkio šeiminku. Jo žmona Kazimiera buvo Taručių šilo vieniemyje gyvenusio Vaičiūno duktė. Sūnus Alfonsas dar prieš kolchozą dirbo Juodupės fabrike, Pranas mokėsi vidurinėje mokykloje, vėliau – geležinkelininkų technikume Vilniuje.

Janevičius Alfonsas 1944 m. vedė Dūdiškių Galvanauskaitę Albiną. Jų du kūdikiai mirė nuo plaučių uždegimo. 1950 m. abu jaunesni Janevičiai, Alfonsas ir Juozas, buvo suimti ir nuteisti po penkerius metus už nelegalų medžioklinio šautuvo laikymą. Juozas savo lagerinę nelaisvę atliko Čiukotkoje.

Senoji Vaškevičienė, brolių Jono, Povilo ir Juozo motina, mirė vokiečių metais ar jau po karo, pergyvenusi savo sūnus Joną ir Juozą. Jonas mirė 1938 m. Vaškevičiai valdė dvi Jonavos žemes, būtent savo ir pirktą iš Antano Griškėno. Bevaikiam Jonui mirus, jo žmona Emilė pakvietė gyventi Jonavoje vyro brolių Povilą, kuris iki tol gyveno su žmona Latvijoje. Galimas dalykas, Povilas buvo prisidėjęs pinigais perkant Griškėno žemę. Jono žmona ir Povilas savo žemės dalis dirbo atskirai, bet gyveno vienoje gryčioje.

Feliksas Liolys su šeima be ypatingų sukrėtimų gyveno iki 1944 m. rudens. Tada įvyko minėta jų šeimos tragedija. Dviem likusioms moterims buvo sunku ūkyje, todėl jau 1945 m. į Liolių namus atėjo gyventi jau anksčiau su Felicija draugavęs Petras Jakulis iš Taručių kaimo. Matyt, manyta, kad ši šeima pakankamai patyrė liaudies rūstybės, todėl nebuvo išvežta į Sibirą.

KATALIKAI IR BEDIIVIAI. KAIMO POLITIKAI

2004 m. Lietuvoje buvo įregistruota apie 40 politinių partijų. Tokios prabangos negalėjo sau leisti Jonavos kaimo gyventojai prieš karą. Žmonės buvo pasiskirstę į dvi partijas: katalikų ir bedievių, kaip dabar sakoma, ateistų. Bet tuo laiku kaimiečiai tokio žodžio nežinojo.

Jau rašiau apie klerikalizmą. Mano atmintyje išlikę, kad 1935–1940 m. kunigai, padėdami uolesnių tikinčiųjų (davatų), kovojo už jo išsaugojimą. Po revoliucijos Rusijoje ir trumpo bolševikų valdymo Lietuvoje čia taip pat ėmė rasti bedievių, nebebijančių to viešai pareikšti.

Bodievių spauda triūbijo: kai švietimas, mokslas suklestės, tikėjimas, jų vadinamas prietarais, išnyks. Kažkokia dalis tiesos tame buvo, nes anksčiau visi neraštingi kaimiečiai buvo tikintys ar bent tokius vaizdavo. Aprašomu laiku dauguma jonaviečių jau buvo raštingi. Jaunuoliai ir paaugliai – visi.

Bedieviai save vadino pirmieviais, t. y. pirma einančiais, pirmūnais. Bet dažniausiai – pažangiaisiais. Tikinčiuosius vadino atžagareiviais, t. y. atgal žiūrinčiais, atsilikėliais.

Kovingoji bedievių spauda tikinčiuosius dar vadino šventakupriais, o kunigus – ilgaskverniais. Paprasti kaimiečiai, Jonavos bedieviai tokių įžeidžiamų žodžių vengė. Katalikai bedievius vadindavo parmazonais (masonais), cicilikais, šliūptarniais.

Kunigai, nepaisant bedievių atakų, dar buvo išlaikę daug strateginių pozicijų. Svarbiausia jų – metrikacija. Apie tai jau rašiau. Bedievių „tikyba“ nebuvo pripažinta ir nepriklausomoje Lietuvoje. Kunigai dėstė tikybą mokyklose. Be tikybos pažymio vaikas negalėjo baigti pradžios mokyklos. Nebebuvo dalinamos išpažinčių kortelės. Bet miręs bedievis turėjo nedaug šansų būti palaidotas šventintose kapinėse. Juk ir be kortelės kaimuose nebuvo paslaptis, kas eina išpažinties, o kas – ne. Nesunku buvo išsiaiškinti, kada velionis paskutinį kartą išpažino nuodėmes.

Prieš tokią kunigų valdžią bedieviai kėlė didžiulį triukšmą. Kaimas buvo susiskaldęs. Žinoma, ne ta prasme, kaip buvo okupacijų metais, ypač jų pradžioje 1940–1953 m. Nepriklausomybės metais nebuvo antagonizmo tarp eilinių tikinčiųjų ir bedievių. Ne be to, žinoma, kad kartais būtų pajuokiami, net ir pagrasinami „kitos partijos“ šalininkai. Kaip ir apskritai kitos tautos, kitos tikybos žmonės.

Vienas aiškių bedievių, Kazimierius Užkurėlis, yra sakęs:

– Kai atais balšavikai, tai Dumbrausku – pirmutinā kulpka!

Vadinasi, ruošėsi, planavo žmogus, neleido laiko veltui...

Bet tas pats Užkurėlis laikė katalikus Žagarius savo geriausiais draugais. Ateidavo rudens ar žiemos vakarais, sėdėdamas ar vaikščiodamas pirmyn atgal pasakodavo nuo suteimų iki vėlyvos nakties savo nuotykius Rusijoje, Sibire, kai jų šeima buvo pasitraukusi nuo karo. Apie tikybą diskusijų kildavo retai ir be pykčio.

1941 m. Užkurėlis pabėgo į Rusiją ir ten buvo mobilizuotas. 1944 m. rudenį ėmė rašyti namo žmonai. Ta laiškus gaudavo, bet jos rašyti laišškai vyro nepasiekdavo. Užkurėlis ėmė rašyti Žagariams, artimiems draugams pagalvojęs, kad žmona gal nenori jam rašyti. Pagaliau vieną, Osvaldo rašytą laišką, gavo.

Bedievis Bakanas dirbo pas Žagarius kaniką (skrynią grūdams laikyti). Mat buvo stalius, račius. Ir šiaip buvo dažnas svečias. Kalbos dažnai nukrypavo ir apie tikėjimą. Į Žagario klausimą, iš kur atsirado žmonės, Bakanas atkirsdavo:

– Iš beždžionės išsivystė!

– Na, matai, vystėsi, tai vystėsi, – kategoriškai neneigė Žagarys. – Bet va, iš kur ta gyvybė atsirado?

Žagarys ilgai sirgo, negalėjo vaikščioti. Kasmet jam atveždavo kunigą. Jį reikėdavo garbingai pasodinti prie ligonio lovos. Reikėdavo kėdės su atkalte. O tokias kėdes kaime

turėjo gal tik Bakanas. Tėvas siūsdavo mane: „Nueik pas Bakaną, paskolinink dėl kunigo kėdę.“ Skolindavo.

Kaime ilgais rudens ir žiemos vakarais vyrai dažnai neturėdavo rimtų darbų. Tiesą sakant, ne kažin ką ir nudirbsi prie žibalinės lempos. Užtekdavo laiko pas kaimynus nuėjus pačiam papasakoti istorijų, pasiklausyti jų ir iš aplankytos sodybos šeiminių. Kartais ir kortomis suskeldavo. Į kortas labiau buvo linkę bedieviai, nes kunigai tą užsiėmimą smerkdavo, o katalikai tų smerkimų kažkiek paisė.

Vienas kortų klubų buvo pas Bakaną. Kažkada lošėjai, išžiūrėję į kortas, pastebėjo, kad vienas karalius panašus į Jėzų. Ką bedieviams reiškia, tą karalių ir ėmė vadinti Jėzumi. Iš to, bent jau katalikų požiūriu, susidarė rimta, tragiška situacija. Kažkada Žagarių šeimą pasiekė gandas: pas Bakanus dedasi baisūs dalykai. Kortų karalių vadina Jėzumi. Lošėjai, vienas kitam patardami, sako kokią kortą reikia dėti. Kai, patarėjo nuomone, reikia dėti tą kalbamą karalių, jis drebia:

– Bubyk Jėzų!

Ar jie supranta, kokią šventvagystę daro? Kaip jie peklos nebijo?

Gal tas „bubyk“ šių laikų žmogui mažai girdėtas. DLK žodynas [14] skelbia, kad bubyti galima daug ką: šunį, kuolą ir t. t. Bet bubyti Jėzų?!

Būdavo ne vien šiurpinančių, bet ir linksmų situacijų. 1938 m. mirė Jonas Vaškevičius. Laidotuvės, kaimynams reikia dalyvauti. Giedoti nebūtina, galima ir pasimuliuoti. Bet velionio artimieji giedančius, o ir negiedančius vaišina. Dalyvavo laidotuvėse ir Bakanienė su Užkurėliene. Tos dvi šeimos tada pykosi. Užkurėlienė buvo tikinti, o Bakanienė – bedievė. Užkurėlienė sekė, kaip elgiasi Bakanienė. Prieš valgį visi laidotuvininkai žegnojasi. Persižegnojo ir Bakanienė. Užkurėlienei tada buvo plati dirva komentarams:

– Az bišaly duonas Bokanyte persižegnoja!

Užkurėlienė buvo latvė, latgalė. Lietuviškai kalbėjo prastai. Bet visi suprato, kad už abišalę duonos (už valgį) Bakanienė (ne Bokanyte) persižegnojo.

Jonavos bedievių karalius, idėjinis vadas kaip koks CK sekretorius ideologijos klausimais buvo Spaičys. Jis revoliucijos metais buvo Rusijoje, ten ėgavo patirties, buvo raštingas, prasilavinęs, iškalbus. Mylėjo kaimynę. O ta suprato, kad jei yra meilė, tai ir mylimojo tikyba, šiuo atveju – bedievybę, reikia priimti. Buvo paprasta, neišsilavinusi moteris. Bet „pirmeivė“, „pažangi“.

Kaime daug kas pasišaipydavo iš davatkų. Osvaldas Žagarys, nebūdamas uolus katalikas (buvo bambizas – apie juos vėliau), sakė: man didesnis juokas iš jos bedievybės negu iš davatkų tikėjimo.

Kartą pas Jasiūnus buvo kalbama apie ūkio darbus. Griškėnas sakąs:

– Va, neduoda Dievas lietaus, tai blogai.

O „pažangioji“:

– Cha, cha, cha, argi Dievas lyja? Nagi gamta lyja, ne Dievas.

Osvaldo komentaras: „Argi ji žino, kas ta gamta, ką ji gali ir ko negali? Vienas juokas...“

Žėgliūnas Pranas ne tik pats buvo bedievis, bet ir uolus bedievybės platintojas. Prikalbindavo užsisakyti „Laisvąją mintį“ net ir gana tolimus nuo bedievybės žmones. Buvo Laisvamanių etinės kultūros draugijos aktyvus veikėjas.

Kažkada, tarp 1937–1939 m., Palangos burmistras (meras), Lietuvos bedievių patriarchas Jonas Šliūpas organizavo laisvamanių suvažiavimą Palangoje. Į tą suvažiavimą Pranas Žėgliūnas, taupydamas pinigų, nuvažiavo dviračiu. Tuo metu tai buvo sensacija. Tiek kelio dviračiu. Tai, žinoma, rodė ištikimybę idealui. Bet jaunam žmogui vasarą, geru oru tai nebuvo sunkus išbandymas.

Dauguma bedievių 1940 m. pasirodė esą komunistai. Bet aprašomu metu jie niekada taip neprisistatydavo ir niekas iš aplinkinių jų taip nevadino. Net neįtarė jų tokius esant. Tai buvo natūralu, nes komunistų partija buvo uždrausta. Jos lyg ir nebuvo. Komunistu pavadintas galėjo ir įsižeisti, nes tai buvo nelegali, net tam tikra prasme nusikalstama organizacija.

Vis dėlto bedievių simpatijos raudonajai Rusijai dažnai išryškėdavo. Tai tas, tai kitkas Rusijoje gerai, ne taip, kaip Lietuvoje. Geriausia, girtiniausia, aišku, buvo tai, kad ten valdo bedieviai. Bet rasdavo ir kitų teigiamybių. Ir taip elgėsi ne vien ubagai jonaviečiai, bet ir aplinkinių kaimų visai pasiturintys ūkininkai – bedieviai.

Tas įvykis, papasakotas man Dano Čižiūno iš Daržapievės vienkiemio, galėjo nutikti apie 1926 m. Galima įtarti, kad jis siejosi su Spaičių šeimos ketinimu emigruoti iš Lietuvos. Tuo metu bedieviai dainuodavo:

Leiskit iš tėvynės,

Leiskit išvažiuot,

Kad mano krūtinė

Galėtų kvėpuot!

Melodija – kaip dainos „Leiskit į Tėvynę“. Geriausia, be abejo, būtų išvažiuot į darbo žmonių valdomą Rusiją. Tuo tikslu Jonavos bedieviai parašė užklausimą į SSRS atstovybę Kaune. Kokia kalba rašė, nežinau. Bet įtariu, kad rašė Spaičys rusiškai. Tą kalbą jis mokėjo ir buvo raštingas. Atsakymas buvo gautas rusų kalba, jis domino visus bedievius. Nesvėtimos buvo ir jų svajonės patekti į laimės šalį.

Į laiško skaitymą, vertimą ir aptarimą susirinko Jonavos pažangieji. Be jų, dalyvavo ir tuo metu netoli Jonavos gyvenęs Talius, būsimas 1941 m. Juodupės žudynių organizatorius ir vyr. mėsininkas.

Susirinkimo organizacija rodo, kad pažangieji buvo ne tik bedieviai, bet ir bolševikai. Susirinkimo vietos pasirinkimas ir maskuotė vaišėmis išryškina jo pagrindinį-konspiracinį pobūdį. Apie šį susirinkimą autoriui papasakojo D. Čižiūnas.

Susirinkimo vieta pasirinkta pas Griškėną. Griškėnai nebuvo pažangūs, bet senoji Griškėnienė buvo Jono Žėgliūno, jaunųjų Žėgliūnų – bedievių tėvo, sesuo. Taigi Griškėnai buvo Žėgliūnų giminės. Griškėnų gryčia buvo panaudota lyg koks konspiracinis KGB butas. Jau vien tai rodo, kad pažangieji veikdami buvo atsargūs, vengė galimų įtarimų. Antrasis maskuotės elementas buvo susirinkusiųjų lyg ir vaišės. Dabartiniu mūsų supratimu, kokios ten vaišės – be alkoholio. Bet tada gerti degtinę nebuvo madinga ir ne kaimiečiui ją įpirkti. Retomis progomis kaimiečiai pasidarydavo alaus. Bet tas darbas sudėtingas ir gana ilgai užtrukdavo.

Taigi vaišėse gėrimų nebuvo, tik užkanda. Ją sudarė mums neįprastas patiekalas – silkės. Pripirkta jų buvę daug, vaizdingai kalbant, pusė bačkos. Kodėl silkės? Vienas galimų paaiškinimų – buvo gavėnia. Pažangieji norėjo pasirodyti nesą bedieviai, vaizdavo besilaikančius pasninko. Dar toliau einant spėlionių keliu galima prielaida, kad susirinkimo diena buvo šv. Juozapas, kovo 19 d. O vienas Griškėnų buvo Juozas. Geresnės progos vaišėms nerasi!

Bet užteks apie lydinčias aplinkybes. Esmė ta, kad reikėjo išgirsti gautą rusų atsakymą. O su tuo atsakymu Spaičys bedievius nuvyklė. Esą parašyta, kad *vizų įvažiuoti į SSRS atstovybė neduoda ir atvykėlių iš užsienio SSRS nepriima.*

Niekas nenorėjo tuo tikėti. Susikūrė rusai teisingą, gerą gyvenimą, o jūs – likit sau buržujams tarnauti. To negali būti. Čia kažką Spaičys painioja. Gal jis nepakankamai moka rusų kalbą? Talius dėl laiško turinio kreipėsi į Sasnovkos gudus. Tie tai jau teisingai perskaitys, supras ir išaiškina. Na, ir perskaitė, na, ir išaiškino. Priimti tai priima SSRS, tik vizų neduoda atstovybė. O jų ir nereikia. Galimas dalykas, kad tas rusų laiškas paskatino Spaičių apsisprendimą emigruoti į Vakarus, į Argentiną.

Vienas fanatiškų Rusijos gerbėjų buvo Kazimierius Užkurėlis. Karo metus praleidęs Rusijoje, susižavėjo bolševikais. Tas susižavėjimas išliko ir grįžus į Lietuvą. Galimas dalykas, kad rusų laiškas, priešingai negu Spaičių, paskatino jį pasitraukti į Rytus. Juk priima, tik reikia į juos kreiptis, paprašyti prieglobsčio.

Trečiajame dešimtmetyje jis tarnavo Lietuvos kariuomenėje, ulonų pulke. Buvo paleistas atostogų. Gražus vyras, dar gražesnė uniforma. Kaimynai, o dar labiau kaimynės žavėjosi juo.

Bet tarnyba kariuomenėje jam nepatiko. Palikęs uniformą pas tėvus, persirengė civiliu kostiumu ir patraukė pėsčias į Latviją, o iš ten – į Rusiją. Paliktą uniformą tėvas nuvežė į Rokiškį ir atidavė karo komendantui. Bet rusai priimdavo tik tuos, kurie buvo siunčiami jų agentūros Lietuvoje, saviveiklininkus mėgėjus gražindavo atgal. Po to Užkurėlis buvo teisiamas už dezertyravimą. Bausmė nebuvo griežta. Ar teko, ar ne kalėjime pasėdėti, žinių neturiu. Tik jau vėliau, ketvirtajame dešimtmetyje, negavo kvietimo į rinkimus. Teismo baustas. (Ar nereikėtų iš to pasimokyti ir dabartiniams rinkimų organizatoriams?)

Ūkininkaudamas paveldėtame tėvų ūkyje Užkurėlis kažkuriame turguje užtiko rusišką dalgę. Prasta ji buvo. Trumpa, stora, riesta. Bet Užkurėlis nedvejodamas ją nusipirko. Po to kaip vaikas džiaugėsi, rodė kaimynams:

– Pažiūrėkit koks užrašas! Es-es-es- er!

– Ar tu su dalge, ar su tuo užrašu pjausi? Kaip tu ją išplaksi, tokią storą? – juokėsi kaimynai.

Bakanas Žagariui sakė:

– Va, Rusijoje tai gera tvarka. Pagavo vagį, pykš, sušaudė ir viskas. Nesiterlioja.

– Argi tu šautum į vagį? – klausia Žagarys.

– O kodėl ne? Taip jam ir reikia.

Pas Žagarius atvažiuodavo Žagarienės brolis Pranciškus Širvinskas. Tais laikais – turtingas, bet bedievis. Buvo garsus sodininkas. Girdavo Mičiuriną. O Žagarys jam:

– Nieko rozna jis nepadare.

„Rozna“ lietuviškai būtų reikšminga.

Taip ir buvo. Propagandinis burbulas. Daugeliu atvejų senasis Žagarys parodydavo nuovokumą.

Penkios Jonavos bedievių šeimos – Užkurėlis, Bakanai, Stuoka, Žėgliūnai ir Spaičiai nedaug skyrėsi uolumu, ištikimybe idėjoms, išskyrus tai, kad Užkurėlienė buvo tikinti katalikė. Katalikai šiuo požiūriu nebuvo tokie vieningi. Dambrauskas nebuvo pastovus. Čia jis neša vėliavą procesijoje aplink bažnyčią, čia jau dedasi prie pažangiųjų.

1940 m. ir vėliau, antrosios okupacijos metu, labai uoliai bolševikams tarnavo Virbalai. 1944 m. ginti šviesią ateitį ginklu stojo Juozas Vyduolis. Smetonos laikais šios šeimos nebuvo bedieviškos, tik žemo kultūrinio lygio, turėjo chuliganiškų potraukių.

Tokių šeimų kaip Vyduolių ar Virbalų tikėjimą ar netikėjimą charakterizuoja toks tuomet pasakojimas – lyg ir anekdotas, lyg ir tikras atsitikimas.

Virbalo Vytukas eina išpažinties. Kunigas klausia Vytuką, kada paskutinį kartą buvo išpažinties. O tas atrėžia:

– Ogi velniai žino, nebeatamenu.

Kunigas Vytuką nuo klausyklos pavarė. Juk tai buvo tie laikai, kai už ne vietoj ir ne laiku pavartotą „velnią“ ar „perkūną“ iš policininko galėjai gauti 5 Lt pabaudą. Baisėsi rusiški keiksmi, išskyrus vieną, tada lietuviams dar nebuvo žinomi. Ne taip, kaip dabar. Eina du policininkai Laisvės alėja ir kalbasi. Vienas sako:

– Bliad, bliad, bliad.

Antrasis jam atitaria:

– Bliad, bliad.

Pats girdėjau.

Ar taip tikrai buvo Virbalo Vytukui, ar ne, bet tai panašu į tiesą. Buvo ir daugiau tokių katalikų. Uoliausi katalikai buvo Žagariai, Dovydėnai, Janevičiai, Pakrioklio Vaškevičiai, Lioliai.

Be katalikų ir bedievių, Jonavoje dar buvo ir tokių, kurie nebuvo aiškūs bedieviai, bet nelankydavo bažnyčios arba lankydavo tik atsitiktinai ar susidarius atitinkamai situacijai, pvz., per laidotuves, sutuoktuves ir pan. Kai kurie neidavo išpažinties.

Netoli Jonavos kaimo, Biržų–Papilio ir net Pandėlio apylinkėse, gyvena nemažai evangelikų reformatų, pravardžiuojamų bambizais. Jų tikyba garsėjo laisvėmis. Pasninkų nėra, išpažinties nėra. Bažnyčią lankai – gerai, nelankai – taip pat ne nuodėmė.

Dėl tų panašumų į reformatus minėtieji, nelankantys bažnyčios, davatkų ir buvo praminti bambizais. Jonavos kaime tokie bambizai buvo broliai Jonas ir Romualdas (kaimiečių vadinamas Ramusiu) Stankevičiai. Vėliau, jau karo metu, taip buvo galima pavadinti ir Osvaldą Žagarį. Jie niekada nepasisakydavo prieš tikėjimą ir tikinčiuosius, savotiškai švėsdavo katalikų šventes. Kai kunigas kalėdodavo, Stankevičiai vyrai kartais pasistengdavo išvengti susitikimo su juo. Ramusio sūnus Balys buvo pakrikštytas vėliau priėmęs Sutvirtinimo sakramentą, bolševikų laikais susituokė bažnyčioje.

Jonas po karo, 1957 m., mirė. Ramusis atsiklaupė prie jo karsto ir pravirko: „Kur aš tave, broleli, dėsiu?“ Jis turėjo omeny laidotuvių apeigas. Religinis laidojimas buvo problematiškas. Visai taip, kaip ne žmogų pakasti irgi gėda. Kreipėsi į katalikę Žagarienę: „Kaimynėle, padėk.“ Kaip ten toliau buvo, smulkiau nežinau. Atrodo, kad laidotuvės buvo tokios, kaip ir gyvenimas – su nedideliu religiniu atspalviu.

Bambizas Jonas Stankevičius ryte ant suoliuko prie gryčios rasdavo komunistinių atsišaukimų, prislėgtų akmenuku. Mačiau juos, skaičiau. Tada dar nežinojau, kas tokie tie komunistai ir ko jie nori. Žagariai tokio dėmesio nesulaukdavo, ką jiems padės atsišaukiami, tokiems užkietėjusiems katalikams.

Po karo, 1952 m. rudenį, Žagarių gryčioje viešėjo Vladas Spaičys (sūnus). Kalbėjo su Osvaldu Žagariu apie viską – apie tikėjimą, kunigus, bedievius, komunistus. Osvaldas Vlado nebijojo, nes tuo metu Vladas jau buvo antikomunistas. Osvaldas pareiškė spėjimą, kad jau Smetonos laikais kai kurie jonavičiai bedieviai buvo pagrindinės komunistų partijos nariai, vykdė jos užduotis. Vladas sakė, kad ne, taip nebuvo. Ar jis savo tėvą dengė, ar iš tiesų taip galvojo?

Taip kalbėti Vladas galėjo tik iki 1971 m. Tais metais bolševikiškoje enciklopedijoje [11] buvo rašoma: „Žegliūnas Pranas (1914.XII.19 Jonavoje Rokiškio rj. – 1944.XII.22 Cyruliuose, Latvijos TSR, Liepajos rj.). Nuo 1939 m. Komunistų partijos narys. Buvo LKP Jonavos kuopelės sekretoriumi.“

Buvo kuopelė, buvo sekretorius, o kas nariai? Beveik neklystamai galima pasakyti: Antanas Stuoka, Kazimierius Užkurėlis. Matyt, be Prano, dar vienas kitas iš Žegliūnų. Dėl Spaičio (tėvo) ne visai aišku. Galima galvoti ir vienaip, ir kitaip.

Spaičys nebuvo koks „bačkoj augintas, per špūnką maitintas“. Taip kaimiečiai atsiliepdavo apie žmonių nemačiusius tamsuolius. Pirmojo pasaulinio karo metu Spaičys tarnavo rusų armijoje. Prsidėjus revoliucijoms, prie jų aktyviai prisidėjo. Kažkokio suvažiavimo (tarybų?) metu atstovavo ar tai kariuomenei, ar tai Lietuvai. Buvęs vienintelis lietuvis tame suvažiavime. Antrasis turėjęs būti V. Mickevičius-Kapsukas, bet dėl susisiekimo problemų negalėjęs pasiekti Petrogrado. Tame suvažiavime Spaičys mačius Lenina iš kelių metrų atstumo.

Kaip Spaičys pateko į Lietuvą, neturiu žinių. Greičiausiai su rusų bolševikų įsiveržimu į Lietuvą 1919 m. Nepriklausomoje Lietuvoje iš pradžių buvęs sekamas saugumo kaip komunistų veikėjas. Kai vedė Jonavos kaimo Trainytę, saugumas atlyžo, atseit gal aprims šeimoje.

Spaičys buvo raštingas, iškalbus, tikras kaimo inteligentas, bedievių patriarchas. Jis daug nusipelnė Jonavoje platindamas bedievybę. Palaikė ryšius su Sasnovkos gudu (vietiniu rusu) Golubovu, žymiu komunistų veikėju. Ir štai jo pasekėjai, mokiniai organizuoja komunistų kuopelę Jonavoje. O Spaičys į ją nestoja. Maža logikos? Tikrai nesueina galai!

Antra vertus, Spaičys buvo kultūringas, tolerantiškas kitaminčių – katalikų atžvilgiu, o tai buvo labai reta išimtis tarp bedievių. Tą toleranciją rodė eidamas vedančiojo giedoriaus pareigas per katalikiškas laidotuves, giedodamas rožinį ir šventas giesmes. Nepriklausomybės metais ne visi pripažindavo tokį giedorių. Na, argi nėra katalikų, ką čia kviesi bedievi. Bet vėliau, karo ir ypač pokario metais, iki savo mirties apgiedojo gal visus to meto mirusius kaimynus. Bet prieš prisiimdamas giedoriaus pareigas perspėdavo: jūs mano pažiūras žinote. Bet gerbdamas jūsų įsitikinimus galiu patarnauti.

1940 m. Spaičys bolševikams tarnavo neilgai. Buvo žemės komisijos Panemunio valsčiuje pirmininkas. Ta komisija vykdė žemės reformą, dalino žemę bežemiams ir mažažemiams. Vėliau kitokių pareigų neužėmė. Kai atvažiuodavo iš Kauno aukštas pareigas ten užėmęs (enciklopedijoje minėtas) Pranas Žėgliūnas, Spaičys su juo ginčydavosi, net stalą kumščiu daužydavo: ne taip darote!

1941 06 21 pasklidus gandams apie naują žmonių trėmimą į Sibirą, tarp kitų kandidatų į tremtinius buvo paminėtas ir Spaičys. Gal jis buvo išmestas iš partijos už erezijas? Jis nebuvo aklas įrankis nei fanatikas, bet galvojantis žmogus. Tokie bolševikams buvo baisesni už bet kokį „klasinių priešą“.

Jonava buvo mažažemių, neturtėlių kaimas. Bent viena kita šeima vertėsi ir labai sunkiai, prastai valgė, dėvėjo. Tuomet valdžia nemokėjo jokių pašalpų – nei už bedarbybę, nei už vaikus, nei už našlavimą, nei maitintojo netekimą, nei jokių kitokių. Vienintelis pragyvenimo šaltinis buvo darbas ir tik darbas. Kas norėjo gyventi, turėjo dirbti.

Buvo skurdžių, bet nebuvo alkoholikų, tokių šeimų, kurios dabar vadinamos asocialiomis. Nebuvo neprižiūrėtų vaikų, girtas sūnus nemušdavo motinos – atiduok pinigus! Tėvas per išgertuves nenudurdavo sūnaus. Nebuvo skyrybų.

Sakysite, buvo pavainikių. Buvo, bet nedaug. Jonavos kaime gyveno vienas, gimęs be tėvo. Buvo žinių apie gimusį per Didįjį karą pavainikį, mirusį kūdikystėje. Reikia įvertinti tai, kad tada nebuvo apsisaugojimo priemonių, o abortas laikytas baisiu nusikaltimu.

Jonavos bedieviai nepriklausomybės metais gal nebuvo didesni nusidėjėliai už tikinčiuosius. Šventi nebuvo, bet jų moralės lygis nebuvo pastebimai žemesnis už tikinčiųjų katalikų. Prireikė penkių dešimčių bedievių valdžios, kad išnyktų supratimas, kas yra nuodėmė, kad išnyktų moralės normos. Ir tada pagalvoji – kas geriau, ar buvusi klerikalų diktatūra, ar dabartinė nesaldi laisvė.

Kas parašyta apie Jonavos skirtingų tikybų žmones, būtent katalikus ir bedievius, buvo būdinga ne vien jonaviečiams. Visoje Lietuvoje buvo panaši situacija. Štai ką rašė prieš karą, 1926 m., profesorius Kazys Pakštas [46, 16–17 p.]: „Lietuvos piliečiams nelyginamai sunkiau sutarti dėl rožančiaus, kaip dėl bulvių ar rauginto pieno.“ Toliau autorius rašo, kad mūsų valstybės vyrams yra problemų dėl protestantų, stačiatikių ir sentikių. Neblogi santykiai su Izraelio vaikais. Bet: „Pikčiausios rietenos eina tarp dviejų stipriausių grupių: katalikų ir laisvamanių. Gal jomis ir reikėtų labiausiai susirūpinti.“

1918–1940 nepriklausomybės metais Lietuvoje buvo trys bedieviškos partijos: valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai ir komunistai. Bet toli gražu ne kiekvienas Jonavos bedievis būtų atsakęs, kokios būtent pakraipos iš šių trijų jis yra.

Tiesą sakant, tų skirtumų nejautė ne vien Jonavos bedieviai. Štai inteligentai Vaineikiai. Vyras – gydytojas, buvo valstietis liaudininkas, žmona – rašytoja, socialdemokratė. Duktė Liuda – komunistė. Vaineikienė mašinėlė pogrindyje perrašinėjo komunistinius atsišaukimus ir su dukterimis juos platino. Šeima dalyvavo Raudonosios pagalbos darbe. Jos bičiuliai buvo Petras Leonas, Pijus Glovackas ir Povilas Pakarklis [47]. Kas juos visus siejo? Logiškiausias atsakymas būtų – bedievybė. Bet koks bedievis jiems buvo artimesnis už „atžagareivį“.

Ir bet kokią politiką, bet kokią valdžią jie matavo tuo masteliu. Sakoma, kad nepriklausomybės metais Lietuvoje buvo apie tūkstantį komunistų. Netiesa. Jų buvo dešimtis kartų daugiau. Beveik visi laisvamaniais save vadinę buvo komunistai. Gal tik jų vadas Jonas Šliūpas buvo Lietuvos patriotas. Jo auklėtiniai deja, dirbo ardomąjį darbą.

Kai Jungtines Valstijas užpuolė Japonija, amerikiečiai savo šalyje visus japonus uždarė į stovyklas. Priešai, galimi išdavikai. Dėl tokio amerikiečių poelgio galima abejoti, teisingai pasielgė ar ne. Bet nė kiek neabejodamas teigiu: jei Lietuva būtų priešinusi rusams, pirmiausia būtų reikėję izoliuoti visus laisvamanius. Nežinau nė vieno, kuris karo atveju būtų jautęs pareigą ginti Lietuvą. Jų simpatijos buvo rusų pusėje, jiems jie būtų ir tarnavę.

Čia, žinoma, kalbama apie situaciją nepriklausomoje Lietuvoje. Okupacijos metu daugelis laisvamanių atsikvošėjo. Tokių gal buvo beveik pusė. Jonavoje tokie buvo Bakanas, Spaičys, Osvaldas ir Valerijus (Valesis) Žėgliūnai. Bet nepriklausomybės metais kiekvieną laisvamanį ne be pagrindo buvo galima vadinti komunistu.

Ko norėti iš mažaraščių Jonavos bedievių, jei dvarininkas profesorius, universiteto rektorius bedievis Mykolas Riomeris „Kultūros“ žurnale išspausdino savo ilgą „mokslinį“ straipsnį apie naująją sovietų 1936 m. konstituciją. Tarsi tos konstitucijos būtų bandę kas nors laikyti. Jos popierius nereiklams rusams galėjo tarnauti kitu tikslu – užpakaliui valyti. Tam tikslui ji ir buvo surašyta ir išspausdinta ant popieriaus. O profesorius su vaikišku naivumu manė, kad yra skirtumas tarp dviejų tualetinio popieriaus pluoštelių, ant vieno kurių buvo Lenino, o ant kito – Stalino atvaizdai.

Juozas Keliuotis savo atsiminimuose [48, 69 p.] teigia, kad dauguma liaudininkų buvo katalikai. Buvę nuoširdžių katalikų ir socialdemokratų, o gal net ir bolševikų.

Tarp liaudininkų katalikų gal ir buvo. Arčiau tikrovės gal būtų teiginys, kad ne visi liaudininkai buvo bedieviai. Daugelis jų buvo indiferentai, tokie, kuriuos davatkos vadino bambizais. Liaudininkų laikraštis „Lietuvos ūkininkas“, ištisis metus koneveikęs „klerikalus“, bent pasveikindavo skaitytojus su Kalėdomis ir Velykomis. Dėl socialdemokratų ir komunistų –

ar ne per daug optimizmo rodo J. Keliuotis? Gaila, kad jis nepateikė pavyzdžių: štai tie ir anie socialdemokratai ar komunistai buvo tikintys, t. y. dar neatsikratę religinių prietarų.

Lietuvoje esant tokiai palyginti laisvai santvarkai, kokia buvo tautininkams valdant, nebuvo reikalo vaizduoti tikintį ar bedievi. Niekas ir nevaizdavo, skelbėsi tokiais, kokie ir buvo. Dvilypių žmonių atsirado tik tarybų valdžios metais, kai partiniai slapčia tuokdavosi bažnyčioje, krikštydavo savo vaikus ir t. t.

Marksistinis žmonių skirstymas į klases pagal turtą Lietuvos kaime pasitvirtino tik iš dalies. Svarbiausia buvo ne turtas-neturtas, o tikėjimas-netikėjimas. Taigi ne pilvas lėmė idėjas, didžiausios reikšmės turėjo idėjos. Žinoma, turėjo reikšmės ir ekonomika. Bedievių Jonavoje buvo daug, maždaug ketvirtadalis gyventojų. Kituose, didžiažemių, kaimuose jų buvo mažiau.

O kai dėl liaudininkų ir socialdemokratų, tai liaudies seimo delegatai, liaudininkas Justas Paleckis ir socialdemokratė Stasė Vaineikienė pardavė Lietuvą už tą pačią kainą, kaip ir komunistai.

Dauguma jonaviečių, tiek bedieviai, tiek ir dalis katalikų, nemėgo A. Smetonos valdžios. Tai buvo suprantama, nes jie buvo mažažemiai, priskiriami prie neturtingųjų. O Smetonos valdžia visais atvejais palaikė ne vargšus, bet turtuolius. To neslėpė nei valdžios žmonės, nei pats tautos vadas A. Smetona.

Vienas Smetonos valdžios kritikų buvo mano tėvas Viktoras Žagarys. Kažkada ilgėjęsis caro, susitaikė su Lietuvos egzistavimu ir nelaukė nei lenkų, nei vokiečių, nei bolševikų. Tautininkų valdžią vis dėlto aštriai kritikavo. Daugiausia Žagarys pyko už tai, kad atėję į valdžią tautininkai pakeitė žemės reformą taip, kad dvarininkams vietoj ankstesnių 80 ha paliko po 150 ha.

Pati dvarų parceliavimo idėja buvo paremta ne tuo, kad jie valdė per daug žemės, o tuo, jog dvarų žemės buvo istoriškai neteisingai įgytos, ne perkant ar kitokiu teisingu būdu, o grobiant. Taigi Lietuvos valdžia vadovavosi Lenino šūkiu: „Grab' nagrabennoje“.

Turbūt sekdami caro valdžios pavyzdžiu, Lietuvos vadovai mokėdavo dideles algas valstybės tarnautojams ir karininkams. Tais laikais būti išsilavinusiam (tegu ir gimnaziją baigusiam), dirbti valstybės tarnyboje reiškė būti ponu. Mažažemius kaimiečius tai piktindavo.

Žagarys pateikdavo pavyzdį, kaip Smetonos valdžia pataikavo turčiams. Čedasų dvaro centrą, likusį po žemės reformos, sudarė 80 ha. Pusę to centro, 40 ha, buvo nusipirkęs generolo Ladygos brolis. Jo žmona dirbo Zablaciaus pradžios mokykloje (Kavolių kaime) mokytoja vedėja. Mėnesio alga buvo apie 450 litų. Tais laikais tai buvo labai dideli pinigai.

Bernas Lietuvoje tiek neuždirbdavo per visus metus, tik Latvijoje tiek mokėjo. Dvaro žemė buvo labai gera, o ūkiniai pastatai, dar dvarininkų statyti, itin prašmatnūs.

Taigi Ladygos iš tiesų buvo turtingi. O Smetonos valdžia jiems dar mokėdavo pašalpą po 50 litų per mėnesį už tai, kad jų ūkis *pavyzdinis*.

Koks ūkis pavyzdinis, o koks ne? Svarbiausias kriterijus čia turbūt būtų ūkio pelningumas. Ar kas skaičiavo, kiek į Ladygų ūkį buvo įdedama pinigų ir kiek gaunama pajamų, pelno? Nepaisant ūkio pelningumo, Smetona galėjo didžiausią pašalpą mokėti sau, nes jo alga buvo dar didesnė už Ladygienės, taigi savo ūkį galėjo dar daugiau nu-blizginti.

Kaip galėjo pasinaudoti Ladygos ūkio pavyzdžiu mažžemis jonavietis? Juk kaime nebuvo atsitikimo, kad rūkalius užžiebtų degtuką ar benzininį žiebtuvėlį, jei gryčioje kūrėnos ugnis ar degė lempa. Degtukas dažnai buvo skeliamas į dvi dalis. Ir valdžia surinktasis iš tokių skurdeivų mokesčiais šelpė naujuosius dvarininkus Ladygas už tai, kad Ladygienė gavo didelę algą. Juk iš ūkio gautais pinigais krizės metais ne kažką tenuveiksi, ūkio „pavyzdiniu“ nepadarysi.

Žagarys ne mažiau kritiškai vertino ir buvusią liaudininkų-socialdemokratų valdžią. Smerkė už valios davimą komunistams, be to, ir vėl – už pašalpas. Grinius šelpė ne dvarininkus, bet bedarbius. O Žagarį tai labai piktino. Kokie ten, po velnių, bedarbiai?! Tinginiai, dykaduoniai! Kas nori, tas darbą susiranda.

Pasakodavo apie mažžemį Mainieivų gudą, kuris rudenį tik skuba savo ūkelį apdirbti, o bulves nukasęs važiuoja į Panevėžį ir ten įsirašo į bedarbius. Ir gauna pašalpą! Kur teisybė?

Paklaustas, kokia valdžia buvo gera, pirmiausia, aišku, minėdavo carą, o Lietuvos valstybė geriausia buvusi „Krikščionių makratų“. Jis žinojo tą žodį, galėjo taisyklingai vartoti, bet pozuodamas tyčia iškreipdavo.

A. Smetonos diktatūra nebuvo tokia griežta kaip italų fašistų ar vokiečių nacionalsocialistų. Nedarė ir Hitlerio režimui būdingų nusikaltimų. Bet vienu atžvilgiu A. Smetonos režimas neturtėliams buvo mažiau patrauklus už italų ar vokiečių.

Pastarieji režimai, bent jau žodžiais, buvo neturtėlių gynėjai. Nacionalsocialistai keikdavo „plukokratų“ (anglų ir amerikiečių), o partijos pavadinime figūravo ir darbas, ir socializmas. Italų dučė irgi buvo socialistas. Kažkada nusifotografavo su Leninu. Tik vėliau jis pasuko tautinio socializmo link.

Žinoma, ne partijos pavadinime esmė ir ne Vokietija pavyzdys. Faktas, kad A. Smetonos režimas atstūmė daug neturtėlių, kartais tiesiai į komunistų glėbį. Vietoj skelbiamos tautos vienybės ji buvo skaldoma.

Įdomios paralelės. Dvarininkas Leninas vaizdavo save proletarų gynėju, o iš neturtinųjų kilęs A. Smetona atvirai pataikavo turtuoliams.

Tiesą sakant, jonavičių „biednystė“ ir didžiažemių „turtingumas“ buvo labai sąlyginiai dalykai. Daugelis „buožių“ rengėsi, valgė prasčiau už jonavičius ir net grytelninkus. Kiek buvo skolininkų bankams, kiek buvo varžytynių, išvaramų iš ūkių, nebuvo girdėti, kad išvaržytų mažžemį. Kentėjo „turtingieji“.

Čia turbūt buvo svarbiau ne pats turtas-neturtas, kiek priklausymas vienai ar kitai kastai, bolševikiškai kalbant, – klasei. Jonavičiai jautė diskriminaciją, pažeminimą, kaip kurie Afrikos negrai. Didžiažemiai jonavičių atžvilgiu laikėsi išdidžiai, nepaisant to, kad neretai buvo „ubagų“ skolininkai. Stambių ūkininkų dukros nedraugavo su mažžemiais, nėjo pas juos į marčias. Šokių vakaruose nesileisdavo „ubagų“ šokdinamos.

Jonavičiai žinojo savo vietą ir į draugus didžiažemiams nesipiršo. Dažnai iš didžiažemių „honorą“ pasijuokdavo, kaip ir anksčiau iš dvarininkų.

Tuomečių Lietuvos kaimų politinių nuotaikų apskritai ir Jonavos kaimo konkrečiai negali tinkamai atspindėti archyviniai dokumentai. Aš daugiausia pasikliauju savo atmintimi. Pats vaikystės metais savo pažiūrų dar nereiškiau, bet įdėmiai klausydavau, ką kalba suaugusieji apie rimtus dalykus. Ir neblogai jų pokalbius prisimenu. Kai kurie iš suaugusiųjų rimtai kalbėdavo ne tik tarp savęs, bet kartais ir su manimi, vaiku. Tarp suteikusių man tokią garbę buvo J. Stankevičius, K. Užkurėlis, A. Dovydėnas, senasis J. Janevičius, V. Griškėnas ir A. Spaičys.

1942 ar 1943 m. Jonavos kaime rinkau aukas vokiškomis markėmis Lietuvos savitarpio pagalbos draugijai, vienintelei vokiečių leistai lietuvių organizacijai. A. Spaičys aukoti atsisakė. Atseit jam pačiam reikia pagalbos. Mat neseniai buvo sudegęs jo ūkinis pastatas – daržinė ir tvartas. Pasiguodė ir dėl kitų savo vargų. Viso bent pusvalandį trukusio pokalbio nebeprisimenu, bet visą gyvenimą nepamiršiu jo filosofijos:

– Jei kas man būtų davęs trejus metus gerai pagyventi, aš likusio gyvenimo galėčiau atsisakyti. Dabar štai baigiu gyvenimą, o šviesios dienos nemačiau.

Taip galvojo ne jis vienas. Mes visi norime gerai gyventi ne danguje ir ne laukti statomo komunizmo, o čia ir dabar. Deja... Iš Jonavos kaimo materialinio ir dvasinio skurdo ištrūkti buvo sunku ir ikikariniais laikais. Ekonomiką tik sužlugdyti staiga lengva, o pakelti galima tik palaipsniui, pamažu. Tai ir buvo daroma. Bet kai kam atrodė, kad Rusijoje vyksta stebuklai – ten staiga pasidarė „gera“ gyventi. O kad Lietuvoje gyventi „bloga“ – kalta valdžia.

Mano menamas laikas buvo Lietuvos valstybės laipsniško sunykimo metai.

1938 m. mirė Jonas Vaškevičius. Į gedulingus pietus buvo pakviestas kunigas M. Vembrė. Pietų dalyviams jis pasakė: „Lietuvos laukia blogi laikai. Kažkam mes teksim, ar lenkams, ar kitiems. Nebebus stalai valgiais apkrauti.“ Jis, be abejo, turėjo galvoje tų gedulingų pietų gausius valgius.

Jau buvo po lenkų ultimatumo. Kryptį į ateitį tas ultimatumas rodė, o Vembrė tą kryptį matė. Karštesni tada įrodinėjo – reikėjo kariauti.

Vienas to meto įvykių buvo Lietuvos kariuomenės manevrai. Atrodo, kad tai įvyko 1937 m. Vakare kaimo jauni vyrai gavo šaukimus. Mobilizacija! Kitą dieną moterys pas Žagariusrovė linus. Visos nusiminusios svarstė: bus karas ar ne? Griškėnienė verkė: kas man bus su vaikais, jei Ladusį į karą išsiųs? Bet tai buvo tik pratybos.

Blogos nuotaikos ir nuliūdymas užvaldė 1939 m. po Klaipėdos atplėšimo. Tada jau nebuvo karo šalininkų. Visi suprato, kad Lietuva viena su vokiečiais kariauti nepajėgs. O talkininkų neatsirado.

Taip tada atrodė. O dabar rodosi, kad tai būtų buvusi geriausia išeitis. Sakoma, kad Smetona numatęs karą ir Vokietijos pralaimėjimą, todėl ir atidavęs Klaipėdą. Jei taip gerai numatė, kaip tik reikėjo kariauti. Lietuva būtų patekusi į tarpą šalių, kariavusių prieš Vokietiją ir laimėjusių. O tokios šalies bolševikai nebūtų ištrynę iš žemėlapių, kaip neištrynė Lenkijos. Ir Rytprūsiai dabar būtų ne rusų, o mūsų.

1939 m. prasidėjo ir ilgai tęsėsi rusų ir anglų bei prancūzų derybos. Mano brolis Osvaldas Žagarys turėjo paties susimontuotą vienos lempos radijo imtuvą. Kaimynai atėję klausinėdavo, kaip eina derybos. Osvaldas atsakydavo: „Derasi dėl mūsų.“ Spaudoje taip pat buvo užuominų, kad deramasi dėl Pabaltijo. Buvo aišku, kad nei anglams, nei prancūzams Pabaltijo nereikia. Jei derasi, matyt, reikia rusams. Tą nujautė ir kiti politika besidominantys, todėl klausdavo Osvaldo, gal mus atiduos rusams? Osvaldas atsakydavo:

– Jau ką vokiečiai, tai geriau rusai. Nors lygiateisiai nariai būsim.

Osvaldui pačiam savo kailiu tą „lygiateisiškumą“ teko patirti...

Keista buvo ikikarinės Lietuvos politika. Kai buvo atiduota Klaipėda, „Karyje“ buvo pavaiduotas apkarpytos Lietuvos, be Vilniaus ir Klaipėdos žemėlapis. Vidiniame žemėlapių konture – Lietuvoje – žingsniuojama kareivis su šautuvu ant pečių ir sako: daugiau neduosim nė pėdos žemės! Ir vis dėlto atidavė. Ne pėdą, ne dalį, o viską, kas buvo likę. Visais penkais atvejais, kai galbūt arba tikrai reikėjo imtis ginklo, buvo kapituluota. Prisiminkime tuos atvejus:

- lenkų ultimatumas, 1938 m. kovas;
- vokiečių ultimatumas, 1939 m. kovas;

- proga atsiimti Vilnių, 1939 m. rugsėjis;
- „savitarpio pagalbos“ sutartis, 1939 m. spalį;
- rusų ultimatumas, 1940 m. birželis.

Dabar turbūt visiems aišku, kad kapituliavimo politika buvo blogiausias variantas iš visų galimų. Blogiau būti negalėjo.

Valdantieji ne tik patys buvo pasidavę apatijai ir neveiklumui, bet ir savo piliečių neorientavo į galimas negandas. Miegokit ramiai, lietuviai! Ramiai miegota iki pat 1940 m. birželio 13 d. Tada susigriebta – priešintis per vėlu. Tuo tarpu suomiai jau nuo vokiečių ir lenkų karo pradžios ėmė ruošti karui su rusais.

1939 m. pas Žagarius lankėsi tolimas giminė Osvaldas Čižiūnas iš Daržapievės. Šiltą vasaros vakarą kieme Osvaldas Čižiūnas su Žagariais aptarinėjo Lietuvos ateitį. Čižiūnas pasakojo, kad vokiečių laikraštyje ar žurnale esąs išspausdintas pokario Europos žemėlapis. Ten pavaizduota labai didelė Lietuva. Osvaldas Žagarys suabejojo, ar iš viso išliks Lietuva. O Žagarienė reziūmavo: matyt, taip ir bus, ar bus Lietuva didelė, ar visai jos neliks. Taip, kaip yra, matyt, nebebus.

Vėlesnis vokiečių elgesys, okupavus Lietuvą, nerodė, kad jie buvo už Lietuvą, didelę ar mažą. Osvaldas Čižiūnas buvo lakios fantazijos žmogus. Kilo abejonių, ar galėjo toks žemėlapis būti skelbtas vokiečių. Bet apie 1964 m. vartydamas senus „Trimito“ žurnalus aptikau mažą straipsnelį. Ten kaip tik ir buvo minimas tas O. Čižiūno nupasakotas žemėlapis. Buvo nurodyta ir kokiam vokiečių leidinyje ir kada jis buvo išspausdintas.

SPAUDA

Nepriklausomybės metais laikraštis buvo retas svečias kaimiečio namuose. Dar retesnė buvo knyga.

Nepriklausomybės pradžioje pirmasis kaimui skirtas laikraštis buvo „Ūkininko patarėjas“. Iš pradžių jis ėjo kaip nedidelio formato brošiūros. Vėliau pradėtas leisti dabartinio laikraščio pavidalu. Toks pat brošiūromis netrukus po karo pradėjęs eiti buvo šaulių organizacijos „Trimito“ laikraštis. Šių laikraščių tiražas buvo mažas. Vargu ar Jonavoje buvo bent vienas jų prenumeratorius. „Ūkininko patarėjas“ 1931 m. dar tebėjo brošiūromis, vidutiniškai 40 p. knygutėmis, kurių formatas buvo maždaug 15 × 24 cm. Jo periodiškas buvo du numeriai per mėnesį, prenumeratoros kaina su priedais metams – 5 Lt. Vėliau „Ūkininko patarėjas“ virto dabartinio pavidalo laikraščiu. „Trimitas“ išeidavo maždaug

tokio pat formato knygutėmis, kaip ir „Ūkininko patarėjas“, vidutiniškai 32 p. Puslapių numeracija, kaip ir „Ūkininko patarėjo“, buvo ne kiekvienos brošiūros atskirai, o nuo metų pradžios, todėl tų puslapių per metus susidarydavo šimtai ir tūkstančiai. „Trimitas“ išeidavo kas savaitę. Jo prenumeratos kaina 1926 m. buvo 13 Lt metams. Vėliau „Trimitas“ virto savaitiniu žurnalu. Jo prenumeratos kaina 1940 m. buvo 5 Lt metams.

„Ūkininko patarėjo“, virtusio savaitraščiu, prenumeratos kaina liko ankstesnė – 5 Lt metams.

Tai buvo turtingiausias priedų kaimo laikraštis. Vienas priedų buvo „Jaunasis ūkininkas“, ejęs kartu su kiekvienu „Ūkininko patarėjo“ numeriu. Tai nedidelis laikraštėlis, 12 p., 24 × 32 cm formato, skiriamas jaunųjų ūkininkų ratelių (JŪR) organizacijos nariams.

Antrasis laikraštinis priedas, mažesnės apimties ir lankęs rečiau, ne kas savaitę, buvo „Šeiminkė“, skirtas moterims. Audimas, mezgimas, valgių gaminimas, gėlės ir pan.

Be šių laikraštinių priedų, dar būdavo kasmečių knygų priedų. Tai – kalendorius ir knygos žemės ūkio temomis. Pvz., „Daržovių auginimas“, „Žalios“ ir kt. Prisimenu, vienais metais „Ūkininko patarėjo“ prenumeratoriai gavo didelę, vertingą knygą „Kaimo statyba“. Mažesnės apimties knygelių būdavo daugiau negu viena.

Mano menamu laiku, be „Ūkininko patarėjo“, plačiau skaitomi kaime buvo dar du laikraščiai. Tai – „Lietuvos ūkininkas“ ir „Mūsų laikraštis“. Žiūrint iš šių dienų, iš trijų maždaug vienodos kainos savaitraščių naudingesnis buvo „Ūkininko patarėjas“. Bet to meto kaimiečiams už ūkio reikalus svarbiau buvo ideologiniai dalykai. Kiek žinau, „Ūkininko patarėją“ Jonavoje prenumeravo tik tikėjimo dalykams abejingas Jonas Stankevičius, kadangi tas laikraštis buvo neutralus, negynė nei kairės, nei dešinės. „Lietuvos ūkininką“ prenumeravo tas pats Jonas Stankevičius, bedieviai K. Užkurėlis ir K. Bakanas. Galbūt kas nors iš mūsų tolimesnių kaimynų bedievių – gal Žėgliūnai, gal A. Spaičys, nežinau. Katalikišką „Mūsų laikraštį“ prenumeravo mūsų Žagarių šeima, J. Janevičius, Jonas Vaškevičius. Galimas dalykas, niekas daugiau.

Iš trijų minėtų kaimo savaitraščių man didžiausia vertybė buvo „Mūsų laikraštis“. Aš pritariau jo katalikiškai krypčiai, bet ne tai buvo svarbiausia. Labiausiai laukdavau to laikraščio dėl jame spausdinamų „Nuotykių keliaujant“, kuriuos rašė Jonas Kudreikis. Tą tęstinį rašinį „Mūsų laikraštis“ spausdindavo kiekviename numeryje. Tie nuotykių buvo įdomesni už bet kokią pasaką, nes buvo panašūs į tikrovę. Neprisimenu tų kelionių pagrindinio herojaus vardo, bet dar žinau to herojaus palydovų, trijų negrų vardus: Mbaba, Vango ir Lukunga. Ko gero, tų palydovų buvo keturi, bet ketvirtojo vardo neprisimenu. Amerikos žemyne nuotykių ieškotoją lydėjo indėnas, vardo neprisimenu, lyg būta krikščioniško.

Kažkuriais metais „Mūsų laikraštis“ atsiklausė skaitytojų, ar dar tęsti „Nuotykius keliaujant“. Sulaukė tie „Nuotykių“ aiškaus skaitytojų palaikymo ir buvo spausdinami toliau, iki pat rusų išlaisvinimo. Paskutiniai nuotykių vyko Ramiojo vandenyno salose.

Kartais po dešimčių metų man kildavo klausimas, kas buvo tas Jonas Kudreikis, koks jo likimas, mat niekad daugiau jis nebesapirė nei kaip rašytojas, nei kokioje kitokioje veiklos srityje. Pagaliau knygoje „Antanas Poška“ [49, 33 ir 137–142 p.] radau paaiškinimą: Jonas Kudreikis – tai Kauno studentas esperantininkas Česlovas Kaunas. Toje knygoje yra ir jo kartu su kitais esperantininkais nuotrauka. Įdomu, ar jis buvo kada iš Lietuvos išvykęs? Kaip esperantininkas gal ir buvo. Bet kad būtų išvykęs už Europos ribų, tikimybė maža. Buvo tik geras fantazuotojas. Jei ne rusų išlaisvinimas, gal būtų tapęs žymiu rašytoju?

„Lietuvos ūkininke“ kažkiek panašių nuotykių tęsinį spausdino kažkoks I. Dambrauskas, pavadinimu „Laimės beieškant Brazilijoje“. Man tie nuotykių Brazilijoje buvo nuobodūs, nepalyginti su Kudreikio aprašomais. Autorius dirba plantacijoje, prižiūrotojas ragina „vamos, vamos“ (greičiau). Štai ir visi nuotykių. Gal tie nuotykių buvo tikri, todėl ir neįdomūs?

Katalikiškus laikraščius ir žurnalus platindavo kunigai, daugiausia kalėdodami. Stankevičių namus kunigas kalėdodamas lankydavo. Įtariu, kad kunigo vizito metu šeimininkai „Lietuvos ūkininką“ slėpdavo. Aiškūs bedievystės įrodymas. „Lietuvos ūkininkas“ išeidavo 12 p. apimties. Vienintelis jo priedas buvo tik kalendorius, prenumeratos kaina metams – 5 Lt. „Mūsų laikraštis“ taip pat 12 p., priedas – tik kalendorius, metinė prenumerata iš pradžių buvo 4 Lt, vėliau (nuo 1938 m.?) padidinta iki 5 Lt.

Antanas Stuoka buvo beraštis, nemokėjo skaityti, bet prenumeravo kovingą bedievių laikraštį „Laisvąją mintį“. Be jo, tą laikraštį skaitė ir platino komunistas pagrindininkas Pranas Žėgliūnas, galimas dalykas – A. Spaičys.

Iš žurnalų Jonavos kaime Emilija Vaškevičienė, Jono Vaškevičiaus (Pakrioklio) žmona, prenumeravo grynai religinį, jėzuitų leidžiamą žurnalą „Žvaigždė“. Iš pažangiųjų žurnalų kaime buvo žinoma prokomunistinė „Kultūra“. Nežinau, ar ją kas Jonavoje prenumeravo, gali būti, kad Spaičys, Žėgliūnai.

Mano menamais vaikystės metais išeidavo penki žurnaliukai vaikams: „Saulutė“, „Kregždutė“, „Šaltinėlis“, „Žiburėlis“ ir „Žvaigždutė“. Pastaroji buvo katalikiškas Angelo sargo vaikų draugijos laikraštėlis. Jį 1935 m. ir 1936 m. savo vaikams Vladui ir Broniui Stankevičiams prenumeravo artima mūsų kaimynė K. Stankevičienė. Tų dvejų metų žurnaliukų komplektai buvo susegti, bandyta įrišti. Kai Vladukas mirė, o Branis paaugo (gim. 1925 m.), jam tie vaikiški laikraštėliai pasidarė nebeįdomūs. Jis pasiūlė man pirkti tuos komplektus. Pirkau. Ar mokėjau nuosavais sutaupytais, ne tėvų pinigais, ar kokiais

taip pat mano žinioje buvusiais daiktais, nebeprisimenu. Man tie komplektai buvo labai įdomūs. Todėl 1938 m. rudenį, kalbėdodamas kunigui M. Vembrei, pareiškiau norįs prenu-meruoti „Žvaigždutę“ 1939 metams. Taip pat už savo pinigus – du litus. Laukiu ateinant laikraščių – nėra. Bet ateina „Žvaigždė“, kuri nebuvo užsakyta. Tada paaiškėjo man labai nemaloni tiesa. Kunigas Vembrė už mano pinigus užsakė „Žvaigždę“.

Kaip tai paaiškinti? Paprasčiausia būtų – kunigas apsiriko. Paprasta, bet tuo Žagariai nepatikėjo. Mat buvo taip: netolima Onušio parapija, nežinau kokiomis sąlygomis, grynai religijos stiprinimo interesais ar jai kokiu būdu buvo kompensuota, pažadėjo, kad tai Panevėžio vyskupijos parapijai, kurioje bus daugiausia „Žvaigždės“ skaitytojų, bus skirtas iki tol Onušio bažnyčiai priklausęs Betliejaus skulptūrėlių rinkinys. Vaikelis Jėzus, šv. Juozapas, šv. Marija, trys karaliai, avys, jaučiai, piemenys ir kt. Tai kun. Vembrė ir užsimojo tą Betliejų laimėti. Taip uoliai platino „Žvaigždę“, kad tą konkursą laimėjo Suvainišio parapija ir Betliejų gavo.

Tėvai nesupyko dėl kun. Vembrės tokio poelgio. Na, kad jam reikėjo, tai jis ir užsakė. Ką padarysi. Taigi jiems tai nieko, o man? Kur mano svajonė? Nežinau kaip, gal pašte, užsakė ir man „Žvaigždutę“, jau už šeimos, ne mano pinigus. Gavau jau gal kovo mėnesį iš karto tris ar keturis numerius, nuo metų pradžios. Tą žurnaliukų siuntą kartu su mama pasiėmėme iš pašto. Po to lankėmės Menkiukų krautuvėje ant Ratkūnų gatvės ir miestelio aikštės kampo. Kažkur ten parduotuvėje palikau tuos laikraščius, pamiršau. Grįžus į parduotuvę, Menkiukas grąžino.

1939 m. „Žvaigždutė“ buvo jau mažiau įdomi negu ankstesnių metų. Buvo daug rašoma apie „Žvaigždutės“ bendradarbius. Kam man, vaikui, apie juos žinoti? Gali tų bendradarbių visai nebūti, tegu tik būna pasakų. Rašinėliai, bendradarbių kūrinėliai ar eilėraščiai mažiau įdomūs. Jau nekalbant apie pačių bendradarbių stovyklą, vykusią 1939 m. vasarą prie Dubysos, Butkiškėje, pas kun. Praną Bikiną. „Mes, „Žvaigždutės“, bendradarbiai stovyklaujam josios garbei.“ Garbės kažkam gal ir buvo, bet kiek įdomumo iš to skaitytojams – vaikams? Iš tų bendradarbių prisimenu Birutę Pečiokaite – vėliau Adomėniene, rašytoją, Eugenijų Matuzevičių – poetą, Anzelmą Matulaitį – vėliau poetą Matutį, Joną Šiožinį, Paulių Drevinį, Antaną Zabulionį (Pupų Dėdės „anūkėlį“), Juozą Iškauską, Algirdą Skinį (tą patį, kuris padėjo K. Kubilinskui jo išdavystėje).

1940 m. „Žvaigždutė“ ėmė spausdinti „Spindulio“ giliaspaudė. Leidinėlis pasidarė gražesnis, bet dar mažiau įdomus vaikams. Kam reikalingos tos gražios iliustracijos? Kam reikalingas Švietimo ministerijos pradžios mokyklų (?) departamento direktoriaus Mečislovo Kviklio portretėlis ir jo žodis vaikams? Neįdomu.

Atėjus bolševikams, laikraštėlių uždarė.

1939 m., be minėtų trijų leidinių („Mūsų laikraščio“, „Žvaigždės“ ir „Žvaigždutės“), mūsų namus lankė dar pora laikraščių ar žurnalų, nežinau, kaip tiksliai juos vadinti.

Vienas jų buvo „Saleziečių žinios“. Nežinau kada sesuo Bronė jį užsakė, bet 1929 m. jis jau būdavo mūsų namuose. Taip ir ėjo nesustodamas ir pakartotinai neužsakomas iki 1940 m. vasaros. Jo periodiškumas buvo šeši numeriai per metus. Apimtis – 12 p., maždaug 15 x 24 cm formato. Daug rašė apie vienuolių saleziečių veiklą, palaimintąjį, vėliau šventąjį kunigą Joną Bosko, saleziečių įkūrėją. Dar daugiau rašė apie misijas tarp indėnų, negrų ir kitų. Tai ir buvo įdomiausia. Leidinys buvo spausdinamas Italijoje, Torino (Turino) mieste, saleziečių centre.

Pastovios to laikraščio prenumeratos kainos nebuvo. Skaitytojai buvo raginami aukoti. Viename numeryje buvo aprašytas toks epizodas. Esą žmogus sakąs, kam man mokėti pinigų už laikraščius, jei „Saleziečių žinias“ man veltui siuntinėja. Laikraščio moralas: „Saleziečių žinios“ siuntinėjamos ne veltui. Jos tik neturi nustatytos prenumeratos kainos. Skaitytojai turi sumokėti, kas kiek gali.

Dar vienas mūsų šeimos prenumeruojamas katalikiškas leidinys buvo „Lurdas“. Jis mūsų namus pasiekdavo nuo 1937 m. iki 1940 m. vasaros. Brošiūra panašaus formato kaip ir „Žvaigždė“, „Žvaigždutė“, „Saleziečių žinios“. Puslapių buvo daugoka, gal apie 30, išeidavo kartą per mėnesį.

Nors ir labai katalikiškas, šis leidinys buvo kitoks negu pernelyg davatkiška „Žvaigždė“. „Lurdas“ daug rašė religinėmis temomis. Bet ir tos religinės temos nėra vienokio įdomumo. Jei „Lurdas“ rašė apie stebuklingus, gydytojų patvirtintus stebuklingus išgijimus Lurde, buvo įdomiau skaityti negu apie sakramentų reikšmę. „Lurdas“ rašė apie Vokietijoje Konersroite (Konnersreut) tuo metu gyvenusią stigmatizuotą Teresę Noimanaitę (Neumann), kuri gyveno nieko nevalgydama, tik priimdavo Švenčiausiąjį Sakramentą. „Lurdas“ rašydavo apie naujausius išradimus, pvz., apie tuo metu pasirodžiusį įtaisą, kuris automatiškai atidaro duris žmogui prisiartinus. Apie tuo metu pradėtą kultivuoti naują sportinį žaidimą – stalo tenisą, tuomet vadintą „ping-pong“. „Lurdas“ gal buvo pirmas leidinys, pradėjęs spausdinti komiksus. Iš pradžių tai buvo „Petro Apynio ir Jonelio Ažuo-lėlio nuotykinga kelionė statinėje“. 1940 m. (?) tą komiksą pakeitė „Ponas Dumeliotas“.

Apie „Lurdo“ turinį tame pačiame laikraštyje buvo išreikšta tokia mintis: tegu užsikabina ant tokių nerimtų temų jas mėgstantys, tai tada gal perskaitys ir kitus, rimtus, religinius rašinius.

Įdomi, skandalinga istorija atsitiko mūsų kaimynui Braniui Stankevičiui su laikraščiu

„Iliustruotas pasaulis“. „Lietuvių enciklopedijoje“ [2] rašoma, kad pradėtas leisti 1936 m. gruodį, bet iki 1937 m. rudens aš nebuvau nieko apie jį girdėjęs. Tą 1937 m. rudenį pas mus atėjęs paauglys, 13 m. Branis, su užsidegimu ėmė pasakoti: „Iliustruotas pasaulis“ žada stebuklus. Eis 16 p. apimties kas savaitę ir metiniams prenumeratoriams kaina labai maža. Kokia, nebeprisimenu.“ Mano tėvas apie tai atsiliepė skeptiškai. Negali būti. Čia kažkas ne taip.

Bet Branis tą laikraštį užsisakė. Ir ką pasakysi – eina laikraštis 16 p., siunčia ir žadėtas knygas. Ėjo, kol pasigirdo žinia: jo leidėjas pabėgo su prenumeratorių pinigais į Argentiną. Pagal [2] duomenis, laikraštį leido L. Gurskis ir V. Gedgaudas. Tas pabėgėlis buvęs L. Gurskis, išvykęs į užsienį 1938 m. kovo mėnesį. Nežinau, kiek Branis gavo iš žadėtų knygų – laikraščio priedų, bet vieną jų ir aš perskaičiau. Tai buvo klaipėdiečio – šilutiškio rašytojo vokiečio H. Zudermano (Sudermann) knyga „Rūpestis“.

Taigi kai pabėgo vienas laikraščio savininkų su pinigais, laikraštį perėmę nauji leidėjai pasiūlė prenumeratoriams pridėti, neprisimenu, kiek pinigų, gal du ar tris litus, kad galėtų toliau leisti laikraštį. Kiek žinau, Branis tų reikalaujamų pinigų nenusiuntė ir laikraščio neteko.

Kai paaiškėjo leidėjų afera, „Lietuvos ūkininkas“, negailėdamas stipresnių išsireiškimų, pasityčiojo: štai kas išeina iš žadamų gėrybių, nebūkit lengvatikiai, neduokit progos afevistams jus apsukti.

Atsakydamas „Iliustruotas pasaulis“ pasiguodė, kad kolegos laikraštininkai apšmeižė laikraštį. Dar skaudžiau, kad tą padarė pažangus laikraštis. Leista suprasti, kad „Iliustruotas pasaulis“ taip pat pažangus. „Lietuvos ūkininkas“ atsikirto, kad pažangumas niekaip nesusijęs su sukčiavimu, ir sukčiai negali būti pripažinti pažangiais.

Gal tas „Iliustruotas pasaulis“ šiek tiek ir traukė pažangumo link iki L. Gurskio pabėgimo, nes nieko nerašė religinėmis temomis. Bet jį turbūt būtų buvę galima priskirti greičiau prie geltonosios spaudos negu prie pažangiosios. Sergantis mano tėvas kartais manęs prašydavo: nueik pas Stankevičių, atnešk man pasiskaitymui „Iliustruotą pasaulį“. Jei jis būtų buvęs tikrai pažangus, tėvas nebūtų jo skaitęs. Galima neabejoti tik tuo, kad po L. Gurskio pabėgimo laikraščio leidimą tikrai perėmė grynakraujai pažangieji: Karolis Vairas-Račkauskas, Mečys Gedvilas ir Justas Paleckis. Bet ir tas pažangus leidinys ėjo neilgai, tik iki naujųjų 1939 m.

Mūsų, Žagarių, namus be prenumeruojamų laikraščių, atsitiktinai pasiekdavo atskiri laikraščių ar žurnalų numeriai. Yra tekę skaityti geltonosios spaudos laikraščius „Diena“, „Sekmadienis“, „Sekmadienio paštas“. Kartais pasimaišydavo J. Paleckio laikraštis „Laiko žodis“.

Brolis Osvaldas nevengė paskaityti ir pažangiosios spaudos. Turbūt iš Žėgliūnų namų kilimo mūsų namuose yra pasitaikę skaityti komjaunuoliško (legalaus) vieną kitą numerį „Mūsų jaunimo“. Parsinešdavo iš savo draugų Dūdiškių Galvanauskų atskirus „Kultūros“ žurnalo numerius. Iš Galvanauskų šeimos trys broliai tarybiniais metais buvo uolūs partiniai. Vienas jų dėl didelio patriotizmo buvo gavęs Prokuroro pravardę.

Brolis Romualdas mokėsi Panevėžio amatų mokykloje. Buvo šaulių ir ateitininkų organizacijų narys. Prenumeravo ateitininkų žurnalą „Ateitis“. Iš jo į mūsų namus pateko šeši 1939 m. pirmojo pusmečio to žurnalo numeriai. Buvo pas mus vienas žurnalo „Ateities spinduliai“ numeris. Abu buvo katalikiškos moksleivijos žurnalai. Kuo jie skyrėsi vienas nuo kito ir kam jie buvo reikalingi du labai panašūs, nežinau. Be to, brolis Panevėžyje prenumeravo „Amatininko“ žurnalą. Perskaitytus numerius parvežė į tėviškę. Buvo vienerių metų komplektas. Nežinau, iš kur gavęs, brolis iš Panevėžio parvežė ir kitų žurnalų komplektų: „Skautų aidas“, „Jaunosios kartos“, „Pavasario“, „Trimito“. Buvo mūsų namuose atskirų „Kario“ žurnalo numerių. Esant labai dideliame norui skaityti ir literatūros deficitui, tai buvo didelis turtas.

Neturiu tikslių duomenų, kiek ir kokių laikraščių bei žurnalų prenumeravo ir skaitė jona viečiai. Įtariu, kad mūsų namuose buvo daugiausia literatūros. Antrąją vietą skirčiau Stankevičių šeimai. Tuo tarpu daugiau kaip pusė kiemų apsiėjo be spaudos. Nebuvo poreikio, nebuvo skaitančiųjų, nors dauguma kaimiečių buvo raštingi, bent jau mokėjo skaityti.

1940 m. vasarą gausybė laikraščių ir žurnalų buvo uždaryti, išskyrus laikinai paliktą „Kultūrą“. Paskutinio „Mūsų laikraščio“ numerio pirmajame puslapyje buvo Jono Martinaičio didelis piešinys – javų varpų vainikas. Jį per alkūnes laiko du valstiečiai, vyras ir moteris. Skaitytojai sveikinami su tekančia saule, kuri buvo pavaizduota varpų vainiko fone, panašiai kaip tarybinuose herbuose. Po to vietoj „Mūsų laikraščio“ ir „Lietuvos ūkininko“ buvo siuntinėjamas „Ūkininko patarėjas“. Jo turinys, aišku, buvo jau labai pažangus, nedaug panašus į ankstesnį. Pagaliau ir to „Ūkininko patarėjo“ pavadinimas 1940 m. gale buvo pakeistas į „Valstiečių laikraštį“.

Atskirai reikėtų paminėti Joną Martinaitį, taip gražiai atsisveikinusį su „Mūsų laikraščio“ skaitytojais. Jis mano menamu metu keliuose leidiniuose spausdindavo savo tęstinius humoristinius, kažkiek panašius į komiksus piešinėlius – karikatūras ir eiliuotus tekstus po jais. Pažymėdavo juos taip: „Jono Martinaičio piešiniai ir žodžiai.“ Jo piešinėlių herojai „Mūsų laikraštyje“ – Tadaušas Dūdelė. „Ūkininko patarėjo“ priede „Jaunasis ūkininkas“ buvo aprašinėjami Petras Cvirka ir Algis Trumpa. „Trimitas“ buvo piešiamas ir apdainuojamas šaulys Budrys ir šaulė Onutė (?). Vėliau J. Martinaičio apdainuojamu herojumi tapo šaulys Kruoputis.

Iš spaudos, kurioje bendradarbiavo Jonas Martinaitis, galima spręsti, kad jis pats nebuvo pažangus. Tą varpų vainiką paskutiniame „Mūsų laikraštyje“ nupiešė tikriausiai bolševikų gražiai paprašytas. Vėliau, tais pirmaisiais tarybiniais metais, J. Martinaitis niekur nebeapasireiškė. Jo kūryba buvo atgijusi tik vokiečių metais, kai „Savaitės“ žurnale aprašinėdavo ir piešdavo „Barnabą Dūlį“.

J. Martinaičio kūryba kaime buvo populiari. Mano tėtis, jei neskaitydavo viso „Mūsų laikraščio“, prašydavo mane perskaityti „Tadaušą Dūdelę“. J. Martinaitis mokėjo aptikti aktualius to meto reiškinius ir pažvelgti į juos su humoru. Mano atmintyje išliko epizodas, kai Tadaušas Dūdelė bandė nusipirkti iš varžytynių miško medžiagos statybai. Rezultatas – „jis apipešiotas grįžo namolio, reikės jam tvartą drėbti iš molio“.

Mat anos nepriklausomybės metais labai svarbi eksporto prekė buvo mediena. Dėl žmonių pertekliaus kaime miškų tada Lietuvoje buvo likę tik 18 % bendrojo ploto. Geriausią medieną veždavo į užsienį, sau – kas liko ir labai brangiai, iš varžytynių.

Tadaušas Dūdelė kartais pasireiškėdavo kaip išradėjas – racionalizatorius. Kartą įkinkė šunį į prietaisą, panašų į maniežą. Kad šuo bėgtų ratu ir sukėtų diskinį pjūklą, šuniui prieš nosį pakabino dešrą. Tas šuo vejasi nepasiveja dešros, o Tadas pjauna malkas. Kitąkart sename kibire sumontavo radijo imtuvą.

Timptelėjo Tadas vini,

O kad jį kur ir devyni,

Aparatas čirškė, svilo...

Čia mano atmintis nutrūksta.

„Trimate“ Martinaitis „pavarydavo“ ant lenkų, vokiečių. Piešdavo lenkų uždarytas, užkaltais langais lietuvių mokyklas. Vokiečiai nacionalistai lietuvių Šilaitį pripūtė vokiškos dvasios, jo pavardę pakeitė į Šilatt ir užsiundė ant lietuvių. Prisimenu porą eilučių:

Jau Šilatas išmuštruotas,

Veikia heiliškai jo protas...

Ir toliau panašiu stiliumi.

J. Martinaitis buvo savotiškas Kazio Binkio pasekėjas. Pirmasis populiarus, nebrangus ir gana plačiai skaitomas kaimo laikraštis buvo ne minėti trys savaitraščiai („Ūkininko patarėjas“, „Lietuvos ūkininkas“, „Mūsų laikraštis“), bet „Mūsų rytojus“. Aš jo nebeprisimenu. Bet anksčiau jis būdavo mūsų namuose. Prisiminimų apie jį mūsų šeimoje buvo daug. Ir daugiausia buvo minimos tame laikraštyje spausdintos Kazio Binkio eilės. Vyresni mano broliai deklamuodavo atmintinai išmokus Binkio posmus, pvz., apie kriaučių Motiejų, sugalvojusį tapti politiku (savotiškas tų laikų Valinsko atvejis?).

*...Ei, Motiejau, mesk tą velnią,
Negi būsime mes be kelnių?*

....

*...Bet blogiausia agituoti,
Žmonės tamsūs, žmonės juodi,
Jie nebetiki į žodį,
Prašo darbu viską rodyt!*

Pirmosios respublikos laikais laikraščio popierius taip pat buvo turtas. Seni laikraščiai jokiū būdu nebuvo išmetami kaip šiukšlės. Jie buvo naudojami gyvenamųjų patalpų sienoms ir luboms klijuoti. Kiti buvo naudojami kaip vyniojamasis popierius.

Mūsų kamaros lubų dalis buvo išklijuota laikraščiais, kaip man aiškino, švedų kalba. Prisimenu jų antraštes didelėmis raidėmis: „Dagens nyheter sondags bilaga.“ Tada jos man nieko nereiškė. O dabar, nemokėdamas švedų kalbos, mėgėjiškai verčiau: „Dienos naujienų sekmadienio laida.“ Man ilgus dešimtmečius nebuvo aišku, kaip tie švediški laikraščiai pateko į mūsų namus.

Pagaliau vienas vyresniųjų brolių man paaiškino. Esą Suvainišio žydai prekybininkai pirkdavo iš užsienio, šiuo atveju, iš Švedijos, senus laikraščius parduodamoms prekėms, tarkim, silkėms, suvynioti. Dalį tokių importuotų laikraščių parduodavo ir kaimiečiams, kurie to pageidavo.

1940 m. birželio mėnesį, neprisimenu, kokiame laikraštyje skaičiau, kaip pas einanti šalies Prezidento pareigas Justą Paleckį apsilankė trys Lietuvos ateitimi susirūpinę vyrai – Savanorių kūrėjų organizacijos vadovas, „Trimito“ redaktorius J. Kalnėnas ir trečias, kurio nei pareigų, nei pavardės neprisimenu. J. Paleckio pažadų buvo prirašytas pilnas puslapis. Dar buvo tos delegacijos nuotrauka su J. Paleckiu.

Kai lietuviai 1939 m. perėmė administruoti Vilnių, buvo pasakojamas ar tai anekdotas, ar tikras įvykis. Lietuvį valdininką, šiek tiek mokėjusį ar bent jau suprantantį lenkiškai, apspito didelis būrys lenkų ir apipylė klausimais. Ar bus duonos ir mėsos, ar bus žibalo ir druskos, ar bus darbo ir koks bus atlyginimas, ir t. t. Gerai nemokėdamas lenkų kalbos ir į visus klausimus neturėdamas atsakymų, lietuvių administracijos atstovas daug nesivargino. Linkt į vieną pusę ir sako: „Všystko bendzi!“, pasisuka į kitą – „dobže bendzi!“ ir toliau kartoja – „všystko bendzi, dobže bendzi, všystko bendzi, dobže bendzi“.

Panašiai ir Paleckis. Ko tik neklausia tie susirūpinę vyrai, į viską atsakymas teigiamas. Nepriklausomybė? Bus ta nepriklausomybė, nesijaudinkit. Bus ne tik nepriklausomybė, bet ir laisvė. Šaulių organizacija? Jos veiklos sfera bus išplėsta, iš valstybės ji gaus

visapusišką paramą. Ir t. t., ir panašiai. „Všystko bendzi, dobže bendzi.“ Tik nepasakė Paleckis, kur tie šauliai plėtos savo veiklą, kur juos remis valstybė – Lietuvoje ar Sibire.

Maždaug tuo metu perskaičiau „Mūsų laikraštyje“ žinutę: „Respublikos Prezidentas lankėsi kalėjime.“ Toks ar panašus buvo to straipsnelio pavadinimas. „Š. m. birželio ... d. einąs Respublikos Prezidento pareigas ministeris pirmininkas Justas Paleckis aplankė įkalintus buv. Vidaus reikalų ministerį K. Skučą ir buv. Saugumo departamento direktorių A. Povilaitį.“

Tuomet, o ir vėliau, nieko negalėjau suprasti. Nors buvau vaikas (9 metų), galvoje netilpo, kaip gali Prezidentas lankyti kalinius. Na, jei apsilankytų kokioje ligoninėje ar senelių namuose, gal tą ir galima būtų suprasti. Bet lankyti kalinius? Stebuklai žydų bažnyčioje.

Po keleto dešimtmečių ėmiau abejoti. Matyt, aš ten kažko nesupratau ar ne taip buvo parašyta. O gal kai sirgau, karščiau, įsmigo man į atmintį kažkokia klejonė? Dar lyg panašiau būtų buvę į tikrovę, jei tuos kalinius prieš pabėgimą būtų aplankęs A. Smetona. Paguodęs, sutvirtinęs dvasią, pasakęs, kad taip reikia, jūsų aukos tėvynė nepamirš. Bet J. Paleckis lanko suimtus liaudies priešus? Tai buvo mano konfliktas su savimi. Prisimenu, bet netikiu.

Tą konfliktą išsprendė devintojo dešimtmečio permainos Lietuvoje. Po cenzūros panaikinimo iš spaudos sužinojau. Buvo tada Paleckis kalėjime. Tik ne vienas, o kartu su jį varinėjantiu Maskvos Lietuvai skirtu gubernatoriumi Dekanozovu. Matyt, tam buvo sunku patikėti, kaip galėjo buržuazinės Lietuvos valdžia atiduoti priešams susidoroti savo aktyviausius gynėjus nuo tų pačių priešų. Todėl jis ir norėjo savo akimis įsitikinti, ar tikrai tie lietuviai tokie subinlaižiai. Tai Paleckis ir parodė: štai jūsų grobis, darykite su jais, ką norite.

Žiūrint iš šių dienų perspektyvos, ne tiek įdomus pats aukų aprodymas, kiek faktas, kad spauda apie tai, nors ir iškreiptai, parašė. Kai vėliau buvo įvesta tvarka, niekas nežinojo, nei kur, pvz., toks veikėjas kaip Sniečkus buvo, nei ką veikė. Tik gaudus girdėjome, kad medžiojo, sėkmingai nušovė prie medžio už kojos pririštą šerną. O Griškevičius šovė Šepėčiui į akį.

1941 m. kaimiečiai, neturėdami pasirinkimo, prenumeravo „Valstiečių laikraštį“. Tokie dienraščiai kaip „Tarybų Lietuva“, „Tiesa“ kaimo nepasiekdavo. Kaimynų vaikams Dambrauskiukams buvo prenumeruojamas „Pionieriaus“ žurnaliukas.

„Valstiečių laikraštis“ 1941 m. prisiuntė kalendorių. Birželio mėnesio puslapyje nedidelis žygiuojančios rusų kariuomenės vaizdelis, o mėnesio 15 diena pažymėta kaip to įžygiavimo į Lietuvą diena. Aš nesupratau. Kokio įžygiavimo? Kada jis buvo? Juk Lietuva priėmė sovietų kariuomenę 1939 m. rudenį. 1940 m. ji buvo tik papildyta, padidintas jos skaičius. Kodėl 1939 m. nebuvo „įžygiavimo“, o 1940 m. jau buvo? Ir man buvo neaišku, kodėl 1940 m. vasarą visi ėmė šlovinti Sovietų Sąjungą, keikti Smetoną, buvusią buržuazinę santvarką.

Kur dingio šauliai, ruošęsi ginti tėvynę, pavasarininkai, pasiryžę tarnauti Dievui ir tėvynei, jaunalietuviai, policininkai, galiausiai kur pasislėpė Lietuvos kariuomenė? Niekas net necyptelėjo. Ir tas pats „Mūsų laikraštis“ baigė savo dienas su varpų vainiku ir tekančia saule...

Vėliau, gal jau vokiečiams išlaisvinus, klausiau savo tėtės, kodėl taip buvo. Jis man atsakė: „Matai, tuomet Lietuvoje buvo rusų kariuomenė. Tai jie ką norėjo, tą ir darė.“ Nevisiškai patikėjau. Juk ne rusų kareiviai visą tą ermyderį kėlė, o tie patys lietuviai.

Po vokiečių išlaisvinimo pirmoji spauda, patekusi į mūsų namus, buvo Kaune leistas dienraštis „Į laisvę“. Buvo skelbiami laikinosios Vyriausybės potvarkiai, aprašoma karo eiga. Bet daugiausia vietos užėmė bolševikų žiaurumų aprašymai: trėmimai, žiaurūs kalinių kankinimai, žudynės. Vėliau vietoj „Valstiečių laikraščio“ pradėjo eiti atgavintas „Ūkininko patarėjas“. Jis ir liko pagrindinis kaimiečių laikraštis iki antrojo rusų išlaisvinimo.

Antrasis leidinys, gana dažnas kaimo svečias, buvo savaitinis žurnalas „Savaitė“. Prastas popierius, nekokybiškos iliustracijos, bet įdomus. Buvo spausdinami geri apsakymai su T. Kulakausko ir kitų iliustracijomis.

Dar vienas vokiečių metais mūsų namuose dažnas žurnalas buvo „Naujoji sodyba“. Buvo skirtas smulkioms ūkio šakoms propaguoti. Sodai, daržai, bitės, tabako, triušių, kailinių žvėrelių auginimas.

Vienas „Naujosios sodybos“ skyrelis vadinosi „Gamtoje pasižvalgus“. Jame buvo aprašinėjami augalai ir gyvūnai feljetonų stiliumi. Pvz., „Dideli dalykai mažoje žirnio ankštyje“ – apie žirnių kenkėjus drugius ir jų lervas – kirminus, besimaitinančius užsimezgsiais žirniais. Rašė apie vapsvas, jų lizdus ir karalienės motinas.

Kartą tame skyrelyje buvo aprašytos musės. Ilgas, išsamus straipsnis. Deja, netikslus. Mums daugiausia žinomos dvi musių rūšys. Vienos, kurių straubliukas pritaikytas maitintis tokiais pat produktais, kokiais maitinasi ir žmogus. Jų būdavo gausu kaimo gryčiose ir virtuvėse. Kita rūšis yra kraujasiurbės. Įduria straubliuką į žmogaus ar gyvulio kūną, siurbia kraują ir sukelia skausmą. Jų būdavo gausu kaimo tvartuose. Tas dvi musių rūšis Gamtos draugas – kaip jis pasirašydavo – suplakė į vieną rūšį. Tų kraujasiurbių, pagal autorių, visai nėra. Skausmą žmogui sukelia kitokios priežastys, ne kraujo siurbimas. Tiksliai nebeprisimenu, kažkokios straubliuko išskyros ar panašiai. Brolis Osvaldas, perskaitęs tą straipsnį, pareiškė: tas Gamtos draugas nieko neišmano apie gamtą.

Tik po kokių 50 metų man paaiškėjo, kas buvo tas Gamtos draugas ir kodėl jis kartais nuklysdavo į lankas. Vienaime savo atsiminimų, išleistų pokariu emigracijoje, fragmente Pulgis Andriešis prisipažino buvęs Gamtos draugas ir rašydavęs į „Naująją sodybą“. Pats

nedaug apie gamtą išmanydamas, pasiskaitydavęs kažkokios užsienio kalba rašytos gamtininko knygos ir perkurdavęs savaip.

Be minėtų leidinių, vokiečių metais kaime dažnas buvo laikraštis, nebe žurnalas, kaip anksčiau, „Karys“. Jis buvo skirtas lietuvių kariams, kovojusiems vokiečių pusėje. Rašė daugiausia apie lietuvių karių kovas vokiečių okupuotose srityse su sovietiniais partizanais, kurie tuomet buvo vadinami banditais. Apskritai tą laikraštį buvo įdomu skaityti ir ne kariams.

Pasitaikydavo mūsų namuose ir rečiau kaimą pasiekiančių leidinių, tokių kaip „Naujoji Lietuva“. Tai buvo Vilniaus dienraštis. Panevėžyje buvo sugalvota leisti laikraštį „Aukštaičių balsas“. Vokiečiai užprotestavo. Kokie ten aukštaičiai, iš kur jie atsirado ir kam jie reikalingi. Ką, jūs norite naują apygardą steigti?

Mat vokiečiai Lietuvos generalinę sritį buvo padalinę į keturias apygardas: Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio. Teko laikraštį pavadinti „Panevėžio apygardos balsu“. Pavadinimas griozdiškas, nemalonus. Laikraščio vinjetė buvo sumontuota taip, kad beveik nesimatė žodžių „Panevėžio“ ir „apygardos“, o ryškus, didžiulėmis raidėmis buvo tik „Balsas“. Minint šį laikraštį, kitoje spaudoje niekada nebuvo rašomas visas pavadinimas, tik „P. A. Balsas“.

Vokietijoje dirbantiems lietuviams buvo leidžiamas savaitraštis „Lietuviai“. Ant geresnio popieriaus ir turinys toks aukštesnės kultūros. Turbūt tam, kad nebūtų kontrastas vokiečių spaudai.

1943 m. dienraščio „Į laisvę“ pavadinimas buvo pakeistas į „Ateitis“. Jonaviečio Vlodo Griškėno taiklus komentaras tuo klausimu:

– Mat „Į laisvę“ nepavyko, tai dabar žiūrėsime, ką parodys „Ateitis“.

Buvau aistringas skaitytojas. Man neužteko savaitinio „Ūkininko patarėjo“. Kažkurią 1944 m. gegužės mėnesio darbo dieną buvau Čedasuose. Turėjau vokiškų reichsmarkių, pasinaudojau proga ir užsisakiau „Ateitį“ antrajam 1944 m. pusmečiui. Kalbėtis tuo klausimu su šeima buvo beviltiška. Po to būtų reikėję laužyti kategorišką draudimą, todėl pasielgiau partizaniškai. Kai atėjo pirmieji numeriai, brolis Petras kaip kokį kriminalą su įkarščiu apskundė motinai:

– Matai, ką jis padarė? Paėmė ir užsisakė „Ateitį“!

Bet šaukštai jau buvo po pietų. Atėjo keletas numerių. Pranešimai – „Vokiečių didelės galios valdomi sviediniai daužo Londoną“. Po to laikraštis nustojo ejęs, aš jo netekau. O Petras ir visa šeima neteko savo lobio – markių, virtusių popieriaus gabaliukais.

Vokiečių laikų periodinėje spaudoje buvo nemaža vokiškos propagandos, būdavo ir antisemitinių straipsnių. Turbūt 1942 m. viename „Ūkininko patarėjo“ numerių pirmajame puslapyje virš pranešimų apie karo eigą iš vyriausiosios fiurerio būstinės puikavosi

užrašas didžiulėmis raidėmis „Bolševikai jau neteko 15 milijonų vyrų“. Po kokių metų vėl toks pat užrašas pirmajame puslapyje. Ir milijonų skaičius tas pats! Aš domėjausi karo eiga, skaitydavau pranešimus, todėl prisiminiau ankstesnį skaičių ir pagalvojau: negi vokiečiai per metus nenušovė nė vieno rusų?

1943 m. pasirodė pagrindiniai laikraščiai. Tai jie sukurstė jaunimą nestoti į vokiečių kariuomenę. Gal ir nevertėjo lieti už juos kraujo. Bet tie patys laikraščiai labai kategoriškai pasisakė prieš vykimą dirbti į Vokietiją. Taip išėjo, kad laikraščiai išsaugojo jaunimą rusams. O tie jau žinojo, kaip su tais vokiečių priešais elgtis. Apvilko rusiškomis uniformomis ir pasiuntė į priešakines linijas kaip patrankų mėšą. Kitus sušaudė ir suguldė miestelių aikštėse. O tie, dirbę Vokietijoje, grįžo sveiki ir drūti. Jie vieninteliai iš lietuvių jaunuolių laimėjo karą.

Prisimenu tris dažniau pas mus užklydusių laikraščių pavadinimus: „Į laisvę“, „Laisvės kovotojas“ ir „Nepriklausoma Lietuva“.

1943 m. rudenį ar žiemos pradžioje pagrindiniai laikraščiai nustojo mus pasiekti. Buvo gandų, kad vokiečiai surado spaustuves ir jas sunaikino. Po to brolis Petras iš kažkur buvo gavęs vieną laikraštėlį, jau po Vietinės rinktinės išvaikymo. Prisimenu tokias eiles iš jo:

*Ponai komisarai, galvos jūs medinės,
Vos iš jūs išprašėm Vietinės rinktinės.
Matyt jūs bijojot nelinksmumo šito,
Kad per daug Rinktinė nemuštų bandito.*

Po antrojo rusų išvadavimo pirmieji spausdinti popieriaus lapai vadinosi „Paskutinės žinios“. Tai buvo storesnio už laikraštinių popieriaus lapai, žalsvos arba rusvos spalvos, maždaug A3 dydžio, su žiniomis, daugiausia iš fronto. Vėliau tos „žinios“ virto laikraščiu „Tarybinis Rokiškis“. Dar vėliau jis buvo perkrikštytas į „Spalio pergalę“, Rokiškio rajono laikraštį.

Kažkada, jau 1945 m., Jonavą pasiekė ir kiti laikraščiai: „Tarybų Lietuva“, „Tiesa“, „Valstiečių laikraštis“. Daugiausia kaime skaitydavo „Tarybų Lietuvą“, išeinančią Kaune. Vėliau tas laikraštis virto Kauno miesto ir rajono laikraščiu. Prenumeruojamas dažniausia buvo „Valstiečių laikraštis“.

Pokario laikraščiuose kaimiečiai daugiausia ieškojo bolševikų prasarimų apie būsimą karą su anglais ir amerikais. Viename numeryje – yra, rašo: „Užsienio reikalų ministrų konferencijoje Londone dėl taikos sutarčių sudarymo su Vokietijos sąjungininkais susitarimo nepasiekta. Padaryta pertrauka.“

Kaip gerai! Na, ko daugiau reikia. Tarėsi, tarėsi ir – nesusitarė!

Po kurio laiko vėl rašo ta pačia tema: užsienio reikalų ministrų taryba atnaujina darbą

Maskvoje. Išvykdamas į Maskvą anglų užsienio reikalų ministras perspėjo savo tėvynainius, kad per daug nenusiviltų, jei vėl nepavyks pasiekti susitarimo. Gerai kalba!

Na, o vėliau – gedulas Jonavos politikams. Susitarė dėl visko, dėl visko tie išsikėteliai rusams nusileido, viską pripažino, visas komunistines-liaudines vyriausybes. Kokie dar artistai – gal nepavyks susitarti. Ko gi jie važiavo į Maskvą, jei neketino nusileisti?

Brolis Osvaldas po šios žinios liovėsi politikuoti. Jei jie dabar nusileido, tai nėra ko tikėtis iš tų ištižėlių. Bet pamažu ir vėl įsitraukė, nors jau nebelaukė greito išlaisvinimo. Tuo labiau kad ir vėliau pasitaikydavo viltingų žinių.

Vieną dieną ateina pas Osvaldą kaimynas Jonas Dambrauskas. Švytėdamas gera nuotaika, siūlo Osvaldai laikraštį pasiskaityti. O ten rašo gerai: „Žmogėdra Kenonas pareiškė: viena mažytė bomba į Maskvą ir 170 milijonų rusų tautos išsilakstys į visas puses.“ Deja... Nei Dambrauskas, nei brolis Osvaldas nesulaukė nei tos bombos, nei bolševizmo žlugimo.

Optimistiškai nusiteikę kaimo politikai galvojo, kad rusai viską slepia, kad ten, užsienyje, visi gyvena karo nuotaikomis. Laikraščiai tik kartais parašo, ko jau nebegalima nuslėpti. Bet tas optimizmas pamažu silpo.

1946 m. Osvaldas porą savaičių gulėjo Rygos klinikinėje ligoninėje. Palatos kaimynas buvo latvis, Rygos miestietis. Skaito tas latvis laikraštį. Bet nežiūri į pirmus puslapius, kur daugiausia rašoma užsienio politikos, kitaip sakant, galimo išlaisvinimo, temomis. Knisasi smulkmenose, pirmiausia žiūri į paskutinį puslapį. Na, ką ten galima rasti įdomaus? Žinoma, visas laikraštis bolševikų propaganda. Bet propagandoje užsienio politikos klausimais jie kartais pasitaria ir apie karo kurstytojus – vadinasi, galimus išlaisvintojus. O ką gali rasti paskutiniame puslapyje?

Kitu atveju mūsų šeimos ideologas Osvaldas taip pasisakė: skaityti bolševikų laikraštį ar per radiją klausyti aš galiu tik tada, kai jie kalba apie karo kurstytojus, apie susitarimus ar kivirčius su kapitalistais, nes ten pasitaiko ir tikrų faktų. Bet jau jų „grožinės literatūros“, jų „meno“, tai jau man niekas neįpirš! Ir vis dėlto, nors tam prireikė kelių dešimčių metų – įpiršo.

Būta tarybinėje spaudoje ir įdomių dalykų. Deja, mes tuo metu nesugebėjome įvertinti jų istorinės reikšmės. Pavyzdžiui, Rokiškio apskrities laikraštėlis parašė: „Nuteistos grobikės, Pandėlio grūdų priėmimo punkte dvi moteriškės (sprendžiant iš pavardžių – rusės) pagrobė grūdų, viena 4 kg, o kita 8 kg. Grobikės nuteistos po penkerius metus laisvės atėmimo.“

Iš to laiko konteksto galima beveik neklįstant tvirtinti, kad tos grobikės buvo badaujančios ir elgetaujančios moterys iš plačiosios tėvynės, tarkim, iš Velikije Lukų ar Oriolo apylinkių. Vietiniai rusai, kaip ir lietuviai, nebadavo, todėl jiems nebuvo reikalo vogti arba „grobti“, kaip tada vadino socialistinio turto vogimą.

Ar nebūtų įdomu skaityti dabar, kaip rajoninė spauda rašė apie atlyginimą kolūkiečiams už darbdienį po 100–200 g grūdų? Visai „respublikai“ skiriama spauda tokių dalykų nerašė. Kad mūsų „Vilkolių“ kolchoze, 1952 m. už darbdienį klievo kažkiek tarp 50 ir 60 g grūdų, apie tai jokia spauda nerašė.

Vieną įdomų įvykį aprašė „Kauno tiesa“. Apie didelę vagystę iš Kauno mėsos kombinato Chruščiovo ar jau Brežnevo laikais. Tada vogė, kaip sakydavo, „iš valdžios“, o iš tikrųjų nelabai aišku iš ko vogė, visi, kas tik galėjo ir ką tik galėjo. Bet kiek saviveiklininkas vagis galėjo išnešti mėsos prisirišęs tarp kojų? Todėl kartą (o gal ne vieną?) buvo suplanuota ne saviveiklinė, o profesionali operacija su užmoju, būtent mėsą iš fabriko teritorijos išvežti sunkvežimiu. Bet kas to padaryti negalėjo. Todėl tą žygį suplanavo ir vykdė pats fabriko sargybos viršininkas. Deja, turbūt dėl pavyduolių kaltės ta operacija nepavyko. Teismas antraeilus tos operacijos vykdytojus nuteisė po kažkiek, nepamenu, metų laisvės atėmimo. O pats uoliausias socialistinės nuosavybės saugotojas (sargybos viršininkas) ir kartu didžiausias jos vagis buvo nubaustas „partine bausme“. Kokia – parašyta nebuvo.

Bet man įdomiausia žinia per visą tarybinės spaudos egzistavimo laiką buvo ta, kad kažkada, aštuntajame dešimtmetyje, kartu su jo mirusia motina palaidojo ir patį Leonidą Iljičių Brežnevą. Tą įvykį aprašė lietuviška „Tiesa“. Pirmutinis savo darbo vietoje tą sensaciją pastebėjau aš. Parodžiau kitiems, visi skaniai pasijuokėme ir svarstėme, ko sulauks nevykęs vertėjas iš rusų kalbos ir redakcija. Stalino laikais tokie dalykai baigdavosi tragiškai.

Rytojaus dieną mane komandiravo į Šilutę. Ten gyveno buvęs mūsų kaimynas jonavietis Branis (Bronius) Stankevičius. Vakare nuėjau pas jį pernaktoti. Pokalbio su Braniniu metu buvo užkliudyta ir Brežnevo motinos mirtis. Branis iš karto užkvatojo: nagi ir Brežnevą kartu palaidojo! Branis tebuvo baigęs pradinę mokyklą, bet ten buvo parašyta aiškiai, kas skaitė – visi galėjo suprasti.

Po kurio laiko darbo reikalais lankiausi Kauno viešojoje bibliotekoje. Bibliotekos skaitykloje buvo galima pasinaudoti ten laikomais laikraščių komplektais. Tada supratau, kad kvailai padariau išmetęs tą „Tiesos“ numerį su Brežnevo motinos laidotuvių aprašymu. Juk ne taip jau dažnai gyvą žmogų laidoja. Deja, pastangos rasti tą laidotuvių aprašymą buvo bergždžios.

Pogrindinės spaudos po karo mačiau tik vieną lapą, išleistą partizanų. Prisimenu, kad rašė kažko besitikintys iš jau neprisimenu kurios rusų konferencijos su anglais ir amerikonais. Ko buvo galima tikėtis iš konferencijų? Tik viena viltis galėjo būti – bomba, deja, kapitalistai jos mesti nesiryžo.

Vėliau, maždaug nuo 1972 m., reguliariai gaudavau „Katalikų bažnyčios kroniką“.

RADIJAS

Pirmąjį detektorinį-kristalinį radijo aparatą Jonavoje įsitaisė Romualdas (Ramusis) ir Jonas Stankevičiai. To aparatėlio įrengimo laikas galėjo būti apie 1930 m. Jį iš Latvijos buvo parsinešęs Ramusis. Ten pramoninės prekės buvo pigesnės negu Lietuvoje. Kadangi Ramusis tarnavo Latvijoje pas ūkininką, ten ir pirko tą aparatėlį. Koku būdu atgabeno į Lietuvą, ar oficialiai, per muitinę, ar slapčia per sieną be muito, nežinau. Tam kristaliniam aparatėliui nereikėjo jokio elektros šaltinio, per ausines girdėjosi be energijos iš šalies. Bet girdėjosi tik Ryga. Kaunas buvo sunkiai girdimas arba nesigirdėjo visai. Ryga buvo arčiau, tik 140 km nuo Jonavos, o Kaunas – už 200 km. Be to, Rygos radijo siųstuvo galingumas buvo 50 kW, o Kauno – tik 7 kW. Tas radijo aparatėlis Stankevičių namuose veikė neilgai, tik keletą metų. Kodėl klausymas buvo nutrauktas, nežinau. Galimas dalykas – dėl abonementinio mokesčio.

Tuomet radijas nebuvo tokia patogi nešiojama dėžutė kaip dabar. Pirmiausia reikėjo iškelti kuo aukščiau anteną. Antena buvo speciali iš smulkių varinių vielelių suvyta virvutė – troselis. Manau, kad ji būdavo apie 30 metrų ilgio, o jos iškėlimo aukštis galėjo būti apie 20–25 metrus. Antena turėjo būti izoliuota nuo žemės, todėl buvo tvirtinama prie medinių stiebų per du tris porcelianinius izoliatorius.

Be antenos, tuometį radiją buvo būtina sujungti su žeme – įžeminti. Tai cinkuotos ar geriau – varinės skardos gabalas, užkastas į žemę apie 1,5 m su išvestu į paviršių storu variniu laidu. Klausantis radijo, būdavo būtina į aparatą įjungti atskirai anteną ir įžeminimą.

Į anteną galėjo trenkti žaibas. Todėl artėjant audrai, anteną reikėjo išjungti nuo radijo aparato ir sujungti su žeme. Mūsų namuose vėliau įrengus radiją, virš tos įžeminimo skardos brolis Osvaldas pastatė seną apverstą kibirą. Į tą kibirą nuo žemės paviršiaus nuleido plieninį vamzdį, maždaug 4 cm diametro. Per tą vamzdį prieš audrą buvo pilamas vanduo, kad būtų geresnis įžeminimo skardos kontaktas su žeme.

Antrasis radijo aparatas Jonavoje atsirado apie 1936 m. Mano brolis Osvaldas nusipirko detektorinį aparatėlį iš Pagojų kaimo (Onušio parapijos) laikrodininko J. Šapranausko. Iš pradžių klausėmės to detektorinio aparatėlio. Bet brolis Osvaldas buvo radijo mėgėjas. Jis jau pirkdamas tą kristalinį-detektorinį aparatą planavo perdirbti į lempinį, vienos lempos aparatą, klausomą irgi su ausinėmis. Lempinis aparatas pagaudavo daugiau stočių ir jo perduodamas garsas buvo stipresnis negu detektorinio. Brolis turėjo nusipirkęs knygą „Radijo mėgėjams vadovėlis“. Ten buvo nubraižytų labai daug schemų, nuo paprasčiausių detektorinių aparatėlių iki daugelio lempų – keturių, šešių – garsiakalbių. Pagal vieną tų schemų Osvaldas, nusipirkęs kai kurias detales, ir perdirbo tą radiją į lempinį.

Sureguliuoti tuos aparatus, tiek detektorinį, tiek ir lempinį, buvo gana sudėtinga. Reikėjo įbesti – įjungti dvi rites, suvytas iš izoliuotos varinės vielės į joms skirtus lizdus. Tų ričių buvo daug. Kauno stočiai buvo reikalingos vienokios, Rygai – kitokios. Kurios ritės tinka vienos ar kitos stoties signalui pagauti, reikėjo patyrimo, kokių nors nuorodų nebuvo. Neužteko, kad rites reikėjo parinkti, sukomplektuoti po dvi, buvo būtina sukiojant tam tikrą prietaisėlį jas artinti ar tolinti vieną nuo kitos. Detektoriniame aparatėlyje dar būdavo du dideli sukiojami kondensatoriai, kuriuos reikėdavo sureguliuoti, ir dar buvo kristalas su specialia adatele, su kuria reikėjo tą kristalą badyti, ieškant geresnio girdimumo.

Brolio perdirbtame aparate buvo tik vienas sukiojamas kondensatorius, nebereikėjo kristalo badyti, bet buvo lemputės siūlelio kaitinimo reostatas. To reostato skalė buvo nuo 0 iki 10. Paprastai reostatas rodydavo skaičių septynis ar aštuonis. Buvo toks atsitikimas, nežinau, neatsimenu kodėl, aš pasukau tą reostatą iki 10. Lemputė perdegė. Buvo didelis nuostolis. Amerikoniška „Radiotube“ kainavo 3,50 Lt. Europietiška buvo dar brangesnė, kainavo 12 Lt. Bet mūsų aparatėlyje buvo amerikoniška.

Vienos lempos aparatėliui buvo reikalingi du pastovios srovės elektros šaltiniai. Vienas – minėtam lemputės siūleliui kaitinti. To šaltinio įtampa turėjo būti nedidelė, gal du ar trys voltai, tiksliai nežinau. Bet siūleliui kaitinti lemputė naudojo palyginti didelę srovę. Antroji srovės grandinė buvo įjungta į lemputės tinklėlį, kuris stiprino radijo bangų signalą. Tam buvo reikalinga apie 30 voltų įtampa, o srovė labai maža. Parduotuvėse buvo visokių baterijų, pritaikytų vienos lempos imtuvui ar didesniems garsiakalbiams. Bet kaimiečiams jos buvo per brangios, ne kiekvienas tokią prabangą galėjo sau leisti.

Mano brolis Osvaldas nusprendė radijo imtuvo maitinimui panaudoti savo darbo baterijas. Tai indeliai su cinko ir vario elektrodais, įmerkti į mėlynojo akmenėlio (CuSO_4) tirpalą. Didesnės įtampos baterijai buvo reikalinga apie 30 indelių. Gerai būtų stalo stiklinės. Bet brangu! Indelius brolis sumanė pasidaryti iš medžio. Medžio gabaliukuose išgręžė storas skylės, viršų aptekino, įdėjo medinius pinigėlius-dugnius. Po to impregnavo tuos indelius karšto parafino tirpalu. Pripylė į tuos indelius elektrolito, sujungė nuosekliai vieno indelio cinką su kito indelio variu, ir baterija veikia. Deja, nors indeliai buvo impregnuoti parafinu, išbrinko, pradėjo tekėti tirpalas. Vėl kilo klausimas, kaip išsiversti pigiau. Vietoj brangių stiklinių buvo nupirktą apie 30 butelių 0,25 l talpos. Reikia nupjauti viršutinę butelio dalį ir bus pigus indelis.

Butelio viršutinei daliai nupjauti kaimiečiai žinojo tris būdus. Pirmas: norimoje pjūvio vietoje butelis apvyniojamas žibale įmirkytu siūlu. Po to tas siūlas padegamas. Kai butelis siūlu apvyniotoje vietoje įkaista, panardinamas į vandenį. Butelio kaklelis atsiskiria, nutrūksta, lieka indelis, panašus į stiklinę.

Antras būdas: būsimo pjūvio – skilimo vieta įkaitinama plona virvute, apvyniojus ją apie butelį ir greitais judesiais trinant. Reikalingi du žmonės. Vienas virvutės galą užkabina ant kablį sienoje. Kitą galą laiko žmogus, kuris reguliuoja virvutės įtempimą. Antras žmogus laiko virvute apvyniotą butelį ir greitais judesiais pirmyn ir atgal jį trauko. Virvutės trynimosi vietoje stiklas įkaista. Panardinus į vandenį įkaitinta vieta skyla, butelio kaklelis atitrūksta. Virvutės įtempimą dažniausiai reguliuodavau aš, brolis tik komanduodavo: „Tempk! Atleisk!“

Trečias būdas: apskritimu sulenкта viela su koteliu-rankeną įkaitinama, po to užmaunama ant butelio. Karštos vielos laikymo vietoje stiklas įkaista ir, panardintas į vandenį, skyla.

Šie būdai turi privalumų ir trūkumų, visi buvo išbandyti, ne visi buteliai gerai nuskilo, bet 30 indelių buvo pagaminta. Lemputės siūleliui kaitinti buvo reikalingi du dideli indai, nes tam reikėjo didesnės srovės. Buvo nupirkti du stiklainiai, dviejų ar daugiau litrų talpos, kuriuose taip pat buvo panardinti cinko ir vario elektrodai mėlynojo akmenėlio tirpale.

Na, o toliau jau sekė radijo klausymas – žinios, muzika. Šokių muzika – gera, bet būdavo daug ir tokios, kur liurlūdavo nei šį, nei tą. Ją dabar vadina klasikine. Ilgos pertraukos. Sekmadieniais būdavo „Vaikų kampelis“, prisimenu ir laiką – 16 val. 45 min. Labai laukdavau. Būdavo „Pupų Dėdės pastogė“, „Linksmieji broliai“, dainuodavo dviejų Stasių – Santvaro ir Sodeikos – duetas, solo Kipras Petrauskas ir kiti. Niekad per radiją neteko girdėti to meto liaudies dainų, kurias dainuodavo kaimo jaunimas. Buvo transliuojamos senoviškos liaudies dainos, dažniausiai kompozitorių perkurtos, kaip tada buvo įprasta sakyti, harmonizuotos. Arba pačių kompozitorių sukurtos pagal kokių nors poetų eiles. Tokios dainos – „Dul dul dūdelė“, „Plaukia sau laivelis“. Buvo ir gerų, visiems patinkančių Viktoro Kuprevičiaus ir kitų kompozitorių dainų. O to meto jaunimo dainuojamą liaudies dainą išgirdau tik per bolševikų radiją maždaug 1954 m. Tai buvo „Šienapjūtė“ („Pamilo dobilas raudonas...“).

Smetonos laikais per radiją girdėdavome tai, kas programoje užrašyta, o ne apie mažas kainas „Maximoje“. Net ir bolševikai laidos nepertraukdavo kolchozų reklama. Tada dar nebuvo bolševikų sugalvoto šūkio: viskas žmogui, viskas vardan jo gerovės. Taigi jo prieš 1940 m. nebuvo, bet buvo padorus elgesys. O kaip dabar? Viskas pinigų maišams, viskas jiems pripildyti! Vis dėlto kapitalistai kai ką išmoko ir iš bolševikų. Sovietiniame knygyne matai dvi surištas knygas su užrašu „Dovana“. Viena tų knygų sąlyginai gera, tai kartu su ja pirk ir Lenino raštus. Ar ne panašu dabar – nori pasiklausyti Čekuočio, praryk ir „Maximą“.

Atsiprašau už ekskursiją į dabartį. Šio to gero būta ir praetyje. Reikalingos kasdienės programos tada būdavo įvardijamos taip: „12 val. – laikas, oras, žinios.“ Atkreipkite dėmesį į tai, kaip protingai, nuosekliai programos elementai sudėlioti. Pradedama nuo labiausiai

visiems reikalingų dalykų – laiko, oro. Žinios iš pradžių visiems įdomios, svarbios, toliau smulkesnės, ne visiems įdomios, sportas. Radiją bet kada gali išjungti, jei darosi neįdomu. Ne taip, kaip dabar – kiek žmogžudysčių, sporto ir maksimumų reikia iškentėti, kad išgirstum oro prognozę.

Brolis Osvaldas aštuonerius metus buvo žemdirbys, šeimos galva. Radijas buvo jo silpnybė, kaimiečių požiūriu, toks pat kvailas užsiėmimas, kaip ir knygų skaitymas ar lošimas kortomis. Tiesą sakant, jis ir nesižavėjo žemės ūkiu, radijas jam buvo svarbiau. Akėja dirvą. Nešiojamojo laikrodžio neturi. Bet penkios minutės prieš dvyliką arklį paleidžia į pagriovį pasiganyti, o pats pareina namo radijo klausytis. Laikas, oras, žinios! Po žinių vėl eina darbo dirbti. Kaip jis tą laiką skaičiuodavo, aš ir dabar nesuprantu.

1939 m. pavasaris ar jau vasara. Kauno radiofonas transliuoja Hitlerio kalbą. Per ausines jos klausiausi tik aš vienas. Nieko nesupratau vokiškai, bet tai juk Hitleris! Osvaldas pašaipiai klausia manęs: na, tai ką sako tas Hitleris? Matau, kad jis iš manęs šaiposi, tai ir aš atsilyginau tuo pačiu: nesupratau, ką sakė, bet minėjo „Litauen“, „prezident Smetana“. „Ar tikrai?“ – susidomėjo ir kiti suaugusieji. Iš mano juoko suprato, kad pokštauju.

Po kelių dešimtmečių tą epizodą prisiminęs pradėjau abejoti, argi galėjo nepriklausomos Lietuvos radijas transliuoti Hitlerio kalbą? Kodėl per Kauno radiją nekalbėjo didžiausias Lietuvos draugas Stalinas arba jau draugiška po 1938 m. ultimatumo tapusios Lenkijos prezidentas Moscickis? Juk vokiečiai ką tik buvo atplėšę Klaipėdą. Gal aš iš Berlyno tą kalbą girdėjau?

Pasirodo, ne iš Berlyno. Bolševikų istorikai, praėjus netrumpam laikui po karo, gal jau aštuntajame dešimtmetyje, rašė: taip, Lietuvos radiofonas 1939 m. transliavo Hitlerio kalbą. Ne viskuo tikiu, ką rašė bolševikų istorikai, bet šiuo teiginiu neabejoju. Juk pats girdėjau tą kalbą.

Prie mūsų radijo imtuvo visada būdavo dvejos ausinės. Kai būdavo įdomios programos, galima buvo vieną ausinę išimti iš lankelio ir priglaudus ranka prie ausies klausytis. Taip per dvejas ausines galėjo klausytis keturi žmonės. Klausėmės 1939 m. Europos krepšinio pirmenybių iš Kauno sporto halės. Na, visokie ten prancūzai, italai, lenkai buvo įveikti nesunkiai. Bet štai latviai... Tai buvo paskutinės, lemiamos rungtynės. Girdėjau jas ir aš, rungtynių komentavimą ir žiūrovų staugimą. Ir iki pat rungtynių pabaigos nebuvo aišku, kas laimės. Paskutinėmis minutėmis keliais, o gal vieno taško skirtumu laimėjo lietuviai. O latviai dėl to baisiausiai supyko! Tas pyktis buvo toks didelis, kad latviai nutraukė sporto santykius su Lietuva. Negalėčiau dabar įvardyti, ar kalba ėjo tik apie krepšinį, ar apskritai apie visą, bet kokį sportą. Esą lietuvių publika savo riksmis trukdžiusi jiems žaisti.

Atkreipkite dėmesį – riksmiais. Taigi ne kiaušiniais apmėtė, ne kitokiais daiktais, o tik rėkė. Nežinau, gal tais laikais apskritai sirgaliai būdavo ir santūresni, gal ir persistengė lietuviai. Bet dabar – kada matėme rungtynes be riksmų ir kada girdėjome protestus tik dėl jų?

Mūsų šeima palaikė lietuvių pusę. Sakė, be reikalo latviai purkštauja. O tėtė, matyt, todėl, kad turėjo daug latviško kraujo (pusę), piktinosi lietuvių žiūrovais. Na, šitoks rėkimas, staugimas, švilpimas – kur tai girdėta, kaip kokie laukiniai, kaip žvėrys miške, ne kaip žmonės. Tai kaip galėjo nesupykti latviai.

Ypatingo kaimiečių dėmesio sulaukdavo „Pupų Dėdės pastogė“. Apie Pupų Dėdę yra tekę skaityti ne viename leidinyje. Bet aprašinėjo Dėdę, ko gero, ne tie, kurie buvo jį girdėję. Pvz., mini Pupų Dėdės partnerę Marceliutę. Taip, buvo tokia. O kur prieš ją buvusi ilgalaikė Dėdės partnerė Rozaliutė? Tos nemini. Aš ją gerai prisimenu, gerai dainuodavo. Prisimenu ir vieną jos dainos posmelį, taip pat ir melodiją:

*Šilko suknelė,
Lako batukai.
Štai kur prasmenga
Mamos litukai!*

Jau mano domėjimosi radiju metu Rozaliutė iš Pupų Dėdės programos dingo. Kurį laiką grojo, dainavo tik Dėdė, kartais padedamas Antano Zabulionio, skambinusio Havajų gitara. Pasirodė laikraščiuose skelbimai: Pupų Dėdė ieško partnerės. Vieną kartą turbūt Zabulionis paklausė Dėdės, kur dingo tavo Rozaliutė. Dėdė atsakė: na mat išėjo į mišką grybų rinkti ir negrįžo. Nežinau, kas jai nutiko, gal vilkas...

Marceliutė pasigirdo 1938 ar 1939 m. Tuojau pasipylė vertinimai: šita prastesnė už Rozaliutę. Ne ta, daina neplaukia, lyg pridususi dainuoja. Niekad neteko sužinoti, kas buvo tos Pupų Dėdės partnerės. Iš visko sprendžiant, jos galėjo turėti muzikinį išsilavinimą.

Šiaip nepriklausomybės laikais Pupų Dėdės laida būdavo kartą per savaitę, sekmadienį. Bet po 1940 06 15 Dėdė tiesiog padūko. Tai buvo jo puota maro metu. Laidos kiekvieną dieną. Džiaugsmingas ir piktas humoras liejosi per kraštus. Vis apie tai, kaip griuvo ponų valdžia, kaip Smetona bėgo per žaliąją sieną, kaip brido per upelį, koks bus liaudies seimas šaunus ir t. t. Prisimenu mano girdėtą Dėdės dainušką apie Smetoną:

*Šeriau mašiną,
Pyliau benzina.
Ar nuveši mane seną,
Ir dukrytę, ir Zuzaną
Į užsienį?*

Bet po Lietuvos įsijungimo į tautų broliją Pupų Dėdės balsas nutilo. Ne tik kasdien nebedainuodavo, bet ir iš viso jo programos per radiją nutilo. Mauras savo darbą padarė...

Vokiečių laikais Pupų Dėdė, kiek žinau, turėjo stacionarią pastogę ir joje demonstruodavo savo meną. Atrodo, kad dar kurį laiką ir po antrojo bolševikų išvadavimo ta pastogė veikė. Skaičiau pokario metais apie jo lankymąsi kažkur provincijoje, lyg kad rinkimų agitacijos tikslu. Ne taip uždainavęs, nepataikęs į socialistinį taktą. Tada žmogaus paminėjimas bloguoju spaudoje dažniausiai reiškė – jam jau kaput. Jeigu ne galvai, tai bent jau karjerai. Taip žmogus ir baigė savo linksmas dienas – užmarštyje.

Trečiąjį radijo aparatą, detektorinį, Jonavos kaime įsitaisė Antanas Dovydėnas apie 1938 m. Brolis Osvaldas vadovavo jo įrengimui. Darbų stebėtojas buvau aš. Man didelę nuostabą kėlė Dovydėno nesugebėjimas taupyti. Uždegė net kelis degtukus laidų galų izoliacijai nudeginti dėl sujungimo. Klausė to radijėlio neilgai, gal porą metų.

Ketvirtąjį aparatą, fabriko gamybos vienos lempos imtuvą, kurį laiką klausė Jonas Trainys. Jis tarnavo Latvijoje ir ten nusipirko tą aparatą. Bet grįždamas nuolat gyventi į tėviškę, tą aparatėlį paliko pas buvusį šeimininką. Nenorėjo mokėti maito nešdamas jį per sieną. 1938 m. mano brolis Romualdas ruošėsi stoti į Amatų mokyklą. Tam iš visų galimų šaltinių kaupė pinigus. Pasiliko Latvijoje 1936–1937 m. piemenavimo metų algą. 1938 m. kasė valdišką griovį, ten užsidirbo kelias dešimtis litų. Tais pačiais 1938 m. jis už atlyginimą sutiko Jonui Trainiui pernešti per žaliąją sieną jo radiją į Lietuvą. Vieną vasaros rytą mūsų namuose pajutau nerimą, susirūpinimą. Iš kur jis kilo, nesupratau. Brolis Osvaldas, Jonas Trainys ir Branis Stankevičius pusbalsiu, kažką slėpdami nuo manęs ir mamos aptarinėjo: čia kažkas negerai. Pasirodo, jie laukė Romualdo, kuris turėjo grįžti su Jono Trainio radiju. Jau beveik vidurdienis, o jo vis dar nėra. Grįžo, parnešė.

Po daugelio metų, apsilankęs pas Romualdą Kanadoje, paklausiau jo, kaip tada buvo su tuo radiju. Nuotykių būta daug. Jau einant Latvijoje į Jono Trainio šeimininko namus, jis buvo vieno latvio įtartas ir grasinta pranešti policijai. Pasislėpė rugiuose ir ten tūnojo, kol sutemo. Paėmęs aparatą ėjo naktį ne keliais, pasiklydo. Ilgai klajojęs ir nežinojęs nei kur, nei kada sieną perėjęs. Jau prašvitus susiorientavęs, kad esąs Lietuvoje, bet toli nuo Jonavos. Todėl ir užtrukęs ilgai.

Tą aparatą J. Trainys netrukus, turbūt 1939 m., pardavė jonavičiui Jonui Dambrauskui. Tas klausėsi, kol parduotuvėse buvo baterijų. 1944 m. atėję rusai iš viso uždraudė klausytis radijo. Buvo įsakymas aparatus pristatyti valdžiai. Niekas to įsakymo neklausė, kas turėjo, paslėpė. Dambrauskas tą aparatą paslėpė tarp sukrautų virš linų mynimo jaujos krosnies akmenų. Po kurio laiko, pamiršęs tą radiją, krosnį užkūrė... Dambrauskiukai man papasakojo

apie tą netektį. Esą būna ir blogiau. Gal ateis geresni laikai, gal bus galima įsitaistyti gerą garsiakalbinį radiją. Garsiakalbinį Dambrauskas nusipirko septintajame dešimtmetyje.

Nežinau, kada detektorinį aparatėlį įsigijo Povilas Vaškevičius, bet jis klausėsi radijo vokiečių metais ir po karo. Kai 1945 m. rusai leido laikyti ir klausytis radijo, Vaškevičius girdavosi, kad tuo aparatu ir „Amerikos balsą“ pagaunąs.

Daugiau radijo aparatų Jonavoje mano menamu metu nebuvo.

Vokiečių metais per radiją dar buvo kalbama apie laisvę, nepriklausomybę. Vėliau jau teko džiaugtis tuo, kad didžioji dalis programų buvo lietuviškos. Pranešimai apie būsimas laidas būdavo dviem kalbomis – vokiškai ir lietuviškai. Stotys veikė dvi: Kauno ir Vilniaus. Bet jos dažniausiai veikė kartu, viena kitą transliuodamos. Pvz., praneša: kalba Kaunas, kartu veikia Vilnius. Arba atvirkščiai. Buvo, nors ir nedaug, atskirų programų, vienokia Kaune, kitokia Vilniuje.

Prieš žinias visada sugrodavo karišką vokišką maršą. Vieno melodiją prisimenu ir dabar. O po maršo: „Šiandien iš vyriausiosios fiurerio būstinės vyriausioji kariuomenės vadovybė pranešė.“ Na ir toliau, sunkūs mūšiai prie Belgorodo, Nevelio ir pan. Sunaikinta tiek ir tiek bolševikų tankų. Naktį anglų ir amerikiečių aviacija bombardavo tokį Vokietijos miestą. Numušta 120, 200 ir pan. lėktuvų. Kaip teko sužinoti vėliau, po karo, vokiečiai iš tiesų numušdavo šimtus vakariečių lėktuvų.

Pirmosios abejonės dėl vokiečių pergalės kilo jau 1942 m. vasaros pabaigoje. „Vokiečių ofenzyra Stalingrade vyksta sėkmingai“, – skelbė radijas. Kokia ten ofenzyra, jei ji tik viename mieste? Ir kokia sėkmė, jei jau du mėnesiai to miesto nepaima?

Vieną žiemos dieną 1942 m. pradžioje grįžęs iš mokyklos neradau radijo. Kur padėjote, klausiu namiškių. Pasakė, kad radiją paėmė policininkas. Kodėl? Tokių dalykų nebuvo nei Jonavoje, nei kur nors kitur, nei iki to, nei po to. Iš mūsų paėmė, o iš Dambrausko ne. Kodėl? Labiausiai panašus spėjimas į teisybę buvo tas, kad suveikė Panemunio policijoje dirbęs mūsų giminaitis, mano krikštamotės vyras. Su tomis giminaitėmis mūsų šeima ne-sibičiuliavo, apie tai dar rašysiu. Todėl Žagariai buvo apšaukti komunistais.

Tų laikų policininkai, nors ir blogus darbus darė, sugebėjo likti kultūringi. Tas policininkas, paėmęs radiją, raminęs: gal grąžins, atiduos, gal čia tik koks nesusipratimas. Matydamas, kad policininkas sukalbamas, brolis Osvaldas pasiprašė, kad būtų leista aparate pakeisti lemputę į neveikiančią. Jei grąžins, bevežiodami gali sutrankyti, sugadinti. Policininkas leido. Mačiau policininko parašytą raštą apie radijo aparato paėmimą. Jį paliko Osvaldui, kad tas galėtų radiją „atsiimti“. Paimtas tada ir tada, iš tokio ir tokio piliečio vienos lempos radijo imtuvas. Pastaba: lempa neveikia.

Osvaldas po to pareiškė: aš radiją pasidarysiu, svarbu, kad lemputė liko. Taip ir įvyko. Netrukus mūsų namuose vėl kalbėjo radijas. Taip mano perdeginta lemputė išgelbėjo visą aparatą. Tuomet tokių, kad ir niekam nereikalingų, gražių daiktelių niekas neišmėdavo.

Vokiečių laikais Osvaldas kartais klausydavo Maskvos radijo, o tai buvo draudžiama. Rusiškai apgraibomis suprato. Vieną kartą Osvaldas nusistebėjo, kad rusai daug kalba apie žirnius. Tai didelis derlius buvo, tai koks ten kolchozas, frontui aukėjo vis žirnius. Jis galvojo, kad rusiškas žodis „zerno“ reiškia žirnius. Iš Maskvos atėdavo daug propagandos ir melo, bet kartais pasakydavo tą, ką vokiečiai nutylėdavo. Žadėdavo išvaduoti, ir tą girdėdavo visi, kas klausydavo. Ne taip, kaip su amerikonų pažadais. Kažkas jų pažadus girdėjo. Matyt, tai buvo šventieji, o kurie buvo griešni – neišgirdo. Tarp jų buvo ir Osvaldas.

Kai jau vokiečiai traukėsi, mūsų gryčioje buvo jų štabas. Osvaldas iš spintelės, kur buvo baterijos (tos iš nupjautų butelių), nuvedė laidus į namo pastogę, kur klausydavo rusų pranešimų apie karą. Anteną ten ištiesdavo laikiną, nedidelę. Nulipa Osvaldas nuo aukšto ir skelbia: rusai užėmė Panevėžį, Šiaulius, Biržus. O pas mus vis dar vokiečiai. Apačioje gryčioje sėdi vokiečių pulkininkas ir jo pavaduotojas, o virš lubų kone rusų šnipas. Įdomu, kaip vokiečiai būtų reagavę, jei būtų išsiaiškinę? Būta žaidimo su ugnimi.

Kaip jau minėta, rusai iškart po išvadavimo uždraudė radiją. Osvaldas, kaip ir kiti, aparatą paslėpė. Vėliau, kai jau buvo leista klausytis, paaiškėjo, kad daugelio savininkų aparatai sugedę. Slėpė šiauduose, pelės lizdus viduje susisuko... Iš pradžių Osvaldas tik aparatą paslėpė, o baterijos, tos iš butelių padarytos, dar liko spintelėje. 1944 m. vėlų rudenį, ėmus mūsų namuose dažnai lankytis skrebams ir enkavėdistams, buvo išardytos ir tos baterijos. Ką žinai, prie ko prikibs tie išvaduotojai.

1945 m. vasarą valdžia paskelbė: jau leidžiama laikyti radijo aparatus. Osvaldas saviškį ištraukė iš slėptuvės. Vėl padarė baterijas iš tų pačių nupjautų butelių. Kaip cinko elektrodai buvo naudojami vokiški pfenigiai. Propaganda nuobodi. Dalis lietuviškų dainų liko senos, bet vis daugiau radosi naujų, apie laimę Tarybų Lietuvoje. Bet daugiausia buvo rusiškų – liaudiškų, atliekamų baisiais balsais rėkiančių bobų. Tos dainos buvo lyg ir liaudiškos, bet dažniausiai ne liaudies. Tai buvo falsifikatai, tokie kaip, pvz., „Atvažiuok, drauge Stalinai, pažiūrėti, kaip laimingai mes gyvename“ ir pan.

Pirmąją lietuvišką estradinę dainą išgirdau per radiją apie 1960 m., kai nebegyvenau Jonavoje. Gali būti, kad tai buvo pirmoji daina visoje Sovietų Sąjungoje. Atrodo, tai buvo kompozitoriaus Bajoro kūrinys „Daina tau“. Kokia tai buvo sensacija ir kiek daug pasipiktinusių patriotų! „Daina tau – daina ne man“ ir pan.

Pirmaisiais pokario metais Osvaldas kartais pagaudavo Jugoslaviją – Belgradą. Kokie stebuklai! Valdo komunistai, o muzika supuvusio kapitalizmo, visokie džiazai ir kitokie išsidirbinėjimai! Kaip gali būti kartu ir pažangiausia pasaulyje santvarka, ir degradavusių Vakarų muzika?

Gal 1946 m. sukiodamas radiją išgirdau nežinia iš kokios stoties rusišką frazę: „Golos Ameriki.“ Klausiu Osvaldo, ką ji reiškia. Jis žinojo, kas yra tas „golos“. O man sako: gal tu iš tiesų išgirdai tą „Amerikos balsą“? Pradėjo ieškoti, sukioti, išgirdo ir jis tą „Amerikos balsą“. Pradėjo klausytis dažniau. Nieko gero. Peikia komunizmą, giria kapitalizmą. O kokia mums iš to nauda? Pasakytų, ar bus karas ir kada, būtų įdomu. Kol kas tą žinojo tik kaimo gandonesės, net datą amerikoniai pranešė. O mums amerikoniai nesakė...

Ilgainiui amerikonių propaganda nustota domėtis tikintis išvadavimo. Šiaip sau, rusiškos bolševikinės propagandos pramainymas, pramoga. Jonavos kaime ta amerikonių propaganda buvo gana gerai girdima. Tuo tarpu, pvz., Kaune, buvo labai stiprūs rusų trukdymai, todėl malonumo nedaug.

Nuo 1951 02 16 amerikoniai prabilo lietuviškai. Vėliau lietuviškai prakalbo iš Ispanijos. Teko girdėti, kad tai buvusi vienintelė pačių lietuvių sudaroma programa. Prabilo Vatikanas, daugiausia religinėmis temomis. Pasirinkimas buvo didelis: lenkiškai, rusiškai, o mums bolševikų propaganda buvo taip įsiėdusi, kad pasiklausyti priešingų balsų buvo didelis malonumas. Juose buvo jei ne naudingų, tai tikrai įdomių dalykų. Pvz., buvo tęstinai skaitomas Dž. Orvelo „Gyvulių ūkis“. O kai dėl tų išlaisvinimo pažadų, tai „reikšmingiausias“ mūsų girdėtas buvo kažkurių metų Stasio Santvaro Kalėdų sveikinimas: tikėkimės, kad jau greitai Kalėdas švęsime kartu laisvoje tėvynėje. Kiek galios turėjo tas „pažadų“ davėjas, tiek jie ir išsipildė...

Jau vėliau, pasijutus laisviau, įvedus į mūsų namą elektrą, Osvaldas nusipirko garsiakalbį. Amerikonus paleisdavo taip, kad būdavo girdėti ne tik gryčioje, bet ir kieme. Ramusis Stankevičius iš mūsų šulinio nešdavosi vandenį valgymui ir gėrimui. O amerikoniai vieną vakarą pasakojo, kiek Amerikoje žmogus uždirba. Kiek aprangos, maisto produktų gali nusipirkti už dienos uždarbį. Mūsų namiškius nustebino per dieną uždirbamo cukraus kiekis, stebuklingai daug, neprisimenu, gal 50 ar 100 kg. Rytojaus dieną Ramusis Stankevičius, kuris buvo įtariamasis simpatijomis tarybų valdžiai, jau pasakoja Žagarienei: matai, kokie ten uždarbiai, kiek jie visko gali nusipirkti. Ir vardija tuos pačius skaičius, kuriuos vakar skelbė amerikoniai. Nuo kada Ramusis pradėjo „Amerikos balso“ klausytis? Ilgiau ta tema pasvarsčius, suprasta: Ramusis prie Žagarių šulinio tą balsą girdėjo!

Ko gero, būsimam skaitytojui gali kilti klausimas, kodėl aš per radiją girdėjau tai, ko kiti

negirdėjo, o negirdėjau to, ką girdėjo visi, pvz., amerikonų pažadus išlaisvinti Lietuvą. Aš ir pats to nesuprantu, todėl ir paaiškinti negaliu. Tačiau prie tų girdėjimų negaliu nepridėti dar vieno, kurio iki šiol niekas nepatvirtino ir net nepaminėjo, lyg jo ir nebūtų buvę.

Buvo taip: 1953 m. birželio pabaigoje dirbau mūsų šeimos kolchoziniame sklypelyje (60 arų). Mūsų namuose tuo metu veikė skolintas, ne mūsų nuosavas garsiakalbis. Brolis Osvaldas mėgo garsiai klausytis, todėl girdėjau muziką, o kartais ir atskirus sakinius pagaudavau. Išgirdęs praeiksmus Berijos adresu, parėjau į gryčią tos sensacijos klausytis. Ta diena beveik visa taip ir praėjo besiklausant apie Beriją. Daugiau apie nieką ir nekalbėjo. Kaltinimai buvo išsakyti visi, kurie buvo kartojami ir vėliau: anglų šnipas, norėjo kolchozus sugriauti ir t. t. Bet mes su Osvaidu girdėjome ir tai, ko niekas vėliau nebeprisiminė. Būtent: *Berija suimtas, nuteistas mirties bausme, nuosprendis įvykdytas*. Ir aptarinėjome su broliu, ką girdėjome: vienu kartu sugebėjo viską atlikti, nespėjo suimti, o jau nuteisė ir sušaudė.

Netrukus po to išėjau iš gimtųjų namų, ir prasidėjo mano gyvenime labiausiai įtemptas pusmetis. Dirbau fabrike ir mokiausi vakarinėje mokykloje. Keldavausi 6 val., eidavau miegoti 1 val. Spaudos neskaiciau, radijo neklausiau, apie Beriją pamiršau. Tik po daugelio metų sužinojau: 1953 m. gruodžio mėnesį būta Berijos teismo. Nuteistas mirties bausme, sušaudytas. Vėliau tarybinėje spaudoje skaičiau, kur nuo birželio iki gruodžio Berija buvo kalinamas, koks jis buvo bailys, kaip rašė laiškus aukštiems pareigūnams, maldaudamas pasigailėti. Pagaliau buvo paskelbta ir budelio, nušovusio Beriją, pavardė, pareigos bei kitos smulkmenos.

Man tada, skaitant tuos aprašymus, buvo nesuprantama, kaip vieną žmogų galima du kartus sušaudyti. Ir dabar neaišku. Aš suprantu, pirmosios dienos po perversmo, galbūt reikėjo jo šalininkams meluoti: nebesistenkit jo išlaisvinti, Berija jau negyvas. Bet vėliau tas melas, jei tai buvo melas, turėjo būti paaiškintas. Taip reikėjo, taip aplinkybės vertė. Tačiau niekas iki šiolei, nei tarybiniai istorikai, nei dabartiniai visiškai nemini to skelbto per radiją pranešimo, kad Berija sušaudytas 1953 m. birželio pabaigoje. To pranešimo lyg nebūta. Išeina, kad tai mano haliucinacijos?

Su mano girdėtu pranešimu apie Berijos sušaudymą sutampa taip pat mano girdėtas gandas iš rimto šaltinio. Pasakojo tuomečio LTSR ministro sesuo. Berija buvo nukautas CK posėdžio metu. Paskelbus, kad Berija suimamas, jis griebėsi pistoleto. Ginklus į CK Prezidiumo posėdžius neštis buvo draudžiama, bet Berija jį vis dėlto turėjo. Kai Berija griebėsi ginklo, atsidarė užuolaidos, už kurių pasirodė trys ginkluoti kariškiai. Vienas jų buvo maršalas Govorovas, kiti du žemesnio rango, ginkluoti automatais. Kiti CK Prezidiumo nariai pasitraukė nuo Berijos, ir automatininkai suvarpė jį.

Šią versiją patvirtina A. Čekuolis knygoje „Pokalbiai su Algimantu Čekuoliu“ [50, 173 p.]. Citata iš šios knygos: „Politbiuro [ne CK? – aut. past.] posėdžio metu jį [t. y. Beriją, – aut. past.] nušovė. Vėliau buvo suvaidintas teismas.“ Iš kur A. Čekuolis sužinojo tokius dalykus, knygoje nepaiškinta.

Panašiai Berijos nužudymą aprašo A. B. Martirosian knygoje rusų kalba „Stalinas po karo. 1945–1953 metai“ [51, 81 ir 363 p.]. Pateikiu mano išverstą citatą iš šios knygos: „<...> ši grupuotė akimirksniu persimetė į Chrusčiovo pusę ir jam vadovaujant 1953 metų birželio mėn. 26 d. suruošė valstybinį perversmą, kurio eigoje be teismo ir tyrimo buvo užmuštas (nušautas nuosavame name) Lavrentijus Pavlovičius Berija.“

Prie cituoto A. B. Martirosian teksto ir kitur knygoje nėra nuorodos į šaltinį, kuriuo remtasi skelbiant tokią L. P. Berijos žūties versiją. Bet knygos gale yra literatūros sąrašas, kuriame išvardyta ir tokia knyga: „Берия С. Мой отец – Лаврентий Берия. М. 1994.“ Tai L. P. Berijos sūnaus memuarai.

S. Berijos memuarų ištrauką, tikriausiai iš minimos knygos, skaičiau nepamenu kuriame lietuviškame laikraštyje. Toje ištraukoje gana išsamiai buvo aprašyta, kaip jo tėvą nužudė dar prieš tą CK Prezidiumo posėdį L. P. Berijos gyvenamojoje vietoje – viloje ar kitokiame gyvenamajame name. Berijos sūnaus tame name egzekucijos metu nebuvo, jis buvo darbe. Tik po to atvykęs rado sušaudytas sienas ir išdaužytus langus. Kaimynai papasakojo apie įvykį. Jie matė išnešamą lavoną. Ar A. B. Martirosian rėmėsi tik Berijos sūnaus atsiminimais, ar turėjo žinių ir iš kitų šaltinių, lieka neaišku.

Nesiimu vertinti, kuri versija teisinga. Kaip buvo iš tikrųjų, vargu ar kas nors kada nors papaiškins.

JAUNIMO VAKARAI

Mano menamais ikikarinės nepriklausomybės metais jau buvo išnykę vadinamieji klotimų teatrai. Jų vietą buvo užėmę mokyklų teatrai. Taip jų nevadino, bet paprastai didesni jaunimo susiėjimai vykdavo būtent mokyklų salėse. Kitokių laisvų didesnių patalpų kaimuose buvo mažai. Kai kuriuose miesteliuose paskutiniais pirmosios respublikos metais šauliai buvo įsirengę savo organizacijos sales. Jaunimo susiėjimai, nebūtinai šaulių, vykdavo ir ten.

Saviveiklos spektaklius mokyklose, kaip žinoma, rengdavo dar vaikai – mokiniai. Jų režisieriai būdavo mokytojai, žiūrovai – tos pačios mokyklos vaikai ir jų tėvai.

Jaunimas sekmadienio vakarais paprastai rengdavo šokius. Kodėl šokių vakarai buvo rengiami ne šeštadienį, bet sekmadienį? Šeštadienį kaimiečiai, kaip ir kitomis dienomis, dirbdavo iki išnaktų, o po sunkių darbų jau nelabai ir traukdavo į šokius. Sekmadienio vakarais šokiai dažnai užsitęsavo, vasaros naktimis net iki aušros. Vyresnieji šeimos nariai arba samdinių šeimaininkai nesiteiraudavo jaunuolių, kada grįžo iš šokių. Nuo pat ryto – į darbą! Žinau atvejį, kai jaunuolis, su tėvu mūrijęs mano dėdei iš akmenų tvartą, pirmadienio rytą, atsirėmęs į mūrijamą sieną, užmigo. Tėvui užrėkus, sūnus neatsikalbinėdamas kibo į darbą.

Šokiuose dažniausiai grieždavo armonika ir smuikas. Kaimuose buvo armonikų meistrų, kurie remontuodavo ir net darydavo armonikas. Artimiausias Jonavai armonikų meistras buvo Kebelių kaimo Budrys. Pandėliečiuose garsus dumplinių muzikos, instrumentų meistras ir muzikantas buvo Jurevičius. Jo grojamą muziką pokario metais neretai transliuodavo Lietuvos radijas. Be armonikos, Jurevičius grodavo bandonija ir muzikos instrumentu, mūsų krašte vadintu „kastantinka“. Ta „kastantinka“ buvo panaši į bandoniją tiek tembru, tiek išvaizda. Kuo tie instrumentai skyrėsi, man neaišku. Gal tai tebuvo to paties instrumento skirtingi pavadinimai? Paskutiniaisiais nepriklausomybės metais kaimo šokiuose pasigirdo akordeono muzika. Akordeono pasirodymas buvo žymus įvykis. Prisimenu kaimyno Branio Stankevičiaus pasakojimą. Žinote, kokią muziką girdėjau vakar Baraitiškyje (kaimas Suvainišchio parapijoje)! Kaip trenkė akordeonu, tai net sienos sudrebėjo, na, žinote, tą fokstrota „Jūreiviai, jūreiviai“. Iš tiesų akordeono muzika, be kitų skirtumų, buvo daug skardesnė už armonikos.

Tokie pasišokimai nebūtinai vykdavo mokyklų ar kitokiose salėse. Žiemą kartais erdvesnėse valstiečių trobose, o vasarą – atitvertose suoliukais ir berželiais lygiuose laukymėse – gegužinėse. Solidesni, didesni iškilesnėmis progomis jaunimo vakarai vykdavo mokyklų ar kitokiose salėse. Kaip visada tokiais atvejais būdavo oficiali programa, kurią su retomis išimtimis sudarydavo saviveikliniai spektakliai. Spektaklių pjesės būdavo paprastos, neįmantrios, rašytos jau ir tuomet mažai žinomų rašytojų, kurie dabar visai pamiršti. Pjesių fabula dažniausiai nagrinėdavo to meto aktualiausią klausimą, būtent – tėvų ir vaikų santykius, tėvų draudimą vesti mylimą, bet neturtingą merginą arba neleisti dukters už mylimo, bet neturtingo vaikiną.

Tikrai ar galėjo būti tuo metu aktualesnių jaunimui klausimų? Juk vedybos nulemdavo žmogaus ateitį. Jos būdavo tik bažnyčioje ir iki grabo. Jos būtinai turėjo būti suderintos su abiejų pusių tėvais. Ne taip, kaip dabar yra penkios santykių tarp lyčių atmainos: bažnytinė santuoka, civilinės metrikacijos įstaiga, sutartis pas notarą, darinys, kuris vadinamas

sugyventiniais, ir galiausiai nemokamų prezervatyvų dalinimas merginoms prieš susirenkant krepšininkams į Europos pirmenybes. Vaikai anais laikais dar klausydavo tėvų. Klausė ne tik tėvų, bet ir vyresniųjų brolių (ne rusų, tikrų brolių). Žinau vieną šeimą, kur tėvai buvo mirę. Vyriausias brolis labai greitai atsikratė savo seserų. Nesvarbu, kas pasipiršo, imk savo kraitį ir eik. Seserys klausė, juk vyriausias brolis, kaip prieš jį maištausi. Kiek siekia mano atmintis, tvarka, kai dėl vedybų tėvų žodis būdavo lemiamas, jau buvo pradėjusi eizėti: atseit vesti reikia ne dėl turto, o iš meilės. Buvo pati didžiosios meilės revoliucijos pradžia. Taigi ir gvildendavo tą temą romanų ir pjesių rašytojai, o kaimo aktoriai tas pjeses perkeldavo į sceną.

Įsismarkavusių aktorių nesustabdė nei karas, nei išlaisvinimai. Kai mus pirmą kartą išvadavo rusai, kaimynas jaunuolis, tarybų valdžios atstovas mūsų kaime, organizavo kaimo jaunimą suvaidinti jau pažangesnę pjesę. Palyginti su vėlesniais cenzūros laikais, idėjiškai ta pjesė buvo labai jau silpna, vos ne visas jos pažangumas buvo sukoncentruotas frazėje „pasirišiu raudoną kaklaraištį“. Raudonas kaklaraištis tuo metu buvo ištikimybės liaudies valdžiai demonstravimas. Ta frazė išliko mano atmintyje todėl, kad kartą repeticija vyko mūsų gryčioje, nes mano vyresnysis brolis buvo aktorius, o repeticijos vykdavo iš eilės kiekvieno aktoriaus namuose. Iš inercijos tokie mėgėjiški spektakliai vykdavo ir po to, kai mus išvadavo vokiečiai. Žinoma, tik tuo metu, kai aprimdavo jaunimo gaudymai į kariuomenę ar darbams Vokietijoje. Po antrojo rusų išvadavimo kaip jaunimo pasilinksiminimai, taip ir saviveikliniai spektakliai buvo nutrūkę, bet neilgam. Apie 1950 m. vėl viskas grįžo į senas vėzes.

1953 m. vasario mėnuo, buvusio Pandėlio rajono „Vilkolių“ kolūkyje vyksta visuotinis ataskaitinis-rinkiminis narių susirinkimas mokyklos patalpose. Dalyvauja kolūkio vadovybė, einantieji vienokias ar kitokias pareigas bei dauguma eilinių kolūkiečių. Prezidiume sėdi ir svečiai iš rajono. Tarp kitų mokyklos suole sėdi kolūkio buhalterio padėjėjas Pranas Žagarys. Įeina Vilkolių pradinės mokyklos mokytoja Bronė Kliaugaitė, prieina prie laukininkystės darbininko Leono Kalpoko ir kažką patylomis jam kalba. Jis pakyla ir išeina iš salės. Po to mokytoja prieina prie manęs ir sako: išeik į priėngį, yra skubus reikalas. Paklausiau.

Mokytoja nepakvietė į savo kambarį, kuriame turbūt buvo apsistoję svečiai, ir čia pat, priėngyje, paskelbė nepaprastąją padėtį: yra du svečiai iš Vilniaus, iš „Jaunimo gretų“ žurnalo redakcijos, garsus to meto fotografas Kacenbergas ir korespondentas. Nori aprašyti ir nufotografuoti neva mūsų suvaidintą spektaklį – Gogolio „Vedybas“. Suvaidintą... Gerai būtų buvę. Kaip galėjo atsitikti, kad tokią aukštą padėtį užimantys vyrai atsibeldė į Lietuvos pakraštį ieškoti, ko nepametę?

Iki to svečių iš Vilniaus atvykimo man buvo tekę kaimo spektakliuose vaidinti du ar tris kartus. Tai buvo senųjų tradicijų tęsinys. Bet buvo kai kas ir pasikeitę. Tai – cenzūra. Spektakliui reikėdavo leidimo. Duodavo jį rajono kultūros skyriuje. Pabandyk gauti tą leidimą, jei prašysi įvardydamas buržuazinių laikų vaidinimėlio pavadinimą! Šalin buržuazinę atgyveną, menas turi tarnauti liaudžiai! O kaip surinkti žiūrovus į tą socialistinio meno demonstravimą? Niekas ir nebandė tos socialistinės kultūros skleisti. Imant leidimą buvo užrašoma, kad bus suvaidinta kokia nors tarybinė pjesė, kas nors iš pripažintų rašytojų, pvz., A. Vienuolio, J. Baltušio ar kitų, kartais net ir rusų autorių. Vaidinami gi buvo vis tie patys spektakliai, likę iš buržuazinių laikų apie vedybas iš meilės ir tėvų draudimą.

1952 m. pabaigoje ar jau 1953 m. pradžioje Vilkolių mokyklos patalpose buvo suvaidinta pjeselė ta pačia meilės tema „Mirta Činčibaraite“. Jos autorius, nepatikrintais duomenimis, buvo pokariu Juodupės miestelyje gyvenęs bolševikų kalintas ir per tardymus kankintas Čikas. Apie jo autorystę man liudijo jo duktė Aušra Čikaitė-Birienė, tebegyvenanti Juodupėje. Savo vaidmenis rašėme ne iš kokio rankraščio, bet iš spaustuvėje spausdintos didoko formato plonos knygutės. Neprisimenu, ar ten buvo tik ta viena mūsų pjesė, ar buvo ir daugiau. Su draugu Leonu Kalpoku atlikome pagrindinius vaidmenis. Spektaklio siužetas: jaunuoliui tėvai trukdė vesti mylimą merginą. Jaunuolis su draugu susitarė iškrėsti tėvams tokią šunybę: kadangi šie trukdo vesti mylimą merginą, įsimylėjęs vaikiną pagąsdins tėvus, kad veda kitą, labai skandalingai besielgiančią Mirtą Činčibaraite, o iš tikrųjų tą Mirtą vaizduos jaunuolio draugas, persirengęs moterimi. Na, ir pristato tėvams jaunuolis būsimą marčią Mirtą, kuri rūko, geria, keikiasi, apskritai šokiruojančiai elgiasi, labai neskoningai pasidažiusi. Tėvai, išsigandę tokios marčios, leidžia sūnui vesti mylimą merginą. Įsimylėjęs buvau aš, o Mirtą vaidino Leonas Kalpokas. Iki dabar atmintyje išliko epizodas, kai už kulisų prieš spektaklį, perrengiant Leoną moterimi, jo motina kišo jam per suknelės apykaklę sulankstytus šalikus, ant krūtinės formuodama du iškilimus.

Na, suvaidinome, išklausėme aplodismentų ir atrodė, kad viskas baigėsi gerai, bet leidimo prašyme buvo rašoma, kad bus suvaidintos Gogolio „Vedybos“. Štai ir prisišaukėme svečių iš Vilniaus!

Kaip „Jaunimo gretų“ redakcija sužinojo apie „Vilkolių“ kolūkyje suvaidintas Gogolio „Vedybas“? Girdėta versija, kad vadinamojoje respublikinėje spaudoje apie tai buvo išspausdinta žinutė. Kita versija: kas nors, žinodamas, kaip buvo iš tikrųjų, piktai juokaudamas ar, tarkim, koks nors mokytojos Kiaugaitės priešas tyčia paakino redakciją tu pasidomėti. Mokytoja buvo labai susirūpinusi, bet nepasidavė panikai. Reikia veikti! Ji bandžiusi svečius nuo jų užsimojimo atkalbėti visokiais būdais, sakiusi, kad esame viską

pamiršę, kur kas išsisklaidę ir t. t. Nieko nepavyko. Vilniečiai sutikę, kad šiandien gal jau ir sunku ką nors padaryti, bet rytoj jie būtinai rašysią ir fotografuosią. Reikia ruošti. Jūs, Leonai ir Pranai, skubiai praneškite kitiems artistams, kad trūks plyš rytoj rytą rinktūsi. Dar ši vakarą reikia paruošti ponų patalpos imitaciją: atgabenti fotelį, pakabinti sieninį kilimą ir kt. Tokius daiktus turėjo tik Kalpokų šeima. Mat Leono tėvas ilgus metus caro laikais ir iki 1940 m. buvo Rokiškio grafo Pšezdzeckio vyriausiasis virėjas, lydėjęs jį į užsienio išvykas, keliones po Rusiją ir keletą karo metų su grafu gyvenęs Petrograde. Pas Kalpokus buvo kai kas iš grafo baldų ir kitokio turto. Galimas dalykas, kad niauikiantis Lietuvos padangei prieš karą, grafas paprašė savo tarnautoją tą turtą pasaugoti. Be baldų ir kilimų, reikia manyti, paties Kalpoko nuosavybė, jų namuose buvo daug senoviškų brangių apdarų – frakų, surdotų, smokingų, taip pat senoviškos moteriškos aprangos. Mokytoja prisakė Leonui paruošti tuos apdarus. Tokių baldų ir apdarų kolekcijos gal neturėjo niekas kitas rajone. Galėjo būti muziejuje, bet ne dėl mūsų. Kai kuriuos eksponatus muziejuje draudžiama net paliesti.

Aš netikėjau šio avantiūriškai atrodančio pasiruošimo sėkme. Jei jau atvyko žurnalo korespondentas, jis norės ne tik išvysti, bet ir išgirsti mažų mažiausiai kokį spektaklio epizodą, kad galėtų komentuoti, vertinti spektaklio kokybę. Ką galėjome mes, kaimo vaikai, ką nors pademonstruoti, ne tik neperskaitę Gogolio pjesės, bet ir apskritai nežinoję, kad ji yra tokiu pavadinimu. Bet mano būgštavimai nepasitvirtino. Rytojaus dieną vilniečiai, išvydę spektaklio atributus: kilimą, fotelius ir kostiumus, net išsižiojo iš nuostabos. Kokių dar galėjo kilti abejonių. Fotografas surežisavo pozas nuotraukoms, o korespondentas patikėjo mokytojos pasakojimais apie šį ir kitus, anksčiau vaidintus spektaklius. Ko trūko, korespondentas pridėjo nuo savęs, rašydamas „iš kepurės“.

Kai kovo mėnesį (1953 m.) pasirodė žurnalo numeris su „Vedybų“ aprašymu ir nuotraukomis, kilo visuotinis susidomėjimas. Pandėlio rajono antrasis ar kitoks kelintas partijos sekretorius Sobakinas, lankydamasis „Vilkolių“ kolūkio raštinėje, įteikė man tą „Jaunimo gretų“ numerį kaip dovaną.

Gegužės ar birželio mėnesiais mus dar kartą pasiekė nerimą kelianti žinia. Mokytoją Bronę Kliaugaitę kaltina klastote. Ji neprisipažino. Kieno tiesa, kaip patikrinti, buvo tas „Vedybų“ spektaklis ar ne? Teisybei išaiškinti tereikėjo kažkam rimtai tuo užsiimti. Nebūtų reikėję nei enkavėdistų, tiesa kaipmat būtų paaiškėjusi, bet susidariusioje situacijoje ta teisybė niekam nebūtų buvusi naudinga. Ką daryti tiesai išaiškėjus „Jaunimo gretoms“? Atšaukti, pripažinti solidžių redakcijos žmonių apsijuokimą? Pandėlio rajono vadovams teisybė taip pat būtų nemaloni: kokios avantiūros pas jus darosi? Kokio nors

sąmokslu prieš tarybų valdžią gal neižiūrėjo ir valstybės saugumo pareigūnai. Tai tik politinis nebrandumas. Tuo laiku dar buvo kur kas reikšmingesnių nusikaltimų, pvz., pagrindinė organizacija Pandėlio vidurinėje mokykloje. Mokytoja dėl tų „Vedybų“ patyrė tik valdininkų apklausas, tai jai kainavo nervų. Galimas dalykas, gavo papeikimą, bet tai tik prielaida. O kad skandalas būtų užgniaužtas, jai buvo pareikštas ultimatumas: per savaitę parengti ir suvaidinti pjesę Pandėlio kultūros namuose. Mokytoja nusiderėjo iki dviejų ar trijų savaitių, jau neprisimenu.

Na, ir ką, visi kartu dalyvavome avantiūroje, kartu reikia ir atkentėti. Gal kitiems artistams kokios nors bausmės ir nebūtų buvę pritaikytos, bet neišpildžius valdžios reikalavimų, būtų kentėjusi mokytoja. Bendromis jėgomis teko ją gelbėti. Surepetavome, išmokome, nuvažiovome į Pandėlį ir pusiau sėkmingai, kaip man atrodė, suvaidinome. Iš Vilkolių nusivežėme gerą muzikantą armonikierių Meržvinską, pravardžiuojamą Švogreliu, ir šokome iki ryto.

Po šio pasirodymo Pandėlyje viskas nutilo, nurimo, liko tik spėlionės, kas galėjo išduoti mūsų paslaptį. Vieną versijų, manau, verta paminėti.

Tuo metu dirbau kolūkio raštinėje. Mano viršininkas darbe buvo kolūkio buhalteris Aleksis Galvanauskas. Jis buvo tarybų valdžios šalininkas, bet labai jau tolimas nuo fanatizmo. Nemaniau tada ir dabar netikiu, kad jis galėjo ką nors valdžiai pranešinėti, skųsti. Aš nebijojau jam girdint kalbėti to, ką galvoju. Aleksio Galvanausko brolis Vytautas Galvanauskas dirbo Vilniuje, vyriausiojoje cenzūros įstaigoje „Glavlit“. Iš to galima spręsti, kokio kristalinio tyrumo, ištikimybės Leninui jis buvo. Ten ne bet kas dirbo. Kartais jis atvažiuodavo į tėviškę. Girdėjau, kaip kolūkio raštinėje Vytautas griežtai kritikavo Aleksį už nuolaidumą liaudies priešams, auklėjo jį, barė, mokė.

Kaip jau minėta, partijos sekretorius Sobakinas Aleksio Galvanausko akivaizdoje įteikė man „Jaunimo gretas“ su „Vedybų“ nuotraukomis. Raštinėje ta tema buvo kalbama. Nesu užtikrintas, kad neprasitariau kam nors kitam Aleksiui girdint ar jam pačiam, kaip buvo iš tikrųjų. Savo ruožtu Aleksis, neturėdamas blogų ketinimų, galėjo apie tai prasiurti Vytautui. O tuo atveju tai jau būtų buvęs stebuklas, jei Vytautas būtų pražiopsojęs proą pasitarnauti liaudies valdžiai.

Apie „Vedybas“ ir jų aprašymą „Jaunimo gretose“ rašė pati mokytoja Bronė Kliugaitė-Kisilienė savo atsiminimų knygoje „Gyvenimo pėdsakas“ (88, 89 p.), išleistoje apie 2000 m. Iš jos aprašymo lieka neaišku, kada ir kur pirmą kartą buvo suvaidintos „Vedybos“, kas paskatino vykti į Pandėlį. Apie Činčibaraitę – nė žodžio. Įdomu tik tai, kad sutampa jos ir mano išsireiškimai, atseit pamatę aktorius, apsirengusius senovine ponų apranga,

vilniškiai iš nuostabos išsižiojo. Tai ne mano plagiatas. Aš tik po to, kai aprašiau minimą epizodą, po daugelio metų pakartotinai peržvelgiau tą knygą. Jei abiem pasitaikė vienodai parašyti, matyt, taip ir buvo.

JONAVOS IŠKILIEJI ŽMONĖS

Tuos iškiliuosius iš pradžių man buvo kilusi pagunda pavadinti pažangiaisiais. Bet reikia pripažinti, kad bolševikai daugelį žodžių, tarp jų ir pažangumo sąvoką, apdergė. Kaip nacionalsocialistai sutersė gražų seną indoeuropiečių, tarp jų ir lietuvių tautodailėje dažnai vartotą ženklą – svastiką. Jeigu kas mane pavadintų pažangiu, mano pareiga būtų skelti įžeidusiajam antausį, panašų į tą, kokį trenkė signataras A. Patackas R. Valatkai, pavadinusiame Patacką fašistu. Priešingai, jausčiausi pagirtas, išgirdęs, kad esu liaudies priešas.

Surūšiuoti, suklasifikuoti žmones yra nemalonus, net pavojingas darbas. Vienas sugeba viena, kitas – kita ir tiksliai pasverti neįmanoma. Čia bandau įvertinti pastebėtus kai kurių jonaviečių gebėjimus ir pasiekimus. Atsiprašau tų, kurių gebėjimai liko nepastebėti.

Feliksas Liolys valdė du jonavietiškus „valakus“. Dirbo daug, bet turtų neužgyveno. Iš kitų jonaviečių išsiskyrė tuo, kad leido savo sūnų Joną į mokslus. Tai buvo pirmasis gimnaziją baigęs jonavietis.

Kunigui kalėdojant, Liolienė visada ruošdavo kunigui ir bažnyčios tarnams pietus. Liolienė buvo geriausia Jonavos šeimininkė. Ją kviesdavo kaimynai ruošti bet kokia proga, ar tai būtų krikštynos, ar vestuvės, ar laidotuvės. Gal bevaisindami kunigus Lioliai susigalvojo ir iš savo sūnaus padaryti kunigą. Bet vėliau, kai Jonas tėvų vilčių nepateisino, Lioliai iš to tragedijos nedarė. Nebus kunigas, tegu būna daktaras, agronomas ar mokytojas.

Kai Liolys savo sūnų išleido į gimnaziją, kaimynai tai priėmė kaip iššūkį. Ar tai jonaviečio išgalės mokyti vaiką? Ką tas Liolys susigalvojo? Ar mes kvailesni, bet nė vienas nediršom, o jis užsimanė. Nieko nebus, neišveš.

Liolys, apdirbdamas du sklypus žemės, papildomai dar vieną naštą užsikrovė: vežioti grietinę iš Čedasų dvaro pieno nugriebimo punkto į Pandėlį. Maždaug 40 km kelio į abu galus. Bidonus su grietine reikia sunešioti, sukrauti, iškrauti. Aukojosi sūnaus labui. Net nesinori tikėti, kad Liolys vienas vežiojo grietinę iš Čedasų į Pandėlį. Kaip ten buvo, tikrai nežinau, gal važinėdavo ne kasdien. Žinau tik, kad kaimynai ir stebėjosi Liolio užsimojimu, ir abejojo, ar jis tesės ką pasiryžęs.

Iš to galima daryti išvadą: Liolys pramatė toliau už kitus. Turėjo ambicijų pasiekti tikslą. Gerą, girtiną tikslą. Nors ir labai sunkiai, išmokė sūnų, išvargo. Deja... Liolių likimas buvo tragiškas. Apie tai vėliau.

Kitas jonavietis buvo dar pažangesnis, nes buvo ir bedievis, ir šiaip neeilinis ūkininkas. Mėgo skaityti populiarius patarimus ir stengėsi juos pritaikyti savo ūkelyje. Pirmasis pradėjo arti nusausintą savo pievą-durpyną Plintaukoje.

Daržapiėvės Čižiūnai talkininkaudavo jonaviečiams kūlimo darbuose, o jonaviečiai atsilýgindavo tuo pačiu Čižiūnams. Čižiūnų žemės buvo maždaug dvigubai daugiau negu jonaviečių „valakas“. Jei jonavietis talkindavo kūlime Čižiūnams, Čižiūnai ateidavo jonaviečiams į talką du. Juk pas jonavietį kuldavo perpus trumpiau.

Vienais metais, gal tai buvo 1938-aisiais, Užkurėlis talkino Čižiūnams. Pas Užkurėlį kulti atėjo du Čižiūnai. Žiūri Čižiūnai, kad Užkurėlis juos apgavo. Kulia, kulia ir galo nėra.

Paprastai naktimis nekuldavo. Bet pas Užkurėlį mašiną paleido jau pavakare. Na, keletas valandų, jei sutems, baigs su liktarnomis. Bet taip išėjo, kad kūlė visą naktį, tik paryčiais baigė. O rudens naktys ilgos... Tikrai ne mažiau javų nei pas Čižiūnus, o gal ir daugiau.

Užkurėlis prikūlė tiek grūdų, kad neturėjo kur dėti. Supylė krūvą ant lentų, apklotų marškomis priemenėje. Neša Užkurėlis grūdų maišą ir sako talkininkaujančiam Osvaldui Žagariui:

– Matai, Osvaldai, nekasei griovių, nearei balų, dabar žiūrėk ir pavydėk man!

Vieną pavasarį, rodos, 1939 m., Užkurėlis nusipirko turguje šešis paršus. Koks kilo šurmulys tarp kaimynų! Ar jis išprotėjo, kuo gi liuobs? Kiti jonaviečiai, net ir tie, kurie du „valakus“ valdė, pirkdavo vieną, du, labai retai tris. Iš tų šešių Užkurėlio paršų vienas nugaišo. Kaimynai lengviau atsiduso. Vis vienu mažiau bus bėdos žmogui. Bet likusius sėkmingai užaugino.

Ūkis davė pajamų, todėl Užkurėlis galėjo pasistatyti didelį, gražų molinį tvartą.

Iš spaudos sužinoję, kad valdžia duoda pašalpą už gerai pagal projektą pastatytą vištidę, Užkurėlis pasišovė tokią vištidę pasistatyti. Gavo vištidės projektą, skirtos šimtui vištų laikyti. Tiek pats Užkurėlis, tiek ir samdytas meistras buvo mažaraščiai, nesusigaudė projekte, kai ką padarė ne taip. Bet, nepaisant to, pašalpą Užkurėlis gavo.

Kazimierius Užkurėlis buvo imlus propagandai. Nusitvėręs bet kokią naują idėją, stengėsi ją įgyvendinti. Daug kas jam pavyko, bet buvo ir nerealių užmojų. Viena tokių idėjų buvo žuvų tvenkiniai. Perskaitęs apie tai laikraštyje, Užkurėlis susižavėjo. Kartą, kai pas Užkurėlį nuėjo Osvaldas Žagarys, jis nebegalėjo atsikratyti dabar jau Užkurėlio propagandos ta tema. Nebuvo galo kalboms, kaip jis, Užkurėlis, įrengs tvenkinius, kiek bus

pajamų iš to verslo. Tai buvo viena neišsipildžiusių Užkurėlio svajonių. Bet gerai, kad svajojo. Blogiausia, kai žmogus visai nesvajoja.

Žagarių šeimoje buvo du sūnūs su didesniu negu keturių skyrių išsilavinimu. To meto masteliais tai jau buvo šis tas.

Pirmasis iš jų, Romualdas, trejus metus ganė pas dėdes. Piemens alga maža. Jis pats sugalvojo eiti tarnauti į Latviją, kur mokėdavo daugiau. Ten ganė dvejus metus: 1936 ir 1937 m. Ganydamas dienoraštyje rašė: namiškiams algos neduosiu, pinigus skirsiu mokslui. Stosiu mokyti į amatų mokyklą elektromonterio specialybės. 1938 m. gyveno tėviškėje, ruošėsi stoti į mokyklą. Tebuvo baigęs keturis skyrius, o į Panevėžio amatų mokyklą priimdavo su šešių skyrių išsilavinimu. Tokio išsilavinimo neturintieji turėjo laikyti egzaminus iš šešių skyrių programos. Egzaminus išlaikė, į mokyklą įstojo, tik į elektromonterių specialybę įstoti nebepavyko, buvo per daug kandidatų. Įstojo mokyti dailidės amato.

Prie dvejų metų piemens algos pridėjo pinigus, uždirbtus kasant griovį. Iš pradžių užteko, vėliau vis vien teko prisidurti iš namų.

Taigi Jonavoje buvo pirmieji du išsimokslinę jaunuoliai: Jonas Liolys ir Romualdas Žagarys (Žiogarys. Žr. skyrelį „Pavardės ir pravardės“).

Kitas Žagarių sūnus Petras, gyvendamas pas dėdes, vasaromis piemenaudamas, o žiemomis lankydamas mokyklą, baigė šešis pradžios mokyklos skyrius. Buvo gabus, mokėsi penketais, bet šeimos padėtis tėvui susirgus buvo sunki, todėl mokslą galėjo tęsti tik po karo.

Kaip jau minėta, prieš karą vienu metu ateinančių į Žagarių namus laikraščių ir žurnalų skaičius buvo pasiekęs šešetą. Tai taip pat šį tą pasako.

Jonas Dambrauskas, atėjęs gyventi į Jonavą, jau rado dėdės pastatytą linų mynimo jaują. Iš jos, nuomodamas linams minti, gaudavo ne per didžiausias, bet pastovias papildomas, ne iš žemės ūkio, pajamas.

Nepriklausomoje Lietuvoje buvo labai brangus miškas. Mediena buvo eksportuojama į užsienį. Sau – kas liko. Kaimai buvo perpildyti žmonių. Miškų buvo belikę 18 % ploto. Jonaviečiams iš savo balų neužteko kuro. Kaip žinome, ne visi tų miškingų plotų Jonavoje ir turėjo. Miško turintys Kalniečių ūkininkai lupo didelius pinigus net ir už žabus, o malcos buvo per didelė prabanga.

Esant tokiai padėčiai, Jonas Dambrauskas įsitaisė durpių presą. Medinis kubilas su arkliaus sukamais metaliniais maišytuvais viduje. Durpynų jonaviečiai turėjo. Pradėjo žmonės nuomotis tą presą durpių gamybai. Dambrauskienė džiaugėsi: „Mano Jonas – pabirkontas.“

Fabrikantas ar ne, bet iniciatyvos, energijos turėjo. Užveisė gal geriausią kaime sodą. Mokėjo skiepyti medžius. Leido sūnų į mokslus. Tik jau vėliau, karo ir pokario metais,

nes nepriklausomojoje Lietuvoje jo vaikai dar lankė pradžios mokyklą. Dambrausko sūnus Pranas buvo trečias mokytas žmogus Jonavoje.

Jau vėliau, pokario metais, Jonas Dambrauskas įsitaisė bičių. Buvo vienintelis bitininkas Jonavoje. Daug kas abejojo: na, koks gi iš jo bitininkas, ar jis pasidarys avilį, ar žinos, kaip prižiūrėti, juk net pradžios mokyklos nebaigęs. Bet skeptikai nusivylė. Sekėsi jam gerai, net į Rygą medų veždavo.

Reikia paminėti ir Jonavos amatininkus.

Jau Žagarių protėvis latvis Žagars buvo medžio darbų meistras. Savo sūnų Joną išsiuntė mokytis verpimo ratelių meistro (ratelininko) amato. Gal jau Jonavos kaimo kūrimosi metu tuo amatu užsiėmė. Jonui 1895 m. mirus, amatą perėmė sūnus Viktoras. Buvo tik paauglys, 15 metų, bet jau mokėjo meistrauti. Dirbo tą darbą iki 1934 m. Tais metais, jam susirgus, amatą perėmė vėl paauglys – penkiolikametis sūnus Osvaldas. Vėliau amatą tęsė jaunesnieji Osvaldo broliai Romualdas (dirbo trumpai), Petras ir Pranas.

Žėgliūnų vyrai buvo gabūs meistrai. Pranas buvo stalius. Valerijus išmoko kalvio amato, o gal ir sutvirtėjo bedievystėje pas garsų Kvetkų parapijos kalvį ir bedievį Šepetį. Jau baigiantis nepriklausomybei, apie 1938 m., pasistatė tėviškėje kalvę. Dirbo ir užsidirbo, jautė žemę po kojomis.

Bakanas buvo račius, dirbo ir kitus medžio darbus, gamino langus, duris ir kitus ne pačius kokybiškiausius stalius gaminius.

Kiekvienas amatininkas turėjo papildomų pajamų, palyginti su tais, kurie užsiėmė tik žemės ūkiu, todėl galėjo sau leisti ir didesnes išlaidas. Bakanas samdė savo vienintelei dukrai auklę. Tai, žinoma, ne istorinis dalykas, galima būtų jo ir neminėti. Bet įdomus dalykas buvo tai, kaip ta auklė buvo vadinama, būtent – „nėmka“. Kažkaip keistai skambėdavo. Ir tik gyvenimo pabaigoje man kilo mintis, kokia galėtų būti šio žodžio kilmė. Juk „nėmka“ reiškia vokietę. Turbūt dvarininkai savo vaikams samdydavo aukles vokietes, iš jų ir kaimiečiai nusiklausė, kad auklė turi būti vokietė – „nėmka“.

Toliau – apie amatininkus. Antanas Dovydėnas buvo dailidė, Jasiūnas – statybininkas, Vladas Griškėnas save priskyrė prie mūrininkų. Karo metu buvo įgudęs išdirbti avikailius.

Tokie jonaviečiai kaip Jonas Trainys, Povilas Vaškevičius, Antanas Stuoka nebuvo laikomi amatininkais profesionalais. Bet šį bei tą, reikalui esant, sugebėjo padaryti.

Jonas Trainys, dar būdamas paauglys, sugebėjo pasidaryti smuiką. Gana prastą, palyginti su gerų meistrų. Bet antrasis, o ypač trečiasis, jau buvo profesionaliai padaryti. Ir kaip jis juos padarė neturėdamas varstoto, gerų įnagių, sunku suprasti. Padarė mano tetai Stefanijai rūbams plauti rėčką „ušėtką“, kaip pas mus vadindavo. Dailus darbas, tiesiog

meniškas, miela žiūrėti. Vokiečių metais įsirengė degutinę, kurioje sau ir kaimynams iš senų spygliuočių kelmų ir beržų tošių degdavo degutą ratams tepti. Parduotuvėse juk tuo metu nieko nebuvo.

Karo metais, ypač grįžus bolševikams, buvo labai sunku susimalti grūdų malūnuose. Jonas Trainys, ieškodamas ieseities, sumeistravo nedidelį vėjo malūnėlį su naminėmis rankinėmis girnėmis. Iš pradžių vis kildavo nesklandumų, ne tiek maldavo, kiek taisydavo, rekonstruodavo. Vėliau, 1944 m. rudenį, buvo viskas sureguliuota. Bet 1945 m. žiemą, jau Jonui išėjus į rusų armiją, didelės audros metu kaimynas Bakanas malė grūdus. Labai stiprus vėjas prilenkė prie malūnėlio korpuso sparnus, iš jų trys užkliuvo ir nulūžo. Malūnėlis nebebuvo atstatytas, nes J. Trainys buvo mobilizuotas į rusų armiją.

Vėliau, jau kolchozo laikais, Jonas Trainys pagamino skiedrų pjovimo ir plėšimo mašiną. Tai nebuvo jo išradimas. Tokių mašinų, arkliai sukamų, stogo skiedroms obliuoti buvo seniai. Bet tos, anksčiau naudotos, dažniausiai išeidavo iš rikiuotės obliuodamos šakotą medį. Peilio ašmenys sulinkdavo arba nulūždavo pjaudami šakas. Jonas kažkur gavo tokio plieno, kad peilio ašmenys dėl šakų nei linkdavo, nei lūždavo. O užaštrindavo tuos ašmenis Jonas, kaip pats girdavosi, kaip britvą (skustuvą). Prašomas išplėsti skiedrų patardavo: gaud šakotų, smalingų pagalių, bus geresnės, ilgiau tarnaus skiedros.

Povilas Vaškevičius karo ir pokario metais buvo įsitaisęs kalvės įrenginius. Nebuvo profesionalus kalvis, bet šį tą sumeistraudavo, mokėjo pakaustyti arklį. Kaip ir J. Trainys, bandė pajungti vėją grūdams malti. Iškelė virš daržinės stogo tokį įtaisą ant vertikalios karties su įgaubtais loviais – kaušais. Toks įtaisas turi specifinį pavadinimą, deja, aš jį pamiršau. Rodos, dabar tokio tipo prietaisėliai naudojami meteorologinėse stotyse vėjo greičiui matuoti. Taigi iškelė Povilas tą prietaisą, bet jis nepajėgė girnų sukuti. Buvo sakoma, kad žmogui sukant gernas, tas vėjo prietaisas padėdavo. Gerai ir tai, juk malimas – labai sunkus darbas.

Antanas Stuoka taip pat buvo įsirengęs kalvę. Kruopščiai, dailiai dirbti nesugebėjo, bet mechaniko gyslelę turėjo. Kažkaip vokiečių metais įsigijo arklinę kuliarnąją mašiną, varomą medinio, namų darbo arklių sukamo maniežo. Kol Antanas buvo gyvas, kuldavo ta mašina sėkmingai. Jam žuvus, bandė tą mašiną valdyti sūnus Algirdas. Nesisekė. Remontavo tą medinį maniežą pats, kvietė į talką Osvaldą Žagarį, bet nieko neišėjo.

Mažazemiai jonaviečiai vyrai žemės ūkio darbus intensyviai dirbo tik vasaros metu. Žiemą daugelis nepersidirbdavo. Anot vaizdingo kaimynės išsireiškimo, miegodavo ant pečiaus „kleckus ištiesę“. Minėti amatininkai taip nesieltė. Žiemą, o kai kurie ir vasarą turėjo darbo ir uždarbio.

Testamentas.

Janava, Tukstantis devini šimtai ir dvidešimt
 devintais metais, Balandžio ketvirta diena.
 Aš čemiau pasirašiusi pilieta Doratija, Franco
 Dumbrausko žmona. Pamenuio balstiaus
 [iškilus] [iškilus], [iškilus] [iškilus]
 Doratija Dumbrauskienė būdama sveiko proto
 ir tvirtu numanimo bet apimta ir nujausdama
 artinimasi senatvę, nusprendėčiau padaryti
 skanti paldingą. Užrašau po mirties visa savo
 turimą turtą, būtent: [iškilus] [iškilus] [iškilus] [iškilus]
 iš ko jis nesusidėtu ir kur nesrastu ir abšnai
 biska, kas mano mirties dienai man prigulis
 ir ką sulig įstatymo turėsiu teisę savo vyro.
 Franco Seseris Teronkos sūnui Jonui Dumbrauskui
 pilnai savastin. Jo [iškilus] [iškilus] sulig testamentu
 Doratijos Dumbrauskienės nemokančios rašyti kodikių
 Rašė. Pil Jonas Stankevičius, Ant šio Testamento
 pasirašė savo ranka Doratija Dumbrauskienė
 palikėja bei testatorius. Jo šis Testamentas yra
 rašytas, [iškilus] [iškilus] Doratijos Dumbrauskienės
 buvusios sveiko proto ir tvirtu numanimo.
 ir jo padėtasai parašas yra pačios palikėjos,
 Savininkė Doratija Franco Dumbrausko žmona
 pasirašė šio Testamento. Nialaužėti iki mirties.
 [iškilus] [iškilus] [iškilus] [iškilus]
 Taip pat, prie Jono Stankevičiaus.
 Aš Savininkė Doratija Dumbrauskienė.
 Pasirašau Dumbrauskienė
 Stankevičius, v. savininkė
 A. Doratienė.

Jonavos kaimo moterims sąlygos pasižymėti buvo kur kas blogesnės negu vyrams. Jos buvo kuklesnės negu dabar. Bet auksas ir pelenuose žiba.

Rodos, 1931 m. pabaigoje ar 1932 m. pradžioje Viktoras Daunys vedė Sipelių kaimo Liolytę Stefaniją. Viktoras buvo neeilinis: aukštas, šviesaus gymio, gražus, neištižęs, vyriškas. Ir žmoną surado neeilinę. Graži, darbšti, protinga, švari šeimininkė, gera pašneko-vė, tiko ir prie pečiaus ir prie svečio. Be to, buvo gera siuvėja.

Jau minėta, kad Domicelė Liolienė buvo aukštos klasės šeimininkė valgių gamintoja. O Kazė Stankevičienė, Ramusio žmona, kepėdavo labai skanią duoną. Nežinojau kaimuose kitos tokios kepėjos.

Iki šiol daugiau kalbėjome apie kaimiečių pasiekimus materialinėje veiklos sferoje. Bet ne vien duona žmogus gyvas. Kultūrinių elementų kaimo gyvenime buvo nedaug. Dainos, pasakos vaikams, muzika, šokių vakarėliai, na, ir giesmės.

Muzikantai Jonavoje buvo keturi: Antanas Dovydėnas ir Antanas Žėgliūnas buvo armonikieriai, o Jonas Trainys ir Juozas Vyduolis – smuikininkai. Pokario metais prie šių keturių prisidėjau ir aš. Kur nutverdamas svetimą akordeoną vis liurlindavau, kol ėmė šis tas išeiti. Turbūt apie 1948 m. per Akvilės Virbalaitės vestuves pritaikiau progą pasiimti laisvą akordeoną ir ėmiau jį kankinti. Žiūriu, kad vestuvinininkai jau šoka. Ką darysi, turėjau tęsti. Vėliau įsigijau akordeonėlį ir grodavau kaimo vakaruškose. Po 1953 m. tą akordeoną perėmė brolis Osvaldas ir taip pat grodavo šokiams, mano požiūriu, gana prastai.

Dabar, žiūrėdamas į praeitį iš gana didelio atstumo, prieinu prie išvados, kad į joki vandenį negalima spjauti ir jokio žmogaus negalima nurašyti, kad niekam tikęs. Pirmosios nepriklausomybės metais ir vėliau Vyduolių šeima jonaviečiams nekėlė simpatijų. Be kitų silpnybių, kai kurie iš jų šeimos pratrūkdavo laukiniu pykčiu. Matyt, dar buvau labai mažas, kaip per miglas prisimenu tą epizodą, kai senoji Vyduolienė, mirusi 1937 m., sėdėdama mūsų gryčioje gale stalo, koneveikė mano mamą: „Tu, prakeikta gyvate!“

Karo ir suiručių metais, kai nusikalstamas elgesys kartais buvo leidžiamas ir net skatinamas, kai kas iš tos šeimos neparodė atsparumo blogiui. Bet anais senais laikais liko neatkreiptas dėmesys į vieną Vyduolių vertybę: jie buvo muzikalūs. Juozas grojo smuiku, o seserys, nežinau, ar tik viena, ar abi, kaip niekas kitas iš jonaviečių mėgo dainuoti. Kol seserys gyveno Jonavoje, kiekvieną vasaros vakarą skambėjo Vyduolytės daina. Jau Vyduolytė staugia – sakydavo mano mama. Jai nepatiko neliaudiškos dainos, jai nepatiko, kad Vyduolytė dainuoja viena (solo), kas to meto kaime nebuvo įprasta. O pagyvenusiam žmogui kas neįprasta, tai ir netoleruotina. Man Vyduolytės dainavimas patikdavo, klausydavau. Ir dabar nesutinku su mamos kritika. Juk „staugimui“ reikalingas balsas,

kurį Vyduolytė, be abejo, turėjo. Matyt, turėjo ir klausą, nes dainuodavo sudėtingesnes, neliudiškas dainas.

Giedotojų Jonavoje buvo trys: Konstancija Žagarienė, Stefanija Daunienė ir, kaip ne keista, bedievis Antanas Spaičys. Žagarienę kviesdavo giedoti per laidotuves ir į kitus kaimus. Jos žinomas partneris buvo garsus giedotojas Baublys, gyvenęs Suvainišio parapijos Miliūnų (?) kaime.

Stankevičius Jonas buvo estetas. Ar kultuvę, ar dalgio, ar šakių kotą, tai su išpjaustytais su monogramomis, dailūs, lengvi ir tvirti, patogūs dirbti. Rašysena jo buvo tokia daili, kaip reto kurio ir didelius mokslus baigusio. Šiaip jo raštuose buvo daug klaidų, tai liudijo apie menką išsilavinimą, bet parašas – kaip ministro, bėgant metams, tobulėjo, bet to paties laikotarpio parašai buvo griežtai vienodi, standartiniai. Jo rašto ir parašo pavyzdžiai pateikiami priede.

ŽYDAI NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

Žydų centras buvo Suvainišio miestelis. Kituose aplinkiniuose miesteliuose (Čedasuose, Panemunyje, Onuškyje) buvo tik po vieną kitą žydą. Daug žydų gyveno Pandėlyje ir Rokiškyje.

Suvainišio žydai skurdo. Jų skurdą nulėmė nepriklausomybės laikais atsiradusi siena su Latvija. Latvijoje, per 50 km nuo Suvainišio, nebuvo jokio didesnio miestelio. Neretoje caro laikais prie kirkės buvo tik keletas namų. Nebuvo Latvijoje nei žydų, nei jų tradiciniais verslais – prekyba, amatais užsiimančių žmonių. Todėl latviai caro laikais turgaus dienomis suplaukdavo į Suvainiškį apsipirkti ir gauti patarnavimų (malūnas, vilnakeršė ir kt.).

Žydus lietuviai vadino ne pavardėmis. Taip vadinsime ir šiame rašinyje, nes pavardės nustatyti nebėra galimybių.

Mano žinomos žydų parduotuvės Suvainiškyje: Menkiukų, Bencelio, Noskos, Žuskos. Jose buvo prekiaujama įvairiomis pramoninėmis prekėmis. Maisto tuomet kaimiečiai parduotuvėse nepirkdavo, o stambesniais gaminiais – žemės ūkio padargais ir kt. Suvainišio žydai neprekiavdavo. Žinau, kad Suvainiškyje pas žydus buvo galima nusipirkti dviratį. Bet kai brolis nusprendė pirkti dviratį, jį atsivarė iš Rokiškio.

Noskos parduotuvė buvo skurdi, bankrutuojanti. Joje nesu buvęs. Žuskos parduotuvėje daugiausia buvo prekiaujama audiniais. Kiek jų ten buvo! Parduotuvės salė didžiulė

(tais laikais ir pagal vietovę), lentynos prikrautos rietimų, o pirkėjų nėra. Tuščia ir tuščia. Kaip tas žydas išsiversdavo, neaišku.

Žydai nuolat lankydavosi Jonavoje. Supirkinėdavo gyvulius, jų odas, šerius, ašutus (arklių uodegas), karčius. Keletą kartų per metus atvažiuodavo skudurininkas. Dar kieme imdavo šaukti:

– Gaspadin, liupatu, liupatu, liupatu! Purvinu, prišiktu, primištu, perku visas! Gaspadin, liupatu!

Apie 1939 m. Žagariai pardavinėjo seną, riebią karvę mėšai. Sužinoję žydai ėmė važinėti ir siūlyti savo kainas. Buvo atvažiaavę keturis ar penkis kartus ir vis kiti žydai. Siūlė nuo 105 iki 120 Lt. Žagariams vis atrodė, kad maža. Ar tai ūkininkas, ar žydas parduotų gyvulį eksportui, ar Lietuvos miestų poreikiams, vis vien supirkėjas buvo akcinė bendrovė „Maistas“. Kiek vargšas žydelis galėjo uždirbti iš tokio pirkinio? Juk nekvaili buvo ir ūkininkai pardavėjai. Žagariai nuvarė karvę į Pandėlį, į „Maisto“ supirkimo punktą, ir gavo 140 Lt. Paskaičiuokime, kiek žydai turėjo kiemų apvažiuoti, kiek laiko sugaišti, kol rasdavo pigiai parduodamą gyvulį. Dar jį reikėdavo pristatyti į Pandėlį.

Tokie žydai perpardavinėtojai, tarpininkai iš esmės Lietuvoje jau buvo neberekalingi. Nesuprato, kad reikia imtis kitokio – reikalingo, naudingo darbo. Laikėsi senų tradicijų ir skurdo. Gal dėl to 1940 m. jiems daug mielesni pasirodė rusai negu Lietuvos valdžia.

Buvo žydų tikrų elgetų, kurie vaikščiodavo po kaimus prašydami išmaldos. Kiti nelaikė savęs elgetomis ir nebuvo taip vadinami, bet vis tiek tai buvo pusiau elgetos. Toks buvo žydas, besinešiojantis ant nugaros maišelį su smulkiomis prekėmis: pieštukais, adatomis, sagomis, smulkiomis siūlų ritėmis, akiniais, rašymo plunksnomis, antpirščiais, plonomis moteriškomis skarelėmis. Kiek žydas galėjo iš tokių prekių uždirbti, jei tos prekės kainavo centus? Man tėvai gal du kartus nupirko po pieštuką. Kad ką daugiau būtų pirkę, neprisimenu. Ir kam gi pirkti iš kromelninko, jei parduotuvėje pigiau?

Iš tiesų tai buvo užmaskuotas elgetavimas. Eina žydelis, užtinka valgančius, tie juk ne kiaulės, žino, kad žydelis alkanas, pasiūlo. Jei žydui nekelia įtarimo, kad „ne košer“, pavalgo. Sutemus juk negrįš į Suvainiškį, pasiprašo nakvynės, pavalgo vakare ir rytą.

Pirmasis mano prisimenamas kromelninkas buvo vadinamas Nokamu. Mažai jį prisimenu. Vėliau pradėjo vaikščioti su kromeliu žydas Ėlija. Vienąkart Ėlija atėjo vakare ir prašėsi nakvynės. Žagariai nenorėjo priimti, bet argi atsikratysi žydo. Už nakvynę jis padainuosiąs. Žagariai žinojo, kad žydo dainos jų nesužavės, bet ką darysi, priėmė. O žydas iš tiesų, prieš eidamas miegoti, uždainavo. Dainavo gal dvi tris dainas. Vieną menu iki šiol. Prisimenu melodiją ir kai kuriuos žodžius:

*Saulė raudona tūkėjo,
 Broleliai žirgus balniojo,
 Jie balniodamiš, kamanodamiš
 Mėrgėlė būdino:
 Kėlkis mėrgėlė, nēmėgok,
 Ir atsikėlus nėrymok,
 Prauskis burnėlė, šūkok galvėlė
 Ir palydėk manėš.*

Kaip kiti žydai, Ėlija dainuodamas šveplavo. Jis garsus š ir ž tardavo kaip tarpinius tarp š ir s, tarp ž ir z. Čia varneles ant raidžių š ir ž uždėjau, bet Ėlija tuos garsus tardavo savaip.

Tokie žydai, vaikščiodami per žmones, kartais žinodavo įdomių naujienų. Prekyba sau, o pokalbis su šeiminkais reikalingas, perka jie ar ne. Ėlija mokėjo skaityti žydišką ir lietuvišką spaudą, domėjosi politika. Jam atėjus į mūsų gryčią, kildavo diskusijų. Žagarys paerzindamas vis užvesdavo kalbą apie vokiečius, kaip jiems gerai sekasi, kaip visi jų bijo. Ėliją tai veikdavo kaip jautį raudona skara. Sakydavo, ui, vokiečius rusas sutvarkys. Nemėgo ir vokiečių sąjungininkų japonų. Prisimenu Ėlijos išsireiškimą apie japonus:

– Dabar japončiukui numaus kelnes!

Kartą atėjus Ėlijai, žiūrėjau nuotraukas ir atvirukus, kurių mūsų namuose buvo viena kita dešimtis. Panoro pažiūrėti ir Ėlija. Prašo, kad jam kas paaiškintų, pasakytų, kokie žmonės fotografijose. Suaugę žmonės užsiėmę, nenori gaišti laiko su žydu. Liepia man:

– Tu, Pranuk, pasakyk.

Aš ir aiškinu:

– Čia Veranija, Žukauskas ir Kastusia.

Toks aiškinamas žydui netiko. Priėjo kažkas iš suaugusiųjų ir kaip reikiant paaiškino. Tada ir aš sužinojau, kad Veranija (Veronika) – mamos sesuo su savo vyru Žukausku ir dukra Kastusia (Konstancija). Fotografija atsiųsta iš Brazilijos, kur ta šeima tada gyveno. Taip paaiškino suaugęs mūsų šeimos narys visas fotografijas.

Kaip Žagariai, taip ir kiti jonaviečiai to meto kaime gyveno nuobodų, uždarą gyvenimą, ypač žiemą. Svetimas žmogus, taip pat ir žydas, buvo laukiamas, nes išsklaidydavo tą uždarumą ir vienatvę. Todėl žydai kromelninkai atėję neskubėdavo išeiti, kalbėdavo, pasakodavo naujienas, diskutuodavo. Jie arba jų tautiečiai kartais ir naudos išsunkdavo iš tų pokalbių. Kaimiečiai tyčia ar netyčia pasakydavo ir tai, kas ką turi parduoti, kas ką nori pirkti. Dar buvo pakiemiais vaikščiojantis žydas Milčius. Buvo lyg ne viso proto, sunkiai kalbėdavo. Atėjęs visada prašydavo miltų:

– Gaspadin, mažir miltu bankėk...

Gaspadinė duodavo. Iš to miltų prašymo ir kilo jo vardas.

1939 ar 1940 m. Milčius pasikabino ant nugaros maišelį jau nebe su miltais, o su smulkiais prekėmis. Žmonės juokėsi: ką gi jis prekiaus durnas būdamas. Kiek ten prekiaavo, kiek ne, bet vaikščiojo, nešiojo kromelį. Dambrauskas savo vaikams nupirko iš jo po lenktinų peilį.

Taip ir gyveno žydai Lietuvoje. Nebuvo didelės brolybės, bet nebuvo ir priešiško. Žinoma, kas be ko, kai linkę į chuliganizmą jaunuoliai norėdavo išlieti energiją, žydai jiems kartais užkliūdavo. Mūsų krašte tokių atsitikimų girdėti neteko. Bet pažinau žmogų, kuris esą jaunystėje buvo nakčiai prie kryžiaus žydą pririšęs. Rytą pamatę žmonės išlaisvino. Žydas pasiskundė policijai. Teismas iš kaltininko priteisė žydui 600 litų kompensacijos. Kaltininkas buvo tarnautojas, pinigų turėjo ir žydui sumokėjo.

Vėliau esą tą žydą kai kas paerzindavę:

– Na, tai kaip tau ten buvo, kai prie kryžiaus buvai pririštas?

– Ui, būtų gerai, kad kas naktį mane prie kryžiaus rīštų!

Vaikai turi silpnybę klausinėti suaugusiųjų to, ką tikrai žino. Tokiu atveju mano tėvai atrėždavo:

– Ko klausai kaip žydas kelio!

Šis posakis nebuvo retas, kaip ir vaikų klausimai. Ir tas posakis atsirado ne be pagrindo.

1938 m. rugpjūčio vidurys. Į Suvainiškį atvažiuoja vyskupas Paltarokas. Ties Suvainiško parapijos riba, ties Vingriškio keliuku netoli Čižiūnų sodybos, vyskupo garbei pastatytas bromas – garbės vartai. Nuo jo vyskupo automobilį iki Suvainiško lydės kelios dešimtys dviratininkių merginų – pavasarininkių ir vyrų raitelių. Žagarių šeima susiruošė važiuoti vyskupo pasitikti. Sergantį, nevaikščiojantį tėvą įsodino į vežimą. Dar važiuoja mama ir aš, Pranukas. Važiuodami nuo Kalniečių šilo link pavejame einantį seną, žilabarzdį žydą. Žydas su lazda pamojo pirmyn, šilo link ir klausia Žagarių:

– Unt kur aina šitiš kielaš?

– Unt Suvainiškį! – garsiai atsako Žagarys.

– Na va, tave žydas ir apmulkino, – sako Žagarienė. Dabar girsis, kad gojų apgavo.

Nežinoti kaimo kelio, kur jis eina, klausiti galėjo tik žydas.

Buvo ir kitų žydų charakteristikų. Žinomas buvo posakis: teisingas kaip žydo bezmėnas. Bet žydai nebuvo vagys, chuliganai, plėšikai, girtuokliai. Gyveno iš tokių verslų, kokius suplanuodavo jų gudrios galvos. Ne be to, žinoma, kad gal kartais jiems padėdavo ir tas „bezmėnas“.

Anksčiau sakėme, kad socializmui labai imlūs buvo nebūtinai skurdžiai, bet bedieviai lietuviai. Išganymą socializme matė ne vien bedieviai, bet ir Lietuvos svetimtaučiai. Beveik visi vietiniai rusai (gudai) buvo komunistai. Gal bent vienas iš dešimties toks ir nebuvo. Panašiai ir su žydais. Skaičiau daugelio jų memuarus. Inteligentų ir mažiau išsilavinusių, labai turtingų ir mažiau pasiturinčių. Jei tie, prisiminimus rašę, ir nebuvo partijos veikėjai, tai MOPR rėmė visi.

Turtingiausi Suvainišchio parapijoje ne tik tarp žydų, bet gal įskaitant ir kitas tautas, buvo malūno – vilnakaršės savininkai žydai. Bet tai jiems nekludė būti komunistais. Tik neaišku, kas buvo jų „klasiniai priešai“. Gal ubagai – kromelių nešiotojai Nokamas, Ėlija? Ar tie, kurie supirkinėjo skudurus?

1926 m. ruduo. Lietuvą valdo bedievių koalicija: liaudininkai ir socialdemokratai. Tuo metu jie dainuodavo:

*Plieno raumenys, Herkulio ūgis,
Mūsų ryžtą, pilietį, matai,
Vienas mostas, vienintelis smūgis,
Subyrėtų tamsos pastatai!*

Tą dainą girdėjo ir jai pritarė ne vien lietuviai – bedieviai. Turintieji plieno raumenis ir ryžtą ruošėsi suduoti smūgi, nuo kurio būtų subyrėję ne tik „tamsos pastatai“ – bažnyčios, bet ir Lietuvos valstybė. O tokiam darbui žydai, bent jau jų įtakingi veikėjai, buvo (pionieriškai) „visuomet pasiryžę“.

Vėlyvo 1926 m. rudens sekmadienį Elžbieta Čižiūnienė iš Daržapievės vienasėdžio eina į Suvainišchio bažnyčią. Mato, kad vilnakaršės – malūno, buvusio tarp Taručių kaimo ir Suvainišchio miestelio, kieme didelė erzelynė. Ten susirinkę Suvainišchio žydai ruošiasi, rikiuojasi eisenai į miestelį. O netrukus ir patraukia į jį, tvarkingai išsirikiavę. Plazda raudonos vėliavos, matyti pjautuvai ir kūjai, kažkokių senių išterliotos galvos pamautos ant kotų. Moteriškė tokių dyvų nebuvo mačiusi. Taip katalikai per didžiąsias šventes eina aplink bažnyčią. Panemunyje religinė eiseną kartais eidavo prie stebuklingosios versmės (šaltinio). Bet kad žydai taip susirikiuotų su vėliavomis, Elžbieta Čižiūnienė matė pirmą kartą. Nesuprato, kas jiems užėjo.

1940 m. ir vėliau mes tokių eisenų prisižiūrėjome. Daminykienė tada matė bolševikų eiseną pirmą, bet ne paskutinį kartą. Tada dar nieko nežinojo, nei koks perversmas įvyko Rusijoje 1917 m., nei kada jis buvo, todėl nieko ir nesuprato. Tikriausiai ta žydų eiseną buvo skirta spalio perversmo garbei. Šį epizodą papasakojo E. Čižiūnienės sūnus Danas.

Tąkart žydų džiaugsmas truko neilgai. Tolesnes demonstracijas teko atidėti iki 1940 m.

Tuomet vilnakaršės – malūno savininkų sūnus puolėsi organizuoti komjaunimą. Įtraukė į tą veiklą ne tik žydų, bet ir lietuvių jaunimą. Dar gyvas liudininkas (2009 m.), kurį minėtas žydelis bergždžiai viliojo į komjaunimą.

1941 m., vokiečiams išvadavus, vilnakaršės žydai atgulė į duobę kartu su kitais. Geriau būtų išvežę. Bet nebuvo girdėti, kad iš maždaug 300 Suvainiškio žydų būtų išvežę bent kurį iš jų.

Jau antrosios nepriklausomybės metais (po 1990 m.) žydai pratrūko šmeižti lietuvius. Tai darė ne kokie nuskurdę, neišsilavinę žydai, bet jų valstybės pareigūnai. Vienas jų, Izraelio atstovas Lietuvai O. Ben Huras, „Lietuvos aide“ teigė, kad žydams nepriklausomybės (1918–1940) metais buvo draudžiama pirkti žemę.

Žydai buvo Lietuvos piliečiai. Piliečių teisės nepriklausomoje Lietuvoje buvo lygios. Kokių nors diskriminacinių įstatymų nebuvo. Ar tokie žydų teiginiai galėjo turėti kokią nors pagrindą, ar tebuvo iš piršto laužti? Man teiraujantis, kai kurie istorikai profesionalai, kaip ne keista, tuo klausimu nieko negalėjo pasakyti arba atsakymai buvo neteisingi, nelogiški.

Pagaliau gavau paaiškinimą iš savo brolio Romualdo, kuriuo patikėjau. Pagal jį, buvo taip: siaučiant pasaulinei ūkio krizei 1929–1935 m., daug ūkininkų nusigyveno. Buvo daug parduodančių žemę. Žemės kaina labai krito. Tuo stengėsi pasinaudoti žydai. Jie pusvelčiui supirkdavo žemę ne tam, kad ją dirbtų, o tam, jog, sunkmečiui praėjus, parduotų dvigubai, trigubai didesne kaina. Tokia spekuliacija žeme galėjo būti naudinga tik patiems spekuliantams – parazitams. Nei žemės ūkiui, nei valstybei tokia „prekyba“ jokios naudos nedavė, tik žalos.

Tą matydama Lietuvos valdžia ėmėsi priemonių spekuliacijai nutraukti. Buvo paskelbtas įstatymas ar kitoks teisinis aktas, kad žemę gali pirkti tik toks pilietis, kuris arba pats dirbo žemę, arba kurio nors vienas iš tėvų ar senelių buvo žemdirbys. Nieko bendra su žemės ūkiu neturėjusiems ir neturintiems spekuliantams buvo užkirstas kelias pirkti ir parduoti žemę. Jei žydai norėjo spekuliuoti, čia jau ne lietuvių ir jų valdžios problemos. Žydas žemdirbys ar turėjęs protėvių žemdirbių galėjo pirkti žemę lygiai taip pat, kaip ir bet kurios kitos tautos žmogus.

Mano tėvas papasakojo ir apie dar vieną santykių su žydais atvejį, niekur istorikų neaprašytą. Buvo kalbama apie carų laikus. Žydai carų valdžios metais buvo diskriminuojami, varžomi, neturėjo daugelio piliečių teisių. Beje, kaip ir lietuviai katalikai, kurie iki 1904 m. negalėjo užimti posto valdiškoje tarnyboje.

Mano tėvas tvirtindavo, kad žydai carų laikais savo vardu negalėję turėti parduotuvių.

Tokia tvarka sunkiai įsivaizduojama, kad visiems žydams visais atvejais būtų buvę draudžiama turėti parduotuves. Ir vis dėlto mano tėvas buvo gana išsilavinęs, apsišvietęs, nebuvo pratęs niekus kalbėti. Jis išvardydavo Suvainišchio žydus, kurių parduotuvės esą pagal dokumentus buvusios lietuvių. Išvardydavo ir tų lietuvių „savininkų“ pavardes. Žydas pasirinkdavęs sąžiningą lietuvių kaimietį ir jo vardu užrašydavęs parduotuvę. Tokį lietuvių žydas labai mylėdavęs ir gerbdavęs, laikydavęs lyg savo gimine. Per žydų šventes vaišindavęs tą „šeimininką“, duodavęs jam dovanų prekėmis iš parduotuvės. Gaila, neprisimenu nei minėtų žydų, nei lietuvių – formalių savininkų pavardžių. Dabartinių laikų istorikai apie tai, gaila, nieko negali pasakyti, o tėvo pasakojimai negalėjo būti pramanas.

KAPINIŲ BYLA

Taručių šilo pakrašty, šalia Kalniečių laukų, yra kapinaitės. Tradiciškai jos vadintos Kalniečių kapinėmis, vietine tarme – kapais.

Jų istorija sena. 1865 m. rusų žemėlapyje ir dar senesniame neaišku, kada išleistame, tos kapinės pažymėtos. Tėvas pasakodavo, kad ankstesnės kapinės buvusios ant toliau nuo kelio esančio kalnelio. Tą seną vietą žinau. Mano vaikystės metais tame kalnelyje kažkas kasdavo duobes bulvėms žiemą laikyti. Vienoje duobėje grybaudamas atsitiktinai radau dalį žmogaus kiaušo. Vėliau ponas, kiek žinau, Panemunio dvaro, paskyrė kapinėms dabartinį plotelį. Tose kapinaitėse laidodavo Kalniečių, Jonavos kaimų ir Daržapievės vienasėdžio mirusiųosius.

Kalniečių kaimo ūkiai buvo dideli. Tie, kurių valakai buvo nepadalinti, valdė daug žemės: 68 ha (Adulis-Adulėnas), 57 ha (Sakalauskas). Panašiai turėjo ir Liolys Pranas. Kai kurie valakai buvo susmulkinti, padalinti, bet tų padalintų valdų prieš padalinimą taip pat būta didelių. Pvz., Jasiūnų – 59 ha, Šulčiaus ir Juodelio – 62 ha.

Iš kur jie tiek žemių buvo prisirinkę, neaišku. Bet čia kalbėsiu ne apie tai. Žemės Kalniečių buvo daug, o šeimų tik 12. Jonaviečių ir Daržapievės, kurie Kalniečių kapinėse buvo laidojami, buvo 19 šeimų, taigi ne Kalniečių naudai. Ir tai ne viskas. Kuo vargingesni, tuo šeimos būdavo didesnės. Neturtingiausia Latvijos provincija Latgalė duodavo Latvijos biudžetui (1918–1940) tik 10 % pajamų, bet jos žmonių prieaugis buvo 2/3 viso Latvijos prieaugio. Jonavoje Griškėnų šeimoje buvo 14 žmonių, Dovydėnų – 10, Virbalų ir Žėgliūnų – po 9 ir t. t. Turtingų Kalniečių šeimos buvo nedidelės, tik Adulio-Adulėno gausi.

Kalniečių kapines sudaro vienas didesnis, apkastas grioviu ir apsuptas pylimo plotas. Vieta smėlėta, iš pirmo žvilgsnio sausa, taigi lyg ir tinkama kapinėms. Kaimuose seniau griežtai žiūrėdavo, kad kapinės būtų sausos, negalima karsto į vandenį nuleisti. Tame didesniame pylimo apsuptame plote yra mažas kalniukas, kuriame faktiškai tik ir būdavo laidojama. Ir dar viena detalė: tik tas mažas plotelis, kalniukas buvo pašventintas. Kaip matysime vėliau, šis faktas – pašventinta vieta ar ne – tuo metu turėjo ne tik religinę, bet ir juridinę prasmę. Kodėl nebuvo pašventintas likęs didesnis plotas, neaišku. Gal buvo paliktas kapinėms plėsti – rezervui.

Kalniuko pašlaitėse, žemesnėse vietose, jei metų laikas drėgnas, ar tai ruduo, ar lietinga vasara, duobę iškasus, į ją rinkdavosi vanduo. Mokyti žmonės sakytų: aukštas gruntinio vandens lygis. Tas reiškinys dar labiau ribojo laidoti tinkamą plotelį, jau nekalbant apie nepašventintą kapinių plotą.

O jonaviečiai vis vežė pro Kalniečių kaimą iškeliavusiuosius į Amžinybę. Kalniečių gyventojams tapo neramu: neliks mums patiems vietos, užlaidos visą kalnelį šie ubagai. Tiesą sakant, tas kalnelis jau ir buvo užlaidotas, kapas ant kapo, nė pėdos žemės, kelis kartus neperkastos. Tik anksčiau paminklų nestatydavo, senus kauburėlius naikindami, naujas duobes kasė.

Kalniečiai nusprendė, kad reikia kažką daryti. Kol kapinės neaptvertos, laidoti neuždrausi, atlydėjusių laidotuvininkų neišvaikysi, karsto neiškasi ir neišmesi.

Daugumoje kaimo kapinių buvo laidojami ne vieno kaimo mirusieji. Kurie kaimai ar atskiros šeimos norėjo būti palaidoti kapinėse, turėjo prisidėti prie jų tvarkymo – aptvėrimo ir kitų priežiūros darbų. Tai buvo natūralu, teisinga. Taip, pavyzdžiui, Jonavos dvi šeimos, Janevičiaus ir Dambrausko, buvo prisidėjusios prie Kavolių kapinių aptvėrimo ir buvo palaidoti jose.

Šią tradiciją, reikalaujančią prisidėti prie kapinių aptvėrimo, ir nutarė savo tikslais panaudoti Kalniečiai. (Ne)gerbiami jonaviečiai, aptverkime kapines. Bet, skirtingai nuo kitų kapinių, kur visos šeimos priimdavo vienodas prievoles, Kalniečiai pareikalavo iš jonaviečių daug didesnių išsipareigojimų už tuos, kokiais patys ruošėsi prisidėti. Matote, kapinės mūsų žemėje, tai mūsų kapinės. O jūs, jei norite laidoti savo kaimo žmones, klokit pinigų, mokėkit čyptami, dirbkite.

Tiksliai nežinau, kokias proporcijas siūlė kalniečiai. Gal tai buvo siūlymas jonaviečiams prisiimti dvigubai trigubai didesnius išsipareigojimus, to pasakyti negaliu. Bet tie pasiūlymai buvo žeminantys jonaviečius. Jie buvo taip suformuluoti ne tam, kad būtų priimti, o tam, jog būtų atmesti. Tą jonaviečiai ir padarė. Tik vienas Trainys-Saksonas,

vienas tamsiausių ir neturtingiausių jonaviečių, neišdrįso kalniečiams paprieštarauti. Kalniečiai tuo, žinoma, džiaugėsi. Va, žmogus tvarkingas, klusnus, pripažįsta mūsų teises, todėl jį palaidosime, o jūs, kiti, esate kiaulės. Kai reikia kapines tvarkyti, jūsų nėra, o kai laidoti – kone kasdien vežate.

Mažas nukrypimas – paralelė: šiuo metu patys didžiausi vargšai, tamsuoliai uoliausiai iš visų balsuoja už milijonierius.

Po propagandos kampanijos, „teisybės“ ieškojimo prasidėjo veiksmai. Mes, kalniečiai, vieni aptversime, sutvarkysime kapines, bet tu, kurie neprisidėjo prie aptvėrimo, t. y. jonaviečių ir Daržapievės gyventojų, mirusių nepriimsime.

Kalniečių kapinių aptvėrimo idėja nebuvo nauja. Jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo sprendimas tas kapinaites aptverti. Buvo ne tik sprendimas, bet ir pradėti darbai. Kaip tuo metu buvo įprasta, kapinės buvo numatytos aptverti neaukšta akmenų mūro siena. Prie kapinių buvo suvežta visi ar ne visi reikalingi, bet daugybė akmenų. Išmūryti tvoros nespėta, kilo karas, darbai sustojo. Vokiečių okupantai daugumą suvežtų kapinių tvorai akmenų išvežė skaldai gaminti, plentams taisyti ar statyboms. Dalis tų akmenų, šalia kelio prie kapinių suverstų, riogsojo dar ir mano menamu laiku. Dar ir dabar vienas kitas yra.

Kas ir iš kur tuos akmenis kapinėms aptverti vežė, žinių neturiu. Tik nebuvo girdėti, kad būtų buvę kokių ginčų ar dėl pačių kapinių, laidojimo jose, ar dėl aptvėrimo darbų. Iš to sektų, kad kaip laidojo daugiausia Kalniečių ir Jonavos žmonės, taip ir aptverti ketino bendrai. Kad tuo metu ir Jonavos kaimas laidojo mirusiuosius Kalniečių kapinėse, liudija du paminklai: palaidotos Žagarienė Elzbieta, mirusi 1911 m. (Viktoro motina), ir Žagarienė Seliomija, mirusi 1912 m. (Viktoro pirmoji žmona).

Viename savo raštų Panevėžio vyskupijos kurijai Suvainišio filijos kuratas Mykolas Vembrė rašė, kad iniciatyvą sutvarkyti, aptverti Kalniečių ir kitų kaimų kapines pareiškęs jis, Vembrė. Galimas dalykas, kad taip ir buvo. Bet Kalniečiai tą iniciatyvą panaudojo savo tikslais. Tame pačiame rašte kunigas Vembrė rašė, kad Kalniečių kapinėse laidojo mirusiuosius ne vien minimi Kalniečių, Jonavos ir Daržapievės kaimų žmonės, bet ir Vingriškio bei Pavingriškio gyventojai. Gal taip ir buvo, bet vėlesniame ginče šie vienkiemiai ar kaimeliai neminimi. Gal jie Kalniečių kapų nebrangino. Šalia jų gyvenamųjų vietų buvo Vilkolių kapai.

Iš minimo kun. Vembrės rašto kurijai ir Kalniečių kaimo išrinkto komiteto kapinių reikalams pirmininko Juozo Juodelio prašymo tai pačiai vyskupijos kurijai galima susidaryti tokį konflikto pradžios apytikrį vaizdą.

1935 m. pabaigoje Kalniečių vyrai susitarė aptverti kapines vieni, be aplinkinių gyventojų pagalbos. Numatė, kad tai kainuos apie 500 Lt. Storas pušis, augančios ant kapinių

kalniuko, suplanuota nukirsti ir pardavus gauti 330 Lt. Kiek trūks, surinks po lygiai Kalniečių kaimo šeimos.

Jonaviečiai, sužinoję apie tą Kalniečių susitarimą, nuvyko į valsčiaus centrą Panemunį pas policijos nuovados viršininką ir įteikė raštišką protestą dėl numatomų kalniečių veiksmų. Kalniečiai, sužinoję apie jonaviečių žygį, taip pat kreipėsi į tą patį viršininką. Šis kalniečiams pasiūlė išsirinkti komitetą kapinių reikalams tvarkyti. Tegu kalniečiai surašo savo planus raštu ir kreipiasi į parapijos kleboną. Jei jis (kun. Vembrė) pritaris kalniečiams, patvirtins jų planą, tai ir nuovados viršininkas netrukdytų.

Kalniečiai taip ir padarė. Išsirinko komitetą. Pirmininkas – Juozas Juodelis, kasininkas – uolus katalikas, lenkų kilmės ar sulenkėjęs, kilęs ne iš šių kraštų Dionyzas Karpinkas, narys – Jonas Liolys.

Kun. Vembrė nepritarė kalniečių planams ir jų nepatvirtino. Tada atsirado išrinkto komiteto pirmininko J. Juodelio prašymas Panevėžio vyskupui, kurioje gautas 1935 12 30. Tame prašyme šalia teisingų yra ir neatitinkančių tiesos teiginių. Išvadoje vyskupo prašoma patvirtinti Kalniečių kaimo planus dėl kapinių sutvarkymo.

Tame rašte netiesia, kad kapinės nuo neatmenamų laikų priklausė Kalniečių kaimui. Anksčiau žemė, supanti kapines, o ir pačių kapinių žemė priklausė ponui, valdžiusiam Taručių šilą. Ponas ir paskyrė – davė žemės kapinėms. Po to, kai kapinės buvo įrengtos ir pašventintos, buvo tikslinami rubežiai tarp dvarų valdų ir kaimų žemių. Tikslinant rubežius, jie kartu buvo ir tiesinami. Tiesinant rubežių tarp Kalniečių kaimo žemių ir Taručių šilo, valdomo pono (Panemunio dvaro?), nuo miško buvo nukirstas trikampis plotelis su kapinėmis ir priskirtas prie Kalniečių kaimo žemių.

Toks rubežių tikslinimas tikrai buvo. Apie tai ne kartą yra kalbėjęs mano tėvas, tą rašė ir kun. M. Vembrė minėtame rašte 1936 01 22. Pagrindą tokiam atribojimui davė 1869 m. priimtas įstatymas [18, IV sk.]. Atribojimas tęsėsi ilgai, todėl dabar sunku nustatyti, kada kapinės buvo priskirtos Kalniečiams. Aišku, kad tai turėjo įvykti tarp 1869 m. ir 1910 m., kai Kalniečių kaimas buvo skirstomas į vienkiemius. Turbūt teisingai rašte teigiama, kad Kalniečiai, skirstomi į vienkiemius 1910 m., kaip rašo J. Juodelis, prie pono skirtu kalnelio priskyrė ir žemesnį, pylimo apsuptą plotą, kuris aprašomu metu nebuvo pašventintas.

Tikriausiai tiesa ir tai, kad bendro kaimo naudojimo žemė – kapinės buvo nubraižytos ant kiekvieno Kalniečių kaimo žemės savininko dokumento. Bet svarbiausia ne tai, kas tame J. Juodelio rašte vyskupui surašyta, o kas nutylėta. Juk svarbiausias Kalniečių kaimo tikslas buvo ne pati tvora ar tvarka, bet draudimas jonaviečiams ir kitiems laidoti jų kapinėse. Tam buvo reikalinga tvora, vartai ir spyna ant jų. Apie būsimą spyną J. Juodelis

niekam nekalbėjo ir nerašė, bet visi žinojo – kalniečiai, jonaviečiai ir kunigas M. Vembrė. Dėl to ir nepritarė kalniečių planams.

Panevėžio vyskupijos kurija 1936 01 09 pasiuntė Suvainišchio kunigui raštą, kuriame prašė pareikšti nuomonę dėl J. Juodelio prašymo. Kunigas surengė tuo klausimu suinteresuotų žmonių iš Kalniečių, Jonavos ir Daržapievės kaimų susirinkimą prie Kalniečių kapinių. Ten išsiaiškinęs padėtį norėjo šalis sutaukyti. Siūlė kaip iki šiol, taip ir toliau kartu, bendrai kapines aptvertų ir visi laidotų. Kad katalikai laikytųsi vienybės ir neduotų progos Jonavos ir kitiems laisvamaniams tyčiotis iš kapinių ginčo, bet kalniečiai su tuo nesutiko. Savo rašte Panevėžio kurijai 1936 01 22 kunigas M. Vembrė aprašė šiuos savo veiksmus ir paneigė neteisingą J. Juodelio teiginį, kad kapeliai nuo neatmenamų laikų priklausė Kalniečių kaimui. Prašė kurijos nurodymų tuo klausimu.

Gavusi šiuos kun. M. Vembrės paaiškinimus, vyskupijos kurija 1936 01 30 nusiuntė atsakymą J. Juodeliui į jo prašymą. Jame paneigė J. Juodelio teiginį, kad kapeliai visada priklausė Kalniečių kaimui. Be to, *pašvęstos* kapinės yra vyskupijos kurijos žinioje. Kapinėms sutvarkyti reikia išrinkti komisiją iš apylinkės gyventojų su parapijos klebonu priešakyje. Tik tokiam komitetui vyskupijos kurija galės duoti leidimą kapinėms tvarkyti.

J. Juodelis 1936 m. vasario mėn. rašo kurijai antrą kartą. Jis nieško kompromisų, bet aklaui, be argumentų prieštarauja. Rašo, kad „mūsų parapijos klebonas siuntė neteisingas žinias“. Tačiau nenurodo, ką būtent M. Vembrė neteisingai parašė. Vėl tvirtina, kad kapeliai priklausė Kalniečiams „net nuo baudžiatvarkymo laikų“.

Šiaip jau pats faktas, kad kapinės kažkada priklausė ar nepriklausė Kalniečiams, negalėjo nulemti kapinių bylos likimo, bet panašu, jog J. Juodelis savo rašte sąmoningai melavo. Dabar, praėjus šimtui metų nuo tų įvykių, archyvuose nepasitikrinus, galima ir apsirikti. Juk tada, 1936 m., buvo dar ganėtinai daug žmonių, menančių liustraciją ir kapinių Kalniečiams priskyrimą. Daugiau kitokių argumentų negu suminėti J. Juodelio rašte nėra.

Į J. Juodelio pareiškimą, kuris vyskupijos kurijoje pavadintas „Kalniečių kaimo gyventojų prašymu“, reagavo Bažnyčios turtų valdymo taryba. Savo įsakymu paskyrė komisiją iš trijų kunigų: Panemunio klebono Vincento Norkaus (pirmininko), Kvetkų klebono Povilo Šalučkos ir Suvainišchio klebono Mykolo Vembrės (narių). Jos užduotis – ištirti ginčą vietoje ir surašyti motyvuotą nuomonę.

Apie būsimą tyrimą sužinojo Kalniečių aktyvistai. Susirūpinimą kėlė tuo metu kapinaitėse buvę „svetimųjų“ kryžiai – paminklai: Jonavos kaimo Žagarienės ir Daržapievės Čižiūnų. Tų kryžių kaip daiktinių įrodymų nepašalinai. Galima buvo tik gausinti savus. Ar buvo 1936 m. nors vienas kryžius Kalniečių mirusiesiems, nėra tikslų žinių. Panašu,

kad seniausias Kalniečių kapinėse paminklas yra Gervių. Arčiausiai prie kapinių visą amžių gyvenęs 1923 m. gimęs Daržapievės Čižiūnas Danas tvirtina, kad tuo metu *nebuvo nė vieno Kalniečių paminklo*.

Kalniečių kaimo pakraštyje, vadinamame Varnakalniu, gyveno senos panos Adulytės. D. Čižiūno liudijimu, jų sodyboje stovėjo akmeninis kryžius. Tokie kiemo kryžiai buvo gana dažni to meto Lietuvoje. Ši Adulyčių kryžių buvo nutarta skubiai pervežti į kapines kaip Kalniečių kaimo nuosavybės kapinėms įrodymą. Nutarimas įvykdytas. Nepaisant to, komisijos sprendimas nebuvo palankus Kalniečiams.

1936 04 10 Panevėžio vyskupijos kurijos generalvikaras kun. Jucis siunčia raštą Suvainiško klebonui ir Juozui Juodeliui apie komisijos išvadas. Komisija konstatavo, kad Kalniečių kapinėmis naudojosi ir apylinkės gyventojai, kad joms įrengti ir taisyti duodavo lėšų ir prisidėdavo darbu, kad kapinėse yra jų paminklai, kad jie ir toliau gali laidoti bent jau senose kapinėse (kalnelyje), kad netvarkingai augantys kapinėse medžiai gali būti nukirsti tik prižiūrint vietos Bažnyčios palaikymo tarybai.

Kalniečių atsakymas į šį raštą buvo jau nebe žodžiai, o veiksmai. Štai ką rašė 1936 04 24 Suvainiško kunigas M. Vembrė vyskupijos kurijai: „Š. m. balandžio 22 d. atėjo į kleboniją pil. V. Daunys iš Jonavos vienk. ir O. Čižiūnas iš Daržapievės vienk. Abu Suvainiško parapijos ir pranešė, kad Kalniečių kaimo gyventojai 21 d. balandžio mėn. pavakarėj aptvėrė dratomis Kalniečių palaukėje esančias kapines ir padarę vartelius užrakino be jokios apylinkės gyventojų žinios ir pritarimo, tikslu uždrausti ir neleisti apylinkės gyventojams naudotis kapinėmis, jų puošti.

Taipgi pranešė, kad Kalniečių kaimo gyventojai valsčiaus [Panemunio, Rokiškio apskritis, – aut. past.] patalpose iškabino skelbimą, kuriame praneša, kad Kalniečių kaimo gyventojai uždraudžia jonaviečiams ir apylinkių gyventojams naudotis kapinėmis, sakydami, kad tai jų turtas, tuo būdu savindamiesi teisę administruoti pašvęstas kapines, lyg užgrobdami bažnytinį turtą ir teises.

Ką turiu daryti, laukiu iš Panevėžio Vyskup. Kurijos nurodymų.

Priedas: jonaviečių ir apylinkės gyventojų pranešimas ir kalniečių skelbimo nuorašas.“

Priedų – pranešimo ir skelbimo – turinys glaustai ir tiksliai išdėstytas kun. M. Vembrės rašte. Pranešimą pasirašė V. Daunys ir O. Čižiūnas. Skelbimą valsčiuje pasirašė J. Juodelis, D. Karpinskas ir J. Liolys.

Dratomis (viela) aptvertas kapines mačiau. Mano atmintyje išlikę, kad tos vielos buvo spygliuotos, nors to tvirtinti negaliu. Stulpeliai ir varteliai buvo mediniai. Toks aptvėrimas išliko iki 1937 m. pavasario.

Būdamas mažas girdėjau pasakojimų apie tą įvykį. Kalniečiai ruošėsi labai slaptai, o darbus atliko labai skubiai. Pradėjo darbą pavakarį, kai policijos ir kitų pareigūnų darbo laikas buvo pasibaigęs, o baigė vėlai naktį. Dėl nepaprastos skubos darbas vykęs nesklاندžiai, su triukšmu. Kairė nežinojusi, ką daro dešinė, vieni nesusikalbėję su kitais, girdėjęsi rietenos ir garsūs šauksmai. Matyt, tą triukšmą ir išgirdo netolimo Daržapievės vienasėdžio žmonės.

Jonaviečiai juokdamiesi kalbėjo, kad Dievas buvo sumaišęs Kalniečių žmonėms kalbas, kaip Babelio bokštą statant, todėl ir negalėjo normaliai susikalbėti.

Į kun. M. Vembrės raštą Panevėžio vyskupijos kurija 1936 05 14 atsiuntė tokį atsakymą:

„J. M. Gerb. Suvainišio klebonui. Pašvęstų kaimo kapų tvarkymas priklauso bažnyčiai. Kalniečiai, saivališkai uždarydami kapus, pasielgė neteisėtai. Jie turi atstatyti buvusią padėtį kapuose. Jeigu jie tam priešintųsi, tai pavedama Gerbiamajam kreiptis į civilinį teismą. Generalvikaras kan. J. Juodeška“ (?) (parašas).

Iki šio rašto, nors ne viskas buvo gražu, kilnu, bet buvo suprantama, aišku ir logiška. Atsiradus šiam raštui, prasidės paslaptys, kurių mums išsiaiškinti nebepavyks. Paprastai kur dedasi paslaptingi įvykiai, ten nuspėjama ir paslaptinga ranka, juos kurianti. Lietuvai 1990 m. paskelbus nepriklausomybę, taip pat daug įvykių buvo paslaptingi. Mes, lietuviai, linkę visur įžiūrėti paslaptinę Maskvos ranką, o 1935–1940 m. kapinių byloje lengviausia įžiūrėti paslaptinę Kalniečių ranką. Ar ne ji vedžiojo kanauninko generalvikaro plunksną, kai jis rašė raštą kunigui M. Vembrei?

Ar tiesa, kad „pašvęstų kapų tvarkymas priklauso Bažnyčiai“? Netikėti lyg ir nėra pagrindo. Aukšto lygio Bažnyčios pareigūnas rašė. Jei pats nebuvo teisės specialistas, jam nesunku buvo pasikonsultuoti. Jeigu kapinių tvarkymas priklauso Bažnyčiai, tai siūlymas parapijos kunigui kreiptis į teismą yra visiškai nelogiškas, tiesiog absurdiškas, kitaip jo vertinti negaliu.

Bet kuriame kolektyve, ar tai būtų mokykla, ar darbovietė, ar kariuomenė, ar galų gale religinė bendruomenė, atsiranda neklaužadų, drausmės ardytojų. Pasireiškus neklusnumui, tiesioginis nedrausmingųjų vadovas informuoja apie situaciją aukštesnę valdžią. Ta aukštesnė valdžios instancija, ar tai būtų vienasmenė, ar kolektyvinė institucija, kartu su tiesioginiu vadovu ar viršininku sprendžia, kokių priemonių imtis padėčiai taisyti. Kur girdėta, kad direktorius ar koks viršininkas pasakytų savo pavaldiniui, brigadininkui, cecho viršininkui, mokytojui ar dėstytojui, jei pavaldiniai neklauso, kvieskis į talką viešosios tvarkos saugotojus. Tokiu atveju kiekvienam būtų aišku: direktorius ar viršininkas

palaiiko drausmės laužytoją, o savo pavaldinį, tiesioginį drausmės laužytojo vadovą, nori „išknisti“ iš pareigų. Juk tas mažasis viršininkėlis paprastai neturi priemonių neklusniajam sutramdyti.

Apskritai bet kuris vadovas išimtiniais atvejais gali šauktis ir teisėsaugos, bet tik tada, *kai visos galimos priemonės drausmei palakyti panaudotos, bet nepadėjo*. Ir kreiptis, tarkim, į teismą turėtų ne koks pastumdėlis, o tas vadovas, kuris drausmės laužytoją perspėjo, skyrė bausmę. *Tas, kuris ėmėsi atsakomybės už drausmės palaikymą.*

Žinoma, tai teorija. Praktikoje būna ir kitaip. Tą žinau iš savo patyrimo. Kai jau byla šimtu procentų pralaimėta, važiuok, Žagary, į ministeriją žuvusio reikalo ginti. Taip buvo ne kartą ir ne vienam viršininkui tarnaujant. Ar toks vadovas buvo ir Panevėžio vyskupas?

Apskritai, kur minėtų įvykių metu buvo Panevėžio vyskupas K. Paltarokas? Ar jis tik sėdėjo soste su skelta kepure ir riesta lazda? Ar taip pat tvarkė – administravo ir savo dieceziją? Ar jis, kaip ir Gorbačiovas įvykių Vilniuje metu, nieko nežinojo apie Kalniečių ir Jonavos konfliktą, ar žinodamas leido kalniečiams savivaliauti? Abiem atvejais jo veiklą ar neveikimą galima vertinti tik vienaip: *blogai!*

Kun. M. Vembrė savo laiške vyskupijos kurijai 1936 01 24 rašė, kad kalniečiai kreipėsi į kelis advokatus, kad patys buvo nuvykę į kuriją. Ar kalniečių delegatai, atvykę į kuriją, kalbėjosi ir su vyskupu? Nuvykti į Romą ir nepamatyti popiežiaus – nelogiška. Nepanašu, kad ir kalniečių delegacija pasitenkino tik pokalbiu su vyskupijos klerkais.

Kalniečiai turėjo teisę ko nors prašyti, ką nors siūlyti, net reikalauti. Vyskupas, visapusiškai neištyręs situacijos, negalėjo nei patenkinti, nei atmesti kalniečių pretenzijų. Bet vėliau, po komisijos išvadų, nepaisant to, ar kalbėjo su juo kalniečių delegacija, ar ne, kas jam trukdė pasikviesti tuos pačius kalniečių delegatus ir pasakyti: *mano sprendimas toks. Prašau vykdyti!*

Vyskupui K. Paltarokui nebuvo būtina tuos kalniečių delegatus ir kviesti į Panevėžį. 1938 m. rugpjūčio mėn. jis lankėsi Suvainišio parapijoje.

Kokiais tikslais lankosi vyskupai parapijose? Ar svarbiausias jų tikslas – pademonstruoti vyskupo regalijas? Tuo metu dvi dienas buvau Suvainišio bažnyčioje, mačiau vyskupo apdarų kaitą, stebėjau jų grožiu ir įvairove. Tačiau vyskupas turėjo susipažinti ir su parapijos būkle, pradedant dvasine, baigiant materialine. Kaip gyvena uolūs tikintieji, kiek jie laikosi Dievo ir Bažnyčios įsakymų? Kiek yra bedievių ir kokia jų veikla? Kiek yra katalikiškų organizacijų, kokia jų veikla, kiek jose narių? Kiek prenumeruojama katalikiškos spaudos? Kokia materialinė bažnyčios būklė, kiek surenkama aukų, kokia bažnytinių pastatų, taip pat katalikiškų kapinių būklė? Kokių svarbių problemų yra parapijoje?

Galimas dalykas, kad jonaviečiai kapinių klausimu į vyskupą nesikreipė. Jonavos atstovas Suvainišio parapijos bažnytiniame komitete buvo J. Janevičius. Janevičių šeima laikėsi nuošaliai Jonavos ir Kalniečių ginče dėl kapinių, nes Janevičiai artimuosius laidojo Kavolių kapinėse. Kalniečių atstovas parapijos komitete buvo tas pats kapinių komiteto išdininkas Dionyzas Karpinskas. Jam nerūpėjo kelti vyskupui kapinių klausimo. Spyna juk kabėjo ant kapinių vartų, bet negalėjo to klausimo nutylėti kunigas M. Vembrė. Tai ne jo būdai. Nežinau pokalbių tarp kunigo ir vyskupo turinio, bet jei vyskupas nesudrausmino kalniečių, vadinasi, buvo jų pusėje.

Negalima tvirtinti, kad Suvainišio aplankymas, padėties parapijoje išsiaiškinimas ir galimi vyskupo pokalbiai su kunigu M. Vembre liko visiškai be pėdsakų. Paprastai neprasižengusiems kunigams, kaip ir karininkams, didėjant tarnystės stažui, keliami laipsniai (vikaras – kuratas – klebonas ir t. t.) ir skiriamos geresnės parapijos. O kunigas M. Vembrė buvo išskeltas, panašu, į dar prastesnę filiją už Suvainiški, į Sidabravą. Naujos tremties formalia dingstimi galėjo būti kitos M. Vembrės nuodėmės (apie jas vėliau), o tikroji – jo nenuolaidumas Kalniečių kapinių klausimu.

Bažnyčios drausmei nusideda ne vien eiliniai tikintieji. Nusideda, beje, gana dažnai, ir kunigai. Įdomu būtų sužinoti, kiek prasižengusių kunigų Panevėžio vyskupijos kurija padavė į teismą? Lyg nebuvo girdėti tokių atsitikimų? Kodėl taip žiauriai – į teismą – reikėjo duoti eilinius tikinčiuosius? Ar negalima buvo jų paveikti Bažnyčios žinioje esamais svertais?

Kai 1936 m. kunigas Povilas Jakas ėmė rašyti Bažnyčiai nemalonus rašinius, pasklido gandai: jam jau greit *suknelę nuvilks*. Apie teismą kalbų nebuvo. O ir neprireikė to teismo. Užteko suspenduoti, t. y. laikinai nušalinti nuo kunigo pareigų, ir kun. Jakas aptilo.

Išeina šunio juokas. Jei nusideda kunigas, tai Bažnyčia turi priemonių jį sudrausminti be civilinės valdžios įsikišimo. Bet jei nepaklūsta eiliniai tikintieji – Bažnyčia bejėgė, gelbėkite, teisėjai.

Buvo žinoma, kad bažnytinės drausminimo priemonės efektyvios ir eiliniams tikintiems. Gyvena, pvz., vyras su moterimi be bažnyčios palaiminimo, kol viešai, piktindami tikinčiuosius demonstruoja savo nuodėmingą gyvenimą, tol per išpažintį jiems neteikiamas nuodėmių atleidimas, neleidžiama priimti šv. Komunijos. Taip tikintysis verčiamas pasirinkti: arba klausyti Bažnyčios ir su sugyventiniu (-e) išsiskirti, arba sudaryti bažnytinę santuoką, arba likti nuodėmingam ir atskirtam nuo tikinčiųjų bendruomenės.

Kodėl nagrinėjamu kapinių atveju nebuvo pritaikyta kokia nors panaši priemonė, bent jau kapinių komiteto trims nariams? Mano nuomone, jie aiškiai, nesislėpdami ir net su pasididžiavimu demonstravo tris iš septynių didžiųjų nuodėmių: buvo apimti godumo,

pavydo ir puikybės. Nusidėjo vienam Bažnyčios įsakymų: savo Bažnyčią laikyti padėk. Šie nusidėjėliai neatgailaudami, neklausydami kunigo ir Bažnyčios vyresnybės, tikrai nusipelnė Bažnyčios perspėjamosios baudmės. Nesivarginsiu nurodydamas, kokios.

Kodėl ta egzekucija, kalniečių patraukimas į teismą, buvo pavesta kunigui M. Vembrei? Juk ne iš Suvainišio klebonijos kalniečiai ką nugvelbė. Ne Suvainišio parapiją nuskriaudė. Jie pasikėsino į Visuotinės katalikų bažnyčios teises. Kaip būtų atrodęs kunigas, savo parapijiečius, ne kokį vieną išsišokėlį, bet visą kaimą padavęs į teismą? Ar nebūtų buvę solidžiau dėl Bažnyčios teisių pažeidimo bylinėtis vyskupijos kurijai? Kur dingo Bažnyčios turtų valdymo taryba?

Apžvelkime svarbesnius įvykius, susijusius su kapinių byla, nuo 1936 04 24, t. y. nuo paskutinio (?) kunigo M. Vembrės pranešimo kurijai, iki 1940 0615, t. y. iki bolševikų išlaisvinimo.

Kunigas M. Vembrė neįvykdė kurijos pavedimo, Kalniečių į teismą nepadavė. Kalėdodamas 1936 m., 1937 m. ir 1938 m. kunigas Vembrė aplenkdamas Kalniečių kaimą dėl savivaliavimo kapinėse.

1937 m. balandžio mėn. kalniečiai aptvėrė kapinių kalnelį (pašventintą kapinių dalį) jau nebe laikina vielu, o kapitaline – naujoviška tvora, niekur nematytu būdu. Išbetonavo stulpelius, kartu įbetonavo plieninių strypų galus. Plieno profiliai, apvalaus arba kvadratinio skerspjuvio, išdėstyti horizontaliai maždaug kas 20–25 cm, sudarė pačią tvorą tarp betoninių stulpelių. Kapinių aptvėrimą įamžino vartų stulpelyje: „1937 m. IV mėn. J. Janušonis.“ Janušonis – Suvainišio miestelio meistras, vadovavęs darbams. Ant vartų pakabinta spyna.

1937 m., kaip rašoma ant paminklo, mirė trys Jonavos Griškėnai: du vaikai ir senasis Jurgis. Jie palaidoti Kalniečių kapinėse. Taip pat žinau, kad tais pačiais metais Kalniečių kapinėse palaidota Jonavos Vyduolienė. Kaip jie galėjo būti palaidoti, jei vartai buvo užrakinti? Daržapievės garbingo amžiaus Dano Čižiūno liudijimu, kalniečiai duodavo leidimą laidoti, jei mirusio artimieji ateidavo prašyti. Tais pačiais 1937 m. miręs Jonas Vaškevičius-Vosyliukas palaidotas Suvainišio kapinėse. 1938 m. miręs kitas jonavietis Jonas Vaškevičius-Vosylis taip pat palaidotas Suvainišio kapinėse.

Nežinau, kuriais metais – 1936, 1937 m. ar dar vėliau, Jonavos kaimo ir Daržapievės vienasėdžio žmonės padavė į teismą Kalniečių kaimą dėl kapinių. Pirmoje teismo stadijoje teismas jonaviečių pretenzijas į kapines atmetė. Jonaviečiai ir daržapievėnai, nesutikdami su teismo sprendimu, padavė apeliacinį skundą. Ir šiuo atveju pralaimėta. Dar kartą sprendimas apskūstas aukštesnei teismo instancijai. Po to apskundimo sekė labai ilga pertrauka, tylą. Jonaviečiai nesulaukė kvietimų į teismą. Atsimenu jonaviečių to meto kalbas:

„Jau, matyt, kalniečiai bus numarinę mūsų bylą. Rado kelius, papirko tiesmą, todėl nieko ir nesulaukiame.“ Ir čia atėjo visų bylų pabaiga, 1940 m. birželis. Kalniečiai nuo kapinių vartų spyną nuėmė.

Suvainiškis buvo vadinamas kunigų tremties vieta. Kadangi prasižengusių kunigų netrūko, keitė juos čia kaip pirštines. Kaip jau minėta, 1939 m. antroje pusėje kunigą M. Vembrę iškėlė į Sidabravo filiją. Į Suvainiškį buvo atkeltas girtuoklis kunigas Steponas Ramanauskas. 1939 m. rudenį kalėdodamas jis jau nebeaplenkė kalniečių. Jie šventė pergale. Deja, nebeilgai ja džiaugėsi.

Kol kunigas M. Vembrė dar buvo Suvainiškyje, Jonava nebuvo pralošusi kapinių bylos. Kunigas S. Ramanauskas, pradėjęs lankyti kalniečius kalėdojimo metu, galutinai palaidojo jonaviečių viltis.

Dėl to, kad kalniečiams buvo panaikinta ši lyg ir bausmė, kyla klausimas, ar tas nelankymas nebuvo paties kunigo M. Vembrės saviveikla? Ko gero, taip ir buvo, ir už tą saviveiklą jis sumokėjo karjera. Jei tai būtų buvusi vyskupo aprobuota bažnytinė bausmė, ją ir toliau būtų vykdęs naujasis kunigas S. Ramanauskas.

Teismai kapinių atverti jonaviečiams negalėjo ir neatvėrė. Kiek žinau, jonaviečiai nesamdė advokato. Vargu ar bent konsultavosi su kuo nors iš teisininkų. Jonaviečiams teismuose atstovavo keletas kaimo parinktų vyrų. Vienas jų buvo Jonas Stankevičius. Kai jis ateidavo pas mus prieš teismą, tėvas imdavo J. Stankevičių mokyti, kaip teisme reikia kalbėti kapinių klausimu. Kapinės ne Kalniečių, ponas davė žemės dar prieš baudžios panaikinimą, tik po to tiesino rubežių, priskyrė Kalniečiams ir t. t. Ponas ar ne ponas, bet niekieno žemės nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo. Jei ne Kalniečių žemė buvo kapinės, tai kieno? Nei pono, nei jonaviečių, bet, deja, Kalniečių. Taip buvo įrašyta jų žemės planuose, ir teismas turėjo tą pripažinti. Panašūs argumentai, kad ponas davė, kad nuo seno buvo laidojama ne vien Kalniečių mirusieji, buvo ne teisiniai, o moraliniai. Į tai galėjo atsižvelgti Bažnyčia, bet ne teismas. Kapinių žemė buvo Kalniečių, tačiau jos naudojimas buvo apribotas, pvz., kaip dabar draustinyje ne viską, ką nori, gali daryti savininkas. To draustinio – kapinių – šeimininkas buvo Bažnyčia. Jei Bažnyčia leido užkabinti spyną ant vartų, kalniečiai ją ir užkabino. Kaip jau minėta, 1936 01 24 kun. M. Vembrė rašte vyskupijos kurijai mini, kad kalniečiai kreipėsi į kelis advokatus. Jeigu konsultavosi su advokatais anksčiau, nepanašu, kad be to būtų apsiėję ir teismuose. O jonaviečių advokatas buvo Žagarys. Kokie advokatai, tokie ir rezultatai...

Kodėl kalniečiai 1937 m. pavasarį ryžosi aptverti kapinių kalnelį kapitaline tvora? Ar jie ne per daug rizikavo? Jei būtų bylą pralaimėję, perniek būtų nuėję darbas ir pinigai.

O gal kas nors iš aukštų valdininkų jiems pašnibždėjo: nebijokit, jūsų bus viršus? Kas nukreipė jonaviečius klaidingu keliu – paduoti kalniečius į teismą? Ar jie patys tai sugalvojo? Per daug nesmerkdamas jo įtariu, kad tą galėjo padaryti iki tol energingai jonaviečius gynęs kunigas M. Vembrė. Virš jo galvos jau buvo susitvenkę ir be šios bylos labai pavojingi debesys. Apie tai šiek tiek vėliau. Kiekvienas rizikingas žingsnis jam galėjo labai daug kainuoti, todėl ir galėjo pasakyti jonaviečiams: kovokite patys, ką galėjau – padariau.

Kurijos raštas kunigui M. Vembrei, kuriame pasakyta, kad „pašvęstų kaimo kapų tvarkymas priklauso Bažnyčiai“, jonaviečiams nebuvo paslaptis. To rašto nuorašas buvo mūsų, Žagarių, namuose tarp negausių to meto popierių – dokumentų. Duoti į teismą jonaviečiams kalniečius nebuvo jokios logikos. Jeigu tvarkyti priklauso Bažnyčiai, tegu ji ir tvarko. Reikia rašyti skundus. Mirė Griškėnas – kapinės užrakintos – skundas vyskupui. Dar vienas velionis – dar vienas skundas. 1936–1940 m. galima buvo parašyti mažiausiai aštuonis skundus. Jei vyskupija nebūtų padėjusi, galima buvo kreiptis į Lietuvos bažnytinės provincijos valdytoją J. Skvirecką. Galiausiai Bažnyčia, prisiimdama teisę tvarkyti kapines, prisiėmė ir *pareigą* tai daryti. Jei netvarkė ar blogai tvarkė, galima buvo apskusti ją civilinei administracijai, pradedant valsčiumi ir baigiant vidaus reikalų ministru ar dar aukščiau.

Kodėl vis dėlto Bažnyčia legalizavo, pripažino kalniečių savivalę? Į tą klausimą galima būtų atsakyti kitu klausimu: o kodėl Vatikanas legalizavo, pripažino Vilniaus užgrobimą? Sakoma, lenkai Vatikane buvo įtakingi, ėjo atsakingas pareigas, turėjo pažinčių ir t. t. O kodėl lietuviai neturėjo? Pasitvirtino liaudies išmintis: jei biednas, tai ir durnas. Lenkija buvo stipresnė kariškai, ekonomiškai ir intelektualiai. Dėl to ir laimėjo. Panašiai buvo ir su Jonava bei Kalniečiais. Tik neliudija šie įvykiai Šventosios Dvasios poveikio nei Vatikanui, nei Panevėžio vyskupijos vadovams. Kaip danguje, taip ir žemėje. O gal atvirkščiai?

Jonaviečiai kartais pasijuokdavo iš kalniečių turtingumo. Tai jie blogai apsirengę, tai prastai valgo. Jų šaukštų galvutės nudilę iki pusės dėl senumo. Juokėsi ir iš to, kad kai kurie iš kalniečių turčių buvo skolingi jonaviečiams. Bet niekur nepabėgsi nuo to, kad kalniečiams pats Dievas pinigų barstė. Jie, kaip dabar rusai iš naftos ir dujų, rinko pinigų iš tų pačių jonaviečių, parduodami miškų ir pievų produkciją. Jonaviečiams malkos buvo prabangos dalykas. Pirko iš kalniečių kelmus rovimui, žabus, krūmus rovimui su šaknimis ir kitokias atliekas kurui. Pirko pievas pjovimui. Kas į kišenę, tas ne iš kišenės, vis vien kalniečiai buvo stipresni ekonomiškai, kartu ir intelektualiai. Iš Kalniečių buvo kilę kai kurie išsimokslinę žmonės. Nepatikrintomis žiniomis, Augusto Gervės sesuo buvo baigusi gimnaziją, ištekėjusi už vienu metu buvusio Seimo nario Raulinaičio. To paties

Gervės duktė mokėsi gimnazijoje. Buvo mokyti ir dirbo ne Kalniečiuose du ar trys Saka-lauskų šeimos vyrai. Tuo tarpu kapinių bylos metu jonaviečių šeimose nebuvo suaugusių žmonių aukštesnio išsilavinimo kaip pradinis.

Jonaviečius bandė ginti Suvainiško kunigas M. Vembrė. Tai buvo neeilinis kunigas, ma-tęs toliau negu jo viršininkai kurijoje. Kaip jau minėta, 1938 m. dalyvaudamas Jono Vaš-kevičiaus laidotuvių gedulinguose pietuose Jonavoje, jau po lenkų ultimatumo pareiškė: ruoškitės blogiems laikams. Gaila, kad to nematė ar matydami neperspėjo nei bažnytinė, nei civilinė Lietuvos valdžia. Vembrė savo laiške 1936 01 24 vyskupijai rašė apie bandymus taikyti, konsoliduoti parapijiečius grėsmės akivaizdoje, kad nebūtų džiaugsmo Jonavos be-dieviams. Deja, nesulaukė vyskupijos vadovų palaikymo. Prie tautos atsparumo žlugdymo prisidėjo ir jie. Įdomi detalė: dėl kalniečių savivalės kunigui Vembrei skundėsi jonavietis Viktoras Daunys ir daržapievėnas O. Čižiūnas. Šios šeimos nebuvo bedievės, bet palankiai sutiko rusų išlaisvinimą 1940 m. Nenoriu pasakyti, kad būtent taip buvo dėl Kalniečių kapinių bylos. Lietuvos mastu tai buvo audra stiklinėje, pavienis smulkus įvykis, bet kai tokių audrų susitvenkia daug, jos keičia žmonių galvoseną. Onušio parapiją valdė kunigas Jukna, kuris be pinigų nesutiko kalbėti su parapijiečiais dėl religinių paslaugų. Mirus kam nors iš šeimos narių, žmogus eidavo pas žydą, pasiskolindavo pinigų ir nešdavo juos kuni-gui. Tai ne anekdotai, tai tikri atsitikimai, žinojau ir pavardes tų žmonių.

Kunigas Vembrė buvo ne toks. Jo iniciatyva vietoj senos, sulūžusios buvo pastatyta nauja špitolė (bažnyčios tarnų butai ir nedidelė salė). Jis pats klebonijos arkliu ir rogėmis kartu su parapijiečiais vežė rąstus iš miško, apsižergęs sienojų.

Dabar tai nebūtų sensacija, bet tuo metu tai buvo poniškų kunigų tradicijų laužymas. Tačiau už tai nebuvo vyresnybės pagirtas. Nežinia už ką į Suvainiškį atitremtas čia vėl pateko į keblią padėtį. Jo globojami pavasarininkai sugalvojo 1938 m. pastatyti kryžių Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečiui paminėti. Kun. M. Vembrė užsakė pas me-džio darbų meistrą Jakulį gražų, lietuvišką kryžių pagal kunigo turėtą nuotrauką. Jakulis kryžių padarė, bet ne tokį, koks buvo sutartas. Kun. Vembrė nesumokėjo jam visų sutartų pinigų. Ar atsiskaitymo metu, ar vėliau Jakulis ant bažnyčios laiptų ėmė keikti kunigą. Esu girdėjęs versiją, kad girtas buvęs. Kunigas pastūmė Jakulį ir tas atbulas virto nuo laiptų ant nugaros. Po to pasirgęs gal savaitę, gal mėnesį, tiksliai nežinau, mirė. Tiek seniui ir terekėjo.

Šį įvykį galima buvo aiškinti įvairiai. Nuo visiško išteisinimo, kaip darė mano tėvas, iki besąlyginio pasmerkimo – užmušė žmogų. Taip vertino bedieviai, net kai kurie tikintie-ji. O po karo bolševikai jau spaudoje ėmė triūbyti: kunigas užmušė žmogų. Galėjo būti

kun. M. Vembrė nekalčiausias, gal jis tenorėjo išsilaisvinti nuo į sutaną įsikibusio senio, bet būtų buvę žiopli jo priešai, jei nebūtų pasinaudoję šia situacija. O Kalniečių žmonės žiopli nebuvo. Galimas dalykas, kad jie prikišo nagus prie jiems nepataikaujančio kunigo iškėlimo iš Suvainiško.

Kunigas M. Vembrė be šios, turėjo dar vieną bėdą. Tai – bažnyčios šventoriaus tvarkymas ir dėl to kilę konfliktai.

Iš ankstesnių laikų, iš XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios, prie mūrinio šventoriaus aptvaro stovi daugiau kaip 10 paminklų mirusiems ir čia, šventoriuje, palaidotiems Suvainiško parapijiečiams. Dabar tie paminklai stovi prie pat šventoriaus tvoros. Iš suaugusiųjų kalbų prisimenu, kad tie paminklai iš ankstesnių vietų buvo perkelti į šventoriaus pakraštį kunigo M. Vembrės iniciatyva. Kiek toli jie stovėjo nuo dabartinių vietų, nežinau. Kun. M. Vembrė pretekstu, kad kryžiai – paminklai trukdo bažnytinėms procesijoms, tuos paminklus patraukė į šventoriaus pakraštį.

Ši reforma turėjo pagrindą, nebuvo kokia kun. M. Vembrės užgaida. Mano tėvai šią kunigo reformą vertino teigiamai. Kai buvo laidojami tie mirusieji, parapijiečių buvo gal tik trečdalis, kiek jų buvo, tarkim, 1936 m. Per atlaidus daug žmonių atvažiuodavo iš kaimyninių parapijų. Net ir praplėtus šventorių po kryžių perkėlimo, liturginė eisena beveik apjuosdavo visą bažnyčią, tarp eisenos pradžios ir pabaigos likdavo tik nedidelis tarpas. Tačiau palaidotų šventoriuje artimieji pakėlė triukšmą. Negerbia mūsų mirusių artimųjų! O juk ten, šventoriuje, buvo palaidoti ne kokie desincininkai, bet garbūs, turtingesni, galbūt prisidėję prie dabartinės, mūrinės bažnyčios statybos žmonės. Jų palikuonys taip pat, kiek žinau, buvo iš tų labiau pasiturinčių. Mažai tikėtina, kad tie, maištaujantys, nesiskundė vyskupui.

Įvertinus kunigo Vembrės padėtį, darosi aišku, kodėl jis vėlesniu kunigavimo Suvainiškyje laikotarpiu aktyviai nebegynė jonaviečių kapinių klausimu, išskyrus tai, kad nelankydavo kalniečių kalėdodamas. Jis negalėjo duoti jonaviečiams teisingo patarimo skūstis vyskupijai. Net jei jonaviečiai būtų rašę skundus ne jo patarti, kalniečiai vis vien būtų šaukę: tai jo, mūsų priešas, darbas. Ir galima įsivaizduoti, koks triukšmas būtų kilęs, jei jis tai būtų daręs iš tiesų.

Kunigo Vembrės energinga veikla kunigavimo Suvainiškyje metu neteisingai menkinama ir iki šiol. Paimkite bet kurį bažnytinį žinyną, kraštotylinę literatūrą ir sužinosite, kad špitolė pastatė kun. S. Ramanauskas 1940 m. Kunigui Ramanauskui atsikėlus į Suvainiškį, špitolė jau stovėjo. Su stogu, durimis ir langais. Gal vidaus įrengimo darbai ir buvo baigti jam kunigaujant.

1940 m. kalniečiai nuo kapinių vartų spyną nuėmė. Gal pagalvojo – pavojinga tuos ubagus, komunistus erzinti. O gal valdžia liepė tai padaryti. Juk seniūnu bolševikai paskyrė jonavietį Povilą Virbalą, jo pavaduotoju – sekretorių Vladą Trainį. Vokiečių okupacijos metais kalniečiai kapinių neberakino. Gali būti, kad dėl to, jog uoliausias kovotojas dėl kapinių J. Juodelis jau buvo miręs. Tuo labiau Kalniečiai negalėjo to padaryti grįžus rusams.

Vokiečių metais labai trūko geležies. Vieną žiemos rytą Kalniečių žmonės aptiko, kad išpjauta ir išlaužta 18 plieno strypų iš kapinių tvoros. Tokia geležis tiko akėčių kuolams ir kitkam. Buvo įtarti jonaviečiai ir svarstoma, kad galbūt tą galėjo padaryti kalviai Žėgliūnai, bet įrodymų nebuvo. Vėliau jau niekas neskaičiavo, kiek geležies kartelių trūksta. Stulpeliai virto, plieno strypai nyko. Dabar iš tos tvoros labai mažai likę.

Kai pažiūriu į Kalniečių kapinaites, mažesnių turbūt nesu matęs. Jų plotas galėtų būti maždaug pusantro sovietinio sodininkų sklypelio, apie 8–10 arų. Vėlgi, mano apytikriais skaičiavimais, pagal prieškario gyventojų skaičių Kalniečiuose, Jonavoje ir Daržapievėje naujos duobės užlaidotoje vietoje turėjo atsirasti per 40 metų. Kai paminklų nebuvo, praktiškai taip ir buvo daroma. Bet paminklų keli jau buvo ir ateityje turėjo jų daugėti. Nekaip nuteikdavo ir senų kapų ardymas kasant naują duobę. Pagal tų metų situaciją kapinių klausimą gal ir reikėjo spręsti. Žiūrint iš šių dienų – gerai, kad jis nebuvo radikaliai išspręstas, nes išsprendė pats gyvenimas. Tiksliau – jo išnykimas apylinkėse.

Jeigu jau buvo tikslas pagerinti situaciją mažose kapinaitėse, tą buvo galima padaryti ne taip brutaliai, kaip darė kalniečiai. Tų pačių Kalniečių padorus žmogus Augustas Gervė, nors pats buvo laisvamanis, sakydavo: „A to, krikščioniškai, krikščioniškai reikia daryti.“ Taigi ar negalėjo kalniečiai elgtis krikščioniškai kapinių klausimu? Jei nenorėjo plėsti kapinių į žemesnę, periodiškai šlapią vietą aplink kalnelį, paprasta buvo įrengti kapines kažkada buvusių kapinių vietoje. Kaip minėta, tą vietą aplinkiniai naudojo bulvėms laikyti žiemą. O kur kasamos gilios duobės bulvėms, ta vieta labai sausa, duobėse *niekad* nebūna vandens. Ne taip, kaip kapinaitėse šalia kelio. Tų senųjų kapinių aukštumos plotas nemažas, kapinėms įrengti vietos būtų užtekę ir dar likę.

Nesu tikras, ar tas senųjų kapinių plotelis priklausė Kalniečių kaimui, ar buvo jau valstybiniame miške. Jeigu tai ir valstybės žemė, juk nesunku būtų buvę susitarti su miškų ūkio žmonėmis, gauti leidimą užkasti ne bulves, o mirusius žmones.

Mano aprašytas variantas buvo ne vienintelis galimas. Išeičių galėjo būti ne viena, bet nemanau, kad kas nors iš kalniečių tų iseičių ieškojo. Jonaviečiai turbūt teisingai galvojo, kad kalniečiams ne tiek kapų žemės trūko, kiek jie norėjo parodyti savo galią ir pranašumą. Negerai mirusiam didžiažemiui šalia ubago gulėti.

Anksčiau rašyta, kad tas kapinių konfliktas buvo smulkus, mažareikšmis. Taip, jis buvo smulkus, bet labai *unikalus*. Nemanau, kad dar kur nors Lietuvoje buvo gailima žemės mirusiesiems. Juk alkaną papenėk, trokštantį pagirdyk, o mirusį – palaidok.

Anksčiau rašėme, kad jonavietis A. Trainys niekam negailėjo jo sklype buvusio smėlio ar žvyro. Kaskit ir vežkitės, jei reikia.

Kiekvienas žemės savininkas tais laikais privalėjo prižiūrėti jam skirtą kelio gabalą. Žvyrą keliams taisyti jonaviečiai turėjo imti iš žvyrduobių Viršilų miške. Kiek suprantu, tos kasyklos buvo valstybės nuosavybė. Bet beveik visi jonaviečiai žvyrą veždavo iš Kavolių kaimo. Ten Antanui Gurkliui priklaususiam sklype taip pat buvo žvyrduobė. Kavoliai buvo arčiau, tai kam vežti iš Viršilų.

Dar vaikas būdamas klausiau mamos, kodėl žemė priklauso Gurkliui, o ten kas nori, tas ir kasa žvyrą. Mama atsakė, kad žemės turtai, tokie kaip smėlis, žvyras ar molis, Dievo duoti visiems, todėl yra paprotys dalintis tuo turtu. Netvėrė Gurklys tvoros, nekabino spynos, iš savo turimų 11 ha leido gyviesiems sudarkyti apie pusę hektaro dirbamos žemės. O štai kalniečiams, valdžiusiems 421 ha, dešimt arų mirusiesiems pasirodė per didelė auka.

Yra girdėta, kad mūsų Seimo nariai, vienas kitą viešai iškoneveikę iš tribūnos, po to kavinėje prie vieno staliuko draugiškai geria kavą. Kažko panašaus būta ir šalia kapinių bylos. Jonaviečiai ir toliau pirkto žabus, kelmus kurui iš Kalniečių. Pirkto pievas šienavimui. Kalniečiai padieniui samdė jonaviečius šienui pjauti ir kitiems darbams. Mano motina dalyvavo Sakalausko javų kūlimo talkoje už atlyginimą obuoliais. Osvaldo Šulčiaus (žemės nuosavybės dokumentuose 1910 m. minimo Pranciškaus Šulčiaus sūnaus) žmona buvo siuvėja. Ji kažką siuvo man ar kitam šeimos nariui. Teko keletą kartų būti jų gryčioje su mama.

Osvaldo Šulčiaus brolis Vladas buvo račius. Mano broliai tekindavo jam ratų stebules. Apsilankius kam iš Kalniečių, tėtė nepraleisdavo progos papriekaištauti:

– Kapus iš mūsų atėmėte...

Vladas Šulčius į tokią tėtės repliką atsakydavo:

– Na, nesirūpink dėde, Tamstą tai palaidosim!

Nežinojo žmogus, kad jam anksčiau už Žagarį teks ten atgulti... Nušovė rusai 1945 m. sausio mėn.

Išliko draugiški mūsų šeimos santykiai su Gervių ir Karpinskų šeimomis.

1939 m. ar 1940 m. ėjau per Krioklį keliu į Kavolių pradinę mokyklą. Mane pasivijo dviračiu važiuojantis Zigmąs Karpinskas, minėto Kalniečių kapinių komiteto išdininko

Dionyzo sūnus. Jis mane pažino, žinojo, kieno vaikas esu. Pasisiūlė pavėžėti. Kokia laimė buvo... Kelias bėgo greičiau, negu dabar automobiliu važiuojant. Pridusęs, sunkiai šno puodamas užmynė ant Stepono Gurklio kalno ir paleido prie Kavolių kapinių.

Jonaviečiams nevienodai rūpėjo tos kapinės. Trainys, kaip minėta, įvykdė kalniečių ultimatumą, todėl ginčai jam buvo nebeįdomūs. Penkios šeimos buvo bedieviai, jie tik džiaugėsi kalniečių veiksmais. Štai jums, kvailiai ir davatkos, parodė ir kalniečiai, ir ilgas-kverniai jūsų vietą. Dar viena kita šeima nebuvo Jonavos patriotai. Jiems buvo „džin“, jei kas nors tiesiogiai jiems nekenkė. O palaidoti vietų atsiras. Buvo ir tokių, kurie *sąmoningai* nenorėjo veltis į vaidus su kalniečiais. Prisimenu vaikystėje girdėtą Emilijos Vaškevičienės, Jono Vaškevičiaus, mirusio 1938 m., žmonos, kalbą:

– O kam man veržtis į tuos Kalniečių kapus? Tegu jie sau turi juos, jei gaili žemės. Yra parapijos kapai, palaidojau ten savo vyrą ir nereikėjo nei geruoju prašytis, nei per prievartą veržtis.

Tiems jonaviečiams, kurie aktyviau dalyvavo kapinių byloje, taip pat tas reikalas buvo devintoje vietoje. Buvo kur kas svarbesnių.

Aprašant kapinių bylą, pasinaudota Panevėžio vyskupijoje esančiais dokumentais, sk. „Suvainišio filija“ [52].

Kunigas M. Vembrė nuo antrojo bolševikų išvadavimo pasitraukė į Vakarų. Lietuvių enciklopedija [2] apie jį, tuomet (1965 m.) dar gyvą, rašė: „G. 1904-01-02 <...> 1950–1963 m. vikaras Stoughton Mass, nuo 1963 m. vikaras Brocktone, Mass.“ 61 metų kunigas – vis dar vikaras? Už kokias nuodėmes?

KAIP BUVO PADARYTAS MENININKAS

Kažkuriais XX amžiaus trečiojo dešimtmečio metais, antroje to dešimtmečio pusėje (1925–1930 m.), jonavietis ūkio šeimnininkas Antanas Stuoka sugalvojo išvažiuoti iš Lietuvos užsidirbti pinigų. JAV emigrantų laisvai nebepriėmė, reikėjo laukti eilės, kuri nežinia kada ateis. Prasidėjo emigracija į Pietų Ameriką, Braziliją, Argentina, Urugvajų. Stuoką likimo kelias nuvedė į Braziliją ir Argentina. Stuokos namuose gyveno svetimos moterys, motina ir mažiausiai viena, o gal ir daugiau dukterų.

Tuo metu Jonavos padirviu Kamšelės (Samanyšės) pakraščiu netoli Stuokos namų buvo kasamas valdiškas melioracijos griovys. Griovį kasė darbininkai iš Pandėlio apylinkių.

Tikriausiai 1932 m. (laiką vėliau bandysiu pagrįsti) Suvainiškyje vyko šv. Teklės, vietinių žmonių vadinami Teklijos atlaidai. Iš tikrosios Teklės vardo dienos rugsėjo 23 d. atlaidai buvo keliami į sekmadienį, todėl jų diena galėjo būti ne 23-ioji. Atlaidų dieną po pamaldų labai daug buvo vadinamosios pakermasės. Buvo vaišinamasi, geriamas alus ir dainuojama. Suvainiškyje tai būdavo didžiausias metų kermošius.

Pateikiu mūsų krašto senų žmonių (D. Čižiūno iš Daržapievės ir kitų) pasakojimus.

Pandėliečiai grioviakasiai susirinko į Stuokos namus pas ten gyvenančias moteris. Gėrė alų ir dainavo. Jonaviečiams jaunuoliams tai nepatiko. Reikia vyt tuos pandėliečius! Kaip tą padaryt? Tiesiai brautis į Stuokos gryčių nebuvo preteksto. Susirinko į būrį, vaikščiojo keliu. Demonstratyviai ėjo per Stuokos kiemą dainuodami, lyg prie kasamo griovio, o iš tiesų norėdami išprovokuoti pandėliečius.

Kokiu būdu jiems tai pavyko, nelabai aišku. Lyg tai grumstus ar akmenį metė į langą. Ar įžeidžiamais šūkiams pandėliečius įpykdė. Tam, reikia manyti, didelių pastangų nereikėjo, nes tarp pandėliečių buvo garsių mušeikų brolių Šapkų sūnus Lionginas. Ypač smarkus buvo Liongino brolis Petras. Tas, mūsų laikų terminais kalbant, buvo tiesiog mušeika profesionalas. Mano brolio Petro, gimusio 1924 m., liudijimu, muštynėse Jonavos kaime dalyvavo ir Liongino brolis Petras.

Bet šiuo atveju pandėliečiai buvo blogesnėje padėtyje, palyginti su jonaviečiais. Pandėliečiai šoko per duris, o čia jų jau laukė jonavietis su pagaliu rankose. Kai tik iššoka, paukšt ir tas jau išjungtas. Žinoma, ne visus taip išmušė, gal vieną kitą, tarp jų ir labiausiai nukentėjusį Lionginą Šapką. Muštynės truko ne taip jau trumpai. Romas Čižiūnas, gyvenęs Daržapievėje, maždaug už kilometro, užgirdo muštynių riksmus ir atbėgo ginti saviškių, atseit savo draugo Viktoro Daunio. Taigi jis suspėjo nubėgti į muštynių vietą ir pats gauti per galvą ar kitą kūno vietą.

Muštynių rezultatas – pandėliečiai nukentėjo stipriau. Vienas stipriai nukentėjusiųjų, turbūt gavęs per galvą, nuo to laiko pasidarė keistuolis, lyg ne viso proto.

Vėlesniais laikais išgarsėjęs Lionginas buvo vadinamas ne Šapka, bet Šepka. Kas tą raidę pakeitė, neaišku, bet vietiniai žmonės jo kitaip nevadino, tik Šapka. Brolis Petras irgi buvo Šapka, vietinių taip vadintas ir tikriausiai buvęs toks dokumentuose, nes jo vaikaitis Kęstutis, anksčiau žinomas sportininkas, taip pat buvo Šapka.

Dabar išklauskime ir antrąją pusę. Pateikiu ištrauką iš Zitos Žemaitytės knygos „Lionginas Šepka“ [53]: „Lionginas tada jau buvo po kariuomenės. Gyveno kaime prie Suvainiško, dirbo sezoninių darbų darbininku, kasė griovius. Vieną rugsėjo sekmadienį patraukė su draugais į atlaidus Suvainiškin. Iš atlaidų į svečius.“

Toliau pasakoja Lionginas: „Mus pakvietė pakermošin Augulyčia. Išvijom vietinius, pradėjom gert, dainuot. Vietiniai susirinko būriu ir ėmė duoti akmenais į langus. Išbėgom į kiemą. Tada ir mane patiesė suvainiškietis basliu į galvą. O kai jau parkritau, tai tie patys mušeikos ir įnešė trobon.“

Zita Žemaitytė: „Šepka ilgai sirgo. Po ligos visiškai pasikeitė. Neteko veržlumo, gyvumo, už kurį girdavę ūkininkai.“

Kitur autorė rašo, kad visi broliai buvę drąsūs, mokėjo išgerti ir pasimušti. Lionginas sakęs, kad jo broliai buvo drąsūs, bet ir jis neapsileisdavęs.

Kalba Šepka: „Nelabai turėjau ukvatą į šokius eit. Nueinu, tai kitų kaimų vyrai ir būriuojasi aplink: „Tas Šepkiokas, vajako brolis, reik sumušt“ (vajaku vadino brolių Petrą, – aut. past.).

Toliau autorė rašo, kad 1932 m. Lionginas Šepka iškeliavo iš savo gimtųjų apylinkių. Dirbo žemaičių plento statyboje, skaldė akmenis. Minimoje knygoje nurodyta Šapkų šeimos sudėtis. Jų buvo penki broliai. Du emigravo į Ameriką. Lietuvoje liko trys broliai: Lionginas, Petras ir Viktoras.

Jonavos kaime dar ilgai buvo prisimenamos tos muštynės. Kartais, norint nusakyti laiką, buvo sakoma: tada, tais metais, kai primušė Šapką.

Taigi jei ne Jonavos mušeikos, galbūt nebūtume turėję garsaus menininko Liongino Šepkos.

Apie keistuolišką Liongino būdą liudija tokie faktai. Išėjęs iš namų 1932 m. Lionginas 15 metų nepalaikė su artimaisiais ryšių, kol namiškiai jį susirado. Brolio Petro laidotuvėse nedalyvavo, ant namo aukšto klūpojo [53]. Visur ieškojo vienatvės. Ūkininkai savo bernui Lionginui atskirai, ant kito stalo, ir valgyti paduodavo.

Sunku išvengti pagundos šiek tiek patikslinti Z. Žemaitytės teiginius. Knygoje rašoma, kad L. Šepką 1960 m. „atrado“ Vilniaus dailės instituto studentai, važinėję po Rokiškio rajoną.

Šepka buvo rastas anksčiau. Kažkada, tarp 1950 m. ir 1953 m., žiemą atvažiavo į mano gimtąjį Jonavos kaimą dėdė Širvinskas Petras iš Onušio parapijos. Ėmė pasakoti, kad jį pasiekė žinios apie tariamus stebuklus Pandėlyje. Jis taip ir sakė, kad kažkoks lyg ir ne visai protingas žmogelis su primityviais įrankiais „daro stebuklus“. Daręs stebėtinai gražius, meniškus medžio drožinius. Esą buvę atvažiavę iš Vilniaus meno žinovai, profesoriai, siūlę už tuos drožinius 6 000 rublių, bet tas drožėjas nepardavęs. Tuo metu tai buvo didžiuliai pinigai, net nesinorėjo tuo tikėti.

Aplinkybės lėmė, kad 1956 m. rudenį apsigyvenau Pandėlyje. Išsiklausinėjau, kas tas menininkas, kur gyvena. Apsilankiau pas jį to meto jo dirbtuvėje – žeminėje. Primityvus, nekalbus žmogus, primityvūs darbo įrankiai, primityvus ir jo menas. Drožiniai sujaukti,

pajuodę, apdulkėję. Man įspūdį padarė tik grandinė, išdrožta iš vieno medžio. Kaip tą galima padaryti? Kiek reikia kantrybės? Kad buvo profesoriai, kad 6 000 rublių siūlė, nepatikėjau. Palikau keletą studentišku rublių ir nebetrukdžiau menininko kalbomis, kurių jis, mačiau, nemėgo.

Kieme mane pasitiko Liongino brolio Petro žmona, globojusi menininką. Guodėsi man: gi galėtų gryčioje gyventi, dirbti, bet va, lindi žeminėje, ir tiek. Argi su juo susikalbėsi, argi jis paklausys. Sakė, darys broliui Petruui kryžių. Tai dabar nebedirba, metė, drožia eglutes ir paukščiukus ant šakelių tupdo. Va kad kas su juo pakalbėtų, gal jūs, jeigu dar ateisit, kad jis tą kryžių užbaigtų. Manęs tai jis neklausys.

Šapkienė, o ir aš pats tuo metu negalvojau, kad paminklas broliui gali būti nebūtinai kryžius. Tik vėliau pamatęs Rokiškio muziejuje paminklą broliui supratau, ką tuomet drožė Lionginas Šepka.

Liongino brolienė, o ir kiti pandėliečiai patvirtino, kad tikrai buvo atvažiaavę mokyti žmonės iš Vilniaus ir siūlė Lionginui daug pinigų.

Grįžkime į ikikarinį Jonavos kaimą. Po muštynių prasidėjo teismai. Jonaviečiams teko kalėti po keletą metų. Mano žiniomis, didžiausia bausmė buvo skirta Alfonsui Dovydėnui – ketveri metai. Kiti gavo mažiau. Tarp jų buvo Juozas Vyduolis, Viktoras Daunys, Jonas Virbalas. Ar buvo daugiau teisiamų ar nuteistų, neaišku.

Bandysime pagrįstai minėtą muštynių laiką – 1932 metai. Juozas Vyduolis, gimęs 1911 m., buvo jau pilnametis, tai yra 21 (ar daugiau) metų. Kitas teisiamasis, gimęs 1912 m., Jonas Virbalas muštynių metu dar neturėjo 21 metų, todėl jam, kaip nepilnamečiui, bausmė buvo sušvelninta. Galime spręsti, kad muštynės vyko 1932 m.

Taigi jonaviečiai teisme buvo apkaltinti ir nubausti. Ar buvo kas iš pandėliečių nuteistas, nėra žinių. Tik Lionginas Šepka buvo padarytas genijumi – Šepka.

Alfonsas Dovydėnas, atsėdėjęs ketverius metus, grįžo pas brolių Antaną į Jonavos kaimą. Buvo sutiktuvės. Antanas grojo armonika, vyrai dainavo:

Dainuoju dainą

Raminu širdį,

O mintys skraido

Laisvės takais.

Čia kieta lova,

Čia skamba pančiai,

Visas ramumas –

Naktį sapne.

O aš tos dainos klausiausi būdamas penkerių ar šešerių metų, stovėdamas savo namų kieme.

Stuoka svetimos šalyse laimės nerado. Krizė, nedarbas. Laimės ieškodamas emigracijoje gyveno dviejose šalyse – Brazilijoje ir Argentinoje. Kurioje iš jų gyveno iš pradžių, kurioje – vėliau, žinių neturiu. Žmonės kalbėjo, kad Stuoka platino padirbtus pinigus. Buvęs sugautas ir už tai deportuotas į Lietuvą.

PIETŲ AMERIKA IR LATVIJA

Be minėto Stuokos, į Argentiną planavo išvykti ir Spaičių (Speičių?) šeima. Pardavė savo pievos Plintaukoje dešimtinę. Iš pradžių išvyko Spaičienė (Trainytė). Vėliau turėjo išvykti ir vyrai: tėvas ir du sūnūs – Vladas ir Albertas. Nežinia dėl kokių priežasčių jie neišvyko. Viena priežastis galėjo būti ta, kad Spaičienė Argentinoje, kaip ir Stuoka, nerado laimės. Kita galėjo būti ta, kad Spaičys, likęs Jonavoje, laiko veltui neleido, suartėjo su vieno kaimyno žmona. Kitas kaimynas, kurio pavardės neminėsiu, apie tai parašė į Argentiną Spaičienei. Spaičys įtarė, kad tą padarė Žagariai. Toks įtarimas galėjo turėti pagrindą, nes Trainiai ir Žagariai draugavo. Pas Žagarius buvo Onos Trainytės, kurią laikau vėlesne Spaičiene, nuotrauka, daryta dar Lietuvoje. Kitą nuotrauką Trainytė-Spaičienė atsiuntė Žagariams jau iš Argentinos. Žagarys buvo jaunesniojo Spaičio sūnaus Alberto krikštatėvis. Kadangi Spaičys buvo bedievis, panašu, kad Žagarį į kūmus pakvietė Spaičienė. Vėliau Spaičys savo įtarimus atšaukė, nes esą radęs tikrąjį „kaltininką“. Spaičių vyrai į Argentiną taip ir neišvyko.

Dėl Spaičienės vardo yra abejonių, kurių turbūt jau niekas nebeišsklaidys. 1913 m. Jonavos kaimo skirstymo į vienkiemius dokumentuose kaip vieno žemės sklypo savininkų šalia motinos (?) Pranciškos ir dviejų brolių Jono ir Antano įvardyta sesuo Veronika. Ona Trainytė tuose dokumentuose neminima. Kodėl taip buvo, nesiimu spręsti. Gal ji buvo dar vaikas, nepilnametė? Bet kad Ona Trainytė toje šeimoje buvo, abejonių nėra. Mano ir netolimo Spaičių kaimyno Daržapievės Dano Čižiūno nuomone, Spaičienės vardas buvo Ona. Mano brolis Petras sakė, kad Spaičienės vardas buvo ne Ona, o koks – nežino. Galiausiai tas Spaičienės vardo klausimas yra mažareikšmis. Įdomu kitkas. Buvo du broliai Trainiai ir dvi seserys Trainytės. Iš keturių žmonių net trijų likimas nežinomas. Kur dingo du broliai ir jų sesuo, niekas nežino. Gal du broliai žuvo ar kitaip mūsų kraštus paliko per Pirmąjį pasaulinį karą?

Šeimos prieš Antrąjį pasaulinį karą Lietuvoje buvo gausios. Vaikų tada niekas nežudė, buvo jų tiek, kiek „Dievas davė“. Gana daug jų ir mirdavo. Likdavo sveikesni, stipresni. O darbo ir duonos, bent jau Jonavoje, buvo mažoka. Jaunimas ieškojo darbo už kaimo ribų, eidavo tarnauti pas „buožes“, bet Lietuvoje tarnams mokėjo nedosniai. Kas kita Latvijoje. Latviai jau caro laikais buvo išmirštanti tauta, mokėjo reguliuoti gimstamumą ir to jiems nedraudė Liuterio tikėjimas. Be to, Latvijoje jau caro laikais buvo paplitusi bedievybė. Gal ne arši, gal ne karinga, bet tikra. Gal neatsitiktinai latvių šauliai ir Lenina sąaugo, revoliucijos akušeriais vadinosi?

Taigi Latvijoje trūko žmonių ir ypač žemės ūkio darbininkų. Latviai bernui suteikdavo išlaikymą ir duodavo iki 500 latų tuomečiais pinigais algos metams. Mergai, piemeniui – mažiau.

Kokie pinigai buvo 500 latų? Po Pirmojo pasaulinio karo latas Lietuvoje atitiko du litus. Taigi bernas Latvijoje uždirbdavo iki 1 000 litų per metus. Už tokius pinigus Lietuvoje buvo galima nusipirkti du hektarus geros dirbamos žemės.

Krizės metais Latvijoje latai nuvertėjo. Tuo metu daugelyje valstybių taip buvo. Mūsų jau minėtas Jonas Martinaitis nupiešė ir apdainavo, kaip daugelio valstybių pinigų vertė krito, tik vieno lito atsilaikė. O doleris esą krisdamas net koją nusilaužė. Bet iš to lito išsilaikymo kaimiečiui naudos buvo maža, greičiau atvirkščiai. Prieš dolerio kritimą lietuvis emigrantas prieš Kalėdas siunčia giminėms 10 dolerių, o šie Lietuvoje gauna 100 litų. Po dolerio nuvertėjimo už 10 dolerių Lietuvoje išmokėdavo jau tik 50 litų. Panašiai buvo ir su latais. Po jų nuvertėjimo latas jau buvo keičiamas į 1,5 lito ar dar mažiau, kiek tiksliai, nežinau, bet jis vis dar liko brangesnis už litą. Latviai ir po lato nuvertėjimo samdiniams mokėjo tokias pat algas, kaip ir anksčiau, tik lietuvis bernas Lietuvoje gaudavo jau gerokai mažiau, 750 litų ar dar mažiau. Tuo tarpu Lietuvoje bernas per metus uždirbdavo apie 400 litų.

Kitas įdomus dalykas – susitarimu tarp Lietuvos ir Latvijos vyriausybių buvo nustatyta minimali alga lietuviui samdiniui Latvijoje pagal samdos rūšį: bernui – tiek, piemeniui – tiek ir pan. Tas nustatytas minimumas (ar daugiau) buvo oficialiai pervedamas į Lietuvos bankus. Manau, kad tai galėjo būti Lietuvos apdraudimas savo piliečių nuo latvių ūkininkų išnaudojimo. Yra tekę girdėti, kad samdiniams iš lenkų okupuoto Vilniaus krašto latviai mokėjo mažiau, bet galimas dalykas, kad ir latviams tokia tvarka, t. y. pinigų pervedimas per bankus, galėjo būti paranki. Ji riboja galimybes be apskaitos ir kontrolės nešti grynus pinigus – latus į Lietuvą.

Kaip matome, norint iš berno uždarbio, tarnaujant Latvijoje, o tuo labiau Lietuvoje,

nusipirkti žemės, pasistatyti trobesius, tarnauti būtų tekę ilgai. Bet tokia buvo to meto ekonomika. Nelengvai versdavosi ir darbdaviai ūkininkai.

Latvijoje tarnavo gausesnių šeimų nariai. Kartais ir iš labiau pasiturinčių. Iš žinomų jonavičių ilgai tarnavo Ramasis Stankevičius su žmona, Povilas Vaškevičius su žmona, visi jaunieji Užkurėliai, Virbalai, Trainio (Saksono) du sūnūs. Iš Žagarių šeimos yra tarnavę du vyresnieji: tėvas (piemeniu), jo sesuo Stefanija (merga) ir du iš jaunujų – Bronė ir Romualdas.

Latvijos sieną pereiti pėsčiam nebuvo sudėtinga. Reikėdavo Panemunio valsčiaus įstaigoje išsiimti leidimą, kuriame muitinių tarnautojai dėdavo štampos. Vienos valstybės štampos buvo stačiakampiai, pailgi ir žemi, o kitos – trikampiai, su plačiu ilgu pagrindu. Latviai dėdavo spaudus „iebraucis“ ir „izbraucis“, lietuviai – „atvyko“ ir „išvyko“ su datomis ir parašais.

Muitinėse paviršutiniškai peržiūrėdavo nešamus daiktus. Šeiminkui leidus, samdiniai apsilankydavo dienai kitai per šventes, ateidavo atlaidų dienomis į Suvainiškį. Laiką nuo Kalėdų iki Juozapo (kovo 19 d.) jaunieji samdiniai leisdavo namuose, tėviškėje. Kai kurie vedę, ilgai tarnavę pasilikdavo ir žiemai.

Nešant ar vežant kokias nors materialines vertybes iš Latvijos į Lietuvą, muitinėje, artimiausia kurių Jonavai buvo Suvainiškyje, prekėms buvo uždedamas muitas. Latvijoje buvo pigesnės pramoninės prekės: dviračiai, radijo aparatai, apranga, apavas. Daug kam rūpėjo tų prekių nusipirkus Latvijoje nelegaliai persigabenti į Lietuvą. Žinau du atvejus, kai tą darė ir du mūsų šeimos nariai, neskaitant aprašyto Jono Trainio radijo aparato pernešimo.

Mano teta, tėvo sesuo Stefanija Žagarytė XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje porą metų tarnavo Latvijoje, kaip tada vadino, merga. Iki tol mūsų šeima neturėjo laikrodžio. Latvijoje laikrodžiai buvo pigesni, todėl teko įsigyti jį Latvijoje. Per sieną jį pernešti turėjo teta Stefanija. Ji nupirko tuo laiku gana didelį, palyginti su dabartinais, laikrodį žadintuvą. Įsuko jį į kažkokį drabužį, įdėjo į kraitelę ir neša per muitinę. Muitinėje apgrai-bomis peržiūrėjo daiktus. Laikrodžio, įvynioto į drabužį, nepastebėjo. Bet tas laikrodis, nors neprisuktas, matyt, dėl to, kad buvo sujudintas, ėmė tikseti. Teta labai išsigando, bet muitininkas arba neišgirdo, arba apsimetė neišgirdęs.

Antras atvejis – 1936 m. ar 1937 m. su mama nuvažiavau į Suvainiškį, į švento Jokūbo atlaidus. Į atlaidus Suvainiškyje paprastai išsiprašydavo ir Latvijoje tarnavę samdiniai. Susitikome ir mes su tuo metu Latvijoje piemeniu tarnavusiu broliu Romualdu. Jis įteikė man dovaną. Tai buvo plonas medvilninis megztukas. Didelis turtas! Brolis pasakojo, kaip jį per muitinę pernešė. Tuomet visi vyrai ir berniukai nešiodavo kepures.

Tokias plokščias, žemas ir plačias. Tai brolis tą megztuką suvyniojo į volelį ir paslėpė į tos kepurės atbrailas. Kepurės munitinėje nusiimti neliepė. Man tada buvo penkeri ar šešeri metai, o broliui – penkiolika ar šešiolika.

POLICININKAI IR VAGYS

Kodėl tik vagys? Ar nebuvo kitų užsiėmimų policininkams? Gal ir buvo, bet svarbiausias ir dažniausias jų darbas buvo vagių gaudymas.

Iš tėvo pasakojimų žinau, kad prieš mano menamą laiką iš mūsų sodybos buvo pavogta lentų. Tėvas buvo išpjovęs daug lentų, planavo statyti klojimą. Tų lentų buvo prikrauta visur: daržinėje, ant gryčios aukšto. Dalis jų, neradus vietos, buvo sudėtos po stogo atbraila, ant savotiškos lyg ir lentynos. Dalis jų ir dingio, buvo pavogtos. Kaip tėvas susekė lentų vagį, pasakodavo, bet aš to nebeprisimenu. Žinau tik, kad tėvas pats išsiaiškino: lentas pavogė Kavolių kaimo žmogus B. L. Jau po to tėvas nusivežė pas tą žmogų policininką, vagis prisipažino, lentas grąžino. Ar buvo jis kaip nors nubaustas, nežinau. Jei buvo baustas, tai ne teisme ir ne kalėjime. Mano atmintyje tas žmogus Kavoliuose nebegyveno, buvo persikėlęs į Kauną.

Pirmą kartą policininką pamačiau turbūt 1936 m. ar 1937 m. Įlėkė į gryčią trankiu žingsniu, toks baisus. Mane labiausiai išgąsdino jo kepurė su raudonu lanku, uniforma, revolveris prie diržo ir griežta kalba, įsakmus tonas. Dega Samanyne! Jaunuoli, greit imk kibirą, kastuvą, kirvį ir skubiai eik gesinti. Brolis Osvaldas tuo metu sirgo angina, karščiuvo, gulėjo lovoje. Tėvas norėjo apginti ligonį. Ar nematote, serga, karščiuoja, kaip jis eis.

– O gydytojo pažymėjimą ar turite?!

– Kur mes nubėgsim dabar pas tą gydytoją, juk matote, kad raudonas nuo karščio.

– Žinau aš tokias ligas! Kad būtų per 15 minučių prie gaisro! Jei ne – pasigailėsite! – ir išlėkė.

Ginčo metu mane apėmė siaubas. Kaip tėtė nebijo kalbėti prieš tokį baisuoklį? Ką jam dabar padarys šitas Liciperius?

Tėtė tuo metu jau nebesikėlė iš lovos. Turbūt tą žinojo ir policininkas, prie jo nesikabino. Bet tuo metu gryčioje buvo ir sveika, darbinga, apie 40 metų motina, bet niekam tuo metu negalėjo kilti minties, nei policininkui, nei namiškiams, kad gaisro gesinti gali eiti jinai. Ne bobų darbas! Niekas ten jos ir nebūtų priėmęs. Eik namo, moteriške, nesimaišyk, netrukdyk!

Štai toks epizodas parodo, kiek daug iki šių laikų laimėjo moterys! O tuomet jos tik svajoti galėjo apie lygias teises su vyrais.

Osvaldas atsikėlė, susirinko įnagius ir išėjo. Pavakarį grįžo juodas nuo dūmų ir degėsių svyruojančia ligonio eisena ir į lovą.

Tas siaubūnas buvo Suvainiškio policininkas Štaras, vardo nežinau. Suvainišky jis užsibuvo ilgokai, garsėjo griežtumu. Tik prieš karą, gal 1939 m., jį pakeitė kitas. Mums, vaikams, atrodė, kad žmogus, kurio pavardė Štaras, gali būti tik policininkas, o policininkas gali būti tik Štaras. Jis buvo ne vietinis, jo pavardė buvo vienintelė mūsų krašte, tokia keista, neįprasta. Bet kai policininkas, tai gal taip ir turi būti, neeilinis žmogus, neeilinė ir pavardė.

Jonavos Dambrausko linų mynimo jauja stovėjo netoli mūsų namų, ant kalniuko. Ji buvo aiškiai matoma iš kiemo ir pro virtuvės langą. Vieną rudens rytą ilgai žiūrėjau pro tą langą. Prie jaujos stovi uniformuotas, su kepure raudonu lanku policininkas. Štaras, kas gi daugiau. Prie jo ateina nuo pakalnės keliuku kaimiškai apsirengęs žmogus. Štaras kažką jam kalba, mosikuoja rankomis, lyg grasina. Po to kaimietis eina į pakalnę pirties link. Po gerų 15 minučių policininkas moja ranka, kviečia žmogų prieiti. Vėl ciklas iš naujo, vėl barimas, kumščio rodymas, vėl žmogus leidžiasi žemyn, pirties link. Ten stovi, kol Štaras pašaukia atgal. Ir vėl viskas iš naujo...

Vėliau išgirdau tų veiksmų paaiškinimą. Kalbėjo suaugę žmonės, pasakojo man ir Dambrausko vaikai.

Į Dambrausko jaują linus atveždavo kartais ne prieš pat jų mynimą, bet anksčiau, kai yra laiko. Jie sukrauti jaujoje kurį laiką pastovėdavo, kol ateidavo eilė juos minti. Būdavo ir kitaip. Kartais žmogus nespėdavo išsivežti išmintų linų, dieną kitą likdavo jaujoje.

Taigi jaujoje buvusių linų savininkas tuo kartu pajuto linų kiekio sumažėjimą. Dar nemintų ar jau išmintų, dabar jau negalėčiau pasakyti. Vagystė! Buvo įtartas maždaug tuo metu savo linus jaujoje mynęs Kavolių kaimo žmogus L. L., lentų iš mano tėvo vagies brolis. O Štaras vertė tą žmogų prisipažinti. Po barimo ir grasinimų liepdavęs:

– Eik pirmyn! – parodydavęs kryptį žemyn keliuku pirties link. – Stok! Apsisuk! Stovėsi, kol prisiminsi, ką padaręs!

Po kurio laiko:

– Na, ar jau prisiminei? Ne? Na, atėik čia!

Vėl barimas, grasinimai, varinėjimas pirmyn atgal. O vargšas L. L. bijojo, įsakymus vykdė. To įvykio baigties nebeprisimenu, prisipažino L. L., ar neprisipažino, grąžino linus ar ne, nežinau.

Po to mes su Dambrauskiukais žaisdavome policininką ir vagį. Aš turėjau brolio Romualdo amatų mokyklos Panevėžyje uniforminę kepurę. Užsidedame ją iš eilės, tas jau Štaras. „Policininkas“ stovi prie jaujos ir varinėja „vagį“ keliuku žemyn prie pirties ir atgal.

Besipykstant ir besibylinėjant Stankevičiams dėl žemės, kažkuri pusė iškvietė policiją. Atvažiavo dviračiu jau nebe Štaras, o tas naujasis, jį pakeitęs. Kažkokiomis aplinkybėmis, ar buvo pakviestas kaip liudininkas, ar atsitiktinai, bet pas Stankevičius tuo metu buvo mano brolis Osvaldas. Po to sakė:

– Lepšis tas naujasis. Stankevičių bobos pradėjo ginčytis, koliotis, o tas stovi ir klausosi. Štaras būtų pasakęs „nutilkit“ ir būtų po ginčų. Būtų paklausinėjęs, ko reikėjo, o rietenų nebūtų pakentęs.

1938 m. ar kitų metų rudenį mūsų šeima paskolino Griškėnui aviną avims pasibėgioti. Aviną vieną naktį iš Griškėno tvarto pavogė. Bent tris dienas policininkai, ne vienas, tyrė nusikaltimą. Vagies nesurado. Buvo ir į mūsų gryčių atėjęs vienas policininkų. Jis nebuvo Suvainišio, bet, rodos, Panemunio apylinkės policininkas. Pas mus atėjo todėl, kad tas avinas buvo ne Griškėno, o mūsų šeimos nuosavybė. Pas mus policininkas kalbėjo, kad Griškėnai jį, policininką, buvo nuvedę į Samanynę. Ten rodė apibrozdintu kamienu pušelę. Aplink išmintos samanos, pabarstyta spirių. Išėitų, ten buvo nuvestas pavogtas avinas. Gana logiška. Nuvedė į mišką, ten papjovė ir parsinešė mėsą. Surašė tas policininkas pas mus kažkokį popierių, liepė pasirašyti ir išėjo. Griškėnas avino vagyste įtarė vieną iš dviejų šeimų. Tos šeimos ir vėliau, karo bei pokario metais, buvo įtarinėjamos, o vienos jų nariai net ir sugauti vagiantys. Kaip atsiskaitė Griškėnas su Žagariais, nebeprisimenu. Bet susitarė geru.

Ne visada vagystės atveju buvo kviečiama policija. Susekdavo vagį ir atsiimdavo turtą patys savininkai. Vieną epizodą iš Jonavos vagysčių papasakojo mano vyresnysis brolis Petras.

Stankevičių ir Vyduolių namai stovėjo gana atokiai vieni nuo kitų, bet tų ūkių žemės ribojosi. Stankevičių ganykla ir gretimos balos – miško pakraštys buvo aptverti vieline tvora karvių ir arklio ganyklai. Tokią aptvertą ganyklą mūsų krašte vadindavo daržu. Paprastai daržui aptverti naudodavo spygliuotą vielą. Tokia viela, kiek pamenu, buvo aptvertas ir Stankevičių daržas. Bet ar pritrūkęs spygliuotos vielos, ar turėdamas atliekamos kitokios, nespigliuotos, Stankevičius ir tą nespigliuotą panaudojo daržui aptverti. Matyt, tą nespigliuotą ir nužiūrėjo kažkas iš Vyduolių. Mat žemės ribojosi, ką dirbdami Vyduoliai pastebėjo: gera viela, tinka ne vien tvorai. Tiesą sakant, tvorai ji buvo mažiau tinkama nei spygliuota. Gyvuliai pro vielą tarpą kartais pralysdavo į kitą tvoros pusę. Spygliuotą vielą gyvuliui įveikti sunkiau, drasko kūną.

Taigi vieną dieną J. Stankevičius pastebėjo, kad ta nespygliuota viela dingusi, nuimta nuo kuolų. Kokiū būdu jis priėjo išvadą, kad tai Vyduolių darbas, neaišku. Tik kartą mano brolis Petras susitiko Joną Stankevičių, einantį keliu Vyduolio namų link ryžtingu karišku žingsniu, smarkiai mosuojantį rankomis. Brolis ir papasakojo man tai, ką aprašiau.

Jonas Stankevičius buvo geras, nevaidingas, kiek uždaras. Niekas negirdėjo jo audringai besiginčijančio, besibarančio šeimoje ar su kaimynais. Kai mūsų namuose pasirodė knygutė apie žmonių temperamentus, brolis Osvaldas perskaitęs pasakė: melancholikas – tai Stankevičius Jonas. Bet kai jis supykdamo, tai išreikšdavo rūškanu veidu ir kariška, ryžtinga eisena su labai stipriais rankų mostais, kaip mokydavo kariuomenėje, iki juostos. Toks jo elgesys niekam nekėlė baimės. Mažo ūgio, fiziškai silpnas žmogelis. Kai kas ir pasišaipydavo iš tos kariškos jo eisenos.

Taigi ta kariškio eisena Jonas pasuko į Vyduolių sodybą. O ten tada Vyduolių tėvas jau buvo miręs. Ar dar buvo gyva motina, nežinau. Jaunųjų buvo penki – trys sūnūs ir dvi dukterys. Vasaromis kai kurie jų tarnaudavo pas „buožes“. Kas tuo metu buvo namie, neaišku. Bet Stankevičius rado kažkurį iš vyrų arklį bekinkantį. Jono akys užkliuvo ties vežimo ienas su ašių galais jungiančiomis vielomis, atasiejomis, kaip jas mūsų krašte vadinavo. Taigi čia jau iš Stankevičiaus vielų padarytos, tos atasiejos! Turbūt Stankevičiaus viela buvo gana stora, kad tiko atasiejoms?

Vyduoliai pamatė, kad pralaimėjo. Vielas Stankevičiui grąžino. Kas ten buvo daugiau, smulkiau nežinau, bet policininko ar teismų neprireikė.

Dar vieną vagystę Jonavos kaime papasakojo senasis Juozas Janevičius, kai pokario metais mūsų gryčioje būdavo visą dieną. Iš jo, Janevičiaus, kaip ir iš Žagario, vogė lentas, bet vagis jas ne vežte vežė, o nešė būdamas basas. Buvo paliję, pėdos vietomis gerai atsispaudę. Janevičius tomis pėdomis nusekė prie vienos jonavičio sodybos. O ten, prie namų, vyras arė dirvą. Vagoje pėdos kaip nufotografuotos. Janevičius nusilaužė smilgą ir pamatavo abi pėdas, to nešusio lentas ir ariančio dirvą. Tinka! Artojas prisipažino, lentas grąžino. Ta artojo šeima niekad tokiais darbais nebuvo įtariama, nei prieš, nei po šio įvykio. Gal tai buvo tas vienas kartas, jaunystės klaida, velnio sugundymas, todėl pavardės nerašau.

Paskutinį kartą anos Lietuvos policininką mačiau 1939 m. rudenį. Buvo rugsėjo 8 d., Tautos šventė. Jų buvo dvi, tų valdiškų švenčių, vasario 16 d. ir ši. Dirbti jų metu, kaip ir per religines šventes, buvo draudžiama. Tie draudimai žmonėms buvo suprantami, priimtini. Juk sekmadienį ar kitokios religinės šventės dieną dirbti yra nuodėmė. O sąmoningi, patriotiški žmonės suprato ir tautiškų švenčių reikšmę. Jei kas tokių jausmų neturėjo ar nesuprato, bijojo. Mažiausia bausmė nesilaikančiam tvarkos – policininko protokolas ir 5 Lt pabauda.

Mūsų šeimoje niekada niekas nedirbdavo sekmadienį ir kitų religinių švenčių dienomis, bet kai tos vadinamosios valdiškos šventės, tai juk nuodėmės nebuvo, todėl brolis Osvaldas kai ką namuose kartais knebinėdavo, tėvai nesibarė. Žinoma, lauke, viešai – jokiū būdu.

Tuo metu didžiausias Osvaldo rūpestis buvo radijas. Anksčiau rašėme, kad jis savo vienos lempos ausinėmis klausomam radijo imtuvui naudojo namų darbo baterijas, kurių elementus sudarė vario ir cinko elektrodai mėlynojo akmenėlio tirpale.

Taigi 1939 09 08 Osvaldas gamino detales toms baterijoms. Varinę vielą reikėjo suploti, kad būtų didesnis paviršius. Pasidėjęs ant priekaliuko ploja tą varinę vielą, dūžiai skamba garsiai, girdėti ir lauke. Aš pažiūrėjau pro langą ir persigandau. Takeliu prie gryčios eina policininkas.

– Osvaldai, policininkas! – surikau.

Tas išsigandęs paslėpė vielą, plaktukas ir priekalėlis liko, bet policininkas arba nesuprato pagavęs nusikaltėlį, arba iš geros širdies nesikabino. Atėjo kažkokiu kitu reikalu, pasikalbėjo, pasiklausinėjo, ko jam reikėjo, ir išėjo. Kokie buvo ten reikalai, neprisimenu.

STANKEVIČIŲ ŽEMĖS BYLA

Stankevičių žemės sklypas, 8,77 ha, buvo viename masyve. Buvo ariamos, pievų ir baloto miško Samanyneje. Iš pakraščio toje baloje augo berželiai, toliau – samanos, gailiai ir skurdžios, žemos pušelės.

1913 m. plane įvardyta, kad žemės savininkai yra du broliai: Antanas ir Konstantinas, jonavičių vadintas Kastuliu. Kada jis apsigyveno Rygoje, tikslų žinių neturiu. Po karo (Pirmojo) Jonavoje negyveno, atrodo, kad ir nesilankė.

Antanas su pirmąja žmona turėjo du sūnus: Joną ir Romualdą (Ramusį). Su antrąja, Veseliškių Matukaitė, taip pat du: Vladą (Laduką) ir Bronių (Branį).

Mano menamais metais (pradedant 1934 m.) Stankevičių manuose gyveno antroji Antano žmona, jos posūnis Jonas, sūnūs – paaugliai Ladukas ir Branis, Stankevičienės motina Matukienė. Posūnis Ramusis su žmona Kaziūne (Kaze), Jonavos kaimo Virbalaitė, dirbo pas latvių ūkininkus ir ten gyveno.

1934 m. tarp pamotės ir posūnių kilo nesantaika. Jos priežastys man nežinomos. Mūsų šeimoje buvo kalbama, kad Jonas su Ramusiu susitarė išvaryti iš namų pamotę su vaikais ir jos motiną.

Vieną dieną, 1934 m. vasarą, pamačiau, kaip Stankevičienė su vaikais neša iš namų daiktus ir krauna ant mūsų keliuko, t. y. ant keliuko, skirto įvažiuoti iš vieškelio į mūsų sodybą.

Pasirodo, Stankevičienė, nesuderinusi, nepasiklaususi Žagarių, ar leis apsigyventi, iš karto ėmė nešti daiktus ir krauti ant keliuko pusiaukelėje tarp dviejų sodybų. Vėliau paprašyti Žagariai priimti neatsisakė.

Kai Jonui buvo papriekaištauta, kodėl išvarė pamotę iš namų, tas paaiškino:

– Aš jos nevariau. Aš tik jos motiną variau.

Stankevičienė su šeima pagyveno pas Žagarius gal kokią savaitę. Klojo patalynę ant grindų ir miegojo. Ilgai taip gyventi nebuvo galima. Stankevičienę priėmė gyventi F. Liolys į kamara.

Iš vėlesnių įvykių buvo galima spręsti, kad Stankevičienė išsikėlė iš namų laikinai. To meto Lietuvos įstatymai numatė pamotei ir jos vaikams tam tikrą fiksuotą turto dalį. Jei pamotė antrą kartą neištekėjusi, jai turėjo tekti, jei gerai pamenu, $\frac{3}{4}$ turto. Pamotei ištekėjus už kito vyro, ji negauna nieko, visas turtas, t. y. ir žemė, ir pastatai, tenka povaikiams. Dėl žemės ir kito turto Stankevičienė kreipėsi į teismą. Tikėdamasi prisiteisti tą didelę turto dalį, ji manė priversti posūnius su ja skaitytis.

Kaip jau minėta, 1913 m. kaimo skirstymo dokumentuose įvardyti du žemės savininkai, broliai Antanas ir Kastulis. Tačiau nepriklausomybės metais Kastulio niekas nematė Jonavoje ir jo neminėjo. Žemę valdė, ją dirbo ir mokesčius mokėjo tik Antanas ir jo įpėdiniai.

Kai Stankevičienė kreipėsi į teismą dėl turto padalinimo, ji tikėjosi prisiteisti $\frac{3}{4}$ viso turto, bet dokumentai rodė, kad žemė ne vieno Konstancijos vyro Antano, bet ir jo brolio Kastulio. Yra dar tas Kastulis ar ne? Jonas galbūt kartu su Ramusiu paėmė į liudininkus Antaną Trainį (Saksoną), kuris teisme paliudijo: „Taip, buvo toks Konstantinas, ir dabar jis gyvena Rygoje.“ Teismas pripažino, kad Stankevičienė savo vaikais gali pretenduoti tik į pusės ūkio $\frac{3}{4}$ dalį. Iš 8,77 ha bendro ploto tai būtų buvę 3,29 ha, o dirbamos iš bendro jos ploto 2,79 ha būtų tekę 1,04 ha. Posūniai tokių dalybų neišsigando. Stankevičienė, atėjusi pas Žagarius, verkė dėl nepavykusios bylos. Kur jau ten bus gyvas tas Kastulis, sakė.

Jau 1934 m. vėlų rudenį ar žiemos pradžioje Jonas nuvažiavo pas Liolį ir ėmė kviesiti pamotę grįžti. Stankevičienė sutiko. Po to nebuvo girdėti apie konfliktus tarp Jono ir pamotės. Vedė su ja, jos motina ir vaikais bendrą ūkį, kartu dirbo, kartu valgė kaip viena šeima iki pamotės mirties 1955 m.

Tos pamotės sugrįžimas ir bendras gyvenimas su Jonu gana mįslingi dalykai. Buvo gandy, kad juos siejo ne vien motinos ir sūnaus jausmai. Esą jie norėję susituokti, bet kunigas negalėjęs jų palaiminti be vyskupo leidimo – indulto. Kliudanti dvasinė motinos ir sūnaus giminystė. Ar indulto Stankevičiai neprašė, ar jo negavo, ar iš viso ten nieko nebuvo, liko neaišku.

1935 m. mirė Stankevičienės vyresnysis sūnus Ladukas nuo cukraligės. Kai 1936 m. mirė Stankevičienės motina Matukienė, verkė ir Jonas.

Maždaug apie 1936–1937 m., jau mirus Matukienei, į tėviškės duris ėmė belstis Jono brolis Romualdas, paprastai kaimiečių Ramusiu vadinamas. Jonas su pamote nenorėjo jo priimti.

Visiškai užginčyti Ramusio dalies niekas negalėjo, bet pamotė ir Jonas norėjo turėti kuo daugiau turto, todėl vėl iškilo klausimas: o kam atiteks Kastulio dalis? Lygias teises į jo dalį galėjo reikšti visi trys broliai: tiek Jonas, tiek Ramusis, tiek ir pamotės sūnus Branis. Bet Jonas su pamote sugalvojo: jei dar gyvas Kastulis, reikia prašyti, kad savo dalį jis perleistų Jonui, tokiu atveju Ramusis galės prisiteisti sau tik labai mažą turto dalį.

Jonas su pamote Kastulį susirado. Iš pradžių tas planas buvo vykdomas slapta. Tik teisme dėl žemės paaiškėjo: Jonas turi dėdės įgaliojimą pasilikti sau ir jo dalį. Tas dokumentas kaime buvo vadinamas tarmiškai – liaudiškai *eigaliavimu*. Koks tai buvo teisinis dokumentas, paprasti žmonės tada nežinojo, neaišku ir man, rašančiam dabar. Galima manyti, kad tai buvo įgaliojimas tik naudoti, tvarkyti dėdei Kastuliui priklausančią turto dalį. Greičiausiai tai nebuvo dovanojimo aktas.

Praėjus gana daug laiko, gal metams ar dvejiems, Jonas pas Žagarius pasakojo apie savo ir, jei gerai pamenu, kartu su pamote kelionę į Rygą pas dėdę. Tais laikais tokia kelionė į Rygą prilygo dabartinei kelionei į Ameriką. Ne tik man, vaikui, bet ir visiems Žagariams tas pasakojimas padarė labai didelį įspūdį. Na, tada, kai važiuom į Rygą, jau 25 km iki miesto prasidėjo asfaltuotas kelias. Autobusas švilpė tiesiu kaip styga, lygiu kaip stalias keliu. Nė vienas iš Žagarių gryčioje tuomet buvusių nebuvo matęs tokio kelio.

Bylų buvo daug. Ramusis irgi susirado dėdę. Nuvažiavo pas jį, pasiguodė, kad brolis jį skriaudžia, ir prašė dėdės savo dalį perleisti jam, Ramusiui. Matyt, dėdė buvo minkštas, jis sutiko panaikinti ankstesnį įgaliojimą. Parašė naują įgaliojimą Ramusio vardu ir jame įrašė: ankstesnis įgaliojimas *naikinamas*. Iš to galima spręsti, kad ankstesnis dokumentas nebuvo *dovanojimo* aktas. Dovanos, kaip ir pardavimo, atšaukti negalima. Nėgana to, Ramusis iš dėdės gavo Jono rašytus laiškus dėdei, kur Jonas buvo prirašęs Ramusiui nemalonių dalykų. Iš Jono kitokiomis sąlygomis būtų galėjęs išeiti geras rašytojas. Ne kiekvienas

būtų tokius laiškus sukūręs. Ramusis vieną kartą pas Žagarius kai kuriuos iš jų skaitė, citavo. Štai ką apie mane Jonas prirašė!

Kai Ramusis gavo dėdės įgaliojimą, Jonas pradėjo neigti dėdės teises į turtą ir tą įgaliojimą laikė niekiniu. Juk po karo niekas nematė Kastulio Jonavoje, jo žemės dalį dirbo ir naudojo Antanas bei jo įpėdiniai. Jie *užgyveno* tą žemę, įsigaliojo senatis.

Ramusis naudojosi advokato Kaupelio paslaugomis. Jonas ir pamotė savo bylai samdė žydą Trivkiną. Atrodo, kad tas pats advokatas Trivkinas minimas [1, 207 p.] kaip Rokiškio valsčiaus partorgas, 1941 m. birželį vertęs vietinius gyventojus kasti gynybai ar kitiems tikslams skirtas duobes.

Pamotę ir Joną jų byloje prieš Ramusį palaikė ir konsultuodavo Žagarys. Mokė, ką kalbėti teisme. Kastulio įgaliojimas bevertis, nes galioja senatis. Kad anksčiau Jonas tokiu įgaliojimu naudojosi, esą nieko nekeičia. Jonui Žagarys sakė: sakyk teisme, kad taip, aš tokį įgaliojimą turėjau, bet supratau, jog jis bevertis, todėl užpakalį su juo nusišluosčiau ir išmečiau.

1939 m. Romui buvo priteista tik 1/8 žemės ir kito turto. Panašu, kad pamotei ir jos vaikui priteisė 3/4 turto, likusią 1/4 dalį padalino Jonui ir Ramusiui. Taip išeitų, kad dėdės Kastulio įgaliojimas nebuvo pripažintas. Tų metų rudenį Romas su žmona, antstoliui padedant, buvo apgyvendinti Stankevičių gryčioje.

1940 m. pavasarį Jonas nuėjo į valdžios įstaigą (teismą?) klausti, kaip reikia žemę dirbti. Jam atsakė: kaip dirbai, taip ir dirbk. Matyt, žemę Ramusiui atmatuoti buvo numatyta vėliau.

Atėjus laikui, Jonas pasikinko arklį ir aria žemę prie kaimyno Dambrausko sklypo. Osvaldas Žagarys sako:

– Jonas aria ir dainuoja!

Vaizdingas posakis, kuris turėjo reikšti: Jonas laimingas, jam leido dirbti visą žemę, kaip ir iki šiol.

Neilgai dainavo Jonas. Netrukus bėgte nuskubėjo į namus. Greit po to išbėgo Stankevičienė (pamotė) į kiemą ir ėmė rėkti:

– Kaimynėliai, gėlbakit!!! Muša Jonų, ažmuš Jonų! Asvoldžiuk, bėk graičiau!

Osvaldas buvo lauke ir gerai girdėjo, bet neskubėjo. Nesinori kištis. Motinai paraginus, skubiu žingsniu nuėjo. Vėliau pasakojo, kad kai nuėjo, Ramusis Joną jau buvo paleidęs, nebemušė. Jonui bėgo kraujas iš krumplių, sunkėsi iš dantų tarpo.

Man tik dabar, bemaž po 70 metų, buvo paaiškinta, kas tuomet įvyko Stankevičių gryčioje. Atmosfera toje gryčioje buvo įtempta. Ramusio ir Jono – pamotės šeimos tarp

savęs nekalbėjo, pykdamiesi buvo tarsi kurtieji. Įvykti sprogimui tereikėjo kokios kibirkšties – smulkmenos. Tos kibirkšties išvengti nepavyko.

Jonas arė žemę, pamotė sukinėjosi prie viryklės. Besisukinėjant jai išsprūdo – pirmstėlėjo. Ramasis ant jos užrėkė: nešik gryčioje! O ta irgi ne pėsčia: šikau ir šiksiu! Abi pusės viena kitos atžvilgiu panaudojo ir stipresnių išsireiškimų. Ramasis sviedė į pamotę batą (medpadį?). Tuomet pamotė išbėgo į lauką ir pradėjo rėkti Jonui, kad Ramasis ją muša. Tas atbėgo, ir broliai susikibo. Jaunesnis ir stipresnis Ramasis Joną aplamdė.

Tą ar kitą dieną pradėtas laukas buvo baigtas arti. Po to Jonas su pamote išvažiavo pas gimines. Buvo savaitgalis, pas gimines buvo kažkoks balius. Iš ten grįžo tik po trijų dienų. Namie liko paauglys Branis. Tuo pasinaudojo Ramasis. Sukvietė į talką uošvius ir žmonos brolius Virbalus, svainį Stuoką ir ėmėsi darbo. Išvystė velniškus tempus. Dirbo trimis, keturiais arkliais keturi, penki vyrai ir kelios moterys. Dirbo ir sekmadienį, kas anais laikais buvo nematytas dalykas. Vežė mėšlą iš tvarto į Stankevičių sklypo dalį, besiribojančią su Žagarių žeme. Išvežė visą mėšlą, vertė į dirvą ten, kur reikia ir kur nereikia. Numėšlavo visą pusę dirbamos žemės. Po to aparė ir apėjo.

Jonas su pamote tą vaizdą pamatė tik grįžę po trijų dienų. Vėl kreipėsi į valdžios įstaigą. Buvo užfiksuotas savivalės faktas. Taip įformino dokumentus, kad nebūtų senaties, kad Ramasis neužgyventų apsėtos žemės.

Jonui tuo tarpu neliko ką daryti, tik dirbti likusią pusę žemės. Bet kokia tai buvo pusė! Raudonas, eroduotas molis. Nei kur bulvių, nei kur daržovių sėti, sodinti. Visą geriausią žemę užėmė Ramasis.

Sunku pasakyti, kaip būtų buvusi išspręsta Stankevičių žemės byla, bet netrukus neliko žemės nuosavybės, neliko ir dėl ko bylinėtis. Vienoje gryčioje gyvendami Stankevičiai pamažu susitaikė. Žemė taip ir liko pusiau padalinta iki pat kolchozų.

Jono – Branio – pamotės šeima žemės turėjo ne vien Jonavos kaime. Amerikoje gyveno Stankevičienės brolis Matukas. Apie 1928 m. jis lankėsi Lietuvoje, taip pat ir pas seserį Jonavoje. Stankevičienė sugebėjo taip nuteikti brolių, kad jis seseriai nupirko apie 5–6 ha žemės Klingių kaime, kurios apie 4 ha buvo dirbama. Amerikono Matuko brolis, gyvenęs Lietuvoje, arba neturėjo žemės, arba tėviškėje Veseliškių kaime jos buvo labai mažai, nes gyveno dirbdamas (nuomodamas?) svetimas žemes, kilnojosi iš vietos į vietą, bet jam žemės amerikonas nenupirko.

Nepaisant to, kad amerikonas Matukas turėjo pinigų žemei pirkti, buvo užkietėjęs komunistas. Ne turtas lemia sąmonę! Jau po karo jis prenumeravo savo sūnėnui Braniui vieną JAV leidžiamų komunistų laikraščių, neprisimenu kurį – „Vilni“ ar „Laisvę“.

PAVARDĖS IR PRAVARDĖS

Apie jonaviečių pavardes nieko ypatinga pasakyti negalima. Dalis – lietuviškos, dalis – suslavintos, kaip ir kitų lietuvių. Bet sakoma, kad Lietuvoje apskritai suslavintų pavardžių yra daugiau negu lietuviškų. Šiuo požiūriu Jonava (gal ir apskritai mūsų kraštas) buvo likusi lietuviškesnė, nes iš 19 šeimų tik penkių pavardės buvo nelietuviškos. Tai – Vaškevičiai (dvi šeimos), Stankevičiai, Dambrauskai, Janevičiai. Dėl tų galūnių ar ir visų pavardžių minėti žmonės nebuvo blogesni lietuviai už kitus. Bet gaila, kad atgavus nepriklausomybę žmonės neskatinami lietuvinėti pavardžių. Juk ne jie patys pavardes suslavino, o tie, kurie rašė metrikus ar kitus dokumentus. Prisiminkime, kaip 1913 m. matininkas rusas, gal ir ne iš blogų paskatų, jonaviečių pavardes rašė „Kolpakas“, „Vidoles“.

Rusų valdžiai reikalaujant, nuo 1864 m. Lietuvos bažnyčiose gimimo metrikai buvo rašomi rusiškai. Kada metrikai pradėti rašyti lietuviškai, žinių neturiu, bet 1921 m. jie dar buvo rašomi rusiškai. Dėl rusų alfabeto ypatybių neišvengiamai buvo iškraipomos lietuviškos pavardės. Nėra rusų alfabetu raidžių *è, y, ù*, neaišku, kaip rašyti lietuvišką dvibalsį *uo*. Rusai šiam dvibalsiui paprastai vartoja raidę *o*. Perrašinėjant lietuviškai lotynišku alfabetu pavardes, tariamas lietuviškai su minėtais garsais, neišvengiamos klaidos. Taip vietoj visuotinai vartojamos ir pripažintos pavardės Žėgliūnas dokumentuose imta rašyti (ir teberašoma) Žegliūnas, iš Vyduolio pasidarė Viduolis.

„Lietuvių pavardžių žodyne“ [54] aiškinama, kad pavardės Žėglis, Žeglis, Žegliūnas kilusios iš gerokai mūsų primiršto žodžio žėglis. Žėgliu mūsų tėvai vadino erdvines konstrukcijas iš karčių, lentų ir pan. Pvz., taip galima pavadinti žaginį. Beje, šis žodis, ko gero, taip pat bus greit pamirštas. „Didysis lietuvių kalbos žodynas“ [14] nurodo ir kitus žodžio „žėglis“ vartojimo atvejus.

Mažas nukrypimas. 1990 m. su broliu Romualdu, gyvenusiu Kanadoje, Toronto mieste, vaikščiojau po tenykštį parką – Haidparką. Išvydau kažkokią kraiglionę iš plieninių profilių. Klausiu brolio, koks čia žėglis, kam jis čia reikalingas. Brolis atsako, kad tai ne paprastas žėglis, o meno kūrinys, jis pastatytas parkui papuošti. Tai esanti naujoviška skulptūra. Tokių žėglių ten yra gal apie dešimt.

Mano tėvo pase jau nepriklausomybės laikai vietoj tikrosios pavardės „Žagarys“ buvo įrašyta „Žagaris“. Netoli Jonavos gyvenęs žmogus gražia lietuviška pavarde Pabiruolis dokumentuose buvo vadinamas Paberoliu.

Ne visi pavardžių iškraipymai susiję su skirtingais rusų ir lietuvių alfabetais. Pvz., vienas

mano brolis dokumentuose buvo vadinamas Žiogariu, tuo tarpu kiti trys buvome Žagariai (Žagarys). Buvo spėjama, kad krikšto tėvas neteisingai pavardę ištarė.

Jonavos kaime buvo dar viena pavardė, kurios rašyba neatitiko tarimo. Tai – kaimynų vadinamas Spaičys, o dokumentuose rašoma jo pavardė tikriausiai buvo Speičys. Nežinau šio neatitikimo priežasčių, bet Spaičiai nepyko taip vadinami, todėl ir aš vartoju tą pavardės variantą.

Bet štai pavardė Dambrauskas. Jis Jonavos kaime buvo vadinamas Dumbrausku. Aiškus tarmiškumas. Jis ne tik kaimynų buvo taip vadinamas, bet ir dokumentuose taip įvardytas. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Jonas Dambrauskas pakėlė maištą prieš tokį savo pavardės (su um) variantą. Visi Dambrauskai, ir kunigas Jakštas bei kiti, kodėl aš turiu būti Dumbrauskas?

Vienas liežuvingas kaimynas kalbėjo: Dumbrauskas sužinojo, kad vokiškai dum – tai durnas, todėl ir nori pavardę pakeisti. Nieko jam neišdegs, jei visur įrašyta – ir metrikuose, ir pase, taip ir liks. Bet Dumbrauskui pakeisti pavardę pavyko. Kokiais būdais – neišku. Galimas variantas: rankraštyje iš u padaryti a nesunku. Sujungei viršuje lankeliu ir viskas. Gal taip ir buvo padaryta?

Įdomu, kad Dumbrauskų yra likę. Pažinau žmogų tokia pavarde. Rašytojo Vienuolio viename apsakymų taip pat minimas Dumbrauskas.

Šiuo metu pedantiškai laikomasi dokumentuose įrašytų pavardžių. Visiška saviveikla, aišku, būtų negerai, bet sudarkytas pavardes reikėtų atitaisyti. Kaip jau minėta, mūsų pavardes rašė nemokantys ar silpnai mokantys lietuviškai. Tarp pačių lietuvių taip pat buvo mažaraščių, išrašančių dokumentus.

Teko girdėti per radiją klausimą kalbininkams, kodėl Rokiškio rajono kaimas, anksčiau vadintas Deksniais, pakeistas į Degsnius, tai atsispindi kelio ženkle. Apylinkėse gyvenantys žmonės vadinasi Deksniais, ne Degsniais.

Išgirdau nelogišką atsakymą. Kaimo pavadinimas pakeistas teisingai, vadovaujantis normine rašyba, nes kilęs iš žodžio „degti“. O pavardžių keisti negalima. Kodėl?

Niekas neturi teisės primesti žmogui jo pavardę, kaip ir tautybę. Jo paties valia, kaip vadintis, bet mažaraščiai Lietuvos kaimiečiai nesuko galvų dėl jų pavardžių iškraipymų. Jie vadinosi ir buvo vadinami aplinkinių tikrosiomis pavardėmis: Žėgliūnas, Vyduolis, Žagarys, Pabiruolis. Jei jų pavardes mokyti žmonės rašo kitaip, čia jau jų valia. Šiuo klausimu lietuviams labai praverstų kalbininkų patarimai. Deja, jie labiau susirūpinę lenkų ir kitų tautų pavardžių rašyba negu lietuvių.

Esu girdėjęs, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą dauguma jonaviečių turėjo pravardes.

Mano menamu laiku, 1935–1953 m., dar buvo gyvos, vartojamos tik dvi – Saksonas ir Vosylis. Saksonu buvo pravardžiuojamas Trainys, o Vosyliais buvo pravardžiuojamos dvi Vaškevičių šeimos. Vienai šeimai nuo kitos atskirti Vaškevičius, gyvenusius prie Krioklio, vadino Vosyliais, o kitus, gyvenusius prie Samanynės – Kamšelės, – Vosyliukais.

Be minėtų „gyvųjų“ pravardžių, žinau dar dvi, kurios ketvirtajame dešimtmetyje buvo nebevertojamos. Tai jau anksčiau minėta Janevičiaus pravardė Mikašis ir Daunio – Mikulis. Kodėl tos pravardės buvo vartojamos, kodėl jos buvo tokios, o ne kitokios, neaišku. Įdomi Saksono pravardė. Panašu į Saksoniją, saksus? Vokiškai ji reikštų sakso sūnų (Saks – Sohn). Gal koks Napoleono kareivis saksas buvo Saksono protėvis? Žiūrėjau amerikiečių filmą, kurio pabaigoje buvo išvardyti kūrėjai. Tarp jų ir Saxon. Gal tai plačiau paplitusi vokiška pavardė?

Pravardžiuojami žmonės tuo būdavo nepatenkinti, pykdavo. Trainys buvo šykštus. Nors ilgai gyveno dūminėje, be grindų gryčioje, visuomet kojiniėje turėjo pinigų. Vienas Kalniečių „buožių“ buvo jam skolingas. Reikia manyti, kai prašė paskolinti, Saksonu jis Trainio nevadino. Bet jei kas supykdamo, būtinai reždavo: tu, Saksonai!

Su Jonavos kaimu ribojosi Daržapievės užsienis – vienasėdis. Jame gyveno Čižiūnai, pravardžiuojami Kavoliukais. Jonavos Dauniai buvo Čižiūnų kaimynai.

Vieną sekmadienį, o gal tai buvo didesnė šventė, senoji Daunienė, Viktoro motina, eina į Suvainišio bažnyčią. Pakeliui užaina pas Čižiūniene, Daminyko žmoną. Ta jau šventiškai apsirengusi, bet kažką dar ruošiasi. Daunienė ir sako:

– Tai gal jau einam, Kavolien?

Čižiūniene mėgo humorą, buvo aštrialiežuvė. Atsimokėjo tuo pačiu:

– Eisim, eisim, Mikulien, aš tik vištoms pabarstysiu miežių. Dar yra laiko, spėsime.

Pabėrė Daminykienė vištoms grūdų, žiūri, kur gi ta Daunienė, o jos nebėra. Tik skarelė už puskilometro prieš šilą boluoja. Štai tau ir Mikulienė!

Šį epizodą papasakojo Elžbietos Čižiūnienės Daminykienės sūnus Danas.

JONAVIEČIAI UŽDARBIAUJA

1938 m. pavasarį Plintaukos pakraščiu, nustatytu 1910 m. laužytu rubežiumi su Kalniečiams priskirta Dūdbale, ėmė vaikščioti melioratoriai, tuo metu vadinti kultūrtechnikais. Jų pavardės buvo Urbelis, Kregždė ir Mašinskas. Vienas jų buvo viršesnis, atrodo, Kregždė. Mašinskas gal buvo latvis, kad jo pavardė visuomet buvo tariama kirčiuojant pirmąją a.

Taigi šie kultūrtechnikai traukė juostą, matavo, žiūrėjo pro nivelyrą. Būsimojo griovio trasoje įkaldavo vieną šalia kito du kuoliukus: vieną, kurio viršus sutapdavo su žemės paviršiumi, o kitas aukštesnis, ant kurio kažką užrašydavo. Kaip dabar suprantu, užrašas ant didesniojo kuolelio turėjo būti piketo numeris, o tas lygus su žemės paviršiumi buvo užniveliuotas, nustatyta jo altitudė ir pagal jį turėjo būti suprojektuotas būsimo griovio gylis. Šalia kuoliukų iškasdavo siaurą, gilią duobę, turbūt tam, kad būtų galima rasti tą lygiai su žemės paviršiumi sukaltą kuoliuką, jei kas ištrauktų aukštesnįjį.

Vieną dieną po darbo Kregždė su Mašinsku užėjo pas Žagarius ar tai prietaisų pasidėti, ar atsigerti. Osvaldas Žagarys juos ir užklausė, ar dar nėra priimti darbininkai grioviui kasti. Melioratoriai atsakė, kad darbams niekas dar nesisiūlė. Na, gerai, sako Osvaldas, mes susitarsime ir prisistatysime. Sutarė susitikimo laiką ir vietą.

Norinčiųjų dirbti tą darbą atsirado. Tai buvo Jonas Trainys, Janevičiaus vienas ar du sūnūs, K. Užkurėlis, Jurgis Jasiūnas, Povilas Vaškevičius. Žagariai dirbo du: Osvaldas ir Romualdas pradieniui, pasikeisdami. Osvaldas uždirbtus pinigus panaudojo betoniniam šuliniui įrengti, Romualdas ruošėsi mokytis Panevėžyje, amatų mokykloje, ir taupė pinigus.

Užkurėlis tame darbe neištvėrė. Vieną ar dvi dienas padirbėjo ir metė. Jo žmona Marija guodėsi latviuodama:

– Sustingijusis monas Kazimierius, negolia rytų atsikėlt, nebais daugiau!

Prie sunkaus darbo reikia priprasti. Pirmą dieną ir šieno išėjus pjauti būna sunku. Tik vėliau, per keletą dienų, galima įsivažiuoti.

Pačioje brigadoje irgi ne visi vienodai sunkiai dirbo. P. Vaškevičius buvo vyresnio amžiaus, brigadininkas, vadinas, šiočia tokia valdžia. Urbelis, Kregždė ar Mašinskas su juo kalbėjo, jam įteikė griovio dokumentus – projektą, per jį brigadai išmokėdavo atlyginimus už darbą. J. Jasiūnas irgi vyresnio amžiaus, kažkada anksčiau tą darbą dirbęs, mokėjo lyginti griovio šlaitus. Turėjo tokį ilgu kotu „šiūpelį“, vaikščioja, būdavo, kad griovio krantu ir lygina, obliuoja griovio šlaitą, kad būtų tiesus, gražus. Darbas nesunkus, bet Jasiūnas – specialistas, kitas, jaunesnis, to nepadarys. Vaškevičius kaip viršininkas irgi leidžia sau kartais griovio dugną patikrinti, ar ne per seklu, ar ne per gilū. Tam buvo pačių kasėjų pasidarytas toks primityvus lyg ir nivelyras. Tarp dviejų stacionarių gulsčių strypelių, sumontuotų ant vertikalių strypų – lazdu, buvo nešiojamas ir statomas ant griovio dugno trečias horizontalus strypelis (taip pat ant lazdos).

Taigi buvo daugiau kvalifikuoti ir mažiau kvalifikuoti kasėjai. Mažiau kvalifikuoti, aišku, dirbo sunkiau. Tai buvo jauni vyrai. Jie specialiai pritaikytais kastuvais atkirsdavo didžiuolius durpių gabalus ir mesdavo toliau nuo griovio trasos. Juk vis vien išmestas ant kranto

žemes reikėjo paskleisti ne storesniu kaip 40 cm sluoksniu ir dar nustatytu atstumu per paskleistas žemes reikėjo iškasti griovelius – įvadėlius paviršiniam vandeniui nutekėti. Taip buvo dirbta gal du ar daugiau mėnesių.

Griovys buvo kasamas ne žemiausiomis vietomis, ne per giliausius durpynus, o rubežiumi. Žiotyse kasama atšaka sujungta su anksčiau iškastu grioviu. Neilgą tarpą griovys ėjo Kalniečių žeme, durpynu. Toliau, ties Janevičiaus pieva (dešimtaine), priartėjo prie dirbamos žemės. Ten, viršuje, buvo nestoras durpių sluoksnis, o giliau – priemolis. Dar toliau, aukštupio link, ėjo durpynu iki per pelkę nusidriekusi smėlio iškilumos – nugaros. Išilgai jos kastas griovys po to vėl suko į durpyną ir baigėsi Virbalo pievoje.

Kad grioviai buvo kasami rubežiais, ūkininkams buvo patogų, bet toks kasimas turėjo ir trūkumų. Durpynų sausinimo principas vis dėlto turėtų būti toks, kad griovys eitų žemiausiomis mineralinio grunto, esančio po durpėmis, vietomis, kur durpių sluoksnis storiausias. Kai griovio trasa pakaitomis eina mineraliniu gruntu ir durpynu, po nusausinimo durpės suslūgsta, pažemėja ir griovio dugnas. Mineraliniu gruntu kastos griovio atkarpos lieka aukščiau ir taip sudarkomas nuolydis.

Jonaviečių kasto griovio atšaka niekad nebuvo valyta. 2003 m. buvusio griovio vietoje dar buvo platus įdubimas, gal 50, o gal tik 30 cm gylio. Reguluojant Neretėlės upelį apie 1965 m. Dūdbalė ir Plintauka buvo pamirštos, apeitos. Miškingoje baloje gal vėl pradės augti spanguolės, kaip buvo prieš nusausinimą.

Griovio kasimas buvo vienas stambiausių jonaviečių darbų ir uždarbių. Šiaip jau jonaviečius dažnai samdydavo įvairiems darbams aplinkinių kaimų stambesni ūkininkai. Dažniausiai ieškodavo šieno pjovėjų padieniam darbui. Mokėjo tais laikais palyginti brangiai – penkis litus už darbo dieną. Samdė ir kitokiems darbams. Moteris – linams rauti, rudenį vyrus ir moteris – kulti prie mašinos. Atlyginimas pagal susitarimą. Mano mama vieną rudenį kūrė pas Kalniečių kaimo Sakalauską. Ankstų rytą išėjo, vėlai vakare parėjo. Daug javų buvo Sakalausko, daug valandų kūrė. Parsinešė 16 kg antaninių obuolių. Taip buvo sutarta.

Jei samdydavo jonavietį ilgesniam darbui, paprastai buvo sutariama, kad pavalgyti duos darbdavys, juk nebėgios žmogus į namus.

Vienais metais Kalniečių Juodelis pasamdė du jonaviečius: Vladą Griškėną ir Jurgį Jasiūną statybos darbams. Maitinti turėjo samdytojas Juodelis. Kiekvieno šeimininko garbės reikalas buvo taip valgydinti darbininkus, kad nusiskundimų nebūtų. Tos taisyklės prisilaikė tiek turtingesni, tiek ir mažiau pasiturintys. Ar tai būtų talkininkas, ar laikinai samdytas žmogus, paprastai šeimininkės pasistengdavo, kad maistas būtų padorus.

Paprastai kaime tais laikais daugiausia valgydavo per pusryčius. Pietūs – šalti valgiai, vakarienė – pieniška sriuba.

Pas Juodelį maistas buvo prastas. Minėti jonaviečiai protesto nereiškė, tik patylomis juokėsi iš „turtingo“ didžiažemio. Nei jie patys žmoniškai pavalgo, nei samdytus žmones pavalgdydina.

Vieną rytą Juodelienė darbininkams, kartu ir savo šeimai išvirė bulvių ir pieniškos kruopų sriubos. Bulves paprastai valgydavo su varške, rūgusiu pienu. Tokie pusryčiai dirbantiems sunkų darbą vyrams pasirodė pernelyg skysti, nesotūs. Vienas jų, V. Griškėnas, nors apskritai nepasižymėjo dideliu protu, sugebėjo rasti už save kvailesnį ir iš jo pasijuokti. Jis Juodelienei ir sakąs:

– Na, ačiū, tai gerai pavalgėm. Prisikirtom, net pilvus ištempė. Va, kad čia dar būtų arbatos, tai būtų gerai, dar geriau išpūstų pilvą.

Juodelienė nesuprato Griškėno pašaipos, todėl kitą rytą Griškėno pageidavimas buvo išpildytas: pusryčiai buvo iš bulvių, kruopų sriubos ir arbatos!

V. Griškėnas buvo plepys, kartais ir fantazijų į savo istorijas įpindavo. Mūsų šeima, išgirdusi šį anekdotą iš Griškėno, suabejojo: gal skiedžia, pagražina. Argi galėjo taip būti? Bet šią istoriją pakartojo ir J. Jasiūnas, kai keletą dienų dengė stogą Žagarių sodyboje. Žodis į žodį, detalė į detalę: va, kaip buvo! Išėina – teisybė?

JAVŲ PJOVIMAS IR KŪLIMAS

Mano menamu metu mūsų krašte jau niekas nepjaudavo javų pjautuvais, nekuldavo rankiniais kultuvais (spragilais), nemaldavo namie rankinėmis gironomis. Bet kitur Lietuvoje, buvo girdėti, tokių dalykų pasitaikydavo. Pvz., lenkų okupuotame Vilniaus krašte dar buvo daug režinių kaimų, ten dar naudodavo pjautuvus. Neseniai gulėdamas ligoninėje turėjau palatos kaimyną, kilusį nuo Seirijų. Pasirodo, dzūkeliai ten, taip pat ir stambesni ūkininkai, iki pat II pasaulinio karo kuldavo kultuvais, mašinų nenaudojo.

Tiesa, mūsų kraštuose kartais buvo kuliama dalis rugių kultuvais, kad iš jų būtų rišami gražiai iššukuoti kūliai stogams dengti.

Gana senoviškas įrankis, kurį mačiau nudojamą rugiams kirsti, buvo vienarankė dalgelė. Tas įrankis susidėjo iš dalgio ir koto. Dalgis buvo parenkamas senas, siauras, sudėvėtas, kad būtų lengvas. Kotas apie 70 cm ilgio su atšaka rankai. Toks kotas priminė kablį, tiksliau – skaičių 1. Toks kotas buvo daromas iš dvišako žilvičio medžio, lengvas, plokščias.

Jei visą kotą prilyginame skaičiui 1, tai jo žemyn lenkta nosis atitinka dalgio rankeną. Paguldysime tą vienetą aukštiešniškai, pritaikysime prie jo metalinį dalgį, tai ir bus ta vienarankė dalgelė. Už to užlenkimo – rankenos paėmus dešine ranka, dalgis užkeliamas aukštai, pjovėjo pečių lygyje, ir kertama. Dalgis leidžiamas rugių stiebų atžvilgiu beveik skersai. Kirtimo žingsnis, jei taip galima išsireikšti, didelis. Jėgos tuo metu rankai daug nereikia, dalgis krisdama iš aukštai iš inercijos nukerta šiaudus.

Kairėje rankoje pjovėjas laikydavo mažą grėbliuką, kuriuo kirtimo metu pristumdavo nukirstus rugius prie dar nenukirstų. Nupjovus tam tikrą rugių barą dalgiu ir grėbliuku buvo surenkami, suritinami pėdai.

Tokiu dalgiu pjaunant pavargdavo dešinė ranka, rankena – atšaka nutrindavo odą, todėl kartais tekdavo matyti tą rankeną aprištą skudurais. Be to, pjaunant dalgiu, kirtimo momentu tekdavo kiek pasilenkti, todėl pavargdavo juosmuo.

Kai kurie kaimynai ėmė pjauti rugius vadinamosiomis ilgakotėmis dalgėmis. Kai brolis Osvaldas ruošėsi pjauti rugius ilgakočiu dalgiu, tėvas kritikavo tokį pjovimo būdą. Esą negalima surinkti gražių pėdų, ir kiti visokie trūkūmai, bet naujasis būdas įsigalėjo.

Čia vis minėjau rugių pjovimą. Analogiškai buvo pjaunami ir žieminiai kviečiai, bet Jonavos žemės nebuvo tinkamos kviečiams auginti, nedaug jų buvo sėjama, todėl ir apie jų pjovimą neužsimenu.

Pjaunamosios arklinės mašinos mūsų krašte buvo retai sutinkamos. Mažžemiai jona-viečiai jų neturėjo.

Pirmasis javų kūlimo būdas, kurį menu, buvo kūlimas arkline kuliama ja mašina. Fabrikinį, ketaus maniežą suko keturi arkliai, pakinkyti poromis ir einantys ratu apie maniežą. Maniežas suko plieninį perdavimo veleną – štangą. Štangos sukimosi greitis nepakankamas kuliamosios mašinos sukimui. Sukimo velenas (štanga) buvo sujungtas su greitini-mo mazgu ir ratu, kuris per diržą jau suko kuliamosios mašinos būgną, kad ratas, varantis mašiną, sukėtų pakankamu greičiu, greitinimo mazge buvo krumpliaračių sistema.

Pirmosios mano menamos mašinos greitinimo mazge buvo labai didelis ratas. Tik vėliau supratau, kodėl tame mazge nebuvo krumpliaračių greitinimo pavaros. Kuliama jai mašina reikiama sukimo greitį sudarydavo tas didelis ratas. Jo ašis buvo aukštai, gal metras nuo žemės, pritvirtinta prie medinio rėmo – ožio. Maniežo štanga sukosi žemai, kad arkliai galėtų lengvai ją perlipti, todėl sukimo judesys į aukštą rato ašį buvo perduodamas dviem lankščiomis sankabomis, panašiomis į automobilio galinių ratų varomojo veleno sankabą. Nors rato ašis buvo aukštai, vis vien ties juo dar reikėdavo pakasti žemę, toks jis buvo didelis.

Be minėtų ketaus maniežių, buvo ir savo darbo, medinių.

Kai tarybų valdžios metais kaimai buvo elektrifikuoti, teko matyti arklinę kuliąją mašiną, varomą elektros varikliu. Paprasta ir pigu.

Arklinė mašinėlė kūlė gerai, bet iškulti javai nebuvo mašinos iškratomi. Viskas, grūdai, pelai ir šiaudai, krisdavo į tokias medines, grotuotais dugnais lyg ir lovas. Ten moterys purtė šiaudus, kad pelai ir grūdai per grotas išbyrėtų apačion, o šiaudus perduodavo pirmyn, krauti į prėslą ar stirtą. Iš po lovų iškastus pelus kartu su grūdais pildavo į dideles krūvas ant daržinės molinės aslos – laito. Po to reikėdavo šeimininkams keletą savaičių darbuotis, kol vėjui pučiant išsijodavo per specialų didelį sietą tą pelų ir grūdų mišinį. Pelus vėjas nunešdavo tolyn, grūdai byrėdavo po sietu.

Grūdams valyti vietoj sijojimo – leidimo pavėjui – galima buvo naudoti arpa, bet jį nedaug kas turėjo. Jį sunku sukkti, o darbas vargu ar buvo našesnis, kaip tas primityvus leidimas pavėjui. Arklinių kuliųjų mašinų periodas nebuvo ilgas. Tarp artimesnių mūsų kaimynų pirmą kartą buvo kuliama arklinė kuliąją 1932 m. pas Stankevičių. Kiti dar kūlė kultuvais.

Kada Jonavoje vietoj arklinių kuliųjų mašinų buvo pradėtas naudoti motorinis, tiksliai pasakyti negaliu. Apytikriai 1935 m. Motorinės kuliąmosios buvo nevienodo dydžio ir našumo. Nevienodas buvo ir mokestis už kūlimo laiką – valandą. Didesnių, sparčiai kuliančių mašinų savininkai nevažiuodavo pas mažžemius jonaviečius. Neapsimoka parengti mašiną dėl valandos kitos darbo. Jonaviečių derlių kuldavo panemuniečių savininkų Trainio ir Viplento motorelis ir nedidelė kuliąmoji. Motoro markė buvo „Deutz“. Išmanantys ištardavo jo pavadinimą „Doič“, bet kodėl užrašas buvo „Deutz“, o ne, pvz., „Deutsch“?

Trainio ir Viplento kuliąmoji buvo nedidukė, į beveik visas nedideles jonaviečių daržines tilpdavo, įvažiuodavo. Pačios kuliąmosios mašinos, kaip tada sakydavo kūlėjai, buvo švediškos, „Thermenius“ markės. Ar buvo kuliųjų kitų markių, ne „Thermenius“, nežinau, tik vadinamieji miško Virbalai, gabūs vyrai meistrai, buvo patys susimontavę kuliąją. Pigiai, saviveikliškai. Joje, aišku, turėjo būti ir fabrikinų gaminių.

Paskutiniaisiais prieškario metais kilo kuliųjų mašinų pirkimo vėjus. Tais metais daugiausia pirkdavo angliškus „Blackstone“ dyzelinius motorus.

Duomenys apie Jonavos apylinkėje mano žinomas kuliąmasias pateikti lentelėje.

Iš lentelėje matomų kuliųjų didelė dalis vienu ar kitu metu (karo, pokario metais) yra kūlusios ir Jonavoje.

Garsi buvo Tauterio kuliąmoji. Viena pirmųjų, pasirodžiusių mūsų kraštuose. Didelio našumo, negendant, naudota ilgai, taip pat ir pokario metais.

Eil. Nr.	Savininko pavardė	Gyvenamoji vieta	Variklio markė
1.	Trainys ir Viplentas	Panemunio parapija	Deutz
2.	Tauterys	Papiškių k.	?
3.	Kanopa	Zablačiaus dvaras	?
4.	Ginofis	Kebelių k.	„Blackstone“
5.	Oblėnas	Smalenskų vienkiemis	„Blackstone“
6.	Virbalas	Taručių šilo vienkiemis	Senos konstrukcijos, su kaitinamąja galvute
7.	Kysielis	Vilkolių k.	?

Tarybų valdžios metais teko matyti melioratorių naudojamą lyg ir „Blackstone“ markės motorą. Pasirodo, tai jau buvo ne anglų gamybos, o lietuvių pagaminta angliško motoro kopija. Matyt, anglų motoras buvo geras, vertas kopijavimo.

JAUJA

Kiek žinau, seniau Lietuvoje jaujų buvo daug. Jose prieš kuliant kultuvais (spragilais) buvo džiovinami javai. Tokių jaujų man matyti nebeteko, nors vienas žmogus kaime, Trainys – Saksonas, su šeima dar mano menamu metu yra kūręs visą derlių kultuvais. Džiovinti javus prieš kūlimą nebuvo būtina. Išdžiovinti javai, be abejo, turėjo kultis lengviau.

Jaujoje, apie kurią ruošiuosi rašyti, buvo džiovinami ir minami linai. Mano menamu metu kai kur kaime dar yra tekę matyti prietaisus linams minti rankiniu būdu – mintuvus. Bet nežinau atvejo, kad jie būtų naudoti linams minti. Gal kartais kanapėms. Jaujoje linus mynė įrenginys, traukiamas arklio.

Aprašoma jauja priklausė jonaviečiui Jonui Dambrauskui. Tą jaują jis jau rado pastaitytą dėdės Prano Dambrausko. Senasis Pranas turėjo svajonę, ilgai kalbėjo apie būsimą fabrikėlį ant kalniuko. Jis ją suspėjo įgyvendinti, bet netrukus po to bevaikis mirė. Ūkelį kartu su jauja paveldėjo Jonas.

Aprašomą jaują sudarė dvi patalpos. Viena jų buvo skirta linams džiovinti, kita – tiems išdžiovintiems linams minti. Džiovinimo patalpos kampe stovėjo didžiulė krosnis. Jos konstrukcija panaši į kaimo pirties krosnies. Apačia ir šonai plūkti iš molio, viršuje prikrauta akmenų. Nuo pirties krosnies ši jaujos krosnis skyrėsi tik nepalyginamu dydžiu.

Dūmai ir liepsna į tą džiovinimo patalpą eidavo per akmenis ir juos įkaitindavo. Dėl milžiniško dydžio ta krosnis buvo įleista į žemę. Kad į ją būtų galima prikrauti kuro ir prižiūrėti, kaip dega, prieš pakurą buvo metro ar didesnio gylio duobė. Krosnies pakuros viršus maždaug sutapo su džiovinimo patalpos grindimis – laitu. O virš to laito krosnies viršutiniai akmenys gal buvo iškilę apie pusantro metro. Virš akmenų iki lubų gal dar buvo apie metrą.

Džiovinimo patalpoje apie 1,3 m nuo patalpos grindų – laito buvo sumontuotos stumdomos ant skersinių kartys – arдай. Ant kiekvienos iš tų karčių – arđų sustatydavo linų ryšulius – pėdus. Tie arđai su užstatomais linais užėmė didžiausią džiovinimo patalpos dalį. Arđų nebuvo tik viename patalpos šone. Ten buvo durys įeiti į džiovyklą, už kelių žingsnių nuo durų tame pačiame šone buvo pakuros duobė ir kampe – pati krosnis. Kraštinis arđas nuo krosnies buvo atitolęs kokį metrą ar daugiau.

Kaip dabar atrodo, tai toje džiovykloje lengvai galėjo kilti gaisras. Krosnis kūrenosi be dūmtraukio, liepsnos ir dūmai sulįsdavo į tarpus tarp akmenų. Liepsnos ten sunykdavo, virš akmenų pakildavo jau tik dūmai. Reikėjo tik vienos geros kibirkšties, pralindusios pro akmenis ir nutūpusios ant linų, bet taip neatsitiko. Apskritai jauja buvo gerai prižiūrima savininko, todėl nei dėl tokios, nei dėl kitokių priežasčių neužsidegė. O vėliau kolchozo jauja, įrengta buvusioje Užkurėlio sodyboje, per maždaug dešimt veiklos metų degė du kartus, nes tą jaują prižiūrėjo girtuokliai. Po paskutinio gaisro ji nebebuvo atstatyta.

Jaujos krosnį užkurdavo vakare, po to, kai linai jau būdavo sustatyti ant arđų. Nuosavas malkas į krosnį dėdavo žmogus, kurio linai bus džiovinami ir minami. Bet jas krosnies viduje priimdavo ir kaip reikia sukraudavo į krosnį įlindęs pats jaujos šeimininkas Dambrauskas. Kartais jo žmona, o vėliau – sūnus. Krosnis buvo didžiulė, žmogui ten lindėti ir tvarkytis vietos užteko. Tik nors ir praaūšusioje, viduje vis dar būdavo ganėtinai karšta. Vienmarškinis Dambrauskas iš krosnies išlįsdavo įraudęs, prakaituotas. Jaujai kūrenti tikdavo ir tokie medžiai, kuriuos mažoms virtuvių krosnelėms buvo sunku susmulkinti, tarkim, kelmai ar šiaip šakoti, sunkiai suskaldomi medgaliai. Užkurta krosnis kūrendavosi naktį. Duris tuo metu laikydavo praviras, kad įeity oro degimui ir išeity į lauką dūmai. Rytą, uždarius duris, krosnies įkaitę akmenys išlįdydavo patalpos orą, kuris džiovindavo linus, bet pats prisigerdavo garų. Todėl šeimininkai Dambrauskai vis eidavo išleisti iš džiovyklos per duris karšto ir drėgno oro – „šuto“, kaip jį vadindavo. Per viršutinę durų angos dalį verždavosi balti garai, o per apatinę dalį į džiovyklą plūsdavo šaltas, bet sausas oras. Nuo krosnies akmenų įkaitęs oras pradėdavo kitą džiovinimo ciklą.

Kitos dienos rytą linai jau tiko minti. Mynimo patalpa buvo iš prastos kokybės rąstų,

durys nesandarios. Be to, minant duris paprastai laikydavo atviras, nes patalpa buvo be langų, todėl temperatūra joje buvo ne ką aukštesnė nei lauke. Bet šaltą dieną galima buvo bet kada įeiti į džiovinimo patalpą ir sušilti.

Mynimo įrenginį sudarė žiedinis stalas – krumpliaratis ir trys juo važinėjantys volai – krumpliaračiai su akmenų dėže virš jų dėl svorio. Stalo krumpliai buvo padaryti beržinėse storose siaurėjančiose lentelėse. Trikampio profilio krumpliai išobliuoti specialiu trikampiu obliuku kaip stalo lentelėse, taip ir juo važinėjančiuose voluose. Dėžę su volais ir akmenimis traukdavo ratu aplink stalą einantis arkllys. Kartais ant tos dėžės užsodindavo dar vaiką, kad pasivažinėtų ir pavarytų arklį. Esu ir aš ėjęs tas pareigas, talkindamas visai nepažįstamiems, svetimiems žmonėms.

Iš džiovinimo patalpos vienu kartu išnešus keletą linų pėdų, juos imdavo skirstyti vadinamosiomis *saujomis* pora moterų. Tam tikra pėdo dalis buvo atskiriama ir tam atskirimiui užtvirtinti saujos buvo apšukamos viršūnėje atšerpetojusiais pluoštais. Nuėmus anksčiau mintus linus ir paruošus – nušlavus stalą, ant jo dėdavo naujas saujas. Dėdavo skersai krumplių per žiedinio stalo vidurį taip, kad vienos saujos linų viršūnes susisiektų su kitos saujos pašaknio linais. Kai visas stalas būdavo nuklotas linų saujomis, pavarydavo arklį. Tas, pirmą kartą volams važiuojant, traukdavo sunkiai, o linai labai traškėdavo. Per vėlesnius ratus volai riedėdavo lengviau. Kiek kartų per linų saujas volai pervaziuodavo, nežinau, tai turėjo priklausyti ir nuo linų paruošimo, kiek gerai jie išmirkę, išsikloję. Paskui arklį eidavo žmogus, paprastai vyras, ir vartydavo minamus linus. Kai jau linų stiebeliai, virtę spaliais, atsiskirdavo nuo pluošto, linų saujas nuimdavo nuo stalo ir dėdavo į didelį ryšulį. Po to iš stalo griovelių iššluodavo šluotražiu spalius ir klodavo naują saujų partiją.

Jau kolchozų laikais, nežinau kurį rudenį tarp 1950 m. ar 1952 m., atėjo pas mus Monika Dambrauskaitė ir papasakojo, kad pas juos lankėsi kažkokia ekspedicija. Jos žmonės primygtinai prašė minti linus, kad galėtų nufotografuoti. Dambrauskai prašymų išklause, pozavo. Nuotrauka, kurioje pavaizduoti Dambrauskai, savo jaujoje minantys linus, buvo išspausdinta knygų serijoje „Lietuvių liaudies menas“ („Audiniai“, I knyga [55, 2 nuotr.]). Knygos iliustracijų sąrašė parašyta: „2. Mina linus. Jonavos vienk. Pandėlio raj.“ Jonavos vienk. – klaida. Turi būti kaimas. Toje nuotraukoje užfiksuotas mynimo laikas, kai arkllys sustabdytas, Dambrauskas nuima nuo dantyto stalo jau išmintas linų saujas, Monika Dambrauskaitė šluoja iš griovelių spalius, o Dambrauskienė kloja naujas, dar neišmintas linų saujas. Šiaip, nepozuojant, tie darbai daromi laisviau, žmonės nesusigrūdę. Stalą paprastai šluodavo tada, kai jau visi ar beveik visi išminti linai nuimti, o naujas saujas klodavo, kai jau visas stalas ar beveik visas nušluotas.

Gaila, kad fotografai tuo metu dar neturėjo blyksčių, todėl negalėjo nufotografuoti linų džiovavimo patalpos su krosnimi, pakuros duobe ir ardais, nes ta patalpa turėjo tik labai mažą vieną langelį, buvo apytamsė.

Kai Dambrauskaitė pasakojo apie kraštotyriminkus, man pasirodė, kad toje jaujoje juk nieko įdomaus nėra, kam ją fotografuoti. Štai jei būtų apsilankę mūsų gryčioje tokie mokslininkai keletą metų anksčiau, tai bent būtų radę.

Žinoma, dėl jaujos tai klydau. O kad pas mus kraštotyriminkai būtų radę ne mažiau įdomių dalykų, be abejo, taip. Tik tais, jau kolchozo, laikais mūsų gryčioje buvusi verpimo ratelių dirbtuvė buvo sunaikinta, išardyta. Tuo metu aš, ratelių meistras, visas dienas ir dar naktų pridėdamas dirbau liaudies labui. Nebuvo laiko rateliais užsiimti, o ir verpimas audiniams baigėsi. Atsirado parduotuvėse audinių, o linų 60 arų sklypelyje nepriauginsi.

Verpimo ratelių meistrystė – labai sudėtingas darbas. Reikia gero meistro – kaip ir kiekvienam amatui. Bet kuo skiriasi nuo kitų amatų šis darbas – tai tuo, kad jam reikia galybės įrankių, prietaisų. Ir daugumos jų nenusipirksi parduotuvėse. Reikia užsakyti pas kalvius, šaltkalvius. Ratelį darant, detalėse reikia išgręžti apie 60 skylių ir skylių. Apie 20 iš jų turi būti kūginės – konusinės išilginiame pjūvyje. Tokių kūginių grąžtų parduotuvėse nesu matęs.

Mano menamu metu Jonavoje gyveno stalius Bakanas. Kiek ten jo tų įrankių: obliai, obliukai, keletas pjūkliukų ir kaltų, keletas grąžtų. Ratelininkas turėjo turėti ir tuos stalius įrankius, ir dar gausybę kitokių. Mano brolis Romualdas, po karo gyvenęs Kanadoje, sugalvojo ten, Kanadoje, padaryti ratelį. Pradėjo, bet nebaigė. Kaip nutekinti ratą? Į pirktnes medžio tekinimo stakles jam tekinti neįstatys, per didelis skersmuo, netelpa. Reikia specialių staklių. Arba pačiam jas pasidaryti, arba užsakyti individualiai. Išėina, kad tokios staklės būtų buvę daug didesnė problema negu pats ratelis.

Mūsų apylinkėse, be Dambrausko jaujos, buvo žinomos dar dvi: Čedasų dvaro sklypininko Lingės ir Daliečių kaime, savininko pavardės nebeprisimenu. Kokia buvo ta Lingės jauja, nežinau, o Daliečių kaime vasaros metu, kai niekas joje linų nemynė, buvau užėjęs. Ta Daliečių jauja buvo laikoma lyg ir naujoviškesne, tobulesne už Dambrausko jaują. Mačiau aukštai iškeltą horizontalų didelį ratą, sukamą arklio, o gal dviejų. Vidury patalpos stovėjo mašina, susidedanti iš medinių krumplių volų. Tuos volus suko didysis, aukštai iškeltas ratas. Kiek supratau, į tų volų sistemą reikėjo leisti kaip į kuliąją mašiną linų saujas, o jos, perėjusios per volus kaip per kokius valcus, būdavo išmintos.

Kuo tokia jauja galėjo būti tobulesnė, geresnė už Dambrausko? Gal jos našumas buvo didesnis, gal greičiau buvo dirbama, nežinau. Tik žinau, kad linai, išminti Dambrausko

Dambrauskai dirba jaujoje: Jonas Dambrauskas nuiminėja išmintas linų saujas, jo duktė Monika nušluoja spalius nuo krumpliuto stalo, žmona Kazė kloja naujas neišmintas linų saujas

jaujoje, buvo labiau spaliuoti, o Daliečių jaujoje mintuose linuose spalijų likdavo mažiau, jų išblyrėdavo daugiau. O kaip geriau? Jei sau, verpti namuose, geriau, kai spalijų mažiau, mažiau brukimo, mūsų tarpe – braukimo. Jei parduoti – geriau spalijų daugiau, didesnis svoris, o ten jų daugiau ar mažiau, kas suvaikys.

Linus mūsų kraštiečiai vis dėlto daugiausia augino pardavimui. Parduodavo arba išmintus, arba jau ir išbrauktus. Kokį mažą pundelį atmesdavo į šoną – ai, čia bus verpti. Parduoti veždavo į Rokiškį. Ten patyrę rūšiuotojai nustatydavo pluošto rūšį ir atitinkamai sumokėdavo. Rūšiuotojai vertindavo pluošto ilgį (ilgesnis pluoštas geresnis), spalvą, pluošto atšokimą nuo stiebelių. Jei linai nepakankamai išmirkyti ar kloyėti, kartais būdavo prie pluošto prikibusių stiebo dalelių, sakydavo, kad linai pričižę.

Ikikarinėje Lietuvoje vilnų jau niekas namie rateliais neverpdavo. Nebent nedaug, kojinešms. Dėl audimo atiduodavo į Pandėlio fabriką, kurį vadino „Žalgiris“.

Dambrausko jauja sėkmingai veikė tiek nepriklausomoje Lietuvoje, tiek ir sumaiščių

metais. Geriausi laikai buvo, be abejo, iki išvadavimų, nes žmonės sėjo gana daug linų pardavimui. Už vienos jaujos, kiek tilpdavo džiovykloje, išmynimą Dambrauskas imdavo 5 litus. Garantuotas, pastovus uždarbis. Vėliau, okupacijų ir karo metais, kai linai jau nebuvo perkami valdžių aukšta kaina, žmonės augino juos savo reikmėms, audiniams. Juk parduotuvės buvo tuščios. Dambrauskui pinigai ar atlyginimas natūra tebeplaukė. Dėl to mano mama nebijodavo jam pinigų paskolinti. Šiandien jis neturi, rytoj vėl turės. Blogos dienos Dambrauskui ir jo jaujai atėjo, kai ėmėme gyventi kolektyviškai. Iš pradžių Dambrauskas įtikino kolūkio valdžią, kad jaujos dar prireiks, todėl viename gale buvo uždengtas prakiuręs stogas. Ir tikrai, toje jaujoje iš pradžių mynė linus ne tik Suvainiškių kolchozas, kuriam priklausė Dambrauskas, bet ir kaimyninis Vilkolių kolchozas. Vėliau Vilkolių kolchozas įsitaisė linų džiovinimo patalpą buvusiam jonaviečio Užkurėlio moliniame tvarte. Linams minti pirko fabrikinį agregatą, kurį įrengė to paties Užkurėlio sodyboje, bet po kurio laiko, kaip minėta, įrenginiai sudegė ir linų apdorojimas Jonavoje nutrūko. Kiek ilgai Suvainiškių kolchozas mynė linus Dambrausko jaujoje, žinių neturiu. Vėlesniais kolchozo metais jauja buvo apleista.

Senajame Lietuvos kaime buvo sunkių, nešvarių darbų. Vienas baisiausių – linų mynimas. Po jo žmonės atrodydavo kaip velniai, tik akys žiba. DulkJėjo patys minami linai, bet daug ant jų nusėdavo džiovykloje ir suodžių, todėl dulkės būdavo juodos.

AUDROS IR PERKŪNSARGIAI

Iš senių juokiamasi: jų jaunystės metais viskas buvo kitaip, geriau. Ir druska buvusi sūresnė, ir gėlės kvapesnės, ir ugnis karštesnė. Juoksitės ar ne, bet tikrai tikiu: nykstant lietuvių tautai, nusilpo ir jos dievas Perkūnas. Ar dar yra jo bijančių? Kas matė dabar kaimė perkūnsargį? Gal didelės svarbos pastatai ir apsaugoti nuo žaibo, bet kiek yra laisvų taikinių? Ar bent į vieną iš jų trenkė perkūnas? Aš tokio atvejo nežinau.

Epizodas iš mano vaikystės. Po naktinės audros ateina Branis Stankevičius. Kalba pakrypsta apie praėjusios nakties lietu, perkūniją, gaisrus. Brolis Osvaldas išvardija keturias gaisrų pašvaistes. Branis sako, kad buvo dar viena, Sakalausko grūbelės (Dūdbalėje) kryptimi. Turbūt kur nors Latvijoje degė. Tokių audringų naktų per vasarą būdavo ne viena. Ir tokių audringų vasarų buvo ne viena. O kur dar gaisrai dieną, kai tolimesnį gaisrą pastebėti sunku? Iš atsitikimų, artimesnių Jonavai, žinau, kad žaibas sudegino Burkausko gryčių Pavingriškio kaimelyje XX a. trečiajame dešimtmetyje.

Iš tėtės pasakojimų man žinomas žaibo sukeltas gaisras Jonavos kaime. Sudegė Prano Dambrausko, vėlesnio Jonavos gyventojų Jono Dambrausko dėdės, namai kažkada tarp 1912 m. ir 1915 m. Tuo metu Jonavos kaimo pastatai dar tebestovėjo kaimo gatvėje. Kaimyninė sodyba buvo Žagarių. Nelaimingu atveju galėjo sudegti daug namų. Mano tėtė tuo metu kniedijo užlūžusį dalgį, pasidėjęs ant akmens prieš gryčios lauko duris. Tokie akmenys būdavo prieš kiekvieną įėjimą į gryčią ir atlikdavo laiptų vaidmenį. Tėtei kniedijant dalgį, užėjo toks mažas debesiukas, lijo silpnai, nuo lietaus tėtė nesislėpė. Tik staiga šūvis „kaip iš armotos“. Tėtė kaip buvo atsitūpęs, taip ir nuvirto aukštiekninkas. Susigaudęs, kas atsitiko, tėtė pirmasis nubėgo prie Dambrausko gryčios. Supratęs, kad gaisro židinyje kažkur pastogėje, atidarė horizontalias duris, atsiveriančias iš apačios į viršų. Tas duris reikėjo atverti, norint patekti iš priemenės į pastogę. Užlipęs ant aukšto, pamatė gaisro židinį netoli kamino.

– Tokio dydžio kaip kepurė. Būčiau turėjęs kibirą vandens, būčiau užliejęs, – pasakojo tėtė.

Kodėl to kibiro vandens tėtė neturėjo? Išgąstis – blogas patarėjas. Tėtei atidarius duris, ugnis staiga pliūptelėjo didele jėga. Mat susidarė oro trauka. Jei ne jo atidarytos aukšto durys, moterys būtų išnešę daugiau turto. Tą tėtė vis minėdavo, apgailėdamas savo veiksmus. Tiek laimės, kad gaisras neišsiplėtė, sudegė tik Dambrausko visos patalpos, nes kartu po vienu stogu buvo ir gryčia, ir daržinė, ir tvartas, pastatyti „ant vinkelio“.

Tėtė nuo to gaisro susirgo nervų liga. Važinėjo pas visus apylinkės gydytojus, niekas nepadėjo. Buvo pasiekęs net Panevėžį. Išleido daug pinigų. Sakė: už tuos pinigus būčiau pasistatęs geriausią mūrinę gryčią. O išgydė Suvainišio žydėlis, felčeris (?). Mano supratimu, jo gydymo metodas buvo įtaiga.

– Ko tu važinėji pas tuos gydytojus, ar tu pinigų neturi kur dėti? Tu gi sveikas, nieškok ligų, – sakęs žydėlis.

Tėtė tuo metu buvo silpnas. Negalėjo ne tik darbo dirbti, bet ir valgyti jam nesinorėjo. Eidamas į Suvainiškį pas žydėlį kelis kartus ilsėjosi, iš karto neįstengė nueiti. Po „gydymo“ iš karto pasijuto geriau. Nuėjo pas žydą į parduotuvę, nusipirko pyrago. Eidamas namo pajuto norįs valgyti. Atsisėdęs ant pagriovio suvalgė to pyrago pusę kepalą. Po to jau be poilsio parėjo namo ir pradėjo normalų gyvenimą, nebesigydė, jautėsi sveikas. Tas žydėlis pataręs tėtei vesti, ką jis ir padarė 1915 m.

Mano menamu metu Jonavos kaime buvo keturi perkūnsargiai. Tai mediniai stiebai, gal apie 30 m aukščio. Viršūnėje gana masyvi metalinė smailė – žvakė. Nuo jos pagal stiebą nuvestas storas varinis laidas į žemę, prijungtas prie metalinės, geriausia varinės, skardos

lapo – įžeminimo. Virš įžeminimo išvestas medinis ar metalinis vamzdis, į kurį prieš audrą pilamas vanduo dėl geresnio elektros srovės perdavimo iš žvakės viršūnėje į žemę.

Tokie perkūnsargiai nepriklausomybės metu ir po karo stovėjo prie Spaičio, Bakano, Vaškevičiaus ir Dambrausko namų. Mediniai stiebai, kad nebūtų vėjo išversti, buvo tvirtinami storų vielų atotimpomis į šonus. Vis dėlto neimpregnuoti mediniai stiebai buvo neilgaamžiai.

Kas įdomu, kad kituose apylinkės kaimuose tokių perkūnsargių buvo labai reta. Aš prisimenu tik vieną ne Jonavos kaime buvusį stiebinį perkūnsargį. Pagojų kaime tarp Čedasų ir Onušio bažnytkaimių. Žinoma, nesu tikras, kad jų nebuvo kitur, gal aš jų neprisimenu. Bet artimuose Jonavai kaimuose tikrai nebuvo, nei Kalniečiuose, nei Kavoliuose, nei Vilkoliuose, nei kur nors kitur.

Kita pirmosios respublikos rekomenduojama perkūnsargių atmaina buvo stoginiai perkūnsargiai. Tokių mūsų apylinkėse nebuvo, išskyrus vieną, įrengtą ant mano dėdės Prano Širvinsko, gyvenusio Onušio parapijos Vyžuonėlių kaime, gryčios stogo. Tą perkūnsargį dėdė įrengė padedamas mano brolio Osvaldo. Tai buvo šešių–aštuonių milimetrų skersmens viengyslė varinė viela, ištiesta virš stogo šelmens maždaug 0,8 m aukštyje ant medinių stovelių. Vidury tos vielos iškelta žaibo priėmėja – žvakė, o vielos galai nuleisti į žemę ir prijungti prie įžeminimo metalo. Tas perkūnsargis stovėjo ant stogo gal kokį 20 pokario metų. Po to viela nuo stogo buvo nuimta. Kodėl – nežinau. Gal dėdė nustojo bijoti perkūnijų, nes į namus žaibai trankyti liovėsi.

Dabar kaimiečiai nebebijo perkūnijos. Būdamas vaikas labai bijodavau. Tą baimę įkvėpdavo suaugusieji. Artėjant debesiai, atjungdavo radijo anteną nuo pastato, į virš įžeminimo įrengtą vamzdį pildavo vandenį. Uždarydavo langus, duris, užsklėsdavo viryklės skląstį (šiberį), o koptūre prie duonkepės krosnies uždengdavo ketaus dangtelį (jušką). Susirinkusių gryčioje šeimos narių veiduose atsispindėdavo rimtis, net baimė. Labiausiai bijodavo teta Stefanija. Kartais per audrą kalbėdavo poterius. Netoli trenkus perkūnui, ji persižegno davė, kartais ištardavo: „Viešpatie.“

O trenkdavo netoliese ne taip jau retai, bet ne į pastatus, o kažkur tarp mūsų ir Trainio namų. Ten buvo trys kūdros, mūsiškai sodželkomis vadinamos. Sakydavo: turbūt sodželkon trenkė. Dabar man atrodo kitaip. Jonavos balos – Samanynė ir Dūdbalės pakraštys Plintauka – buvo nevienodame aukštyje. Samanynės paviršius buvo keletą metrų aukštesnis negu Plintaukos. Atstumas tarp tų balų Trainio (Saksono) sklype tebuvo koks šimtas metrų. Ir tas mineralinės žemės slenkstis tarp dviejų balų buvo iš smėlio. Apie jį minėta II skyrelyje „Užsienis“. Per smėlingą Trainio žemę vanduo filtravosi iš aukštesnės

Samanynės į žemesnę Plintauką. Mineralinės žemės šlaitas su nuolydžiu į Plintaukos pusę būdavo nuolat šlapias. Net didžiausios sausros jo neišdžiovindavo, kai jau pačių balų paviršius likdavo sausas. Net ir mūsų dirbamos žemės kampas, kuris ribojosi su ta šaltiniuota Trainio žeme, buvo pastebimai drėgnesnis negu kitur. Aš manau, kad perkūnas kaip tik ir trenkdavo į tą šaltiniuotą vietą. Apie 1960 m. per Samanynę iškasus gilų melioracijos griovį, šaltiniai buvusioje Trainio žemėje išnyko.

NUOBODŽIO DARBAI

Mūsų krašte pasakos be galo buvo vadinamos *nuobodžio pasakomis*. Be nuobodžio pasakų, būta ir nuobodžio darbų. Tais laikais kai kurie jų buvo neišvengiami, reikalingi. Kitų vertė ir reikalingumas buvo abejotini, bet tada nebuvo televizorių, todėl reikėjo kažkaip pajvairinti laiką, netįsosi juk ilgais žiemos vakarais visą laiką ant pečiaus. Reikėjo užpildyti spragas tarp tikrai reikalingų ir neatidėliotinių darbų. Būti be darbo tuomet buvo nuodėmė, todėl pirmoje eilėje buvo darbas, tik po to jo vertė, reikalingumas, užmokestis. Ne taip kaip dabar: bedarbių šimtai tūkstančių, o sniego nuo šaligatvių nukasti nėra kam. Taigi tada buvo darbų abejotino reikalingumo ir naudos, už kurį atlyginimo nemokėjo, o dabar yra tikrai reikalingų darbų, kurie nedirbami, tačiau pinigai (pašalpos) už nieko neveikimą mokami. Geri laikai atėjo, ar ne?

Nuobodžio darbas, be kurio prieškario metais negalima buvo apsieiti, buvo verpimas. Kaimo moterims darbų netrūkdavo ištisus metus. Jie žinomi, nevardysiu. Tik be šių, sakytume, užbaigiamų darbų, verpimas buvo toks, kurį galima būtų pavadinti neužbaigiamu, pasaka be galo.

Jonavos kaimo vienas giedorių per laidotuves skirdavo laidotuvininkams labai daug poterių kalbėti. Kartą mama, viena uoliausių kaimo katalikių, išreiškė dėl to nepasitenkinimą, o tas, einąs „kunigo“ pareigas, atrėžė:

– Nebus per daug!

Tai tiko ir siūlų verpimui. Toks ilgas, nuobodus, neužbaigiamas darbas. Ir priverpti daugiau negu reikia niekaip nepavykdavo, vis maža.

Skirtingai nuo linų, vilnų audiniams – milui, čerkasai – jau niekas namie nebeverpdavo. Jas duodavo suverpti Pandėlio įmonei „Žalgiris“. Žydo nuosavybė, bet pavadinimas patriotiškas. Atidavęs ten vilną, po kurio laiko galėjai atsiimti verpalus. Galima buvo užsakyti reikiamo storio siūlų, storesnių ar plonesnių. „Žalgiris“ ne tik suverpdavo siūlus, bet

ir apdorodavo jau išaustą audinį. Suveldavo, nudažydavo, nukirpdavo pūkus ir kt. Kiek žinau, tas fabrikėlis dar veikė ir vokiečių metais, kai jo savininkas jau buvo sušaudytas. Tik audinių nebenudažydavo, nebuvo dažų. Gal ir po antrojo rusų išlaisvinimo veikė, tikėtina – iki kolchozų. 1950 m. namudinė pramonė buvo staiga nutraukta. Moterys privalėjo dirbti kolchoze, verpimui ir audimui nelikdavo laiko.

Suvainišio – Taručių malūne – karšykloje taip pat buvo galima apdoroti išaustus audinius, kaip ir Pandėlio „Žalgiryje“, tik verpyklos nebuvo. Kartais būdavo taip, kad moterys norėdavo turėti nedaug siūlų kojiniams, pirštinėms. Per smulkus užsakymas Pandėlio verpyklai, todėl kartais vilnas duodavo tik sukaršti artimesnėje Suvainišio – Taručių karšykloje. Suverpti tekdavo namuose rateliu. Karšdavo dviem būdais. Pigesnis – į plakus. Sukarštos vilnos sluoksniais gražiai atsiskirdavo į siauras juostas, kurias be vargo, patogiai buvo galima verpti namuose rateliu. Gal kiek brangesnis buvo karšimas „ripelėmis“, kaip pas mus tuos pusgaminius vadindavo. Iškarštų vilnų sruogelės būdavo suvyniotos į didelio diametro (10–15 cm) ir trumpus (5–7 cm) cilindrus. Tai beveik gatavi siūlai, tik nesusukti. Verpiant iš tokių „ripelių“, pirštais nereikėdavo sruogos tempti ar ką nors kita daryti. Tik mink ratelio pakojį ir leisk tuos beveik siūlus į ratelio prietaisus.

Karo ir pokario metais, neprisimenu kodėl, dažnai mūsų namuose dalis vilnų buvo karšiama rankiniais karštuvėliais. Tai dvi lentelės su rankenomis, apkaltos stora oda, į kurią įtvirtinti plieninės vielos smulkūs kabliukai. Darbas karštuvėliais nenašus, kurią taip pat galima vadinti nuobodžio darbu.

Neaišku kodėl mašinomis nebuvo verpiamas linų pluoštas. Todėl ir dūzgė rateliai rudeni, žiemą, o kartais net ir pavasarį, vasarą. Kai šeimos moterys nespėdavo, kiek reikia, priverpti, duodavo linus verpti uždarbiaujančioms moteriškėms. Už vieno svaro (400 g) linų suverpimą jos imdavo mokestį – vieną litą. Už litą buvo galima nusipirkti kilogramą cukraus arba svarą sviesto, arba du su puse litro žibalo. Kiek tos uždarbiaujančios moteriškės galėjo uždirbti per dieną? Nemanu, kad daugiau nei du litus.

Manau, kad linų verpimas nuo seno buvo nors ir nuobodus, bet neišvengiamas, reikalingas darbas. Linų verpimo poreikis ėmė mažėti prieškario metais. Atsirado nebrangių medvilninių audinių, vadinamų drobele. Tiesinis metras (apie 1 m pločio) tokio audinio kainavo 40–50 centų. Lietuvos ūkiui atsigaunant po krizės, tokios kainos kaimiečiui pasidarė įkandamos. Mūsų šeimos baltiniai buvo jau medvilniniai, bet paklodės liko storos, pakulinės. Tik neilgai truko tokia prabanga. 1940 m. užėjus bolševikams, parduotuvės ištuštėjo. Vėl viską reikėjo patiems suverpti, išausti, pasisiūti. Gal tik apie 1950 m. parduotuvėse vėl buvo galima gauti audinių ir trikotažo.

Tautosakos rinkėjas Jonas Balys apie 1936 m. išleido anekdotų knygą „Lietuvių sąmojis“. Ten buvo vienas ar daugiau anekdotų tema „Žmona tingi verpti“. Žinau ir tikrą, ne anekdotinį tos temos variantą. Sklido kalbos, kad netolimo nuo Jonavos vienasėdžio šeimnininkė neverpanti. Šeima didelė. Nuogi tie žmonės nevaikščiojo, bet kaimo pasakotojai kalbėjo, kad tos šeimos vyras buvo pastebėtas be baltinių, ant nuogo kūno apsvilkęs švarką.

Rudens, žiemos vakarais laukdavo dar vienas nuobodžio darbas – plunksnų plėšymas. Nedaug mūsų kraštuose laikydavo naminių paukščių, bent po 10 vištų. Dar mažiau jų namuose vartodavo maistui. Dažniausiai jos tekdavo žydams, bet jei kuriai vištai nukirsdavo galvą, juk neišmes plunksnų. Vištų plunksnos gana stambios, su „koteliais“, tų kotelių viršūnės aštrios, per pagalvės impilo audinį lenda į išorę. Kiek žinau, dabar pagalvės daromos iš neplėšytų plunksnų su visais aštriviršūniais koteliais. Matyt, išmokta išausti tankų audinį, nepraleidžiantį neplėšytų plunksnų. Mano menamais laikais buvo būtina atskirti minkštas plunksnų dalis nuo kietų, aštrių kotelių, t. y. jas *plėšyti*. Bet koks tas darbas! Kiek jų galima suplėšyti per vakarą! Katino ašaros. Dirbi, dirbi, suspausk ir pamatysi, kad nieko nepadarei. Jonavos kaime niekas neaugino žasų, ne taip, kaip Sūduvoje, kur jų buvo kiekviename kieme. Todėl ir to vergiško darbo buvo mažiau. Kiek žinau, Sūduvoje dažniausias apklotas buvo iš plunksnų. Tuos apklotus vadindavo patalais. Pas mus tokį apklotą vadindavo duknomis. Jas retai kas turėjo. Naudojosi jomis tik miegodami šaltose, nekūrenamose patalpose: kamaroje, klėtyje ir kitur. Sunku įsivaizduoti, kiek nuobodžio darbo būdavo surijusios tos duknos.

Dar vienas nuobodžio darbas buvo galiukų pešiojimas. Iš sudėvėto rūbo, milo ar čerkaso buvo iškerpami nedideli gabalai, maždaug 10 x 15 cm. Tas audinys ardomas po siūlelį. Paimi už siūlo galo, trūkt, galelis siūlo ištrauktas, imi kitą siūlelį, kol visas gabaliukas išardomas. Jei tai milas, tai ir metmenys bei ataudai vilnoniai, tinkami perdirbti. Jei čerkasas, tai medvilniniai metmenys išmetami. Tuos vilnonių siūlų gabaliukus pridėdavo prie karšiamų – verpiamų vilnų. Taip dalis vilnų buvo panaudojama pakartotinai.

Nuobodžio darbai! Žiūrint dabar, kyla klausimas, ar nebuvo galima jau tada apsieiti be jų, ar nebuvo galima bent jau sumažinti jų apimtį. Melskis ir dirbk – toks buvo tų laikų šūkis. Šių dienų supratimu, darbas nėra vien raumenų mankšta. Dirbti reikia ir galva. O to kaip tik ir nesuprato ano meto kaimiečiai. Jau apie 1939 m. mano mama prasitarė: ar buvo būtina vaikus išsiųsti iš namų tarnauti. Sesuo Bronė ganė gyvulius ir tarnavo „už mergą“ šešerius metus, Romualdas ganė dvejus metus, o Osvaldas su Petru tarnavo po vienerius metus. Mama sakė: reikėjo sudaryti sutartį su fabriku, užsėti pusę hektaro cukrinių runkelių, na tegu dirba ir užsidirba namuose. Susiprasta, deja, labai jau vėlai.

9 skyrius ✂ RUSAI IŠVADUOJA

Su išvadavimais ir išlaisvinimais Lietuva susidūrė tik naujaisiais laikais, XX amžiuje. Anksčiau kryžiuočiai ir lenkai lietuvius norėjo tik sukrikščioninti. Kai senąją Lenkijos ir Lietuvos valstybę dalinosi kaimynės, Prūsija užgrobė Didžiąją Lenkiją, Mazoviją, Austrija pasiglemžė Galiciją ir Mažąją Lenkiją, o Rusijai atiteko Ukraina, Gudija ir Lietuva. Ir gerai, kad atiteko, nes tai turėjo teigiamos reikšmės darbininkų judėjimui. Gerai tą prisimenu iš tarybinių istorijos vadovėlių.

Vokiečiai Lietuvą 1915 m. ne išlaisvino, ne išvadavo, bet okupavo. Ir patys nesigyrė koku nors išvadavimu. Tarybų valdžia 1917 m. Lietuvoje susikūrė pati, niekas Lietuvos nevadavo. Santvarka, egzistavusi Lietuvoje 1918–1940 m., vienu nuomone, susikūrė pati. Kiti tvirtino, kad buržuazinę Lietuvą sukūrė Vakarų imperialistai kaip užtvarą kovai su socializmu. Bet neišvadavo.

1940 m. spauda ir radijas skelbė, kad nuverstas Smetonos režimas. Taip išeitų – buvo perversmas? Stalinas 1940 09 09 pasakė: „Kokie laimingi jaučiasi *lietuviai*, vakarų baltarusiai, besarabai, *kuriuos mes išvadavome* [išskirta autoriaus] nuo dvasininkų, kapitalistų, policininkų ir visokių kitokių svolačių jungo“ [56, 279 p.]. Gal Stalinas uždarame posėdyje tik pasigyrė? 1940 m. ar 1941 m. pradžioje mano tėvas klausėsi per radiją rusiškai užsienio reikalų komisaro V. Molotovo kalbos. Ir tas viešai, visam pasauliui pareiškė: „Raudonoji armija *atnešė laisvę* („svobodu prinesla“) *Lietuvai*, Latvijai ir Estijai.“ Gal nereikėtų ginčyti tų Rusijos nuopelnų, jei jie patys taip jais džiaugėsi?

Kad Lietuvoje 1940 m. įvyko *socialistinė revoliucija*, buvo sugalvota gerokai po to, kai Lietuva buvo trečią kartą išvadauta 1944 m.

Vokiečiai 1941 m. nors ir okupavo Lietuvą, kartu išvadavo ir nuo bolševikų. O jau apie trečią kartą, kai karo veiksmams Lietuva buvo išvadauta, nekyla jokių abejonių. Ką jau kalbėti apie Lietuvą, jei net pačią Vokietiją 1944–1945 m. rusai išvadavo, kuo net ir dabar tebesigiria.

Išvadavimas Jonavoje praėjo ramiai. Kaimo bedieviai džiaugėsi, kiti buvo santūrūs. Griškėnas, pirmadienio rytą sutikęs Žagarienę, užkalbino:

– Ar žinai naujieną, Žagarien? Ponų nebėr!

Prezidentas Smetona buvo pabėgęs šeštadienį.

Griškėnas, matyt, nelabai gailėjo tų „ponų“. Bet jis, aišku, nesiorientavo, nesuprato, ką reiškia „ponų“ netektis. Netrukus pajuto tai savo kailiu.

Tuo metu buvau devynerių metų, bet politika domėjausi. Tas domėjimasis, žinoma, neišskė išmanymo. Man buvo šventa viskas, kas parašyta, kalbama per radiją. Čia kategoriškai priešingi buvo mūsų su tėte požiūriai. Viskas, kas man buvo šventa, jam buvo niekai, paistalai. Ne vien politikoje. Jis laikė kvailiais agronomus, inžinierius. Tik gydytojus pripažino.

Taigi pagal skelbiamą propagandą, man rodėsi, kad nieko bloga nevyksta. Na, papildė rusai savo įgulas Lietuvoje. Vietoj 15 000 gal bus 20 000 karių. Kas čia baisaus? Juk Ministras Pirmininkas A. Merkys pasakė: jie nesikiš į Lietuvos reikalus. O kariuomenės vadas V. Vitkauskas skelbė, kad tai mums draugiška kariuomenė, sutikime ją su duona ir druska. Aš tuo tikėjau.

Žinoma, ne taip jau svarbu, kuo tikėjau ir kuo ne. Bet ne man vienam taip atrodė. Brolis Osvaldas pirmadienį, 06.17, pasiklausęs radijo, pasakė namiškiams, kad naujoji vyriausybė būsianti kairiųjų. Mat J. Paleckis buvo liaudininkas. Nesuprato ir Osvaldas, kad Lietuvos vyriausybė jau nebe Kaune, o Maskvoje.

Tik senasis Žagarys suprato, kas darosi. Jis sakė:

– Vėl pasigirs bjaurūs žodžiai: buržujus, buožė, kūlokas, liaudies priešas.

Stankevičiaus kamaroje Ramusis Stankevičius su kitais nagrinėjo didelį straipsnį laikraštyje apie keturis Smetonos sušaudytus komunistus. Iki tol kaime niekas nežinojo apie juos. Iš Ramusio kalbų atrodė, kad jis lyg ir pritaria naujajai valdžiai.

Žagarių gryčioje buvo diskutuojama apie rinkimus į liaudies seimą. Valdžios per spaudą buvo paskelbta, kad kas nebalsuos, tas liaudies priešas. Į pasus, buvo paskelbta, bus dedami štampai apie balsavimą. Na, nesinori dalyvauti toje komedijoje, bet ir valdžiais priešu nesinori būti. Nutarta balsuoti.

Osvaldas Žagarys, sekmadienį parėjęs iš Suvainišio, pasakojo apie rinkimus. Kandidatų pasiūlyta tiek, kiek numatoma seime narių. Galima balsuoti už visus, galima nepatinkantį iš sąrašo išbraukti. Ten buvę kandidatai surašyti į tokius lapelius, panašius į pašto ženklus, kuriuos galima atplėšti. Vienas liaudies seimo kandidatas buvęs žydas, tai Osvaldas kabinoje pastebėjęs, kad ant grindų guli labai daug išplėštų lapukų su žydo pavarde. Išplėšęs ir Osvaldas tą žydą. Ir dar išverstaskūrį Liudą Dovydėną.

Pas sergantį senąjį Žagarį atvažiavo du vyrai su dėže. Mačiau, kaip balsavo. Tie vyrai sako, jei nori, mes užeisime už spintų, nežiūrėsim, kaip balsuoji. O Žagarys sako: visi geri, nėra ką išmesti. Ir tų vyrų akivaizdoje įmetė visą lapą su sąrašu. Vėliau juokėsi: kokie čia rinkimai, jei kandidatų tiek, kiek ir seime narių.

Kai Paleckis ir kiti važiavo į Maskvą, Žagarys pasakė:

– Išvažiavo Lietuvos parduotų...

Tuojau po liaudies vyriausybės sudarymo pasklido įvairiausių gandų. Tai prie Rusijos prijungs, tai kolchozai bus. Įtikinamesnis už kitus atrodė gandas, kad bus panaikinta žemės nuosavybė. Bet liaudies vyriausybės žemės ūkio ministeris Matas Mickis per radiją pareiškė:

– Liaudies priešai skleidžia gandus, kad bus panaikinta žemės nuosavybė. Netikėkite jais!

Toliau įtaigiu, iškilmingu balsu, kaip koks rusų Levitanas šaukė:

– Ūkininkai!!! Jūsų kruvinu prakaitu aplaistyta žemė nebus iš jūsų atimta!

Paprasti buržuaziniai politikai palaukia, kol jų žodžius žmonės pamirš, ir tik tada pradeda elgtis priešingai negu žadėjo. O čia kiek savaičių praėjo, keturios ar mažiau? Žemė iš ūkininkų buvo atimta liepos 22 d.

Liepos pabaigoje Suvainiškyje buvo švento Jokūbo atlidai. Dalyvavau ir aš juose su mama. Išėję iš bažnyčios po pamaldų pamatėme: eina žmonių rikiuotė pro bažnyčią miestelio centro link. Neša raudonas vėliavas, ant kotų pamautas Lenino, Stalino, Paleckio ir kitų galvas. Vėliau vaikščiodami su mama priėjome prie būrio žmonių, kur vienas iš skrynios sakė prakalbą. Keikė buržujus, fašistus, dėkojo raudonajai armijai. Vieni prieina, kiti nosisuka ir nueina. Paklauso žmonės sakinį kitą ir plekš-plekš, ploja. Ne visi, kai kurie. Iki tolei mano nematyti dyvai.

Po to suaugę kalbėjo, kad žygis pro bažnyčią buvo taip suplanuotas, kad kaip tik sutaptų su pamaldų pabaiga.

Mano bendraamžiai Dambrauskiukai vėliau gyrėsi: ir mūsų tėtė ten buvo toje eisenoje. Jie nepraleisdavo progos mane paagituoti:

– Šita valdžia geresnė!

Aš pritardavau. Negi ginčysies.

Kažkurią vasaros dieną aš ir mama nuėjome pas siuvėją jonavietę Stefaniją Daunienę. Kažką man siuvo. Sodybos šeimininkas Viktoras Daunys sirgo, sėdėjo ant lovos. Kilo kalbos apie politiką, naują valdžią. Daunys džiaugėsi nauja tvarka. Ką ten prie Smetonos. Buvo ponai su tūkstantinėmis algomis ir vargšai žmogeliai bakūžėse. Ponams nerūpėjo biednųjų reikalai. Išvardijo, kas buvo blogai. Tų blogumų visada ir visur užtenka, todėl jo žodžiai daugiausia buvo teisingi. Neaiškus galėjo būti tik klausimas, ar dabar jau viskas bus gerai? Ir ar toms blogybėms pašalinti būtini svetimieji, ar negalėjome patys susitvarkyti? Apie tai Daunys nekalbėjo.

Jau nuo pirmųjų savo valdžios dienų bolševikai pradėjo triūbyti apie žemės reformą. Spaudoje rašė: ūkininkas tegu neišgyvena dėl to, kad netenka keletu hektarų žemės. Tarybų Lietuvoje visiems užteks darbo ir duonos! Deja, neužteko, melavo bolševikai. Prireikė Sibire ieškoti ir darbo, ir duonos.

Žagariai turėjo teisę prašyti pridėti žemės. Kažkiek buvo riba, atrodo, kas neturėjo 8 ha, galėjo prašyti. Prašyti ar ne? Prašyme reikėjo nurodyti, iš kokio ūkio pageidauji žemės, ir nurodyti, koks atstumas iki tos pageidaujamos žemės. Zablčiaus dvaro žemės Žagariams nebuvo gaila. Tegu išdalina, seniai taip reikėjo. Kalniečių Sakalausko žemė dar arčiau. Tik nelabai gražu, duokit štai kaimyno žemę. Bet, antra vertus, tai ta Sakalausko Dūdbalė, esanti netoli Žagarių žemės, kaip tik ir buvo ginčytinoje vietoje, toje, kuri, jona- viečių požiūriu, buvo užgrobtą iš Jonavos.

Po svarstymų buvo nutarta: prašysim, gal pridės, gal ne, jei ne mes, tai kiti paims, daugiau 30 ha nepaliks. Kaip galima pridėti žemę nurodytas Zablčiaus dvaras ir Kalniečių Sakalausko ūkis (60 ha).

Rudeniop pavakare ateina bedievis Bakanas. Ar žinote naujieną, jums žemės atmatavo 3,60 ha. Na, žinote, kokia laimė! Bakanas su užsidegimu pasakojo, kad ten viską galima, ir gyvulį paganyti, ir išarti kampą dirvono galima, ir kuro bus, yra krūmų, alksnių, pušelių.

Apsidžiaugė ir Žagariai. Jau taip vargu buvo mažame ūkelyje. Kaip ten toliau bus, bet žemė toks dalykas, tokia vertybė, kokios daugiau įsigyti vargšui žmogui anksčiau nebuvo jokių vilčių.

Bakanas dar pasakė, kad Osvaldai reikia rytoj nueiti dirbti matavimo darbus. Nuėjo, atidirbo.

Žemės pridėjo Žagariams, Dovydėnui, Bakanui, Užkurėliui, Virbalui. Kiti neturėjo teisės gauti, turėjo daugiau negu nustatyta arba neprašė (A. Trainys). Visi sklypininkai žemę gavo iš Zablčiaus dvaro pakraščių. Ariamos ten nebuvo, taip pat ir gero miško. Tik durpyno – balos pakraštys. Sakalausko miškas – bala buvo priskirta prie valstybinio miško.

1938 m. ar 1939 m. mirus paskutinei Zablčiaus dvaro panelei Koscialkovskai, dvarą paveldėjo atvykęs iš Lenkijos žmogus, pavarde Pšitulskis. Kaimiečiai dažniausiai jį klaidingai vadindavo Špitulskiu. Kartu su Pšitulskiu dvare gyveno taip pat atvykėliai iš Lenkijos – pagyvenusio moteriškė ir jos nevedęs sūnus. Kiek žinau, ta moteriškė buvo nevedusio Pšitulskio šeimininkė. Nepatikrintomis žiniomis, Zablčiaus dvaras buvo išdalintas visas, nepaliekant savininkui 30 ha. Nežinau, kada ir kuria kryptimi, iš dvaro išnyko Pšitulskis. Gal reformos metu jo jau nebebuvo. Jo šeimininkę ir sūnų bolševikai išvežė 1941 m. Juos vežamus matė mano brolis Osvaldas.

Naujakuriams buvo duodama ne vien žemė, bet ir tam tikra dalis žemės ūkio inventoriaus, gyvulių. Kad tą pajutę dvarininkai ir buožės neiššvaistytų turto, valdžia dvarams prižiūrėti paskyrė sau ištikimus žmones, vadintus komisarais. Zablčiaus dvarą prižiūrėjo jonavietis Valesis (Valerijus) Žėgliūnas. Ir ne vien dvarams buvo paskirti prižiūrėtojai.

Jie saugojo ir kitus numatytus nacionalizuoti objektus. Tokia vargana įstaigėlė kaip Suvainišio vaistinė taip pat turėjo prižiūrėtoją. Tikriausiai ir žydų parduotuvės.

Kaip matome, būta tvarkos. Ne taip, kaip mūsų laikais, griūvant kolchozams, kai pirminkams buvo rekomenduota: čiupkite, tempkite, naikinkite viską, ką tik galite. Kad po to tie patys grobikai galėtų šaukti: Landsbergis nuplėšė karvidės stogą!

Iš matavimo darbų grįžęs Osvaldas gėrėjosi: Zablčiaus ordinarininkams (kumečiams) atmatavo po 8 ha Jonavos link tokios puikios dirbamos žemės. Auksas, ne žemė.

Zablčiaus dvaro pastatai stovėjo ant kalvos, iškilusios aukščiau už aplinkines vietas apie 30 metrų. Nuo dvaro centro Jonavos kaimo link dirbama žemė lėkštu šlaitu kokią kilometrą tolygiai leidosi žemyn. Koks idealus nuolydis ir kokia nuostabi kviečių žemė!

Bolševikų spauda nuolat rašė, kad reikia naujakurių sklypus projektuoti taip, jog naujų ūkių sodybos nebūtų išsimėčiusios, ribotųsi viena su kita ir kartu su savo likusia nesodybine žeme. Tarkim, dalinama naujakuriams žemė. Kažkur arčiau to ploto vidurio, galbūt prie kelio, suprojektuojama grupė sodybų, o jų šeimininkų žemė būtų aplink tas sodybas. Žemių ribos būtų panašios į voratinklio spindulius ar rato stipinus. Toks sodybų sutelkimas buvo pavadintas grupinėmis sodybomis.

Tokios grupinės sodybos nebuvo koks nors naujas bolševikų išradimas. Jų buvo likusių dalijant rėžinius kaimus į vienkiemius. Pavyzdys – Kalniečių kaimas. Jame buvo trys grupės sodybų. Kaimą skirstant į vienkiemius, niekam nereikėjo nusikelti trobesių, o kiekviena sodyba nebuvo atskirai nuo likusios nesodybinės žemės. Tokia žemėvalda turi privalumų ir trūkumų. Privalumas – grupinė sodyba paprastai būdavo prie kelio ir šalia kitų sodybų. Trūkumas – ganyklos gali būti toli, nepatogu gyvulius prižiūrėti. Kiek kartų per dieną valstietis išeina į kelią ir kiek kartų pas kaimyną? Kartą arba nė vieno. O kiek kartų reikia vaikščioti į ganyklas? Mažiausiai tris. Jei gyvuliai rišami, tai penkis ar daugiau kartų. Todėl kaimiečiai, statydami namus, daugiau orientuodavosi ne į kelius ir kaimynus, o į ganyklas. Taip pasielgė su nedidelėmis išimtimis ir jonaviečiai, išsiskirstę į vienkiemius.

Grupinių sodybų projektavimas ir statyba būtų galėję turėti savo vietą, jei to būtų pagedavę būsimų ūkių valdytojai. Tačiau tokį būdą *rekomendavo* valdžia. O kur baigėsi rekomendacijos ir kur prasidėdavo prievarta, bolševikų laikais atskirti buvo labai sunku.

Mūsų šeimoje pirmasis apie tas sodybas prabilo tėtė:

– Čia jie dėl kolchozų daro!

Tikriausiai taip ir buvo. Bet gyvenimas pakrypo kita vaga. Nežinau atvejo, kad jos būtų įkurtos. Kilo karas, o po jo niekas nei apie grupinių, nei apie kitokių sodybų kūrimą jau

nebekalbėjo. Buvo pagyrimų tiems gavusiems žemės, kurie pasidalinę dvarų patalpas ten gyveno. Kartais buvo užsimenama apie karo sunaikintų pastatų atstatymą.

O 1940 m. tarybų valdžia naujakuriams leido nusipirkti miško statybinės medžiagos trobesių statybai. Siūlė pirkti ne tik tikriesiems naujakuriams, bet ir tiems, kurie buvo gavę žemės priedus. Zablaciaus dvaro žemėje į Jonavos kaimo pusę sukrovė didžiules krūvas sienojų. Ten buvo suprojektuotos grupinės sodybos. Naujakuriai prisipirko rąstų ir susivežė trobesių statybai.

Mūsų namiškiai svarstė – pirkti, nepirkti. Būsima kaina nebuvo žinoma. Statybos nebuvo planuojamos, todėl pasielgta kompromisiškai. Užsisakytas vienas kietmetris rąstų. Dėl viso pikto. Siūlo – reikia imti. Buvo parsivežti du rąstai. Kaina buvo prieinama, nebrangu. Po karo, užėjus sunkiam laikui, tie rąstai buvo supjauti ir sunaudoti malkoms. O Užkurėlis buvo maksimalistas. Nežiopsojo, užsisakė aštuonis kietmetrius. Visus rąstus supjovė į lentas ir ruošėsi statyti klojimą. Bet ir jo gyvenimas pasisuko kitaip. Po karo tas lentas pardavė.

Panemunio valsčiuje žemes naujakuriams dalino jonavietis A. Spaičys. Jis buvo žemės komisijos pirmininkas. Sklypo skyrimo Žagarių šeimai kopija pateikiama knygos viršelyje.

Kažkada, jau po išvadavimo, Žėgliūnai ant savo klojimo lentų sienos raudonais dažais spaudos raidėmis užrašė „ŠALIN KRUVINASIS FAŠIZMAS!“.

Ar galėjo tada Žėgliūnai numatyti, kad komunizmo aukų Lietuvoje bus tūkstančius kartų daugiau negu „kruvinojo fašizmo“, kaip tada vadino Smetonos valdžią? Tai ne vaizdingas posakis. Kas netiki, tegu paskaičiuoja.

1941 metų vasarą užėjus vokiečiams, tą užrašą Žėgliūnai grandė, bet pėdsakai liko. Tas klojimas dabar stovi Daržapievės vienasėdžio šeimnininko D. Čižiūno sodyboje. Dar ir 2003 m. yra buvusio užrašo žymių.

Vasaros pabaigoje pasigirdo žinia: Dambrauskas stoja į partiją. Užpildė reikiamus popierius ir padavė prašymą, kur reikia. Jau padavęs dokumentus Dambrauskas, eidamas gulti, žegnojasi. Žmona jam sako:

– Na, ką gi tu, mano žmogeli, besižegnoji, juk žinai, kokį prašymą padavei.

Dambrauskienė buvo religinga, tai nebuvo priekaištas už žegnonę, bet už tai, kad stoja į bedievių partiją.

Dambrauskas nepriklausomybės metais buvo nepastovus. Čia, žiūrėk, draugauja su bedieviais, keikia valdžią, giria rusus. Praeina pusmetis, metai, žiūrėk, Dambrauskas jau apsilkęs baltą kamžą, neša baldakimo „koją“ procesijoje aplink bažnyčią. Idėjiniams komunistams tai buvo nepriimtina. Ne veltui Užkurėlis pirmą kulką, atėjus bolševikams, žadėjo Dambrauskui.

1940 m. pradžioje pagėręs Dambrauskas ėjo iš kažkur namo. Paėmė jį pavežti du Klingių gudai (vietiniai rusai), važiuojantys rogėmis, traukiamomis arklio. Tada gudai jau buvo įdrįsę, rusų kariuomenė jau buvo Lietuvoje. Sumanė pasityčioti iš Dambrausko. Klausia:

– Ar pažįsti Stalinu?

Dambrauskas buvo ambicingas, nuolankaus atsakymo gudai nesulaukė. Jis jiems atrėžė:

– Šiku aš ant jūsų Stalino!

Gudai puolė Dambrauską, išvertė iš rogių, primušė ir paliko vidury apsnigto lauko.

Taigi Dambrauskas nebuvo nusipelnęs tapti šlovingos partijos nariu. Ir netapo. Išsijoją jį, kaip vaizdingai išsireiškė Jonas Stankevičius. Vietiniai komunistai jonaviečiai žinojo Dambrausko nepastovumą, gal ir ši, paskutinį anekdotinį, o komunistams labai jau baisų Dambrausko nuotyki.

Vėliau Dambrauskas nutilo, susigūžė. Kai atėjo vokiečiai, jis jau buvo aiškus liaudies priešas. Toks jis ir liko per visus tarybų valdžios metus, nebesiblaškę iki pat mirties 1966 m. Buvo uolus katalikas, pokario metais laukė karo ir Lietuvos išvadavimo. Nesulaukė...

Kaimiečiai, ypač jaunimas, nebuvo abejingi pasikeitimams. Ramus, vienodas gyvenimas nusibosta. Dabar naujovių buvo per akis. Na, kad ir dainos: „Katiuša“, „Suliko“, „Trys tankistai“, „Jeigu karas rytoj“ ir kt. Jos nebuvo priešišškai sutiktos. Jaunuoliai rašėsi jas į dainų sąsiuvinius, bandė dainuoti.

Kartą kaimynas Branis (Bronius) Stankevičius, atėjęs pas mus, su entuziazmu ėmė pasakoti apie profsajungas. Įdomu, negirdėta. Liko tik klausimas, kaip į jas įstoti.

Rudenį mokytoja Ladygienė organizavo rusų kalbos kursus. Klausytojų atsirado. Tarp jų ir iš Jonavos – Branis Stankevičius ir Petras Žagarys. O pradžios mokykloje mokytoja Ladygienė taip uoliai agitavo mažuosius mokinius, kad dauguma jų įstojo į pionierių organizaciją.

Vieną rugsėjo dieną Branis Stankevičius pasakojo Žagariams, koks laimingas Stuoka. Sėja rugius abiem rankomis (ne visi taip mokėjo) ir gieda „Internacionalą“. Giesmei į tak-tą žingsnis ir rugių sauja į žemę. Stuokiukai vaikščiojo pakiemiais ir siūlė pirkti bolševikinės propagandos brošiūras apie partiją, MOPR, Leniną ir dar kitokius paistalus.

1940 m. rudenį gavome laišką nuo dukters ir sesers Bronės, gyvenusios Kaune. Ji rašė (cituoju iš atminties): „Dabartinė santvarka man patinka. Prie Smetonos tai svarstė svarstė, projektavo projektavo, kokius namus darbininkams statyti, vieno aukšto ar dviejų, mūrinius ar medinius, bet pastatyti tai nieko nepastatė. Dabar eina didžiulės statybos namų darbininkams. Tik propaganda kiek įkyri. O šiaip tai viskas gerai. Kad trūksta prekių, tai irgi nieko baisaus. Tas reikia, kad mums nepritrūks darbo.“

Kaimiečiai Jonavos Žagariai laiško turiniui nepritarė, bet savo šeimos narės nepasmerkė.

Po kokių 20 metų, jau gyvendamas Kaune, parodžiau seseriai keletą mūrinių lūšnų aukštuosiuose Šančiuose, netoli dabartinės III ligoninės, ir pasakiau, kad štai čia tavo išgirtieji namai darbininkams. O ji sako, nežinojau, tai taip ir rašiau.

Taigi bolševikų valdymo pradžioje vieni buvo laimingi, kiti sėdėjo ir tylėjo, laukė, kas bus. Nebuvo ne tik priešiškų veiksmų, bet ir kalbų prieš naująją tvarką daug nesigirdėjo.

1940 m. rudenį kilo suaugusių beraščių mokymo vėjus. Kiek rašalo dėl to išlieta, kiek burnų išaušinta! Bet tą mokymą buvo sunkiau įgyvendinti negu žemės reformą, todėl tik tos propagandos ir užteko. Laikraščiai rašė: 80 metų senutė pareiškė norą mokytis! Buržuazijos valdžia laikė žmones tamsoje, nes tamsius lengviau valdyti. Tik dabar tarybų valdžia susirūpino ne tik materialine darbo žmonių gerove, bet ir jų švietimu, kultūra! Mirgėte mirgėjo laikraščiuose žinios: tame valsčiuje pareiškė norą mokytis 200–500 žmonių. 70, 75 metų ir vyresni žmonės siekia šviesos!

Lietuvių kalbos mokytojas, šioks toks literatas Vytautas Eidukaitis parašė eilėraštį „Beraščio dienos“, kuris buvo išspausdintas „Valstiečių laikraštyje“ 1941 04 11. Jame, be kita ko, buvo rašoma:

*Nebereikės tikėti gandams nei liežuviams,
Laikrašty surasi kaip yr iš tiesų.
Daugel daugel meni vis klaidintas buvęs,
Jausdams didžią laimę, praregėsi tu.
Jau šimtų šimtai į mokslą veržias.
Turime atvertas į šviesą duris.
Viską pasiimsim ko mus širdys trokšta,
Ir laisvoj tėvynėj beraščių neliks!*

Per kaimusėjo žmonės, surašinėdami mažaraščius, beraščius. Pas Žagarius atėjo Petras Žėgliūnas, tas berankis. Jaunieji Žagariai buvo raštingi, tėvas – taip pat. Abejonių kilo dėl motinos. Skaityti moka gerai, rašo sunkiai. Įtraukė į sąrašą, priskyrė prie mažaraščių.

Petras atėjo pasirišęs raudoną kaklaraištį. Išeidamas pasakė ne įprastą „sudiev“, o pirmą kartą mano išgirstą „viso labo“. Sudiev reiškė su Dievu, todėl Petruui tas žodis buvo nepriimtinas.

Mano teta Stefanija Žagarytė kažkur sužinojo, kad vietoj dar gana dažno „garbė Jėzui Kristui“ ir atsakymo „per amžius, amen“ dabar reikia sveikintis:

– Dievo nebėr!

Atsakymas:

– Jo ir nebuvo.

Buvo paskelbta, kad bus samdomi mokytojai tiems beraščiams mokyti. Pasižiūrė Petras Žagarys, gimęs 1924 m., šešių skyrių išsilavinimo, ir Branis (Bronius) Stankevičius, gimęs 1925 m., keturių skyrių išsilavinimo. Valdžios atstovai sutiko priimti būsimus mokytojus, tačiau nuo kada reikės pradėti dirbti ir kokią algą mokės, nepasakė. Tie būsimi suaugusiųjų mokytojai buvo vadinami kultūrmiečiais. Propaganda kurį laiką pūtė tą burbulą, bet pamažu tas burbulas bliūško, kol visai sunyko. Nebuvo girdėti, kad kur nors kas nors Lietuvoje būtų mokę rašto suaugusiuosius. Rusės, elgetavusios pokario metais, pasakojo, kad toks vėjus buvęs ir pas juos. Ten buvę ir pamokos, bet greit viskas pakrikę. Bolševikams išvadavus Baltijos valstybes, sienos tarp jų ir su Rusija nebuvo panaikintos, bet dar labiau sustiprintos. Saugoti tokią sieną pasišovė Jonavos kaimo gyventojas Antanas Stuoka, įsidarbinęs pasienio milicininku.

Žiemos pradžioje buvo pašaukti į Rokiškį du Jonavoje gyvenę partiniai: Stuoka ir Užkurėlis. Kiti partiniai gyveno tuomet ne Jonavoje (Pranas Žėgliūnas) arba buvo nežinomi jonaviečiams. Kokia ten proga juos kvietė, neaišku, gal paprastas partinis susirinkimas, o gal ir kas nors svarbesnio.

Kaip tyčia tą dieną buvo labai baisus oras. Apskritai 1940–1941 m. žiema buvo labai šalta, panaši į praėjusią 1939–1940 m. žiemą, taip pat į būsimą 1941–1942 m. žiemą. Šalta buvo ir tą minėtą dieną, bet šaltis – pusė bėdos. Blogiausia, kad jau prieš tai buvo užpustyti keliai, o tą dieną, kaip kaime sakydavo, buvo dar ir velnių veselijos – baisi pūga su lediniu vėju. Tokių dienų per gyvenimą mačiau tik kelias. Tokiomis dienomis leistis į kelionę, gana netrumpą – 30 km su arkliu buvo pavojinga. Arklys gali neištverti, o ūkininkui jis buvo kartais brangesnis už žmogų. Iš dviejų kviestųjų nė vienas nesiryžo važiuoti, bet žmogus pakelia daugiau už gyvulį. Stuoka, labai uolus komunistas, į Rokiškį nenuvyko, o Užkurėlis išėjo vidurnaktį pėsčias ir laiku pasiekė Rokiškį.

Rudenį kaimiečius pritrenkė pranešimai apie didžiules prievoles valstybei. Tokiems kaip mažžemiai jonaviečiai pyliavos, nors buvo didelės, bet pakeliamos. Didžiažemiams skyrė tiek, kad kilo klausimas – būti ar nebūti.

Žagariai, neseniai besidžiaugę žemės priedu, pradėjo galvoti, kas geriau – ar mažame sklypelyje būti savininku, ar didesniame – pusininku. Pieno prievolė tarybų valdžiai Žagarių ūkiui buvo 400 litrų. Už tiek pieno Smetonos laikais galima buvo sumokėti visus mokesčius valdžiai. O juk pienas tebuvo viena prievolių. Sunkiausia buvo išpildyti grūdų pyliavą. O kur dar visa kita? Kur mokesčiai pinigais? Už prievoles mokėjo kapeikas. Jų vertės galima buvo neskaičiuoti.

Pasigirdo gandy, kad beraštis Užkurėlis išeina į teisėjų kursus. Taip pat ir apie Joną Vir-

balą, kuris buvo baigęs pradinę mokyklą, taigi raštingas. Tokius raštingus tarybų valdžia pasišovė išmokyti prokurorais. Jonaviečiams buvo nesuprantama, kaip mažaraštį žmogų, nebaigusį net pradinės mokyklos, per keletą mėnesių gali išmokyti dirbti teisėju. Juk Užkurėlis ir po tų kursų, kada iš rusų armijos rašė žmonai laiškus, vidury žodžio rašydavo didžiąją raidę. Na, bet užtat buvo atsidavęs partijos karys. Tai – viena. Antra – mokymosi kursuose gaudavo po 800 rublių mėnesio stipendiją. Stebuklai žydų bažnyčioje! Kur ir kada tiek galėjo uždirbti jonavietis? Tiesa, pinigų vertė buvo kritusi, nepalyginsi su litais. Tiesa, parduotuvės buvo apytuštės. Bet šitiek pinigų!

Kartą Užkurėlis parvažiavo namo diena kitai iš tų kursų. Galvą, galvą jam skauda, guodėsi Užkurėlienė kaimynėms. Ten ir žmogui su išsilavinimu galėjo galvą skaudėti. Per tris ar keturis mėnesius išmokti visus teisės mokslus!

Tuo metu, kai Užkurėlis buvo parvažiavęs iš Kauno, pas Užkurėlius viešėjo Žagarienė. Ji pasipasakojo, kaip Naujasodės Daunienė ir jos duktė skriaudė Žagarių Petrą, tarnavusį 1940 metais pas jas už pusberni. Jaunosios vyras Smetonos laikais tarnavo pasienio policininku. Už tai dabar buvo apšauktas liaudies priešu, ėjo kalbos apie būsimą žemės atėmimą (tokiems palikdavo tik 5 ha) ir turto konfiskavimą.

Pinigų vertė per 1940 m. smarkiai krito. Kiek suderėta samdiniui vietoj litų gavus rublius, būtų didelė skriauda. Nauja valdžia numatė priedus prie sutartų algų, kad būtų kompensuotas pinigų vertės kritimas. Tos moterys buvo Žagarienės giminaitės. Esant geriems santykiams, gal Žagariai ir nebūtų reikalavę tų priedų, bet ten jaunuoliui buvo kančių keliai. Gal dėl tų vargo metų Petras ir mažo ūgio liko. Pareikalavus sumokėti valdžios nustatytus priedus, šeimininkės tiesiog pasiuto. Pradėjo koneveikti, grasinti, šmeižti patį Petrą ir visus Žagarius.

Tai nebuvo Žagarienės skundas Užkurėliui. Tiesiog ji guodėsi kaimynėms, senajai ir jaunajai Užkurėlienėms, o Užkurėlis girdėjo. Jam užvirė kraujas:

– Šito negali būti! Reikia daryti tvarką! Ar nori, Žagarien, jų čia tuoj neliks!

– Kaipgi neliks? – nesuprato Žagarienė.

– Va taip, iškeliaus ne tik iš Naujasodės, bet ir iš Lietuvos! – piktai kalbėjo Užkurėlis.

– Na, kaipgi iškeliaus? Kur jos pasidės? – vis nesuprato Žagarienė.

– Tu, Žagarien, daug žinok, mažai kalbėk. Atsidurs ten, kur baltosios meškos. Nesuk dėl to galvos. Tik sakyk, ar nori.

– Na, ką tu kalbi, kaimyne. Aš ne dėl to kalbėjau. Skriaudė, tai skriaudė vaiką, bet aš keršto nenoriu.

– Tik sakyk, ar nori. Pagalvokit, pasitarkit namuose. Jeigu norėsit, bus, kaip sakiau.

Tik man pasakykit, o aš jau žinosiu, ką padaryti. Jeigu tik norėsit! – primygtinai siūlė Užkurėlis.

Parėjusi namo Žagarienė papasakojo, ką siūlė Užkurėlis. Niekas iš Žagarių rimtai nepažiūrėjo į šį pasiūlymą. Viena, dėl to, kad Užkurėlio kalbos atrodė kaip kažkokie paistalai, fantazijos be realaus pagrindo. Antra, nėra reikalo keršyti. Pabaigė tarnybą Petras, kas buvo, tai buvo, tegu jos pasikaria tos bobos. Tik po 1941 m. birželio 14 d. Žagariai supratė, ką siūlė Užkurėlis...

O kursus Užkurėlis baigė. Buvo paskirtas teisėju Rokiškyje ir dirbo juo iki karo su vokiečiais pradžios. Užkurėlio žmona likosi gyventi kaime. Pasiilgusi vyro, važiuoja ji į Rokiškį. Nors pinigų turi kaip šieno, bet dailių kelnaičių – ne. Tik naminės, drobinės. Jau nebebuvo jų, tų kelnaičių, parduotuvėse. Eina pas kaimynę Bakanienę skolintis:

– Kaipgi aš su tokiam didelem ponam gulesiu su negražiom kelnėm, – aiškina kaimynei latviuodama.

Kaimas gyveno įprastą gyvenimą, išskyrus tai, kad ištuštėjo parduotuvės. Smetonos laikais jau niekas nebevilkėjo drobinių, namuose austų baltinių. Pirko arba medvilninių audinių (drobele vadinamą) ir iš jo siuvo, arba gatavus trikotažinius baltinius. 1941 m. nebeliko nei audinių, nei trikotažo. Pamažu pradėta grįžti prie naminių lino audinių.

Vieną 1940–1941 m. žiemos dieną lankiausi pas draugą Jonavos kaime, kiek vyresnį Daną Liolį, 1945 m. sausį bolševikų nušautą. Vaikai gal ir uoliau už suaugusiuosius nori pasirodyti vienas už kitą pranašesni. Neprisimenu, kokia proga Danukas nusivilko viršutinį apdarą. Pasimatė drobiniai, namie austo audeklo baltiniai. Radinys, galima pasijuokti iš Danuko:

– Ė-ė, tavo baltiniai drobiniai!

– Greit ir tu tokius nešiosi, nesidžiauk! – buvo atsakymas.

Aš nenusileidau:

– Nenešiosiu, matysi!

– Nešiosi kaip ponas...

Ir toliau panašiai.

Mano gynyba rėmėsi tuo, kad šeima Mainėivose Samuilo Antonovo, paprastai vadina mo Samuška, parduotuvėje buvo aptikusi trikotažinių, trumpomis rankovėmis baltinių. Keletą jų nupirko. Šių laikų žmogui tuojau kils klausimas, kodėl ne daug, o tik keletą? O iš kur pas kaimietį pinigai atsargoms pirkti? Naiviai maniau, kad tų baltinių pas Samušką bus, lyg ne tarybų Lietuvoje būtų buvusi ta parduotuvė.

Samušką bolševikai išvežė į Sibirą 1941 m., o aš apsilvilkau drobinius baltinius vėliau, gal jau vokiečiams išvadavus.

Dar nepriklausomoje Lietuvoje vyriški Šiaulių „Bato“ brangiausi batai kainavo 16 litų. Dabar vyriški batai kainavo 200 rublių, o darbininko uždarbis mieste buvo apie 300 rublių per mėnesį.

Žiemą Petras Žėgliūnas ėmėsi organizuoti jaunimo vakarą. Jame turėjo būti suvaidinta saviveiklininkų kaimo artistų pjesė. Pjesę imta repetuoti iš eilės kiekvieno artisto gryčioje. Kartą buvo repetuojama ir Žagarių gryčioje, nes Petras Žagarys buvo vienas tarp tų artistų – Dano Čižiūno (Daržapievės), Joanos Daunytės (vėliau Bulovienės), Felicijos Liolytės ir kitų. Pjesė buvo lyg ir tarybinė, bet dar labai silpnai idėjiška. Vakaras įvyko Vilkolių mokykloje.

Bolševikų propaganda pūtė dar vieną labai didelį burbulą. Buvo triūbijama, kad Lietuva atsilikusi nuo kitų broliškų respublikų, reikia jas vytis. Nebuvo įvardijama, kokiose srityse tas atsilikimas ir kiek esame atsilikę. Būtų pravertusi statistika, kai kurie skaičiai, bet jų nebuvo. Atsilikusi, ir viskas. Nejaugi visose srityse? Ekonomikos, kultūros, švietimo, moralės?

Dabar visi žino, kad ekonomiškai esame atsilikę. Tam įrodyti nereikia propagandos. Tą žino visi, o kas netiki, gali patys nuvažiuoti į Europos Sąjungos šalis ir susidaryti nuomonę apie tenykštį gyvenimą. Bet europiečiai pripažįsta ir Lietuvos pirmavimą kai kuriose srityse. Pvz., Lietuva moka daryti gražius kryžius, sugeba rengti dainų šventes. Tuos gebėjimus pripažino ne tik Europa, bet ir visas pasaulis.

O bolševikai tik būgnijo: atsilikusi, atsilikusi Lietuva. Na, atidarykit sieną, leiskit apžiūrėti tuos laimėjimus, nereikės nė propagandos...

Osvaldas Žagarys, sužinojęs iš Panevėžyje besimokančio brolio Romualdo, kad ten organizuojami kursai statybos darbų dešimtininkams, įstojo į juos, palikęs tėviškėje gaspadoriumi Petrą. Apsilankęs Jonavoje Osvaldas pasakojo, ką matęs.

Rusai kariškiai vedė per Panevėžio miestą atvykusius iš plačiosios tėvynės į kariuomenę naujokus. Pasakojo: tokių ubagų gyvenime nemačiau. Lietuvos ubagai, su jais lyginant, atrodo kaip ponai. Baisu žiūrėti. Iš kur jie ir ištraukė tokius baises skudurus. Lietuvoje tokių skudurų iš viso nebūna, tokius žydui parduoda. Kojos skudurais apvyniotos, vienas batas toks, kitas kitoks. Batai kiauri, išsižioję, virvagaliais suraišioti. Viena pirštinė vienokia, kita kitokia. Visi rūbai ne tik lopyti perlopyti, bet dar ir kiauri. Tokios ubagystės paaiškinimas: naujokų rūbus valdžia negražinamai paimdavo. Po tarnybos kareiviai į namus grįždavo uniformuoti.

Dar pasakojo, kaip valgykloje matė valgantį rusų karininką. Matyt, nemokėdamas naudotis peiliu ir šakute su tais įrankiais prispaudžia mėsą prie lėkštės, pasilenkia ir – am, kanda! Apsidairo įtariu žvilgsniu ir vėl tą patį kartoja.

Būtų kas nors kitas pasakojęs, būtų galima ir suabejoti, bet Osvaldas – ne melagis. Ir ne liaudies priešas. Netgi šiek tiek pažangus buvo Smetonos laikais.

Taigi žmonių ubaginimu Lietuva buvo atsilikusi. Bet ar vertėjo vytiš?

Viską vainikavo žmonių vežimas birželio mėnesį. Niekas to nesitikėjo. Nepriklausomos Lietuvos spaudoje apie tokius bolševikų įpročius nebuvo parašyta nė vieno žodžio. Todėl šeimos, kurioms grėsė tremtis, tam buvo visiškai nepasiruošusios. Net ir perspėti būsiami tremtiniai nemokėjo elgtis. Niekas negalvojo, kad represijos gali paliesti visą šeimą. Daugeliu atvejų pasislėpė tik vyrai – šeimos galvos. Išvežus šeimas, tokie vyrai ėjo pasiduoti – juk šeimą veža, kaip nuo jos atsiskirsi. Bet jie nežinojo, kad šeimos galvos, vyrai, buvo atskiriami ir keliavo į lagerius, o šeima – atskirai į „laisvą“ tremtį.

Iš Jonavos neišvežė nieko, bet sukrėtimas buvo didelis. Kai kurie simpatizavusieji naujai tvarkai keitė savo pažiūras.

Birželio 21 d., šeštadienį, mes su mama nuėjome pas siuvėją Daunienę. Apie siuvinį nebuvo kalbama, nes išgirsta baisi naujiena. Vėl veš žmonės. Iš Jonavos numatyta išvežti penkias šeimas. Veš Liolį, Vaškevičių, Janevičių, Dambrauską ir... Spaičį.

Žinia apie Spaičio (juo labiau kitų) būsimą trėmimą nepasirodė neįtikima. Tuo metu žmonės būtų patikėję ir tuo, kad galimi dar beprotiškesni, nežmoniškesni bolševikų veiksmai.

Bet jei iš tiesų Spaičys buvo priskirtas prie liaudies priešų, tai būtų dar vienas argumentas už jo įtariamą narystę partijoje. Ceremonija įprasta: už ereziją išmetė iš partijos, o toliau seka susidorojimas. Šiandien jau negaliu tiksliai neklysdamas atkurti, kaip buvo aiškinama žinios kilmė. Atrodo, kad Daunienė sakė sužinojusi iš kaimynės Onos Vaškevičienės. O Vaškevičienei šią paslaptį išdavęs vienas jos giminių Dzikavičių. Dzikavičiai, tėvas ir keli sūnūs, buvo komunistai. Tas, kuris Vaškevičienei sakė apie būsimą vežimą, buvo kažkoks valdžios pareigūnas. Jis buvęs trumpam užvažiavęs dviračiu pas Vaškevičienę ir ten pasakęs tą baisią žinią.

Moterys verkė, gailėjo kaimynų, Daunienė sakė – reikės pranešti, tegu ruošiasi.

Einant namo padirviu, Samanynės pakraščiu, mes su mama pamatėme pabaly ganantį karves mano draugą Liolio Danuką. Mama sustojo, užkalbino. Žiūrėdama į jį gailiu balsu kalba:

– Ar žinai, Danuk, sako, vėl žmonės veš... Ir iš Jonavos veš penkias šeimas. Tik dar nežino, kurias...

Matėsi, kad Danukui ta žinia pasirodė neįdomi. Vargšas mano draugas Danukas...

Kaip galėjo būti su tuo vežimu? Kad buvo ruošiamasi vežti daugiau, galima patikėti. Juk rusai ruošėsi karui, rengėsi pulti Vokietiją, todėl reikėjo išvalyti užnugarį. Literatūroje

yra nuorodų, kad iš tiesų buvo planų tęsti lietuvių trėmimus. J. Mikelinskas [56, 278 p.] cituoja M. Biržišką: „Lietuvių kantrybė plyšo 1941 m. birželio mėn., maskoliams suėmus keliasdešimt tūkstančių Lietuvos gyventojų ir juos išvežus į Kazachstaną, kitas TSRS sritis bei *paaiškėjus, jog parengta dar du, dar didesniu suimtųjų ir išvežtųjų asmenų sąrašu*, kuriuos sudarant nemažai svėrė žydai (partiečiai ir pareigūnai)“ (išskirta autoriaus).

Yra ir daugiau panašių nuorodų dabartinėje literatūroje [57, 213 p., 58]. A. Marčiulaitis [59] rašo, kad antrasis trėmimas buvo suplanuotas birželio 27 d. Vokiečių okupacijos pradžioje apie tai buvo daug rašoma. Netikėti nebuvo pagrindo. Nepaisant to, tenka abejoti, ar tiek daug žmonių galėjo būti numatyta išvežti iš vieno Jonavos kaimo.

Po apsilankymo pas Daunienę rytojaus dieną, sekmadienį, birželio 22 d., išgirdome žinią apie karą. Sergančiam tėvui Žagariui prie lovos laidais buvo nuvestos radijo ausinės. Jis mokėjo rusiškai ir pasakojė šeimai, ką skelbia Maskva. Kaunas ar jau tada, ar vėliau, nutilo.

Savaitės pradžioje Žagarius ir kitus kaimyno vyrus išvarė Sipelių–Miliūnų link, kur melioracijos griovius lyg ir norėjo paversti prieštankiniais. Vieną griovio šlaitą reikėjo nukasti statmenai. Kasė tris dienas. Vėliau kasimas liovėsi, nebevarė.

Niekas neinformavo apie situaciją. Ar rusai traukiasi, ar eina pirmyn? Jei traukiasi, reikėtų bunkerį įsirengti.

Savaitės vidury per radiją išgirdau: „<...> bolševikų teroro iškankinta, skelbia...“

– Kaunas, Kaunas kalba! – surikau.

– Ką tu čia paistai? Koks Kaunas? Kaunas tyli.

– Na, imkit ausines, klausykit!

Tai buvo Lietuvos nepriklausomybės deklaracija. Atsišaukimas, laikinosios vyriausybės sudėtis, himnas, patriotinės, kariškos dainos. Viena jų:

Marš, marš, marš pilnu šuoliu,

Lenkai šalį mūs užpuolė,

Marš, marš pirmyn!

Paaiškėjus, kad rusai traukiasi, pradėta kasti bunkerį. Buvo nurauta dalis buročių. Šalia griovio pradėta kasti duobė. Įėjimas bus iš griovio. Žagariams kasant bunkerį, šiaurėje, Latvijoje, pasigirdo šaudymas. Kaleno kulkosvaidžiai, poškėjo šautuvai.

Vėliau paaiškėjo, kas ten šaudė. Tarybų valdžios veikėjai su šeimomis traukė palei Lietuvos sieną į rytus. Juos apšaudė latvių partizanai. Komunistai vyrai liepė savo šeimoms važiuoti toliau, o jie pamokys tuos išsišokėlius. Latvių sukilėliai suplikė tuos bolševikus, tik pavieniams pavyko pabėgti.

Įvykiai vystėsi taip greitai, kad Žagarių bunkeris liko nebaigtas.

Ankstų penktadienio rytą, dar neprašvitus, Stuoka pasikinkė arklį, susikrovė būtiniausius daiktus, susodino į vežimą žmoną, vaikus ir išvažiavo. Griškėnas slapta žiūrėjo ir stebėjosi, kas čia darosi, kur Stuoka važiuoja, kol suprato – bėga. Ar nepadegs savo ar kaimynų namų atsisveikindamas?

Prieš pietus Griškėnas pamatė Stuoką grįžtantį. Kodėl sugrįžo, ar rusai nepriima? Vėliau paaiškėjo: Stuoka nuvažiavo iki Neretų ir rado ten vokiečius. Kur nubėgsi?

Popietę iš kaimynų parėjo teta Stefanija Žagarytė. Ji pranešė džiugią žinią: vieškeliu Suvainiško link jau važiuoja vokiečiai. Dovydėnas buvo Vilkoliuose. Vokiečiai jį pavaišino cigaretėmis ir romu (sakė „davė rumo“).

10 skyrius ✎ VOKIEČIAI IŠVADUOJA

PIRMOSIOS DIENOS

Kaip ir dauguma lietuvių, jonaviečiai manė, kad grįžo laisvė. Juk paskelbta nepriklausomybė. Grįžo į tarnybas Smetonos valdininkai. Po kaimus dviračiais važinėjo ginkluoti vyrų su baltais raiščiais ant rankovių. Juos vadino partizanais. Jonaviečių tarp jų nebuvo.

Sienos su Latvija neliko. Įdomu, nauja, reikia važiuoti pasižiūrėti Latvijos. Du jaunuoliai, Jonavos Žėgliūnas Antanas ir Daržapievės Čiziūnas Danas, sužinoję, kad kelias į Latviją laisvas, dviračiais susiruošė paekskursuoti. Nuvažiavo į Neretas. Grįžtant Suvainiškyje sulaukė partizanai. Kur važiuojate, ko ieškote? Ar gyventi nusibodo, tik vakar, už vakar frontas persirito?

Danas Čiziūnas 1940 m. rudenį buvo įstojęs į komjaunimą, bet dėl jaunatviško nerimtumo grėsi komjaunuoliška nuobauda. Didelis komunistų veikėjas Pranas Žėgliūnas, iš Kauno parvažiavęs dienai kitai į tėviškę, patarė Danui išstoti iš komjaunimo. Išstojo. Pačiu laiku!

Dano draugas Antanas Žėgliūnas buvo komunistų Žėgliūnų Prano, Valerijaus, Petro brolis. Nebuvo ir jis koks liaudies priešas. Nežinau, ar jis buvo kuo pasižymėjęs 1940–1941 m., bet po karo buvo skrebas Pandėlyje.

Tarp partizanų atsirado Dano Č. pažįstamų. Užtarė, paleido. Antaną Ž. partizanai pasi-liko. Po dienos kitos paleido ir jį.

Areštantus partizanai uždarydavo kažkurio Suvainiško miestelio gyventojų (Galvanusko?) pirtyje. Vieną dieną teta Stefanija papasakojo, kaip į tą pirtį naktį atėjo velniu persirengęs vienas tuo metu valdžią turėjusiųjų ir ėmė suimtus bolševikus mušti bizūnu. Žagariai vargšų komunistų negailėjo, juokėsi. Na, ir ko jų gailėti. Prisidirbo.

Vieną vakarą senoji Stankevičienė, Branio motina, apsilankiusiai Žagarienei pripasakojo baisių dalykų. Girdėjau tą pasakojimą ir aš. Ką padarė bėgdami bolševikai Juodupėje! Nupjaustytos žmonėms nosys, ausys, išpjauti liežuviai, išbadytos akys. 13 žmonių nukankino! Tikri išsigimėliai, žvėrys taip nedaro. Apie Juodupės kankinimus ir budelius 1989 m. rašė spauda [60].

Pasakojimai apie žudynes sklido su vis baisesnėmis detalėmis. 1941 m. spaudoje pasirodė straipsnių apie kankinimus Panevėžyje, Rainiuose. Jonavoje komunistų niekas nebedrįso ginti. Juos užjaučiančių gal ir buvo, bet kalbėti, užtarti – na jau ne. Viena, buvo

pavojinga prisipažinti esant tokiam. Antra, ką gi buvo galima apie juos, komunistus, pasakyti gero, jei tokie darbai. Tokių Lietuvoje iki tol nebuvo. Net ir rašytojai apie tokius kankinimus pekloje neminėdavo. Velniai tokių kankinimų turbūt nesugeba sugalvoti.

Jau vėliau, vasaros pabaigoje, Stankevičiaus Branis buvo Žėgliūnų kalvėje. Broliai Žėgliūnai meistrauja, kalbasi su Braniu. Petras Žėgliūnas pasakoja:

– Mūsų kačiokas, kai pagauna pelę, tai tyčia paleidžia, ta bėga, jis capt, pagauna, vėl paleidžia, vėl pagauna. Tol kankina, kol pelė nusibaigia, tik tada suėda.

– Kaip koks bolševikas, ha-ha-ha! – nusijuokė Branis.

Žėgliūnų juokas neėmė. Šiauštis, sakyti ką nors prieš irgi nedrįso. Teko patylėti.

Praslinkus maždaug 45 metams nuo Juodupės „mėsininkų“ darbo, kitame Lietuvos krašte, dirbant Bابتuose, teko sutikti vieno iš nukankintųjų, Vlodo Kalpoko, sūnų Osvaldą Kalpoką. Osvaldas pasakojo, kad jo tėvui buvo išrėžti nugaroje trys diržai – nulupta oda. Nukankinto Vlodo Kalpoko brolis, Osvaldo dėdė Kazys Kalpokas, 1944 m. ir vėliau buvo garsus partizanų vadas, vadovavo 1944 12 12 Panemunio paėmimui. Osvaldo žodžiais, jis į kovą su bolševikais ir išėjęs daugiausia kerštaudamas už brolių. Buvo už ką keršyti!

Artimiausi, žinomiausi jonaviečiams 1941 m. partizanai buvo broliai Petras ir Jonas Virbalai iš vadinamųjų miško Virbalų vienasėdžio. Kartą ginkluoti broliai važiavo dviračiais per Jonavą. Sustojo prie Stankevičiaus namų ir susėdo ant griovio krašto su jonaviečiais Romu ir Jonu Stankevičiais, su Dambrausku. Ten buvau ir aš. Virbalai kalbėjo išdidžiai. Keikė buvusią valdžią, žadėjo sutvarkyti visus apylinkės bolševikus. Dėl vokiečių pergalės neabejojo. Tuoju ir Maskva bus paimta.

Pirmojoje liepos pusėje Čedasuose buvo Apvaizdos atlydai. Ten pamačiau, kad partizanai nešioja jau ne baltus, o geltonus raiščius. Dambrauskas tą pasikeitimą komentavo taip:

– Juos prasijoję. Visų nebereikia. Daugumą nuginklavo. Nedaug paliko ir jų juostas pakeitė.

Įtariu, kad tie likę su geltonomis juostomis galėjo būti pavadinti pagalbine policija, kurią vokiečiai galėjo ir prieš žydus panaudoti.

Frontui praėjus, nauja valdžia paskelbė karo būklę. Draudžiama nuo vakaro kažkurios valandos iki ryto vaikščioti ir važinėti.

Miško Virbalų sesuo Ona buvo ištekėjusi už jonaviečio Jono Trainio (Saksono), gyvenimo Jonavoje. Vieną pavakarį giminės, jauni žmonės Jonas Trainys ir Jonas Virbalas, važiavo dviračiais iš Jonavos į miško Virbalų vienkiemį per šilą. Kelio Panemunis–Suvainiškis ir atsišakojančio šile nuo jo vieškeliuko į Čedusus per Jonavą sankryžoje stovėjo Suvainiškiu partizanų vadas, buvęs pasienio policininkas Kilius. Laukė, ar kas nors neis, nevažiuos

draudžiamu laiku. Kai pasirodė Trainys su Virbalu, prikibo prie jų. Jonas Virbalas buvo ambicingas. Neišsigando ir savo (buvusio?) vado.

– Ko tu kabinėjiesi? Ar laikrodžio nepažįsti? Pažiūrėk, kur dar aukštai saulė, tai matai! Visų miško Virbalų pertarmė buvo „tai matai“. Vartodavo ją kur tinka ir kur ne.

Koks tai buvo metas, tiksliai nurodyti negaliu. Nneseniai buvo praėjęs frontas, dar gailiojo komendanto valanda, bet Kilius ir jo buvęs pavaldinys buvo be ginklų. Priešingu atveju tas incidentas būtų pasibaigęs rimčiau. Vadinasi, jau buvo nuginkluoti, todėl tas įvykis turėjo būti liepos mėnesį.

Kiliui neatstojant, du Jonai naudojo jį kumščiais ir nuvažiavo savo keliu. Vėliau Kilius savo skriaudėjus padavė į teismą. Teisme Jonas Virbalas pareiškė:

– Kaip dėjau, (Kiliui) tai matai, ir nuvirto, tai matai!

Gavo abu mušeikos lygtinai. Dabar tokį pat ar panašų nuosprendį vadina „bausmės vykdymo atidėjimu“.

Apie muštynes pats girdėjau iš vieno jų dalyvio, kaimyno Jono Trainio, mūsų gryčioje. Apie išdidų Jono Virbalos elgesį teisme pasakojo nežinia iš ko girdėjęs kaimynas Jonas Stankevičius.

Jonavos kaime buvo suimti du komunistai: Antanas Stuoka ir Antanas Spaičys. Spaičį greit paleido, bet jis turėjo kiekvieną dieną vaikščioti į Panemunį registruotis. Gal kokį porą ar daugiau savaičių vaikščiojo. Po to paliko jį ramybėje.

Stuoka gal dar prieš suėmimą prašęs Liolio užtarimo. Jam aiškines, kad ir kiekvienas vabalėlis norįs gyventi, ir jis, Stuoka, nenorįs mirti. Padėjo Liolys ar ne, bet Stuokai baigėsi palyginti gerai. Kažkiek patupėjo, gal apie mėnesį. Paleido. Stuoka buvo partinis, dirbo pasienio milicijoje. Kažkas liudijo matęs Stuoką ginkluotą, talkinant enkavedistams per trėmimus į Sibirą.

Didžiausias galvosūkis tiek jonaviečiams, tiek partizanams buvo, kur dingo Kazimierius Užkurėlis, Rokiškio teisėjas. Kaimiečiai domėjosi iš smalsumo, o partizanai ir kiti aktyvistai – iš pareigos. Sklido įvairių gandų. Griškėnas girdėjęs, kad kažkas iš rokiškėnų atpažinęs jį tarp žuvusiųjų sumaišties metu ir pasakęs:

– Štai ir mūsų teisėjas jau guli užvertęs kapkas!

Pati Užkurėlienė Žagarių sodyboje labai verkė ir sakė nieko nežinanti apie savo vyrą. Verkė dėl vyro ir dėl arklio, kurį paėmė vokiečių kariuomenės reikalams. Vietoj paimto davė prastesnį, bet tas duotasis irgi buvo neblogas. Ar vertėjo taip verkti? Užkurėlienė verkė apsvilkusi ryškiai raudona suknele. Ant krūtinės aiškiai prasišvietė juodi kontūrai penkiakampės žvaigždės. Suknelė buvo pasiūta taip, kad žvaigždė atsidūrė vidinėje

pusėje. Užkurėlienė buvo spėjusi pasisiūdinti suknelę iš bolševikų vėliavos. Kur ji tą vėliavą nutvėrė ir kaip taip skubiai pasisiuvo, niekas nepaklausė. Ar nebūtų išlošusi, jei tą vėliavą būtų išsaugojusi iki 1944 m.?

Nepagaudami Užkurėlio naujos valdžios šalininkai ėmė naktimis tykoti prie jo namų. Gal naktimis pareina? Tokių įtarimų turėjo ir kaimynai. Kai kurios kaimynės klausinėjo Užkurėlių vaiką Jonuką, maždaug šešerių metų, ar nepareina tėtė.

Vieną popietę, žiūrėdamas pro langą, pamačiau išlendantį iš Krioklio balos, važiuojantį vieškeliuku tanką! Tankas važiavo lėtai. Važiavo, važiavo ir išnyko, pasislėpė už kalniuko. Reikia bėgti, žiūrėti, kur jis nuvažiavo. Nubėgu, žiūriu, stovi tankas kelių sankryžoje prie Bakano namų. Vokiečiai vaikščioja, dairosi, kažką tariasi. Bent pora sulindo į tanką ir įvažiavo į Bakano kiemą. Tuoj susirinko žmonių: vaikų, paauglių, suaugusiųjų. Žiūri, stebisi, reiškia savo nuomonę apie tanką, apie vokiečius. Mano brolis Osvaldas sako: kokie siauri vikšrai. Vėliau paaiškėjo, kad jis pasirodė įžvalgesnis už vokiečių konstruktorius. Tie siauri vikšrai klimpdavo Rusijos mūšių laukuose.

Vėliau vokiečiai išsitraukė iš tanko raudoną vėliavą su baltu skrituliu viduryje ir tame skritulyje juoda svastika. Perlenkė tą vėliavą kelis kartus, paklojo ant tanko bokštelio ir ėmė lošti kortomis. Vėliava ant bokštelio atstojo stalą ir staltiesę.

Žmonių Bakano kieme nemažėjo. Vieni išeina, kiti ateina. Pradėjo rinktis jaunimas. Pavakare parėjau namo. Atsigulęs miegoti kamaroje, girdėjau Bakano kieme dainas. Vedė jas Trainio Ladukas. Viena jų buvo tokia, kurios negirdėjau nuo to vakaro iki 2002 metų, t. y. 61 metus.

*Šiam pasauly yra laimė,
Tik negaliu jos atrast.
Yr mergelė, kur mylėjau,
Tik negaliu apšivest.
Bėgčiau siauraisiais takeliais,
Bėgčiau, bėgčiau kuo greičiau,
Ar nepamatys mergelės,
Kur mylėjau paslapčia.*

.....
*Eikš, mergele, aš priglausiu
Nuo pasaulio neramaus.*

Tiek atmintyje liko tos dainos žodžių. Taip pat melodija. Už dainavimą vokiečiai apdalinio dainininkus cigaretėmis, o Ladukui davė visą pakelį.

Tarp kitko, Ladukas bolševikų metais buvo apylinkės sekretorius, o tai reiškė – seniūno padėjėjas. Seniūnas, bolševikų vadinamas apylinkės pirmininku, buvo irgi jonavietis Virbalas Povilas. Nė vieno iš jų „fašistai“ kol kas nejudino. Per smulkios žuvelės. Tiesą sakant, komunistai jie ir nebuvo. Nors po karo Ladukas vis dėlto buvo įstojęs į skrebus.

Pasirodo, vokiečių tankas buvo sugedęs. Po dienos kitos atvažiavo vilkikas su priekyje vairuojamais ratais, o užpakalinė važiuoklės dalis buvo vikšrai. Tokius vilkikus dabar galima matyti karo meto kronikose per televiziją. Vilkikas užkabino tanką ir išvežė keliu Kalniečių link.

Dabar, po daugelio metų, sprendžiu, koks tai buvo tankas, greičiausiai Pz-I. Patrankos vamzdis trumpas. O gal tai buvo čekoslovakiškas, trofėjinis?

Be anksčiau minėtų Jonavos komunistų, buvo dar Žėgliūnai. Pranas Žėgliūnas, kaip vėliau paaiškėjo, buvo pabėgęs į Rytus. Jo brolis Valesis (Valerijus), kaip minėta, 1940 m. buvo paskirtas Zablčiaus dvaro komisaru. Vėliau dirbo kažkur toliau nuo Jonavos, ne mūsų krašte. Kokias pareigas ėjo, nežinau. Rokiškio partizanai po išvadavimo jį pasigavę nuvarė prie duobės. Valerijus paprašė leisti paskutinį kartą parūkyti. Leido. Kai budeliai nukreipė dėmesį, Valerijus šoko per duobę ir mišku pabėgo. O gal jį paleido tyčia, tik gąsdino, kad šaus?

Vėliau, praėjus pirmajai keršto bangai, Valerijus gyveno Jonavoje, jo nebelietė. Apie pabėgimą pasakojo mano broliui Osvaldui. Sakė, kad niekad gyvenime nebesikiš į politiką. Tą pasižadėjimą Valesis (Valerijus) išpildė. 1944 m. po rusų išvadavimo komunistai kvietė Valesį į talką, siūlė kažkokias pareigas, bet šis griežtai atsisakęs. Bolševikų įstaigoje pasakęs:

– Jūs esate nei daugiau, nei mažiau kaip niekšai. Aš nenoriu turėti su jumis reikalų.

Drąsaus būta. Vis dėlto bolševikai jo nelietė gal todėl, kad tai buvo netrukus po išvadavimo. Mėnesį kitą represijų dar nebuvo.

Gal dar ta nepriklausomos Lietuvos laikinoji vyriausybė paskelbė, kad bolševikų atimta žemė ir kitoks nusavintas turtas grąžinamas buvusiems savininkams. Bet vėliau vokiečiai bolševikų nusavinto turto nepripažino buvusiems savininkams kaip nuosavybės. Daugelis buvusių savininkų savo turto neatgavo. O jei ir atgavo, jis buvo ne jų nuosavybė, bet okupacinės valdžios. Vokiečiai galėjo iš bet ko ir bet kada turtą atimti, išvaryti ūkininką iš ūkio.

Zablčiaus dvaras buvo padarytas valstybiniu ūkiu. Suvežtos medžių krūvos grupinėms sodyboms pamažu nyko, kol visiškai neliko.

Žagariai 1941 m. pavasarį dalį Zablčiaus dvaro sklypo buvo aptvėrę spygliuota tvora.

Ten ganėsi karvės. Vietos buvo atvežtos iš Žagarių namų, jos buvo įsigytos dar Smetonos laikais, o kuolai, prie kurių tos vielos buvo pritvirtintos, buvo kirsti jau gautame sklype. Kai buvo paskelbta, kad iš naujakurių atimama žemė, brolis Petras nuvažiavo su arkliu tos tvoros ardyti. Krauna į ratus vielas, kartu rauna iš žemės ir deda į vežimą ir kuolus. Neišdegė. Atėjo dvaro pareigūnas ir pasakė: kuolus palik, jie pravers dvarui, o vielas gali pasiimti. Petras paklausė.

ŽYDAI RYTŲ KRAŠTO LIETUVOS GENERALINĖJE SRITYJE

Apie žydus tenka rašyti jau antrą kartą, nes rašant apie vokiečių okupaciją, to klausimo negalima apeiti.

Karo pradžioje, iki liepos vidurio, apie žydus nedaug ką galiu pasakyti. Gyveno jie tyliai, niekur nesireiškė. Nebuvo girdėti, kad ir juos kas nors kibintų. Laikraščiuose, žinoma, buvo antisemitinių straipsnių. Buvo ir žmonių, nusiteikusių nedraugiškai jų atžvilgiu.

Vieną sekmadienį išėjus iš bažnyčios, ruošiantis važiuoti namo, girdžiu dvi moteriškes kalbant šalia vežime:

– Visus būtų išvežę. Būtų likę tik žydai ir komunistai.

Tai apie buvusią bolševikų valdžią. Rusams pabėgus, daug kas šnairavo į žydus, bet nesu girdėjęs siūlymų, kad reikėtų imtis kokių nors veiksmų prieš juos.

Kad vokiečiai nemėgsta žydų, žinojo visi. Paliks juos ramybėje ar ko imsis vokiečiai, niekas nedrįso spręsti. Tiesą sakant, kaimiečiams užteko savų rūpesčių, kodėl dar ir apie žydus turėjo sukti galvą. Ateitis ir lietuviams nebuvo aiški. Nepriklausomybė paskelbta, bet visi žinojo: ką vokiečiai lieps, tą ir reikės vykdyti, yra ta nepriklausomybė ar nėra.

Turbūt tai buvo liepos antroji pusė. Į Jonavos kaimą keliu nuo Kalniečių įvažiavo keista virtinė vežimų. Vežimuose prisėdę žmonių, o visą procesiją lydi pėsti apie dešimt ginkluotų vyrų. Vilkstinė nusidriekė gal apie pusę kilometro. Iš pradžių Žagariai, kurių tą dieną keli buvo kieme, nesusigaudė, kas darosi. Mat sodyba buvo tolokai nuo kelio. Tik po valandėlės teta Stefanija atsitokėjo:

– Čia gi žydus išveža!

Naujiena stulbinanti. Esantieji kieme reiškė žydams užuojautą, piktinosi nežmoniškais naujos valdžios veiksmais. O teta Stefanija pravirko. Ji buvo tarnavusi pas Suvainiškio vilnakaršės ir malūno savininkus žydus ir niekuomet apie buvusius šeiminkus neatsiliepė blogai. Kaip ir apskritai apie žydus...

Vėliau kaimynas Jonas Stankevičius man, tada dar vaikui, aiškino: juos veš į Liubliną. Kodėl ten, o ne kur nors kitur? Matyt, tuos gandus skleidė valdžia, o žmonės jais tikėjo. Na, tokios represijos nežmoniškos, žiaurios, bet gal gyvens ir ten perkelti. Juk ir lietuvius vežė, vokiečiai ne pirmieji tą daro.

Vėliau sužinota, kad žydai apgyvendinti kažkokioje stovykloje prie Rokiškio. Žydes varo į Rokiškio gatves dirbti. Rauna žoleles iš grindinio akmenų tarpelių gatvėse ir ties šaligatviais.

Pasigirdo ir apie tyčiojimąsi iš žydų, jų mušimą, kitokius kankinimus. Buvo įvardyti keli Suvainišchio žydai, kuriuos prižiūrėtojai murkdė Rokiškio dvaro tvenkinyje. Žmonės piktinosi tokiais veiksmais, bet ką galėjo padaryti? Juk valdžia. Pabandyk ką nors daryti ar net pasakyti – nupils, ir viskas. Karas, niekas labai nežiūrės. Kai duodama valia padugnėms, jų visada atsiranda. Tą patvirtino pokario skrebų siautėjimai. Tokie muš, kankins, šaudys, degins vien todėl, kad leidžiama. Tą patvirtina ir kai kurių pačių žydų išdavikiškas elgesys su savo tautiečiais. Yra daug liudijimų apie žydų getų policijos ištikimą tarnavimą vokiečiams Kauno ir Vilniaus getuose. Tokio tarnavimo kai kurie pavyzdžiai aprašyti knygoje „Masinės žudynės Lietuvoje“ [61, I d., 173–175 p.].

Kas lydėjo žydus iš Suvainišchio į Rokiškį? Kadangi mūsų namai buvo tolokai nuo kelio, sunku buvo įžiūrėti, ar tai buvo uniformuoti žmonės, ar ne. Jie apsaugai nuo dulkių dėvėjo lietpalčius. Kokie drabužiai buvo po jais, nesimatė.

Būtų buvę nelogiška, jei į tokią „kampaniją“ nebūtų įtraukti to meto policininkai. Suvainiškyje Smetonos laikais būdavo tik vienas policininkas – kriminalistas, bet Suvainiškis yra prie pat Latvijos sienos, todėl ten ir aplinkiniuose kaimuose gyveno pasienio policininkų. Kiek jų buvo, sunku pasakyti. Galima spėti – 5–10? Sunku pasakyti, ar jie ir 1941 m. dar buvo Suvainiškyje ir netoli jo. Viena aišku, kad jų buvo ir kad jie prisidėjo prie sukilimo, buvo partizanai.

Naujoji valdžia įsakė visiems nepriklausomos Lietuvos buvusiems valdininkams – tarnautojams grįžti į buvusias pareigas. Taigi išeitų, kad ir buvę pasienio policininkai turėjo grįžti. Mūsų tolimas giminė Naujasodės kaimo Stankevičius Povilas, buvęs pasienio policininkas, išėjo tarnauti į Panemunio policiją. Galimas dalykas, kad ir Suvainišchio pasieniečiai elgėsi taip pat.

Vieninteliai Suvainišchio gyventojai, kurių pavardes teko girdėti minint, lyg jie lydėjo žydus į Rokiškį, yra Dubauskas ir Vasiliauskas. Bet jie abu, kiek man žinoma, buvo pasienio policininkai. Koks buvo minėtų žmonių statusas žydų iškeldinimo metu, vėl neaišku. Ar jie buvo policininkai, ar tik sukilėliai – partizanai?

Jeigu tarsime, kad iš visų miestelių į Rokiškį žydai buvo vežami tą pačią dieną, tai ir tuo atveju Suvainišio policijai galėjo talkinti Čedasų, Kvetkų policininkai, nes ten žydų nebuvo. Panemuny buvo gal pora žydų šeimų, o policininkų kaip valsčiaus centre tuo metu galėjo būti apie 10. Žodžiu, tą žydų iškeldinimą galima buvo padaryti vien policijos jėgomis. Ar taip ir buvo, žinių nėra.

Kas, be policijos, dar galėjo dalyvauti žydų trėmime? Tą nustatyti sunku, galbūt ir neįmanoma. Lieka neišaiškinti kur kas svarbesni dalykai. Istorikas A. Bubnys straipsnyje „Lietuvių saugumo policija ir holokaustas 1941–1944“ [62, 28 p.] apie žydų žudynes „Lietūkio“ garažo kieme 1941 06 27 rašo: „Nors šios žudynės tapo Lietuvos žydų tragedijos simboliu, tačiau detalios šio nusikaltimo aplinkybės iki šiol neatskleistos.“

Kad žydų iškeldinimo metu dauguma partizanų jau buvo nuginkluoti, žinomas faktas. Ar jų dar galėjo būti nenuginkluotų – neaišku. O gal ginklai galėjo būti išduoti tam kartui, laikinai?

Žydai bet kokius ginkluotus žmones, tuo metu kontaktavusius su žydais, traktuoja kaip prisidėjusius prie genocido. Ar buvo genocido vykdytojai čia minimi palydovai – sargybiniai?

Genocidas – žudynės nėra tas pat, kas iškėlimas iš gyvenamosios vietos, tremtis, areštas, suėmimas. JAV administracija, prasidėjęs karui su Japonija 1941 m., visus tuo metu buvusius japonus Jungtinėse Valstijose, taip pat ir JAV piliečius, suėmė ir uždarė iki karo pabaigos į koncentracijos stovyklas. Tačiau šių veiksmų niekas nevadina genocidu. Tuo metu niekas, įskaitant ir aukštus lietuvių bei vokiečių pareigūnus, nenujautė, kuo baigsis žydų apgyvendinimas stovyklose – getuose.

Birželio 29 d. [63, 147–149 p.] Kauno karo lauko komendantas gen. von Pohlis pranešė, kad yra gautas iš Berlyno įsakymas Lietuvos žydus surinkti į atskiras stovyklas. Žydams nieko neatsitiksia, tik jie iki karo pabaigos turi likti izoliuoti [63, 145–146 p.]. Lietuvos kaimo gyventojams, aišku, nebuvo žinomas nei Berlyno įsakymas, nei gen. von Pohlis komentarai tuo klausimu. Bet aukštieji Lietuvos pareigūnai tą žinojo. Tos žinios gandų, nuogirdų gal ir oficialia tvarka pasiekė žemesniuosius valdininkus. Iš čia – ir Liublinas, ir kiti panašūs gandai. Netikėti nebuvo pagrindo. Naujojoje Europos istorijoje tokių atvejų, kad būtų žudoma ištisa tauta, įskaitant moteris ir vaikus, nebuvo. To nedarė ir bolševikai, kodėl tą turėjo daryti kur kas žmoniškesni išvadotojai – vokiečiai? Niekas nei iš pareigūnų, nei iš lietuvių kaimiečių, galų gale ir iš pačių žydų nemanė, kad vokiečių žiaurumas gali būti toks didelis, koks buvo jau rugpjūčio mėnesį.

Tai viena, kalbant apie žydų iškeldinimą. Antra – tie žmonės, jei ne visi, tai dauguma,

ne „prisidėjo“ prie žydų iškeldinimo, bet buvo „ pridėti“. Juk policininkai, taip pat ir kiti galimi talkininkai priklausė karinėms organizacijoms. Įsakymus jų nariai vykdyti privalėjo. Eilinis jų narys negalėjo svarstyti: šis įsakymas patinka, todėl vykdau, nepatinka – nevykdau.

To meto policininkai – tai buvę nepriklausomos Lietuvos pareigūnai, gavę įsakymą po bolševikų okupacijos grįžti į savo pareigas. Eilinis partizanas paėmė ginklą į rankas kovai už laisvą Lietuvą prieš bolševikus, o ne prieš moteris su vaikais. Bet įstojęs į karinę organizaciją taip pat turėjo laikytis drausmės, kaip ir policininkas. Žinoma, juodiems darbams visada ir visur atsiranda ir savanorių.

Kyla klausimas, kodėl žydas vežė keliu Suvainiškis–Jonava–Čedasai–Maineivos–Rokiškis, o ne keliu Suvainiškis–Naujasodė–Žiobiškis–Rokiškis? Buvo kalbų: vežė pro Rabiliauską, per Jonavą todėl, kad žydai, vežami per Taručių šilą, nepabėgtų. Tiesa, vežti keliuku Rabiliauskų miško buvo trumpiau, bet ten miškas su pomiškiu, drėgnas, tankus, krūmuotas. Šilas gi – pušynas, peršviečiamas. Būdamas žydas geriau būčiau bėgti pasirinkęs krūmus, ne pušyną. Tai viena. Antra – kelias nuo Maineivų iki Rokiškio eina per miškus. Apie 20 km kelio yra tik trys protarpiai, gyvenamosios vietos, būtent Mitragalio, Dėgsnių ir Steponių kaimai. O važiuojant pro Žiobiškį, miškas tik vienas – Taručių šilas.

Nebuvo girdėti, kad kas nors iš žydų, ar vežimo, ar buvimo Rokišky metu, būtų bandęs bėgti. Jei žydas varydavo žolyčių gatvės grindinyje ravėti, tai juk prie kiekvienos sargybos nebuvo. Jei žydai būtų jautę, kas jų laukia, pabėgti progų buvo.

Rugpjūčio antroje pusėje man kaimyno Dambrausko vaikai, maždaug vienodo amžiaus kaip ir aš, pasakė: žydelių jau nebėra. Kaip nebėra? Sušaudė. Tai gal kelis, gal kokią dalį, gal kokius nusikaltėlius? Ne, *visus* iššaudė.

Parėjęs namo pasakiau, ką girdėjęs. Ką tu kalbi, negali būti. Namiškiai pradėjo klausinėti. Pasirodo – teisybė.

Vėliau buvo gandų, kad kai kurie mūsų krašto gyventojai šaudė žydus. Buvo minimas Kėbelių kaimo Dagys, vardo neprisimenu. Mano mama Zablčiaus pieninėje girdėjo kalbas: vakar anksti rytą, saulei tekant, Dagiai parsivežė (ji sakė „parsibraškino“) didžiulį vežimą žydų turto. Branis Stankevičius pasakojo, kad vienas jo pažįstamas ant kelio per Steponių mišką, netoli žydų šaudymo vietos, matęs Dagiuką su trofėjumi – žydaikos kojineimis.

Buvo minimas vienas Naujasodės kaimo žmogus, lyg ir šaudęs žydus. Mano tėvas keiliais atvejais su panieka yra minėjęs jo pavardę, deja, jos neprisimenu. Vienas jau miręs žmogus man kalbėjo, kad tas Naujasodės žydaudys galėjo būti Bulovas. Jis buvęs 1944 m. rudenį rusų suimtas ir po to dingęs be žinios.

Mūsų artima kaimynė buvo Ona Trainienė, brolių partizanų Jono ir Petro miško Virbalų sesuo. Girdėjau, kaip ji tikino mano mamą, kad lietuviai žydų nešaudė, tik budėjo sargyboje, apsupę šaudymo vietas. Mama abejojo, ar Ona iš tikrųjų teisybę sakė, ar tik savo brolius dengė. Juk niekas nežinojo, kiek toli tie okupacijos pradžioje buvę ginkluoti vyrai galėjo būti nuėję. Vis dėlto miško Virbalai su žydų žudynėmis turbūt nieko bendro neturėjo, nes Onos brolis Petras po karo gyveno laisvai, legaliai, net nebuvo suimtas. Jo brolis Jonas per karą pasitraukė į Vakarų. O Onos teiginį, kad lietuviai tik sargyboje stovėjo, reikėtų patikslinti. *Dauguma* dalyvavusių žudynėse lietuvių stovėjo sargyboje arba varė žydus į žudymo vietas.

Mokslininkai nustatė, kad žmonėms žudyti tinka tik du žmonės iš šimto. Vokiečiai tą suprato, todėl tą „darbą“ galėjo dirbti ir dirbo „specialistai“. Literatūroje ([61] ir kita) nurodoma, kad Lietuvoje žydus šaudė skrajojanti operatyvinė grupė „A“, sudaryta iš SD ir SS tarnautojų.

Saugumo policijos ir SS vadas, SS štarndarfiureris Jėgeris savo ataskaitoje apie 3-iojo operatyvinio būrio veiklą Lietuvoje [61, I d., 131–140 p.] rašo: „Rokiškyje 3 208 žmonės reikėjo nugabenti 4,5 km į likvidavimo vietą. Kad šį darbą būtų galima atlikti per 24 valandas, reikėjo iš 80 mūsų žinioje buvusių lietuvių partizanų daugiau kaip 60 paskirti gabenimui ir apsuptos teritorijos apsaugai. Likusioji dalis, kuri visą laiką keitėsi, kartu su mano žmonėmis atliko visą darbą“ [61, II d., 138 p.].

Iš teksto neaišku, su kuo tie „atlikusieji darbą“ keitėsi – ar su tais pačiais „darbuotojais“, tarkim, 10 šaudė, o 10 ilsisi, ar keitėsi su tais sargybą ėjusiais?

Esu girdėjęs pasakojant, kad tariamas ar tikras žydšaudys Kebelių Dagys pokario metais gyvenęs Biržų rajone. Ko gero, pas gimines, nes Dagių šaknys tame krašte. Niekas jo nejudinę, kol girtas pats apie savo dalyvavimą žydų naikinime nepasigyręs.

Apie 1970 m. Rokiškyje buvo parodomasis, plačiai žiniasklaidos nušviestas žydšaudžių teismas. Ten jų buvo keletas, trys ar keturi. Tarp jų buvo ir Dagys. Kad jis pats asmeniškai būtų šaudęs žydus, teisme neįrodyta. Dagys prisipažinęs, kad stovėjo sargyboje šaudymo vietoje. Kai buvęs užklaustas, ką būtum daręs, jei būtum pamatęs bėgantį žydą, Dagys atsakęs – būčiau šovęs. Man tai pasakojo žmogus, buvęs teismo salėje. Visus teisiamuosius teismas nuteisė mirties bausme.

Apie dar vieną tolimesnių apylinkių žydšaudį yra pasakojęs mano dėdė Petras Širvinskas, gyvenęs Onušio parapijoje. Siaurame geriančiųjų rate tas žmogus pasakojęs, kaip buvo įtrauktas į žydų žudynes. Rokiškyje vokiečiai per vertėją pasakęs kalbą, kad šiuos priešus reikia sunaikinti. Davę išgerti degtinės. Jis nenorėjęs to daryti, bet aplinkybės

privertusios. Mano dėdė pats tą žydšaudžio kalbą girdėjęs. Dėdė sakė to žmogaus pavardę, nurodė ir kaimą, kuriame jis gyveno, bet nei pavardės, nei kaimo pavadinimo nebeprisimenu. Tai buvo Jutkiai, Bryzgiai ar kitas netolimas kaimas. Tas žmogus po karo buvęs nuteistas už kažką kitą, neprisimenu už ką. Grįžęs iš lagerio kurį laiką dirbęs Onušio tarybiniame ūkyje. Bet kartą į ūkio kontorą atvažiavęs saugumietis ėmęs apie jį klausinėti, taip pat ir apie jo dalyvavimą žydų šaudyme. Galiausiai paklausęs, ar jis gerai dirba ūkyje. Direktorius pasakęs, kad blogai. Jau buvo praėję žiauriausi laikai, suėmimai buvo reti. Dėdės samprotavimas: jei direktorius apie tą žmogų būtų gerai atsiliepęs, gal būtų jį ir laisvėje palikę, bet suėmė. Tolesnio jo likimo nežinau.

PRIEVLĖS

Tik užėmę Lietuvą, vokiečiai uždėjo kaimiečiams didžiules prievoles. Gal vadinamiesiems buožėms jos buvo ir ne didesnės nei bolševikinės, nes ir bolševikai stambiams ūkiams krovė negailėdami. Bet mažžemiams jonaviečiams prievolės tikrai buvo didesnės, bet ką darysi, vokiečiai – išvaduotojai, reikia aukotis, susiveržti diržus.

Iš pradžių buvo neaišku, ką darys neišpildžiusiems tų prievolių. Kaimiečiai nebuvo pratę neklausyti valdžios, stengėsi. Vėliau tas klausimas švelnėjo. Viena, tai lietuvių valdininkai, nusivylę vokiečiais, ėmė palaikyti kaimiečių pusę. Turi jonavietis dvi karves, visi žino, ir kaimynai, ir pats surašinėtojas (seniūnas ar dešimtininkas), bet užrašo vieną. Vietoj tūkstančio litrų pieno prievolės lieka 500 litrų. Ir taip viskas. Apdumti vokiečius buvo visų lietuvių vienas tikslas.

Antra vertus, už prievolių nevykdymą nieko nebausdavo, bent jau mūsų krašte neteko girdėti, kad ką nors nubaudė. Lietuvių valdžia negalėjo visišškai atsiriboti nuo vokiečių reikalavimų. Nebuvo ir taip, kad kaimietis visai nevykdytų prievolių. Bet jei kam trūko iki nustatytų normų, tai praeidavo be pasekmių, lietuviai valdininkai žiūrėdavo į tai pro pirštus.

Tarnavusių vokiečiams lietuvių valdininkų elgesys kaip diena nuo nakties skyrėsi nuo pokario pardsavėlių bolševikų, kurie dantinis, ragais, nagais ir automatais išplėsdavo iš žmogaus paskutinį grūdą ir pieno lašą, nežiūrėdami, liks ar ne ūkininko šeimai.

Juodupės valsčiuje buvo atsitikimas, kai Rokiškyje buvęs vokietis, atvažiavęs į prievolių nevykdantį ūkį, grasino šeimininką išmesti iš ūkio. Gal kiek daugiau pristačius prievolių, tas grasinimas nebuvo įvykdytas.

Kasmet prievolių vykdymas mažėjo. Jei nebaudžia, tai kam persistengti?

Maisto kaime vokiečių laikais buvo kaip niekada gausu. Nepriklausomybės metais pieną veždavo į pienines, net sau kiek reikiant nepasilikdavo. Kiaules irgi parduodavo „Maisyti“. Reikėjo pinigų. Sau pasilikdavo su saiku, nepersivalgydavo. Vokietmečiu parduotuvsė jokių prekių nebuvo, pinigų nereikėjo. Taigi valgyk į sveikatą!

Valdžia į kaimo reikalus mažai kišosi. Ėmė atgyti Smetonos laikais labai griežtai draudžiama naminės degtinės gamyba. Grūdų (rugių) tai gamybai užteko. Na, ir pradėjo rūkti fabrikėliai krūmuose. Jonavietis Povilas Vaškevičius vokiečių okupacijos pabaigoje įsitaisė fabrikėlį tiesiog namuose. Praktiškai ta gamyba nebuvo draudžiama, niekas degtindarių negaudė, nebaudė.

Pamažu kaimiečių pinigines ėmė kauptis markės. Mokėdavo jomis už prievoles. Miestiečiai ir kiti tarnautojai gaudavo algas, kurias atiduodavo kaimiečiams už maistą. O kaimiečiai jau neturėdavo kur jų dėti, nes pramoninių prekių nebuvo, todėl atsirado dar vienas užsiėmimas – lošti iš pinigų kortomis. Išloši – gerai, praloši – nelabai ir gaila. Jonavoje didžiausias kortų klubas atsiradė pas Virbalą. Lošdavo ilgais žiemos vakarais, kartais ir ligi ryto. Už kiekvieną „stuką“ (žaidimo ratą) šeimnininkai imdavo mokesį „už šviesą“. Negalėčiau pasakyti, kokia buvo ta šviesa – žibalinė lempa ar avies lajaus lempelė.

Žibalas buvo labai didelis deficitas. Žagariai 1941 m. rudenį papjovė labai riebią avių. Prilydė kibirą lajaus. Tai visą tą lajų ir sudegino apšvietimui per žiemą. 1942 m. gale Romualdas Žagarys, gyvenęs ir mokėsis Kaune, juodojoje rinkoje nupirko karbidinę lempele ir karbido. Šviesdavo kaip elektra.

Kasmet prievolių vykdymas mažėjo, o samagono gamyba didėjo... Tai buvo didžiojo Lietuvos prisigėrimo pradžia.

ARKLIŲ IR VEŽIMŲ MOBILIZACIJA

1942 m. jonaviečiams buvo pranešta: reikia važiuoti į Pandėlį. Ten bus imami arkliai ir vežimai vokiečių kariuomenei. Neklausyti niekas nedrįso. Sukinkė jonaviečiai savo arklius ir išvažiavo. Pandėlyje arklius ir vežimus rinkosi vokiečių kariškiai. Patikusius pasiėmė, kiti grįžo namo.

Kaip jau minėta, Lietuvos valdininkai stengėsi apdumti vokiečius. Pats Panemunio valsčiaus viršaitis patarinėjo kaimiečiams. Mato, arklys geras, vokiečiai paims. To pro komisiją nevaryk, įkinkyk kaimyno prastą. Prasti arkliai ėjo pro komisiją kelis kartus, o gerųjų vokiečiams nerodė.

Apskritai ta apgaulė kaimui buvo naudinga, buvo išlaikyti geresni arkliai, bet vokiečiai, reikia manyti, turėjo planą, kiek arklių reikia paimti, tik vietoj geresnių gavo prastesnius. Vežimai nebuvo keičiami, todėl buvo paimti tie, kurie vokiečiams patiko.

Mūsų šeimos arkliu ir vežimu išvažiavo mano brolis Petras. Ketinant važiuoti pro komisiją, minėtas Panemunio valsčiaus viršaitis perspėjo Petrą: šito arklio nerodyk, įkinkyk prastą kuiną. Taip buvo išgelbėtas arklys, bet vežimas vokiečiams patiko. Parsivedė Petras tik arklių.

Arklių, vežimų vokiečiai paėmė daug. Bakano paėmė ir arklių, ir vežimą. Trainio ir Stankevičiaus – tik arklius. Stankevičiaus arklukas buvo gana senas ir prastas, bet paėmė todėl, kad geresnių vokiečiai nematė.

Joną Trainį vokiečiai paėmė mobilizuotiems arkliams ir vežimams nuvaryti fronto link. Užtruko jis toje „komandiruotėje“ apie dvi savaites. Arklius su vežimais varė per Latvijos kampą į šiaurės rytus. Privaziavus Rusijos vietovę, kurioje kelio rodyklė (užrašyta vokiškai) rodė į „Ostrau“, Jonas buvo paleistas.

Tiek arklių, tiek vežimų netektį kaimiečiui kompensuoti buvo beveik neįmanoma. Arklių užauginti galima tik per keletą metų. Vežimą padaryti galima greičiau, bet kur gauti geležies ratams kaustyti? Žagarienė bandė geležies prašyti valsčiaus įstaigoje. Ten valdininkas, pasižiūrėjęs į kažkokią juodą knygą, atsakė trumpai ir drūtai:

– Komunistams nėra!

Vieno giminaičio pastangomis (to paties, kurį Užkurėlis siūlėsi išvežti) Žagariai buvo įrašyti į tą juodąją sąrašą. Tai buvo grynai asmeninės sąskaitos. Žagariai buvo tolimi nuo komunizmo tiek, kiek ir nuo nacionalsocializmo. Tas „komunizmas“ jiems dar atsilieps ne vien šiuo atveju. Bet prašant geležies, tai buvo tik lengvas atsikratymas. Nebuvo tos geležies nei „komunistams“, nei „fašistams“. Niekas nieko negavo.

Ūkiuose, kad ir smulkiuose, paprastai būdavo ne vienas vežimas. Vienas paprastai buvo „šventinis“, dailesnis, dažniausiai geležinėmis ašimis, o kitas, prastesnis, paprastai medinėmis. Žagariai į komisiją varė darbinės vežėčias medinėmis ašimis. Jomis ir mėšlą veždavo. Kai tą vežimą paėmė, mėšlą teko vežti koreliais, šventiniu vežimu. Po to būdavo sunku juos išvalyti. Žagariai svarstė, ar ne geriau būtų buvę vokiečiams rodyti tą šventinį vežimą.

Netekę arklių, skolinosi iš kaimynų. Vieną sekmadienį Žagarienė sako savo sūnui Petriui:

– Nueik pas Bakaną, pasiūlyk arklių. Mes vis vien nedirbsim, o Bakanas, kai bedievis, tai gal ką nors dirbs, kad ir šventė.

Kaimiečiai nesakydavo „sekmadienis“, visus sekmadienius ir religines šventes vadindavo vienu žodžiu – šventė.

Sekmadieniai ir kitos šventės nepriklausomybės metais (1918–1940) buvo visuotinai švenčiamos. Dirbti draudė ne tik Bažnyčia, bet ir valdžia. Už darbą sekmadienį ar per šventę policininkas turėjo surašyti protokolą ir skirti baudą. Nors tokių dalykų neteko girdėti, nes žmonės bijojo ne tik nuodėmės, ne tik policininko, bet ir žmonių pasipiktinimo. Šventadarbis – tai žmogus amoralus, kaip koks sukčius ar vagis.

Ir vis vien vieną ar daugiau kartų bedievis Bakanas Smetonos laikais dirbo sekmadienį. Katalikai pasipiktino ne juokais: pranešti policijai apie tokį, tai žinotų.

Bet komunizmas Bakanui nepatiko. Kartu su komunizmu blėso ir jo karingoji bedievybė. Vėliau, jau po karo, esu girdėjęs Bakaną lyg ir su pasididžiavimo gaidele kalbantį:

– Mano Aldutė (duktė) tai tikra davatka pasidarė.

Davatka ne davatka, o tikinti, katalikė ji tikrai buvo. Pripažinkime, kad tai labai retas atvejis bedievių šeimoje.

Nepriėmė Bakanas ir Žagarių pasiūlyto arklio.

– Nagi šventė, kaip aš dirbsiu.

Bolševikai išmokė Bakaną jei ne tikėjimo, tai bent jau pagarbos tradicijoms.

Koks kontrastas dabartinė šventės samprata! Vadinamieji socialdemokratai 2002 m. priėmė įstatymą, skelbiantį gegužės pirmąją švente. Vienas motyvų paskelbti šią dieną švente buvo tas, kad žmonėms pavasarį daug darbų soduose, todėl, girdi, reikalinga gegužės pirmosios šventė. Kokia gi šventė, jei leidžiama, net rekomenduojama dirbti?

Jau dabartiniais nepriklausomybės laikais teko girdėti versiją, kad vokiečiai arklius ir vežimus mobilizavo ne vokiečių kariuomenei, bet išdalino rusų valstiečiams, paleistiems iš kolchozų. Tokiais vokiečių veiksmais patikėti galima. Vokiška tvarka. Jie vadovavosi gal ne geraširdiškumu, bet nauda. Rusai turėjo dirbti žemę ir vykdyti vokiečiams prievoles.

VYRŲ MOBILIZACIJA

Kol vokiečiams sekėsi fronte, jie lietuvių į talką nekviėtė. Kam to reikia, susitvarkysim patys, o tai dar atsilyginti paprašysite. Bet jau 1942 m. pavasarį Osvaldas Žagarys (gim. 1919 m.) gavo šaukimą į vokiečių kariuomenės transporto tarnybą. Jis tuo metu sirgo, buvo visiškas ligonis, į komisiją nenuvyko. Na, ką jam padarys, visi matė jo būklę. Tų metų šaukimus turėjo gauti ir kiti vyrai. Kad kas būtų į tą tarnybą išėjęs, girdėti nebuvo.

Taip išeitų, kad šiuo atveju kvietė lyg ir savanorius. Nebuvo aiškios agitacijos nei už, nei prieš stojimą į tą tarnybą. Pogrindinės spaudos dar nebuvo, o legalioji tuo klausimu tylėjo. Nesigirdėjo ir apie kokius nors veiksmus nestojusiųjų atžvilgiu.

Jaunuoliai buvo nuolat agituojami stoti į Reicho darbo tarnybą, prisidėti prie Naujosios Europos kūrimo. Ta agitacija buvo gudri, ne tokia grubi kaip bolševikų. Vokiečiai lietuvių akyse turėjo autoritetą. Kultūringa tauta, tai ne tie ubagai rusai.

Kiek lietuvių į tą tarnybą ėjo, neaišku. Iš mūsų krašto tokių nebuvo. Bet mano brolis Petras vos iškentėjo nenuėjęs, taip jį ten traukė. Sulaikė tėvai ir supratimas, kad šeima be jo pražūtų, nes joje buvo trys dykaduoniai (du ligoniai ir aš, tuomet dar vaikas). Viena likusi motina nebūtų galėjusi išlaikyti šeimos.

Taip susitaikius su karo meto sunkumais, traukėsi iki 1943 m. pavasario. Tuomet vokiečiai, gavę smūgį prie Staliningrado, ne juokais ryžosi lietuvius įtraukti į savo kariuomenę. Totalinis karas!

Šį kartą šaukimą į kariuomenę gavo Petras Žagarys (gim. 1924 m.). Mobilizacijos metais palietė ir Romualdą Žagarį (1921 m.), kuris mokėsi Kaune, aukštesniojoje technikos mokykloje. Osvaldo amžiaus ir vyresni vyrai tuo metu dar nebuvo mobilizuojami. Jei būtų pavykusi pirmoji mobilizacija, reikia manyti, būtų pašaukę ir vyresnius.

Tada jau buvo atsiradę pogrindinių lietuvių laikraštėlių. Jie ragino vyrus neklausyti vokiečių, nestoti į kariuomenę, nes vokiečiai nedavė Lietuvai nepriklausomybės. Tie raginimai tuo metu neatrodė taip natūraliai, kaip vėliau, įsidrąšinus. Valdžia šaukia į karą. Kaip galima neklausyti? Valdžios neklausymo pasekmės žinomos, bet kuri valdžia tokius griežtai baudė. Per karą bausmės galėjo būti dar griežtesnės, net sušaudymas. Vokiečiai gailėstingumu nepasižymėjo.

Kaime niekas nieko nežinojo apie tarptautinius susitarimus, kurie draudė mobilizuoti okupuoto krašto vyrus. Jeigu kaimiečiai ir būtų juos žinoję, sveikas protas būtų diktavęs: ne teisė, o šautuvas tokiu metu viską sprendžia. Tą labai aiškiai parodė žydų likimas. Antra vertus, juk ir rusai 1944–1945 metais buvo okupantai, jie taip pat neturėjo teisės mobilizuoti vyrus, bet mobilizavo ugnimi ir švinu. Kiek jų iššaudė begaudydami, kiek jų žuvo fronte (dešimtys tūkstančių), bet niekas net iki šiol nereikalauja atkurti teisingumą. Išžudė ir tuo viskas pasibaigė.

Ar negalėjo taip padaryti ir vokiečiai? Galėjo. Kodėl nepadarė – tai jau jų pačių apsisprendimo reikalas, bet lietuviams tada nebuvo aišku, kaip elgsis vokiečiai. Niekas negalėjo užtikrinti, kad represijų nebus, bet vyrai, laikraštėlių klausydami, į vokiečių kariuomenę nestojo.

Vėliau paaiškėjo, kad vokiečiai bent jau vaidino, kad laikosi tarptautinės teisės. Mobilizuotus latvius, kurie buvo klusnūs vokiečiams, paskyrė ne tiesiog į vokiečių kariuomenę Vermachtą, o į SS dalinius. Tai, vokiečių požiūriu, buvo ne kariuomenė, bet savanorių karinė organizacija, kurios daliniai kovėsi fronte su bolševikais kartu su Vermachtu.

Toks vokiečių elgesys rodė bent jau tarptautinės teisės laikymosi regimybę. Galbūt ir represijų lietuvių atžvilgiu jie nesiėmė norėdami išlaikyti tą regimybę. Nepaisant to, vokiečių vadovus nugalėtojai pakorė, o rusų represijos Lietuvoje liko nepastebėtos. Kapitalistai su jais draugiškai pasidalino Europą. Nugalėtojai neteisiami.

Mano tetai Stefanijai, gyvenusiai prie mūsų šeimos, buvo skolingas Lietuvos latvis Leinikas (Lejnieks). Jo vienkiemis pasienyje, latviškai vadinamas Žydeli (Žydėliai), žmonos lietuviškos pageidavimu buvo priskirtas prie Lietuvos. Tai tas žmogus, lietuvių paprastai vadinamas Žydeliu, kartais atvažiuodavo į mūsų namus ir atveždavo didesnę ar mažesnę duoklę tetai, mažindamas skolą.

Kartą 1943 m. atvažiuavęs ėmė koneveikti lietuvius, kad tie nestoja į vokiečių kariuomenę. Mat jo tautiečiai latviai jaunuoliai šaukiamieji išėjo visi kaip vienas. Leinikas įrodinėjo, kad nestoti yra nesąžininga, reikia stoti, yra pareiga kovoti su bolševikais. Antra vertus, vokiečiai lietuviams už nedėkingumą nedovanos. Įsikarščiavęs rėkė:

– Iššaudys jus vokiečiai kaip šunis!

Tada tokia pranašystė neatrodė juokingai. Nepaisant to, brolis Osvaldas atsakė, kad lietuviai stos tada, kai vokiečiai duos Lietuvai nepriklausomybę.

Vėliau, kai vokiečiai lietuviams nieko nepadarė, į savo kariuomenę neišvarė, lietuviai juokėsi iš latvių. Tie durniai išėjo, o mes, lietuviai, vokiečiams špygas parodėme.

Buvo girdėti apie karikatūrą pagrindiniame laikraštyje. Latvis vokiečiui visas sulindęs į subinę, tik batai kyšo. Estas sulindęs iki pusės, o lietuvis stovi šalia ir iškėlęs kumštį grasina vokiečiui. Bet juokiasi tas, kas juokiasi paskutinis.

Literatūroje [64, 64 p.] rašoma, kad latvių į vokiečių ginkluotąsias pajėgas buvo mobilizuota ligi 150 000 žmonių, iš kurių bent 50 000 žuvo, buvo sužeista ir dingo be žinios. Ten pat [64, 77 p.] rašoma, kad rusai 1944–1945 m. į savo armiją mobilizavo apie 120 000 lietuvių. Kitur teko skaityti, kad lietuvių, tarnavusių rusų kariuomenėje, žuvo apie 60 000.

Įdomi statistika. Latviai vokiečių kariuomenėje kovėsi maždaug dvejus metus ir jų žuvo ne daugiau kaip trečdalis. Lietuvių, tarnavusių rusų armijoje, per pusę metų žuvo pusė. Pridėkim dar 20 000 lietuvių partizanų, žuvusių miškuose, ir jau bus neaišku, kas iš ko gali juoktis.

Dar viena aplinkybė: labai didelę dalį lietuvių rusai mobilizavo 1945 m. sausį ar vėliau.

Jie buvo mokomi, todėl jiems fronte kovoti nebeteko, baigėsi karas. Kovojusieji fronte žuvo beveik visi. Išliko tik invalidais tapę ir ilgą laiką sužeisti gulėję ligoninėse. Plačioje man žinomoje apylinkėje sveikas iš fronto grįžo tik vienas – Jonavos Užkurelis.

Vokiečiai tausojo savo kareivių, taip pat ir latvių, gyvybes. Vokiečių apginkluoti jie kovėsi su didžiausia pasaulio kiaule – Rusija ir bent milimetru pritrumpino jai ragus. Gi lietuviai, rusų represijų išvaryti į frontą, žuvo kaip patrankų mėsa. Partizanai lietuviai žudė daugiausia savo tautiečius, nors ir tarnavusius rusams.

1943 m. pavasario sėja jau buvo baigta, kai Petras Žagarys turėjo eiti į naujokų ėmimo komisiją. Nėjo. Po dviejų trijų dienų dviračiais atvažiavo du policininkai iš Panemunio. Petras tuo metu lindėjo miške. Pareidavo tik vakare. Permiegodavo ir vėl į mišką. Taigi policija jo nerado. Miškų, žinoma, niekas netikrino, nešukavo.

Atvykę policininkai teiravosi Petro. Namiškiams pareiškus, kad nežino, kur jis esąs, policininkas liepė ruoštis vienam iš šeimos į Panemunį. Kalbėjo mandagiai, bet griežtai. Į prašymus palikti ramybėje ligonių šeimą, nereagavo. Esąs įsakymas, jie tik vykdytojai. Ragino:

- Prašom ruoštis, kuris važiuosit, ponas (Osvaldas) ar ponia (motina)?
- Gal geriau ponas? O gal ponia? Prašom, tarkitės.

Pasirodo, ir blogus darbus galima daryti mandagiai, kultūringai. Ne taip, kaip pokario skrebai.

Į nelaisvę susiruošė „ponas“. „Ponia“ suruošė krepšį maisto. Osvaldas pakinkė arklį, sėdo pats, pasiėmė mane, kad iš Panemunio parvažiuočiau vežimą. Atsisveikindami policininkai atsiprašė „ponios“, kad esą eina pareigas, prašė nepykti, pabučiavo ranką.

Kurį kelio tarpą mus, važiuojančius Panemunio link, lydėjo dviračiais važiuodami policininkai. Toliau jiems važiavimo tempas pasirodė per lėtas ir jie nuvažiavo pirmyn. Priesistatyti reikia į Panemunio policijos įstaigą. Mes taip ir padarėme. Osvaldą nusivedė, aš pasukau namo. Kažkas atsitiko pakinktams, kas – jau nebeatsimenu. Vienas policininkų padėjo man susitvarkyti ir aš parvažiavau.

Namuose nejauku. Vienas brolis sėdi baloj, kitas – kalėjime, o trečias – neaišku kur. Jis taip pat šaukiamojo amžiaus. Šaukiamojo amžiaus jaunuolių Jonavoje buvo ir daugiau. Keli ir kurie, dabar negaliu išvardyti. Tikrai žinau tik du: Vladą (Laduką) Trainį ir Joną Liolį. Bet J. Liolio policija nejudino, negaudė. Nebuvo girdėti ir iš apylinkių, kad kur policija būtų ieškojusi nestojusiųjų, paėmusi įkaitų, kaip atsitiko su Žagariais. Atsitiktinumas? Tikriausiai ne. Minėtas giminaitis dabar dirbo Panemunio policijoje.

Prabuvo Osvaldas Panemunyje tris ar keturias dienas. Tupėjo daboklėje. Tai buvo mažas atskiras namelis valsčiaus įstaigos kieme. Nieko ten jam nedarė, net neapklausė.

Priziūrėtojai ir policininkai vaizdavo, lyg „vokiečiai“ yra suėmimo iniciatoriai. Kai Osvaldas ten nieko neveikdamas sėdėjo, policininkai klausinėjo:

– Tai ką, pamiršo tave vokiečiai?

Kadangi „vokiečiai“ Osvaldo neprisiminė, nusibodo įnamis ir lietuviams. Paleido jį į keturis vėjus.

Šaukiamojo amžiaus jaunuoliai, nors jų ir neieškojo, namuose nebūdavo. Jonas Liolys irgi sėdėjo nuosavame balotame miške, kuriame iš sukapotų žabų kūlelių buvo padaryta patalpa – būda.

Vieną dieną pas Žagarius apsilankė Liolys – tėvas. Tai buvo iniciatyvus, energingas, veiklus, komunikabilus, liežuvingas žmogus. Ar jis jau anksčiau buvo sugalvęs, ar kilo mintis besikalbant, jau išlydėtas į kiemą pasiūlė Žagarienei „suvesti mūsų vaikus į krūvą“. Ką slapstosi po vieną, tegu sueina kartu, bus ne taip nuobodu. Pasiūlymas buvo gana keistas. Ne dėl įdomumo ar nuobodumo juk slapstosi, svarbiausia – saugumas. Bet iš pradžių kategoriškai neatmestas, šis pasiūlymas Žagarių galvose pamažu ėmė virsti priimtinu. Na, tegu susieina.

Petras Žagarys perėjo iš Dūdbalės į Krioklio mišką – balą. Apsigyveno žabų kūlelių būdoje kartu su Jonu Lioliu. Tai buvo jų didžiosios draugystės pradžia.

Du jaunuoliai gyveno koks šimtas metrų nuo miško pakraščio. Jonavos sklypai buvo su projektuoti taip, kad Liolio miškas buvo arčiau nuo Vaškevičiaus Povilo namų negu nuo Liolio sodybos. Pati slėptuvė buvo ties pačiais Vaškevičiaus namais. Man tekdavo įdomi pareiga – nešti į mišką pietus „besislapstančiam“ broliui. Įdomios slėpynės. Aš per Vaškevičiaus kiemą su pintinėle eidavau kiekvieną dieną į mišką ir per ten grįždavau namo. Paslaptį žinojo Vaškevičiai. O visi kiti? Būtų stebuklas, jei nebūtų žinoję kas tik norėjo žinoti.

O jaunuoliai baloje laiko veltui neleido. Jonas buvo baigęs gimnaziją, bandė studijuoti mediciną. Vokiečiams uždarius universitetą, pateko namo ir dabar nerimsta iš neturėjimo ką veikti. Kažkur gavo pasiskolinti knygą iš psichologijos ar panašios mokslų srities. Skaitė, studijavo, diskutavo su Petru, kiek kas teisinga, o kas gal ne. Kas labai įdomu ir kas mažiau. Dauginimo aparatų tuomet nebuvo, bet buvo labai daug laiko. Na, ir rašė abu ištraukas iš tos knygos. Kaip atpažinti žmogų, kaip apibūdinti jo savybes pagal eisną, kalbą, rašyseną ir dar daugybę kitų požymių. Man teko būti liudininku, kai Jonas su Petru aptarinėjo ir rašė ištraukas iš knygos toje vietoje, kur kalbama apie žmogaus charakterį iš jo rašysenos. Permečiau akimis ir aš Jono parašytą ištrauką. Viskas kaip ant delno. Jei eilutės į dešinę kyla aukštyn, žmogus vienoks, jei leidžiasi žemyn – kitoks. Jei raidės jungiamos aukštai viršuje – galima iššifruoti jo vienokias savybes, jei apačioje – jis jau kitoks ir t. t. Gal pusę knygos išrašė.

Ir vis vien nusibodo abiem ten, miške, sėdėti. Vis dažniau ėmė lankytis namuose. Ko sėdėti miške, jei niekas negaudo? Prieš šienapjūtę sugrįžo namo.

Trainio Ladukas įstojo į priėmimo komisiją. Niekas nedrįso jo už tai nei girti, nei peikti. Buvo neaišku, kas geriau išloš. Stoją, išėjo namiškių palydėtas į vokiečių kariuomenę, bet gal po kokios savaitės grįžo namo. Kaip čia jam taip atsitiko?

Surinktus stojusius išvežė į Panevėžį. Ten dieną kitą palaikę ir išvarę į mišką su užduotimi jį valyti, rinkti sausas šakas ir t. t. Būsimi kareiviai tą supratę kaip signalą bėgti. Ir išbėgioję visi ar dauguma kas kur. Dabar jau, kas tą žinojo, gerėjosi Laduko padėtimi. Namiškiams nebus bėdos. Stoją į kariuomenę, išvyko, negrįžo, mes nieko nežinom, kur jis yra. Bet netrukus visi sužinojo Laduko nuotykius ir jo buvimo vietą. Ir atsitiko taip, kad tada, kai kiti jaunuoliai jau buvo baigę slėpynes miške, Trainių namuose įprato lankytis Suvainišchio policininkas. Atvažiuoja dviračiu, klausinėja brolių, tėvus. Liepia prisistatyti, jei ne – bus blogai. Ladukas nuolat nesislėpė, dingdavo tik tada, kai matydavo policininką atvažiuojantį. Kartą Ladukas nespėjo pasislėpti, policininkas nužiūrėjo. Traukia iš bulvių tarpvagio už kojos Laduką... bet jo tada nesuėmė, neišvarė. Atseit prisizadėjęs Ladukas vėliau prisistatyti.

Jonas Trainys savotišku būdu stoji ginti savo brolio. Atėjęs pas Žagarius pasakoja:

– Rodau policininkui jūsų Petrą ir sakau: „Varikui naujokas šieną pjauna, ko gi to negaudo?“ (varikui – mūsų krašto tarmybė, reiškianti maždaug „štai ten“).

Na, protingas žmogus to nebūtų daręs. Juk nuo to, kad kitą pagaus, tavo broliui geriau nebus. Kitas, jei netgi būtų taip daręs, tai savo „nuopelnu“ nebūtų gyręsis Žagariams. Bet jeigu taip elgiasi, ką gi, tokiam atleistina. Nepakaltinamas. O policininkas buvo už Joną Trainį protingesnis, į pasiūlymą gaudyti Petrą Žagarį nereagavo.

Tas Laduko gaudymas buvo labai jau keistas. Šiuolaikinis bolševizmo išdresuotas žmogus iš karto pasakys: policininkas norėjo kyšio. Bet to meto kaime tai buvo dar nežinoma veiklos sritis. Niekas nesiūlė, niekas neėmė, tuo labiau nereikalavo tų kyšių. O šiuo atveju tai tikrai taip nebuvo. Tik dabar viskas perkama ir parduodama. Aš ir iki šiol nesuprantu, ko tas policininkas norėjo. Gal jam buvo įsakyta, gal jis buvo geras žmogus ir į įsakymą sugauti Laduką žiūrėjo pro pirštus. Vietos valdininkai, tarkim, policijos viršininkai, galėjo prisiminti, kad Ladukas bolševikų metais buvo apylinkės sekretorius, tai būtų, pagal senus pavadinimus, seniūno padėjėjas, raštininkas. Todėl savo tikras ar tariamas pastangas vokiečių naudai galėjo nukreipti pirmiausia į tokį nelabai patikimą Laduką, kaip ir kažkada į Žagarių „komunistų“ šeimą.

Kai Petras Žagarys slėpėsi miške, jo brolis Romualdas ėjo pėsčiomis iš Kauno į tėviškę.

Jis mokėsi Kauno aukštesniojoje technikos mokykloje. Paskelbus mobilizaciją, kartu su nuo Juodupės kilusiu mokslo draugu Lapeliu nusprendė trauktis iš Kauno. Autobusai tuomet nekursavo, o traukiniuose vokiečiai tikrindavo dokumentus. Važiuoti buvo pavojinga. Teko pasikliauti savo kojomis. Ant Nemuno, Neries tiltų taip pat stovėjo sargyba. Per Nerį ties Eiguliais perkėlė valtimi vietinis žmogus. O po to maždaug per savaitę jaunuoliai pasiekė tėviškę.

Atkreiptinas dėmesys, kad, dieną einant vieškeliais, niekas jaunuolių nesustabdė, nesuėmė. Vokiečių Lietuvos provincijoje beveik nebuvo. O lietuviai, kaip jau minėta, nebuvo uolūs vokiečių tarnai. Nepalyginti su 1944 m. rudeniu ir vietinių komunistų pasidavimu rusams. Patys rusai dažnai pasirodydavo žmoniškesni už saviškius. Nebūtų 1944 m. rudinį, per mobilizaciją, Romualdas su draugu nuėję 200 km per Lietuvą netrukdomi.

Romualdas Jonavoje nepasiliko. Čia policija galėjo ieškoti brolio Petro, kartu ir jam, Romualdai, kilo pavojus įkliūti. Apsigyveno pas dėdes Širvinskus Onušio parapijoje.

DARBININKAI VOKIETIJAI

Kaip Reicho darbo tarnybą jaunuoliams, taip ir darbus Vokietijoje vokiečiai ėmė siūlyti nuo pat okupacijos pradžios. Bet lietuviai tais siūlymais nesusižavėjo.

Nepasisekus vyrų mobilizacijai, nebuvo vilties, kad lietuviai savo noru ar įsakyti važiuos ir dirbti į Vokietiją. O padėtis fronte reikalavo darbo jėgos karinei pramonei. Todėl darbinigus vyrus arba net ir moteris ėmė gaudyti policija, toliau perduodama vokiečiams. Visai tokiu pat principu kaip baudžiatvarkos laikais rekrūtų gaudymas. Gaudė nestojusius į kariuomenę ir kitokio amžiaus. Apsupdavo kino teatrus, turgus, net bažnyčias. Didelis pavojus miestuose buvo viešai pasirodyti įkaušusiam. Tokius čiupdavo iš karto. Kaime pagrindinis gaudymo būdas buvo toks: ankstyvą rytą ar dar naktį policija atvyksta į gaudomojo namus ir įsiveržusi į vidų suima miegantį rekrūtą. Prigaudę reikiamą skaičių lietuvių ar vokiečių būdavo gabenami toliau, į Vokietiją. Kaip ten būdavo, kodėl, dabar išsiaiškinti sunku, bet tie vežamieji dažniausiai pabėgdavo. Sklisdavo gandai: jau tie pabėgo, jau gaudys vėl, reikia slėptis. Toks gaudymas darbams stiprėjo karui užsitęsus, į okupacijos pabaigą.

Visiškai liovusis nestojusiųjų į kariuomenę persekiojimui, ankstų 1943 m. rudens rytą į Trainių ir Virbalų namus pasibeldė policija. Paėmė Laduką Trainių ir Vytuką (Vytautą) Virbalą. Išvežė į Vokietiją. Laduką Trainių nuvežė į Kotbaus miestą. Išmokė dirbti metalo tekinimo staklėmis, ką ir dirbo iki karo pabaigos.

Ar savo noru, ar priverstas kaip kaimo dešimtininkas, policijai talkino Feliksas Liolys. Kai Virbalai ankstų rytą dar užsidarę iš vidaus duris paklausė, kas beldžiasi, atsiliepė Liolys. Virbalai, pažinę jo balsą, atidarę duris. Jei ne Liolys, sakė jie, tai gal nebūtų Vytuko išvežė. Šiuo atsitikimu prasidėjo viešas Virbalų ir Liolių šeimų konfliktas, užsitęsęs iki rusų okupacijos ir vedęs Liolių šeimą į pražūtį.

Kaip policija pateko į Trainių namus, neaišku. Bet jie ant Liolio nepykė ir tragedijos iš Laduko išvežimo nedarė. Po karo Vytukas Virbalas ir Ladukas Trainys grįžo į Jonavą raudoni, gražūs, įmitę.

Rusų armijoje kovėsi keturi jonaviečiai. Vėliau, sausio mėnesį, įstoję fronto nebematė. Du iš kovojusiųjų – Kazimierus Užkurėlis ir Pranas Žėgliūnas – pabėgo į Rusiją 1941 m., taigi dirbti Naujajai Europai negalėjo. Bet kiti du, kurie žuvo už Rusiją ir Staliną, būtent Vladas Žėgliūnas ir Albertas Spaičys, jeigu būtų buvę išvežti dirbti į Vokietiją, beveik 100 procentų tikimybė, kad būtų likę gyvi. Galbūt Liolys, padėjęs policijai sugauti minėtus jaunuolius, išgelbėjo jiems gyvybę?

Kaime tuo metu ginkluoti žmonės buvo retenybė. Policininkų kartais pasirodydavo, bet daugelis jų buvo vietiniai, „prijaukinti“. Dažniausiai elgdavosi padoriai, be blogų ketinimų. Bet jei pasirodydavo kas nors svetimas, uniformuotas, ginkluotas, reakcija būdavo žaibiška. Į mišką! Bėgdavo „griešni“, daugiausia jauni vyrai, bėgdavo vyresnio amžiaus ir net moterys. Kartą, 1943 m. pavasarį, įtarusi kažkokį mano jau pamirštą pavojų, bėgo ir mano motina, tuomet 48 m.

Kartą, tai turėjo būti 1943 m. žiemą, jau pavasariop, Žagarių vyrai Petras ir Osvaldas slėpėsi Dambrausko jaujos palėpėje. Ten buvo prikrauta nemintų linų pėdų. Naktį šilta miegoti, apačioje kūrenasi krosnis, džiūsta linai. Tik labai daug dulkių, suodžių. Slėpėsi nuo kažkokio mano neprisimenamo pavojaus. Gal jau buvo paskelbta mobilizacija?

Jaunuoliai sėdėjo ant jaujos ir dieną. Jaujos šeimininkas Dambrauskas, ten buvęs jaujos priežiūros tikslais, pamatė rogėmis atvažiuojančius žmones. Virš galvų kyšojo šautuvo vamzdis! Ne juokas! Ir važiuoja tiesiai prie jaujos!

Dambrauskas, nors ir būdamas be nuodėmių, tuojau užlipo ant jaujos, perspėjo Žagarius ir pats parodė pavyzdį, kaip reikia slėptis. Osvaldas vėliau su šypsena pasakojo, kaip Dambrauskas lindo gilyn į tarpus tarp linų pėdų. Vėliau išlindo juodas kaip velnias nuo dulkių...

Tie žmonės važiavo ir pravažiavo pro jaują miško link. Kaip vėliau paaiškėjo, tai buvo Mainieivų kaimo, esančio 10 km nuo Jonavos, gyventojas Žukauskas, labai ištikimai tarnavęs vokiečiams ir už tai 1943 m. rudenį rusų partizanų nušautas. Legaliai laikydamas savo

namuose ginklus, jis sugalvojo pamedžioti. Pasikvietęs draugų tuo tikslu ir važiavo miško link pro Dambrausko jaują, įvarydamas daug baimės jaujos įnamiams ir šeiminkui.

1944 m. žiemą jau trys Žagarių vyrai slėpėsi Dambrausko jaujoje. Sausio 6 d. Trijų karalių šventės rytą eina kalneliu visi trys namo pusryčių. Mama man rodo pro virtuvės langą ir sako: „Žiūrėk, trys karaliai ateina!“

Vieną 1943–1944 m. žiemos dieną skubiu žingsniu, su trenksmu darydamas duris įgriūva pas Žagarius Jonas Stankevičius. Nė nepasisveikinęs tuoj piktai užrėkia:

– Ko žiopsot! Greičiau slėpkitės!

Petras Žagarys norėjo paklausti, koks pavojus, kas yra.

– Tu neklausinėk, kas yra, o greit išnyk, kad nė kvapo neliktų! Dar klausinės, matai, kai šineliai (milinės) vien mėlynuoja!

Išnyko, ne ką darys. Gerai, kad pasakė žmogus.

Vėliau paaiškėjo to Jono išgąščio priežastis. Pas Bakaną atvažiavo, rodos, iš Rokiškio, kažkoks pažįstamas ar giminė, apsirengęs kariška miline. To užteko. Kažkas pamatė, pasakė ir išėjo, kad „šineliai vien mėlynuoja“. Vėliau Žagariai iš to „mėlynavimo“ juokėsi, bet Stankevičiui nieko nesakė. Juk gero žmogus norėjo.

Kartą Žagariai stebėjo, kaip kažkokiam tikram ar tariamam pavojui užėjus, į Dūdbalę per Plintaukos pievą bėgo koks 20 žmonių. Vieni jau pamiškėje, kiti vidury pievos, tretį dar tik padirvyje. Žagarienė sako:

– Tai kad galima būtų nufotografuoti, tai būtų gražu!

Iš tiesų tokia nuotrauka dabar būtų nepaprastai vertinga. Deja, tuomet nufotografuoti nebuvo jokių galimybių.

Tuo metu šeimose, kuriose buvo jaunų žmonių, ramybės nebuvo. Kartą policija pasirodė ir Stankevičių namuose. Norėjo Branį (Bronių), gimusį 1925 m., išvežti darbams į Vokietiją. Tas buvo pasislėpęs. Neradę Branio, paėmė įkaitu jo netikrą brolių Joną, tuomet beveik 50 m., dūstantį, nesveiką. Tokio į Vokietiją nepasiųsi. Nuvežė Joną į Panemunį. Ten pralaidė valsčiaus įstaigoje per naktį. Paryčiais atvežė kažkokį jaunuolį, ar todėl, kad netikėtai sugautą, ar neturtėlį, apsiavusį medpadžiais, sulopytom perlopytom kelnėm. Jonui buvo įsakyta nusimauti veltinius, kelnes ir duoti tam jaunuoliui. Gėda tokį siųsti į Vokietiją. Jonas pakluso, atidavė, kas liepta. Mainais jam davė to jaunuolio kelnes ir medpadžius. Bet Jonas paėmė tik medpadžius, basas juk neliks. O tų driskatų kelnių neėmė. Išrengėt, tai ir turėkitės!

Joną tą patį ankstų rytą išleido namo. Ėjo su medpadžiais ir vienom apatinėm kelnėm ankstų šaltą žiemos rytą. Žmonės dar miegojo, nematė, bet per Vilkolių kaimą Jonas be kelnių eiti nesiryžo. Apsuko aplink, tada dar buvusiu siauruoju geležinkeliuku.

Ir vis dėlto... Kai žinau tolesnį Branio likimą, esu tvirtai įsitikinęs: jam būtų buvę geriau, jei būtų išvežę į Vokietiją. Gyvas jis liko, bet kainą už tai sumokėjo tokią, dėl kurios graužėsi visą gyvenimą.

KOVA UŽ LAISVĘ

1943 m. birželio 29 d. – Šventasis Petras. Petro Žagario vardinės. Pagal tuomečius kaimo papročius, varduvininkai vardo dienos išvakarėse buvo pagerbiami vainikais. Lauko durys apjuosiamos vainiku, o ant jų prisegamas raštelis, dažniausiai atvirukas su linkėjimais.

Vainikuotojai ateidavo vėlai vakare, varduvininkui ir jo šeimai jau sumigus. Elgdavosi tyliai ir baigę garbingą darbą išnykdavo nakties tamsoje.

Petras Žagarys minėtą rytą atsikėlęs rado apvainikuotas duris ir atviruką. Jame buvo parašyta maždaug taip (citata iš atminties): „Sveikiname tave, mielas Petrai, laisvės kovų drauge. Linkime Tau visokios laimės ir pasisekimo. Linkime, kad ir ateityje būtum toks pat tvirtas kūnu ir dvasia kaip iki šiolei. Linkime šiuo audrų metu nepalūžti ir laisvės kovų nepabaigti.“

Aš, tuomet dar vaikas, nustebau. Apie kokias čia laisvės kovas rašo? Kas čia prieš ką kovoja? Ar ir Petras kovotojas? Tiesa, kurį laiką jis tupėjo miške, bet ar tai kova? Trainio Laduką tai policininkas bent už kojos iš bulvių tarpvagio traukė, o Petras net ir to nepatyrė. Jei tokie kaip Ladukas su Petru kovotojai, tai gal ir aš toks esu? Nes ir man yra tekę slėptis bulvių ar burokų tarpvagyje nuo įtūžusios motinos ar brolio.

Tas linkėjimus rašęs jaunuolis nebuvo iš mokyčiausių ir linkėjimas „laisvės kovų nepabaigti“ nepasižymėjo logika. Bet kas norėjo, suprato: *be pergalės* nepabaigti.

Apie kokias kovas ir apie kokią pergalę galėjo eiti kalba tuo metu? Viena neginčijama: tuo metu beveik visi lietuviai *labai norėjo* laisvės. Vieningas pasipriešinimas vokiečių mobilizacijai ir vokiečių represijų nebuvimas sudarė galimybę kilti iliuzijai, kad lietuviai kovoja, priešinasi ir netgi laimi. Euforija tada gal buvo ne mažesnė nei 1988–1989 metais. Esant tokioms nuotaikoms, nesunku padaryti prielaidą, kad kova duoda rezultatų ir ta laisvė galiausiai bus iškovota.

Nereikia stebėtis, kad taip situaciją vertino nelabai išsilavinęs kaimo jaunimas. Bet juk buvo Vyriausias Lietuvos išlaisvinimo komitetas. Buvo daug inteligentų, masiškai leidžiama pagrindžio spauda. Ten taip pat nesigirdėjo blaivių balsų. Žinoma, galima tą aiškinti taip: pagrindinė spauda negalėjo skleisti pesimistinių nuotaikų, reikėjo žadinti viltį, kad

neužgestų laisvės troškimas. Iš dalies tai tiesa, bet iki tam tikrų ribų. Neleistina per daug prasilenkti su tiesa ir realybe. Juk kartą lietuviai jau buvo pamokyti. 1940 m. birželio 13 d. per Prezidento A. Smetonos vardines šaulių žurnalas „Trimitas“ rašė, kad reikia pasitikėti Tautos vadu, kuris sėkmingai išvairuos Lietuvos laivą per audringus šių dienų vandenius. Ir nė vieno žodžio apie pakibusią virš Lietuvos baisią grėsmę, apie sutelktą prie Lietuvos pasienio rusų armiją. Apie tai, kaip elgtis agresijos ar okupacijos sąlygomis.

Apie sutelktą pasienyje rusų armiją Lietuvos viršūnės žinojo, bet būkit ramūs, Smetona išvairuos. Todėl kai po dviejų dienų okupavo Lietuvą, tauta tam buvo absoliučiai neparuošta. Ir to raminimo, to neparuošimo kaina buvo labai didelė. Kaip ir 1944 m.

Tuo metu, 1943 m., skaičiau daug pagrindinės spaudos. Svarbesnių, dažnesnių laikraštėlių pavadinimus prisimenu. Tai buvo „Į laisvę“, „Nepriklausoma Lietuva“, „Laisvės kovotojas“. Bet ten rašiusieji ar tik savo skaitytojų nuotaiką keldami, arba ir patys tuo tikėdami rašė, kad Lietuva po karo bus laisva. Prisimenu tik vieną repliką kitokio pobūdžio. Kuriam laikraštėlyje ji buvo išspausdinta, neprisimenu. Ten buvo pasijuokta iš kito laikraštėlio, kurio pavadinimą irgi pamiršau. Atseit kuo labiau artėja prie Lietuvos raudonoji armija, tuo labiau aname laikraštėlyje džiaugiamasi, kad „laisvės aušra jau švinta“. Ta replika buvo vienintelis blaivus balsas. Šiaip jau visuotinai buvo panašiai rašoma: laisvę iškovosim!

Kartais skaitant naudinga žinoti ne vien tai, kas *parašyta*, bet ir tai, kas *rašo*. Tuo metu mūsų krašte nieko apie rašančius nežinota. Vėliau, tarybų valdžios metais, turėjau progos išklausti buvusio LLKS veikėjo Jono Deksnio paskaitą. Jei tokie „laisvės kovotojai“ prieš 20 metų leido pagrindinę spaudą, rašė joje, tai ką kalbėti apie tų rašinių turinį, išmintingą politinį tautos orientavimą. Dar daugiau aiškumo į tų laikų situaciją įneša Stasio Butkevičiaus straipsnis „Eksperimentuojanti Lietuva“ [65]. Iš to straipsnio galima padaryti išvadą, kad vokiečių okupacijos metai nebuvo kokia išimtis Lietuvos istorijoje. Išdavysčių ir išdavikų esti visada. Pagal maldos žodžius: kaip buvo pradžioje, dabar ir visados, ir per amžių amžius. Juk dabar žinome, kad Prezidento A. Smetonos kambarinė tarnavo rusams. Kaip ir kariuomenės vadas. Jau nekalbant apie pokario metus, kai išdavikų buvo minios. Kodėl tada ta pagrindinė spauda turėjo būti išimtis? Įtariu, kad tą „laisvės aušrą“ pranašavo laikraštėlis, kuris vadinosi „Laisvės kovotojas“. Ir kad jis tarnavo galingam kaimynui.

Gaila, kad tokie dalykai paaiškėja po 20 ar 60 metų. Ar tada nebuvo protingų žmonių, kurie būtų pasakę: tai ne mūsų naudai tokia propaganda, tai priešų pinklės?

Už laisvę reikia kovoti visada ir visur. Bet atsižvelgiant į sąlygas, kuriomis kovojama, reikia tinkamai pasirinkti ginklus. Ir dar reikia žinoti, *su kuo* kovoti dėl laisvės, kas didžiausias jos priešas. Lietuvių tautai tuo metu didžiausią pavojų kėlė rusai. Kad vokiečiai karą jau yra

pralaimėję, žinojo visi. Taip rašė ir ta pagrindžio spauda. Bet kova su rusais – bolševikais tuo metu būtų reiškusi ne kovą už laisvę, o tik už vokiškąją okupaciją, nors ir švelnesnę už rusų.

Po karo, apie 1970 m., yra tekę girdėti ne vieną net ir ne komunistą džiaugiantis: kaip gerai, kad karą laimėjo rusai, o ne vokiečiai. Kaip būtų buvę antruoju atveju, nežinau, nes tas variantas liko neišbandytas. Bet kad per karą vokiečių okupacija buvo nepalyginti mažesnė blogybė už rusišką, to niekas nepaneigs. Tą patvirtino ir 60 000 Lietuvos pabėgėlių į Vakarų rusams artėjant. Jie balsavo kojomis.

Taigi tuo metu gal buvo šiočia tokia prasmė kovoti prieš rusus. Kokiomis priemonėmis?

1944 m. pradžioje Suvainišio pašte mačiau propagandinį vokiečių plakatą lietuvių kalba. Nupiešta sulūžusi karčių tvora, ant jos sėdi jaunuolis nuleista galva, susikūprinęs. Toliau matyti giltinė su dalgiu. Jos apsiaustas raudonas, išmargintas penkiakampėmis žvaigždėmis, pjautuvais ir kūjais. Užrašas ant plakato skelbė maždaug taip: „Lietuvos jaunuoli! Nelauk, kol giltinė tave papjaus. Stok į kovą su ja Wehrmachto gretose.“

Dėl tokio kovos būdo reikėjo labai gerai pagalvoti. Ginkluotoje kovoje žūstama. Ar buvo verta lietuviams stoti į Vermachtą? Lietuvių indėlis į karą būtų buvęs mikroskopiskai mažas. Jis negalėjo ne tik nulemti karo baigties, bet ir kiek nors juntamai pakreipti jo eigą. Ar ne per didelė kaina už tai būtų lietuvių jaunuolių gyvybių aukojimas?

Antra vertus, sėdėti ant sulūžusios tvoros ir laukti, kol giltinė papjaus, taip pat kvaila.

1944 m. pradžioje, dar žiemą, Antano Stuokos gryčioje lošiau su bendraamžiais Stuoikiukais kortomis. Per pertraukėles Stuoka klausinėja manęs: ką sako radijas, kaip reikalai fronte. Aš pasakaju: prie to miesto rusai priartėjo. Tą jau paėmė. Priartėjo prie Estijos, prie Rumunijos ir t. t. Stuoka, vaizduodamas ne komunistą, sako:

– Velnias bus, reiks balon lįsti, jei rusai grįš!

Parėjęs namo papasakojau, ką Stuoka sakė. Osvaldas atsiliepė:

– Jis labai gerai žino, kad balon lįsti bolševikams grįžus nebus galima. Durnių ieško. Kas patikės, kad Stuoka į balą bėgs.

Taigi Osvaldas suprato, kad rusai – tai ne vokiečiai, baloj saugumo nerasi.

Kai tų pačių metų birželio mėnesį Romualdas Žagarys susiruošė trauktis nuo bolševikų, Jonui Lioliui ir broliui Petruui sakė:

– Čia neišsilaikysi. Reikia trauktis.

Tik vienas iš Žagarių jaunimo degė noru kovoti už laisvę. Tai – Petras.

Kaip atsitiko, kad tokie neaukštą padėtį visuomenėje užimančys jaunuoliai kaip Osvaldas ir Romualdas Žagariai numatė būsimą situaciją, o visuomenės vadovai, jos šulai, laukė laisvės atkūrimo?

Kaip žmogaus galvosena veikia jo norai! Kadangi to norime, tai taip ir bus. Ta liga sirgo ir gal tebeserga ne vieni lietuviai ir ne vien neišsilavinę žmonės. Ta liga pavojinga, pagal šventą „kantičkos“ giesmę, „kaip bundinykui, taip ir gaspadoriui“. Sirgo ja ir vokiečiai, pradėdant eiliniaus kareiviais, baigiant A. Hitleriu.

Kai vokiečiai traukėsi, draugiškas Žagariams vokiečių fronto gydytojas Petriui Žagariui pasakė „paslaptį“: mes dabar išeiname, bet grįšime. Yra išrastas naujas ginklas, rusams bus kaput! Tik savo mažajam broliui nesakyk. Paslaptis!

Staliningrado mūšio metu Hitleris kalbėjo Rumunijos maršalui Antonesku [66, 186 p.]:

„Jei Vokietija <...> bus sumušta, rezultatas bus vienoks. Anglosaksai bet kuriuo atveju taps nugalėtojais tik teoriškai, nes ašies šalims ir jų sąjungininkams pralaimėjus, Rusija visame kontinente pasidarys taip stipri, kad anglosaksai praras bet kokią įtaką. Todėl jų interesai dabar ir ateityje objektyviai sutampa su Trečiojo Reicho, kaip Europos gynėjo nuo bolševizmo grėsmės, interesais.“

Strateginės-karinės situacijos analizė teisinga, tiesiog pranašiška. Bet išėjo ne taip, kaip pašamones veikiamas, kad „bus gerai“, Hitleris tikėjosi. Nes anglosaksų vadovų didžiausias rūpestis buvo ne savo tautų ar valstybių interesai, bet kaip įtikti rusams. Geras politikas yra tas, kuris nepainioja savo norų su esama padėtimi ir ateities prognozėmis.

Kokių tik teorijų tada neprikurta, norint paremti laisvos Lietuvos siekį! Tai anglai – amerikoniai uždraus rusams įžengti į Pabaltijį. Arba išvargs po karo. Arba anglai – amerikoniai, nenorėdami Europos atiduoti rusams, susitars su vokiečiais ir kartu muš rusus. Arba tuojau po to, kai bus sumušti vokiečiai, anglai – amerikoniai pradės karą prieš rusus.

Lietuvos nepriklausomybės entuziastai dar išsakydavo tokią teoriją: istorija kartojasi. Kaip Lietuva atgavo nepriklausomybę po 1918 m. karo, taip ją atgaus ir po šio karo. Bet tokie teoretikai pamiršdavo vieną svarbią aplinkybę: pirmąjį karą pralaimėjo abu didieji Lietuvos priešai – ir rusai (dėl revoliucijos), ir vokiečiai. Nebuvo jokių požymių, kad taip gali atsitikti ir antrojo karo metu.

Taigi jei kovosi su vokiečiais, tai reikėtų tik viena: padėti rusams, artini jų okupaciją. Ir atvirkščiai, jei kovosi su rusais (tarkim, su jų partizanais), tai padėsi vokiečiams. Už save kovoti nebuvo sąlygų, kova nežadėjo laisvės. Lenkai, būdami 10 kartų gausesni, bandė vienu metu kovoti su abiem priešais. Rezultatas – savižudiškas Varšuvos sukilimas 1944 m. rugpjūčio mėn.

Šiokių tokių kovos už nepriklausomybę požymių ir šiokių tokių tos kovos rezultatų galima įžiūrėti tik lietuvių 1941 m. birželio mėn. sukilime. Visa kita, taip pat ir pokario partizanų kovos, neturėjo prasmės.

Iš pokario partizanų pastangų, iš 1831 m. ir 1863 m. sukilimų liūdno patirties, taip pat 1918 m. bei 1990 m. nepriklausomybės atkūrimo galime padaryti išvadą: mažoms tautoms, tokioms kaip lietuviai, neįmanoma pačioms atgauti laisvės. Ją gali duoti tik Dievas.

Ar tai reiškia, kad nereikia kovoti patiems su ginklu už laisvę? Reikia, bet tik tada, kai Dievas duoda progą. Yra sakoma: darbuokis žmogau, tai ir Dievas padės. Šiuo atveju reikėtų sakyti Dievui: Tu pradėk, o aš padėsiu. Priešingu atveju be Dievo pradžios ir pagalbos ginkluota kova reiškia savižudybę.

Kai nėra vilčių laimėti, reikia stengtis maksimaliai išsaugoti tautos jėgas ir žmonių gyvybes. Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą buvo teisingiau pavadinti Vyriausiuoju lietuvių tautos išsaugojimo komitetu.

1943–1944 m. Lietuvos jaunimas nežinojo, kaip lengviausia ir patikimiausia išsaugoti savo gyvybę. Ant sulūžusios tvoros sėdėti ir laukti giltinės? Ne išeitis. Stoti į Vermachtą? Blogai. Tai ką daryti?

Ir vis dėlto išeitis buvo. Tik niekas jos nematė. Nei patys jaunuoliai, nei lietuvių tautos šviesuoliai, jos vadai. Kad nematė eiliniai kaimiečiai, suprantama, paaiškinama. Nematė išeities ir mūsų šeima. Nemačiau ir aš, tada dar vaikas – paauglys, nors dabar nepraleidžiu progos pasigirti to meto savo politine nuovoka. Taip jau buvo. Bet kaip galėjo atsitikti, kad nematė nė vienas to meto intelektualų, politikų?

O išeitis buvo labai paprasta: jauni vyrai turėjo važiuoti dirbti į Vokietiją. Tuo šiek tiek būtų prisidėję prie kovos su bolševizmu, kažkiek – prie rusų okupacijos atitolinimo. Būtų išsaugoję gyvybę ir po karo galėję grįžti į išlaisvintą tėvynę. Kam toks grįžimas būtų nepriimtinas arba net pavojingas, tai ten, Vokietijoje, buvo daug galimybių to išvengti. Na, o rusai tokių tikra ar tariama prievarta išgabentų į Vokietiją darbams nepersekiojo. Tai ne į nelaisvę patekę Vermachto kariai ar esesininkai.

FRONTAS ARTĖJA

Pirmasis artėjančio fronto signalas buvo vadinamieji pabėgėliai. Kodėl vadinamieji? Kiek buvo žinoma iš jų pačių, niekas jų norų neklausė, vokiečiai paėmė ir atvežė į Lietuvą. Nepaisant to, kaimiečiai dažniausiai juos taip ir vadino – pabėgėliais.

Kodėl jie buvo atvežti į Lietuvą, paaiškina vokiečių karys G. H. Bidermannas savo atsiminimų knygoje „Mirtiname mūšyje“ [67]. Jis rašo, kad vokiečiai išvežė gyventojus iš savo šiaurės armijų grupės užnugario siekdami apsunkinti rusų partizanų veikimą.

Petras Žagarys 1944 m. žiemą buvo išvarytas su arkliais ir rogėmis į Rokiškį paimti tu pabėgėlių. Ne jis vienas iš Jonavos. Vežė ir kitų kaimų žmonės ir į kitus kaimus. Kokios ten buvo dalybos, nežinau, bet jonaviečiams teko viena šeima. Tie pabėgėliai atvažiavo ne tuščiomis, atsivežė turto. Vokiečiai Rusijoje kolchozus buvo panaikinę, tai žmonės atsivežė nemažai grūdų. Tokių gražių žirnių jonaviečiai nelabai buvo matę. Matyt, iš gerų žemių. Atsivežė ir kito kilnojamojo turto. Kuklus jis buvo, žmonės – kaimiečiai, buvę kolūkiečiai.

Ar dalyvavo tame gabenime iš Rokiškio kas nors iš valdžios, nežinau. Gal patys vežėjai nusprendė, kur juos atvežtus padėti. Patalpino pas Janevičių. Gal didžiausia kaime gryčia. Janevičių žmonės keturi – tėvai ir du suaugę sūnūs. Atvykėlių irgi keturi: senutė motina, dvi 30–35 metų dukterys ir 6–8 metų berniukas. Labai norint, vietos būtų užtekę. Bet Janevičiai pradėjo maištauti: kodėl pas mus, kodėl ne pas tą ar aną. Gyveno pas juos tos moterys neilgai. Gal valdžia Janevičiams padėjo, gal ir pačios rusės neapsikentė. Janevičienė skelbė, kad tos rusės smirdi. Visa gryčia pasmirdusi. Tiesą sakant, kažkoks specifinis kvapas nuo jų ar jų daiktų sklido, bet nepavadinčiau to smirdėjimu.

Taigi po kelių savaičių, gal valdžiai nusprendus, tos rusės buvo perkeltos pas Spaičį. Kiek prisimenu, tada Spaičys gyveno vienas. Albertas, kiek žinau, tarnavo pas Augustą Gervę Kalniečių kaime. Kažkur išklydęs buvo ir vyresnysis Vladas. Nors gryčia ne iš didžiųjų, sutilpo. Spaičys patenkintas nebuvo. Manė, kad yra skriaudžiamas už praeitį, už savo veiklą komunistų naudai. Gal panašiai ir galėjo būti. Valdant vokiečiams, kiekviename kaime buvo vadinamųjų dešimtininkų. Visą laiką dešimtininku Jonavoje buvo Liolys. Komunistų jis nemėgo. Santaikos nebuvo ir su Spaičiu, bet ta skriauda nebuvo didelė. Spaičys gerai kalbėjo rusiškai, todėl sugyveno su įnamėmis. Vieną jų, Natašą, buvo pagrįstai įtariama, kad Spaičys net mylėjo.

Mūsų šeima draugavo su tomis rusėmis. Tėvas kalbėjo rusiškai. Pabėgėlės atsivežė keistą, mūsų kraštuose nematytą verpimo ratelį. Labai didelis ratas, apie 55 cm. Vėliau Žagariai nupirko iš kitų rusių ratelį dar didesniu ratu – 70 cm. Ratelis padarytas išradinškai, tobuliau negu lietuviškas. Vien tokį ratą mūsų meistrams vargu ar būtų buvę pagal jėgas padaryti.

Vežant tam rateliui buvo kažkas nulūžę. Petras pataisė. Atsilygindama senutė kelias dienas verpė. Niekas jos nevertė, savo noru verpė. Vėliau Žagarius pasiekė gandai, esą jai nusibodę „ant pilvo verpti“, t. y. už maistą, bet santykiei nenutrūko, vis jos lankydavosi. Tarybų valdžios jos nekeikė, laukė, kada grįš „naši“. Kolchozais, žinoma, nesidžiaugė. Nataša buvo prasilavinusi, dirbusi Leningrade. Atvežtos buvo iš Velikije Lukų.

1944 m. vasario mėn. P. Plechavičius pasakė kalbą, kviesdamas savanorius į Vietinę rinktinę. Iš Jonavos kaimo tokių savanorių neatsirado. Savanorių stojimo dieną prie komisijos sukiojosi tik du jaunuoliai: Petras Žagarys ir Branis Stankevičius, bet nė vienas neįstojo. Branis buvo gudrus, galėjo stoti tik tuo atveju, jei būtų matęs naudos sau. Matyt nusprendė, kad neverta, geriau likti namuose. Petras Žagarys labai norėjo kovoti už tėvynę, bet tam reikėjo tėvų leidimo, kurio jis nebūtų davęs. Tėvai, kaip ir priklauso, daugiau rūpinosi sūnaus saugumu negu tėvyne. Antra vertus, namuose buvo du ligoniai ir veltėdis paauglys – kas darbuosis ūkyje?

Apskritai ta rinktinė neatrodė perspektyvus dalykas net ir tuo metu. Kai latviai stojo į vokiečių kariuomenę 1943 m., gal nebuvo dar toks aiškus vokiečių pralaimėjimas. Ką galėjo nuveikti lietuvių saujelė prieš dvi pasaulio galingąsias, Rusiją ir JAV, kai vokiečių krachas jau buvo tik laiko klausimas? Amerikos tuo metu lietuviai priešė nelaikė. Tikėjosi jos užtarimo. Kova su bolševikais vokiečių pusėje greičiau būtų amerikiečių įvertinta neigiamai negu teigiamai.

Gegužės pradžioje pasigirdo, kad vokiečiai tą rinktinę naikina. Dauguma mūsų krašto savanorių, tarp jų – buvusio jonaviečio Juozo Vaškevičiaus sūnus Bronius, pabėgo. Kaip gerai, parsinešė šautuvą. Deja, prancūzišką, ir tik keletą šovinių. Kam reikalinga tokia kačerga, ką su ja veiksi, nei vokiški, nei rusiški šoviniai netinka. Vėliau vokiečiai labai gražiai prašė: na, jūs nekalti, kad tie šautuvai pas jus yra, bet grąžinkite juos valdžiai. Niekas neatidavė.

Vienam mūsų krašto savanoriui nepavyko. Nušovė jį vokiečiai. Tai – Taručių kaimo Stabelskis. (Iš tiesų jo tikroji pavardė galėjo būti kitokia. Atseit jo patėvis buvęs Stabelskis.) Kai jį laidojo Taručių kapinėse, lietuviai sakė patriotines kalbas. Tai pirmoji auka, tai lyg savanoris Lukšys, jo atminimas neišblės. Na, buvo pirmoji auka, bet niekas jo nebežino. Nežinau, ar yra kapinėse paminklas jam, greičiausiai ne. Tada buvo karas, pokaris, sunkūs laikai. O dabar tokius vadina fašistais, atminimo nevertais.

Išaušus pavasariui, pasigirdo dundesys rytuose:

– Banditus muša vokiečiai, – aiškino optimistai.

Bet tas dundesys netilo. Matyt, tų banditų būta daug.

Birželio pradžioje pas Žagarius viešėjo giminaitė iš Rygos. Iš Neretų traukiniu važiuos namo. Giminės ją apdovanojo, bagažas sunkus. Žagariai patarė: kam tau tempti, siųsk paštu. Ji pati parvažiavo į Rygą, bet to siuntinio nebesulaukė. Siuntinys grįžo į Suvainiškių po kokių poros savaičių. Maisto produktai apgedę.

Įdomi detalė, ar ne? Nors tvarkos jau nebėra, artinasi frontas, pašto veikla sutrikusi, siuntinys nors adresato ir nebesasiekia, grįžta ten, iš kur buvo išsiųstas. Tai savotiškas

tuometės moralės rodiklis. Dabartinis kombinatorius paklaustų: kam gražinti, jei galima pavogti. Atsakyti nereikės, tvarkos nebėra. Tokių kombinatorių tuomet buvo nedaug.

Dundesiu rytuose stiprėjant, vieną birželio dieną Žagarių gryčioje, nešini lagaminais, pasirodė du jų šeimos nariai, gyvenę Kaune. Tai – duktė Bronė, persikėlusį į Kauną dar nepriklausomybės metais, ir sūnus Romualdas, ten kurį laiką mokėsis. Bronė atvažiavo pralaukti fronto. Romualdas 1941 m. buvo enkavėdistų tardomas, todėl ruošėsi bėgti nuo bolševikų. Atvyko pasiimti maisto ir kitų būtinų reikmenų. Nuo traukinio atėjo pakrūmėmis, kad niekas nepastebėtų. Kaimynams nesirodė, kad namiškiai bolševikams galėtų sakyti: mes nieko nežinome, kur jis yra. Kaune gyveno ir ten dingo. Užtrukęs Jonavoje kelias dienas, vėl išvažiavo traukiniu iki Skapiškio ir toliau Šiaulių link. Dar norėjo užsukti į Kauną, bet ten jau nebevažiavo traukiniai. Apsistoję Tauragės apskrityje netoli sienos su Klaipėdos kraštu. Palaukė ten, kol pajudėjo frontas ir vokiečiai praleido per sieną.

Per Šv. Petrą, birželio 29 d., Čedasuose partizanų vadas Kazys Kalpokas sakė kalbą. Jos vedamoji mintis buvo – ginsim savo žemę, kvietė burtis į partizanų būrius, kurie kovos su bolševikais. Būsimieji partizanai tuo metu jau organizavosi. Daug jų buvo Čedasų krašte. Tie partizanai, kol rusai dar nebuvo užėmę mūsų apylinkių, darė savo tvarką, nes tikros policijos jau nebebuvo. Policininkai buvo arba pabėgę, arba prisidėję prie partizanų.

Vieną birželio dieną pamačiau keliu einančius iš Krioklio miško pasirodžiusius vyrus. Eina Jonavos kryžkelės link. Kurį laiką nesimatė už kalniuko, paskui vėl pasirodė ties Trainio (Saksono) gryčia. Tuo metu mūsų gryčioje viešėjo Jonas Liolys. Jis draugavo su Petru Žagariu. Pamatęs išeinančius vyrus Jonas sujudo eiti namo.

– Na, kur tu skubiniesi, ar žinai, kas čia vaikščioja, palauk, tegu praeina, ko tau lįsti jiems į akis, – sako Osvaldas Žagarys.

Jonas nesileido į kalbas, net padoriai neatsisveikinęs leidosi skubiu žingsniu, lyg tyčia norėdamas susitikti su tais vyrais. Įsižiūrėjus pasirodė, kad tai trys uniformuoti, ginkluoti žmonės ir vienas civilis kaimietis. Greit su jais susitiko ir Jonas. Vėliau matėme, kaip Jonas su jais kalbasi, rodo ranka viena, kita kryptimi. Po to Jonas nuėjo savo namų link, o likusieji ėjo toliau. Ties Stankevičiaus namais jie kažkur išnyko, o netrukus kažkur Stankevičiaus sodybos kryptimi pasigirdo automato serijos: trr, trr... Aš tada pirmą kartą išgirdau tokį šaudymą. Kaimo vaikui tai buvo didelis įspūdis.

Dar po dešimties minučių trys vyrai nuo Stankevičiaus namų pasuko mūsų sodybos link. Iš kažkokių požymių mūsų namiškiai, gal Petras, nustatė, kad tai čedasiškiai partizanai. Atėjo neaišku ko, rėkė neprisimenu už ką, bet Žagariai neišsigando. Juk niekuo niekam nenusidėję. O kad baustų nekaltus, tie laikai dar nebuvo atėję. Neišsigandau ir aš.

Man tik buvo labai įdomios jų uniformos, ginklai. Nieko jie man ir nesakė. Pabuvo gal dešimt–dvidešimt minučių. Per tą laiką suaugusiųjų paklausinėjau, kas jie tokie. Tas smarškis, kuris gąsdina, tai Kalpokas, o tas didelis (aukštaūgis), tai Bajoras. Jis gražus vyras, su gražia lietuvių kario uniforma. Ant kepurės toks metalinis, artimas trikampiui ženklas su Vyčiu. Trečio neprisimenu.

Pasmarkavę pas mus tie trys vėl grįžta į Stankevičių sodybą. Smalsumo skatinamas, iš paskos nusekiau ir aš. Kaip įdomu, juk šaudė. Ten jau radau Dambrausko vaikus, savo bendraamžius Alfonsą ir Praną. Partizanai vaikščioja aplink namus, šūkauja ant moterų, o mums įdomu viską stebėti. Stankevičienė pasakė, kad ieško Vyduolio (Juozo) ir Stankevičiaus Branio. Partizanai lyg ir kratą darė. Kai jų kieme nebuvo, visai netoli sodybos Vyduolis ir Branis iškiša galvas iš karklų krūmo ir kažką rodo ženklais. Senoji Stankevičienė (Branio motina) jiems grūmoja kumščiu, rodo į mišką, ko čia atlindot. Ir mes su Dambrauskiukais prisidedam. Rodom, kad greičiau mautų iš čia. Tie partizanai nebuvo meilūs, bet žiaurumu tikrai neprilygo vėlesniems skrebams. Nuo tų vaikai bėgdavo iš tolo. Nebūtų skrebai pakentę besimaišančių vaikų. Parėkavę partizanai nieko nepešę išėjo ta pačia kryptimi, iš kur ir buvo atėję.

Vėliau išaiškėjo daug smulkesnių dalykų, be kurių tas partizanų vizitas būtų likęs neiškus ir keistas. Pirmiausia paaiškėjo, kas buvo tas civilis, ėjęs kartu su partizanais. Tai – Ramusis (Romualdas, Romas) Stankevičius. Jis ėjo iš savo uošvių Virbalų namo ir ties kryžkele susitiko tuos čedasiškius partizanus. Partizanai pasiteiravo, kur čia Vyduolio namai. Ramusis, nieko bloga nepagalvojęs, pasakė, parodė. Bet Vyduolio jūs nerasit, sakąs Ramusis, jis su mūsų (Stankevičių) Branium netoli namų baloje gamina kurui durpes. Na, tai, sako partizanai, vesk, Ramusi.

Keistai atrodo, kad Ramusis pasakė, kur yra Vyduolis, bet tada kaimo žmonės dar buvo pasitikintys, nuoširdūs, nepratę meluoti. Antra vertus, Vyduolis tuo metu nebuvo žinomas kaip komunistas. Priešingai, buvo girdėti, kad žydus šaudęs. Gal Ramusis pagalvojo, kad Čedasų partizanai turi bendrų reikalų su Vyduoliu.

Toliau partizanai eidami keliu susitiko su atlekiančiu iš Žagarių namų Jonu Lioliu. Tą irgi pradėjo klausinėti apie kaimynus, Vyduolį. Kas čia kaime komunistai? Jonas ir išvardijo tuos komunistus. Tai – Stuoka, Virbalai. Parodė jų namus. Ką daugiau kalbėjo, vėliau neišaiškėjo, bet šituos Jono liudijimus girdėjo Ramusis Stankevičius. Panašu, kad Jonas Liolys tą kartą pasirašė sau mirties nuosprendį. Pasakoti partizanams apie komunistus, rodyti jų namus girdint ir matant Ramusiui Stankevičiui! Virbalai – Stankevičiaus uošviai, Stuoka – Ramusio svainis. Ar Jonas pagalvojo, kokią išvardytų komunistų

neapykantą užsitraukė? Negi jis manė, kad po to jį paliks ramybėje? Juk ne vokiečiai, dabar vadinami fašistais, artėjo prie Jonavos, o rusai bolševikai. Ar galėjo Jonas tikėtis, kad R. Stankevičius tylės, nepapasakos jo pokalbio savo giminėms? Jis ne tik savo giminėms, bet ir visam kaimui pasakojo.

Išgirdęs apie įvykį Osvaldas Žagarys pasakė:

– Šitas durnius, ką jis čia pridirbo. Tu, Petrai, su juo nesusidėk. Jis ne tik save pražudys, bet ir tave įtrauks.

Panašiai vėliau ir įvyko.

Pasikalbėję su Jonu, partizanai su Ramusiu nuėjo iki Stankevičių namų. Iš ten pasuko į Stankevičiams priklausiusį durpyną, kur darbavosi J. Vyduolis ir B. Stankevičius. Ramusis turbūt per apsižioplinimą pasakė, kur yra ir ką veikia Vyduolis. Vėliau pajutęs, kad partizanai Vyduolį laiko lyg ir priešu, pasijuto nejaukiai. Kaip bus, jei jis atves partizanus, o tie kažką blogo Vyduoliui padarys, gal net nušaus? Vėliau Ramusis Žagarių gryčioje pasakojo:

– Mes einam per mišką, ir aš, nuduodamas durnelį, kuo garsiau kalbu, keliu alasą, rodau – čia, sakau, mano šapas (pašiūrė), čia Jono ir Branio šapas... [Stankevičiai savo miške – durpyne buvo pasistatę durpėms laikyti pastoges.]

– Tylėk tu, seni, – sako man patylom.

O aš po minutės ir vėl visa gerkle:

– Va, jau tuoj prieisim, už anų pušelių jie!

– Ar tu durnas, ar į dantis nori gauti? – ne juokais supyko Kalpokas.

Nutilau, bet pamačiau sausą šakalį, užlipau, tas triokšt! – sulūžo.

Prieinam – viskas palikta, lopetos, šakės, o jų nė kvapo. Užgirdo, pamatė, pabėgo. Ar ką judant pamatė partizanai, ar iš pykčio paleido keletą serijų iš automato ir sugrįžom prie namų. Tai jie pašumijo, dar pas jus (Žagarius) nuėjo.

Aš nesupratau, ko jie dar čia pas mus norėjo, Vyduolis juk pabėgo.

Komunistas – ne komunistas tuo metu buvo labai reliatyvios sąvokos. Teoriškai vokiečių okupacijos metais komunistų nebuvo. Niekas nedrįso prisipažinti toks esąs. Nebent koks gudas artėjant bolševikams. Lietuvių tauta buvo kaip niekad vieninga. Visi buvo nusistatę prieš vokiečius, tiek katalikai, tiek bedieviai. Bedieviai nebepuolė tikybos. Bijojo būti įtarti komunistais. 1941 m. pasireiškę kaip komunistai tylėjo, menkino savo veiklą. Tai priverstas buvau, tai valdžioje būdamas žmonėms gera dariau, ne bolševikams tarnavau. Jie buvo panašūs į komunizmo bacilų sporas. Susidarys geros sąlygos, gal atgis, o gal ir ne. Juk daugeliui užteko 1940–1941 metų, kad nuo tos ligos pagytų.

Jono Liolio pareiškimas, kad tie ir tie yra komunistai, buvo ne tik pavojingas, bet tuo metu neatrodė ir logiškas. Na, koks komunistas Vyduolis ar Virbalai? Dėl Stuokos irgi nebuvo aišku. Tuo laiku buvo žmogus kaip visi, darbštus, savotiškai nagingas, draugavo su kaimynais, jokia politine veikla neužsiėmė. Jau rusams užėjus, po gero mėnesio Osvaldas Žagarys sakė, kad Stuoka į politiką turbūt nebesikiš. Tiesa buvo tik ta, kad Vyduolis, Virbalai ir Stuoka draugavo, kartu gėrė samagoną, lošė kortomis iš pinigų ir šiaip buvo žmonės iš tų tamsesnių, nepasižymėjo sąžiningumu.

Tas įvardijimas komunistais buvo panašus į atvejį, kai trejus metus laikęsis blaivybės žmogus pavadinamas girtuokliu. Gal jis tą įprotį mes, kam priminti senas nuodėmes? Kad ši istorija būtų dar aiškesnė, panagrinėkime ankstesnius įvykius. Tuo metu atrodžiusius nereikšmingus, bet kurie buvo didelės Jonavos tragedijos jei ne vienintelė, tai bent viena priežastis. Būtent 1944 m. pavasarį vakarais ir naktimis kažkas kaime pradėjo šaudyti.

Gegužės mėnuo. Einame būreliu iš gegužinių pamaldų Pakrioklio Vaškevičiaus Povilo kamaroje. Šūvis, po jo kulka čiulbėdama pralekia. Tai buvo pirmas kartas, kai išgirdau kulkos čiulbėjimą. Iš tiesų ji čiulba, ne švilpia, kas girdėjo, žino. Dar šūvis ir dar. Na, tegu šaudo, ar gaila, tegu žaidžia. Tų šaudymų būta daugiau ir, kaip vėliau paaiškėjo, jie buvo ne tokie jau nekalti.

Virbalienė vieną kartą kalba su Žagariene:

– Na, kas gi čia šaudo naktimis? Kas čia galėtų tokius zbitkus (išdaigas) krėsti?

Žagarienė atsako:

– Gal Vyduoliokas (Juozas Vyduolis), na kas gi daugiau.

Tas pokalbis tuo metu atrodė nereikšmingas. Vėliau pasirodė, kad buvo ne visai taip. Eikim dar toliau. Vyduolio Juozo žmona mirė gal apie 1943 m. Jonavoje. Buvo girdėti, kad Vyduolis piršosi Liolytei Felicijai. Jam buvo atsakyta „ne“. Vyduolis ėmė kerštauti Lioliams. Artėjant frontui, Vyduolis naktimis ėmė šaudyti. Sako, kad turėjo silpnybę tą daryti prie Liolio namų. Panašu, kad Liolys pasiskundė besiorganizuojantiems partizanams. Sudrauskit jūs tą Vyduolį.

Jei tarsim, kad tai teisybė, pasidaro aiškesnis ir Jono Liolio elgesys, kai jis iš Žagarių namų bėgo pasitikti partizanų. Jau atėjo tvarkos daryti, reikia jiems padėti, paaiškinti. Panašu, kad Jonas Liolys žinojo apie būsimą partizanų vizitą ir jo laukė.

Feliksas Liolys tėvas buvo riziką mėgstantis, kartais gal ir neprotingai drąsus. Kaip ir jo sūnus Jonas. Lioliai pradėjo karą su Vyduoliu. To karo užuomazgos siekė ankstesnius metus. Trintis tarp Virbalų ir Stuokos iš vienos pusės ir Liolio iš kitos buvo žymi jau 1941 m. Dabar nesantaika kilo ir su Vyduoliu. Ką Vyduoliui būtų darę partizanai, jei būtų radę?

Turbūt kažkokiu būdu būtų paauklėję, pagąsdinę. Šaudyti dar nebuvo madinga. 1944 m. partizanai pradėjo šaudyti tik maždaug nuo gruodžio mėnesio. Ir tik kelis kartus prieš tai įspėję. Vėliau, žinoma, buvo visko.

VOKIEČIAI TRAUKIASI

Liepos pradžioje pasirodė vokiečių kareiviai. Pirmieji jų veiksmai – laukuose paklojo telefono kabelius. Mūsų, vaikų, svajonės buvo, kad dabar vokiečiai pabėgtų ir tie kabeliai liktų. Tai būtų turtas!

Vasara sausa, karšta, žmonės iš namų išnešė visą turtą. Žagariai daržinėje prėslo vietoje iškasė didžiulę duobę. Į ją nuleido didelę skrynią. Į tą skrynią anksčiau pildavo grūdus, o dabar sukrovė rūbus ir užkasė. Netoli namų iškasė slėptuvę – bunkerį. Prie to bunkerio šeima ir miegodavo. Jei kils pavojus, bus nesunku pasislėpti.

Netrukus pasirodė arkliais vežami artilerijos pabūklai. Vėliau nuo tų patrankų ateidavo vokiškomis uniformomis vilkintys kariai, dažniausiai ukrainiečiai. Ateina su virvėmis, ima iš stirtų (žaginių) sukrautus pašarus ir neša arkliams šerti. Kartais pjauna žalią vasarą, o kartais gąsdina: duokit samagono, lašinių, tai neliesim, o jei ne, tai viską nupjausim, viską išnešim. Tarp vokiečių tokių reketininkų nepasitaikė.

Pas Dambrauską atkeliavo keletas vokiečių. Apžiūrėjo patalpas, turbūt ruošėsi apsistoti. Dambrauskienė iš pirmojo karo „mokėjo“ vokiškai. Tų įnamių nenorėjo, ėmė aiškinti, kad nėra vietos, prašom ieškoti kitur. Ji kalbėjo vokiškai, ne lietuviškai, tai vietoj „bitte suchen“ pasakė „bitte besuchen“, t. y. vietoj „ieškoti“ pasakė „aplankyti“. Vokiečiai nusijukė: „Ja, ja, wir werden euch schade besuchen“ („Taip taip, gaila, mes jus aplankysime“). Ir netrukus būrelis jų apsistojo su mašinomis. Kerta obelių šakas ir maskuoja mašinas. Dambrauskas per „vertėją“ sako, nekirskit, mes jums iš miško prinešim šakų. Vokiečiai paklausė.

Vieną dieną į Žagarių sodybą atvažiavo atvira mašina vokiečių karininkas, kaip vėliau paaiškėjo, pulkininkas. Apžiūrėjo tuščias patalpas, gryčią ir kamara. Mūsų šeima laikėsi prie iškasto bunkerio. Pasakė: „Hier werden Offizieren wohnen“ („Čia gyvens karininkai“). Labai baisiu akcentu prakalbo ir rusiškai. Pasakė: „Mi budem drugomi“ („Mes būsim draugai“).

Netrukus atvažiavo sunkvežimis su kėdėmis, stalu, iš vytelių pintais dviem foteliais. Atrodo, kad tie daiktai buvo Zablačiaus dvaro ponų. Vėlesnės žinios, jei jos buvo tikros,

teigė, kad štabas, atsikėlęs į Žagarių gryčią, iš pradžių buvo įsikūręs Zablačiaus dvare, bet ten tą štabą aptikę bolševikai ir pradėję iš artilerijos pabūklų šaudyti. Prie keliuko į sodybą ant šakalio buvo rodyklė su užrašu „Stab GR-376“. Ką reiškė tos raidės ir skaičiai, nežinau. Taip pat nežinau, ar tai buvo artilerijos dalinių, ar pėstininkų štabas.

Kur buvo frontas tuo metu, nežinojome. Kai brolis paklausė artileristų, į ką šaudė, atsakė – į Paliepi. Šiaip frontas ilgiau laikėsi ties Vyžuonos upe. Tą liudijo apdaužyti Čedasai, sudegintas Slabados kaimas, išsprogdinti tiltai Naujasodėje, Mainėivose, Patilčiuose (Onušio parapija), sudegintas tas pats Patilčių kaimelis ir daugybė rusų laidojimo vietų ties tuo kaimeliu.

Vieną ankstų rytą pro Jonavą Kalniečių–Suvainišio link pravažiavo trys vokiečių tankai. Kokie tai buvo tankai, ar „Tigrai“, ar „Panteros“, ar kitokie, nežinau, tik jau lyginant su 1941 m. matytu buvo visai kitokie, su ilgais patrankų vamzdžiais. Kitokių tankų naudojimo atvejų nežinau, išskyrus mūsų dėl Pandėlio. Tuo metu, kai mūsų gryčioje buvo štabas, Pandėlys jau buvo rusų. Tą žinojome iš vokiečių. Vokiečiai tankais bandė Pandėlį atsiimti. Nepavykus tie tankai pro mus gal traukėsi į Latviją. Apie pusę Pandėlio sudegė, virto griuvėsiais, bet vokiečiai miestelio neatsiėmė, bent jau ilgesniam laikui ten nepasiliko. Kam vokiečiams prireikė Pandėlio?

Osvaldas Žagarys slapčia klausydavosi rusų radijo. Pranešdavo, ką užėmė. Taigi vokiečių štabas dar buvo mūsų gryčioje, kai buvo užimtas Panevėžys, Biržai. Atrodo, kad Biržų link rusai prasiveržė neplačiu ruožu. Vėliau man Vabalninko krašto žmogus pasakojo, kad vokiečiai maždaug tuo pačiu metu kaip ir ties Pandėliu ruošė pulti ir ties Vabalninku. Matyt, tą rusų „liežuvį“, nutįsusių iki Biržų, vokiečiai norėjo nukirpti. Nepavyko. Gal todėl bijodami būti apsupti, vokiečiai tyliai pasitraukė ir iš Jonavos.

Nuolat vyko kovos ore. Vokiečių ir rusų lėktuvai daug šaudė. Buvo matyti ugnis gale patrankėlių vamzdžių, bet nė karto rimtai nepataikė. Man taip norėjosi pamatyti krintantį lėktuvą, deja...

Protarpiais šaudydavo netoliese sustatytos vokiečių patrankos. Artilerijos sviedinys lėkdamas taip pat čiulba kaip kulka, bet garsas žemas, stiprus. Lyginant kulkos ir sviedinio skleidžiamus garsus, būtų toks panašumas kaip tarp sportininkų starto švilpuko ir senovinio garvežio žviegimo. Kažkur toliau išsauna, girdisi prasidedantis čiulbėjimas. Sviedinys pralekia virš galvos ir ten, toli, kitoj pusėj negu iššovė sprogsta.

Vieną dieną užskrido rusų lėktuvai. Ėmė sproginėti bombos į vakarus nuo kaimo, Daržapievs link. Netrukus pakilo gaisro dūmai. Panašu, kad degė Daržapievė. Petras Žagarys sujudo, reikia bėgti gesinti. Osvaldas užlipo ant aukšto, pro langelį pažiūrėjo ir sako:

ten ne Daržapievė dega, kažkur toliau. Petras nurimo. Vėliau sužinota: sudegė Daržapievės Čižiūnienės Gasparienės klojimas. Bombos skeveldra mirtinai sužeidė Gasparienės samdinį Baublį. Kadangi jis buvo jaunas, nevedęs, paprastai buvo vadinamas Baubliuku.

Girdėtas pasakojimas: tuo metu, kai bombardavo, pas kitus Čižiūnus, Daminyko sodyboje, vienas vokiečių, lėktuvams užskridus, palindo po klėtim. Įlįsti, baimei apėmus, įlindo, bet kai reikėjo išlįsti, nebegalėjo. Kiti vokiečiai kastuvais atkasė „kelį atsitraukimui“.

Praslinkus ne vienai dešimčiai metų klausinėjau Daną Čižiūną, kodėl rusai bombardavo jų vienasėdį. Nagi vokiečių tankai stovėję pamiškėse, bet bombos nekludę nei tankų, nei vokiečių, tik tą Baubliuką. Pasakoja Danas Čižiūnas:

– Pribėgu prie Baubliuko. Kiaušas nuvožtas, smegenys išvirtę. Prašo pribaugti.

Aš tuo kartu nepatikėjau. Argi gali su išvirtusiomis smegenimis žmogus kalbėti? Pasirodo, toks atvejis galimas.

Kartą vokiečių motociklu atvežė belaisvį rusą apklausti į štabą. Rusas gal koks tankistas, taip išsitemęs, kad uniforma net blizga. Ir veidas alyvuotas, ir rankos. Tik akys baltuoja. Vokiečiai apstojo ir juokiasi iš ruso. Vokiečių pulkininkas mokėjo rusiškai, vertėjo nereikėjo. Apklaustą vėl išvežė motociklu. Kitą kartą pėsčią atvarė nejauną lietuvį. Petrą Žagarį pakvietė vertėju. Klausiausi ir aš tos apklausos. Pulkininkas klausia:

– Kur ir ko eini?

– Unt savo kroštų, – atsako žmogus.

– O kur tas kraštas yra?

– Prė Pondėlio.

– Ten jau rusai, kaip tu nueisi? – klausia pulkininkas.

Radę pas jį rusišką pieštuką, mano, kad įtartinas. Petras aiškina pulkininkui, kad ir pas mus tų rusiškų pieštukų pilna, čia nieko bloga. Klausinėja daugiau, tas žmogus kalba nei ši, nei tą, Petras sako pulkininkui: jis ne viso proto. Tą iš karto galima buvo matyti, bet greičiausiai jam baigėsi blogai. Atgal jį išlydėjo tas pats kareivis, kuris ir atvarė. Jei būtų paleidę, kareivis nebūtų lydėjęs. Frontui praėjus, apylinkėse neliko nė vieno durniaus. Taip išeina, kad vokiečiai juos „patvarkė“.

Vokiečių karininkai klausydavosi radijo – garsiakalbio. Iki tol garsiakalbį gal buvau girdėjęs ne daugiau nei valandą. Per karininkų radiją grojo gerą muziką. Aš atsistodavau gryčios gale, prie durų ir klausydavau. Įeina pasiuntinys, prieina prie pulkininko, ištisia ranką pirmyn – „heil Hitler“. Po to raportuoja, išklauso pulkininko. Dažnai iš karto pulkininkas pasiuntinį nukreipdavo pas raštininkus, sėdinčius prie kito stalo netoli durų. Toliau nuo durų, gale gryčios, prie nedidelio stalo tekinta koja iš vieno galo sėdėjo

pulkininkas, iš kito galo – jo pavaduotojas. Pulkininkas buvo labai kultūringas, mandagus, geras mūsų šeimai.

Kartą gale gryčios raškiau žirnius. Ateina motina, sako, tave pulkininkas šaukia. Atsiuntęs kareivį, kuris ieškojęs „Franz“.

Nueinu, pulkininkas sako, klausyk muzikos. Radijas transliavo tuo metu populiarią dainelę. Joje buvo minima mergaitė, vardu Julischka, Budapešto ir Vienos miestai. Tai buvo paskutinis kartas, kai ją girdėjau. Melodiją dar prisimenu.

Kartą atvažiuoja motociklu du kareiviai. Vienas jų, sėdėjęs ant galinės sėdynės, įeina į gryčią, prisistato. Pulkininkas išeina į kiemą, visi vokiečiai, kiek jų buvo, susirenka, sustoja ratu. Viduryje pulkininkas ir tas kareivis. Pulkininkas pasako neilgą kalbą ir prisega prie kareivio krūtinės ordiną ar medalį, aš tuo laiku jų neskyriau. Kai kiti išsiskirstė, gal buvo likę vienas ar du be jo, tas apdovanotasis numojo ranka ir pasakė: „Alles ist Scheisse!“ („Viskas yra šūdas“).

Karininkus aptarnavo du virėjai. Abu aukštaūgiai. Vienas toks stambus, diktas, bet nepilvotas. Prieš karą svėręs 120 kg, o tuo metu mažiau. Kepdavo iš manų kruopų blynus. Iškepa, pabarsto cukrumi ir sako, nešk ligoniui. Tėvas gulėdavo netoli bunkerio, vokiečiai matydavo.

O kiek lauko telefono kabelių suėjo į mūsų namus! Kaip voratinklis, kurio spindulių centras buvo apkase gale daržinės. Ten nuolat sėdėdavo kareivis su ausinėmis ir klausydavo, perjunginėdavo, kaišiodavo kištukus. Matyt, štabo apsaugai nuolat aplink namus sukiojosi gal apie dešimt kareivių. Naktimis miegodavo negiliuose apkasėliuose, pridengtuose rugių pėdais ar kitokiais šiaudais. Kartą vokietis duoda man keletą kepaliukų duonos. Nunešk arkliui. Kas arkliui duos, visai gera duona, tik sena, bet ne blogesnė už mūsų, naminę.

Netrukus po štabo įkūrimo atėjo apie dešimt vokiečių kareivių su kastuvais, kirviais, pjūklais ir ėmė kasti didžiulę duobę prie gryčios. Iškasė didelę, gilią, kai uždengė, žmogus laisvai galėjo stovėti. Padarė laiptus nusileisti. Rąstus bunkeriu uždengti ėmė iš mūsų tėvo sukrautų ir uždengtų, skirtų būsimo klijimo statybai. Juos sukloję ant duobės apipylė žemėmis. Išėmė virtuvės langą. Supratau – jei bus pavojus, karininkai šoks per langą ir pasislėps tame bunkeryje.

Gale kamaros ilgai stovėjo atremti į sieną gal dešimt šautuvų. Apdulkėję, nepanašu, kad būtų nešiojami, naudojami. Taip rūpėdavo bent vieną nukniaukti. Tą nesunkiai būtų buvę galima padaryti, bet kas būtų buvę po to? Teko girdėti, kad tokie šautuvai būdavę žuvusių karių.

Vienas vokietis mėgo žaisti šachmatais su Osvaldu. Šachmatai buvo paties Osvaldo

nutekinti. Vokietis pasiūlė už juos naujus kariškus pusbačius, geresnius už amerikoniškus, kokiais avėjo rusai. Osvaldas sako, nusitekinsiu kitus, tegu ima, bus geras mainas.

Mūsų gryčioje štabas išbuvo gal dvi savaites. Kartą pulkininkas buvo kažkur išvažiuavęs. Jo mašina stovėdavo daržinėje ir vairuotojas buvo visada pasiruošęs. Tuo metu, kai pulkininko nebuvo, jo pavaduotojas Forschmann pasišaukė Petrą. Sako, mes išsikeliame, ruoškitės ir jūs trauktis. Petras sako, mes negalime, tėvas ligonis, jau 10 metų guli. Vokietis nenusileido, ėmė rėkti, išraudo. Ką, ar jūs bolševikai, kad pasiliecate? Parėkė, pagąsdino ir paleido Petrą. Prievartos nesiėmė.

Dar anksčiau vienas vokietis diskutavo su Petru apie jo ateitį. Vokietis sako: „Ivan kommt“ („Ivanai ateina“), tu būsi jų kareivis ir šaudysi į mus. Petras sako, nieku būdu, nė artyn, aš į jų kariuomenę nestosiu ir į jus nešaudysiu. Vokietis sako, galiu lažintis, kad mes su tavim šaudysimės. O kieno buvo teisybė? Gal per vidurį. Petras į rusų kariuomenę stoji, tik šaudytis su vokiečiais nebeteko, pasibaigė karas.

Taigi gerų okupantų būta tų vokiečių. Aš, būdamas žiaurus fašistas, nebūčiau Petro, kaip būsimo rusų kareivio, palikęs. Na, tie seniai tegu lieka, o tu mums praversi. Prašom ruoštis! Vietoj to – pasilik, galėsi kartu su rusais šaudyti į mus. Tokių likusių lietuvių į savo armiją rusai surinko apie 100–120 tūkstančių.

Netrukus po Forschmanno rėkimo išgirdau labai garsų verksmą, raudojimą. Iš pradžių nesupratau, kas tai per garsai, bet vėliau suvokiau – įvyko kažkokia nelaimė. Tėtė atsisėdęs (šiai negalėdavo sėdėti), motina apsikabinusi jį ir kad rauda rėkdami. Gal nušovė ką iš mūsų? Pasirodo, mano vaikišku supratimu, smulkmena, vokiečiai ima kumelę. Vokietis, ištraukęs geležinį kuolą, su visa grandine veda kumelę. Osvaldas ima už grandinės ir traukia į save kumelę. Vokietis tik užsimojo geležiniu kuolu, Osvaldas ir paleido grandinę.

Pas mus nuolat būdavo du vokiečių medikai – gydytojas vokietis ir felčeris austras. Abu – mūsų šeimos draugai. Atnešė mūsų kaimo Daunytė-Bulovienė Joana ir jos vyras parodyti tam gydytojui vaiką. Kažkokia odos liga. Davė gydytojas pastos tūbelę tepimui. Užmokesčio ar tai neėmė, ar Bulovai ir nesiūlė. Kaimynė Stankevičienė (senoji) sirgo širdies liga. Apžiūrėjo ją gydytojas, išklausė ir išėjo į nupjautų kviečių ražieną. Vaikštinėjo, žiūrėjo, rinko žoleles, uostė, kol rado šunmėtę. Atnešė, parodė, gerk arbatą ir sveik. Stankevičienė už gydytojo paslaugas atsilygino. Ką davė, nebeatsimenu, atrodo, kad kiaušinių ar sūrį. Žagarienė sako: va, Joanai tai dykai davė vaistų tūbelę, o Stankevičienei, kai atsilygino, tai tik žolelę parodė. Bet Stankevičienei vėliau tos šunmėtės labai padėjo. Buvo laiminga, sakė, nuo jų išgijusi.

Tai ir dabar, kai paėmė kumelę, ateina Kavolių Brekys su kūdikiu – mergaite ant rankų.

Tie medikai pas mus dažnai lankydavosi. Šaip jie buvo apsistoję Dūdbalės pakraštyje, valdiškame miške. Ten jų buvo daug, ir patrankų ten buvo. Siunčia mane namiškiai į tą mišką, pakviesk daktarą. Aš sakau, nerasiu, ten jų daug. Rasi, sako, iš paties miško krašto, netoli griovio. Nueinu, surandu greit. Gydytojas nuėjo mūsų namų link, o felčeris man parodė ženklą palaukti. Kai gydytojas nuėjo, felčeris man sako:

– Pferd (yhaha), Kuehen (mū-mū), weck, alles in Wald! „(Arklį, karves šalin, visus į mišką“).

Kad, sakau, „Pferd“ jau paėmė.

Grįžtu namo. Gydytojas vaiką apžiūrėjo, Petras pabuvo vertėju. Ateina Dambrauskas, lydimas vokiečio. Eina pro šalį, mūsų lyg nematydamas, net galvos nepasuko. Eina tiesiai į gryčią, pas vokiečių valdžią. Prisistatė ir Petras. Pulkininko nėra, nėra su kuo kalbėti. Iš Dambrausko ima visus gyvulius: arklį, dvi karves, atėjo pas valdžią užtarimo. Nieko nelaimėjęs, pasuko namo. Petras palydėjo Dambrauską, gal padės, pavertėjas. Padėjo ne Petras, bet senoji Dambrauskienė Darata – Dambrausko Jono dėdės žmona, ji išverkė, išprašė iš vokiečių, kad vieną karvę paliktų.

Grįžta pulkininkas. Aš prišokau prie jo kieme, sakau: „Herr Offizier, unser Pferd nahm ein Soldat“ („Ponas karininke, kareivis paėmė mūsų arklį“). Jis kažką sako, ne viską suprantu. Grįžta iš Dambrausko Petras. Tas jau pradėjo rimtesnį pokalbį. Pulkininkas negalįs pakeisti to, kas padaryta. Jis paliekąs mums karves, bet pievoj nelaikykite, veskite į mišką.

Tos pačios dienos pavakare atvažiavo didžiulis sunkvežimis. Susikrovė kai kuriuos daiktus, sulipo kareiviai. Žagariai išsirikiavę stovėjo ir liūdni, susigraudinę žiūrėjo į išvažiuojančius vokiečius. Bronė pravirko. Žagariai buvo susidraugavę, susigyvenę su vokiečiais. Tą pačią dieną išvežė ir visas apylinkėje buvusias patrankas. Tik telefonistai darbavosi iki vidurnakčio, nuimdami telefono kabelių voratinklį.

Vietoj anksčiau buvusių atsikraustė kiti vokiečiai. Rugių lauke tą patį vakarą išsikasė kulkosvaidžiui lizdą. Kiti išsikasė mažus apkasėjus, juos užmaskavo. O šiaip tai daugiausia laikėsi prie namų. Vaikščioja nesislėpdami, tik kartais pažiūri į pietų pusę. Ten, kažkur toliau, buvo rusai. Mama sako Petru, paklausk, ar bus čia mūšiai. Nugirdo vienas vokietis ir sako lietuviškai:

– Nėbūs, nėbūs.

Matyt, iš Rytprūsių.

Išbuvo tie vokiečiai gal kokias penkias dienas. Vienas jų, mažas, plikas, visą laiką sėdėjo gale tvarto ant sienojų. Susisuka su mašinėle suktingę, surūko ir vėl šildosi prieš saulę, vėl suka kitą suktingę ir rūko. Lyg sargyboje, vis toje pačioje vietoje.

1944 m. vasarą auginau porą triušių. Jie laisvai bėgiojo aplink namus. Tuo metu, kai jau buvo pas mus apsistoję naujieji vokiečiai, bent trejetą dienų niekur jų nemačiau. Visur vaikščiojau, ieškojau, niekur nėra. Galvoju – reikia paklausti to vokiečio, „sargybinio“ gale tvarto. Priėjau ir sakau:

– Sahen Sie... („Ar matėte Jūs...“)

Ir nežinau, kaip užbaigti. Žinojau, kaip vadinas triušiai, bet gal dėl įtemptos situacijos, juk kalbuosi su vokiečiu, pamiršau. Vėl kartoju tą „Sahen Sie“ ir rodau ranka, kaip triušiai šokuoja. Vokietis pasižiūrėjo, pakraipė galvą. Po pauzės sako:

– Hase? („Triušį?“)

– Ja, ja, Hase, – nudžiugau.

– Ich sah. Gestern. Ein Paar: grau und schwarz. Kommen! („Aš mačiau. Vakar. Porą: pilką ir juodą. Einam!“)

Nusivedė prie pašiūrės.

– Hier. Ein Paar: grau und schwarz („Čia. Pora: pilką ir juodą“), – parodė du pirštus.

– Danke. Ich verstande („Ačiū. Aš supratau“), – pasakiau.

Vokietis apsikabino mane, priglaudė prie krūtinės ir pravirko. Kai vokiečio ašaros ėmė papsėti ant trumpai kirptos mano galvos, pasijutau labai nejaukiai, nežinojau, kaip elgtis. Gal reikėjo jam ką nors pasakyti, nuraminti? Bet mano kalbos įgūdžiai buvo tokie skurdūs, kad nieko nesugebėjau pasakyti.

Tuo metu daržinėje ant šieno gulėjo du kareiviai, kalbėjosi. Petras nuklausė, kad ešą Biržai einą iš rankų į rankas. Matyt, nepavykus „nukirpti“ rusų liežuvio, vokiečiai bandė jį sutrumpinti. Nepavykus Biržuose įsitvirtinti, atitraukė savo karius ir iš mūsų apylinkių.

Tie vėliau buvę Jonavoje vokiečiai, tai turėjo būti kažkas panašaus į priešakines pozicijas arba tie kariai buvo dengiantys atsitraukimą. Rusai nepuolė, bet, kaip vėliau paaiškėjo, jų pirmieji kariai, gal žvalgai, jau slapčia buvo Jonavoje. Kai mūsų sodyboje vaikščiojo vokiečiai, Bakano miškelyje (balelėje) jau buvo rusai.

Vėliau Jonavos Jurgis Jasiūnas pasakojo tokį epizodą. Kai štabas iš Žagarių jau buvo išsikėlęs, o patrankos išvežtos, Jasiūnas pamatė būrelį vokiečių, gal apie dešimt, bėgančių iš Samanynės balos. Suprakaitavę, išraudę, uždusę, išsigandę. Atrodė išsisėmę, pervargę, gal norėtų bėgti, bet jau nebėra jėgų. Jasiūnas tąkart nesupratęs, ko jie taip išsigandę, kas atsitiko. Kaip vėliau kažkokiu būdu išsiaiškinęs, vokiečiai pamatę baloje rusus ir todėl bėgę kaip akis išdegę. Jasiūnas pasakoja ir juokiasi, ne tiek pasakoja, kiek juokiasi. Kokie bailiai tie vokiečiai! Jei rusus pamatė, tai juk reikėjo duoti jiems į kailį, o ne persigandus bėgti.

Jasiūnas, matyt, nebuvo tarnavęs kariuomenėje. Jis nesuprato, kad kariuomenėje tokia

pat tvarka, kaip ir geroje lietuviškoje katalikiškoje šeimoje. Aš tokioje šeimoje augau, todėl žinau, ką rašau. Ir kariuomenėje (trumpai) teko tarnauti.

Taigi kokia didžiausia toje tobuloje šeimoje augančio jaunuolio nuodėmė? Kai jis dirba ne tą darbą, kuris tėvų ar vyresnių brolių įsakytas. Bet kokios iniciatyvos rodymas – baisiausias dalykas. Net ir kai dirbi įsakytą darbą, reikia jį dirbti taip, „kaip Jurgelis daro“. Jei darai kitaip – tai maištas, savivalė, revoliucija, o tokiems dalykams visomis priemonėmis reikia užkirsti kelią.

Tas pats ir kariuomenėje. Jei tie vokiečiai ėjo per balą, tai gal ne samagono ieškojo. Greičiausiai jie buvo siųsti iš kur nors į kur nors ir turėjo padaryti tą ir tą. Jei jie būtų atsitiktinai įsivėlę į kautynes su rusais, gal nebūtų įvykdę įsakymo. O už tai kariuomenėje, ne taip kaip šeimoje, galėjai gauti ir kulką į kaktą.

Vieną vakarą pro Žagarių sodybą Zablaciaus link pradėjo traukti vokiečių kareiviai. Apsikrovę manta, ginkluoti. Nueina būrelis, nužlega, po to – antras, trečias. Ėjo ir ėjo iki pusės nakties, o rytą atsikėlus – tylu. Atėjo rytą prie šulinio vandens Stankevičius Ramusis ir sako: pas Virbalą jau yra rusai. Buvo 1944 m. rugpjūčio 6-osios rytas.

Du jaunuoliai, pirmą kartą pamatę rusus, apsikabinę šoko iš džiaugsmo. Tai buvo Daržapievės Jonas Čižiūnas ir Jonavos Albertas Spaičys. Jonas Čižiūnas 1940 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1941 m. perėjo į vokiečių pusę ir tarnavo lietuvių savisaugos daliniuose. Kai vokiečiai išsiuntė į frontą, pabėgo į tėviškę. Gyveno nelegaliai, be dokumentų, bet jo niekas negaudė, gyveno ramiai. Albertą policija gaudė darbams į Vokietiją. Taigi abu tikėjosi laimingesnių dienų, bet jų džiaugsmas buvo per ankstyvas. Jonui teko sėdėti sovietiniame lageryje, o Albertas išėjo į rusų kariuomenę ir žuvo. Geriau būtų policija jį pagavusi ir išsiuntusi į Vokietiją.

11 skyrius ☞ DAR KARTĄ RUSAI IŠVADUOJA

1944 M. RUDUO

Tą tylų, ankstų rugpjūčio 6-osios rytą, kai sužinojau apie rusus kaime, mūsų šeimą aplankė laimė. Ganykloje pasirodė vokiečių paimta kumelė. Kokiais gražiais vardais ji buvo išvadinta! Nors, tiesa, ji buvo labai jau prasto elgesio. Svetimam geriau eiti nuo jos kuo toliau. O ir savam nevengdavo parodyti dantų. Vokiečiai, matyt, bandė ją auklėti, bet ji nutraukė pavadį ir pabėgo.

Bolševikai iš pradžių represijų nesiėmė. Tiesą sakant, didžiausi liaudies priešai jiems buvo ir nepasiekiami. Vieni bėgo į Vakarus, kiti ginkluoti pasitraukė į miškus. Karas tebesitęsė, daug jėgų partizanams gaudyti bolševikai negalėjo skirti. Be to, ir patys partizanai iš pradžių aktyviai nesireiškė, sėdėjo tyliai, jei neskaičiuoti pavienių šuvių miške.

Užėmus Jonavą ir apylinkes, buvo organizuojama vietinė valdžia. Ta valdžia kaime – seniūnas, dešimtininkas. Vokiečiams tarnavęs seniūnas naujai valdžiai netiko, o dešimtininką – Liolį, matyt, laikinai, paliko. Tokia jau ten valdžia.

Seniūno (apylinkės pirmininko, naujakalbe vadinto) pareigos buvo pasiūlytos Daržapievės Čižiūnams. Jie ne dėl simpatijų naujai valdžiai, bet dėl visai praktinių sumetimų tą pareigų neatsisakė. O tie praktiniai sumetimai buvo atleidimas nuo karinės prievolės. Bet labai greitai, po dienos kitos, paaiškėjo, kad nuo karinės prievolės seniūnai neatleidžiami. Kartu prapuolė ir noras tas pareigas eiti. Bet per tą vieną ar daugiau dienų buvo atliktas reikšmingas darbas. Būtent bolševikai atėjo alkani. Duokit duonai grūdų, kuo greičiau! Tai buvo lyg ir avansas. Kai bus pristatinėjamos vėliau tiksliai nustatytos prievolės, šis dabar duotas grūdų kiekis bus įskaitytas, koks skirtumas, kada atiduosit. Jonavos kaimui buvo nustatytas grūdų kiekis, kurį avansu būsimų prievolių sąskaita turi atiduoti jonaviečiai. Tą grūdų kiekį paskirstė atskiriems ūkiams tuo metu seniūno pareigas ėję Čižiūnai.

Vėliau jau darbo ėmėsi Liolys. Jis važinėjo pakiemiais ir rinko grūdus. Kiek žinau, kiek kam buvo skirta, tas tiek ir davė. Nedaug, tai buvo pakeliama kiekvienam. Tai buvo tik žiedeliai. Vaisiai bus vėliau!

Tarp nuolankiai pildančiųjų šią kontribuciją atsirado vienas, kuris norėjo pademonstruoti išskirtinumą. Aš neturiu, negaliu. Duodu tik pusę to, kas paskirta. Tai buvo Ramusis Stankevičius. Turėjimas-neturėjimas, galėjimas-negalėjimas, čia tebuvo priekabė,

priežastis kita, reikėjo padilginti Liolį. Ramusis duoda pusę – Liolys neima. Duok viską, kas paskirta. Kilo didelis konfliktas. O Ramusis buvo neeilinis kalbočius, kiekvienu atveju turėjo nuomonę ir ką besutikdamas ją skelbė. Taip ir šį kartą:

– Liolys nori *pakenkti* šitai valdžiai, jis daro *sabotažą!*

Taip, tikrai Ramusis pavartojo tą kaimiečiams nepažįstamą žodį – pakenkti, pats girdėjau. Taip pat ir bolševikų propagandinį „sabotažą“.

Po dienos kitos Liolys, reikia manyti, pasikalbėjęs su kokia aukštesne valdžia, nusileido. Užteks ir tiek, jei negali. Kas ištikrųjų buvo „sabotažininkas“ – ar Liolys, ar R. Stankevičius? Liolys ėjo pareigas uoliai, norėjo surinkti visą nurodytą kiekį grūdų. Gerai, kad užsispyrė tik R. Stankevičius, bet jo pavyzdys galėjo užkrėsti kitus. Kas būtų buvę, jei ir kiti būtų davę tik pusę nustatyto kiekio? Kai visi kiti davė viską, kas skirta, keletas Ramusio neduotų kilogramų buvo smulkmena. Tokį Ramusio elgesį galima buvo vertinti tik kaip puolimo prieš Liolį pradžią.

Čižiūnai, išsiaiškinę, kad seniūno pareigos neapsaugo nuo mobilizacijos, nutarė pasiūlyti tas pareigas Jonavos Juozui Vyduoliui. Šis sutiko ir pareigas ėjo iki įvykių, kurie bus aprašyti vėliau.

Šis epizodas su seniūnyste charakteringas vienu požiūriu. Jaunuoliai ieškojo išsigelbėjimo nuo kariuomenės darbuose, kurie apsaugojo nuo karinės prievolės. Vokiečių okupacijos metu to nebuvo. Juk ir vokiečiai atleisdavo nuo kariuomenės dirbančius tam tikrus svarbius darbus, bet niekas tų darbų neieškojo. Nestojo į priėmimo komisijas, ir viskas. Priešintis rusų mobilizacijai buvo pavojinga, tai ne vokiečiai, ir tai lietuvių jaunimas suprato.

Atrodo, kad tuo laiku tarybų valdžia kaime dar neturėjo šnipų profesionalų. Šnipinėjimas buvo pavestas tam pačiam darbo liaudies priešakiniam būriui. Jei Spaičį laikysim nepartiniu, tai tuo laiku kaime buvo tik vienas to būrio atstovas – Stuoka. Netrukus po išlaisvinimo jis pradėjo iš Panemunio spirito varyklos vežti savo gyvuliams brogą. Tos brogos galėjo pirkti visais laikais ir visi, bet toli vežti nevertėjo. Mūsų kaime tai buvo vienintelis man žinomas atvejis. Mano nuomone, ta broga tebuvo „stogas“, naudojant šnipų terminologiją. Stuokai buvo duota partinė užduotis – informuoti NKVD apie tai, kas vyksta kaime. O dažnas važinėjimas į valsčiaus centrą Panemunį be aiškios priežasties būtų sukėlęs kaimynų įtarimą.

Lapkričio 7 d., bolševikinio perversmo šventė. Šventė, tai šventė, tuo metu ar tai būtų sekmadienis, ar religinė, ar valstybinė, visada buvo švenčiama, t. y. jos metu nedirbama. Šventadarbis – tuo metu buvo paniekos žodis, kaip ir šventvagys ar pan., o valdžia, ar tai

Smetonos, ar iš pradžių ir bolševikų, taip pat nebuvo abejinga. Nešventi – dirbi, vadinasi, negerbi, nebijai valdžios. Dirbti tokią dieną kaip lapkričio 7 d. tuomet niekas nesiryžo, ne tik tarybų valdžios simpatikai, bet ir aiškūs jos priešai.

Petras Žagarys tuo metu, nors jau buvo šauktas, nestojo į rusų armiją. Iš pažiūros jis neišsiskyrė iš kitų jaunuolių, nes niekas nestojo. Komisijose pasirodė tik tie, kurie turėjo atleidimo priežastį. Pavyzdžiui, dirbantys prie geležinkeliuko, mokytojai, ligoniai. Osvaldas Žagarys, nors ir buvo nesveikas, nestojo. Demonstravo patriotizmą. Toks pasipriešinimo būdas atėjo iš vokiečių laikų. Nieko anie nepadare, gal pavyks ir nuo šitų išsisukti. Taigi Petras gyveno namie pusiau legaliai. Visi kaimynai žinojo, kad jis ne miške, gyvena ir dirba namuose.

Taigi tą lapkričio 7 d. Petras nesiryžo ką nors dirbti lauke, nes šventė, bet jei bolševikų šventės nešvęsi, nuodėmės nebus. Todėl jis ėmė valyti suodžius iš šildomosios sienelės, krėsti ją, kaip tada sakydavo. Tik žiūri, ateina Stuoka. Atsinešė ratelio (verpimo) sparną, ritę, kažkas ten negerai. Petras suprato, kad tai tik pretekstas ateiti. Tikslas buvo kitas. Tuo metu Petras sakė:

– Jis atėjo patikrinti, ar aš švenčiu, ar nedirbu. Negerai, kad pagavo dirbanti.

Jeigu tik tiek būtų buvę bėdos! Tuo kartu neteikiau tam reikšmės. Baisus čia daiktas, už tai nieko nebus. Jei nieko nedaro už nestojimą į armiją, tai čia – šūdo garas. Bet po daugelio metų priėjau prie kitokios išvados. Gerai, kad Stuoka rado Petrą namie. Stuoka ir buvo atėjęs patikrinti, ar tas paukštelis namie, ar ne, o kad jis dirbo, tai čia tikrai menkniekis.

Jei Stuoka teikė žinių, tai jis ir žinojo šį tą iš tos įstaigos. Būtent jis žinojo apie Petrą daugiau negu kaimynai ir galbūt daugiau negu paties Petro šeima. Būtent Stuoka pirmas, kaip vėliau paaiškės, pavadino Petrą partizanų. Galimas dalykas, kad jis nedaug klydo. Tik pats Petras vis dar manė, kad niekas nieko nežino apie jo veiklą. Deja, klydo...

Galbūt Stuokai buvo pavesta Petrą sekti. Žinoma, bolševikai labai padidindavo proletarinį budrumą per savo šventes. Taip pat žinoma, kad liaudies priešai kartais ta proga irgi kai ką iškrėsdavo. Taigi Stuoka turėjo žinoti, ką veikia per šventes vienas įtariamųjų.

Šiaip Stuoka labai neišsiskyrė iš kaimynų. Gal jam kiek ir primesdavo už tą ištikimybę tarybų valdžiai. Iš kažkur gavo, gal iš kareivių, metalinę 200 litrų talpos statinę nuo benzino. Būtų gera samagonui varyti, bet tas nelemtas benzino kvapas. Stuoka buvo išradingas. Sugalvojo, kad tą statinę reikia išdegti. Pro atsuktą skylę įkišo degtuką ir... Statinės išmuštas dugnas (galas) nuskrido per tvarto stogą ir nutūpė į ražienas. Pati statinė nuskrido į kitą pusę, Virbalo namų link. Pats Stuoka nenukentėjo, nes stovėjo šalia statinės. Sprogimą girdėjo visas kaimas.

Vieną rudens dieną Petras Žagarys su motina kasė bulves netoli kelio. Pamatė atvažiuojant lineiką ir joje sėdinčius du rusų kariškius. Arklys ėjo žingine, buvo laiko įsiziūrėti. Rusai buvo ginkluoti. Petras sako motinai: bėgsiu. O motina sako, nebėk, kas bus, tas bus. Kas tiems rusams rūpi, negi jie buvo siūsti gaudyti jaunuolių, važiavo ir nuvažiavo, kur jiems reikėjo.

Skaudžios nelaimės aplankė Jonavą rugsėjo–spalio mėnesiais. Sirgo vaikai difteritu! Mirė Onos Vaškevičienės (Pasamaninio) sūnus Vytautas, mano bendraamžis, ateityje galėjęs būti ūkio šeimininkas. Šeimos galva buvo miręs 1937 m. Mirė Griškėno duktė Sigitą, apie 5 m., Užkurėlių Joniukas, vienintelis jų vaikas, maždaug septynerių metų. Sirgo 19-metis Branis Stankevičius, bet išgijo.

Vienas tarybų valdžios veiksmų 1944 m. rudenį buvo ginklų išdavimas patikimiems žmonėms. Tokių, kurie būtų gavę Jonavos kaime, girdėti neteko. Galbūt Stuoka su Vyduoliu ir turėjo, bet tai viešai nebuvo žinoma. Daugiausia ėmė ginklus ruseliai Mainieivų (Čedasų parapija), Pagojų (Onušio parapija) ir kituose rusų kaimuose. Gavo ir norintys 16–17 m. paaugliai.

VAGYSTĖ

Po to, kai mus išlaisvino rusai, dar ilgai jautėsi fronto artuma. Girdėdavosi vakaruose dundantys sprogimai, nuolat skraidė rusų lėktuvai. Ypač dažnai sukiodavosi maži, dvigubais sparnais žvalgybiniai lėktuvėliai, vadinami „kukurūzninkais“.

Kas ten buvo, kokia priežastis, gal koks gedimas, bet spalio mėnesį vienas toks lėktuvėlis nusileido Zablaciaus dvaro laukuose. Tuojau prie jo susirinko būrys žiopių. Lėktuvą ant žemės, to niekas nebuvo matęs. Žiūrinėjo, čiupinėjo, kalbino, klausinėjo, kas mokėjo rusiškai, lakūnus. Gal jie ir pasakė, kodėl nusileido, gal ir ne, kaimiečiams buvo ne tas galvoje. Jie tik norėjo pačiupinėti tikrą lėktuvą. Na, nieko stebuklingo ten nebuvo. Klijuotė, audeklas, propeleris, sparnai. Į vidų juk neįleido.

Tarp žiūrovų buvo du inteligentai. Jie tebuvo baigę pradinės mokyklas, bet žinojo daugiau už kitus. Tai – Dūdiškių kaimo kuprelis Vitaldas Galvanauskas ir Jonavos Osvaldas Žagarys. Abu buvo draugai, abiem rūpėjo radijas, elektra, šachmatai ir kitokie niekai, ko nereikėjo paprastam kaimiečiui žemdirbiui. Tas kuprelis Vitaldas turėjo gerą galvą ir neprastas rankas, galėjo daug ką sumeistauti. Dar Smetonos laikais pradėjo fotografuoti, kas tuomet kaime buvo sensacija. Jis padarydavo viską, ryškindavo, spausdindavo nuotraukas, ne taip

kaip dabartiniai mėgėjai, nuspaudžia mygtuką, ir viskas. Šiaip jau buvo lengvabūdis, išlaidūnas, išgeriantis. Taigi tas kuprelis pastebėjo lėktuvo išorėje akumuliatorių bateriją. Ot, čia tai daiktas – pasigėrėjo. Užkliuvo tas daiktas ir Osvaldo akims, tik jis nieko niekam nesakė.

Lėktuvo apžiūra užtruko. Anksčiau atėjusieji pradėjo skirstytis. Vietoj jų ateidavo naujų. Vitaldas vis gėrėjosi akumulatoriumi ir sakė, kad būtų naudingas fotografijos amatui. Osvaldas lūkuriavo, klausėsi, ką kalba lakūnai, nes šiek tiek mokėjo rusiškai. Pradėjo temti, prie lėktuvo liko nedaug žmonių. Osvaldas išžiūrėjo, kiek – du lakūnai ir du Zablačiaus dvaro kumečiai. Osvaldas nuėjo į pamiškę ir ten apsisotojo. Stebėjo, ar liks nakčiai prie lėktuvo kokia sargyba. Buvo giedra, mėnesėta naktis. Žolę pradėjo dengti šalna. Osvaldas matė, kad keturi prie lėktuvo likę vyrai nuėjo Zablačiaus dvaro pastatų link. Kaip vėliau paaiškėjo, lakūnus du kumečiai parsivedė į savo namus vakarienės. Osvaldas ryžosi vykdyti savo planą. Pamiškėje paliko medpadžius, mūsų krašte mediniais vadinamus. Mūvėdamas tik vilnonėmis kojineėmis nuėjo prie lėktuvo. Aiškiai matėsi keturios brydės apšarmojuosioje žolėje Zablačiaus dvaro link.

Prie lėktuvo nieko nėra! Osvaldas išjungė akumuliatorių ir bėgdamas nusinešė jį į pamiškę. Ten sustojo ir žiūri, kas bus toliau – gal ieškos jo, namo kol kas nėra. Negi lėktuvą paliks be priežiūros visą naktį?

Po kokios valandos pamatė tuos pačius keturis vyrus, grįžtančius prie lėktuvo. Kad akumulatorius pavogtas, aptiko greitai. Pakilo aliarmas, pasigirdo rusiški ir lietuviški keiksmai. Osvaldas girdėjo, kaip vienas jų, rodos, Šerepka, garsiai rėkė:

– Šitas kupris, šitas kupris!

Osvaldas suprato, kad pavojus jam lyg ir negresia, įtariamai kitas. Aliarmui aptilus, Osvaldas daugiau nelaukė, nuėjo giliau į mišką ir žinomoje vietoje po samanomis paslėpė laimikį.

Aš tuo metu tėviškėje negyvenau, ganiau dėdės Širvinsko Onušio parapijoje gyvulius. Atvažiavusi mama pasakoja apie lėktuvą, vagystę, pavogė kažkokį akumuliatorių. Bakanienė atėjo perspėti Žagarius, kad pas juos gali būti krata, nes įtariama, jog Osvaldas pavogė tą akumuliatorių. Mama sako:

– Na, jau Osvaldas tai tikrai nevogė.

Kratos nebuvo. Ir čia jau be humoro, gera ta tarybų valdžia šiuo atveju pasirodė. Juk karo metas. Tokia vagystė – sabotazas, kenkimas armijai, pagalba priešui. O vagys beveik aiškūs. Tai arba Vitaldas, arba Osvaldas, ar abu. Kitiems kaimiečiams akumulatorius tai toks pat niekas, kaip šūdai grabelis. Gal jie iš viso pirmą kartą gyvenime tokį prietaisą matė, jau nekalbant, kad būtų naudingas, reikalingas.

Taigi rusai galėjo pastatyti prie sienos du inteligentus ir paprašyti grąžinti. Jei ne, tai kulka į kaktą. Ir nebūtų apsirikę, vienas iš dviejų tikrai buvo kaltas.

Apie savo avantiūrą Osvaldas man papasakojo 1945 m. pavasarį. Parsinešė akumuliatorių iš miško, išėmė plokšteles, išpylė rūgštį, viską išplovė ir išdžiovino, iš naujo užsmalavo siūles. Padarė taip, kaip buvo rekomenduojama literatūroje padaryti prieš laikant akumuliatorių ilgesnį laiką nenaudojamą. Po to vėl išnešė į mišką ir paslėpė. Ten jis ir tebelaukia, kada jį kas nors suras. O gal ir iki pasaulio pabaigos lauks. Osvaldas daugiau niekad juo nebesidomėjo ir nepanaudojo.

Tas akumuliatorius gal buvo didesnių gabaritų už dabartinius lengvųjų automobilių akumuliatorius. Buvo sudarytas iš 12 nedidelių sekcijų, 24 voltų įtampos. Plokštelės smulkios, mažytės. Toks akumuliatorius būtų tikęs bateriniams vienos lempos imtuvui maitinti. Tokį aparatėlį turėjo Osvaldas. Bet kaip jį įkrauti? Jokio elektros šaltinio, nei nuolatinės, nei kintamos srovės. Vėjo varoma dinamą? Nebuvo jos. Nieko nebuvo akumuliatoriui įkrauti. Be to, viešai demonstruoti tą akumuliatorių buvo ir šioks toks pavojus. Kur gavai? Niekur tokių dalykų nepardavinėjo. Galėjo atgyti senas įtarimas vagyste.

KLASIŲ KOVA

Karo ir pokario metų susiskaldymą, neapykantą ir žudymus Lietuvoje bolševikai vadino klasių kova. Ne išimtis toje kovoje buvo ir Jonavos kaimas. Čia tos kovos rezultatai, kaip ir kitur, buvo šiurpūs. Todėl verta panagrinėti, kokios klasės Jonavoje kovojo viena prieš kitą.

Susiskaldymas tarp jonaviečių jau buvo ryškus nepriklausomybės metais. Bet to susiskaldymo pagrindas buvo ne ekonomika, ne kitos priežastys, bet iš vienos pusės – tikėjimas Dievą ir iš kitos pusės – bedievybė. Ar tos oponuojančios pusės buvo klasės? Marksistui tą pripažinti būtų sunku. Tuo labiau normaliam, nežiūrinčiam pro raudonus akinius žmogui, iš viso į klases žmonių nedalijančiam.

Antra vertus, tas pasidalinimas nebuvo antagonistinis. Bedievis Spaičys giedojo laidotuvėse, o Užkurėlis, uoliausias bedievis ir komunistas, katalikų Žagarių šeimą laikė geriausiaisiais savo draugais. Kas be ko, kartais pasigirdavo ir aštresnių žodžių: šventakupris, ilgaskvernis, atžagareivis. Kitos pusės žodžiai buvo mažiau aštrūs: bedievis, šliūptarnis, parmazonas. Bet tie žodžiai buvo vartojami aukštesnėse sferose. Jonavos kaimiečiai vienas kito neįžeidinėjo. Susitikę tik diskutavo, ginčijosi, kartais gana karštai. Bet niekas net nesapnavo ką nors blogo dėl to daryti vienas kitam.

Kad neprieštaraučiau pats sau, primenu, jog Užkurėlis žadėjo bolševikams atėjus pirmąją kulką Dambrauskui. Bet pirma – tai buvo daugiau plepalai negu rimti ketinimai. Daugiausia, ką Užkurėlis galbūt padarė Dambrauskui, kai atėjo Užkurėlio išsvajoti bolševikai – gal prisidėjo prie to, kad Dambrausko nepriėmė į partiją. Antra – Užkurėlis sakė, „kai ateis bolševikai“, t. y. tą kulką Dambrauskas gaus tik tuo atveju, jei tie bolševikai ateis, o tuo metu apsiribojo gal tik šnairavimu į jį. Trečia – yra pagrindo manyti, kad Užkurėlis Dambrausko nemėgo ne dėl klasinių prieštaravimų, bet dėl to, jog anas Užkurėlienei simpatiją reiškė...

Kaip matysime vėliau, klasių kova Jonavoje vyko su tragiškais padariniais. Iš kur tos klasės atsirado? Buržujų lyg ir nebuvo. Tai gal buvo buožių? Įvardykim priešiškas stovyklas. Liaudies priešai buvo Liolių ir Žagarių šeimos. Komunizmo statytojai buvo Vyduolis, Stuoka ir Virbalų šeima.

Likusieji gal kiek simpatizavo vienai ar kitai pusei, bet į kovą neįsitraukė. Gal Lioliai ar Žagariai buvo buožės? Ar galima Liolį, tiesa, valdžiusį du jonavietiškus „valakus“ (15,1 ha, iš jų ariamos 5,3 ha), pavadinti išnaudotoju? Jis pats buvo vienas vargingiausių kaimo žmonių. Jo namuose dvelkė aiški ubagystė. Gal pats darbščiausias iš kaimo vyrų, viską atidavė sūnaus Jono mokslams. Tuo labiau niekas bebūtų išdrįšęs pavadinti buožėmis Žagarių (6,5 ha žemės). Jei nebuvo klasių, tai iš kur Jonavoje kilo klasių kova?

Nepriklausomoje Lietuvoje buvo įsikūrusi vienuolių Saleziečių organizacija. Lietuvių kalba leido laikraštį „Saleziečių žinios“. Spauda kaime tada buvo deficitas. Aš, tuomet dar vaikas, skaitydavau viską, kas pakliūdavo į mūsų gryčių. „Saleziečių žinios“ daug rašydavo apie katalikų misijų kraštus. Tie aprašymai man būdavo įdomiausi. Bet vieni įdomiausių – straipsneliai iš Pietų Amerikos apie Amazonės džiunglių gentį („Saleziečių žiniose“ vadinamą „kiltimi“) bororus. Tai buvo nykstanti gentis. Ji nyko ne dėl kokių išorinių priežasčių, bet dėl nepaprasto kerštingumo. Štai senas tėvas sukviečia sūnus ir pamokslauja: mano jėgos silpsta, aš jau nepajėgsiu apsiginti. Ateis priešas ir užmuš mane. Nedovanokit jam, atkeršykit! Taip ir plito kerštas iš šeimos į šeimą, tęsėsi iš iš kartos į kartą. O bororai nyko. Saleziečių misionieriai norėjo nutraukti tą kruviną grandinę. Ar jiems pavyko? Apie klasių kovą ten, aišku, niekas nieko nežinojo.

Vaizdingai kalbant, Jonavoje, kaip ir visoje Lietuvoje, karo ir pokario metais dėjosi panašūs dalykai kaip Amazonės džiunglėse. Gal Jonavoje gyveno kokie ypatingi, nenormalūs žmonės? O gal ir visa Lietuva buvo virtusi bororais? Gal visa lietuvių tauta kraugeriai? Įvardykite nors vieną bolševikų valdomą ar valdytą kraštą, kur nebuvo bororiškų žudynių, ir aš suabejosiu: ar tik ne mes, lietuviai ar jonaviečiai, kalti?

Štai ką rašo F. Baueris knygoje „Mirties vardas – Berija“ [68, 87 p.]: „Akis už akį, dantis už dantį, o geriausia už vieną akį išlupti tūkstantį akių, o už vieną dantį – nukirsti galvą. Būk palaiminta revoliucija, suteikusi tokią didžiulę galimybę kerštui!“ Čia apie situaciją tuometėje Užkaukazėje po 1917 m. bolševikų perversmo.

Yra sena lietuvių patarlė: įsileisk gudą pirtin, tai jis lips ir ant plautų. Į Lietuvos pirtį gudas buvo įleistas 1940 m., bijantis, kad nenuverstų visos pirtelės. Būta vilčių, kad geruolu įleistas, nors ir lips ant plautų, gal negrūs savininkų po suolais, neišvarys nuogų į šaltį (Sibiras!), galiausiai nenužudys. Deja, viltys neišsipildė. Gudas davė valią lietuvių sūnums palaidūnams, kad jie atsiskaitytų su tikrais ar tariamais skriaudėjais. Pats viską planavo, vadovavo, o tie palaidūnai jam tarnavo. 1941 m. gudą išvijus, pirties savininkai panorą paauklėti tuos palaidūnus – saikingas kerštas, kaip pasakė mūsų gerbiamas skrebas rašytojas Vytautas Petkevičius, yra auklėjimo priemonė. Gal 1941 m. kur nors būta ir to saiko persūdymų. Jonavoje – tikrai ne, nors auklėjimo šiek tiek būta. 1944 m. tie „išauklėtieji“, gudo skatinami, vėl ėmė auklėti savo buvusius auklėtojus. Tokiais laikais sunku nevirsti bororu. Garbė šiai pagundai atsilaikiusiems!

Panagrinėkime Jonavos kerštų istoriją. Iki vokiečių okupacijos Jonavoje būta nesutarimų, piktinimosi vienas kito elgesiu, bet didelio keršto arba nebuvo, arba tokio atvejo nežinau. Pirmoji kibirkštis kerštauti buvo tada, kai Liolys nesutiko išleisti savo dukters už Vyduolio. Kai 1944 m. pavasarį Vyduolis ėmė šaudyti prie Liolio namų, tai jau buvo galima pavadinti kerštu. Feliksas ar Jonas iš Liolių, mano spėjimu, 1944 m. birželį pasiskundė dėl Vyduolio elgesio besikuriantiems partizanams. Partizanams, atvykusiems Vyduolio auklėti, Jonas Liolys įvardijo Jonavos komunistus, parodė jų namus. Tai jau buvo Liolių kerštas. Neesminė detalė: yra kai kurių ženklų, kad Jonavos Domicelė Kalpokaitė-Liolienė buvo mūsų apylinkės partizanų vadų, Vilkolių Algirdo ir Vytauto Kalpokų giminaitė. Jonavietis K. Bakanas mūsų gryčioje pasakojo, kad 1944 m. rudenį trys komunistai – Vyduolis, Stuoka ir Jonas Virbalas – apskundė tarybų valdžiai Joną Liolį kaip liaudies priešą. Apie tai girdamasis pasakojęs pats Jonas Virbalas lošdamas kortomis ar gerdamas, jau neprisimenu. Esą „susitarėm su Juze (Juozu Vyduoliu) ir parašėm“. Tai buvo eilinis laiptas į kerštų kalną. Jonas Liolys buvo suimtas ir, bėgdamas iš Rokiškio kalėjimo 1944 m. lapkričio mėn., nušautas. Netrukus po Jono žūties, lapkričio antroje pusėje, partizanai sudegino Vyduolio gryčią. Visos aplinkybės rodo, kad norėta sunaikinti patį Vyduolį, bet to nepavyko. Esu įsitikinęs, kad tai buvo kerštas Vyduoliui už parašą po skundu prieš J. Liolį. Galimas dalykas, kad į kerštą prieš Vyduolį vienaip ar kitaip už savo geriausią draugą J. Liolį buvo įsitraukęs ir Petras Žagarys.

Po Vyduolio namų sudeginimo partizanai ėmė medžioti Stuoką, antrąjį skundo prieš J. Liolį signatarą. Tos medžioklės metu Vyduolis, jau būdamas skrebas, apsilankė Žagarių sodyboje norėdamas nušauti Petrą Žagarį. Petru stebuklingu būdu pavyko išlikti. Vėliau Stuoka buvo sumedžiotas, išvestas į mišką, iš kurio negrižo. Stuokienė šaukėsi ne tik žmonių, bet ir dangaus keršto: kol visi Lioliai nebus iššaudyti, ji nenurims. Jos šauksmas buvo išgirstas, 1945 01 10 buvo nušautas Feliksas Liolys, Jono tėvas, ir jo 15 m. sūnus Danas. Moterys išliko.

Atskira keršto linija. Vokiečių metais mirus J. Vyduolio žmonai, jis piršosi ne vien Felicijai Liolytei, bet ir Jonavos kaimo našlei Stefanijai Daunienei. Atsakymas buvo neigiamas, todėl J. Vyduolis 1944 m. rudenį, tapęs skrebu, laikė tinkama proga atsilyginti už paniekinimą. Girdėjosi grasinimai: Jonavos kalnelis degs, degs. Mat Daunienės namai buvo ant kalno.

Vieną rudens vakarą Daunienės gryčioje kortavo trys lošėjai: Osvaldas Žėgliūnas, Jonas Virbalas ir pati Daunienė. Pasigirdo durų daužymas, reikalavimas įleisti. Įsiveržė du ginkluoti kaimynai: J. Vyduolis ir A. Stuoka. Beatidarčiai duris S. Daunienei J. Vyduolis paleido automato seriją, praėjusią Daunienei pro kojų tarpą. Du lošėjus O. Žėgliūną ir J. Virbalą paėmė savo globon A. Stuoka. Nusivarė juos prie šulinio, parklupdė ant žemės ir saugojo. Onai Daunytei, Stefanijos vyro seseriai, vėliau Žėgliūnienei, įsakė apsirengti ir eiti su jais. Tolesnės egzekucijos metu ji buvo lauke. Po to Vyduolis, grasindamas padegti, ėmė šaudyti iš automato iš lauko pusės per rąstų sienas į vidų. Stefanija paguldė savo ketverių metų dukrelę Nijolę ir senąją Dauniene, vyro motiną, ant grindų ir apdėjo iš šonų pagalvėmis. Ji buvo girdėjusi, kad kulkos per pagalvę nepraeina. Šaudymui nesiliaujant, Stefanija šaukėsi Vyduolio žmoniškumo, geradarystės: šauk pagaliau mane, užteks tos peklos, tik mergaitę palik gyvą, nepadaryk jos invalide. Bet Vyduolis savo darbą tęsė. Kai šaudyti nusibodo, o gal baigėsi šoviniai, rąstų sienos buvo tokios skylėtos, kad vėliau skylės teko kamšyti pakulomis ir iš lauko pusės apkalti skarda. Onos Daunytės, kaip draugai iš pradžių buvo žadėję, su savimi neišsivarė, paliko. Apie šį įvykį man pasakojo S. Daunienės duktė Nijolė Daunytė-Gurklienė jau nepriklausomos Lietuvos laikais.

Vyduolio veiksmų neketinu komentuoti, jie suprantami. Šiek tiek keista, kad Stuoka saugojo klūpantį Joną Virbalą, savo bendramintį ir žmonos brolių, bet apie tai vėliau.

Tai tokia bendrais bruožais vyko klasių kova Jonavoje. Ar buvo dar kokių nors priežasčių, be keršto? Stuoka buvo komunistas jau Smetonos laikais. Jo veiksmuose galėjai įžvelgti ir idėjų, ne vien kerštą. Bet anokios jau ten idėjos visiškai neraštingo, nemokančio skaityti žmogaus galvoje. Panašu, kad jis buvo tik aklas įrankis gudresniųjų rankose.

Lioliai, ypač jų sūnus Jonas, kaip ir Petras Žagarys, laikė save kovotojais už laisvą Lietuvą. Šių žmonių veiksmus, be keršto, daugiau ar mažiau, be abejo, veikė ir pažiūros. Bet dar kartą pravartu priminti, kad tas pažiūras nulėmė ne ekonomika, ne pilvas, kaip mėgo populiariai kalbėti bolševikai. Na, o Vyduolis su Virbalais tebuvo padugnės, jiems buvo mažas skirtumas, į ką šaudyti: į žydus, fašistus ar kaimynus.

BUS ŠILTO PYRAGO

Nuo 1944 m. rugpjūčio pradžios iki lapkričio pabaigos gyvenau Onušio parapijos Vyžuonėlių kaime pas senelę, mamos motiną Širvinskienę, ir jos sūnų, dėdę Praną Širvinską. Ganiau jų gyvulius. Ten būdamas išgirdavau ir naujienų iš Jonavos. Senelė tą rudenį atgulė į patalą, iš kurio nebepakilo, todėl mano motina dažnai ją lankė. Kartu sužinodavau naujienas iš Jonavos.

Kartą atvažiavusi motina pranešė, kad Jonas Liolys įsidarbino mokytoju Rokiškio gimnazijoje. Bus atleistas nuo karinės prievolės. Vėliau užklydęs Petras pasakojo, kaip sekasi jo draugui Jonui mokytojauti. Gimnazijoje dabar esą tarp mokinių tokie komsorgai. Jie vadovauja politiniam mokinių auklėjimui. Mokytojai turi jiems padėti.

Vėliau mama pranešė, kad J. Liolys suimtas. Lapkričio pabaigoje sužinojau, kad Jonas Liolys bandė bėgti iš Rokiškio kalėjimo, bet buvo nušautas. Literatūros [4, 282 ir 297 p.] duomenimis, tai įvyko 1944 11 18.

Netrukus po to pas Širvinskus atėjo pėsčias brolis Petras. Ne pro Čedasus, bet pro Daliečius, Onušio balos pakraščiais. Buvo šaukiamojo amžiaus, todėl vengė viešumo. Lyg tarp kitko, kaip kokią nereikšmingą smulkmeną pranešė, kad partizanai sudegino Vyduolio gryčią. Aš tik vėliau supratau tos kelionės pas Širvinskus tikslą. Petras pasitraukė nuo galimo komunistų keršto už Vyduolio gryčios sudeginimą. Pabuvo jis tris ar keturias dienas ir vėl pamiškėmis išėjo namo.

Lapkričio pabaigoje, tai galėjo būti 27, 28 d., grįžau į Jonavą. Grįžimo dieną pas Užkūrėlienę buvo minima keturių savaičių sukaktis nuo Jonuko mirties, vadinamosios egzekvijos, su giesmėmis ir alumi. Tarp dalyvavusiųjų buvo A. Stuoka ir Petras Žagarys. Petras anksti parėjo namo. Ką ten būsi, esą Stuoka pasigėrė. Po daugelio metų mane stebina ne ankstyvas Petro grįžimas, bet pats Petro ten dalyvavimo faktas. Slėpdamas nuo šeimos, į kokią rizikingą situaciją pakliuvo, elgėsi, tarsi nieko nebūtų atsitikę. Tiesą sakant, jam ten būti buvo pavojinga, bet apie tai, kas buvo įvykę, tuo metu dar nežinojau.

Girdėjosi kalbų, kad Vyduolis tuo metu, kai partizanai jį norėję nuknekcinti, buvo pas Stuoką. Pamatę ar išgirdę pavojų, jie bėgo į bunkerį, kuris, artėjant frontui, buvo iškastas prie melioracijos griovio ir dar nebuvo išardytas. Stuoka į jį išoko laimingai, o Vyduolis, gal basas ar vienomis kojiniėmis, besileisdamas pataikė tiesiai kulnimi ant akmenuko. Sumušimas, negalėjo paeiti. Buvo paguldytas į Rokiškio lignonę.

Dienai kitai praėjus po egzekvijų, lankiausi pas Užkurėlienę. Ji iš kitų moterų išgirdusi, kad mano brolis Petras buvęs sugautas su automatu Vilkolių Kalpokų sodyboje. Tai buvę tą pačią dieną, kai skrebai buvo atvažiavę Kalpoko turto išvežti. Mat tarybų valdžia konfiskuodavo visą liaudies priešų turtą: išveždavo grūdus, gyvulius, baldus, drabužius ir visa, kas turėjo kokią nors vertę. Pagal Užkurėlienės nurodytą dieną, tas įvykis buvo jau po Vyduolio gryčios sudeginimo, bet man dar esant pas dėdę.

Taigi Petras nuėjęs su automatu po kailinių skvernu į Kalpokų sodybą, o ten buvę skrebai jį suėmę, bet Petras tamsų rudens vakarą pabėgęs. Išnėręs pro gonkų stiklus su visais rėmais.

Užkurėlienė vis klausinėjo manęs, ar tai teisybė. Ką gi aš jai galėjau atsakyti, pats nieko nežinodamas.

– Galėjo ramiai gyventi. Juk niekas jo nelietė. Galėjo ratelius (verpimo) taisyti ir tylom gyventi. Be tik į frontą negaudė, nevarė, tai kam reikėjo imti į rankas tą automatą, – rypavo Užkurėlienė.

– O gal neteisybė? – vis klausinėjo mane.

Parėjau namo su bloga žinia, bet ir aš abejojau – gal neteisybė? Namiškiams nieko nesakiau. Nusprendžiau pasikalbėti su Petru. Bet tą vakarą jo vieno nutverti nepavyko. Kitą dieną pasakiau Petrui, ką pasakojo Užkurėlienė.

– Tylėk, jau visi žino! – nutildė mane Petras.

Man tik buvo neaišku, kodėl turiu tylėti, jei visi žino. Bet jei tylėti, tai tylėti, aš tą mokėjau, bet supratau padėties tragiškumą.

Jei skrebai nelabai gaudė, o gal tiesiog nepajėgė išgautyti (keli jie tebuvo?) nestojusių į rusų kariuomenę, tai tokių veikėjų kaip Petras ramybėje nepaliks. Kaip iki šiol jo neieško? Ir kaip jis, Petras, neatsargiai elgiasi. Jis daugiausia braukdavo ant gryčios aukšto linus. Žemai, gryčioje ir sandėliuke, vadinamojoje pavalgėje, turėjo įsirengęs dvi slėptuves, bet skrebai ar su arkliu, ar dviračiais galėjo atvažiuoti gana greit. Negi šauksi ant aukšto užlipęs: Petrai, jau skrebai kieme, lipk žemyn, slėpkis.

Girdėjosi kalbų, kad Vyduolis jau išėjęs iš Rokiškio lignonės ir įstojęs į Panemunio skrebų būrį.

Gruodžio pradžioje, gal apie 1–3 d., pusiaudienį, pro virtuvės langą pamačiau skubiu energingu žingsniu nuo miško ir pievų pusės keliuku einantį vyrą. Apsirengęs ne kaimietišškai, su tamsiu puspalčiu, ėjo mūsų namų link. Neatpažinau, ne iš artimų kaimynų. Man jis sukėlė įtarimą. Nuėjau pasakyti Petru, kuris tuo metu buvo gryčioje ir žiūrėjo pro langą Trainio sodybos link.

– Kas čia ateina... Čižiūno Danukas? Ne, ne jis... – kalbėjo Petras lyg sau, lyg kitiems, žiūrėdamas į artėjantį nuo Trainio namų žmogų, apsivilkusį kariška miline. Mat Danas Čižiūnas turėjo tokią milinę ir ją dėvėdavo. Mano perspėtas Petras puolė prie virtuvės lango.

Brolis Osvaldas tuo metu tekino šachmatus. Anksčiau turėtus buvo išmainęs su vokiečiu į pusbačius. Jau buvo nutekintos kelios figūros. Išgirdęs apie įtartiną svečią, metė tekinimą ir atėjo į virtuvę. Petras įtemptai žiūrėjo į ateinantį žmogų.

– Slėpkimės, Osvaldai, automatą po skvernu nešasi! Jie, velniai, čia mus supa, – persigandęs sako Petras.

Sandėliuke, burokų aruode, buvo įrengta slėptuvė. Joje sunkiai tilpo du žmonės. Įėjimas į ją buvo iš apačios, iš bulvių duobės. Bulvių buvo pripilta nepilna duobė, tad per jas galima buvo nusigauti iki įėjimo į slėptuvę.

– Tu eik tekinti, – metė Osvaldas man prieš lįsdamas į slėptuvę.

Aš stoju „tekinti“. Tuo tarpu durys atsivėrė ir įvirto „svečiai“.

– Laba diena!!! Kur Petras?! – nežmonišku balsu suriko Vyduolis, tas, kuris atėjo nuo balos.

– Nėra, kažkur išėjo, – atsakė Bronė, likusi po fronto perleidimo ir dar negrįžusi į Kauką, į savo nuolatinę gyvenamąją vietą.

– Kur išėjo?!

– Nežinom...

– Eik čia! Vesk, rodyk, kur jis yra! O jei ne, pati nukentėsi už jį! – rėkė Vyduolis.

Motinos nebuvo, buvo išėjusi pas kaimynus Stankevičius. Prie tetos Stefanijos ir manęs, paauglio, skrebai nesikabino. Liko tik tėvas ir Bronė, kuriuos „tardė“ skrebai: Vyduolis ir Vilkolių Vogulis.

Pastarasis atsistojo prie tėvo lovos, kaišiojo jam pistoletą po nosim ir reikalavo pasakyti, kur sūnus. Šis nesutriko, neišsigando, stengėsi kaip galėdamas apginti sūnų.

– Ką jūs darot, ar jums galvos pasimaišė? Mes gi niekur nesikišom, nieko blogo niekam nedarėm. Ko įsisiautėjot, ar jūs nebe žmonės, nebe kaimynai esat? Nepadarykit klaidos! – vis kartojė.

Taip įsijautė, rodos, kelsis iš lovos ir eis tų skrebę tvarkyti. Jam rodėsi, kad visa, kas vyksta, yra kažkoks tragiškas nesusipratimas.

Vyduolis buvo artimas kaimynas, niekada su juo nebuvo jokių pykčių. Atvirkščiai, vokiečių buvo gana artimi santykiai. Žagarienė padėjo Vyduoliui, kai jo žmona gulėjo mirties patale. Vyduoliai, kol dar žmona nesirgo, mezgė su mašina Žagariams megztinius. Šiek tiek pamokė dabartinis skrebas Petrą groti smuiku. Ko čia dabar jis pasiuto? Tiesa, Petras nestojo į rusų armiją, bet tokių nestojusiųjų vien Jonavos kaime buvo gal dešimt, jau nekalbant apie visą Panemunio valsčių. Juk ir vokiečių metais policininkai gaudė Petrą, net Osvaldą buvo įkalinę kelioms dienoms už brolių, bet elgėsi kultūringai. O čia nei iš šio, nei iš to užpuolė kaip išprotėję.

– Nieko jis jums nepadarė, ko jūs iš jo norite!? – vis kartojo tėvas.

O Vogulis vis kaišiojo jam po nosim pistoletą, šaudė pro šalį ir po lova.

Vyduolis varinėjo Bronę ir taip pat šaudė kur pakliuvo. Atidarė sandėliuką. Ten tarp lubų ir buroklų dar buvo likę erdvės, kur galėjo tilpti ir žmogus, bet tamsu, nesimato, ar ten kas nors yra.

– Lipk žemėn!!! – rėkia Vyduolis ir savo riksmui sustiprinti paleidžia automato seriją.

Aš tokio išgąščio savo gyvenime nebuvau patyręs nei prieš tai, nei po to. Klausiausi, ar nepasigirs brolių dejonės ar riksmas.

Atėjo iš Stankevičių motina. Vargiai atslinko iki lovos ir šleptelėjo ant jos – atsisėdo. Kai skrebai išvarė į lauką Bronę, motina pakilo, nuėjo prie sandėliuko durų ir jas uždarė. Po to sėdi ant lovos, linguoja pirmyn atgal ir garsiai dejuoja į lingavimo taktą:

– Oi... oi... oi...

Supratau motinos klaidą. Nereikėjo uždaryti tų durų, bet neturėjau ką daryti. Eiti ir atidaryti tas duris buvo taip pat pavojinga, kaip ir jas uždaryti. Kiekvienu momentu galėjo pasirodyti skrebai. Negalima buvo atkreipti jų dėmesio į tas duris. Garsiai ką nors sakyti motinai irgi buvo pavojinga. Pagaliau iš kur galėjau žinoti, kad ta klaida bus pakartota.

Kai skrebai buvo išėję, aš paslėpiau, nors ir pavėluotai, Osvaldo dailiai nutekintas figūras. Skrebai galėjo suprasti, kad aš dar taip dailiai tekinti nemoku. Osvaldas niekad priešachmatų tekinimo negrižo, prasidėjo kiti rūpesčiai, kurie baigėsi greitai. Vėliau pablogėjo sveikata.

Grįžta į gryčią skrebai. Vyduoliui, matyt, kilo įtarimas dėl to sandėliuko durų uždarymo. Jis ir vėl prie sandėliuko, atlapoja duris. Motina pertraukia dejavimą, žiūri siaubo apimtomis akimis į tai, kas vyksta, ir tyli. O skrebas vėl rėkia „lipk žemėn“, „lįsk iš duobės“ ir riksmui užtikrinti – serija į burokus... Kai Vyduolis nuo buroklų pasitraukia, motina vėl dejuoja:

– Oi... oi... oi...

O Vogulis vėl prie tėvo. Vyduolis neiškenčia, sudraudžia sėbrą:

– Atstok tu nuo jo. Jis nieko nežino.

Kai eilinį kartą abu skrebai išėjo, rodos, į daržinę, motina dar kartą uždare sandėliuką. Ir vėl Vyduolis grįžo prie tų durų, ir vėl riksmas, vėl šūviai, vėl motina nutyla, nebedejuoja. Vyko žaidimas „šilta–šalta“. Kai ieškotojas artėja prie reikiamo daikto, sakoma „šilta“, kai tolsta nuo jo – sakoma „šalta“. Panašiai nesąmoningai sufleravo ir Žagarienė Vyduoliui. Jei jis nebūtų toks persiutęs, blaiviau galvojęs, būtų lengvai Petrą radęs jau vien pagal motinos sufleravimą.

Turbūt skrebams nusibodo rėkti, šaudyti, juk pavargstama ir nuo tokio „darbo“, todėl Vyduolis užrėkė:

– Na, kurių velnių mes čia žaidžiam! Einam, uždegim ir paaiškės yra čia Petras ar ne!

Man jau anksčiau kilo tokia mintis. Ką jiems reiškia! Jei jie gali žmogų nušauti, tai kodėl negali namų padegti? Tai apskritai lyg ir mažesnis nusikaltimas. Juk paties Vyduolio gryčią tai sudegino, ar galima tikėtis, kad savo priešams bus gailėstingas?

Išėjo abu skrebai atseit namų padegti. Pradės gal nuo daržinės. Motina kreipiasi į Bronę ir mane:

– Kur dabar, vaikeliai, gyvensim, kur pasidėsime?

Niekas nieko jai neatsakė. Aš tik pagalvojau: mama turbūt iš išgąščio jau nebežino, ką kalba. Juk jau reikėtų galvoti ne apie tai, „kur gyvensim“, o kas bus tiems, kurie lindi slėptuvėje.

Po valandėlės skrebai vėl pasirodė, kaip supratau, nepadegę, nes pradėjo kitą kalbą. Petras tegu prisistato į valsčių. Jei ne, kitą kartą atėję iššaudys visus. O dabar dvi valandas niekur neišeikit. Ir išsinešdino.

Šis košmaras tęsėsi gal valandą, bet jį iškęsti kainavo labai daug. Visų bauginimų, grasinimų, gąsdinimų aprašyti neįmanoma, šūvių irgi buvo kas kelios minutės. Kad žodžiai būtų svaresni, šaudė visur: ir gryčioje, ir kamaroje, ir daržinėje, ir kieme. Ir iš automato (Vyduolis), ir iš pistoleto (Vogulis). Aukštyn, pro ausis, po lovomis, ant krosnies, į bulvių duobes ir burokus, palipę kopėčiomis į pastogę.

Sakoma, kad iš baimės prikraunama į kelnes. Taip Žagariams gal ir neatsitiko, bet visi po „svečių“ apsilankymo ėmė bėgioti šlapintis. Bėgiojau ir aš... Ir iš kur to vandens tiek ėmėsi?

Išlindę iš slėptuvės Osvaldas ir Petras papasakojo savo įspūdžius. Petras sako:

– Na, tada, kieme, kai pokštelėjo šūvis, galvoju, dabar Praną išsivarė į kiemą ir gąsdina. Jau galvoju baigta, išduos.

Ką į tai galėjau atsakyti? Nebent padėkoti už pasitikėjimą. Dabar taip ir padaryčiau, o tada įrodinėti priešingai – nemačiau reikalo.

O Osvaldo pirmieji žodžiai buvo:

– Tai dabar pirmiausia reikia įsitaisyti neperšaunamą bunkerį.

Abu atsargiai pakritikavo motinos elgesį. Galėjo išduoti, taip negalima. Po šuvių toje jų slėptuvėje pradėję šviesti, bet šauta per aukštai ir į šoną, ne tiesiai pirmyn. Kulkos susmigę, kaip vėliau paaiškėjo, ne į galinę, bet į šoninę sieną. Burokuose kelios skylės, maždaug kiaušinio dydžio. Mat serijos, ne pavieniai šūviai.

Petras pasakojo, kas buvo prieš skrebų atėjimą. Jis braukė linus ant aukšto. Priėjo prie langelio apsidairyti. Žiūri, iš Bakano miškelio per dirvą į Trainio namus (ten visai netoli) perėjo du vyrai. Vienas nuėjo keliu Dambrausko namų link. Kitas, gerokai užgaišęs Trainio sodyboje, pradėjo eiti Žagarių namų link. Tai buvo tas, su miline, Vogulis. Petras įtaręs negera ir nulipęs žemyn stebėti, kas bus toliau. Kai perspėjau, kad ateina žmogus nuo balos, abejonių nebeliko.

Rytojaus dieną atėjusi kaimynė Stankevičienė (senoji, Branio motina) pasakojo, kad skrebai pas Žagarius ėję ne keliu, o nuo geležinkeliuko, pabaliu. Susitikę Žėgliūnienė. Pasisveikinęs Vyduolis pasakęs:

– Ar žinai naujieną, Ona? Tuoju bus šilto pyrago!

– Kur gi, kada jo bus? – klaususi ta.

– Tuoju pat, va nueisim pas Žagarius ir bus!

Žėgliūnienė įtarusi kažką negera, bet pagalvojusi – skrebų humoras. Juodas, nežmoniškas, bet ką gali garantuoti už tuos padugnes, gali ir padaryti to „pyrago“ (laidotuves). Jei būtų radę Petrą, būtų padarę, nėra abejonių.

Kai Vyduolis ir Vogulis ėjo į Žagarių namus, maždaug tuo pat metu pas kaimynus Stankevičius atėjo Stuoka. Atėjo sekti, kaip bus įvykdytas nuosprendis Petru. Atėjo pas savo svainį Ramusį Stankevičių be aiškaus reikalo, atsisėdo prie lango ir vis dirščiojo pro jį.

Stankevičių Branis atėjęs pas mus pasakojo:

– Kai pasigirdo pas jus pirmoji automato serija, Stuoka atsistojo, išžiūrėjo į jūsų namus. Išbalo, rankos ėmė drebėti. Aš net nustebau, kas tam Stuokai pasidarė.

Iš kur Stuoka žinojo, kas turi įvykti pas Žagarius, iš kur žinojo, kuriuo laiku jam reikia ateiti pas Stankevičius? Dėl to, matyt, sukti galvos neverta. Matyt, paslapčių tarp Stuokos ir Vyduolio nebuvo.

Žagarių namuose po skrebų apsilankymo jau nebebuvo kitų kalbų, kitokių rūpesčių, liko tik vienas klausimas, kaip išgyventi Petru, kaip išlikti visai šeimai.

Pirmiausia norint ką nors planuoti, reikėjo žinoti, kas darosi, ko tie skrebai uždūko. Gal kas nors ką nors neteisingai įskundė. Prsidėjo nesibaigianti diskusija tarp Žagarių tėvo ir motinos. Aš, Osvaldas ir Petras tylėjome. Nei tėvas, nei motina negalėjo suprasti, kas darosi. Negalėjo nuspręsti ir kaip reikia elgtis, ką reikia daryti. Namie slapstyti, eiti į mišką ar į rusų kariuomenę. Bet į rusų kariuomenę dabar niekas nekvieta. Anksčiau du kartus buvo mobilizacija. Pirmą kartą be šaukimų, tik skelbiant, kad tais metais gimę vyrai turi stoti. Antrą kartą jau buvo gautas asmeninis šaukimas, bet niekas neklausė (su nedidelėmis išimtimis), nestojo ir Petras. Kai nueisi dabar, nekviečiamas, neaišku kur padės, į kariuomenę pasiųs ar į kalėjimą patupdys, ar dar blogiau padarys.

Tėvai kalbėjo tą patį per tą patį, nieko nauja nebuvo, nes senieji nieko naujo nesužinojo. Kalbėjo Petruvi girdint, kalbėjo ir negirdint, spėliojo, ką jis galėjo ir ko negalėjo padaryti. Išvada – Petras nekaltas, čia kažkas kažką papletkino, įskundė, sukurstė.

Po kelių dienų diskusijų tėvams sukėlė įtarimą Osvaldo tylėjimas.

– O ko tu tyli, ko nieko nesakai? Gal tu ką nors žinai? – kreipėsi į jį tėvas.

– Aš viską žinau, – sako Osvaldas.

– O ką tu žinai?

– Nagi Branio (Stankevičiaus) automatą nusinešė į Kalpoko namus ir atidavė skrebams, ir iš gonkų pabėgo.

Tėvams tai buvo kaip perkūnas iš giedro dangaus. Paaiškėjo tragiška Petro, kartu ir visos šeimos padėtis.

Na, ir kodėl, kodėl gi jis ėjo pas tuos Kalpokus? Ir kodėl gi toks neapsakomai žioplas buvo? Matė, kad ginkluoti žmonės aplink namus vaikščiojo ir vis vien ėjo? Turbūt ėjo pas savo paną Gurklytę, kuri gyveno Kalpoko namuose. Turbūt norėjo pasipuikuoti prieš ją, kad turi automatą, tai ir pasikišo jį po skvernu. Na, ir kas jam užėjo? Sėdėjo namie, niekur nesikišo, niekas jo nelietė. Tėvas vis rypavo, ko tas Vyduolis uždūko. Jau jam tai Petras tikrai nenusidėjo. Bet motina gal jautė, o gal ši tą ir daugiau žinojo. Petras miegodavo daržinėje ant šieno. Kartą motina ir sako tėvui:

– Kai jis vakare išeidavo gulti, ar žinai kur jis būdavo, ar tikrai daržinėje?

Pats Petras nieko nepasakojo, į smulkmenas nesileido. Kai kiti spėliojo, svarstė, jis niekaip nereagavo, nei pritarė, nei neigė. Kalbėkit, ką norit, man vis vien.

Kaip vėliau buvo pasakojama, iš tiesų buvo nesuprantamas Petro elgesys. Kai skrebų sargybiniš sustabdė į sodybą einantį Petrą:

– Stok, kas eina?

– Savi, savi, – atsakęs Petras.

Kokie čia savi, jei slaptažodžio nežinai. Rankas aukštyn!

Kai nusivarė prie gyvenamojo namo, atsegė kailinukus – žiūri, po skvernu automatas. Apieškojo, atėmė daiktus, buvusius kišenėse, ir uždarė į stiklines gonkas. Matyt, asmeninio sargybinio nepaskyrė. Visiems įdomu, kas ten buvo kišenėse. Vienas šviečia, o kiti žiūri. Sąsiuvinis. Gal kokie dokumentai, banditų sąrašai? Kol kas tik eilėraščiai.

Tuo tarpu Petras bar-bar su visais rėmais pro stiklines gonkelio sienas ir išbėgo. Vienas skrebas po to pasakojo:

– Aš jį būčiau paklojęs, bet kaip tyčia užsikirto automatas.

Kiek daug žmogui reiškia atsitiktinumas ir laimė! Rudens naktis tamsi, užteko netoli nubėgti, kad liktų saugus.

Visų smulkmenų, išskyrus patį Petrą, niekas nežinojo. Ir galbūt ne smulkmenų nežinojo, o būtent esminių dalykų. Osvaldas sakė, kad „aš viską žinau“, bet ką jis žinojo ir ko ne, liko neaišku kitiems, išskyrus tą trumpą pranešimą tėvams, nes niekad daugiau ta tema nekalbėjo. O aš pats tik po daugelio metų patikėjau, kad žinau tų įvykių prasmę, bet tai ir liko tik mano įsitikinimas. Įrodyti nieko negaliu. To niekam ir nereikia. Tuo tarpu visi vienu balsu stebėjosi nepaprastu Petro žioplumu. Ir šeima, ir kaimynai, ir giminės. Ypač tuo piktinosi Petro draugas ir vienmetis Branis Stankevičius. O Petras už tai lyg ir nepyko. Turbūt galvojo: geriau galvokit, kad aš žioplas, negu žinokit teisybę. Tuo tarpu šeimoje buvo nagrinėjami visi Petro žingsniai, vedę į Kalpokų namus. Senoji Stankevičienė, atėjusi pas Žagarius, pasakojo, ką matė ir girdėjo:

– Na, anuo laiku, po Vyduolio gryčios sudeginimo, Stuokos naktį namie nebemiegodavo. Vakare ateidavo pas mus, pernakvodavo, o rytą vėl grįždavo namo. Taigi va tą savaitę ir dieną (laikas atitiko Petro pagavimo pas Kalpokus dieną) atėjo Stuoka su Stuoikiene ir juokiasi: eidami susitikom vieną partizaną. Juokiasi, juokiasi, dantų neapčiaupia, vien apie tai ir kalba. Nei pavardės, nei vardo nesako, tik sako, kad pažįstamas. Susitikę einantį priešais.

Žagariams, pirmiausia Osvaldui, kilo įtarimas, kad tai buvo Petras. Ėmėsi jį tardyti, o jis neturėjo noro leisti į kalbas. Nieko nesutikau, niekas nematė, kaipėjau. Stuokaėjo pas Stankevičius tiesiai, pabaliu, ne keliu. Ten arčiau ir saugiau, o kuriuo keliu ar takuėjai tu, Petrai?

– Aš tau dar kartą sakau, jokio Stuokos nesutikau, nemačiau! – nekantriai atsikirtinėjo Petras.

– O tu sakyk pagaliau, pro kurėjai – keliu ar pabaliu? – spiria Osvaldas.

– Pabaliu! Bet jokio Stuokos *nemačiau ir nesutikau!!!* – rėkė Petras.

– Na, tai viskas aišku. Tu nesutikai, nematei, o tave matė.

Įdomus pavadinimas – partizanas! Kodėl? Kodėl ne Žagariukas, ne Petras? Ir kodėl pastebėję Petrą Stuokos pasislėpė. Pasislėpti ten buvo kur. Ir krūmų buvo, ir melioracijos griovys, ir Bakano miškelis. Tą pasislėpimą, nenorą susitikti gal ir galima paaiškinti paprasta priežastimi. Jei eina nakčiai pas gimines, tai aišku, kad pasislėpti nuo galimo užpuolimo. Natūralu norėti, kad niekas nežinotų, bet kodėl juoktis?

Po skrebę vizito pas Žagarius Virbalai ir Stuokos ėmė skelbti: Žagarių Petrą Stuoka ir Vyduolis matė tarp partizanų, deginančių Vyduolio namus. Tas gandas buvo pavojingas, pražūtingas, bet nė kiek nepanašus į tiesą. Stovėjo mat kaip stovylos partizanai, laukė, kol Stuoka su Vyduoliu juos apžiūrės, atpažins. Jei Stuoka su Vyduoliu matė ir net atpažino partizanus, tai kodėl anie jų nematė? Būtų matę, būtų nušovę. Vienas juokas iš tokių kalbų. Juokėsi visi, kurie tas kalbas girdėjo.

Atėjo Bakanas, na, tas bedievis, kuris anksčiau, Smetonos laikais, buvo visų kaimo komunistų draugas. Dabar jis palaikė kitą pusę, užjautė Žagarius, keikė Virbalus, Stuokas, Vyduolį. Bakanas sako:

– Partizanai nori paimti Stuoką. Stuoka tai Stuoka, bet šitą senę bobą Virbalinę, tą advokatę, kad išvestų į mišką, tai tikrai būtų gerai. Ji čia viską išgalvoja. Ir Petras, kad Vyduolio namus degino, tai irgi jos išmislas. Ir buvo, ir stovėjo Žagariukas kaip parodoje, kad Stuoka su Vyduoliu apžiūrėtų. Boba su kleckais, nieko daugiau. Ir juokiasi – durnių boba ieško. Kas gali tuo patikėti.

Netikėjo ir Žagariai, bet tikėk – netikėk, pavojus nuo to ne mažesnis.

Atvažiavo Kalniečių Gervės Verutė, partizanų ryšininkė. Sako, žinote, nebijokite. Dabar neužilgo juos visus Panemunyje apsups ir iššaudys. Naujiena lyg ir gera, bet vėliau, kai ta operacija ne visai nusisekė, aš pagalvojau: ar reikėjo man apie tai žinoti. Aš žinojau ir tylėjau, bet, matyt, buvo ir tokių, kurie žinojo ir netylėjo.

BŪTI AR NEBŪTI

Neperšaukama slėptuvė buvo įrengta po krosnimi. Šone, horizontalioje mūro atbrailoje, buvo įrengtas sunkus betoninis dangtis, atkeliamas tik iš lauko. Atkelti iš vidaus buvo per sunkus ir nepatogu prie jo prieiti. Ne kartą ten lindėjau ir aš. Buvo paklota šiaudų, ant jų – patalas. Buvo galima sėdėti ir gulėti. Slėpėsi Petras ten dažnai, nes nežinia kada galėjo pasirodyti skrebai, bet naktimis ten nenakvodavo. Naktimis skrebai nesiausdavo, bijodavo. Durys būdavo užsklęstos, jei kas brautųsi, būtų užtekę laiko nuo pečiaus į tą slėptuvę

įsmukti. Man būdavo baisu toje slėptuvėje. Gerai, jei skrebai tik patriukšmavę išvažiuos, bet jei šeimą išvarys, iššaudys ar namus padegs, kaip tada? Didesnio siaubo negali būti, kaip likti ten palaidotam.

Įdomu, kad kiek buvo kratų, nė vienos iš dabar jau trijų slėptuvių nerado. Tai, žinoma, nereiškė, kad jų buvo neįmanoma surasti. Kad nerado, greičiau laimingi atsitiktinamai. Mes jau tada žinojome, kad mūre landą atranda skambindami, belsdami. Dangtį tuojau būtų radę, reikėjo tik pabelsti. Bet visur vertė, o kur buvo slėptuvės, į ten nebuvo atkreiptas dėmesys.

Po pirmojo skrebų užpuolimo sekė dar keli. Atvažiuodavo arkliu ne po du, bet didesni būreliai. Tarp jų buvo ir Vyduolis, bet jau šiek tiek atausęs, ne toks žiaurus. Buvo Kučinskas, Kanopa. Abu labai agresyvūs. Buvo ankstesnis Suvainišio siuvėjas Vikanis. Kartą lankėsi vokiečių metais pas Jonavos Janevičių ganęs piemuo gudžiokas. Jis turbūt manęs nepažino, o aš jį prisiminiau. To piemenavimo metu jis atėmė iš manęs miške prisirinktų aviečių puoduką. Skrebai lankėsi ne taip jau retai, maždaug kartą į savaitę. Kitų skrebų nepažinome. Kiekvieną kartą jautėme baimę, neaišku, ką gali padaryti, kiekvieną kartą buvo neramu dėl slėptuvės ir besislepiančio joje.

Kartą skrebai ėmė ieškoti banditų komodelės stalčiuuose. Rado kompasą. Beraštis Kučinskas padėjo tą kompasėlį ant stalo ir aiškina savo sėbrams:

– Kad ir kur jį suktum, tas juodas galiukas vis į šiaurę ir į šiaurę.

Turbūt pirmą kartą gyvenime matė, bet ne paskutinį. Kompasėlis po skrebų vizito dingo. Dingo ir benzininis žiebtuvėlis. Bronei skrebai įsakinėjo tai šen, tai ten pašviesti. Švietė, švietė tuo žiebtuvėliu, kol šis pradingo.

Vieną dieną pas mus atėjo Trainienė ir sako:

– Pas Virbalus skrebai geria. Gali ir pas jus ateiti. Atėjau perspėti, gal reikia jums kas pasitvarkyti, pasiruošti.

Geriau būtų nesakiusi. Nieko pasiruošti nereikia. Petras išėjęs pabūti pas dėdes Širvinskus, o laukimas labai nervina. Osvaldas pavakare nuėjo pas Dambrauską palošti kortomis. Jis jau buvo stojęs į komisiją ir gavęs atleidimą nuo kariuomenės, bet su tais durniais geriau neturėti reikalų. O man nebuvo rimto reikalo bėgti nuo skrebų, nes paprastai manęs jie neliesdavo. Čia dar bendraamžė Irena Griškėnaitė atėjo su dviem mažesniais broliukais, nepatogu išeiti.

Jau sutemus prisistatė girti skrebai. Na ir rėkė, na ir gąsdino. Griškėniukai neišlaikė įtampos, ar vienas, ar abu tik pirst pirst... o Griškėnaitė ne tarmiškai, kaip buvo įprasta, bet gryna lietuvių literatūrine kalba, trūkčiodama „oficialiai“ paklausė:

– O mums... ar galima... eiti namo?

– Negalima! Sėdėkit vietoje! – užriko vienas skrebu.

Po to skrebai įsakė uždegti liktarną. Eis ieškoti banditų. Kai liktarna buvo uždegta, skrebas įstatė man vamzdį į nugarą ir rėkia:

– Viena minutė tau liko gyventi!!! Vesk, rodyk, kur banditai slepiasi!

Aš pagalvojau: durniau, tu, durniau. Jeigu man viena minutė būtų likusi, tai tu nestaugtum gyvulio balsu. Paspaustum gaiduką ir nereikėtų rėkti. Jeigu rėki, tai gal tų minučių yra likę daugiau. Bet jie buvo girti. Garantuoti už juos, ką gali ir ko negali padaryti, niekas nebūtų ryžęsis. Kačergą įstatė į nugarą, nusivarė į kiemą, po to – į daržinę. Ten skrebu noras ieškoti banditų atslūgo. Vamzdį nuo nugaros atitraukė.

Dar vieną kartą aršusis skrebas Kanopa ant spintos surado juodų ir žalių siūlų pirštuotą raštais megztą pirštinę. Tuoj pasiklojo ją ant stalo ir skaičiuoja:

– Vienas, du, trys, keturi, penki, šeši kryželiai (iš kairės į dešinę). Vienas, du, trys, keturi, penki (iš viršaus žemyn). Tos pačios poros pirštinė! Viena yra Panemunyje, milicijoje. Paliko bėgdamas Kalpoko namuose (suprask – Petras), o čia kita! – ir nusviedė šalin.

Kai skrebai išvažiavo, Osvaldas sako:

– Durniai. Jiems reikėjo paimti tą pirštinę, surašyti aktą, nuvežti tą pirštinę į Panemunį ir pridėti prie anos.

Vienas baisiausių buvo jau nebe skrebu, o enkavėdistų – kareivių vizitas.

Apie gruodžio 20 d. Petras ir Osvaldas jau trečią kartą gavo mobilizacijos šaukimus į kariuomenę. Dėl Osvaldo viskas buvo aišku. Prasiđėjus skrebu puolimams, nevertėjo su bolševikais juokauti. Reikia stoti į komisiją ir gauti atleidimą nuo kariuomenės dėl ligos. O Petras pareiškė, kad į kariuomenę neis. Jis už savo pražūtį nekovo. Geriau žus čia, negu talkininkaus rusams. Osvaldas ryžtingai užpuolė Petrą:

– Jei tu nebūtum susišikęs su tuo automatu, aš tau nesakyčiau nė žodžio. Darytum kaip išmanai, o dabar matai, ką užtraukei ant šeimos!

Ir iš tiesų į kariuomenę buvo nestoję beveik visi mobilizuojamo amžiaus vyrai. Ir dauguma jų gyveno neliečiami, neterorizuojami. Žagariai kentėjo kaip tik dėl to automato, pabėgimo. Buvo laikomi banditų šeima. O joms, matėsi, gyvenimo nebus.

Petrui visą laiką slapstytis namie nebuvo gera išeitis. Vieną kartą vis vien galėjo surasti. Kol kas skrebu kratos ilgai neužtrukdavo. Bijoję jie partizanų. Kartą dalis skrebu gąsdino Žagarius, kita dalis, pasistatę ant kalnelio kulkosvaidį, anuos saugojo. Bet jei rimta krata, tokia kaip pas Kalniečių Gervę, kur išplėšė net grindis, tai slėptuves laisvai galėjo aptikti. Buvo aptarinėjama ir galimybė išeiti į mišką partizanauti.

Kvietimas į mišką atėjo per tetą Stefaniją, tėvo seserį. Ji draugavo su Kalniečių Gervėmis, o tie savo ruožtu artimai bendravo su partizanais. Pamiškė, žmonės apsišvietę, patriotiškai nusiteikę.

Ar užuominomis, ar atvirai Stefanija Gervėms išsidavė, kad Petras slapstosi namie. Gervės visi užpuolė, kad taip negalima, labai pavojinga. Pražus, tegu nebūna namie. Stefanija buvo įtikinta, kad iš tiesų Petruui pasilikti namie labai pavojinga. Tegų eina į partizanus, į mišką. Verutė nuves, pristatys, kam reikia. Gervių įtikinta ir pati Stefanija agitavo Petrą paklausti. Žagarių šeimos taryba nutarė agitacijai nepasiduoti. Su tuo sutiko ir Petras. Nors jis nieko aiškaus nesakė, bet ir nepareišė noro išeiti į mišką.

Galimas dalykas jo apsisprendimui turėjo įtakos viena aplinkybė. Keletą dienų Petras buvo Dūdbalėje. Ten sutiko ir kitus nelegalus, minėjo Česlovą Karpinską iš Kalniečių kaimo. Jau buvo po Panemunio paėmimo ir po Ajutiškių kautynių su kareiviais. Tie kai kuriuos partizanus nušovė, kitus išblaškė. Su vienu tų įvykių dalyviu Petras Dūdbalėje ir susitiko. Tai buvo Kiškis. Jis labai blogai atsiliepė apie partizanų vadovybę. Mūsų valsčiaus miestelį Panemunį partizanai buvo užėmę 1944 12 12. Tai buvo didelis įvykis mūsų apylinkėse, bet autoriui neteko susidurti su jo dalyviais ar kitais būdais sužinoti ką nors svarbaus. Girdėti tik aplinkinių komentarai tuo klausimu, todėl plačiau ties juo nesustosime.

Gi komentarai buvo tokie: didelė dalis valdžios žmonių tą dieną buvo išvykę iš miestelio. Tarp jų ir tuo laiku tik vienas tuo metu buvęs skrebas jonavietis J. Vyduolis su savo draugu Voguliu. Kaimiečiai įtarė, kad dėl blogos konspiracijos daug bolševikų pareigūnų žinojo apie būsimą Panemunio puolimą. Tiesą sakant, nesublizgėjo partizanai ir po operacijos, rytojaus dieną. Ajutiškiuose gėrė „konfiskuotą“ spiritą tol, kol kareiviai užklupo.

Vieni į mišką eiti kvietė, kiti baugino. Ant stulpo Jonavos kryžkelėje buvo pakabintas skelbimas – „amnestija“. Lietuviškai vokiški nacionalistai, meskit gaujas, registruokitės valsčių NKVD skyriuose. Kas ateis savanoriškai, atiduos ginklą, tiems kaltė bus dovanota, garantuojama neliečiamybė. Kas liks gaujose, bus sunaikinti, o *jų šeimos bus išvežtos į Sibirą*.

Dėl to sunaikinimo „likusių gaujose“ tuo metu dar buvo galima abejoti. Labiausiai buvo abejojama dėl to „kaltės dovanojimo“. Bolševikų pažadai žinomi. Ieško kvailių, kas gali patikėti tokia mielaširdyste, bet dėl išvežimo į Sibirą – čia tai jau blaviai galvojant abejoti nebuvo ko. Kiek žmonių 1941 m. išvežė visai niekuo dėtų. O čia – banditų šeimos. Išgrūs, be jokios abejonės. Paskaičiau ir supratau – reikia ruoštis, kitaip nebus.

Osvaldas neatleido spaudimo Petruui. Jeigu tik pavyktų, tai būtų išsigelbėjimas ne tik šeimai, bet ir tau, Petrai. Juk ilgai čia neišsilaukysi, vis vien vieną kartą pakliūsi į bolševikų nasrus. Jei žūsi kariuomenėje, žūsi vienas, nenorėk, kad ir visa šeima žūtų!

Šiaip nuolaidus ir sugyvenamas Osvaldas tiesiog terorizavo Petrą, nedavė jam ramybės nė vieną dieną. Rėkė abu, riejosi. Rėkė Osvaldas, netylėjo ir Petras. Bet jam Osvaldas vis kas antrą sakinį prikišdavo tą „susišikimą“. Ar tu ir toliau galvoji tokiom avantiūrom gyventi? Ar tau nebuvo anksčiau sakyta, kad nelįstum, kur nereikia? Tol lindai, kol prisi-dirbai, o dabar vėl nori mus visus pražudyti!

Tėvai šiame ginče daugiausia tylėjo. Turbūt sunku buvo pasakyti savo sūnui kaip Osvaldas sakė: jei žūsi, žūk. Bet nedrąsiai, užuominomis, vis dėlto leido suprasti, kad jie Osvaldo pusėje, nepritaria kovingam Petro nusistatymui.

Po kokios savaitės kovingų kalbų, kurios, man atrodė, prieš iki muštynių, Petras buvo palaužtas. Kažkada tarp šv. Kalėdų ir Naujųjų metų reikėjo Petrui prisistatyti į Pandėlių, į komisiją. Kilo klausimas, kaip tai padaryti. Važiuosi per Panemunį, pagaus skrebai. Ten buvo pavojinga vieta ir dieną, ir naktį. Naktį miestelyje stovėdavo sargyba.

Kažkas iš kaimynų pasiūlė idėją – reikia važiuoti traukinėliu. Skrebai juo nesinaudoja. Traukinėlis važiuoja tolokai nuo Panemunio miestelio, pro šalį, bet kaip į jį įlipti? Taručių stoty rodytis buvo pavojinga. Ką gali žinoti, ką ten sutiksi. Galėjo skrebai pasimaišyti, galėjo kas jiems ir pranešti. Ten netoli gyveno viena šeima.

Osvaldas pamokė Petrą, kaip reikia į važiuojantį traukinėlį įsikabinti, įlipti. Ten prieš Či-žiūno kalnelį, kai greitis sumažėja, reikia čiupti už geležinio turėklo, nepaleisti, statyti koją ant laiptelio. Jei iš pirmo karto nepavyktų, tai reikia bėgti pirmyn ir kai pasivys kitas vagonas, kibtį už to vagono turėklo. Petras niūriai tylėjo, žiūrėjo iš padilbų, bet kai reikėjo į komisiją važiuoti, tai taip ir padarė. Grįžo irgi traukinėliu, tada jie važinėdavo dažnai. Komisija Petrą į armiją priėmė, bet išvykimą atidėjo. Iki kada, tiksliai neatsimenu, bet tas išvykimas pas-kirtas ne anksčiau kaip 1945 m. sausio 10 d. Kiti stojantieji džiaugėsi, kad galės dar namie pabūti. O Žagariai buvo nepatenkinti. Kaip reikės sulaukti to laiko? Ar nepagaus Petro?

Dar buvo atidėjimas, tą kartą, atrodo, Rokiškyje. Į Rokiškį Petras keliaudavo iš dėdžių Širvinskių, ten saugesnis kelias. Paskutinė komisija buvo Rokiškyje apie 1945 01 22, galė-jo būti kelios dienos anksčiau ar vėliau.

Tą dieną, kai Petras Rokiškyje turėjo stoti į komisiją, apie 11 val. Žagarių sodybą užplūdo enkavėdistai. Šaltis, baisi pūga, dangus su žeme maišėsi. Nuo Trainio namų per sniegą brido apie 30 ginkluotų žmonių pilkomis milinėmis. Žagariai buvo jau įpratę prie skrebų vizitų (jei prie tokių dalykų galima priprasti), bet kareiviai tuomet apsilankė pirmą kartą.

Vienas tų kareivių vadovų buvo civilišškai apsirengęs, su odiniu paltu, žydas. Komandavo uniformuotas rusas. Tas žydas tuojuo prikibo prie Osvaldo. Kalbėjo su akcentu, bet pakenčiamai gerai lietuviškai. Daug kalbėti nebuvo reikalo. Vienintelis klausimas:

– Kur brolis?

Osvaldas ėmė sakyti pusiau tiesą, kad ši rytą brolis Petras išvyko į komisiją Rokiškyje. Tą atsakymą žydas praleido pro ausis. Nesiklausė, ką jam sakė tėvas, motina, neklausinėjo manęs ar tetos Stefanijos, tik juodas akis įsmeigęs į Osvaldą kartojo:

– Kur brolis?! Kur brolis?!

Osvaldas vis kartojo, kad Petras į komisiją išvažiavo, tuo tarpu vienas rusų kareivių, girdėjęs tardymą ir daręs sodyboje kratą, atėjo ir pasakė tam žydui:

– Lošad v chleve! (Arklys tvarte!)

Tėvas suprato situaciją ir ėmė ją gelbėti:

– Kumelė šluba, kelias labai blogas, todėl sūnus ankstų rytą išėjo pas savo dėdes, o tie jau nuveš jį į Rokiškį.

Iš tikrųjų Petras buvo pas dėdes išėjęs, bet ne šios dienos rytą, o prieš keletą dienų. Žydas nepatikėjo Žagarių žodžiais. Matydamas, kad tardymas nesiseka, pasakė Osvaldui:

– Einam! – ir išsivedė.

Kur išsivedė, nebuvo aišku, nes likę šeimos nariai sėdėjo gryčioje ir nedrįso iš jos niekur eiti, žinojo, kad negalima.

Eiliniai rusai netardė, negąsdino, tik vertė viską, pradedant gryčiais, aukštu, baigiant daržine ir tvartu. O tas žydas viršininikas, matėsi iš karto, buvo sadistas, mėsininkas.

Pasigirdo smūgiai į sieną, lyg koku akmeniu ar pagaliu daužo, bet kad į gyvenamojo namo sieną daužo, buvo aišku, nes persidavė garsas per sienojus. Bumpt, bumpt! Žagariai susižvalgė, nesuprato, kas čia galėtų būti.

Tarp kareivių buvo jauna moteris. Nešiojosi per petį persimetusi brezentinį maišelį su raudonu kryželiu. Kratoje nedalyvavo. Sėdėjo gryčioje, bandė užmegzti pokalbį.

Verčia ir verčia, visur daužo, tranko. Ne taip, kaip skrebai, daugiausia gąsdinti atvažiuodavo. Nesiliauja daužę sienos: bumpt, bumpt.

Žagarienė neiškentusi klausia tą moteriškę pusiau rusiškai, pusiau lietuviškai: ką čia daro, ką daužo. O ta atsako:

– Ja ne znaju (Aš nežinau).

Nepaprastai ilgos tos valandos buvo Žagariams. Kankino nežinia, kur išsivedė Osvaldą, ką jam daro. O sniegą iš debesų vis vertė, net gryčioje buvo prietema, o šaltis spaudė, vėjas pūtė kaip iš dumplių. Labai šalta buvo gryčioje, bet kurti ugnį ar gaminti valgi niekas net ir nepagalvojo. Buvo neaišku, ką Žagariams darys tie enkavėdistai. Gal sudegins, gal iššaudys. Lioliai jau buvo nužudyti. Buvo žinoma, kad Liolį nušovė žydas. Gal tas pats, kuris Osvaldą tardė? Kur jie dėjo Osvaldą? Šūvio nesigirdėjo, gal dar gyvas?

Tik sieną vis tebedaužo. Ko jiems ta siena užkliuvo?

Į gryčią atėjo kareivis ir paklausė rusiškai tėvo, kurią valandą ši rytą išėjo Petras pas dėdes. Tėvas pasakė, kad apie 3 ar 4 valandą. Kareivis išėjo.

Taip praėjo keturios be galo ilgos valandos. Pagaliau, jau temstant, vienas kariškių kieme iškėlė ranką ir suriko:

– Slušaj moju komandu! Sobiratsia! (Klausyk mano komandos! Ruoštis!)

Visi kareiviai susirinko kieme ir po komandos per pūgą ir sniegą nubrido Trainio namų link.

Tuoju po kareivių išėjimo keista, svyruojančia eiseną, dideliais žingsniais įėjo į gryčią Osvaldas. Kruvinas veidas, traukia per dantis orą:

– Sss... Sss...

Galva ir rankos dreba. Tuoju ant krosnies ir atsigulė. Ten buvo įrengtas gultas.

– Tave mušė? – su užuojauta klausia motina.

– Negi glostė, – piktai atkirto Osvaldas.

Daugiau niekas nieko neklausinėjo. Aišku buvo ir be kalbų, kad Osvaldui buvo ne pyragai.

Kai rytojaus dieną Osvaldas atsigavo, papasakojo smulkiau, ką jam darė. Tardė kamaroje. Pasirodė, sieną daužė ne akmeniu ar pagaliu, o Osvaldo galva. Paima už plaukų ir tvatija į sieną. Tarp pirštų dėjo pieštukus ir spaudė. Kišo pirštus į durų staktą ir vėrė duris. Tai buvė baisiausia. Be to, daužė, trankė į pilvą, nugarą, galvą. Kraujas, kurį į gryčią įėjus pamatė visi, tekėjo iš dantų. Apie akis atsirado raudonos dėmės, vėliau virtusios violetinėmis ir mėlynomis. Paaikškėjo, dėl ko enkavedistai sutrumpino savo buvimo laiką Žagarių namuose. Osvaldo tardymo pabaigoje irgi klausė, kada ši rytą Petras išėjo pas dėdes. Osvaldas, kaip ir tėvas, pasakęs, kad apie trečią ketvirtą valandą ryto. Abu melavo, bet jų melas sutapo. Gal žydas patikėjo?

Bet visa tai buvo tik dalis Žagarių bėdų. Svarbiausias buvo klausimas: pavyko Petru išvažiuoti į armiją ar ne?

Po kratos rytojaus dieną atėjo žinia, kad Rokiškyje Vyduolis sekė stojančius į kariuomenę ir juos gaudė. Sugavo Vilkolių (Kavoliškio) Kliaugą ir dar tris jaunos vyrus. Suėmęs karinio komisariato patalpose, nuvaręs į Rokiškio NKVD ir pristatęs juos kaip banditus.

Eiliniai žmonės nesuprato, kas vyksta. Nesąmonė, nei Kliauga, nei tie kiti trys vyrai (pavardžių neprisimenu) nebuvo partizanai. Visai pasiuto tas Vyduolis. Ar jam dar maža žmonių kraujo? O gal tuos keturis Vyduolio sugautus vyrus Rokišky paleis, leis stoti į kariuomenę?

Žagarių Petro, kaip sugauto, pavardės žmonės neminėjo. Pavyko jam nuo Vyduolio išsisukti ar ne? Kankinantis atsakymas buvo gautas tik po kelių dienų. Vyduolis medžiojęs Rokiškyje Petrą, bet tas buvęs labai vikrus, išsisukęs... Čia tik buvęs komisariate, čia išnykęs kaip dūmas Vyduoliui pasirodžius. O kai Vyduolis išsivareš tuos keturis suimtuosius, Petras ir vėl pasirodęs.

Vėliau, jau grįžęs iš kariuomenės, pats Petras pasakojo, kaip pavyko prasprukti pro Vyduolio sąstus.

Nurodytą stojimo dieną Petras į komisariatą atėjo labai anksti, vienas pirmųjų. Dėl Petrai nežinomų priežasčių rusai pasakė: ateisi rytoj, šiandien viskas, esi laisvas. Petras nuėjo pas pažįstamas, besimokančias Rokiškyje – Čedasų dvaro Sakalauskaitę ir Papiškių Tauterytę, vėliau suimtas ir nuteistas, ir ten apsistojo. Tos pačios panos jam parūpino ir nakvynę. Rytojaus dieną Petras nuėjo į komisariatą, kur Vyduolio jau nebebuvo, ir buvo pasiūstas į Vilnių kartu su kitais naujokais.

Vyduolis, matyt, žinojo dieną, kada Petras turėjo stoti į komisiją, todėl tada ir gaudė. Kad jam komisiją paskyrė rytojaus dieną, Vyduolis, matyt, nežinojo. Čia galima daryti prielaidą, kad rusai kariškiai tyčia išgelbėjo Petrą. Jei Vyduolis teiravosi komisariate, kada stos Petras, ar gal net pasakė, kad tai liaudies priešas, rusai galėjo pasaugoti tą jaunuolį. Jų tikslas buvo kuo daugiau žmonių išsiųsti į frontą, o lietuvių keršto reikalai ar galimos politinės nuodėmės juos domino mažiausiai. Ir jeigu taip buvo, kaip galima spėti, tai ne vienintelis atvejis, kai komisariatas „nusidėjėlius“ išsiuntė į kariuomenę, žinau ir kitą.

Taip pasibaigė baisiausias Žagarių šeimos gyvenimo tarpsnis. Buvo visko ir vėliau, bet tai jau buvo mažesnės bėdos. Nebe „vaikščiojimas skustuvo ašmenimis“. O tie keturi Vyduolio sugauti vyrai gavo po 10 metų. Jų šeimos išvežtos į Sibirą. Su vienu jų, Kliauga, kalbėjau praėjus nuo tų dienų maždaug 50 metų. Paaiškėjo iš kitų šaltinių, ne iš pokalbio su „banditu“, kad jis vis dėlto bendravo su partizanais, kurį laiką vaikščiojo su jais ginkluotas. O gal Vyduolio gryčią degino? Vyduolis buvo gerai informuotas!

LIOLIŲ ŠEIMOS TRAGEDIJA

Feliksas Liolys buvo Jonavos kaimo japonas. Pajuodęs nuo darbų, šlubas, bet visada linksmas. Neapsakomas darbštumas, galimas dalykas, šiek tiek susimaišęs su gobšumu, netgi su smulkiu suktumu. Nusipirko antrą žemės sklypą, prijungė prie turimo. Ir dirbo dieną ir naktį. Ir svajojo, planavo, o kad planai pavyktų – vėl dirbo.

Vieną dieną Jonavą apskriejo žinia. Liolys sugalvojo savo sūnų leisti į gimnaziją. Negirdėtas dalykas! Ką, jis vienas protingas, kiti durniai? Juk niekas iš šio biednokų kaimo negalėjo savo vaikų mokyti, išskyrus leisti į pradžios mokyklą. Iš kur gi jis gaus pinigų? Pablūdo senis!

Kaimynų kalbose jautėsi pavydas, tiesiog pyktis, kad kas nors drįsta elgtis ne taip, kaip įprasta. Bet senis atkakliai siekė tikslo. Jo sūnus Jonas, baigęs pradžios mokyklos keturis skyrius netoli namų, penktą ir šeštą lankė Panemunyje. Į gimnazijos pirmą klasę priimdavo po keturių skyrių. Šeši pradžios mokyklos skyriai automatiškai nebuvo įskaitomi kaip pirmą ir antra gimnazijos klasės. Norint įstoti į trečią (ar aukštesnę) gimnazijos klasę, reikėjo laikyti stojamuosius egzaminus.

Jonas stojo į Rokiškio gimnaziją, bet ten jo žinios buvo įvertintos nepatenkinamai. Sugalvota bandyti laimę Kupiškio gimnazijoje. Ten mažesnis miestas, gal daugiau buvo pageidaujami mokiniai, gal ir mokslo lygis žemesnis, kas žino. Joną priėmė, bet susisiekimas! 40 km nuo namų. Dviračio neturėjo. Važiuodavo traukiniu. Kartais turėdamas bilieta, o kartais ir „kiškiu“.

Baigė Jonas gimnaziją vokiečių metais, 1942 m. Buvo įstojęs Kaune į Medicinos fakultetą, bet vokiečiai 1943 m. pavasarį universitetą uždarė. Sūnaus mokslams pinigai išties buvo reikalingi. Pirmosios nepriklausomybės metais mokslai gimnazijoje labai brangiai atsiėjo, todėl tėvas apsiėmė vežioti iš Čedasų dvaro grietinės nugriebimo punkto į Pandėlio pieninę grietinę. Kasdien (o gal kas antrą, nežinau), lyja ar sninga, sveikas ar negaluoja, reikėjo nuvažiuoti maždaug 40 km. Vėl žmonių kalbos – užvarys ir arklius, ir pats galą gaus. Juk, be to vežiojimo, reikėjo dar apdirbti ir dvi Jonavos žemes.

Senasis Liolys buvo dešiniųjų pažiūrų. Katalikas, Liolienė, kunigui kalėdojant, duoda jam pietus. Sūnų Joną taikė į kunigus.

Kaip jau minėta, kai 1941 m. rusai išlaisvino Lietuvą, buvo aklinau uždaryta siena su Latvija. Tai šuns juokas. Kai buvome atskirose valstybėse, reikėjo valsčiuje tik išsiimti leidimą ir vaikščiok per sieną, kiek nori, nors ir kasdien. Kai įsijungėme į bendrą valstybę, tarybinių tautų šeimą, Latvija nuo Lietuvos buvo atskirta geležine uždanga. Nežinia ko reikėjo, norint tą sieną įveikti. Niekas nežinojo kaip, niekas ir nebandė tos sienos – uždangos peržengti. Tik vienas žmogus, Onušio apylinkių psichiškai nesveikas Šeškauskas, nešdavo iš Latvijos kontrabandą – medvilninius siūlus čerkasai austi. Ką gi, kai tokiam žmogui, gal jam nelabai buvo gaila savo gyvybės, gal ir nesuprasdavo, kiek tai gali kainuoti. Šių laikų skaitytojui: čerkasas – tai namudinis audinys, kurio metmenys medvilniniai, o ataudai – naminės vilnos siūlai.

Jonavos kaimo komunistas Stuoka negalėjo užimti kokio nors aukštesnio valdžios posto, nes buvo beraštis. Tai jis stoji saugoti tos uždangos su Latvija, pradėjo tarnauti pasienio milicijoje. Buvo žinių, kad jis 1941 m. dalyvavo, talkino enkavėdistams, žmones vežant į Sibirą. Kaip minėjau, kilus karui, Stuoka bandė bėgti, bet pavėlavo, teko grįžti. O grįžus grėšė pavojus, galėjo nušauti sukilėliai. Stuoka kreipėsi į Liolį: užtark, kaimyne. Juk visi norim gyventi, ir vabalėlis, ir tas, bėga nuo mirties. Ar dėl Liolio užtarimo, ar dėl kitų priežasčių Stuoka beveik nenukentėjo. Gal savaitę kitą patupėjo cypėje ir tuo viskas baigėsi.

Apie įvykius vokiečių okupacijai baigiantis, Jono Liolio areštą 1944 m. rudenį jau rašiau. Sukilimo Rokiškio kalėjime metu 1944 11 18 Jonas Liolys buvo nušautas. Pabėgti iš septynių bandžusiųjų pavyko tik vienam – Vladui Mikšiui, kilusiam iš Čedasų [4, 282 p.]. Netrukus po to buvo bandyta sudoroti Vyduolį, sudeginta jo gryčia. Nepavykus atentatui prieš Vyduolį, buvo pradėtas medžioti Stuoka, kitas prieš Joną Liolį skundo signataras. Bet tas namie nenakvodavo, sugauti nesisekė.

Kartą skrebams šeimininkaujant mūsų sodyboje, pamačiau dideliais energingais žingsniais atžirgliojantį tiesiai per dar neužsnigtą lauką Stuoką. Įlėkė į gryčią, net nepasisveikinęs ėmė rėkti skrebams:

– Va, atvažiuoja, kas mane ėda! Paimt gyvatę ir nušaut! Bet pirma mušt, užmušt, o tik paskui nušaut!

Skrebai įdėmiai iš klausė ir lyg pagal komandą viską metė, vieni išlėkė kartu su Stuoka, o kiti išvažiavo iš mūsų sodybos vežimu. Pakluso Stuokai lyg viršininkui. Priemenėje liko nuo aukšto nukeltas Osvaldo dviratis. Skrebai ruošėsi jį išsivežti, bet dėl Stuokos sukulto aliarmo nebespėjo paimti. Tąkart rodėsi – mažas skirtumas paliko tą dviratį ar būtų paėmę. Ne tai rūpėjo. Tik vėliau supratome, kad Stuoka gerą darbą padarė. Pokario metais dviratis buvo didelis turtas, ilgai juo važinėjau.

Kas dėjosi toliau, nesidomėjome. Tik po gero pusvalandžio atėjęs Ramusis Stankevičius pasakė, kas įvyko. O buvo taip: Liolys su paaugliu sūnumi važiavo nuo Kalniečių vieškelio su prikrautu medžių – sausuolių vežimu. Nors turėjo nemažus nuosavo, nors ir prasto miško plotus, savo mišką augino, gailėjo kirsti, todėl Kalniečių miškuose rankiojo sausuolius ir vežė namo kurui. Skrebai su Stuoka pastojų jiems kelią ir žiauriai abu sumušė.

– Kaipgi pas jus, ką čia tas Stuoka darė, ar labai šakojosi? – teiravosi Ramusis. – Jau pamačiau, kad eina per lauką ir su braunyku, užkėlęs ranką, vis grasina, vis krato tą ranką. Jau, misliju, čia ne prieš gera. Jėzus Marija, baisus daiktelis, tą Liolį, kad mušė... Jau tokį tai tik patykojai kur pakrūmėje ir nušovei...

Jei apie savo svainio nušovimą Stankevičius kalbėjo tikriausiai nerimtai, tik pataikaudamas Žagariams, tai jo užuojauta Žagariams ir Lioliui atrodė nuoširdi.

Rytojaus dieną kartu su Stankevičiaus Braniuėjau iš Stankevičių į Žagarių namus. Susitikome keliu Kalniečių link einančius Liolį ir jo sūnų Danuką. Su šakėmis ant pečių, eina į Kalniečius kultū. Turbūt už tuos medžius sausuolius. Tuoj kalba pakrypo apie vakarykštę egzekuciją.

– Man tai nieko. Kai Stuoka su braunyku man galvą daužė, tai aš vis su rankomis dengiau (parodė kaip), o va jam, – parodė į Danuką, – tai gerai kliuvo, nesusiprato užsidengti.

Vėliau Liolienė pasakojo Žagarienei, kaip namo grįžusi tvarstė Danuką:

– Atsegam diržą, žiūrim, gi po marškiniais kad pribėgę kraujo. Kai plūstelėjo žemyn...

Vėliau paaiškėjo ir Stuokos įsiutimo priežastis. Partizanai vieną naktį, eilinį kartą neradę Stuokos namuose, prisegė prie durų raštelį:

– Neišsisuksi, išdavike! Tu įskundei Joną Liolį ir jis žuvo. Dabar už Lioliuko galvą tu paaukosi savo galvą!

Ar tie rašiusieji raštelį pagalvojo, kaip tai atsilieps Lioliui? Pagaliau Stuoka buvo pagautas ir nušautas, bet tas pats ištiko ir Liolius.

Apie Stuokos sugavimą (laiko tiksliai neprisimenu, tikriausiai tai buvo gruodžio mėnesį). Stuokos (tėvai), kaip jau minėta, nakvodavo pas Stankevičius, kartais gal ir kitur. Vaikai – berniukai, vienas – Ramusis, gal apie 12 metų, kitas – Algirdas, šlubas, gal apie 15 metų, namie taip pat nenakvodavo. Kartą partizanai apėjo ir kaimynus, ieškodami Stuokos. Pas Trainius rado Stuokos vaikus, miegančius ant krosnies. Nukėlė juos ir pradėjo klausinėti, kur tėvas. Jaunėlis Ramusiukas net nebandė slėpti. Nei gąsdintas, nei muštas iš karto pasakė:

– Išėjo pas Kysielį. Apsivilko kailiniais ir išėjo.

Kysieliai – tai Vilkolių (jų vienkiamį dar vadindavo Kavoliškiu) kaimo gyventojai. Lyg tai buvo Virbalų (Stuokienės) ar Stuokos giminės. Dokumentuose jų pavardė buvo rašoma Kiselis (vardininko linksnis).

Partizanai nuėjo pas Kysielius ir rado ten Stuoką. Kai liepė su jais eiti į mišką, Stuoka kailinių nebesivilko. Sakęs, tegu lieka vaikams...

1945 m. sausio mėn., dar Petruį Žagariui tebesislapstant nuo skrebu, jis ilgesniam laikui buvo išėjęs pagyventi pas dėdes Širvinskus. Iš ten ir į Rokiškį, į karinį komisariatą, du kartus keliavo.

Vieną vakarą (sausio 9 d.) pas Žagarius atėjo Bakanienė ir pasakė girdėjusi, kad Vyduolis neatsisako planų sugauti Žagarių Petrą. Sakęs:

– Aš žinau, kur jis yra. Nuvažiuosiu ir paimsiu.

Tai, sako Bakanienė, jei jis pas dėdes, tegu nesijaučia saugus. Gali ir ten Vyduolis surasti.

Įspėjimas rimtas. Šeimos taryba nutarė: reikia siųsti Pranuką pas dėdes ir perspėti Petrą, kad ir ten saugotųsi. Tą reikia padaryti nedelsiant, rytoj.

Iš vakaro atėjo kaimo dešimtininkas Antanas Dovydėnas ir pavarė Žagarius vežti malkas iš Vilkolių Kubiliaus Ramusio, pravardžiuojamo Staponiuku, kiemo į Panemunį skrebams apšildyti. Važiuos Žagarienė, daugiau nėra kam. Aš išėjau pas dėdes perspėti Petrą.

Pas dėdes pernakvojęs grįžau namo. Trumpiškyje sutikau dvi moteris: buvusią pradžios mokyklos mokytoją Ladygienę ir Sakalauskienę. Ladygienė – generolo Ladygos brolio žmona. Kartu su Sakalauskais jie buvo įsigiję Čedasų dvaro centrą – 80 ha. Sakalauskienė – generolo Ladygos sesuo, motina vienos iš merginų, kurios Rokiškyje leido apsisototi ir pernakvoti Petru Žagariui jam stojant į komisiją. Netrukus po to Sakalauskaitė ir jos draugė Tauterytė buvo suimtos, nuteistos.

1940 m. rudenį, kai lankiau pradžios mokyklą, mokytoja Ladygienė mus labai uoliai agitavo stoti į pionierių organizaciją. Rengdavo bolševikinių švenčių minėjimus, bet tai jos neišgelbėjo. Bene 1948 m. išgirdau, kad išvežė Ladygas ir Sakalauskus.

Šįkart Ladygienė paklausinėjo apie Petrą, pasiguodė, kad baisūs laikai, palinkėjo neprąžūti ir atsiveikino. Daugiau jos nemačiau. Sako, buvo grįžusi iš Sibiro, bet ne į šiuos kraštus.

Eidamas toliau, jau netoli namų, Krioklio baloje sutikau Kavolių Liolį Lionginą. Sustojome pasikalbėti. Liolys paklausė, iš kur einu, kas ten girdėti. Čia įvyko baisus dalykas. Vakar nušovė Jonavos Liolį ir jo sūnų Danuką. Danukas buvo pora metų vyresnis už mane, bet atrodė toks pat vaikas, kaip ir aš. Kai parėjau namo, pradėjo aiškėti visos įvykio aplinkybės. Žagarienei nuvažiavus į Kubiliaus Staponiuko kiemą krautis malkų, ten buvo suvažiaavę ir kiti kaimo žmonės, vyrai. Tarp jų buvo ir Liolys. Bekraunant malkas į roges, pasirodė skrebai. Tarp jų – Vyduolis, Vogulis ir kažkoks vadovaujantis žydas (gal tas, kuris Osvaldą Žagarį tardė?). Skrebai varė Liolio dukrą Feliciją. Ta turėjo atvesti skrebus pas tėvą. Skrebai paėmė senį Liolį ir kartu su dukra kažkur nusivarė.

Kubiliaus kieme malkų pasirodė mažiau negu buvo pavaryta pastočių. Nepaisant to, kad jau atkrito Liolio rogės, ten tų malkų, prikrovus vyrams vežimus, liko visai nedaug. Žagarienė, pamačiusi skrebus, ėmė jaudintis, drebėti. Matydami jos sunkią būseną, vyrai pasisiūlė: na, kiek čia tų malkų. Paimkim iš Žagarienės tas kelias pliauskas, pasidalinkim, tegul ji važiuoja namo. O Griškėnas sako:

– Tu geriau važiuok ne vieškeliu, o tiesiai per kalną, tai tu tą šunų (skrebę) nesutiksi.

Bet nuvažiavusi už kalno kaip tik ir pamatė tuos šunis, su kuriais nenorėjo susitikti. Tarp jų buvo ir Liolytė. Senojo Felikso Liolio Žagarienė nematė. Tik Liolytė labai blogai atrodė. Vyduolis tuoj pastoj Žagarienei kelią, pradėjo klausinėti, kodėl ji čia važiuoja.

– Na, matai, Vyduoliukas šaudė naktimis, o dabar šaudo dienomis! – pasigyres.

Žagarienė iš karto suprato – Virbaliinės pletkai.

– O kur buvo Petras, kai mes su Voguliu jo ieškojome? – klausė.

– Namie buvo, buvo pasislėpęs, – nematė reikalo meluoti Žagarienė.

Taip ne per daug žiauriai patardęs Vyduolis Žagarienę paleido. O ji, pervažiavusi geležinkeliuką, turėjo įsukti į kelią pro Liolio namus. Išbėgo į kelią Liolienė tokiu baisiu veidu, kokio Žagarienė negalėjo pamiršti visą savaitę ir naktimis jai sapnuodavosi.

– Pasakyk, meldžiamoji, gal žinai, ar jau visus ten mūsų iššaudė?!

– Felikso tai nemačiau ten tarp skrebę, nežinau, kur jis. O Jūsų dukrą mačiau gyvą.

– Danuką nušovė...

Netoli nuo to žiemos keliuko, kuriuo važiavo Žagarienė, turėjo gulėti nušautas Feliksas Liolys, bet ji jo nematė. Turbūt dėl to, kad ne dairytis rūpėjo pamačius skrebus.

Kaip Liolys žuvo, vėliau man pasakojo Jonavos Daunienė. Iki žudynių vietos nuo jos langų buvo apie 200 m, nurodė man ir vietą, kur Liolys krito:

– Matai, ten juoda vieta, be sniego, netoli žaginio...

Liolys prieš mirtį puldinėjęs Vyduoliui po kojomis, matyt, norėjęs išsiprašyti nuo mirties...

Danuką Liolių kieme iš automato nušovė Vyduolis dar prieš išsivariant Feliciją pas Kubilių ieškoti tėvo. Vėliau Liolienė pasakojo, kad žuvimo vietoje iš Danuko kūno tiek buvo pritekėję kraujo, lyg būtų skerstas koks meitelis. Feliksą iš šautuvo trimis šūviais nušovė žydas. Dar dalyvavo Vogulis, Dzikavičius ir kiti. Buvo atvažiavę skrebę dvejose rogės.

Liolytės Vyduolis neleidęs namo, norėjęs vežti į Panemunį, bet žydas liepęs eiti.

– Neik, šausiu! – rėkęs Vyduolis.

– Eik, eik, nebijok, nešaus, – garantavęs žydas.

Liolytė ėjo namų link, Vyduolis, kaip grasino, nešovė.

Staponiukas Kubilius, sužinojęs, kad už jo kalno nušovė Liolį, pasikinkė arklį ir nuvažiavo per mišką Ajutiškių link. Ką su tais padugnėm žinai, gal pradės visus iš eilės guldyti...

Po pietų Vyduolis vėl pasirodė Jonavoje. Užėjo pas medžio meistrą Povilą Vaškevičių ir įsakė padaryti Lioliams karstus. Neobliuotų lentų, nedažytus. Vyduolio nurodymu palaidoti po obelimi Liolių kieme.

Kalbėdamas apie Liolių tragediją Žagarių gryčioje Bakanas sakė:

– Dėl Liolytės tai aš Vyduolio planą žinau. Jis norėjo ją nusivežti į Panemunį, pasinaudoti ir tik tada paleisti.

1947 m. atslūgus represijoms, o gal ir suderinus su bolševikų valdžia, Lioliai buvo perlaidoti Kalniečių kapinėse. Osvaldas Žagarys kapinėse darė nuotraukas. Ten matyti ir mano, 16 metų bernioko, veidas.

Vėliau Kalniečių kapinėse atsitiktinai girdėjau tokį pokalbį:

– Gražų antkapį uždėjo Liolienė savo vyramas. Visas kapines puošia. Tik kodėl ant jo nėra jokio užrašo?

– Bus užrašas, bus. Tada užrašys, kai bus kiti laikai, – atsiliepė kita pokalbio dalyvė.

Šiandien, praslinkus 62 metams nuo Liolių žūties ir esant „kitiems laikams“, užrašo dar nėra. Reikia manyti, ir nebebus...

Jau buvo kolchozas (sudarytas 1950 m.), kai kaime pasklido žinia: Liolienė nupirko dviratį ir batus Joniukui. Pastatė kamaroje ir laukia. Jis esą gyvas.

– Kad tik sulaukčiau Joniuko, tai išgrūstume tą Jakulį (žentą) iš namų...

Tai vienas „švento melo“ pavyzdžių ir padarinių. Kad Joniukas gyvas, Liolienę tikino Suvainiškiio kunigas Jankevičius.

Apie 1955 m. pas Liolienę apsilankė Vyduolis. Jai pradėjus verkti, apsiašarojęs ir jis. Per toli nuėjęs...

Maždaug tais pačiais metais Vyduolis Rokiškio valgykloje pasakojo staliuko kaimynui išpūdžius iš alkoholikų ligoninės, kurioje jis buvo gydęsis. Aš sėdėjau prie gretimo staliuko ir klausiausi. Vyduolis manęs turbūt nepažino.

Vyduolių sodyba prieš karą buvo ištuštėjusi – šeimos nariai buvo išsiskirstę kas sau, o žemė išnuomota. Vokiečių okupacijos metais Juozas su žmona grįžo iš Šiaulių į savo gimtinę Jonavoje. Atsivežė iš miesto tris mezgimo mašinas. Aš pats jas mačiau. Žmonės kalbėjo, kad tai žydų turtas.

Juozas narsiai, efektyviai, bet neilgai kovojo su liaudies priešais. 1945 m. pradžioje jam, kaip ryžtingam, atsidavusiam kovotojui, buvo rekomenduota stoti į milicijos mokyklą. Jau ruošėsi į ją vykti. Pas Daržapievės Čiziūnus užsiprašė kelionei lagaminėlių. Tuo metu juk ir toks daiktas buvo deficitas, bet užuot važiuavęs į Kauną ar Vilnių, ne tik neišvažiavo, bet buvo išmestas ir iš skrebų.

Paaiškinimas galėtų būti toks: prieš priimant žmogų į milicijos mokyklą, NKVD surinko žinias apie jo praeitį. Paaiškėjo sąsajos su žydų šaudymu, su jų turto grobimu. Toks, nuslėpęs savo praeitį, bolševikams pasirodė netinkamas.

Kai buvo išmestas iš tinkamiausio tokiam žmogui kaip Vyduolis darbo, ėmė ieškoti, kur prisiglausti. Parašė laišką į Šilutę Branuiui Stankevičiui, ar neatsirastų jam ten vietos. Branis apie tai man papasakojo. Neprisimenu, ar Branis parašė atsakymą, ar ne. Tik sakė, kad apsaugok Dieve nuo tokių draugų, to dar betrūko, kad jį kviestų arti apsigyventi.

Branis mane primygtinai klausinėjo, kaip ir iš kur galėjo Vyduolis gauti jo adresą. Branis nenorėjo, kad mūsų krašte kas nors ką nors žinotų apie jo gyvenamąją vietą. Jam turbūt kilo natūralus klausimas, ar jo adreso kam nors neišdavėm mes, Žagariai, nes mums vieniems jis laiškus rašė. Aš gyniausi, kad niekam jo adreso neparodėm, nepasakėm, kur jis gyvena, aš tuo tikėjau tada ir dabar tikiu. Stankevičienė laiškų namo neimdavo, jie likdavo pas mus. Taigi į Ramusio rankas jie taip pat nepateko.

Vieną kartą, turbūt 1946 m. žiemą, Jonavoje lankėsi Branio uošvė. Ten, Šilutėje, jos dukra ar jau buvo ištėkėjusi už Branio, ar dar tik ruošėsi. Ta uošvė nėjo pas Stankevičius, per Ramusį Stankevičių nenorėjo išduoti Branio Virbalams, bet to jai nepavyko. Eidama per kaimą užėjo į šalia kelio esančią gryčią pasiklausti, kur gyvena Žagariai. Ten išsikalbėjo ir apie Stankevičius, apie Branį. Namų šeimininkė, tarp kitko, išvardijusi, kokioje įstaigoje Branis dirbęs. Kai uošvė atėjo pas mus, paaiškėjo, kad jos būta pas Virbalus. Mūsų namuose susitiko jaunavedžių motinos: Sičiūnų Gužienė ir Jonavos Stankevičienė. Susipažino, pasikalbėjo. Pernakvojusi pas mus moteris išvyko savo keliais.

Virbalienė ir anksčiau skeidė gandus, girdi, Branis dirbęs saugume. Mes tuo netikėjome. Galvojome, kad tai eilinis Virbalienės šmeižtas. Vėliau pasiekė ir iš kitų šaltinių žinios, kad Panevėžyje, gal trumpai, Branis dėvėjo milicijos uniformą. Šilutėje jis dirbo prekybos įstaigoje. Teko iš ten gyvenusiųjų girdėti, kad buvo geras, gabus, vadovų vertinamas darbuotojas.

Taigi jei Virbalienė, nors galbūt apgraibomis, ne visai tiksliai, žinojo apie Branio darbą, kodėl Vyduolis negalėjo sužinoti Branio adreso? Buvo viską žinanti organizacija, kurioje artimų žmonių galėjo turėti tiek Virbalai, tiek Vyduolis.

Negavęs Branio kvietimo į Šilutę, Vyduolis įsidarbino Rokiškyje statybose, dirbo su kirviu. Jo tolesnis gyvenimas man nežinomas. Mirė dar bolševikų laikais Rokiškyje.

Liolienės sesers sūnus Vytautas Galvanauskas, kilęs iš netolimo Jonavai Dūdiškių kaimo, buvo komunistas. Kaip jau minėta, jis pokario metais dirbo Vilniuje, Glavlito įstaigoje, cenzoriumi. Tai rodė ypatingą partijos pasitikėjimą juo.

Vytautas Galvanauskas Liolienės vardu surašė skundą dėl Liolių žūties. Nežinau, kokiai įstaigai skundas buvo rašytas, nežinau, koks buvo atsakymas, bet skundas pasekmių neturėjo.

UŽKURĖLIAI IR STANKEVIČIAI

Anksčiau rašėme, kad Kazimierius Užkurėlis 1941 m. pavasarį išnyko. Nieko apie jį nežinojo nei kaimynai, nei to kiemo moterys, jo motina ir žmona. Pirmosios žinios apie Kazimierių pasiekė Jonavą 1943 m. vasarą. Tada Jonas Stankevičius Griškėno pirty besimaudantiems vyrams pareiškė: Užkurėlis gyvas. Sakė, ir iš kur tą žinią gavo, bet aš nebeprisimenu.

Užkurėlis tarnaujas Raudonojoje armijoje. Tą žinią parnešęs vienas lietuvis, taip pat tarnavęs rusų kariuomenėje, bet dabar nebeprisimenu, ar jis perbėgęs į vokiečių pusę, ar patekęs į nelaisvę, ar kitaip pakliuvęs į Lietuvą. Jis dar savo tarnybos rusams metu maudėsis pirty kartu su Užkurėliu. Ten jie susipažinę ir vienas kitam prisižadėję: kuris pirmas pasieks Lietuvą, tas kito šeimai praneš apie dar gyvą esantį jos narį Sovietų Rusijoje.

Kai 1944 m. rudenį mūsų kraštus užėmė rusai, Užkurėlis iš kariuomenės ėmė rašyti laiškus žmonai ir motinai. Iš ten laiškai ateidavo, bet Užkurėlis laiškų iš Jonavos negaudavo. Negaudamas pyko, nekantravo. Užkurėlienė ateidavo su Kazimieriaus laiškais pas Žagarių Osvaldą. Osvaldas paskaitydavo tuos laiškus, parašydavo atsakymus. Marija Užkurėlienė buvo mažaraštė ar visai beraštė. Užkurėlio laiškus skaityti buvo ne taip jau lengva. Tas irgi buvo silpnas rašytojas. Laiškus reikėdavo šifruoti, lyg koku slaptaraščiu rašytus. Prisimenu, kad ir aš sunkiai susigaudydavau. Konkrečiai, kas ten buvo ne taip, dabar negalėčiau pasakyti, bet prisimenu, kad kartais vidury žodžio Kazimierius rašydavo didžiąją raidę, bet ne tai esmė. Bėda ta, kad negaudamas laiškų Užkurėlis visko prisigalvodavo. Gal Marija turi kitą vyrą. Tai tegu parašo, jeigu taip. Moterų yra pakankamai, jis tragedijos iš to nedarysiąs.

Negaudamas atsakymo iš žmonos, gal porą laiškų parašė Žagariams, kodėl nerašo jo žmona, kas ten yra. Gal jums pievos hektarą nupjauti lengviau, negu parašyti laišką.

Prisimenu dar vieną frazę iš laiko, rašyto Žagariams: „Aš parašyčiau laišką Stuokai, bet nežinau, ar jis gyvas, gal sušaudė fašistai...“

Išsaugojau tą frazę atminty dėl keisto „fašistų“ paminėjimo. Iš kur jie čia, Jonavoje, galėjo atsirasti? Italų lyg niekas čia nematė, o jų vadas B. Musolinis pasakė: fašizmas – ne eksportui. Užkurėlis – žmogus ne iš mokyčiausių, jam atleistina, jei ir į šoną nurašė. Jei tai buvęs tas vienas kartas ir tik Užkurėlio tas žodis būtų pavartotas, viską būčiau pamiršęs, bet rusams grįžus, jis buvo pradėtas vartoti nuolat.

Dėl to žodžio atleiskit man nukrypimą nuo Jonavos, bet ne nuo istorijos. Tas žodis keistai vartojamas iki šiol ir nesuprantu, koks durnius sugalvojo jį kaip keiksmą žodį ir

vokiečių hitlerininkų apibūdinimą. Jeigu jau reikėjo keiksmožodžio, galima buvo juo paversti vokiečių nacionalsocializmą. O kuo dėtas fašizmas? Juk Italijos fašistų didžiojoje partijos taryboje greta italų sėdėjo ir žydai. Nebuvo Italijoje nei lagerių, nei masinių žudynių. Musolinio valdomą Italiją galima būtų lyginti su šių dienų Lukašenkos valdoma Gudija.

Per rusų televiziją vienas politologas pasakojo tokį anekdotišką įvykį šių dienų Rusijoje. Grupė žmonių sugalvoję Rusijoje steigti naują partiją. Programą žodis į žodį nurašę nuo Italijos fašistų programos, tik patį partijos pavadinimą įrašę kitoki. Partija buvusi įregistruota, ir jos steigėjai dar nusipelnė pagyrimų. Kokia logiška, darni programa, kaip patriotiškai nuteikia.

Senoji Užkurėlienė, Kazimieriaus motina, gerai sutarė su marčia. Marija per visus vokiečių okupacijos metus sugebėjo dirbti visus vyriškus ir moteriškus ūkio darbus, sėkmingai ūkininkavo. Su niekuo nesipyko, nesuvedinėjo sąskaitų nei vokiečių metais, nei rusams grįžus. Pagal to meto mastus buvo pasiturinčios.

Tarp Stankevičių abiejų šeimų, t. y. Ramusio, jo žmonos ir vaiko, bei Jono, pamotės ir Branio 1944 m. rudenį ankstesni vaidai buvo aprimę, egzistavo taikus sambūvis, bet santarvės, pasitikėjimo nebuvo. Antroji šeima nekentė Ramusio giminių aršiųjų komunistų Virbalų, Stuokų, nepasitikėjo ir pačiu Ramusiu.

Branį lietė mobilizacija. Jis iš pradžių, kaip ir kiti, nestojo. Gruodžio mėnesį labai sustiprėjus represijoms, stojo į komisiją ir buvo nuo kariuomenės atleistas. Komisijai aiškino, kad dirba Taručių geležinkelio stotyje, miško medžiagų sandėlyje, bet tą patvirtinančio dokumento nepateikė. Kaip nekeista, komisija tuo geraširdiškai patikėjo. „Pristatysi vėliau“, – pasakė. Taip ir buvo. Pradėjo dirbti ten, kur sakė, ir pristatė pažymėjimą. Ten dirbančius nuo kariuomenės atleisdavo. Žagarių Petruui Branis sakė, kad komisiją auksu papirko. Tas mažai tikėtina. Jei už auksą būtų buvę galima išsipirkti, gal pusė šaukiamųjų tuo būtų pasinaudoję.

1945 m. sausio pradžioje Branį, dirbantį Taručių stotyje, suėmė skrebai Algirdas Stuoka (Antano sūnus) ir Dzikavičius. Nuvarė į Panemunį, įkišo į rūsį ir pralaikė naktį. Rytojaus dieną patardę paleido.

1945 m. kovo mėnesį Jonavos kaime apsilankė partizanai. Didžiausias jų nuveiktas darbas buvo paimta Užkurėlių kiaulė.

Manau, kad bet kokia ginkluota kova prieš okupantus 1944–1953 m. buvo klaida. Dviguba klaida buvo tokių žmonių kaip Užkurėlių, Ramusio Stankevičiaus (apie jį vėliau) terorizavimas. Na, kokie gi priešai tos Užkurėlienės? Jos ne tik nesikišo į kokią nors

politiką, bet ir nežinojo, kas yra ta politika. Mūsų šeimos draugavo ilgus metus, kaip nepriklausomybės metais, taip ir vėliau – rusų, vokiečių laikais. Kažkada prie vokiečių jaunoji Užkurėlienė išsitarė, kad rusai esą buvę (1940–1941) „geresnaki“ (geresni). Tai labiausiai „politiškas“ Užkurėlienės išsireiškimas. Ar dėl to reikėjo tas moteris persekioti?

Partizanams naktį beldžiantis į Užkurėlių gryčią, jaunoji užlipo ant aukšto. Ten girdėjo, kaip partizanai reikalavo iš senosios tvarto rakto. Už tai, kad nedavė, gavo ausų.

– Jėzau, Jėzau! – sušukusi senoji.

– Dar Jėzų šaukiasi, ho, ho, ho! – nusijuokė vienas atvykusių vyrų Branio Stankevičiaus balsu.

Daugiau jaunoji Užkurėlienė nelaukė. Praskleidė stogo šiaudus, nušoko ant žemės ir basa nubėgo pas Vaškevičių.

– Poviliuk, leisk vidun! – beldė į langą.

Po to jaunoji Užkurėlienė daugiau kaip mėnesį nakvojo Žagarių gryčioje. Ateidavo temstant, anksti rytą išeidavo. Bijoj partizanų.

Bet Užkurėlių kiaulės paėmimas nebuvo vienintelis tos nakties įvykis. Nelabai aišku, kokiomis aplinkybėmis, savo noru ar prievarta buvo išvestas ir Branis Stankevičius. Senoji Stankevičienė sakė – išvedė.

Paprastai partizanai ką išsivesdavo, tas jau nebegriždavo. Čia į tai nebuvo panašu. Stankevičienė buvo sukrėsta, susijaudinusi, bet kad bijotų dėl Branio gyvybės, nebuvo panašu. Ir šiaip negi koks komunistas, už ką gi jį. Priešingai, Taručiuose turėjo panašų, buvo pažįstamas, draugavo su daugeliu to krašto vyrų, taip pat buvo panašu, kad palaikė ryšį ir su to krašto partizanais. Buvo kalbama, kad tarp tų naktį Jonavoje buvusių partizanų buvo atpažintas Jonas Susnys iš Taručių kaimo.

Tyla tęsėsi ilgai. Niekas nieko nežinojo apie Branio likimą. Stotyje jis nedirbo, namuose arba nesirodė, arba kaimynai to nežinojo. Pavasariop jau sniegas buvo nutirpęs, bet medžiai dar be lapų, pamačiau pamiške einantį Branį. Ėjo mūsų namų link.

Osvaldo klausinėjamas, kokia jo padėtis, Branis atsakėsi nenorįs, kad būtų laikomas partizanų, už tai ir slankiojās pusiau legaliai.

– O kaip ten buvo su tuo išsivedimu? – teiraujasi Osvaldas.

– Na, ką su jais. Girti, einam, ir viskas. Jei ne, tai revolveriu į kuprą... Daug su jais nepasiginčysi.

Branis pasakojo, kad buvo partizanų bunkeriuose. Prisigaminta daug sprogmenų, juos panaudos, kai bus karas.

Po to Branis vėl išnyko, daugiau nebesirodė. Netrukus po to, gegužės mėnesį, dingo

ir geriausias Branio draugas Daržapievės Danas Čižiūnas. Jis taip pat dirbo Taručių miško medžiagų sandėlyje ir buvo atleistas nuo armijos. Buvo persekiojamas skrebu Algirdo Stuokos ir Jono Virbalo. Vieno epizodo liudininuku teko būti ir man, kai J. Virbalas šaudė į bėgantį D. Čižiūną. Nežinia, kaip būtų tas šaudymas pasibaigęs, bet ir šį kartą, kaip ir skrebui šaudant į Petrą Žagarį, Virbalui sugedo šautuvas.

Po to jie abu, B. Stankevičius ir D. Čižiūnas, kaip vėliau paaiškėjo, buvo komandiruoti iš Taručių stoties į Karsakiškį tokiam pat darbui. Tariamai ar tikrai dėl skrebu persekiojimo.

Dėl Čižiūno viskas aišku. Po to, kai A. Stuoka ir J. Virbalas buvo išmesti iš skrebu, 1945 m. rudenį D. Čižiūnas grįžo į namus. O B. Stankevičius negrįžo.

Tąkart niekas nieko nežinojo, nei kur buvo Branis, nei iš kur grįžo D. Čižiūnas. Vėliau Žagariai gavo laišką nuo Branio iš Panevėžio. Iš užuominų galima buvo suprasti, kad yra kažkoks vedėjas. Laiškas buvo daugiau skirtas jo motinai Stankevičienei. Į namus nesiuntė todėl, kad nepakliūtų Ramusiui ar jo žmonai Virbalaitei. Atsakymą parašė Osvaldas kartu su Stankevičiene. Ji prašė Žagarienę išsiųsti laišką iš Neretų, iš Latvijos, kad čia, Lietuvoje, kur nors Panemunyje ar Suvainiškyje, laiškas nebūtų sulaikytas ir patikrintas. Vėliau daug metų Branis taip susirašinėjo su Žagariais ir motina. Iš pradžių jo adresas buvo Panevėžys, vėliau – Šilutė.

Vienu metu Branis nerašė metus ar ilgiau. Motina nerimavo. Kai pagaliau sulaukė laiško, jame buvo atsiprašymas ir kartu pasiteisinimas – „tokios buvo susidarę sąlygos“. Po metų kitų paaiškėjo, kad jis buvo nuteistas. Nešėsis iš darbo (pavogtos?) alyvos bakelį. Bet tada man buvo neaišku – ar iš kalėjimo negalima rašyti laiškų? Tik po labai ilgo laiko paaiškėjo, kad iš kalėjimo ar lagerio rašyti laiškus iš tiesų buvo labai ribojama.

Kai paaiškėjo šis tas apie Branio išnykimą iš gimtojo kaimo, daug klausimų liko neatšakytų. Kaip galėjo Branis po daugiau kaip mėnesio bastymosi vėl grįžti į darbą stotyje? Kodėl jam net savotiška privilegija buvo suteikta, t. y. išsiųstas dirbti į kitą stotį?

Stuoka, keletui dienų praėjus po Žagarių Petro nuotykių Kalpokų sodyboje, pasakojo kaimynui apie įvykį ir pridūrė:

– Automatas tai buvo ne jo, o kaimyno. Bet ir kaimynas dabar neramus, vaikščioja kaip kojon įsikirtęs!

Osvaldas saviškiams irgi sakė: Petrą sugavo su Branio automatu.

Aš 1960–1975 m. daug kartų lankiausi Šilutėje pas Branį. Mūsų kalbos išgėrus vis sukdavosi apie pokario metus. Per naktis, iki paryčių. Branis vis keikdavo Virbalus, Stuokas, ypač vyresnįjį Algirdą Stuokiuką, vėliau buvusį skrebu.

– Aš gailiuosi, kad jo nenudėjau. Vienu kartu susitikom Samanyneje vienas ant vieno. Ir buvau ginkluotas. Išbalo Stuokiukas kaip drobė. Turbūt ir į kelnes pridėjo. Būčiau nušovęs ir niekas nieko nebūtų susekęs.

– O kiek būtų buvę naudos iš to, jei būtum nušovęs?

– Vienu niekšu būtų buvę mažiau!

Tai gi Stuokiukas išsigando. Ko? Jei Branis būtų turėjęs kišenėje pistoletą, išgąstis būtų ne vietoje. Ginklas buvo matomas, ant Branio pečių arba rankose! Ir abu suprato: Branis sugautas, demaskuotas, išaiškintas, kad turi ginklą. Toks išsiryškimas Braniu buvo pavojingas, nepaisant to, iš kur jis tą ginklą buvo gavęs. Kad nebūtų demaskuotas, jis galėjo Algirdą nušauti. Abu tai suprato, todėl Algirdas ir išsigando. Bet Branis nesiryžo, dėl to ir gailėjosi visą gyvenimą. Panašu, kad tai buvo prieš Žagarių Petro sugavimą. Gal gi neturėjo Branis ginklų sandėlio. Tikriausiai Algirdo matytas automatą buvo tas pats, kurį paliko Petras Kalpokų sodyboje.

Būtų nerealu galvoti, kad Algirdas Stuoka nutylėjo, nepasakė tėvui apie šį nuotykį su Braniu. Bet kuriuo atveju Stuoka žinojo apie Branio ginklą, tą jis juk patvirtino ir kaimynams po Petro sugavimo Kalpokų sodyboje. Neišvengiama nuostaba: Stuoka žinojo, kad Branis Stankevičius turi automatą, o tarybų valdžia nežinojo? Tai kodėl Stuoka tada brogą iš Panemunio vežiojo? Neginkluotą Petrą Žagarį sekė, šnipinėjo, o kad Branis Stankevičius turi ginklą – neišdrįso pasakyti? Tai, kaip dabar sakoma, nonsensas. Tarybų valdžia negalėjo nežinoti apie Branio ginklą. Jeigu, tarkim, per stebuklą nežinojo prieš Petro sugavimą, tai po to juk žinojo visi, tai buvo vieša paslaptis. Žinojo, bet kratos pas jį nedarė, į rūšį nekišo (išskyrus vieną naktį) net po to, kai Petras Žagarys su Branio ginklu įkliuvo skrebams. Petras po to pasidarė banditas, o tas, kas jį apginklavo, liko visateisiu piliečiu. Dar net geresnis už kitus, nes buvo atleistas nuo kariuomenės. Taip galėjo būti tik tuo atveju, jei Branis būtų buvęs užverbuotas.

Tokia išvada paaiškintų ir Branio išvedimą į mišką, ir jo legalizavimąsi, ir komandiruotę į Karsakiškį. Jei tuo metu būčiau tarnavęs Panemunyje NKVD viršininku, o Branis mano naudai būtų dirbęs, aš jam nebūčiau leidęs išsikelti iš šio krašto tol, kol jis ko nors naudingo dar nėra nuveikęs.

Na, kai užduotį atlieka, tai jau kitas reikalas. Juk dirbdamas šnipas išsiryškina, „apsišviečia“, kaip specialistai sako. Tokiu atveju jį reikia paslėpti, išsiųsti kur nors kitur. Čia jau jis nebenaudingas, o kitur dar gali dirbti. Ką nors nuveikus, vietoj likti tiesiog pavojinga, galimas kerštas. Reikia manyti, NKVD darbuotojai nebuvo kvalesni už mane, žinojo, kada ir kaip reikia veikti.

Praslinkus daugeliui metų, kalbėjausi su Ramusio Stankevičiaus sūnumi Baliu. Jis pasakojo, kad 1945 m. ar vėliau, jau Braniui išnykus iš šių kraštų, partizanai, mušdami Ramusį, reikalavo pasakyti, kur dingo Branis. Toks partizanų dėmesys Braniui rodė, kad jis galbūt yra jiems kažką pasiukšlinęs. Bet Ramusis greičiausiai nežinojo, kur yra Branis, todėl ir norėdamas nebūtų galėjęs ką nors pasakyti.

Grįžkime prie Užkurėlių. Užkurėlienė, vakarais ateidavusi pas mus nakvoti, iš pradžių pasėdėdavo gryčioje, pasikalbėdavo, po to nueidavo gulti į kamara. Kone kiekvieną vakarą jos kalba vis nukrypėdavo į anos nakties įvykius. Ar tai buvo partizanai, ar galbūt Virbalų – Stuokų kompanija, apsimitusi partizanais? Vis grįždavo prie tikro ar tariamo Branio balso. Ar tikrai jis tada buvo tarp užpuolikų, ar tik taip Marijai pasirodė?

Aš dabar, po daugelio metų, linkęs manyti, kad Branis ten buvo. Tai labai įtikima. Juk jį prievarta ar geruoju išsivedė. Jei partizanai pirmiausia užėjo pas Stankevičius, ne pas Užkurėlienes, tai visi kartu ir nuėjo pas Užkurėlienes. Kad Branis juokėsi iš senosios šaukimosi Jėzaus, irgi nieko nuostabaus. Negi jis ims savo bendrus auklėti: ką jūs darot, nevidonai, liaukitės! Mano nuomonę dar lemia ir kitos smulkesnės aplinkybės, kurių čia neįvardiju.

Manydamas, kad Branis buvo pas Užkurėlienę, galvoju, kad jo ten buvimas ar nebuvimas nieko nepasako. Jis tiems įvykiams galėjo daryti įtaką, galėjo ir nieko nelemti. O kaip buvo iš tikrųjų, jau niekas nebesužinos.

Užkurėlienė nakvojo pas mus iki lauko darbų pradžios. Vėliau įsidrąsino ir pradėjo nakvoti namie. 1945 m. rudenį buvo demobilizuotas Užkurėlis. Man kiti vaikai pranešė, kad Užkurėlis vaišina atėjusius cukrumi. Ketverius metus neragautas skanumynas, bet nenuėjau, nepatogu buvo lįsti į akis.

Iš pradžių Užkurėliai sprendė, kur Kazimieriui apsigyventi. Užkurėlienė nenorėjo keltis iš Jonavos. Pats Užkurėlis taip pat buvo ne prieš pasilikimą kaime. Buvo daug svarstymų. Juk jis niekam nieko nėra blogo padaręs. Ir nedarys. Gal partizanai nelies? Kartais Užkurėlienė atėjusi pas mus kalbėdavo: toks ir toks autoritetingas žmogus sakė, kad tegu Kazimierius pasilieka Jonavoje, jis negalėtų užkliūti. Taip, Užkurėlis nebuvo piktybinis. Tai ne Vyduolis, Virbalai, Stuokos, bet Užkurėlienės tai užkliuvo. Kas tada už ką galėjo garantuoti? Valdžia pasiūlė Kazimieriui darbą teisingumo sistemoje. Vis dėlto buvęs teisėjas. Paskyrė teismo vykdytoju (antstoliu) į Vilkiją. Ten jis dirbo neilgai. 1946 m. pradžioje įsidarbino Rokiškio milicijoje. Pas vyrą susiruošė ir Marija. Ūkis buvo išnuomotas Klingių kaimo Lionginui Kliaugai.

Senoji Užkurėlienė nusprendė keltis į Latviją, pas vieną savo vaikų, kurie net keturi ten

gyveno. Kai senoji jau buvo susikrovusi savo kuklų turta, lankiausi Užkurėlių gryčioje. Senoji liūdnei pajuokavo:

– Iškelia mane. Antstolis iš namų išvaro... (užuomina į Kazimierių).

Po 5–6 metų važiauvau namo į Jonavą iš Rygos. Įsiziūrėjau į vieną keleivį, kuris buvo labai panašus į Kazimierių Užkurėlį. Su kitais keleiviais jis kalbėjo latviškai. Aš išdrįsau jį užkalbinti, tiesiog paklausiau, ar jis ne Užkurėlis. Pasirodo, taip, Lionginas, Kazimieriaus brolis. Aš iki tol niekad nebuvau jo matęs. Lionginas su žmona ir sūnumi važiuojąs pas brolių Juozą ar seserį Albiną, neprisimenu, kurie gyveno Latvijoje, Lietuvos pasienyje. Ten pas juos gyveno ir senoji Užkurėlienė. Lionginas labai apsidžiaugė sutikęs žmogų iš Jonavos. Išklausinėjo apie visus kaimynus, papasakojo apie tragišką brolio Viktoro mirtį, kuris taip pat gyveno Latvijoje.

Kazimierius Užkurėlis, pagyvenęs Rokiškyje keletą metų, persikėlė į Klaipėdą. Dirbo žvejybos laivyne. Apie 1975 m. lankiausi Klaipėdoje pas Mariją Užkurėlienę. Kazimierius jau buvo miręs. Parodė laidotuvių nuotraukas. Ant velionio rankų buvo rožinis. Kai paklausiau, kodėl partinį žmogų taip palaidojo, Marija pasakė, kad ir būdamas dar gyvas jis nueidavo į bažnyčią. Rokiškyje gimęs jų sūnus užsiėmė televizorių remontu ir priežiūra.

Kai šis skyrelis buvo parašytas, spaudoje radau įtikimą paaiškinimą, kodėl karo metu prakeiksmo žodžiais bolševikų pašlovinti buvo ne Hitlerio, o Musolinio pasekėjai. Mat Vokietiją valdžiusios partijos pavadinime figūravo ir socializmas, ir *darbininkų* partija: „Nacionalsocialistinė vokiečių darbininkų partija“ („Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei“ [2]). Iš tiesų kuris pažangus žmogus gali keikti šiuos šventus dalykus?

KO JUOKĖSI STUOKA?

To meto įvykiai man atrodė kaip įgarsintas nesuprantama kalba kinas. Matei, kad darosi baisūs dalykai, o kodėl – neaišku. Neaiškios įvykių priežastys, neaišku, kaip jie siejosi vieni su kitais. Lyg ir buvo panašu, kad skrebų Vyduolio ir Vogulio žygis pas Žagarius kažkaip siejosi su Petro sugavimu Kalpokų sodyboje. Juk kitų kaimo jaunuolių, nestojusių į kariuomenę, negaudė. Tuo labiau nesikėsino nušauti.

Pradėkim iš pradžių. Ko ginkluotas Petras ėjo į Kalpokų namus? Dvidešimties metų vyras – ne piemuo. Kad norėjo tik pasirodyti Gurklytei, nelabai įtikima. Kodėl Stuoka vadino Petrą partizanų? Kodėl Petras Žagarys taip žioplai pateko į skrebų rankas? Kodėl Vyduolis užpuolė Žagarius? Ar jis buvo toks idėjinis komunistas, kad buvo įsiutęs ant

liaudies priešo Petro Žagario už jo „fašistines“ pažiūras? Kodėl Vyduolis nušovė Danuką Liolį, o manęs, metais jaunesnio, bet visiškai panašiai atrodančio, net nepagąsdino?

Net ir praėjus keleriems metams, kai paaiškėjo, kad gyvybės išsaugotos, niekas rimtai nenagrinėjo siaubingos praeities. Buvo, praėjo, nesinori net prisiminti.

1945 m. atėjo iš Vilkolių mūsų mama ir pasakė, kad tą vakarą, kai sugavo Petrą Kalpokų namuose, ten buvo numatytas partizanų susitikimas. Viršilų vyrai, prieš ateidami į tą susitikimą, pasiuntę į žvalgybą Viršilų apylinkių gyventoją Meržvinską. Tą skrebai sugavę ir uždarę į Kalpoko kamara. Kai Meržvinkas į sutartą vietą negrižęs, Viršilų vyrai į Kalpoko namus nebenuėję. Tą žinią Žagarienei perdavė vienas mūsų pažįstamas, tolimas giminė, bet niekas tuo mūsų namuose nesusidomėjo. Petras kariuomenėje, saugus, o kas ten buvo ir kaip atsitiko, dabar jau nebeaktualu.

Jau su nepriklausomybės pradžia ėmė ryškėti ir kai kurios papildomos buvusių įvykių aplinkybės. Pradėta kalbėti apie buvusius tarybų valdžios šnipus. Kaip toks buvo įvardytas ir tolimas mūsų giminė, kuris mamai kalbėjo apie partizanų susirinkimą Kalpokų namuose. Jeigu tiesa, kad jis buvo šnipas, tai kitaip reikia žiūrėti ir į jo kalbas. Išėitų, didelė tikimybė, kad jis žinojo, ką kalba.

Pirmiausia pasiaiškinsime, ką reiškė pranešėjo žodžiai „Viršilų vyrai“. Ar buvo bent vienas partizanas, kilęs iš Viršilų kaimo? Atrodo, vienas buvo. Bet tas pranešėjas – šnipas nebūtinai tą turėjo galvoje. Taip jis galėjo vadinti bet kuriuos partizanus, esančius Viršilų miške. Tuo metu mūsų krašto gal dauguma partizanų ten buvo. Ajutiškių kaimelyje, esančiame tarp dviejų didelių miškų masyvų – Viršilų miško ir Taručių šilo, buvo partizanų štabas. Taigi tie „Viršilų vyrai“ galėjo būti bet kurie partizanai Viršilų miške, tarp jų ir jaunesni Kalpokai.

Taigi tie „Viršilų vyrai“ ėjo į *susitikimą*. Su kuo? Kad tai turėjo būti *vady* susitikimo vieta, nepasakė tas pasakotojas, nepanašu ir dėl kitų aplinkybių. Nesaugu. Kalpokų namai prie didelio vieškelio, netoli didelio kaimo, miškai toli. Tai nebuvo kokia nors pusiaukelė tarp dviejų partizanų centrų, tarkim, tarp Vilkolių–Viršilų krašto vyrų ir Čedasiškių partizanų buveinių. Ko reikėjo tą vakarą belstis „Viršilų vyrams“ į gana tolimą kelią? Daina sako, kad jei „renkas vyrai“, tai „žygis bus“. Logiška galvoti, kad tas žygis turėjo būti netoli Kalpokų namų. Ten susitiks su padėjėjais, o su jais jau eis atlikti užduoties.

Kokia ta užduotis galėjo būti? Nebuvo didelių tikslų, nereikėjo daug jėgų. Padėjėjai galėjo būti reikalingi tik kaip geriau žinantys vietos apylinkes. Pvz., jei tikslas buvo paimti Stuoką, tai galėjo praversti Petras Žagarys.

Pažiūrėkim iš kitos pusės. Kaip skrebai drįso iki nakties pasilikti Kalpoko namuose?

Jeigu jie nežinojo apie partizanų numatytą susitikimą, likti iki nakties jie negalėjo rizikuoti. Tada jie vengė kiekvieno krūmo, miškelio, taip pat ir nakties tamsos. Štai kas nors pamatys, kad sodyboje skrebai, praneš partizanams, ateis 20–30 vyrų ir išpyškins visus. O jei žinojo apie ateisiančius partizanus, tikriausiai žinojo ir apie atvyksiančių skaičių. Laukė keleto partizanų, kad juos sunaikintų. Jie ne tiek rūpinosi turto vežimu – tai buvo tik priedanga – kiek ruošėsi būsimai operacijai. Sargybiniai, slapukai, slapta sustatyti kulkosvaidžiai ir visa kita.

Jei tarsime, kad skrebai slapčia ruošėsi sutikti partizanus, darosi aiškesnis ir tariamai labai žioplas Petro Žagario įkliuvinimas. Skrebai slėpėsi, maskavosi, todėl Petras nieko neįtardamas ir užšoko ant sargybinio – slapuko.

Ta aplinkybė paaiškintų ir žvalgo Meržvinsko įkliuvinimą. Jeigu jis nuo vieškelio būtų matęs skrebus, kraunančius Kalpoko turtą į vežimus, jis į kiemą nebūtų ėjęs. Būtų ėjęs vieškeliu pro šalį ir nuėjęs. Aplinkiniu keliu grįžęs pas partizanus, būtų pasakęs: Kalpoko kieme skrebai. Jeigu ėjo į kiemą, vadinasi, nieko įtartino nematė.

Meržvinskas tuo metu gyveno Viršilų kaime arba netoli jo. Vadinasi, žvalgą partizanai atsivedė iš kaimynystės. Vėliau jis dirbo apylinkės sekretoriumi (seniūno padėjėju) ir dažniausiai buvo vadinamas Švogreliu. Kiek žinoma, jam už tą žvalgybą nukentėti neteko. Tik iki skrebų išvykimo pratupėjo Kalpoko kamaroje. Tokie atvejai NKVD buvo patogūs šnipams verbuoti. Ar tai buvo padaryta su Švogreliu, neaišku.

Negalima atmesti ir to, kad skrebai žinojo ne tik ateisiančių partizanų skaičių, bet ir iš kurios pusės jie pasirodys. Pvz., Žagarys ir Kliauga ateis nuo geležinkeliuko, o „Viršilų vyrai“ – nuo Staponiuko Kubiliaus. Panašu, kad siųsdami Švogrelį į žvalgybą, jie ten galėjo būti apsistoję.

Skrebų planai neišdegė, bet tas įvykis atrišo rankas susidoroti su Petru Žagariu. Dabar visi žinojo, kad jis banditas. Tereikėjo jį bet kokia proga suimti ar nušauti. Apie Petro veiklą bolševikai tikriausiai žinojo ir anksčiau, bet neskubėjo suimti, nenorėdami išduoti savo šnipų. Vyduolis pasinaudojo susidariusia padėtimi ir nusprendė atkeršyti Petru. Už ką? Ko gero, keršyti buvo už ką. Vyduolis baudė tikrai kaltus. Nebūkime naivūs. Ne liaudies ir ne klasinius priešus jis baudė. Baudė *jam, Vyduoliui*, prasikaltusius. O kas kaltas, jį informuodavo šnipai.

Reikia manyti, Vyduolio ir Vogulio žygis pas Žagarius buvo suderintas su NKVD. Tas derinimas neturėjo būti sunkus. Juk Petras banditas, Vyduolis jį nušaudamas pasitarnaus tarybų valdžiai.

Kad Liolių sušaudymas buvo derintas su aukštesne valdžia, netenka abejoti. Tam ir

žydas buvo atsiųstas vadovu. Liolys veltui norėjo Vyduolio atsiprašyti. Skrebai negalėjo grįžti tuščiomis, neįvykdę nuosprendžio.

Kodėl Stuokos, atėję pas Stankevičius nakvoti, buvo tokie linksmi? Kas ten buvo juokingo? Na, ėjo, na, sutiko partizaną, dargi kaimyną ir netgi ginkluotą. Tą Stuoka galėjo pastebėti. Reikia manyti, pro jo įgudusią, įtaringą akį negalėjo praslysti tai, kad po Petro kailinukais kažkas pūpsio. Ir kas gi čia juokingo? Ne juokas jį turėjo imti, o susirūpinimas. Kur eina tas nevidonas, ką jis ruošiasi daryti? Eina link jo, Stuokos ir Virbalų namų. Gal eina Virbalų, Stuokienės tėvų gąsdinti, šaudyti, deginti? Juk Stuokienės brolis Jonas irgi buvo pasirašęs skundą prieš Joną Liolį. Taigi galėjo laukti to paties iš partizanų, kaip ir Vyduolis su Stuoka. O gal paleis dūmais jo, Stuokos, namus, kaip buvo sudeginta Vyduolio gryčia?

Bet Stuoką tik juokas ėmė. *Taip elgtis Stuokai būtų buvę natūralu tik tuo atveju, jei jis būtų žinojęs, kur Petras eina ir kas ten jo laukia.* O gal taip ir buvo?

Jau buvo užsiminta, kad Vyduolis baudė tik kaltuosius. Kuo gi jam nusikalto Danukas Liolys? To ilgai niekas nesuprato. Tokį Vyduolio poelgį priskyrė jo išsigimėliškam žiaurumui. Be abejo, būta ir to. Bet būta ir kitko. Pasirodo, kai partizanai ruošėsi nuknekcinti Vyduolį, Danukas buvo žvalgyboje ir partizanams pasakė: Vyduolis namie. Kodėl Vyduolis iš namų netrukus atsидūrė pas Stuoką, niekas nebesužinos. Gal atsitiktinai, o gal Danukas, slankiojantis aplink gryčią, sukėlė Vyduoliui įtarimą. O gal Vyduolis tiesiog per šnipus žinojo, kas jam ruošinama. Vargšas vaikas, argi jis galėjo atsisakyti tos žvalgybos, jei prašė ar net liepė suaugusieji?

Vyduolis prisiminė ne vien blogus darbus, bet ir gerus. Kai dar vokiečių valdžios paskutinėmis dienomis partizanai ieškojo Vyduolio pas Stankevičius, aš laisvai galėjau vienam jų pašnibždėti: Vyduolis ten, tupi krūme, imkit jį. Bet aš to nepadariau. Gal dėl to manęs Vyduolis neterorizavo. Jis apgynė ir mūsų tėvą nuo Vogulio smurto, sakydamas, kad „jis nieko nežino“. Vadinas, nekaltas. Santūriai elgėsi su motina, kuri jam padėjo slaugyti ir palaidoti vokiečių metais žmoną.

Apskritai kiekvienas niekšas turi ribas. Net patys žiauriausi kažkada sustoja. Žydas, vadovavęs NKVD kareiviams 1945 m. sausio mėn., tardymui ir kankinimams mūsų šeimoje pasirinko ne motiną – seną moterį, ne mane – vaiką, bet tada tvirčiausiai atrodantį Osvaldą. Džentelmenas, kitaip nepavadinsi.

Tik daugeliui metų praėjus nuo tų įvykių, kitaip pradėjo atrodyti ir keistas Stuokos bei jo giminės Jono Virbalo elgesys išpuolio metu prieš S. Daunienę 1944 m. rudenį. J. Virbalas ramino įsikarščiavusius J. Vyduolį ir savo svainį Stuoką. Ką jūs darote, vyrai, ar jums

galvose pasimaišė? Kad buvo paklupdytas prie šulinio O. Žėgliūnas, suprantama. Kad netrukdytų ar pabėgęs nesukeltų aliarmo. Bet J. Virbalas, Stuokos svainis, bendramintis ir kovų draugas, ir tas klūpėjo. Kur logika?

Manau, kad J. Virbalo užduotis buvo žvalgyba. Vyduolis su Stuoka pasiuntė jį susipažinti su situacija. Ar pati Daunienė yra namuose. O gal kur nors toliau išvykusi, ar pas kaimynus išėjusi. Ar nėra jos gryčioje daug kaimynų, nereikalingų liudininkų. Ar atsitiktinai nėra ko nors iš valdžiai tarnaujančių pas Daunienę. Juk ir tarybų valdžios šalininkai nebuvo visi tokie herojai kaip Vyduolis su Stuoka.

S. Daunienės mirusio vyro sesuo Joana Daunytė buvo ištekėjusi už Naujasodės Bulovo, kuris 1944 m. rudenį partizanavo, buvo miške. Nežinau, kaip dažnai jis lankydavosi savo žmonos gimtinėje, bet tokių atvejų būta. Du draugai teroristai negalėjo rizikuoti užpulti Daunienę be pasiruošimo. Reikėjo apsitrausti nuo situacijos: įsibrauna du ginkluoti draugai pas Daunienę, o ten – Bulovas su draugais jų laukia.

Jonas Virbalas, atlikdamas misiją, niekuo nerizikavo. Virbalai ir Dauniai buvo giminės. Senoji Daunienė, Stefanijos vyro Viktoro ir jo seserų Joanos bei Onos motina, buvo Onos Virbalienės, Jono ir kitų Virbalų motinos, sesuo. Abi – Jasikevičiūtės. Jonas Virbalas tuo metu dar negarsėjo kaip komunistas. Nedemonstravo ginklo, neaišku, ar jį ir turėjo. Vaizdavo ramų kaimyną. Turbūt tuo metu nedaug kas žinojo ir apie jo parašą ant Jono Liolio mirties nuosprendžio. Taigi jei net Jonas būtų susitikęs ir su Bulovu pas Daunienę, tai būtų atrodęs nekaltai. Atėjau pas savo tetą ir pusbrolio žmoną.

Neturiu net mažiausių abejonių: Jonas negalėjo nežinoti apie savo sėbrų rengiamą Daunienės egzekuciją. Jis ten buvo neatsitiktinai. Jei taip, tai gal Jonas galėjo ateiti pas Daunienę gerų norų vedamas? Norėjo įniršusius savo draugus apraminti, sulaukyti nuo blogiausio? Juk ir gaudino juos: ką jūs darote. Bet būdamas geranoris Jonas būtų elgęsis kitaip. Tos dienos popietę ar anksčiau būtų atėjęs pas Daunienę ir pasakęs: Stefa, tau gresia pavojus. Pasikinkyk arkliuką ir išvažiuok šį vakarą į gimtinę, į Sipelius, pas gimines. Grįši rytoj.

Atiduokim garbę bolševikų gebėjimams maskuoti savo šnipus. Kad ir vietinius, kad ir mažo išsilavinimo. Ką mokėjo, tai mokėjo. Apie priešingos pusės panašias gudrybes, bent jau mūsų kraštuose, girdėti neteko. Ta kompanija veikė be klaidų. Jonas, apsidairęs pas Daunienę, prieš sėbrų įsilaužimą negalėjo išeiti ir ten negrįžti. Daunių moterims iškart galėjo kilti įtarimas: taigi Jonas išėjo, pasakė, kas ir kaip pas mus, o jau po to greit ir tie nevidonai įsibrovė. Taip elgtis Jonas negalėjo, bet jis galėjo išeiti į kiemą, tarsi reikalų spiriamas, o po to, informavęs savo draugus (Daunienė namie, yra dar Osvaldas Žėgliūnas), grįžti į gryčią. Arba galėjo pasiųsti sutartą signalą iš vidaus pro langą. O kai Jonas ramino

draugus, prašė nesmurtauti ir kai ji išsivedęs Stuoka parklupdė, tai tebuvo spektaklis, vaidyba. Štai koks Jonas geradarys, jis kartu su Daunių moterimis nukentėjo!

MOBILIZACIJA, PRIEVLĖS IR UBAGAI

Aprašyti įvykiai jonaviečiams, bent jau daliai jų, buvo svarbiausi. Bet jie vyko esant tam tikram fonui, tarybų valdžios sąlygomis. Jos buvo būdingos ne vien Jonavos kaimui, bet visai rusų išlaisvintai Lietuvai. Apie mobilizacijas buvo užsiminta ir anksčiau, bet dabar atėjo laikas aprašyti detaliau.

Taigi kaip lietuviai buvo įgavę atsparumą mobilizacijoms vokiečių metais, taip iš inercijos elgėsi ir rusams atėjus. Pirmą kartą mobilizaciją rusai paskelbė gal po poros savaičių nuo išlaisvinimo. Niekas nestojo, gal išskyrus tuos, kurie tikėjosi būti atleisti dėl darbo pobūdžio (mokytojai, religijos tarnautojai, geležinkelininkai, miško sandėlių darbininkai ir kt.). Atskirų, asmeniškų šaukimų jaunuoliai negavo. Buvo viešai paskelbta, kad tokių metų gimimo vyrai privalo stoti į komisiją. Ši mobilizacija visiškai nepavyko. Niekas nestojo ir nebuvo girdėti, kad kas nors dėl to nukentėjo.

Antroji mobilizacija buvo paskelbta turbūt spalio mėnesį, tiksliai neprisimenu. Šį kartą šaukiamiesiems buvo įteikti šaukimai ir įvardyta, kas gresia nepaklausius. Ši mobilizacija buvo sėkmingesnė. Iš Suvainišchio miestelio išėjo 12 vyrų. Danas Čižiūnas liudija kartą matęs vieškeliu einantį būrį jaunuolių, kurie buvo perėję komisiją ir tą dieną turėjo važiuoti į armiją. Jų buvę apie 40.

Iš Jonavos į frontą tąkart išėjo Albertas Spaičys. Vyresniajam Vladiui tėvo idėjos draugas, dabar įtakingas Sasnovkos gudas Golubovas parūpino darbą degtinės bravore, iš kur į kariuomenę neėmė. Kai taip atsitiko, tėvas ir brolis ėmė spausti Albertą: eik į kariuomenę, kitaip ir Vlado nelaikys tame darbe. Taip ir išvarė tą vargšą į mirtį. Buvo kalbama, kad Alberto dokumentuose gimimo datą ištaisė Kalniečių Verutė Gervytė. Mat Albertas pas Gerves tarnavo. Bet komisija iškart labai neigiamai reagavo. Toks vyras! Ir toks jaunas? Ar gali būti? Ten pat pažiūrėję dokumentą prieš šviesą ir nustatę: taisyta. Ir net namo neišleidę paėmė. Ar tu, ar kitu kartu stojo ir buvęs jonavietis, tuo metu gyvenęs Naujasodėje, Vladas Žėgliūnas. Negrižo ir tas.

Iš Jonavos 1941 m. su bolševikais pabėgo du vyrai: Kazimierius Užkurėlis ir Pranas Žėgliūnas. Pastarasis žuvo, o Užkurėlis vienintelis iš rusų pusėje kariavusių jonaviečių liko gyvas. Trys iš keturių žuvo.

Kas maždaug žinojo, iš kokių vietovių išėjo tie 40 vyrų ir kas juos daugiau ar mažiau pažinojo, tie nežino, ar kas nors iš tų išėjusiųjų grįžo. Žuvo visi arba beveik visi. Iš Suvainiškių išėjusių 12 vyrų grįžo du vienakojai invalidai. Vieną jų pažinojau. Tai buvo Petravičius.

Mūsų sesuo Bronė, važinėjusi į Kauną, girdėjo kalbant apie mobilizaciją kitose Lietuvos vietose. Mobilizavo ir tą apskritį, ir kitą. Kaip? Enkavėdistai ieškodavo su šunimis, surasdavo bet kurioje slėptuvėje. Vienas jaunuolis buvo įsirengęs slėptuvę po lauko tualetu. Dėžę su išmatomis užtraukdavęs virš slėptuvės. Šunys ir ten surado.

Mūsų krašte tokių siautimų nebuvo, nestojusieji gyveno beveik legaliai.

Gruodžio mėnesį labai sustiprėjo represijos. Kartu buvo suteikta dar viena galimybė stoti į kariuomenę. Šį kartą dauguma jaunuolių jau paklausė. Matėsi, kad išsilaikyti namuose ar miške nepavyks. Tąkart į kariuomenę stojo Petras Žagarys, Alfonsas ir Juozas Janevičiai, Jonas Trainys. Ta proga Jonas Virbalas stojo į skrebus. Branis Stankevičius įsidarbino miško medžiagų sandėlyje, kur darbuotojus atleisdavo nuo kariuomenės. Petras Žėgliūnas buvo invalidas, ne karo prievolinkas. Antanas Žėgliūnas buvo karo prievolinkas, bet nuo kariuomenės išsisuko įstojęs į skrebus.

Po šios mobilizacijos dar liko nestojusiųjų. 1945 m. pasibaigus karui, jiems leido registruotis, išdavė dokumentus. Kitokius negu kitiems piliečiams, žalios spalvos, vadinamąsias „bandito spravkas“. Vėliau tuos dokumentus keitė į tikrus. Daug tokių užverbavo.

Tuo metu, 1945 m. sausį, stojusieji į kariuomenę, kiek žinau, grįžo gyvi, nes po paimtųjų mokymo baigėsi karas.

Visi šie tragiški, siaubingi įvykiai klojosi visuotinio kaimiečių prievartavimo fone, atimant jų darbo vaisius. Atiminėjo ir vokiečiai, bet jie ar negalėjo, ar nenorėjo, bet neatėmė iš žmonių gal nė trečdalis to, ką išspaudė rusai. Tai buvo baisus spaudimas. Vadinamieji paruošę įgaliotiniai tik pamatydavo pjaunamus rugius ir imdavo grasinti: pirmieji grūdai valstybei. O kur visa kita: pienas, mėsa, vilnos, kiaušiniai, šienas, bulvės. Mažazemiai dar šiaip taip nebaudami gyveno, bet buožėms buvo blogai. Verkdavo jų moterys, neturėdamos kuo vaikų maitinti. Gerų javų duonai trūkdavo ir jonaviečiams.

1944 m. ir 1945 m. prievolės buvo didelės, bet jas išpildžius galėjai tikėtis sąlyginės ramybės. 1946 m. skyrė ne mažesnes, bet jas įvykdžius, bolševikams pasirodė mažoka. Skyrė papildomai. Ir vėl žmonės stenėdami, aimanuodami dauguma atidavė. Ir vis dar neužteko. Prievolėmis to lupikavimo jau buvo nepatogu vadinti. Juk jau dvi prievolės atiduotos. Todėl trečią kartą skyrus privalomus pristatymus, jie buvo pavadinti *privalomu pardavimu*. Kas galėjo, atidavė ir tą „privalomą pardavimą“. Kas negalėjo, atsidavė represijoms,

išbuožinimui. Atvažiuodavo skrebai į namus ir išveždavo visus grūdus, nepalikdami nei maistui, nei sėklai. Sau tais metais daugumai liko tik atmatos, išvalos.

Kaip atsitiko, kad karo ir pokario metais prievolės buvo mažesnės nei 1946 m.? Tada niekas to nesuprato, o iš tiesų nelabai ir stengėsi išsiaiškinti. Koks skirtumas, kodėl? Duok ir būk laimingas. Tik po daugelio metų paaiškėjo, kad kitur plačiojoje tėvynėje būta sausros ir net bado, nors Lietuvoje 1946 m. vasara buvo lietinga. Na, o Stalino valdžios metais net ir stichinių gamtos nelaimių būti negalėjo. Žemė drebėdavo ir uraganai siausdavo tik kapitalistiniuose kraštuose.

1945 m. vasara buvo labai lietinga. Drėgmę labai mėgsta vikiiai. Ar mišiniais, ar grynai pasėti, jie labai gerai derėjo. Valdžia vikių neimdavo, per prasti grūdai. Daug kas, neturėdami rugių duonai, įmaišydavo vikių į duonos grūdus.

Trainienė davė man paragauti vikių-rugių duonos. Tada ar dėl neprivalgymo, ar iš tiesų, bet buvo gana skani. Skanesnė negu mūsų šeimos kepta duona iš dirsių. Dirsės taip pat labai gerai derėjo lietingą vasarą.

Dar vienas apvogimo būdas buvo malūne. Už sumalimą reikėjo mokėti grūdais. Ne šiukšlėmis, kurias malei sau, bet gerais grūdais. Daug kas malė rankinėmis girnomis namuose. Maliau ir aš, bet visko sumalti nepajėgiau. Malimas – sunkus darbas. Be to, ne viską galima naminėmis girnomis sumalti. Dirsės galima sumalti tik malūne. Namines gernas dirsės pakelia ir išeina arba pusiauskilės, arba visai sveikos.

1945 m. rudenį jau atsirado žibalo javų kūlimo motorams, bet jie buvo valdiškos organizacijos MTS (mašinų–traktorių stoties) žinioje. Nori išsikulti – mokėk *grūdais*.

1945 m. pradžioje, gal apie kovo mėnesį, gavome laišką iš Petro, tarnavusio kariuomenėje. Buvo mokymų vietoje Kirove. „Miela mama, pasiųsk man kokį 30 červoncu. Bobos atneša lepioškų, aplink miltų kepinys, viduj bulvės. Neturiu pinigų joms pirkti.“ Nebuvo pinigų ir namie. Mama nuvežė į turgų maišą ar du avižų, pardavė ir nusiuntė Petru pinigų.

Kaimo mitybos pagrindo – geros duonos – nebuvo, bet nebuvo ir bado. Buvo bulvių, buvo pieno, buvo ir mėsos. Kiaules penėdavo daugiausia bulvėmis. O jos, nors ir lietingais pokario metais, derėdavo gerai.

Pasitaikydavo ir liesesnių protarpių. Gal 1946 m. rudenį mūsų šeimai neliko nieko iš kaloringesnio maisto, tik duona, bulvės ir pienas. Mama susiruošė į Pandėlio turgų ko nors „stipresnio“ nupirkti. Nuėjusi pėsčia ten ir atgal po 14 km, parsinešė kilogramą lajaus, tokio kieto, skambančio. Su tuo lajumi kepdavo mano rinktus grybus, kuriuos valgydavome su bulvėmis.

Kažkada, gal 1946 ar 1947 m. vasarą, atvažiavo atostogų sesuo Bronė su vaikais. Pabuvo gal porą dienų. Žiūrim, jau ruošiasi vykti atgal į Kauną. Niekas nesuprato, kas atsitiko, gal kas nepatiko, gal supyko. Vėliau išgirdome – pas mus nebuvo ko valgyti.

Nualintus kaimiečius, be to, užplūdo dar ir ubagai. Ne tie šlubi, kreivi ir kuproti. Sveiki, jauni ir senesni žmonės, daugiausia moterys. Eidavo po dvi, tris, kartais ir po vieną. Įeina į gryčią, persižegnoja ir kad jau užrėks! Rusai įpratę labai garsiai kalbėti. Kartais pasiprašydavo nakvynės. Mūsų šeima neatsakydavo. Tik mama skųsdavosi, kad šie labai daug suvalgo. Tarkuotų bulvių blynų kaip dės bliūdą valgyti, visa mūsų šeima tiek nesuvalgydavo.

Rusės pabėgėlės, kurios gyveno pas Spaičį, vis kalbėdavo, laukdavo, kada jas išvaduos „naši“. Tėtė prieštaraudavo: nelaukit, rusai labai žiauriai elgiasi. Galit ir jūs nukentėti, kad davėtės vokiečiams išvežti. Bet jos saviškių nebijančios. Tėtė joms vėl – o kur jūs gyvensit, ten viskas karo sunaikinta. Ten, jų krašte, atseit yra sausų smėlio kalnelių. Jos išsikasiančios žeminę ir ten gyveniančios.

Rusams užėjus, tos Spaičio moterys netrukus ir išvyko į savo kraštą, bet neilgam. Vėl grįžo į Jonavą, čia uždarbiavo ir gyveno. Senutė motina buvo likusi ten, Rusijoje, bet 1945 m. dukros neišdirbo kolchoze privalomo darbadienių minimumo. Už tai kolchozas atėmė sodybinį sklypelį. Vėl bėda, vėl badas, vėl išsigelbėjimas Lietuvoje.

Tenykščiai kolchozninkai žemei dirbti naudojo kastuvus arba ardavo plūgu. Devynios bobos traukia plūgą, o dešimtoji jį valdo. Tai ne anekdotai, taip buvo, kiek žinoma, visoje karo nuniokotoje Rusijoje. Iš to galima būtų nesijuokti, bet ar ne juodas humoras, kai Sovietų Sąjunga susitarė 1946 m. parduoti Prancūzijai 500 000 tonų grūdų. Norėjo, kad ten išrinktų komunistus. Kai ten komunistų neišrinko, rusai visų sutartų grūdų nebedavė.

Elgetaujantys rusai skųsdavosi sunkiu gyvenimu, kaltino karą, neigiamai atsiliepdavo apie kolchozus. Sakydavo: „Duok, Dieve, kad pas jus kolchozų nebūtų.“ Bet beveik nebuvo tokių, kurie keiktų Staliną, bolševikus, terorą. Vis dėlto vienas atsirado. Tai buvo 40–50 metų berankis vyras. Turbūt karo invalidas. Tas kai rėžė paskaitą, tai kaip iš rašto, nei pridėsi, nei atimsi. Viskuo apkaltino bolševikus. Jis į Rusiją negrįšiąs. Jam tėvynė ten, kur yra duonos.

Senąjį Žagarį sužavėjo ruso protas ir iškalba. Jis tam rusui ir sako:

– Jūs puikus agitatorius! (Vy provornyj agitator!)

Rusas įsižeidė:

– Aš ne agitatorius! Aš *tiesą* sakau!!!

Žagarys pasitaisė: mes žinom, kad *tiesą* sakote, bet va kiti kalba kalba, kažką nori pasakyti, o neaišku ką. O jūs tai kertate kaip kirviu.

Tėtė buvo sužavėtas ruso. Matai, kokių yra!

Ateina tas rusas kitą kartą. Atsisėda ant taburetės ties ligoto tėvo galva. Nusisuka nuo jo ir suka tabaką, rūko. Tėtė su juo nekalba. Kai rusas išeina, tėtė sako:

– Aziatas. Atsisėdo, atkišo užpakalį ir žiūrėk. Už tai ir tvarka pas juos tokia. Ko norėti, laukiniai.

Vienokie ar kitokie elgetos, nė vienas iš mūsų namų neišėjo tuščiomis. Bulvių duodavo tik tada, jei prašydavo. Šiaip parūpindavo ką nors geresnio: duonos, varškės, sūrio, kiaušinių, miltų, kruopų, kartais ir mėsos. Duodavo mama to, ko turėdavome. O eidavo be perstojo, kiekvieną dieną.

Ne vien elgetos iš Rusijos važiavo. Plūdo ir vagys, plėšikai, chuliganai. Pasakotas tada toks įvykis Skapiškio stotyje: lietuvis miesčionis vežėsi iš kaimo į miestą ant pečių maišą su maistu. Kai keleivis lipo į vagoną, rusas čiupt už maišo ir traukt į save. Atsisukęs lietuvis taip spyrė tam rusui plėšikui į žiaunas, kad tas apsipylęs krauju atsitraukė. O Skapiškio geležinkelininkai ir kiti ten buvę palydėjo tą keleivį aplodismentais ir šaukdami „valio“.

Bolševikų propaganda tuo metu daug rašė, kaip vargsta darbo žmonės kapitalo kraštuose. Kadangi tie elgetaujantys rusai labai prastai atrodė, juos aštraliežuviai praminė amerikonais.

Girdėtas toks anekdotas, pasakotas kaip tikras įvykis. Tuo metu vis sklido gandai, kad bus karas, ateis amerikoniai ir panašiai. Bolševikų agitatorius kažkokiam susirinkime sakęs: nelaukit amerikonų, jie nebeateis. O viena moterėlė atsakė:

– Ar tikrai nebeateis? Tai bus gerai, jei nebeateis. Na, kam čia jų reikia. Jau patys nebe turim ko valgyti, dar jiems duok. O dar ir vagia.

Ne vieni rusai elgetavo. Buvo ir vokiečių, bet jų nedaug, tik pavieniai, daugiausia paau gliai. Gal jie daugiausia elgetavo arčiau Rytprūsių.

Daugelis rusų nuolat apsigyveno Lietuvoje. Uždarbiaudavo. Pas Spaičį gyvenusi rusė kapojo pas mus žabus, dirbo kitus ūkio darbus. Kiti pagyvenę, atsigavę, užsidirbę ar pri-sielgetavę grįždavo į Rusiją, ten pagyvenę vėl atvažiuodavo į Lietuvą naujos maisto porcijos. Rusų elgetavimas baigėsi maždaug 1948 m.

LIAUDIES GYNĖJAI

Apie naujuosius 1945 m. pasigirdo kalbų, kad ir Jonas Virbalas stoja į rusų armiją. Virbalienė dejavo, kad negali nieko įdėti – nei maisto, nei jokio indelio neturinti valgymui. Prašė Žagarienės, gal turi, sušelpk.

Tokios kalbos buvo mažai panašios į teisybę. Jeigu Virbalienė sako, kad jie darys taip, tai reiškia, jog darys kitaip. Virbalienė buvo neeilinė politikė! Tokie gudrūs, tokie veikėjai tie Virbalai, o dabar vienas jų ims ir eis į frontą guldėti galvos.

Tėvas Žagarys tokias kalbas laikė Virbalų triuku, bandymu apkvailinti kaimynus. Liepė Žagarienei nesileisti vedžiojamai už nosies, nieko neduoti Virbalienei. Žagarienė buvo linkusi patikėti Virbaliene. O gal iš tiesų? Tokie baisūs laikai, gal išsigando ir Virbalai? Na, dėl viso pikto davė Virbalienei emaliuotą dubenėlį. Jei teisybę sako Virbalienė, negrauš sąžinė.

Jonas nuvažiavo į komisiją Rokiškyje. Rytojaus dieną grįžęs pareiškė sensaciją – jo nepriėmė. Komisijoje jam pasakė: esi banditas, keliauk namo ir pristatyk ginklą. To be-trūko: Jonas Virbalas – banditas!? Tai kas tada ne banditas? Jau buvo aišku, kad Virbalai kažką rezga, tik neaišku ką.

Na, čia vėl girdėti, kaip Virbalai nori išsiteisinti prieš valdžią, kad Jonas ne banditas. Mus apie Jono Virbalo bylą informuodavo Ramusis Stankevičius. Kaip Virbalai ieško pažinčių, užtarėjų. Ieškojo Panemunyje, Rokiškyje. Ir vis nebuvo aišku, pavyks Jonui išsiskuti ar ne. Pagaliau pavyko, Jonas įrodė nesąs banditas, bet teko stoti į skrebus. Ne iš gero gyvenimo, nuo pražūties gelbėjosi.

Iš tiesų tai jokių banditų, jokių kaltinimų, jokios bylos nebuvo. Ir jokių pasiteisinimų nereikėjo. Kas nenorėjo eiti į armiją, stoji į skrebus ir buvo atleisti. Tai ir viskas.

Jonas Virbalas siautėjo iki 1945 m. rudens. Uolumu tikrai nenusileido savo sielos draugui Vyduoliui, tik gal mažiau laimės turėjo. Vyduolis tik pirmą kartą atvažiavo pas Liolius ir iš karto nupylė Danuką Liolį, o Jonas Daną Čižiūną kėsinosi nušauti mažiausiai tris kartus. Net šaudė į jį, bet nepataikė. Vėlesni Jono veiksmai rodė, kad jis ir po išmetimo iš skrebus tebebuvo tarybų valdžios atrama kaime. Ieškoti apsaugos nuo jo veiksmų valdžios įstaiuose buvo ne tik beviltiška, bet ir pavojinga.

1945 m. vasarą iš Vokietijos grįžo buvę išvežti darbams Vytautas Virbalas ir Vladas Trainys, kaimynų paprastai vadinamas Laduku. Dirbti jis tingėjo, šlaistėsi iš kampo į kampą, valgė brolio duoną, kuris tuo nelabai buvo patenkintas. Šiaip jau žmogelis buvo lyg ir nepavojingas, tik tinginys, mėgo išgerti. Išgėręs, o ir neišgėręs gražiai dainuodavo.

Kartą Dambrauskas sako Žagarienei:

- Na, šitas tai jau ilgai neiškentės, stos į skrebus!
- O ko gi jam trūksta, dėl ko gi jis stos?
- Pamatysi, stos.

Dambrausko pranašystė išsipildė po mėnesio kito. Bet jis buvo geras skrebas.

Kai Osvaldą Žagarį 1945 m. pabaigoje greičiausiai Jono Virbalo pastangomis enkavėdistai Panemunyje buvo įkišę į spintą, Ladukas Trainys jam padavė vandens atsigerti.

Be Vyduolio, Virbalo ir Trainio, iš Jonavos kaimo į skrebus buvo išėję dar trys vyrai. Po tėvo Antano Stuokos žūties teisingo reikalo stoji ginti jo sūnus Algirdas. Gal dėl invalidumo, mat buvo stipriai šlubas, gal ir dėl kitų aplinkybių jis tą tarnybą ėjo neilgai, kelis mėnesius.

Pandėlio valsčiuje gynė liaudį jonavietis Antanas Žėgliūnas. Atsiliepiamų apie jo veiklą toje tarnyboje, gerų ar blogų, girdėti neteko.

Dar vienas netikras jonavietis skrebas buvo Antanas Stakėnas. Jis buvo kilęs iš Sipelių kaimo. Karo metu gyveno Jonavoje pas giminaitę Stefaniją Daunienę, iš kurios 1944 m. pabaigoje ar 1945 m. pradžioje ir išėjo ginti tarybų valdžios. Jis buvo nevisiškai normalios psichikos, bet skrebamams tiko. Daunienė yra sakiusi, kad Antaną be reikalo vadino neprotingu. Žmonės sake, kad jis už visus tuos skrebus buvęs protingesnis. Nesikabinėjęs be reikalo, neėdęs žmonių.

Išgėręs samagono Jonas Virbalas mėgdavo pabauginti kaimynus:

– Jei mano tėvus kas palies, bus viskas aplink išdeginta, iššaudyta vieno kilometro tolumai!

Vieną 1945 m. pavasario naktį pas patikimą Jonavos moteriškę suėjo būrys partizanų. Einą Virbalų ir Stuokų naikinti.

– Ar jūs suprantate, kas bus mums, kaimynams? Juk šitas berazumis Jonas visą kaimą nuterios! – maldavo neliesti Virbalų moteriškė.

Dar buvo ten kažkas iš kaimynų, visi kartu ėmė prašyti neliesti Virbalų. Sodybos šeimininkė verkdamą prašė, rankas vyrams bučiavo. Paklausė – Virbalų nelietė.

Bet Jono Virbalo šeima, tėvai, sesuo, brolis, buvo „paliesti“, nepaisant Jono grasinimų. Vieną vasaros dieną Žagarienė, grįžusi iš kaimynų, pasakoja, kad miškiniai šianakt Virbalus aplankė. Išnešė lašinius, dešras, kai kuriuos daiktus. Prigąsdino, apstumdė senius.

Kaip vėliau paaiškėjo, vienu partizanų kaimynai išprašė, kad Virbalų neliestų, bet kiti, ne tas būrys, kaimynų neatsiklausė ir padarė, kas jiems patiko. Kaimynai nenukentėjo, nieko jiems neatsitiko. Jonas tik mokėjo gąsdinti.

Virbalai stengėsi nuslėpti, kas įvyko. Tik visi kaimynai žinojo, kalbėjo ir juokėsi.

Būta ir nereikalingų aliarmų. Vieną dieną atbėga pas Vaškevičius visa Virbalų šeima, kiek jų ten buvo namie tą dieną. Kartu su jais ruselis, vaikas iš vadinamųjų pabėgėlių, vokiečių atvežtų į Lietuvą 1944 m. žiemą. Jis ganė Virbalų gyvulius.

– Poviliuk, gelbėk! Banditai Stuokienę (Jono seserį) užpuolė!

Virbalų ir Stuokų sodybos buvo šalia. Išgirdę Virbalai, kad Stuokienė nežmonišku balsu rėkia, atbėgę prieglobsčio pas Vaškevičius prašyti. Jei ją kankina, tai Virbalams bus tas pats. Klausosi dabar jau visi – ir Virbalai, ir Vaškevičiai. Iš tiesų rėkia. Na, ir ką jai daro, kad tokiu baisiu balsu rėkia? Gal gyvai odą lupa?

O ruselis piemenukas, jau mokėdamas lietuviškai, vietine tarme sako:

– Kotas riekia...

Tai turėjo reikšti – katės rėkia.

– Tu, durneli, kokios čia katės, girdi, jau baigia užsirėkti, turbūt smaugia...

Ir vėl visi klausosi tų baisių balsų. Riksmiškai nesiliauja. Reikia pranešti į Panemunį, kad enkavėdistai atvažiuotų, bet kol atvažiuos, Stuokienę ir nukankins. Eik tu, Poviliuk, pažiūrėk, kas ten darosi. Gal tavęs banditai nelies, nieko nedarys?

O piemenukas vėl savo:

– Kotas riekia...

Jau ir Virbalai kraipo galvas, o gal iš tiesų katės? Bet riksmui vis nesiliaujant, buvo neišku, ką daryti. Gal ir pusvalandis praėjo, o Stuokienė vis dar rėkia... Galiausiai dauguma įtikėjo, kad piemenuko teisybė. Virbalai pajudėjo namų link. Atsargiai, pamažu, kol tikrai įsitikino, kokie banditai ten kėlė triukšmą.

1945 m. gegužės 9 d. Žagarių kaimynė Trainienė, buvusi Virbalaitė, bet ne Jonavos, o vadinamųjų miško Virbalų, vežė mane savo arkliu į Suvainiškį ir atgal. Man ten buvo reikalų. Suvainišky sužinojome, kad baigėsi karas. Grįždama Trainienė užsuko į savo tėviškę. Ten šeimyna didelė. Vienos Virbalaitės, vardu Olga, vyrą Jasiūną žiemą užmušė skrebai šile netoli Virbalų namų. Tą prisiminusios Virbalų moterys ėmė verkti. Tarp tų žudikų buvęs ir Jonavos Virbalas Jonas. Tas ir atėjęs pranešti Olgai, kad pasiimtų vyro lavoną. Giminitis, antros eilės pusbrolis. Verkdamos moterys keikė skrebą Joną. Kaip jam ne gėda buvo ateiti ir pasakyti.

Daržapievės viensėdžio Danas Čižiūnas vėliau su kitais vyrais rado Jasiūno žūties vietą. Rado ir kruviną beržinį vėzdą – pagalį, kuriuo užmušė Jasiūną. Tą kruviną pagalį ten pat ir užkasė, vis dėlto žmogaus kraujas, reikia palaidoti. Kodėl skrebai užmušė Jasiūną, niekas nežinojo. Nepaaiškėjo ir vėliau.

Atėjęs laikui, J. Virbalą iš skrebų išmetė. Galima Jono iš skrebų pašalinimo priežastis. Žurnale „Prie Nemunėlio“ [69] aprašytas vienas skrebo Virbalų žygdarbių. Žurnale nepaminėtas Virbalų vardas, bet Rokiškio apskrityje kito skrebo, pavarde Virbalas, nebuvo. Beveik neabejojant galima spręsti, kad tai buvo jonavietis Jonas Virbalas.

Po karo daugelis rusų važiuodavo į Lietuvą ieškoti duonos. Kai kurie ieškojo ir darbo,

bet pokario Lietuvoje žmonių buvo daug, o darbo – maža. Dauguma atvykėlių paprasčiausiai elgetavo. Kazliškio apylinkėse prisilaikė rusai atvykėliai Sergejus ir Olia. Sergejus buvo karo invalidas, kare netekęs rankos. Per Velykas minėti rusai meldėsi Kazliškio katalikų bažnyčios šventoriuje. Po pamaldų einančius sulaukė skrebai. „Stribų vyresnysis Drizga prikibo prie Sergejaus, tikrino jo dokumentus. Olia kažką jam pasakė, tada Drizga ėmė rėkauti, keiktis, kišo kumštį Sergejui prie veido. *Virbalas atėmė iš Olios maišelį, iškratė ant vieškelio margučius, bandeles ir kitą maistą. Virbalas spardė margučius, čebatais mindė velykinį pyragą*“ [69, 34 p.] (išskirta autoriaus).

Toliau aprašyta, kaip skrebas Patapovas atstatė į Sergejų šautuvą, šovė į jį, bet nekliudė. Veltui Olia rodė tuščią Sergejaus rankovę. Skrebas Turkovas, pagriebęs Olią už plaukų, parklupdė. Bet, skrebų nelaimėi, į Kazliškį atvažiavo rusų kareiviai. „Kai pilnas kareivių študėbekeris pakilo ant tilto, Patapovas nuleido šautuvą, o Turkovas paleido Olią. <...> Pirmiausia kareiviai atėmė iš stribų ginklus, o kas buvo toliau, sunku pasakyti. Mušė kareiviai stribus, oi mušė. <...> *Kareiviai sudaužė į tilto turėklus stribų šautuvus, sumetė juos į upę*“ [69] (išskirta autoriaus).

Cituojamame straipsnyje kaip šio žygdarbio bendrininkas paminėtas ir skrebas Kano-pa, siautęs ir mūsų namuose. Drizga, kaip kovotojas už tarybų valdžią, palaidotas Pandėlio rusų karių kapinėse. Nors minėto straipsnio autorius A. Seikalis daro užuominą, kad tuomet Kazliškyje jis pridėjęs į kelnes...

Taigi jei tuomet Kazliškyje Virbalas iš tiesų neteko šautuvo, tai jam galėjo turėti pasekmių.

Kai Virbalas jau buvo išmestas iš skrebų, kartą jis apsilankė mūsų namuose jau ne kaip priešas, bet vaizduodamas padorų kaimyną. Tada jis nepraleido progos pareikšti neapykantos elgetaujantiems rusams. Matyt, tas klausimas jam buvo aktualus ir skaudus...

Nepaisant to, kad iš skrebų Joną atleido, jis ir toliau turėjo ginklą, vaikščiojo šaudydamas, kaip ir jo mokytojas Vyduolis prie nemylimų žmonių namų.

Tai galėjo būti 1948 m. Vėlų gegužės vakarą grįžtu iš gegužinių pamaldų Vaškevičiaus kamaroje. Važiuoju dviračiu. Priartėjus prie namų, pasigirdo šūvis. Šūvis ir atrodo lyg riksmas. Sustojau ir galvoju, ką daryti. Artintis prie namų ar ne? Artintis pavojinga, bet palikti namiškius Dievo valiai taip pat negerai. Supratau, kad piktadariams nieko negaliu padaryti, nes jie (ar jis) ginkluoti, bet gal nors pamatysiu, kas darosi, gal vėliau galėsiu paliudyti, ką matęs. Įsukau į savo sodybos keliuką. Ne važiuoju, o einu namų link. Jei kas, mesiu dviratį ir bėgsiu. Kol svarsčiau, ką daryti, kol lėtai variausi dviratį, šaulys nežiopsojo, pasistengė greičiau pasišalinti. Man prieš akis išniro iš tamsos žmogus, nešinas

pagaiškčiu, tokiu ilgu pagaliu, tikrai ne šautuvu. Ar tai bėgti, ar jį, tą sutiktąjį, užkabinti, nemačiau prasmės. Juk ginkluotas. Einu vedinas dviračiu, kas bus, tas bus. Prasilenkėme neužkalbinę vienas kito, kaip nepažįstami. Betgi aš jį pažinau. Tai buvo Jonas Virbalas.

Pareinu namo, ten visi sukilę, išsigandę. Šauta į kamaros langą, į viršutinę dalį. Vienas stiklas išdaužtas, kulka įstrigusi lubose. Nušauti nenorėjo, tik pagąsdinti. Ką jis gąsdino? Kamaroje miegodavau aš ir teta Stefanija. Kas ten miegodavo, Jonas žinoti galėjo. Ar vieną ten miegančių gąsdino, ar visą šeimą? Mama sakė, kad teta Stefanija kažką pletkino apie Joną. Tai ją ir gąsdinęs Jonas. Gal ir taip, gal ir ne, kas žino. O riksmas, mano girdėtas, buvo Stefanijos. Gal Jonui pasivaideno, kad tėviškėje lankosi Petras Žagarys? Lieka tik spėlioti. Tik viena aišku: keleri metai po išmetimo iš skrebu Jonas dar turėjo ginklą ir nebijojo jo naudoti. Jei ir nebūčiau jo susitikęs grįžtančio iš šio „žygdarbio“, Žagariai būtų žinoję, kieno čia darbas.

Gal dar po metų kitų Ramasis Stankevičius Žagarienei pareiškė: apvogė jo uošvę Virbalienę. Virbalienė ant aukšto plonai išklėjusi džiovino vilnas. Kažkur buvo išvykę visi iš namų. Jonas jau gyveno atskirai, buvo vedęs rusę Praskovją. Sugrįžusi Virbalienė ant aukšto neberado vilnų. Žagarienė iš karto pasakė: čia jų pačių, jų šeimos sąskaitos. Ar tai Stuokiukai, ar Jonas, ar Vytukas patvarkė. Taip ir buvo. Po kurio laiko paaiškėjo. Atėjo Jonas, namie nieko nerado, susikišo į maišą vilnas ir išsinešė.

1945 m. pavasarį važiuavau per Vilkolių kaimą. Iš už vieno namo kampo išniro kaimynas skrebas Jonas Virbalas.

– Kur važiuoji!? – užriko. – Suk atgal, pavežk iki Kubiliaus!

Buvo girtas, matyt, ieškojo daugiau „degalų“. Kubilius samagono turėjo labai mažai, todėl paieškos tęsėsi. Vežk į Daržapievę pas Čižiūnus, iš ten – į Kalniečius. Veždamas mėšlą Kalniečių Juodelienei, talkininkavo vienas Čižiūnų, Danas. Tas, pajutęs pavojų, bėgo. Virbalas jį vijosi, šaudė, bet užsikirto šautuvus, todėl D. Čižiūnui pavyko pabėgti. Nuo tos dienos jis nežinia kur išnyko. Kaip vėliau paaiškėjo, darbdaviai buvo komandiravę jį toliau nuo pavojingo kaimyno.

Mes su Jonu aplankėme šešias sodybas. Gėrė skrebas visą dieną. Tik vakare, galutinai jam nusigėrus, parsigavau į namus.

1945 m. rudenį. Javus tenka kulti arklių sukamomis kuliamosiomis mašinomis, nes žibalo motorams dar nėra. Vėlų vakarą, beveik naktį, pas Žagarius atvažiuoja vieno Žagarienės brolių žmona Ida Širvinskienė. Rytojaus dieną buvo numatytas Žagarių derliaus kūlimas. Viešnia duos savo kumelę kinkyti į maniežą, o pati padės paruošti talkininkams pietus.

Žagariams buvo keista, kad viešnia atvažiavo taip vėlai, jie jau ruošėsi gulti. Bet negi priekaištausi už tai, juk padėti atvažiavo. Ida buvo nekalbi, lyg susirūpinusi, lyg pikta. Tuojau pasiprašė vietos miegoti. Prakalbo ji tik kitą dieną. Išvažiavusi ji iš namų laiku, dar prieš pietus. Bet pakeliui pagavę skrebai ir ėmę varinėti. Vežk ten, kitur ir dar kitur. Buvo girti ir dar ieškojo, kur troškulį malšinti. Taigi dėdienei Idai nutiko labai panašiai, kaip ir man su J. Virbalu. Tik ji buvo ryžtingesnė už mane. Skrebams užsibuvus vienoje gryčioje, ji sukirto kumelei botagu ir išdardėjo per sušalusią, bet dar be sniego žemę. Ratams šokinėjant per gruodą, išsoko vieno rato kaištis ir ratas nusmuko.

– Tada tai turėjau išgąstį, kokį nebuvau patyrusi per visą gyvenimą. Žegnojau, poteries kalbėjau ir kartu bėgau prie toli nuriedėjusio rato. Tempiau per gruodą sunkų ratą, moviau ant ašies ir visu kūnu drebėjau, – pasakojo dėdiene.

Bet skrebai turbūt nepamatė savo vežėjos pabėgimo, nesivijo.

Naujasodės kaime ant Vyžuonos upės kranto dar tebestovi Pūgžlių namai, likę nuo prieškario, o gal ir iš dar senesnių laikų. Karo metais ten buvo jaunų vyrų, o tai reiškė nelaimės grėsmę. Pūgžlių šeima buvo skaitlinga ir sudėtinga. Ją sudarė sodybos šeiminių senųjų Pūgžlių pora, šeimnininko sesers nesantuokinis sūnus Povilas Pūgžlys, šeiminių sūnūs Albertas, Petras, Alfonsas, Jonas ir duktė Eugenija. Visi Pūgžliai gyveno vienoje gryčioje, vedė bendrą ūkį. Šeimnininko sesers sūnus Povilas buvo nedaug vyresnis už šeimnininko sūnus ir tolesnių kaimynų neretai laikomas kitų jaunųjų Pūgžlių broliu.

Perteikiu šalia Jonavos, Daržapieviės viensėdyje, gyvenusio Dano Čižiūno pasakojimą.

1944 m. rudenį pas Vilkolių Vogulius buvo kūlimo talka. Du jauni broliai Voguliai buvo komunistai, bet vienas jų buvo išvežtas į Vokietiją dirbti. Grįžo karui pasibaigus. Yra liudijimas, kad namie gyvenęs Vogulis buvo bolševikų agentas, šefavo eilinius kaimo šnipelius, kartu buvo vienas pirmųjų skrebų. Į kūlimo talką, be kitų, buvo pakviesti Danas Čižiūnas ir iš Naujasodės kaimo Povilas Pūgžlys bei jo pusseserė Eugenija Pūgžlytė.

Po kūlimo, kaip įprasta, pabaigtuvės su alumi. Jau gerokai po jų pradžios, žinodami gausiantys pas Vogulius alaus, čia užsuko keturi Vogulio kolegos – skrebai. Tarp jų buvo Vilkolių kaimo Tūbelis, vėliau partizanų nužudytas, ir iš kvetkeičių kilęs žiaurusis Kano-pa. Jie atėjo jau kažkur kitur pasilinksminę. Sėdo už stalo, dar išgėrė ir ėmė „dainuoti“. Ten į dainą buvo labai mažai panašu, bliovė išverstomis gerklėmis.

Kai kurie kūlės talkininkai, mažiau išgėrę, nenorėjo dalyvauti tokioje kompanijoje ir pasitraukė nuo stalo. Susėdo ant lovų, taburečių. Be kitų, ant lovos atsėdo ir Povilas Pūgžlys.

Po vienos „dainų“ serijos vienas skrebų atėjo prie lovos, ant kurios tarp kitų sėdėjo ir Pūgžlys, atsistojo, užsikniaubė ant lovos rankomis atsiremdamas į sieną ir klausia:

– Na, ir kaip?

Užuot pagyręs „dainavimą“, Pūgžlys atsakė:

O prie šitokios dainos

Trūksta šunio uodegos!

Skrebai, tarp jų ir Vogulis, padūko, išvadino Povilą necenzūriniais žodžiais. Povilą užstojo pusseserė Pūgžlytė. Kilo baisus barnis, alkoholis kaitino aistras. Talkininkai kaipmat išsilakstė. Išėjo ir Pūgžliai. Skrebai ir šeimininkas Vogulis nusprendė, kad taip palikti negalima, reikia Pūgžlius pamokyti.

Rytojus rytą skrebai keliavo į Panemunį, į „darbo“ vietą. Užsuko pas Pūgžlius. Keliese jie ten buvo, tikrų žinių nėra. Kaip tikrai dalyvavusieji minimi Vogulis ir Kanopa. Vienas brolių Pūgžlių, Petras, pamatęs skrebus, bėgo į paupės krūmus slėptis. Tai davė pretekstą skrebams šauti į bėgantį. Jei bėga, vadinasi, banditas, kaip į jį nešausi? Pabėgti Petru nepavyko. Šauti į Povilą Pūgžlį skrebai nedrįso, nes buvo grietinės nugriebimo punkto vedėjas ir turėjo atleidimą nuo kariuomenės, tad lyg ir nebuvo už ką. Todėl jį nusivarė į Panemunį, matyt, norėdami „pasodinti“, bet vyresnybė neleido. Nebus kam pieno priimnėti, juk reikia valdžiai prievoles vykdyti.

Kai Vogulio gryčioje kilo erzelis, talkininkai pasistengė išnykti. Klojime liko jų darbo įrankiai – šakės. Kai rytojus dieną Danas Čižiūnas nuėjo pas Vogulius pasiimti šakių, Vogulienė, skrebo motina, sakiusi:

– Na, ir kam gi reikėjo taip sakyti...

Tai apie tą Polivo „šunio uodegą“.

Gali būti, kad ji buvo teisi. Kam reikėjo erzinti durnius. Juk ir piktą šunį erzinti pavojinga. Tuo labiau žmogų, ginkluotą ir girtą. Žinomas posakis: duok durniui kelią. Bet kažkodėl Vogulienė neapgailestavo, pvz., kad ir taip:

– Na, ir kam gi reikėjo į žmogų šauti už tokį nieką... Dėl šunio uodegos...

Prie D. Čižiūno pasakojimo galiu pridurti, kad po brolio Petro žūties kitas brolis Albertas išėjo į mišką pas partizanus, o Povilas po kurio laiko buvo suimtas ir pateko į lagerius. Likusi šeima 1951 m. buvo išvežta į Sibirą.

Vilkolių kaimo gyventojų Adolfo Klimo duktė mokėsi Suvainišio septynmetėje mokykloje. Kadangi iš namų kiekvieną dieną į Suvainiškį vaikščioti buvo per toli, tėvai dukrą apgyvendino netoli nuo Suvainišio, Ratkūnų kaime pas gimines.

Tai atsitiko 1951 m. Pagal žmonių pasakojimus, Klimaitė Ratkūnų kaime namuose buvo likusi viena. Šeimininkai buvo kažkur išvykę. Į namą beldėsi atsibastę skrebai. Mergaitė, būdama viena, bijojo juos įleisti. Skrebai ėmė jėga laužtis į vidų. Mergaitė išsigandusi

išsoko per langą ir bėgo. Skrebų kulkos ją pasivijo... Sprendžiant iš to, kad ji mokėsi septynmetėje mokykloje, jai galėjo būti 12–14 metų. Juodą darbą padarė Suvainišio skrebai. Buvo minimos ir pavardės, kurių nebeprisimenu.

Skųstis valdžiai tuomet nebuvo įprasta. Greičiausiai ir Klimas nesiskundė, nes patirtis rodė – nieko gero iš tų skundų.

Kai išsilaisvinimo metais Sąjūdžio veikėjas, rašytojas komunistas, pats buvęs skrebas, liaudies gynėjus vadino šventais žmonėmis, galvojau: jei anie buvo šventi, man geriau likti prakeiktam. Toks šventumas man buvo gerai pažįstamas.

Taip, pasitaikė tarp tų skrebų ir padoresnių, kaip Ladukas Trainys ar minėtas Antanas Stakėnas, bet dauguma buvo atmatos, padugnės. Ir vadovavo būtent jie, ne tie padorieji, o kad buvo padoresnių, tai jų visur pasitaiko.

Buvęs Prezidentas A. Brazauskas viename pasisakymų teigė: tarp partinių tikrų komunistų tebuvo apie 5 proc. Nebuvau tos organizacijos narys ir nenoriu būti arbitras jos narių selekciijoje. Tik išreiškiu savo kai kuriuos pastebėjimus, pažiūrėjęs iš šalies. Man neaišku, kaip partijos, kurią lyginu su mafine organizacija, vadovybėje galėjo būti netikrų komunistų. Juk kartais ji apsivalydavo, pradėdant Trockiu, baigiant Berija ir Chruščiovu. Tie, kurie likdavo, ir buvo tikrieji.

Tas pat vykdavo ir vidurinėse vadovų grandyse. Trejetą metų mano bendradarbis buvo gana aukštas pareigas LSSR Ministrų taryboje ėjęs žmogus. Jis buvo pašalintas iš partijos ir aukšto posto, nors buvo dar prieškario laikų komunistas – pagrindininkas. Žemuosiuose partijos sluoksniuose būta labai įvairių žmonių, labai nevienodos paskatos vertė stoti į partiją ar joje pasilikti. Buvo tikinčių komunistine religija, dažniausiai mažesnę išsilavinimą turintieji. Buvo tokių, kurie ten patekdavo verčiami aplinkybių arba turėdami gerų ketinimų amortizuoti partijos piktybinius veiksmus.

Buvo ir tokių, kurie stodavo norėdami susikurti geresnes karjeros sąlygas ar tiesiog vogti. Tai ne perdėjimas ir ne pajuokavimas, žinau tokių atvejų. Ir man ne visai aišku, ką laikyti tikruoju komunistu, – ar tą, kuris vogė vienas sau, ar tą, kuris grobė organizuotai komunizmui kurti?

Kiekviena mafinė organizacija turi savo turto rezervą, kurią pas mus įprasta vadinti rusišku žodžiu „obščiakas“. Komunistų „obščiakas“ buvo labai didelis, beveik visa valstybė. Kas buvo tikrieji, o kas netikrieji komunistai, paaiškėjo visai sistemai griūvant. Tą „obščiaką“ kaip tik ir priglobė būtent *tikrieji* komunistai, *vadovaujantys*, ne kolūkių melžėjos ir traktoristai, ne mokslo ir kultūros darbuotojai, likę prie suskilusių geldų.

Niekad nepatikėsiu, kad dabartiniai milijonieriai, savo pradinį kapitalą paveldėję iš

„obščiako“, buvo netikri komunistai. Todėl darau išvadą: virtę milijonieriais buvo tikrieji komunistai, o nieko nepešusieji ar bent dalis jų buvo netikri.

Kai sąjungininkai teisė nacionalsocialistus, nelaikė, kad jų vadovai ar bent dalis jų buvo netikri, todėl baudė juos, o ne eilinius partijos narius.

Tas pat ir su komunistais.

Nemanau, kad blogio imperija žlugo dėl religinio tikėjimo jos idealais stokos. Griuvimo priežastis buvo ekonomikos bankrotas, kurį savo ruožtu sukėlė imperijos pavaldinių moralinė degradacija ir komunistų pretenzijos užkariauti pasaulį.

Jonavos komunistai iš savo valdžios nieko reikšmingo negavo – nei tie, kurie labai uoliai tarnavo, nei mažiau nusipelnusieji. Nepadarė karjeros nei Smetonos laikų pagrindininkai, nei vėliau, pokario metais, prisidėjusieji.

Spaičys paaukojo tarybų valdžiai vieną iš dviejų savo sūnų, išėjusių į rusų armiją 1944 m. rudenį. Jis pats, nusivylęs komunizmu, pasitraukė iš partijos ir valdžios. Mirė taip ir neišsikovojęs nei materialinės gerovės, nei dvasinio komforto.

Iš Žėgliūnų šeimos du broliai žuvo kovodami su vokiečiais rusų pusėje. Vyresnysis Vladas išėjo į kariuomenę 1944 m. Pranas pasitraukė į plačiąją tėvynę 1941 m. birželio mėnesį, žuvo 1944 12 22 Kurše.

Valerijus, kaip jau minėta, atsiribojo nuo komunizmo. Antanas gyveno Pandėlyje, karjeros nepadarė, turėjo problemų dėl alkoholio. Petras pokario metais dirbo parduotuvėje Rokiškyje, nusižudė.

Stuoka, kaip jau minėta, žuvo 1944 m. nuo partizanų rankos. Užkurėlis buvo vienintelis likęs gyvas iš kovojusiųjų rusų pusėje 1941–1945 m. Buvo sužeistas. Iki mirties liko ištikimas komunizmo idealams, bet po karo gerovės nesusikūrė. Jam, kaip labai ištikimam, buvo leista dirbti žvejybos laive. Tais laikais atlyginimai buvo nemaži, bet darbas laivuose, plaukiojimas jūromis niekad nebuvo priskiriami prie lengvų.

Ladukas Trainys šeštajame dešimtmetyje ganė Panemunio kolūkio bandą. Dirbdamas ir mirė.

Jonas Virbalas gyveno kaime, iš kitų kaimiečių, gyvenusių vargingai, neišsiskyrė.

2002 03 11 kalbėdamas per nepriklausomybės paskelbimo metines, Seimo pirmininkas A. Paulauskas pareiškė: Lietuva išliko todėl, kad mokėjo kolaboruoti. Kolaborantai arė žemę, augino duoną, tiesė kelius, statė namus ir fabrikus. Taip išeina, kad ir aš buvau kolaborantas, nes ne tik žemę ariau, bet ir statybose teko dirbti. Tų, kurie terorizavo, šaudė, į Sibirą vežė, A. Paulauskas nepaminėjo, vadinasi, jie nebuvo kolaborantai, negalėjo vadintis tuo garbingu vardu?

PASŲ KEITIMAS

Po 1944 m. išvadavimo Lietuvos gyventojai turėjo labai įvairius, skirtingų valdžių išduotus dokumentus. Buvo likę dar nepriklausomos Lietuvos pasų. Buvo asmens liudijimų, išduotų bolševikų valdžios 1940–1941 m., buvo ir vokiečių laikais išduotų. Pokariu užsimota tuos trejopus dokumentus pakeisti į naujus, tarybinius. Į ką panašu, jei enkavėdistas, sulaukęs žmogų, turi nagrinėti lotynišką raidyną. Dokumentai turi būti surašyti Lenino kalba.

Dokumentų keitimu siekta ir kitų, šalutinių, neskelbiamų tikslų. Keičiant pasus galima buvo išsiaiškinti ne taip jau retus tuo metu dokumentų padirbimus, jų klastojimus neteisingais įrašais. Be to, labai svarbi gyventojų kontrolės priemonė buvo žmogaus įregistravimas tam tikroje gyvenamojoje vietoje. Apie įregistravimą pasuose buvo dedami antspaudai su įrašais, o kas gyvena konkrečioje sodyboje, name ar bute, liudijo gyvenamiesiems būstams išduodama namų knyga.

Tvarkingai dirbant, ši procedūra galėjo nebūti skaudi, bet kaip tik tokio darbo ir trūko. Visur vajai, kaip su pyliavomis, balsavimais, taip ir su pasais. Trūks plyš pasą reikėjo išsiimti, kiek pamenu, per mėnesį. Visam valsčiui juos išdavinėjo tik viena tuo tikslu įkurta įstaiga valsčiaus centre – Panemunyje. Buvo suvartytos minios žmonių, kurie stovėjo eilėse dieną ir naktį. Stovėti reikėjo ne vieną kartą, nes žmonės nesugebėjo teisingai rusiškai užpildyti reikalaujamų dokumentų. Problema ta, kad nebuvo žmonių, mokančių rašyti rusiškai. Daugelis dar caro laikais gyvenusių žmonių jau buvo mirę, o jaunimas rusiškai nemokėjo. Jei iš senųjų kas ir mokėjo rusiškai kalbėti, retas mokėjo rašyti. O ir mokančiam rusų kalbą užpildyti popierius pasui gauti buvo sudėtinga. Dokumentuose negalėjo būti netikslumų, o progų suklysti buvo labai daug.

Pats žmogus ar jo paprašytas kas nors kitas turėjo užpildyti daug popierių: prašymą išduoti pasą, užpildyti vadinamuosius atvykimo lapelius, padaryti įrašus namų knygoje. Ta dokumentų pildymo procedūra buvo sunki ne vien dėl formos (rusų kalba), bet ir dėl turinio. Kaimiečiui buvo sunku suprasti, ką reikia įrašyti atsakant į tokius nesąmoningus vadinamojo atvykimo lapelio klausimus: „Iš kur atvyko“, „Atvykimo data“, „Kokiu tikslu atvyko“ ir pan. O rusiškus įrašus apsunkino lietuviškų vardų, pavardžių transkripcija į rusišką alfabetą.

Daugeliui kaimynų pildant pasų išdavimo popierius, talkino mano brolis Osvaldas Žagarys. Prisimenu jo bėdas. Štai pildo kaimyno Jono Stankevičiaus popierius. Ankstesniuose buržuazinių laikų dokumentuose nebuvo rašomas tėvo vardas. Dabar jis buvo

ne mažiau svarbus nei vardas ir pavardė. Kaip rašyti, tarkim, Stankevičiaus tėvavardį? „Антонович“ ar „Антано“? Lietuvių tėvavardžių rašyba nebuvo nusistovėjusi iki pat bolševikmečio pabaigos. Pvz., vienuose mano dokumentuose buvo užrašyta „Викторович“, o kituose – „Викторо“. Tada, išduodant pasus, buvo reikalaujama vienaip rašyti, kaip – nebeatsimenu. Toliau Stankevičiaus vardas – Jonas. Osvaldas pirmą kartą buvo užrašęs „Ёнас“. Negerai. Reikia rašyti „Йонас“. Toliau pavardės pradžia: „Станке-“ ar „Станкя-“? Pabaigoje – „-вичюс“ ar „-вичус“? Nors vienas neteisingas įrašas reiškė: dar kartą keliausi į Panemunį ir dar kartą stovėsi eilėje. Viskas iš naujo. Reikia manyti, pasų išdavimo patalpose buvo popierių pildymo pavyzdžiai, bet ir juose negalėjo būti išaiškinti visi galimi suklydimai. Antra vertus, žmogus paprastai ne pats pildydavo tuos popierius, o jo kaimynas, gyvenantis kaime ir tų pavyzdžių prieš akis neturėjęs.

Taigi Osvaldas talkino kaimynams, klydo, taisė, o tie po kelis kartus vaikščiojo į Panemunį ir stovėjo eilėse. Osvaldui nemalonumai, bet kito, tikrai gero raštininko Jonavoje nebuvo.

Pasams buvo reikalingos nuotraukos. Daugumai jonaviečių jas padarė iš Rokiškio atvažiavęs ten darbą turėjęs Petras Žėgliūnas. Jo paties pareiškimu, nuotraukas savo kaimui darė pigiai. Tos nuotraukos buvo labai prastos. Žmonės išėjo panašūs į velnius. Aš pats vėliau dariau nuotraukas ir iki šiol nesuprantu, kaip tokias nuotraukas buvo galima padaryti. Gal Petro aparatas buvo senoviškas, vadinamas „penkiaminutiniu“, kuriuo darytos nuotraukos būdavo prastos. Bet tuo metu nuotraukų kokybė žmonėms mažiausiai rūpėjo. Valdžios jos buvo pripažintos geromis, nė vieno nebuvo atmestos. Kas tąkart pas Žėgliūną nusifotografuoti negalėjo, keliavo į kažkur netoli Vingriškio buvusį eigulio Šniokos kiemą. Ten nuotraukas darydavo vienas eigulio sūnų. Vėliau tas fotografas buvo suimtas, šeima jau 1946 m. vasarį, jei gerai pamenu, išvežta į Sibirą.

Susiruošė į Panemunį paso keisti ir pats Osvaldas. Buvo numatyta, kad užtruks dvi dienas. Viena diena numatyta dokumentams pateikti, o rytojaus dieną tikėtasi jau gauti naują pasą. Daryti du žygius į Panemunį atrodė neverta. Devynių kilometrų atstumas žiemos metu pirmyn ir atgal neviliojo. Kur ten arklį dėti visą dieną, neaišku, kiek užtruks, gal ir naktį reikės būti. Nesinorėjo Osvaldui ir pėsčiomis vaikščioti. Prasta sveikata, beveik ligonis. Be to, nesinorėjo ir vaikščioti naktimis be dokumentų, galėjai visko tikėtis, nežinia, ant kokių durnių papulsi. Buvo suplanuota taip, kad vieną naktį Osvaldas pernaktvos pas Panemunio dvaro Smetonos laikų naujakurį Būtėną, kur nuomojosi butą besimokantis kaimynų Dambrauskų sūnus Pranas. Nuo to kiemo iki Panemunio buvo gal koks kilometras. Su Būtėnais jau iš anksto buvo susitarta. Osvaldas grįžti namo turėjo antros dienos

vakare, bet netikėtai grįžo pirmos dienos vakare, tiksliau naktį, gal apie 24 val. ar 1 val. Atėjo pavargęs, blogos nuotaikos, daug nekalbėjo, kažką paaiškino, neprisimenu ką, kaip vėliau paaiškėjo – pamelavo, ir atsigulė. Rytą atsikėlęs pasakė: aš nenorėjau jums miego gadinti, buvo ne taip, kaip sakiau. Vakarojant pas Būtėną, užėjo du rusai enkavėdistai. Tikrino dokumentus. Kiti ten buvę, dokumentus senus ar naujus turėję, o Osvaldo dokumentai palikti keisti. Tai ir prisikabinę prie jo. Pasakė, eisi su mumis. Į pasiaiškinius nekreipę dėmesio. Banditas esi, ir viskas. Bauda neturintiems paso, pametusiems ar vagingms pavogus tuo metu buvo 100 rb. Osvaldas, manydamas, kad tie rusai tik ieško progų prisikabinti, norėdami pinigų degtinei, pasiūlė sumokėti pabaudą, bet tie nesileido į kalbas. Ką, tu nori mus papirkti? Varosi tie rusai ir kalbasi tarp savęs: „поведём в лесок и застреляем“ („Nuvesim į miškelį ir nušausim“). Pavarinėję enkavėdistai Osvaldą paleido, bet rytojaus dieną liepė prisistatyti į Panemunio skrebų ir enkavėdistų būstinę. Osvaldas bijojęs grįžti pas Būtėną, todėl naktį parėjęs namo.

Nušvietęs padėtį, Osvaldas susiruošė į žygį. Įsidėjo maisto ir išėjo. Mums, likusiems namuose, pasidarė labai neramu. Tada žmones ėmė visus, jokios kaltės nereikėjo. Kai prie Čedasų bažnytkaimio Kalpoko partizanai sudegino enkavėdistų mašiną, visus Čedasų vyrus suvarė į daržinę. Keletą „gerų“ iš ten paleido, o likusius išgabeno į Rokiškį apdoroti. Suimtuosius muša, muša, žiūrėk, žmogus ir prisipažįsta tą ar aną padaręs. Kitas nepripažįsta, bet nepakęsdamas kankinimų kaimyną išduoda, kad jis tą ar kitką padaręs. Iš trečio nieko neišmuša, bet užverbuoja šnipinėti. Dirbsi mums – paleisim, o jei ne, lagery atsidursi. Ketvirtą gal tenka paleisti ir nieko nepešus. Jei gavo mušti, nepakenks, profilaktiškai, žinos, kad prieš tarybų valdžią reikia drebėti. Pavienius suimtuosius laikydavo nuo kelių dienų iki kelių savaitių ar net mėnesių Panemunio rūsyje. Jame vietos buvo nedaug, ilgai ten nelaikydavo, didesnius liaudies priešus veždavo į Rokiškį, o iš ten dažniausiai į Sibiro lagerius.

Kitą dieną po Osvaldo išėjimo dar nieko nežinojome, kaip jam ten sekasi. Trečią dieną pasiekė žinią – Osvaldas įkištas į spintą. Spinta buvo viena kankinimo priemonių. Nusibosta mušti, klausinėti, įkiša į spintą, kad patys galėtų pailsėti. Po to išleidžia pagal nuotaiką, vėl tardo, muša, vėl į spintą įkiša ar į rūšį pasiunčia. Patys tardytojai arba visai nemušdavo, arba retai kada. Buvo specialistas budelis, buvęs Suvainišio grytelninkas, kurio pavardės neprisimenu. Osvaldas, stovėdamas spintoje, girdėjo to egzекatoriaus gyrimąsi kalbant telefonu:

– Per du mėnesius tris šimtus žmonių išbumbinom!

Vienas tų bumbinamų dabar buvo ir Osvaldas.

Mušimu, bent jau dideliu, Osvaldas vėliau nesiskundė. Gal ta spinta ir buvo jam didžiausia kančia.

Tuos bumbinamus ir spintoj laikomus saugojo skrebu sargyba. Kai Osvaldą saugojo Ladukas Trainys, kai niekas nematė, pažeisdamas drausmę, padavė Osvaldui vandens atsigerti.

Namuose žinia, kad Osvaldas įkištas į spintą, padarė baisų įspūdį. Kilo natūralus noras ką nors veikti, koku nors būdu jam padėti. Reikėjo ieškoti žmonių tarp tų pačių komunistų, galbūt kas nors galėtų palengvinti jo padėtį. Motina kreipėsi į Virbalienę, Jono motiną. Ne, Jono tai niekas ten neklausys. Kalbėk su to mušėjo – specialisto motina, kai jos sūnus ten tokias pareigas eina, gal jis galės kuo pagelbėti. Pas tą motiną tuščiomis neisi. Reikia ko nors pasiūlyti. Pinigų nėra. Lašinių gabalu tokio reikalo nepataisysi. Grūdų, nors ir atidavus prievolėms, dar buvo. Ką darysi, sau liks – neliks, reikia parduoti ir vaduoti Osvaldą. Jau buvom su mama supylę kelis maišus, bet kaimynai, daugiausia Povilas Vaškevičius, apramino. Nežinodamas ar „šventai“ meluodamas mamai aiškino, kad ta spinta tai ne spinta, tik jos durys. O už tų durų esąs mažas kambarėlis, ten ir vaikščioti yra vietos. Na, kol kas nieko baisaus, į tą spintą visus kiša. Ką padarysi, iškenčia kiti, gal ir jis iškęs. Dar palaukit, gal ir paleis. Juk žmogus ligonis, kiekvienas mato. Ir niekuo nenusikaltęs, tą kiekvienas paliudys, net ir tie patys komunistai, skrebai.

Išbuvęs keturias dienas enkavėdistų globoje Osvaldas grįžo. Suvargęs, iškankintas, visiškas ligonis. Atsigulęs į lovą, savaitę iš jos neišlipo, bet grįžo, ir tai buvo laimė. O ta spinta tai nebuvo kambarėlis, buvo tikra. Tik ne visą laiką ten laikė, tik per tardymo pertraukas. Kaip ir kada Osvaldas atsiėmė pasą, nebepprisimenu.

Po kurio laiko iš tų pačių skrebu Žagariai išgirdo: tuos enkavėdistus pas Būtėną užsiundė Jonas Virbalas. Jis žinojo, kur Osvaldas buvo apsistojęs nakčiai, todėl kaimyniškai jam padėjo.

FABRIKINIO-GAMYKLINIO APMOKYMO MOKYKLA

1947 m. vasario pabaigoje pro virtuvės langą pamačiau einančius mūsų namų link du ginkluotus vyrus. Apsirengę civiliai. Abejonių nekilo – skrebai. Ko jiems prireikė, neaišku. Brolis Petras tarnauja tarybinėje armijoje. Kiti lyg ir nenuodėmingi, slėptis niekas negalvojo. Malonumas su jais pasimatyti menkas, bet niekur nesidėsi.

Įėję skrebai paklausė, ar čia gyvena Pranas Žagarys. Taip, aš esu, – prisistačiau.

– Ruoškis, važiuosi su mumis.

Mūsų namuose kilo panika. Už ką, kodėl? Skrebai į kalbas nesileido. Įsidėk maisto porai dienų. Įsakyta pristatyti į valsčių.

Geriausias diplomatas mūsų šeimoje buvo sergantis tėvas. Primygtinai klausinėjami skrebai iškošė per dantis:

– Į FGA mokyklą.

Į FGA? Tėvas ėmė gaudinti skrebus: ar jūs nematote, kokia mūsų šeima, ar jūs sąžinės neturite, kaip jūs galite vienintelį lauko darbus dirbantį paauglį iš ūkio paimti, kai namuose du ligoniai?

Skrebai pasakė: tai ne mūsų reikalas, mums įsakyta ir vykdome. Kalbėkite su valsčiaus valdžia. Tuo tarpu motina ir teta Stefanija ruošė mane. Mama rūpinosi mano kūnu, krovė maistą, ką turėjo, o Stefanija palaikė mane dvasiškai:

– Tu nebijok, tau ten nieko nedarys, – ramino. O pati išbalusi, per veidą rieda ašaros kaip pupos, rankos dreba.

Baimės nejaučiau. Juk pasakė – FGA, tai ko dar? Juk ta FGA ne pirmas kartas. Išsisukau anksčiau, gal pavyks ir šį kartą.

Jau antri metai gaudavau šaukimus atvykti į Panemunį registruotis į Fabrikinio-gamyklinio apmokymo mokyklą – FGA. Gaunu šaukimą, neinu. Gaunu kitą, vėl neinu. Darosi neramu, ar žinai, ką tie bolševikai sugalvos. Kelintą kartą šaukiamas nueinu. Įregistravo, paskyrė po kelių dienų priėmimo komisiją Rokiškyje. Ir vėl rizikuojau, nevykstu.

Taip pat elgėsi ir metais vyresnis už mane Alfonsas Dambrauskas. Kartą senasis Dambrauskas mūsų gryčioje svarstė:

– Ne toks jau čia juokas ir ta FGA. Štai Griškiškio Patūpiukas net į mišką dėl to turėjo išeiti.

Danas Patūpa buvo mano klasės draugas pradžios mokykloje. Gal metais ar dvejis vyresnis, nes antramečiavo. Vyras diktas. Mokėsi FGA mokykloje Vilniuje telefonistų ryšininku. Sunku jam ten buvę, valgis skystas, o dirbti liepia sunkiai, reikia tranšėjas kabeliams kasti. Gal ir ne pyragai, bet Vilnius – tai ne Sibiras. Galima ir maisto, ir pinigų nusiųsti, ir aplankyti.

Kaip ten buvo, bet jis susigundė pabėgti, grįžo namo be dokumentų, jie liko mokykloje. Laikai buvo neramūs, gyventi be dokumentų legaliai negalėjo, todėl išėjo į mišką. Vėliau žuvo. Man jo pabėgimas atrodė nesuprantamas. Yra ir sunkesnių darbų už žemės kasimą.

Skrebai mane išsivarė. Eik pirma! Jie iš paskos. Vienas su atstatytu šautuvu. Iš Stankevičių gryčios gerai matėsi mūsų sodyba. Jie prie langų susispietę žiūrėjo, kas čia per svečiai, ką jie pas mus veikia. Jaunystėje turėjau kvailą įprotį eiti rankas už nugaros susidėjęs.

Taip ėjau ir šį kartą. Senoji K. Stankevičienė, pamačiusi mane „surištomis rankomis“ skre-
bų varomą, pradėjo verkti. Pasirodo, ši gudri moteriškė turėjo ne tik košės galvoje, bet ir
jautrią širdį.

Nuvarė mane į Dambrausko sodybą, kur laukė pakinkytas į važį arkllys. Pasodino mane
ir nuvežė į Panemunį. Kažkodėl Dambrausko Alfonso šį kartą nejudino. Gal kad anksčiau
gimęs, per senas? O gal mums, Žagariams, pakenkė ankstesnių metų nuodėmės?

Baigiant atvažiuoti į Panemunį, prisidėjo dar dvi pastotės. Skrebai vežė Suvainišio mies-
telio du man žinomus jaunuolius: Adolfą Šeškauską ir Kostemblockį, špitolninko sūnų. Ir
dvi merginas, jų seseris moksleives, kurios, pasirodo, važiavo brolių ginti nuo FGA.

Išlaidino visus valsčiaus įstaigos kieme. Šeškauskui pasisukus kažkur eiti, tuoj prisista-
tė atkišęs šautuvą vienas skrebas ir užriko:

– Kur eini?

– Savo reikalo!!! – dar garsiau suriko Šeškauskas. Nulydėjo skrebas į būdelę ir saugojo,
kol tas viduje buvo.

Suimtuosius skrebai pristatė pas valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko pavaduo-
toją Kastanauską. Tas pilvūzas tik pasijuokė iš jaunuolių bandymų aiškinti savo bėdas.
Nesukit, atseit, man galvos, neturiu laiko. Ryt Rokišky komisija ir išvažiuosit. Savo paran-
kiniui pasakė: Jonai, vesk juos pas Kopūstinską nakvynės.

Suvainiškėnai pradėjo su tuo Jonu derybas, atseit jie dar nenori eiti, dar ieškos teisybės.
Jonas sako – kaip norite, bet šeštą valandą valsčius baigia darbą, būkit pasiruošę, eisim.

Paaiškėjo, kad valsčiaus pirmininko Bieliausko nėra, tad nelabai yra su kuo kalbėti.
Kažkas pasiūlė pasitarti su Agiejumi, ką jis pasakys.

Agiejus – Sasnovkos kaimo rusas, caro laikų kolonistas. Tikroji jo pavardė buvo Agie-
jevas, bet lietuviai jį vadino Agiejumi. Jis ėjo kažkokias nežymias pareigas valsčiaus įstai-
goje, bet sklido kalbos, kad jis žmonių neėdęs, daug kam padėdęs.

Nuėjome visas būrys pas Agiejų. O tas sako:

– Ko jūs kalbate su tuo Kastanausku? Tai – bernas pastumdėlis. Juk kai į ūkį nueinate
koku reikalu, tai kalbate su gaspadoriumi, ne su bernu.

– Kad gaspadoriaus nėra, sako – Rokišky užtrukęs.

Tai apie Bieliauską, o Agiejus ir vėl:

– Ir tas bernas. Ir tas nieko negali.

– Tai kuris tas gaspadorius?

– Partorgas. Jis čia viską tvarko. Žmogus geras, supratingas, žmoniškas. Jeigu bus gali-
ma, tai ir padarys, kas reikia.

Ir pasakė kažkokią rusišką pavardę. Rusas už rusą stoja, – pagalvojau. Bet daugiau nebuvo ką daryti, reikėjo daryti, ką Agiejus siūlė.

Pas partorgą, Kastanausko įpykinti, narsieji suvainiškėnai ėmė visi vienas per kitą rėkti. Pirmas – Šeškauskas. Ar jau milicija visus banditus išgaudė, kad mus, nepilnamečius, su šautuvais varinėja? Priminė incidentą kieme, kai skrebas į būdelę lydėjo. O partorgas stovėjo ir ramiai klausėsi. Pagaliau išsirėkę triukšmadariai nutilo. O partorgas sako:

– Draugai, šitaip mes nieko neišsiaiškinsime. Nusiraminkit, sėskit ir kalbėkit po vieną.

Taip ir buvo padaryta. Partorgas prabilo:

– Sakot, su šautuvais varinėja. Sakot, į būdelę lydi, bet jūs, vyrai, geruoju šaukiami neateinate, tai ką su jumis daryti? Na, gal kiek ir persistengė pareigūnai, bet juk nieko baisaus neatsitiko. O dabar galim pasiaiškinti jūsų reikalus.

Partorgas buvo apsirengęs kariška uniforma, bet be antpečių. Patalpoje buvo nešilta, todėl ir milinė buvo ant pečių. Ne eilinio kareivio, o karininko, šviesesnė ir su pečių pastorinimais. Chromo odos batai, nors nenauji, irgi rodė, kad jų savininkas buvo ne eilinis, o karininkas. Bet milinės rankogaliai apibrizgę. Palaidinė išblukusi. Kaip toks viršininkas galėjo būti ir geriau apsirengęs. Pažiūrėtum į vykdomojo komiteto pirmininką Bieliauską. Kostiumas, kaklaraištis, skrybėlė. Tikras smetoniškas ponas. Palyginti su juo, partorgas buvo tikras tarybinis žmogus. Lietuviškai kalbėjo su akcentu, bet laisvai.

Pradėjome visi savo bėdas pasakoti. Aš apie du ligonius namuose, Šeškauskas apie savo brolių – vaiką, nevaikščiojantį invalidą. Kostemblockio sesuo – kad brolis turi kalbos trūkumą, mikčioja.

– Taip, šiokių tokių sunkumų gal ir yra, – sako partorgas, – bet didžiausia problema, vyrai, tai jūs patys. Jūs nesuprantate, kad turit progą pamatyti pasaulį, praplėsti akiratį, įgyti specialybę, dirbti, gauti atlyginimą ir jaustis darbininkų klasės, valdančios mūsų šalį, nariu. Jūs nesuprantate, kad jūsų buvimas čia yra be perspektyvų. Netrukus bus suorganizuoti kolchozai. Jūs čia tapsite kolchozninkais. Mūsų santvarkoje tai neturtingiausi, mažiausiai teisių turintys žmonės. Apie bet kokį darbą, ne kolchoze, apie apsigyvenimą mieste kolchozninkai net svajoti negali. O jums dabar suteikiama puikiausia proga. Juk FGA mokiniai aprūpinami uniforma, bendrabučiu, maistu ir viskuo, kas reikalinga. Ir nieko tai nekainuoja, viskas veltui. Tik po dvejų metų, baigus mokyklą, ketverius metus reikės dirbti ne ten, kur norėsit, bet ten, kur paskirs. Bet tai nieko blogo. Atlyginimą gausite kaip ir kiti darbininkai. Turėsit pirmumą prieš kitus valdiškam butui gauti. Tik gaila, kad jūs, šiame užkampyje gimę, pasaulio nematę ir nenorite pamatyti. Juk jūs toliau Rokiškio turbūt nesate buvę. Esate jauni, žiūrėkit į ateitį.

– Jeigu viskas taip gerai, tai kodėl mus prievarta verčiat į tą mokyklą stoti? – klausia Šeškauskas.

– Matote, kai žmogus nesupranta, kad jam daroma gera, tai mes paimam jį ir įstatom į vėžes, o po kelerių metų jūs mums dėkosite už tą prievartą. Juk geras tėvas savo sūnų ir diržu auklėja, ir kitokią prievartą naudoja to paties sūnaus naudai. Jūs turite gerą progą iš čia pasprukti, kol nevēlu. Vėliau, kad ir labai norėsit, iš kolchozo niekas neišleis.

Turbūt tas partorgas nejautė, kokią gerą dirvą jo propaganda surado mano širdy. Juk tiesą sako! Viskas tiesa. Nebūčiau turėjęs ant savo pečių tos naštos, tų ligonių, tikrai būčiau stojęs į tą FGA.

Pokario metais gyvenimas buvo sunkus, bet viską galima iškentėti, visus sunkumus nugalėti, jei matai, kad kitaip neįmanoma. Jei dirba visi galintys dirbti sutartinai, jei vienas kitą palaiko. Jei negali padėti fiziškai, padeda vienas kitam morališkai.

Pašaliniam žmogui gal ir galėjo taip atrodyti, jog Žagarių šeimoje taip ir yra. Deja, buvo kitaip. Negalėdami dirbti ligoniai niekad nepraleisdavo progos vadovauti. Neatsiliko nuo jų ir dirbanti motina. Man buvo palikta teisė tik klausyti jų ir dirbti. O ta trijų vadovų taryba dažnai taip nuvadovaudavo, kaip ne kiekvienas kvailys sugalvos. Todėl mano didžiausia svajonė, tiesiog gyvenimo tikslas buvo ištrūkti, kaip man tada atrodė, iš tos baudžios. Tuo labiau kad prieš akis laukė ta didžioji valdžios baudžiava – kolchozas, iš kurio nebeištrūksi. Bet gyventi reikėjo. Ne taip, kaip norėjosi, bet kaip buvo galima. Palikti šeimą tokioje padėtyje būtų buvusi išdavystė. Reikia stengtis išsisukti, o vėliau žiūrėti, kaip taisyti reikalus, kaip protingai sureguliuoti savo ir šeimos padėtį.

Pokalbis valsčiaus įstaigoje tęsėsi. Kartais įtampa atslūgdavo, advokatės imdavo meiliskauti partorgui. Kartais derybininkai įsitarščiudavo, imdavo svaidytis aštriais žodžiais. Per tokį paaštrėjimą Šeškauskas imdavo įrodinėti, kad FGA – tai tas pats, kas Reicho darbo tarnyba. Akiplėša, reikėjo tik džiaugtis, kad su juo kalba. Kam be reikalo erzinti, juk nuo partorgo viskas priklauso. Panorėjęs išsiųs, ir viskas, niekam nepasiskūsi.

Atėjo ir šešta valanda. Prisistatė Jonas. Laikas eiti į nakvynės vietą. Partorgas pasakė, kad pokalbis dar nebaigtas, liepė palaukti. Kalboms galo nebuvo. Kelintą kartą man priminus šeimos padėtį, partorgas pagaliau pasakė:

– Jūsų klausimą spręsimė rytoj.

Aš nebuvau patyręs ginčiuose, neišmaniau diplomatijos, buvau silpnas psichologas. Bet tiek supratau: jeigu spręš, tai ir išspręš. O išspręsti mano klausimą žmonės, ne kokie padugnės, ne niekšai, galėjo tik vienu būdu – paleisti. Partorgas pasirodė kultūringas, bet aš supratau: jis negali paleisti manęs šiandien, dabar. Į ką būtų panašu, tik spėjo su ginkluota

palyda atvežti ir staiga eik namo. Taip daryti niekas iš viršininkų negalėjo. Reikia išlaikyti formą. Reikia „svarstyti“, „spręsti“, „tartis“ ir tik tada paleisti.

Na, tegu jie „svarsto“. Gal partorgas nori dar kartą patikrinti, ar nemeluoju. Gal skambins į apylinkę ar kitur, teirausis. Nuo tada į diskusiją nebesikišau, nors ir iki tol nebuvo uolus rėksnys.

Palydovas Jonas pritrūko kantrybės laukti. Suvainiškėnai sakė, kad nori eiti nakvoti pas pažįstamus Panemunio miestely. Partorgas su tuo sutiko. Aš pažįstamų neturėjau, tad Jonas patarė – atsigulsi čia, valsčiuje, ant stalų. Apie 9 val. vakaro partorgas pareiškė, kad eina miegoti, o ryt 10 val. „belaisviai“ turėjo prisistatyti į valsčiaus įstaigą. Iš ten – į Rokiškį. Susitarimo neprieita.

Kompanijai išsiskirsčius, paaiškėjo, kad valsčiaus pastate liko nerakinti trys kambariai. Neaiškiais tikslais atėjo dvi komjaunuolės, suaugusios panos. Viena pažįstama, kilusi iš Suvainišio, Čypaitė. Gal joms buvo prisakyta budėti prie telefono, o gal šiaip atėjo, kavalierių pagaudyti. Prisistatė ir pora kavalierių. Na, ir gaudėsi, juokėsi, klykavo. Ant stalų prigulęs buvau, bet užmigti nepavyko. Iki aštuntos valandos ryto prasistumdžiau valsčiaus patalpose kaip dūšia be vietos. O tada dar su prietema pamačiau įeinant savo motiną ir apylinkės sekretorių Meržvinską, visų vadinamą Švogreliu.

Apylinkėje, senovinėje seniūnijoje, tais laikais buvo du valdininkai: pirmininkas ir sekretorius. Pirmininkais buvo renkami uolūs komunistai, kartais ir beraščiai, todėl sekretorius turėjo būti raštingas. Meržvinkas – Švogrelis nebuvo labai uolus komunistų tarnas, bet pareigas ėjo, rašyti mokėjo, to ir užteko. Jam pačiam ši tarnyba irgi buvo gera – gaudavo išgerti. O tą jis labai mėgo. Išgėręs Meržvinkas į visus pažįstamus kreipdavosi žodžiu „švogreli“. Nuo to ir pravarde gavo. Ir žmonėms buvo gerai. Už buteliuką kai kuriais atvejais pavykdavo sušvelninti geležinę valdžios ranką. Tai galėjo būti tik kai kurie smulkūs dalykėliai, bet jei nepamato kokio gyvulio neužrašyto ar koks buožė išmaldauja bent savaitei atidėti grūdų prievolę, tai jau gerai.

Aš tuoj supratau mamos ir Švogrelio vizito tikslą. Atvažiavo manęs vaduoti.

– Mama, ko čia atvažiavai? Mane jau žada paleisti, – pamelavau šiek tiek.

– Kas prižadėjo?

– Partorgas!

– Ką tas partorgas, ką jis gali? Tu netikėk, ką jie žada. Jeigu jau atvažiavau, tai gal ir pavyks patvarkyti reikalą. Aš pakalbėsiu su Kastanausku, jis padės, – kalbėjo Švogrelis.

Supratau, kad nedera girtis pasiekimais. Nuopelnai turi priklausyti jam, Švogreliui.

Apie pusę devynių atėjo Kastanauskas. Švogrelis, motina ir aš sugužėjome į jo kabinetą.

Kastanauskas sėdėjo išsidrėbęs prie stalo ir kažką patylomis burbuliavo su tokiu pat pagyvenusiu, kaip ir jis, plikiu. Švogrelis jis lyg ir nematė, į sveikinimą tik nežymiai linktelėjo galva, nors Švogrelis gyrėsi pažintimi su juo.

Kadangi Kastanauskas šnypštėsi su tuo plikiu, Švogrelis nesiryžo pradėti kalbėti, tik mindžikavo nuo kojos ant kojos. Neiškentęs pradėjo. Kastanauskas jo lyg ir klausėsi, bet su tuo savo draugu nenustojo pusbalsiu kalbėtis, juoktis. Galiausiai Kastanauską kažkas pakvietė išeiti. Išeidamas Kastanauskas metė per petį porą sakinių Švogreliui, esą viskas vakar jau nutarta, kalbos nieko nebepagelbės.

Likome trise Kastanausko kabinete. Negrįžta Kastanauskas ir neaišku, kada grįš. O kad ir grįš, nieko gero toks jo elgesys nežada. Juk aiškiai parodė, kad nenori nieko girdėti. Mačiau, kaip išsigando motina, sugniužo Švogrelis. Mūsų trijulė stovėjo ir laukė. Kažkas iš pavaldinių pasakė, kad Kastanauskas labai užsiėmęs, greit negrįš. Nebuvo prasmės daugiau stovėti. Jei Kastanauskas grįš, galima bus užėiti vėliau.

Man pasiūlius, kreipėmės į partorgą. Ten Švogrelis vėl pradėjo jau partorgo girdėtą kalbą. Tokia padėtis, du ligoniai, vienas vyriškis, nors dar jaunas, ūkyje.

– Jeigu man šitą vaiką paimsit, tai man baigtas gyvenimas, prapulsiu. Pasigailėkit! – maldavo motina.

Štai kaip gyvenime išeina. Ji tokių žodžių nebuvo pasakiusi niekad ir niekam. Ir nebūtų pasakiusi, jeigu ne baisi grėsmė, pakibusi ties šeima. Kaipgi, ar jai ką padeda šitas nečėselis. Jis tik našta, Dievo koronė. Ko nepripažino kalbėdama su giminėmis, kaimynais, pažįstamais, tą teko pasakyti bolševikui.

Po neilgo pokalbio partorgas liepė važiuoti namo. Susėdome trise į važį ir patraukėme namų link. Naujasodės kaime Švogrelis išlipo, parėjo namo. Ne tuščiomis, portfelyje parsinešė porą butelių samagono.

Pasirodo, mama atsikėlė vidury nakties, pasikinkė kumelę ir išvažiavo. Švogrelis gyveno Naujasodėje, partizanų Stepono Bulovo ir jo brolio namuose. Bulovų šeima buvo išvartyta ar išsislapsčiusi, o jų namuose apgyvendintas apylinkės sekretorius. Motinai naktį pradėjus belstis į duris, niekas neatidarė. Beldėsi visur, ir į duris, ir į langus, vaikščiojo aplink gryčią – nieko, kaip išmirę. Tik gal po poros valandų beldimo įsileido. Matyt, bijojo. Buvo girdėti, kad partizanai anksčiau jį buvo sumušę, atėmę popierius. Tai ir dabar, kol neįsitikino saugumu, neišleido.

Čia minimas Meržvinskas – Švogrelis yra tas pats partizanų žvalgas, pasiūstas pažiūrėti, ar viskas ramu Kalpokų namuose 1944 m. rudenį. Dabar jis tarnavo jau kitai pusei.

Netrukus po aprašytų įvykių sužinojau, kad ir mano nuotykių draugai suvainiškėnai

neišvyko į FGA. Kaip jiems pavyko išsisukti, girdėti neteko. Bet komjaunuolės naktį valsčiaus patalpose kalbėjo, kad skrebai išsiųsti ir kitur, minėjo Kvetkus. Jie su belaisviais turėjo grįžti rytą. Matyt, planai buvo įvykdyti, kitaip tuo metu nebūdavo.

NUOTYKINGA KASDIENYBĖ

1945 ar 1946 m. rudenį pavogė Stankevičiaus Jono aviną. Išvedė naktį iš tvarto. Dar nebuvo pašalę, tad Jonas rytojaus rytą bandė sekti pėdomis. Nusekė į Samanynės bałą, o ten jau pėdsakai dingo. Patylomis Jonas kaimynams prasarė: kaip šokta per griovelį, tai koja pastatyta ne visa pėda, o šonu. Taip kartais pėdą statydavo Algirdas Stuoka, nes buvo sirgęs poliomiellitu ir vieną koją sunkiai valdė. Senoji Stankevičienė neslėpė, kad įtaria Stuokiukus. Kas daugiau, jei ne jie? Bet garsiai nekalbėjo. Įrodymų nėra ir niekas jų neieškos. Milicija ne tuo užsiėmusi, reikia banditus gaudyti. O jei ir būtų ta vagystė nustatyta vienu ar kitu būdu, eiliniai kaimiečiai neturėjo vilčių, kad milicija tokiems tarybų valdžios gynėjams darytų nemalonumų. Ne tokie buvo laikai. Juk dar visai neseniai Algirdas Stuoka buvo skrebas.

Algirdo Stuokos tėvas Antanas Stuoka buvo bedievis, komunistas, bet kad būtų sugautas vagiant, to nebuvo. Nebuvo girdėti ir įtarimų jo adresu.

Tiesa, jo pamotė yra skundusis, kad Antanas ją apkraustė. Gal ir nugvelbė kokią smulkmeną. Visi mes nesame šventi, bet kad iš kaimynų ką būtų paėmęs – negirdėta. O apie jo vaikus jau vokiečių valdymo pabaigoje ėmė sklisti negeros kalbos.

Tas įvykis galėjo būti 1944 m. pavasarį, gal kovo mėnesį, o gal kitais metais, tiksliai neprisimenu. Iš Jasiūno kamaros per langą išvogė neseniai skerstos kiaulės mėsą. Kokie buvo įrodymai ar jų nebuvo, nežinau, bet Jasiūnai garsiai ėmė skelbti: Stuokiukų darbas. Kilo didžiulis triukšmas. Virbalai įniršę gynė savo gimines. Griškėnas pasakojo, kad Virbalienė, rankas į dangų iškėlus, kvietė liudininku patį Dievą:

– Viešpatie, jeigu esi aukštai, nusileisk žemai ir parodyk visą teisybę!

Esą šventi vaikeliai, nė degtuko be leidimo nepaims. Nubaus Dievas Jasiūnus už tokį šmeižtą.

Tų pačių vagystės iš Jasiūno kamaros metų rudenį buvo išdaužyti Virbalo gryčios langai. Vėlyvas rudens vakaras, tamsi naktis. Ramusis Stankevičius, ar tai eidamas pas uošvius Virbalus, ar iš jų grįždamas, išgirdo garsią keleto vyrų kalbą. Vengdamas netikėtumą, pasislėpė griovyje už krūmelio. Netrukus išgirdo daugomų stiklų skambesį. Po to nueinančių

vyrų žodžius: dabar tegul ieško, kas tą padarė, nieko nesužinos. Bet Ramusis esą atpažinęs balsus. Tai buvęs Jasiūnas, jo žentas, Kazės Jasiūnaitės vyras Bičiūnas ir dar kažkas. Ramusis netylėjo, visiems skelbė, ką girdėjęs. Tos kalbos pasiekė ir Jasiūną. Tas atėjo pas Ramusį aiškintis. Ką gi tu čia išsigalvojai? Aš tą vakarą ten ir ten buvau, gali paliudyti žmonės, o Ramusis buvo beveik tikras, kad girdėjęs jo, Jasiūno, balsą.

Skrebas Jonas Virbalas, progai pasitaikius, Jasiūnieneį pašokdino, bet rimtesnių padarinių ta istorija neturėjo, tęsinio nebuvo.

Turbūt vieną 1947 m. vasaros sekmadienio vakarą Vilkolių kaime buvo šokiai. Kitą dieną pasigirdo, kad Algirdas Stuoka iš tų šokių pavogęs vieno Papiškių kaimo jaunuolio Stakėno dviratį. Tas jaunuolis paryčiais prašvitus pagal dviračio padangų protektorius pėdsakus atsekęs iki Stuokos namų. Pranešęs milicijai. Atvažiavęs milicininkas griežčiau užrikęs ant jaunėlio Ramusio Stuokos, tas iš karto viską ir pasakęs. Dviratis išardytas, jo dalys paslėptos šiene, akmenų krūvoje ir šulinyje. Liudininkams matant padaryta krata ir viskas surasta.

Vienas liudininkų buvo Vladas Griškėnas. Po to juokdamasis pasakojo:

– Matai, kaip Virbalienė prašė, tai Viešpats ir nusileido. Kai ėmė liūsti teisybė iš šieno, iš akmenų, iš šulinio...

Griškėnas dalyvavo ir Stuokiukų teisme Rokiškyje. Po to pasakojo:

– Na, čia mes galvojom, kad tokia valdžia, tokie ir teismai, niekas ten teisybės nieiškos, bet ne. Penki metai. Algirdas dar sako, mano tėvą banditai nužudė, o teisėjęs atsakė: tai ką, jei tėvą banditai nužudė, tai tu vogti gali? Penki metai, ir viskas.

Taip ir atbuvo penkerius metus abu Stuokiukai Šilutėje, į Sibirą jų neišvežė. Vagys vis vien buvo iš tų geresnių nusikaltėlių, tai ne politiniai. Stuokiukams grįžus iš lagerio, po kurio laiko paaiškėjo, kad vyresnis Algirdas serga džiova. Jau buvo plačiai vartojamas streptomycinas, niekas nuo džiovos nebemirdavo, bet Algirdas, patraukęs dvejus trejus metus, mirė. Matyt, per vėlai ėmė gydytis. Buvo kalbų, kad tą ligą pasigavęs lageryje.

Prie nuotykingos kasdienybės galima priskirti ir dar vieną epizodą mūsų gyvenime.

1948 m. pavasarį mūsų tvarte buvo dvi pusamžės karvės ir telyčia. Kumelė buvo sena ir labai šluba. Matėsi, kad reikia pirkti arklį, to jau nebeišvengsi. Pinigų mūsų šeimos kasoje šiek tiek buvo, gal apie 400 rublių, daugiausia iš fotografavimo. Bet arkllys kainavo 1 500–1 800 rublių. Trūkstantus pinigų siūliau gauti pardavus karvę. Kaip ją parduotum, ar pienui, žmogui laikyti, ar valdžiai prievolei atiduoti, vis vien galima gauti ne mažiau kaip 1 100 rublių. Bet mūsų šeimos trijulė nutarė parduoti telyčią. Esą negalima gyventi be pieno, kai ta viena karvė užtrūks. Argumentas buvo nerimtas. Kaimynai Stankevičiai

dešimtis metų gyveno laikydami tik po vieną karvę. Kolūkių laikais ir mūsų šeima 16 metų laikė tik vieną karvę. O čia tik vienerius metus būtų trukęs tas vienos karvės periodas ir tik pora mėnesių be pieno. Be *nuosavos karvės* pieno. O šiaip jei jau labai reikėjo, pieno ir pas kaimynus galima buvo nusipirkti.

Tokie sprendimai man buvo peilis į nugarą. Neslėpiau pykčio. Dirbi, stengiesi, nori pakelti ūkį, o kai jau viskas padaryta, nori nuskinti darbo vaisių, tau pakiša koją. Lyg būtų priešai, o ne išlaikytiniai. Žinoma, tai netiko motinai, ji dirbo, bet buvo silpna ekonomistė. Žinojo, kad reikia dirbti dieną ir naktį, bet neišmanė, kaip tvarkytis, kad darbas duotų naudos.

Vieną pavasario dieną atėjusiai kaimynei Griškėnienei buvo rodomi gyvuliai. Ji nusistebėjo:

– Kokia graži telyčia!

– Išeis ji į prievolę, graži ar negraži! – užantspaudavo Osvaldas.

Kai dirbti, tai jo nėra, jis ligonis, o kai kvailystę sugalvoti, tai pirmutinis, pagalvojau pasipiktinęs. Bet mano tikslas dabar ne senų šeimos sąskaitų nagrinėjimas, o aprašymas to, kas įvyko vėliau.

Vieną vasaros rytą atsikėliau kiek vėliau negu paprastai. Tylu, tuščia, pusryčių mama neruošia. Kur ji? Pasiteiravus pasakė, kad išvarė telyčią į Pandėlį. Viena? Ne, į talką buvęs paprašytas Bakanas. Jie žinojo, kad aš prie to kenkėjiško darbo tikrai neprisidėsiu, todėl viską slėpė iki paskutinės dienos. O gal ir vengė galimo triukšmo. Tam nesirengiau. Aš tik tiek ir galėjau: neprisidėti, ne daugiau. Juk kas pirsks gyvulį iš 17 metų jaunuolio, jei tėvai ir vyriausias brolis prieš.

Apie būsimą telyčios pardavimą žinojo gal beveik visas kaimas, o kas nežinojo, galėjo matyti tą išvarymo rytą. Juk kelias Vilkolių link ėjo per visą kaimą. Daugiausia kaimynai ir nupirko mėsą prievolei iš Žagarienės. Surinko ji apie 700 rublių. Po telyčios pardavimo rytojaus diena praėjo ramiai. O naktį atėjo svečiai. Pasivadino partizanais ir pareikalavo pinigų. Žinojo ir kada, ir kiek Žagarienė gavo. Paėmė visus, sakė, siųs į Sibirą šeimoms.

Ar tai buvo tikri partizanai, ar tik jais apsimetę kokie nors skrebai? Motina sakė, kad prie galinio gryčios lango lauke sargyboje stovėjęs vyras buvęs lyg panašus į Daną Patūpą. Į tą pabėgusį iš FGA. Aš to įvykio nemačiau ir negirdėjau, nes miegojau daržinėje. Jei būčiau buvęs gryčioje, manau, būčiau galėjęs Patūpą atpažinti, jei jis ten buvo.

Tarkim, tai buvo partizanai. Iš kur jie sužinojo apie telyčios pardavimą? Draugiškai nusiteikę Žagariams kaimynai juk nebėgo į mišką ir neagitavo: yra pinigų, čiupkit iš šios varganos ligonių šeimos. O priešai, komunistai? Apie juos taip pat būtų nelogiška galvoti, kad jie palaikė ryšius su partizanais, jiems tarnavo ir informavo.

Bet buvo kaime vienas žmogus, kuris tiko viskam. Tai – Jonas Virbalas. Jis jau skrebu būdamas palaikė ryšį su nelegaliai gyvenusiu, gal ir partizanavusiu savo giminaičiu Kebelių kaimo Jasiūnu. Už tai galbūt ir iš skrebu buvo išmestas. Taigi Jonas Virbalas galėjo pakviesti tiek savo sėbrus skrebus, tiek ir miško žmones. Sąžinė jam to daryti nebūtų trukdžiusi, nes jos jis neturėjo. O mėsa iš Žagarienės pirkto ir Virbalai.

Na, o jei tai buvo partizanai, tai pagalvojau: jei jie tokiais metodais kovos už Lietuvą, tai laisvę dar negreit matysim.

Taigi kas kaltas, kad taip kvailai išėjo su ta telyčia? Aš nenumačiau ir negalėjau numatyti, kad pinigai bus nacionalizuoti, bet tas triukšmas, tie dideli gandai apie telyčios varymą prievolei, ta Bakano talka padarė savo. Žinojo apie tai tie, kuriems reikėjo žinoti, ir tie, kuriems nereikėjo. Jei būtų kas pirkęs karvę laikymui, pienui, gal to triukšmo būtų buvę mažiau. Paima žmogelis ir nusiveda karvę per miškelį Kalniečių link. Geras viršininkas savo susiriejusius pavaldinius baudžia taip, kad visi kentėtų. Nemokate susitarti, sužinokite nesantaikos kainą. Gal panašiai ir ponas Dievas Žagarius baudė? Aš po šio pinigų netekimo visiškai nebesijaudinau. Daug skaudesnis man buvo pirmasis smūgis. O vėliau pagal Žemaitę – kunigo naudą velniai gauda.

Arkliui pirkti motina pasiskolino 1 300 rublių iš savo brolio Petro. Sunki tai buvo našta. Slėgė ta skola kelerius metus, kol buvo išmokėta.

Partizanai tik vieną naktį anksčiau buvo pas mus apsilankę. Aš ir tą naktį miegojau daržinėje, nieko nemačiau nei girdėjau. Tik motina rytą papasakojo, kad buvo atėję dviese. Vienas – Naujasodės Steponas Bulovas, tas pats, kurio namuose Švogrelis gyveno. Jis buvo vedęs Jonavos Joaną Daunytę, tad buvo mums pažįstamas, beveik kaimynas. Antrasis buvo nepažįstamas. Prašė maisto. Motina davė, ko ir kiek, nežinau.

Buvo 1945 m. ruduo. Atėjo pas mus Ramusis Stankevičius ir ėmė verkti. Verkė tikromis ašaromis, neperdedu. Paėmę miškiniai jo kiaulę.

– Aš jau anksčiau žinojau, kad ruošiasi mano kiaulę atimti, bet ką gi aš darysiu. Parduosiu – atiduok pinigais. Papjausiu – atiduok mėsą, – dejavo Ramusis.

Tuomet žmonės buvo pasidalinę į dvi partijas. Vieni buvo komunistai, o kiti – liaudies priešai. Ramusis Stankevičius šia prasme buvo neaiškus. Kad būtų veiklus ar įsitikinęs komunistas, to nebuvo, bet jo žmonai, tyliai, niekur nesikišančiai moteriškei, Jonas Virbalas buvo brolis. O Stuoikienė – sesuo. Žodžiu, jų šeima buvo raudonos giminės.

Bet vyko karas, bolševikų klasių kova vadintas. O kare kaip kare – ne teismai sprendžia ir baudžia. Buvo tik mažiau ar daugiau nukentėję, įkalinti ar žuvę. Kaltumo ir nekaltumo klausimai buvo labai neaiškūs, tokie išliko ir dabar. Jau nekalbant apie tai, kad

vienos partijos žmonėms kalti buvo vieni, o kitos partijos nariams atrodė atvirkščiai.

Šiuo atveju galiu pasakyti, kad mes, Žagariai, užjautėme Ramusį ir represijas jam laikėme nepamatuotomis, bet padėti negalėjome, kaip ir sau vėliau, kai atėmė pinigus.

Prisiminkime mažą Ramusio prasitarimą, į kurį anuomet niekas iš Žagarių neatkreipė dėmesio. Būtent į frazę, kad „man pasakė“. Kas pasakė?

Kad NKVD tarp partizanų turėjo šnipų, kad enkavėdistai labai daug žinojo, dėl to abejonių nėra. Bet neįtikėtina situacija – pasikviečia Panemunio NKVD viršininkas Ramusį ir sako jam:

– Draugas Stankevičiaus, atsargiai, banditai tavo kiaulę ruošiasi paimti.

To betrūko, kad enkavėdistai kiaules imtų saugoti. Tokiu atveju paruošti pasalą būtų kitas, rimtesnis sprendimas. Antra vertus, jei Ramusis ir būtų gavęs žinių iš NKVD ar kitų valdžios įstaigų, būtų kaip ugnies bijojęs apie tai prasiatirti. Tokia draugystė anuo laiku jam galėjo kainuoti gyvybę. Logiška manyti, kad informaciją Ramusis gavo privačiai, per pažįstamus. Ir vėl kyla įtarimas, kad Ramusį galėjo informuoti tas pats Kebelių Jasiūnas per Joną Virbalą.

1945–1948 m. pas mus kambaros spintoje kabėjo trys Ramusio Stankevičiaus pirktinės medžiagos kostiumai, jo paties uždirbti ir pirkti Latvijoje. Ten jie buvo daug pigesni negu ikikarinėje Lietuvoje, o berno uždarbis daug didesnis. Karo ir pokario metais tai buvo neįkainojama vertybė, todėl Ramusis bijojo juos laikyti dėl tų pačių partizanų. Mūsų šeimos tuo metu skrebai dar nebuvo palikę ramybės, bet turto negrobė.

Turbūt 1950 m. vasaros naktį buvo paimta ir išnešta Jono Trainio – Saksono bandonija. Kas ją privatizavo ar nacionalizavo? Jono brolis Ladukas buvo skrebas. Vadinasi... kažkaip nekyla ranka rašyti, kad tą padarė partizanai. Partizanais įprasta vadinti kovotojus, o tokie veiksmai, kaip ir kai kurie anksčiau minėti, nelabai buvo panašūs į kovinius.

Ikikarinėje Lietuvoje leistame šaulių „Trimito“ žurnale skaičiau apsakymą „Gloria victis“ („Garbė nugalėtiems“) apie 1863 m. sukilimą. Ten buvo aprašyti panašūs sukilėlių likučių veiksmai.

CIRKAS

1943 m. rudenį atėjo pas mus kaimyno Dambrausko duktė Monika ir pranešė: atėjo pas Dambrauską cirkininkas, rodys fokusus. Ateikit.

Darbo diena. Bulviakasis. Bet ne kasdien lankosi cirkininkai. Atėjo, vadinasi, viską

metus reikia eiti žiūrėti, ką parodys. To cirkininko pavardė buvo Orlanas. Tai latviška pavardė, o latviai rašo Orlans, taria Uorlans. Bet lietuviai ir rašė, ir tarė Orlanas. Man žinomi Orlanai, ne vien tas cirkininkas, buvo lietuviai, turbūt latvių kilmės. Tas Jonavoje apsilankęs Orlanas buvo jau gal per 50 metų. Buvo kalbama, esą prasigėrė ir jau nebetinka nuolatiniam darbui cirke.

Susirinkome keturios ar penkios šeimos. Patys Dambrauskai, abi Stankevičių šeimos, Žagariai, dar kažkas iš Dovydėnų ir, rodos, Užkurėlienė.

O Orlanas ruošiasi. Tai jam reikia to, tai ano. Reikia miltų, suodžių, kiaušinio, balto popieriaus ir dar kažko. Galiausiai pareiškė, kad jam reikia prieš spektaklį išgerti. Dėl sveikatos, mat vakar kažkas jį Kalniečių kaime vaišinę. Būsime žiūrovai ėmė tartis. Kas turit? Niekas. Tai kaip bus? Nerodys fokusų neišgėręs, taip sakęs Dambrauskui. Senoji Stankevičienė, Branio motina, patylomis prisipažino turinti užpylusi ant gyvatės, vaistams. Gerai, sako Dambrauskas, atnešk, argi jis supras, pažins, praris bet ką. Stankevičienė atnešė. Dambrauskas įpylė į stiklinę. Paragavo Orlanas, pačepsėjo, „pasiklausė“ ir sako:

– Čia nuo gyvatės...

Mes visi žinojė nustebome ir išsigandome. Ypač Stankevičienė. Paraudo kaip vyšnia. Pakels triukšmą, ką jūs čia man duodate! Bet Orlanas, atlikęs „analizę“, vienu kartu susipyklė į gerklę visą turinį.

Na, jau rodys. Žiūrovus susodino pusrąčiu. Pats atsistoja prie atnešto stalo su kai kuriais reikiamais daiktais. Bet Orlanui reikia padėjėjo. Pasirinko Petrą Žagarį, mano vyresnį brolių. Žinote, jis truputį susiteps, bet nesupykite, toks darbas, sako Orlanas.

Ir dirba abu. Padėjėjui – daryk tą, aną, laikyk stiklinę, skrybėlę. Pilsto vandenį iš vieno indo į kitą, pavers jį pienu. Jau pavertė! Galit paragauti, jei netikit. Kaip čia padarius, ar kiekvienam duoti, ar... Užsimojo plačiu mostu ir švyst visą indą ant žmonių. Pylė pieną, o apipyklė sukarpytais baltais popierėliais. Kai jie ant žiūrovų krito, visi galvojo, kad ant jų pieną pila ir savotiškai išsigando, susigūžė.

Pilsto grūdus iš vieno indo į kitą, sako, tuoj sumalsim į miltus. Jau sumalė. Na, sako padėjėjui, mes, malūnininkai, reikia išsimiltinti, malūnininkai nebūna švarūs. Va čia miltai, imk, Petrai, tų miltų ir miltuok man veidą, o aš tau. Petras daro ką liepiamas. Petras Orlaną tepa miltais, o Orlanas Petrą suodžiais. Ne rūbus, žinoma, tik veidus, daugiausia nosis. Iš kur Orlanas ima suodžių, neaišku, rodos, abu ima iš to paties indo, tik Orlano nosis darosi balta, o Petro ir nosis, ir veidas jau kaip negro. Žiūrovai leipsta juokais, o Petras nesupranta, kad jį suodina, ir nesupranta, ko visi taip juokiasi.

Baigus artistams „miltuotis“, Orlanas sako padėjėjui: aš tave išmokysiu visko, darysi

ne blogiau nei aš. Bet reikia mokytis, vikrumą lavinti. Laikyk rankas ant stalo padėjęs, va šitaip, išskėtęs. Kai aš išmesiu daiktėlį, tu turi jį pagauti. Reikia taip pagauti, kol jis dar stalo nepasiekęs, bet tu rankų nepakelk, tik ant stalo laikydamas suglausk. Viena ranka Orlanas kokį pusmetrį virš stalo laiko skrybėlę, o kita ranka iš po tos skrybėlės išmeta degtukų dėžutę. Vieną kartą metė – Petras pavėlavo rankas suglausti. Kitą kartą – per anksti suglaudė, nepagavo, degtukų dėžutė užkrito ant suglaustų rankų. Trečią kartą – gerai, sugavo. Matai, sako Orlanas, išmokysiu, darai pažangą. Va šitaip, na, dar kartelį. Bet šį kartą išmetė ne degtukų dėžutę, o žalią kiaušinį. Tėškė Petras delnais, teka per pirštus. Žiūri Petras suglumęs, o žiūrovams juokas. Tam ir cirkas, bet iš kur Orlanas paėmė tą kiaušinį, kaip paslėpė jį po skrybėle, niekas nepamatė. Sugebėjo žmogus, specialistas.

Vaidinimas tęsėsi gal porą valandų. Numerių buvo visokių. Rodė, kaip surištas vagis (jis pats, Orlanas) išsilaisvina, kaip kačerga stovi aukštyn skersiniu šalia Orlando. Suko lėkštes, gaudė kamuoliukus, tokius kaip stalo teniso. Iš pradžių vieną, po to atsirado kitas, trečias, neaišku iš kur. O ketvirtą sugavo iš po sijono senajai Dumbrauskienei. Vargšė net paraudonavo, susigėdo. Šokdino iš po atlapo iškišęs lėlytę, kalbino ją, liepė daryti tą, aną. Žodžiu, vertėjo mesti darbus, tokius stebuklus žiūrovai matė pirmą kartą, o daugelis jau ir paskutinį.

Po spektaklio atsirado daugiau samagono, užkandžių. Gėrė Orlanas nedaug, o kalbėjo labai daug. Svieto perėjūnais tokius vadino. Iš tiesų jo daug matyta, ne vien eilinių žmonių, bet ir aukštesnės, caro laikų diduomenės, grafų, kunigaikščių, kuriuos vadino kniaziais. Gal ką ir pamelavo, bet melą taip pat įdomu girdėti, jei gražiai meluoja.

Tas Orlando apsilankymas buvo pirmasis Jonavoje, bet ne paskutinis. Vėliau, kažkur kaime apsistojęs, vėl rodė fokusus. Aišku, jie buvo tokie pat, kaip ir aprašyti. Kiek gi jų galėjo žinoti ir mokėti vienas žmogus. Tąkart padėjėju pasirinko Joną Trainį. Tai vėl iš po skrybėlės metė kiaušinį, Jonas gaudė, susiteršė rankas. Vėliau mūsų gryčioje pasakojo:

– Toks suėmė pyktis, užsimojau, jau tėkšiu aš jam į snukį tą pliurzą, bet kažkas sugriebė už rankos.

Dar kartą Orlanas atėjo pas Dambrauską jau rusams mus išlaisvinus, 1949 m. Vėl rodė fokusus, vėl tie patys numeriai, o žiūrovų buvo ir tų pačių, ir kitų, anksčiau nemačiusių. Padėjėju pasirinko Kazį Bakaną. Kai Orlanas buvo pas Dambrauską pirmą kartą, Bakano tikrai nebuvo. Ar jis buvo Orlando triukus matęs kur nors kitur, ar tik girdėjęs, nežinau. Šiaip ar taip, apie juos žinojo. Bet, jei reikia, sutiko Orlanui patarnauti.

Bakanas buvo gudrus, aštrialiežuvis. Jis ne tik tarnavo Orlanui, bet pritaikęs progą vis įgnybdavo, pajuokdavo, išduodavo jo paslaptis. Pvz., kai Orlanas pastatė kačergą,

Bakanas labai subtiliai, užuominomis, bet taip, kad visi suprato, išdavė Orlano paslaptį – kačerga siūlu sujungta su Orlano kelnų diržu. Tamsiame gryčios kampe to siūlo nesimatė.

Kai baigėsi Orlano ir Bakano pasirodymas, vėl ant stalo obuoliai, sausainiai, mėsos užkandžiai ir samagono buteliukas. Orlanas pasakoja savo tikrus ar išgalvotus nuotykius. Besikalbant fokusininkas siūlosi iš rankos išburti, išpranašauti ateitį. Burdamas vedžioja delno linijomis pieštuku ir aiškina – čia tokia linija, čia toks taškas, čia tą, čia aną reiškia. Buria vienam, kitam, o Bakanas vis replikuoja, juokiasi, tyčiojasi. Na, ką gi, duok ranką ir tamsta, padėjėjau, pažiūrėsim kas tavęs laukia, sako Orlanas. Bakanas juokdamasis paduoda. Orlanas vedžioja cheminiu pieštuku per delno linijas, stabletį, paseilėja pieštuką ir uždeda tašką. Taip pažymi vieną, kitą, trečią. Žodžiu, kiek jų reikėjo, tiek ir sudėliojo tų taškų. Ir ne be reikalo, vis aiškino, ką vienas ar kitas reiškia. Na, o dabar pažiūrėsime, kokią ateitį rodo jie visi kartu, sako Orlanas. Jungia tuos taškus linijomis, vis paseilėdamas cheminį pieštuką. Jungė, jungė, sujungė. Ir kas išėjo? Grabas! Bakanas nebesijuokia, surimtėjo ir tyli. O Orlanas skelia be pasigailėjimo: tu iš čia, iš šio kaimo, išnyk, išsikraustyk iš namų. Jei pasiliksi, matai, kas tavęs laukia. Bėk, pavojus tau ant galvos kabo.

Tąkart į tai niekas rimtai nežiūrėjo, Orlanas keršija Bakanui už jo pajuokas ir patyčias. Abu geri, vienas ne pėsčias, kitas irgi ne iš kelmo spirtas. Bet Bakanas jau nebesijuokė, po kurio laiko kažkokius reikalus prisiminė ir atsisveikino.

Turbūt po kokio mėnesio, tai buvo rugiapjūtės metas, pasigirdo, kad banditai Bakaną kibina, gąsdina. Partizanais juos vadinti tada jau buvo pavojinga, galėjai išsiduoti liaudies priešas esąs. Tuo metu jie beveik nebesireikšdavo. Neaišku iš kur jie atsirado ir ko jie nori iš to Bakano, juk niekur jis nesikišo. Sklido gandas, kad žada bėgti iš Jonavos. O nuo banditų tai kur daugiau bėgs, jei ne į Panemunį. Ten tokius visus priimdavo. 1949 m. rudenį, po derliaus nuėmimo, Bakanas ten ir apsigyveno. Gavo tarnybėlę, dirbo mokykloje sargu. Vėliau pasistatė namelį. Kai tų pačių metų vėlų rudenį jonaviečiai susirinko pas Virbalą rašytis į kolūką, Bakano Jonavoje jau nebebuvo. Panemunio valdininkai vėliau sakė, kad tas banditų užsipuolimas ant Bakano buvo tik jo paties pasakos. Niekas jo nepuolė, nieko nebuvo, nenorėjo stoti į kolūką, tad ir prasimanė. Bet, kaip sakė Orlanas, taip ir įvyko: liepė bėgti iš Jonavos, tai Bakanas taip ir padarė. O kad tąkart Bakanas išsigando nupiešto ant delno grabo, sumišo, visi juokai jam išgaravo, tą matė visi. Taip iš juokų išėjo rimti dalykai. Ar tam turėjo kiek įtakos Orlanas su savo būrimu? Kas gali žinoti.

Aprašytas Orlano apsilankymas Jonavoje buvo paskutinis. Kur jis dingo po to, niekas nežino.

LAI DOTUVĖS IR GIEDORIAI

Žmonės mirė visais laikais. Kaip ir gimė. Bet ankstesnių, mano vaikystės metų laidotuvių aprašyti negaliu, nes arba nedalyvavau, arba nebeprisimenu. Tik nuo kažkurių vaikystės metų, kai tėtė jau sirgo (nuo 1934 m.), gulėjo patale, mama parėjusi pasakodavo: giedojau su Baubliu. Nors laidotuvėse giedodavo kas mokėdavo ir norėdavo, bet būdavo bent du vedėjai – vyras ir moteris. Viena jų dažnai būdavo mano mama. O tas Baublys buvo garsus giesmininkas, žinomas visoje parapijoje. Jei neklystu, gyveno Miliūnuose.

Anksčiausiai mano prisimenamos mirtys Jonavos kaime buvo Laduko Stankevičiaus, Branio vyresniojo brolio, – 1935 m., Konstancijos Stankevičienės motinos Matukienės – 1936 m., Vlado Griškėno vaikų Vytuko ir Joniuko, Vlado tėvo Jurgio Griškėno, Jono Vaškevičiaus – Vosyliuko, senosios Vyduolienės – 1937 m. Kažkada mano mažai prisimenama mirė senoji Stukienė, Antano pamotė. Šiose išvardytose laidotuvėse arba nedalyvavau, arba neprisimenu dalyvavęs, išskyrus vieno Griškėno vaikų ir kartu Vyduolienės laidotuves. Į Kalniečių kapus kartu su suaugusiaisiais ėjau ir aš. Šalia ėjo mano vyriausias brolis Osvaldas ir jo draugas Jonas Liolys. Jie kartais paimdavo mane atn rankų panešti. Visai nesijaučiau pavargęs. Mano savigarba dėl to nešimo kentėjo, bet nesiryžau protestuoti. Atgal parvežė vežimu, kuriuo vežė velionę Vyduolienę. Jonas Vaškevičius (Pakrioklio) mirė 1938 m. Tose laidotuvėse buvau, bet atsimenu nedaug. 1939 m. mirė pas Bakaną gyvenusi senoji Šaprauskienė. Matukas mirė apie 1940 m., senoji Vaškevičienė (Pakrioklio) gal 1940–1942 m., Viktoras Daunys – 1941 m., Vyduolienė, Juozo žmona, – apie 1942 m. Jau po karo mirė Antanas Trainys (iki 1950 m.), Viktoras Žagarys (1950 m.), du Alfonso Janevičiaus maži vaikai ir Jakulio vaikas. Anksčiau rašiau apie Liolių žūtį. 1944 m. rudenį nuo difterito mirė Užkurėlio Joniukas, Griškėno Sigita, Onos Vaškevičienės (Pasamaninio) sūnus Vytautas Vaškevičius, mano bendraamžis. Tų vaikų laidotuvėse nedalyvavau, nes tuo metu ganiau dėdės Prano gyvulius Onušio parapijoje. Gerai menu vokiečių metais mirusios Pakrioklio Vaškevičienės (Jono, Povilo ir Juozo motinos), senosios Daunienės (Viktoro ir jo seserų motinos) bei senosios Vaškevičienės (Pasamaninio), mirusių vokiečių ar pokario metais, laidotuves.

Vokiečių ir pokario metais Spaičys jau buvo atsiribojęs nuo tarybų valdžios. Kaip jau minėjau, anksčiau Spaičio giedojimas ne visiems ir ne visada buvo priimtinas. Bet minių laidotuvių metu Spaičys jau buvo atkandęs dantis į tarybinę duoną, kartu santūriau atsiliepdavo ir apie kunigus bei tikybą. Kadangi dar buvo artimas minėtų velionių: Pasamaninio Vaškevičienės ir Daunienės bei jų šeimų kaimynas, savaimė taip išėjo, kad tas

dvejas laidotuves atgiedojo Spaičys ir Žagarienė. Ne jie vieni, be abejo. Daugiau ar mažiau leido garsus dauguma laidotuvinių, bet tik kaip padėjėjai.

Aš tuo metu būdamas paauglys (10–15 m.) mamos klausiau, kodėl Spaičys gieda, juk jis bedievis. Mama į tai atsakė:

– Jis tyčia gieda. Na tik taip, tyčia.

Tas „tyčia“ mūsų kaimiečių kalbos maniera ir galbūt liaudišku sąvokų supratimu reiškė, kad Spaičys mintyse juokiasi iš tų giesmių, gieda pasityčiodamas.

Paprastai po jonaviečio mirties būdavo pasiūnčiama pora vaikų per visą kaimą su žinia, kad mirė toks žmogus. Kvietimo į laidotuves nebūdavo. Žmonės rinkdavosi atsisveikinti su kaimynu patys, jausdami pareigą. Kai velionis būdavo paruošiamas, pašarvojamas, galėjo ateiti atsisveikinti bet kas įvairiu laiku. Bet giesmių pirmas vakaras paprastai įvykdavo rytojaus dieną po mirties. Antrąją laidotuvių dieną buvo įprasta susirinkti anksčiau, apie pietus. Buvo giedamos šventos laidotuvių giesmės ir dažnai rožinio bent viena dalis. Į giesmes nuolat buvo įterpiamas „Amžinąjį atilsį duok mirusiam, Viešpatie“ ir prašymai krikšto ir bernavonės (sutvirtinimo) vardų patronams, pvz.:

– Šventa Elžbieta ir šventa Emilija, patronkos mirusios, melskitės šiandiena (arba šią naktį) už jos dūšią!

Iš giedotų giesmių prisimenu kai kuriuos fragmentus ir melodijas. Įstrigo, žinoma, tokios įdomesnės, nekasdieniškos. Viena ryškiausių, dažniau giedama ir tokia smagi, panašesnė į dainą. Spaičys su vienu kitu vyru:

Jėzau daržely alpstantis,

Kraujo prakaitą liejantis...

Žagarienė su moterimis tęsia:

...Dūšios čysčiuj apmirdamos,

Lauk pagalbos žiūrėdamos...

Visi:

O, o, o, o, o, Jėzau!

Tuos reikšminius žodžius ne visi žinojo, ne visi kantičkas turėjo, tad daugiausia traukdavo pagrindiniai giedoriai: Spaičys ir Žagarienė. O priegiesmį – o, o – visi žinojo, visi mokėjo, ir tai skambėdavo visiškai smagiai.

Paprastai giedotojus šeimnininkai vaišindavo. Valandą kitą pagieda, reikia atsipūsti, gerkles praplauti. Būdavo alaus. Kažkaip kartą Žagarienė pastebėjo, kad labai jau gerai, net įtartina skamba tas o-o, ypač iš vyrų burnų. Vėliau išsiaiškino, kad per pertrauką vyrai buvo suėję į patalpą, kur buvo alaus, ir pasivaišino. Na, ir suskambo o-o.

Vieni menamų giesmės fragmentų:

Matai ant upės krašto jaunikaitį,

Meškerę meta, ištraukia žuvaite.

Tai po velnias dūšių žmogaus meškerioja,

Kūną į griekus visokius vedžioja,

Visokius vedžioja.

Žiūriu per langą, vanags gaidį peša,

Nagais suspaudęs kaip savo neša.

Tai po griekė kurį sugaus kožną vieną,

Plėšys jų širdis ir koros kiekvieną.

Ir koros kiekvieną.

Dažnai giesmėse buvo minimi žiaurūs žydai, Jėzų kankinę, dar dažniau minima pekla, velniai ir griešnykų kančios. Giedojo, kaip reiks pekloje gerti smalą su siera, o iš akių eis ugnis. Kad geriau suprastų griešnykai, kokios bus peklos kančios, giesmė patardavo:

Pridėk prie ugnies pirštą, suprasi,

Koksai sopolys karštybės.

Vienoje giesmėje būdavo išskaičiuojama, kam bus bėda po mirties:

Oi, bėda, bėda,

Rūkančiam pypkoriui,

Kaip bundinykui,

Taip ir gaspadoriui.

Toliau buvo skaičiuojama, kam dar bus bėda:

Bėda melagiui....

Bėda paleistuviui...

Dėl tų kitų tai viskas aišku. Taip jiems ir reikia. Tik dėl „rūkančių pypkorių“ man kildavo abejonių. Kai kunigas M. Vembrė pasiūlydavo tėtei papirosą, jis, nors ir nerūkančias, nedrįsdavo atsisakyti, kol kunigas matydavo, papsėdavo. O jau kunigas P. Jankevičius smalydavo kaip garvežys. Ar jie nežinojo, kas jų laukia?

Dėl tarmiško žodžio „bundinykas“: mano menamais laikais tuo žodžiu vadindavo samdinį berną. Tėtė pasakodavo, kad anksčiau juo vadindavo nevedusį šeimininko (gaspadoriaus) brolių, kuris už darbą ūkyje gaudavo atlyginimą natūra – *bundą* (bandą?).

Žagarienė buvo tikinti. O tikėti reikia viskuo, ką Bažnyčia sako. Begiedodama gana gerai išsiaiškino, kas bus pekloje. Todėl kartais, nevilties valandą, kai išsakydavo visus žemiškus vargus, jai išsprūsdavo:

– Na, jei dar ir pekloj reiks kentėti...

Sakinio nebaigdavo. Suprasti reikėdavo taip, kad jei dar ir pekloj degti, tai už ką toks prakeiktas gyvenimas.

Nereikės, mama, nereikės. Tu ne pekloj. Nebėra jos. Panaikino popiežius Jonas Paulius II. O dar anksčiau už popiežių aš, niekinga žemės dulkė, sugalvojau – nėra peklos ir negali būti. Deginimas po mirties neturi prasmės ir tikslo. Jei žudė, kankino Stalinas ir Hitleris, tai jie tą darė iš reikalo, ne pasimėgaudami. Bent jau galvojo, kad iš reikalo. Koks reikalas kankinti dūšias? Ta tema turėčiau daug ką pasakyti, bet ne tam ši knyga skirta.

Rožinis buvo giedamas pagal įprastą ceremoniją, kurios tiksliai atkurti negalėčiau. Iš pradžių įvadas, paskui įvardijama „tajamnyčia“ (paslaptis), po to – „Tėve mūsų“, 10 „Sveika, Marija“. Atrodo, prie kiekvienos paslapties buvo giedami kreipiniai:

I dalį giedant – „Jėzau, sūnau Dovydo, pasigailėk dūšių!“

II dalį – „Jėzau, sūnau Dievo gyvojo, pasigailėk dūšių!“

III dalį – „Jėzau, nazaranskasis karaliau žydų, pasigailėk dūšių!“

Pastarąjį kreipinį giedant, Žagarienei pasitaikydavo šyptelti. Nei šis, nei tas. Į žydų kariatų tegu žydai kreipiasi, kuo čia dėti mes, katalikai?

Ta tema dar Smetonos laikais labai šventame žurnale „Žvaigždė“ buvo klausama: kodėl žydų, ne mūsų? Atsakymas: galima giedoti ir „mūsų“, bet geriau „žydų“, nes taip buvo parašyta ant Kristaus kryžiaus.

Prie kiekvienos paslapties (pradžioje ar pabaigoje) buvo giedamas ir tam tikras skaičiavimas, kiek kartų garbinama, atrodo – nesu tikras, Marija. Su pirmąja paslaptimi: „Dešimtį tūkstančių kartų tegu Tave pasveikina!“ Ketvirtąją paslaptį giedant – „Keturiasdešimt tūkstančių kartų“ ir t. t., iki trečios dalies paskutinę paslaptį giedant buvo sakoma „šimtą penkiasdešimtį tūkstančių kartų“.

Giesmių kalba buvo senoviška, pilna svetimybių, dažnai giedorių žodžiuose atsispindėdavo vietinė tarmė. Senoviškai buvo giedamas ir minimas skaičiavimas. Išauklėta partinėse mokyklose dabartinė mūsų šviesuomenė sakytų kitaip. Pvz., šiuo metu galingiausias Lietuvos žmogus Gediminas Kirkilas kalba: „Du tūkstantis šešaisiais metais.“ Taigi šia naujakalbe reikėtų skaičiuoti ne „dešimtį tūkstančių kartų“, ne „keturiasdešimt tūkstančių“, o „dešimt tūkstantis“, „keturiasdešimt tūkstantis“ ir t. t. Bet aš užrašiau senoviškai, kaip tuo metu giedojo, kaip pats girdėjau.

Bedievis Spaičys buvo tikrai neblogesnis ceremonijų žinovas ir giesmių vedėjas už katalikę Žagarienę. Vos ne kunigu išrodė. Bet geru katalikų kunigu nebūtų buvęs, nes turėjo silpnybę – moteris. Bet laidotuvėse buvo nepamainomas! Gražiai apsirengęs pagal tų

laikų madą – auliniais chromo batais, galifė kelnėmis, nusiskutęs, gražiai susišukavęs, su keleta auksinių dantų, pasikvėpinęs (!), atrodė kaip tikras inteligentas. Toks jis ir buvo. Jo kultūringumą rodė jau vien didžiulė tolerancija kitaip galvojantiems. Kitokiu atveju nebūtų giedojęs šventų giesmių.

Vaikščioja Spaičys per laidotuvių giesmių pertrauką pas Oną Vaškevičienę ir kalba:

– Gerai ir padarė ta senutė, kad numirė. Vis gyvenimo permaina, pasižmonėjimas, o tai nusibosta vienam.

Paprastai po dviejų dienų giesmių trečiąją įvykdavo laidotuvės. Kartais velionį veždavo į bažnyčią, bet iš Jonavos paprastai ne. Bažnyčioje rytą atgiedodavo egzekvijas, laikydavo mišias. Apie pietus palaidoję mirusį, laidotuvininkai, susirinkę velionio namuose, būtinai giedodavo visas tris rožinio dalis.

Per laidotuves neišvengiamai būdavo vaišinama. Kaip kas galėjo, kaip sugebėjo. Padėdavo užkandžių, dažniausiai ir alaus. Po to ilgaliežuvėms būdavo kalbų: kas atėjo su vaikais, kaip tie vaikai čiupo skanėstus. Tekdavo laukti ilgiau ar trumpiau, anot Spaičio, kas gerai padarys. Atėjo eilė ir pačiam giedoriui Spaičiui. Tai įvyko 1950 m.

Pasigirdo kalbų, kad Spaičys jau sunkiai serga, bet lankyti esą geriau nesistengti. Sūnus Vladas labai saugo, kad kas nors neprikalbintų tėvo susitaikyti su Dievu. Kai taip, tai tolimesni ir nelindo. Gal artimesnės moterys ir aplankė.

Pirmą ir paskutinį kartą gyvenime kasiau duobę mirusiajam ir tai buvo Spaičys. Kasėme keturiose: Danas Čižiūnas (Daržapievės), Juozas Janevičius jaunesnysis, Pranas Dambrauskas ir aš. Kasimui vadovavo Danas Čižiūnas. Mat reikėjo iškasti gražią duobę, su neišgriuvusiais kraštais. Kalniečių kapinių žemė gal kelis kartus visur perkasta, palaida, kartais kiek kasama tiek griūva pakraščiuose. Pasidaro kaip kūdra didelė duobė. Vladas Spaičys atvežė lentų paramstyti, kad šlaitai negriūtų. O tų lentų panaudoti tokie kasėjai kaip mes su Pranu Dambrausku dar nemokėjome. Dano vadovaujami paramstėme duobę, dar beržų šakelėm iškaišėme, į tokią duobę tik gulk ir norėk.

Atvežė mirusįjį. Tylomis įleidome į duobę, tylomis ir užkasėme. Nei maldų, nei giesmių, nei kalbų nebuvo. Kai suformuojamas kapo kauburėlis, paprastai kastuvo kotu jo viršuje įspaudžiamas kryžiaus ženklas. Juozas Janevičius suabejojo:

– Tai kažin ar spausti kryžių?

Griškėnas atsiliepė:

– Taigi ne žydas, žmogus buvo.

Na, kad jau žmogus, tai Juozas ir įspaudė kryžių.

Dėl tos tylos kapinėse, tai ji nebuvo atsitiktinė. Žagarienė buvo nuėjusi pas kunigą

Povilą Jankevičių klausti, kaip elgtis bedievio laidotuvėse. Tas klausias: ar jis tik šiaip su Bažnyčia nebendravo, ar kovojo su ja? Žagarienė sako, kaip aš sakysiu kitaip, meluoti – nuodėmė, sakanti – kovojo. Na, jei kovojo, tai negiedokit, nesimelskit.

Užkasę karstą susirinkome Spaičio gryčioje. Vladas džiaugiasi: kaimynėliai, kaip gerai, kad atėjote. Štai ir Žagariai visi, ir mama, ir Osvaldas. Buvo gal iš visų sodybų. Vladas gal prisibijoję, kad uoliausi katalikai neateis, todėl labai džiaugėsi, jog kaimynai susirinko. Vaišėmis nukrauti stalai. Atnešė pilną kašę degtinės butelių.

– Labai ačiū, kad susirinkote, kad pagerbiate mano tėtę. Aš viską padariau, kad jūs gerai jaustumėtės, o jūs elkitės, kaip jums geriau. Galit giedoti (girdėjau, kunigas neleido), bet čia jau jūsų reikalas. Galit šiaip pasikalbėti, pasivaišinti. Aš nieko nedraudžiu, viskam pritarsiu.

Na, kai buteliai ant stalo, kalbų atsirado. Įsismagino Osvaldas Žagarys. Kai jau sutemo, degtinė padarė savo: pasigirdo daina.

Prie tokio savotiško į aną pasaulį velionio Spaičio palydėjimo, manau, prisidėjo ir mano mama, nes ėjo pas kunigą klausti, kaip elgtis. Kad Spaičys su religija kovojo (tas tiesa), pasakė, o kad per laidotuves giedodavo – nepasakė. Jei tą būtų pasakiusi, nėra abejonių, Jankevičius būtų pasakęs: pagiedokite ir jam. Tai buvo labai tolimas nuo davatkystės kunigas. Žinoma, Žagarienė nesuprato, kaip kalbėti. Ko paklausė kunigas, tą atsakė. Advokatė buvo prasta. Gal vis dėlto giesmės per laidotuves tinka geriau negu dainos... Deja, velioniui, kitiems giedojusiam, nebuvo tuo pačiu atsilyginta.

Maždaug žinau, kurioje kapinių vietoje palaidotas Spaičys, bet paminklo jam nepastatė, kapas sunyko. Toje vietoje palaidoti jau kiti.

ŠNIPAI IR JANEVIČIŲ BYLA

Žinias apie liaudies priešus tarybų valdžiai teikė dvejopi agentai: atvirieji ir slaptieji. Pirmuosius vadinti šnipais būtų netikslu. Liaudies priešas žinojo: ką tokiam pasakysi, viskas gali būti perduota ten, kur reikia. Paprastai besikalbantis su tokiu viešai žinomu patriotu arba vengė politinės krypties pokalbio, arba apie tarybų valdžią kalbėdavo palankiai. Tokie žmonės, kurių reikėjo saugotis Jonavos kaime, buvo Vyduolis, Virbalų ir Stuokų šeimos.

Tikruosius, slaptuosius agentus kai kas gal ir įtarinėjo, o kai kas gal ir ne. Kai kurie sukėlė įtarimą gana anksti, tuoj po išlaisvinimo, o kiti gana ilgai slėpė savo veiklą. Galimas dalykas, kad buvo ir tokių, kurie išliko be įtarimų.

Prieš rašant apie galimą žmogaus, gyvo ar mirusio, išdavystę, reikia devynis kartus

pasverti. Įrodymų neturiu. Būtų labai negražu apšmeižti nekaltą. Ir vis dėlto šnipų buvo, buvo ir jų veiklos įrodymų.

Apie vieną tokį, Branį Stankevičių, jau rašiau. Jo nuotykių neaprašyti negalėjau, nes tai buvo kaimo mastu istoriniai įvykiai. Tų įvykių prasmė galėjo paaiškėti tik priėmus prielaidą, kad Branis buvo užverbuotas. Todėl neslėpiau jo bendravimo su saugumo organizacija. O apsirikti nebijojau, nes žinau ir jo turėtą slapyvardį.

Dėl kitų trijų, apie kuriuos ketinu rašyti, visiškai nesu tikras. Galbūt čia galima pritaikyti ir posakį, kad apie mirusius – gerai arba nieko. Todėl jų vardų, pavardžių neminėsiu, tik pakrikštysiu juos savo paties sugalvotais slapyvardžiais. Smulkiau apie šnipų veiklą Jonavoje nežinau ir negaliu žinoti. Dabartinės tarybų valdžios archyvai uždaryti. Žinoma tik keletas nuotrupų. Vienas įtariamų šnipinėjimu buvo tikintis žmogus, nė iš tolo nepašaus į galimą valdžios talkininką. Jį pavadinsiu Kataliku. Šis tas apie jį.

Mano tėvas daug metų sirgo, gulėjo patale. Kiekvienais metais jam, kaip liepia Bažnyčia, reikėjo atlikti išpažintį, buvo atvežamas kunigas. Netrukus po karo, gal 1945 m., o gal 1946 m., kunigą tėvui atvežė Katalikas. Po atliktų religinių procedūrų Suvainišio kunigas Povilas Jankevičius kurį laiką pasiliko mūtų gryčioje parūkyti ir pasikalbėti. Kunigystė šiam kunigui buvo antraeilis dalykas. Visas jo dėmesys kryo į mokslo, technikos, politikos klausimus. Domėjosi fotografija, vėliau pats fotografuodavo, ryškindavo, spausdindavo nuotraukas. Tais laikais tai buvo labai retas užsiėmimas, tuo vertėsi tik profesionalai. Domėjosi mėgėjiška elektros gamyba – vėjo dinamomis, per radiją klausėsi žinių iš užsienio.

Taip ir ši kartą kunigo dėmesys tuoj nukrypo į savadarbį brolio Osvaldo vienos lempos klausomą per ausines radijo aparatėlį. Pripuolė, ėmė apžiūrinėti, sukinėti. Klausė, ar girdi iš toliau, suprask, iš Vakarų. Nelaukdamas Osvaldo atsakymo susizgribo, nukreipė kalbą nepavojinga linkme:

– Na, aišku, ką čia su tokiu girdėsi.

Kiti kaimynai jau buvo išsivaikščioję, sėdėjo ir kunigo kalbą girdėjo tik vežėjas Katalikas. Visi Žagariai, taip pat ir aš, supratome, kad kunigas gudrauja, vengia atvirai kalbėti. Matyt, suprato ir Katalikas, juk ne kvailėsnis už kitus. Gal todėl pasijutęs nejaukiau pakilo ir išėjo į lauką „arklio pažiūrėti“.

Kai Katalikas išėjo, tėtė klausia kunigo:

– Ar jūs nepasitikite tuo žmogumi?

– Jis gali būti užverbuotas, – atsakė kunigas.

Užverbuotas! Kaime šis žodis buvo negirdėtas. Tuo metu man buvo visai nesuprantamas. Gal nelabai buvo aiškus ir kitiems Žagariams. Tik po ilgesnio mano domėjimosi ir

klausinėjimo daugiau ar mažiau supratau šio žodžio reikšmę. Bet mano protui buvo per sunku sutapatinti dvi priešingybes. Ar gali būti, kad vienu metu žmogus yra katalikas, niekad nerodęs simpatijų bolševikams, ir tuo pačiu metu jiems tarnauja? Aš, o gal ir kiti mūsų šeimos nariai tuo tiesiog nepatikėjo. Na, kiekvienam pasitaiko nusikalbėti, gal ir kunigui kažkas ne taip pasirodė.

Tik vėliau, Jonavoje atsitikus keistiems ir tragiškiems dalykams, mintys grįžo prie kunigo posakio. Ir nebeatrodė toks nelogiškas, leptelėtas nei iš šio, nei iš to. Galimas dalykas, kunigas pasakė maksimumą to, ką galėjo pasakyti. O gal ir pažeidė Bažnyčios kanonus. Nes Katalikas iš tiesų buvo tikintis ir ėjo pas kunigą išpažinties, todėl kunigas P. Jankevičius ne spėliojo, kad „gali būti užverbuotas“, o tiesiog žinojo, jog užverbuotas. Tik negalėjo to visiškai aiškiai pasakyti. Išpažinties paslaptis, todėl diplomatiškai apsiribojo tuo, ką pasakė.

Antras visuotinai pripažintų Jonavos šnipų buvo žmogus, kurį vadinsiu Šveiku. Buvo plepys, kartais protingai kalbėdavo, o kartais, turėdamas lakią vaizduotę, ir pafantazuodavo.

Apie 1947 m. jis jau buvo įtariamasis kaip šnipas. Iš pradžių gaudavo šaukimus į Panemunio miliciją, vėliau atkreipė dėmesį jo dažnas lankymasis Panemunyje be aiškaus reikalo. Įrodyti, aišku, niekas nieko negalėjo, kaip ir to, kad jis nėra šnipas. Paprasčiausiai buvo tokiu laikomas.

Vėliau, gal apie 1960 m., girdėtas toks epizodas. Girtas Šveikas viešai ėmė didžiuotis:

– Ar jūs žinote, kas aš esu?! Jūs, ubagai, ar žinote su kuo turite reikalą?!

Žagarienė, apie tai pasakodama, išreiškė savo požiūrį: reikėjo pasakyti jam į akis – na, kas gi jau tu esi, esi šnipas, ir tiek.

Tada pagalvojau, kad kvailas Šveikas be reikalo išsidavė. O dabar galvoju: o ką aš, save laikantis protingu, jo vietoje geresnio būčiau sugalvojęs? Nagi tą patį, ką padarė Šveikas. Tegu žino žmonės, kad man girdint negalima keikti tarybų valdžios. O prieš šeiminius pasiteisinti nesunku: girtas buvau, na ir prišnekėjau, ko nereikėjo. Skaičiau atvejų, kai vaizduodami kvailus kai kurie atsikratė NKVD ar KGB. Su durniais jie nenorėjo draugauti.

Iš tokių, kurie galėjo būti užverbuoti, buvo toks Lapinas. Tai tikrai buvo protingas ir gudrus žmogus. Nebuvo tikras komunistas, nepavadinsi jo ir liaudies priešu. Nebuvo pasidavęs iliuzijoms, kad bus karas, netikėjo, jog bet koku būdu keisis valdžia. Tuo metu kai kas jį dėl to laikė komunistu. Atvirai su juo liaudies priešai kalbėti vengė, bet faktų, kad ką nors apskundė, išdavė, nebuvo girdėti. Apie galimą jo bendradarbiavimą su NKVD ir kartu moralę bei elgesį liudija toks epizodas. Pas Spaičį vyrai gurkšnojo alų. Begerdami ėmė burnoti prieš tarybų valdžią. Kitokių nuomonių nebuvo, niekas tos valdžios negynė. Tik vienas Lapinas staiga pakilo nuo stalo ir pareiškė einąs namo. Tarp kaimiečių toks elgesys

buvo neįprastas, nesuprantamas. Kartu visi pradeda, kartu ir užbaigia. Tuo labiau kad tam nebuvo jokių suprantamų, aiškių priežasčių. Kiti gėrimo dalyviai puolė sulaikyti Lapiną. Na, ko tu, gal kas nepatiko, mes nieko blogo negalvojom, jei kuo įžeidėm, labai atsiprašom. Na, kas tave veja, pabūk valandėlę, eisim ir mes. Nieko neaiškindamas, nesileisdamas į jokias kalbas Lapinas griebė kepurę, užsidėjo ant galvos ir pro duris. Kodėl išėjo Lapinas, vyrai nesuprato. Kažkokia nesąmonė, ko tas Lapinas užpyko be jokios priežasties.

Tarybų valdžios metais buvo toks įtariamų bendradarbiavimu su NKVD (KGB) patikrinimo būdas. Žmonių sueiga, būrelis pradeda antitarybines kalbas. Jei atsiranda vienas, kuris, prasidėjus tokioms kalboms, pasitraukia – tas užverbuotas. Jis nenori nei girdėti, nei pranešinėti. Tokio egzamino neišlaikė Lapinas pas Spaičį, nors specialiai jo niekas netikrino. Tačiau jei buvo užverbuotas, jis išlaikė kitą – moralumo egzaminą.

Toks tikrinimas ir užverbuoto pabėgimas nuo pareigos rodo ir dar vieną esminę užverbuotųjų charakteristiką. Vargu ar kas nors iš jų šį darbą dirbo savo noru, iš idėjos. Nebent koks išsigimėlis. Daugiausia tai buvo nelaimingi žmonės, pakabinti ant NKVD meškerės.

Pademonstruoti moralumo nepavyko kitiems dviem ar vienam jų, jau minėtų, būtent Katalikui ir Šveikui.

1950 m. Velykos. Pas Kataliką švenčia kaimynai ir giminės. Kas ten dalyvavo ir kas ne, tiksliai nežinau. Viena aišku, kad dalyvavo Juozas Janevičius jaunesnysis ir Šveikas. Savime aišku, ir šeimnininkas Katalikas. Girtas Juozas Janevičius pasigyrė, kad namuose turi paslėpęs medžioklinį šautuvą. Bet paslėptas taip, kad niekas neras.

Tų pačių metų turbūt gegužės mėnesį pasigirdo žinia, kad Juozas Janevičius jaunesnysis atvykusiai milicijai atidavė šautuvą, varinėjamas po balą su šakėmis bado kemsus, ieško šovinių, granatų. Be to, vedžiojamas po Dūdiškius, Zblačių rodo milicijai žmones, atseit turinčius šaudmenų. Tie skundžiami žmonės išsigynė, jų nuteisti, pasodinti nepavyko, bet pats Juozas, perėjęs tardymo tortūras, atsidūrė Čiukotkoje penkeriems metams. Jo brolis Alfonsas taip pat gavo penkerius metus, antrą kartą palikęs namie nėsčią žmoną. Pirmą kartą taip turėjo padaryti mobilizuotas į rusų kariuomenę 1945 m. Atsėdėjo, tiksliau – atidirbo, abu po penkerius metus. Juozas pasakojo, kad nebesitikėjo grįžti į Lietuvą.

Stuokiukai, padarę kriminalinį nusikaltimą, savo porciją – penkerius metus – atbuvo Lietuvoje, Šilutėje. Jei jau reikėjo Juozą gabenti į Čiukotką, prie Beringo sąsiaurio ir Alias-kos, tai jo nusikaltimas, matyt, buvo politinis, o Janevičiai – liaudies priešai.

Pokario metais „Tiesos“ laikraštyje lakūno S. Dariaus duktė Maštarienė rašė: „Man daug kas sakė, kad tave gali išvežti į Sibirą, nes tėvas buvo liaudies priešas. Ir koks neapsakomas tos tarybų valdžios gerumas – galėjo išvežti, bet neišvežė. Vienu žodžiu – „ja, drugoj takoj

strany neznaju““ Tai ir Janevičiukų tėvai galėjo ta valdžia pasidžiaugti – jų neišvežė.

Po Janevičių arešto buvo labai daug svarstymų, neaiškumų. Kaip taip lengvai Juozas parodė, atidavė tą šautuvą. Kaip taip kvilvai skundė, išdavinėjo pažįstamus, kaimynus. Sėdėję cypėje kameros kaimynai man pasakojo, kad Juozas kameroje elgėsi kaip psichiškai nesveikas. Kas taip staiga išvarė jį iš proto?

Dar amžinai gyvas lavonas yra pasakęs: yra tokia partija. Taigi tos partijos karys, eiliniu jo nepavadinsi, buvo Panemunio valsčiaus milicijos viršininkas Aleksaitis. Jis sugebėjo viską. Kaip sako liaudies patarlė, tiko ir prie pečiaus, ir prie svečio. Atrodė kultūringas, išsilavinęs, mokėjo gražiai pakalbėti ir savo nuopelnus pabrėžti. Mokėjo ir nusipelnyti, turėjo ką ataskaitose parašyti. Kuo daugiau duosi vergų lageriams, tuo būsi geresnis darbuotojas, greičiau kilsi į viršininkus. O tokiems tikslams visos priemonės geros.

Taigi daryti kratos pas Janevičius su pavaldiniais atvyko ir pats Aleksaitis. Na, klausyk, drauge Janevičiaus, mes žinom, kad turi šautuvą. Na, kam jis tau, atiduok, bus ramu ir pačiam, ir mums. Kol neatiduosi, mes to dalyko taip palikti negalim, ką mes pasakysim aukštesnei vadovybei. O jei atiduosi, gyvenk sau ramiai, už tai tau niekas nieko nedarys, tuo viskas ir baigsis.

Matydamas, kad Janevičiai abejoja, Aleksaitis paleido visą savo gražbylystę. Na, tikrai, tikrai, jokių minčių apie tai, jokios atsakomybės, tik atiduok. Jei geruoju atiduosi, tuo ir baigsis. Bet jei mes darysim kratą ir rasim, tai jau viskas eis pagal įstatymus. Kratai reikės kviestinių – liudininkų, reikės rašyti protokolą, tada aš jau negalėsiu jums padėti, spręstis teismas. Tad tarkimės geruoju, o aš garantuoju, kad viskas tuo ir baigsis.

Senis Janevičius klausė, klausė ir... patikėjo.

– Na, tai atiduok, Juozai, jei turi. Matai, žmogus gero mums nori.

Ir Juozas ryžosi. Atiduosiu, parodysiu, kur jis. Aleksaitis apsikabino Juozą, nulydėjo jį tvarto link, kurio pastogėje gulėjo beržo blukis (raštigalis). Prieš slepiant jame šautuvą jis buvo perskeltas, išskobta jame įduba, po to gražiai abi pusiauskilės suglaustos ir sutvirtintos. Pats velnias nebūtų radęs. Išradingai suveikė Aleksaičio liežuvis. O po to ir prasidėjo...

Porą dienų varinėjo Juozą ir jo brolių Alfonsą po Jonavą ir aplinkinius kaimus, po balas ir kemsynus, vis ieškodami ginklų. Galiausiai nuvežė į Panemunį. Prieš miestelį Juozą išlaipino su visu beržu, uždėjo jį Juozui ant pečių ir demonstratyviai varė per miestelį. Štai kokį nusikaltėlį pagavom! Panašiai kaip Kristų. Arba kaip motinos žudikę, kurią vokiečių metais vežė per Kauno miestą su kruvinu kirviu ant peties.

Kai grįžusį iš Čiukotkos Juozą draugas paklausė, kodėl išsakė per tardymą viską, ką žinojo ir ko nežinojo, Juozas atsakė:

– Kai tu į jų rankas pakliūsi, tai sužinosi, kodėl aš taip elgiausi.

Juozas mūsų gryčioje apie tardymą šį tą pasakojo. Nedaug. Klausinėti buvo nepatogu. Bet ir iš to, ką papasakojo, galima buvo suprasti, kad ne iš gero gyvenimo Juozas buvo išprotėjęs. Mes, kurie nepatyrėme tėviškos NKVD rankos, neturime teisės smerkti palūžusiųjų.

Kai Janevičiukai buvo suimti, Kataliko šeimos moterys ėmė šnekėti: na, matai, per Velykas Juozas girtas išsiplepėjo, o juk ten buvo ir Šveikas...

Šveikas, tai Šveikas, bet ten buvo ir Katalikas! Ar galėjo bet kuris jų, jei buvo užverbuoti, nuslėpti Juozo šnekas? Nepranešti galima, kai kalba vienas su vienu. Ir tai garantijų nėra. Gal tas antrasis – provokatorius, tave tikrina. Jau nekalbant apie tai, kad galima būtų nuslėpti tai, kas pasakyta viešai, dideliame žmonių būryje.

KOLCHOZAS

– *Laba diena! Sveiki gyvi,*

Kaip gyvenat kolektyve?

– *Terboj duona, griovy pienas,*

Taip ir leidžiam linksmai dienas.

Rusiškai pavadintas bolševikų išradimas tuomet į lietuvių kalbą buvo verčiamas dviem žodžiais: kolektyvinis ūkis. Bet kaimiečiai kasdienėje kalboje gal dėl patogumo dažniausiai vartojo rusišką pavadinimą „kolchozas“.

Iš pradžių, po karo, tie ūkiai buvo palengva propaguojami, žmonės pratinami jų nebijoti. Buvo steigiamos „žemės ūkio kooperacijos“ draugijos „laisvoms žemėms“ dirbti. Bet didelio spaudimo nebuvo. Tik 1948 m. po kažkokio plenumo pradėta triūbyti: kolektyviniai ūkiai, kolektyviniai ūkiai. Na, to triūbijimo užteko bet kokia proga, tik neaišku, kokie bus veiksmai. Todėl rūpestingi žmonės nekreipė dėmesio į propagandą ir dirbo kaip dirbė, planavo ir toliau gyventi kaip gyvenę.

1948 m. vasarą pas mus iš Rokiškio rajono Žiobiškio bažnytkaimio atvažiavo mamos pusės seserės vyras J. Kastanauskas. Jis mūsų šeimą nustebino žinia, kad jie jau kolchoze gyvena. Tai turbūt buvo pirmas kolchozas Rokiškio rajone. Per daug nesiskundė, nedejavo. Klausimų jam visokių uždavėme daug. Osvaldas paklausė:

– O pirmininką kaip, ar k...

Išsigandęs pasitaisė:

– ...ar patys žmonės išsirinko, ar valdžia paskyrė?

Aš iš karto supratau Osvaldo riktą. Bet Kastanauskui išvažiuvus, jis ėmė aiškinti, kad vos neapsikiaulino. Vos nepavadinęs žmonių, kartu ir Kastanausko, kolchozninkais. Kažin ar jis nesupratęs, neišsėidęs. Tuo metu žodis „kolchozninkas“ reiškė maždaug tą patį, ką ir „ubagas“.

Pagaliau 1948 m. rudenį ar jau 1949 m. žiemą pasigirdo kalbų, kad Vilkolių kaimą valdžios aktyvistai kalbina stoti į kolchozą. Vilkolių kaime buvo nemažai didžiažemių ūkininkų. Tie labai vargo atiduodami didžiules prievoles. Jie per daug ir nesipriešino. Ir vienaip, ir kitaip nėra gyvenimo. Vargo gal bus ne mažiau, bet nors nebaugins represijomis už nevykdomas prievoles. Žinoma, netrūko ir spaudimo, gąsdinimų. Kai dauguma pasirašė pareiškimus, likusiems taip pat nebuvo išeities, kapituliavo ir atsparesni.

1949 m. pavasarį, kovo pabaigoje ar balandžio pradžioje, įvyko vienas didžiausių trėmimų į Sibirą. Valdžia labai daug tremiamųjų turto dovanojo Vilkolių kolchozui. Gavo visko: grūdų, bulvių, pašarų, gyvulių. Mat Panemunio valsčiuje tuo metu tebuvo vienintelis kolchozas, tai jam ir prisigerino tarybų valdžia.

Balandžio mėnesį traktorius jau arė prie Jonavos esantį Vilkolių Kubiliaus – Staponiuko kalną. Už tą traktorių kolchozas vėliau mokėjo grūdais Konstantinavos Mašinų-traktorių stočiai (MTS). Tai buvo naujovė. Ėjo gandai, kad labai daug žibalo tas vikšrinis traktorius suryja, per dieną – 200 litrų.

1949 m. kolchozų baubas dar neatrodė neišvengiamai artimas. Visame valsčiuje buvo tik du kolchozai. Tai – minėtas Vilkolių ir tų pačių metų pavasarį organizuotas Sipelių („Gegužės 9 d.“). Po du kaimus į metus, tai užtruks gal penkerius, o gal 10 metų, kol visus suvarys. Bet tų metų rudenį buvo labai padidinti piniginiai mokesčiai. Iš mūsų ūkio vietoj maždaug 150 rb reikalavo trigubai daugiau, per 400 rb. Kur gauti tiek pinigų? Dar ana skola, mamos paimta arkliui pirkti, dėdei Petrui neišmokėta. Su šiuo mokesčių padidiniu buvo siejama ir lengvata: kas stoja šiais metais į kolchozą, tie nuo žemės mokesčio visiškai atleidžiami.

Vieną rudens dieną dešimtininkas pranešė: pas Virbalą susirinkimas dėl kolchozo. Osvaldas nusirito nuo pečiaus ir paskubom susiruošęs išėjo. Grįžęs pakilios nuotaikos pranešė, kad padavė pareiškimą. Jam pačiam, taip pat ir tėvams, tas padėties pasikeitimas turbūt nedaug reikė. Paprasčiausiai kaip kokie proletarai jie neturėjo ko prarasti. Bet man, 18 metų jaunuoliui, tai buvo visos ateities lemtis, sąžata, iš kurių nebegalima bus ištrūkti.

Turbūt žmogaus prigimtyje glūdi potraukis parduoti brolius. Net Biblijoje aprašyta, kaip broliai pardavė Juozapą į Egipto vergiją. Kai žmogus įstoja į vienuolyną, įžadus duoda pats. Į kolchozą kelias paprastesnis. Užtenka, kad to nori brolis – išlaikytinis.

Dabar dar daug yra likusių kolchozų patriotų. Jie, be abejo, nesutiks, kad ten buvo

vergija. Esą kolchoze buvo gera. Dėl gerumo – nesiginčysiu, skonio dalykas. Bet vergija yra ne ten, kur blogai, o ten, iš kur negalima išeiti. Tiems, kuriems kolchoze buvo gera, aš niekad nepavydėjau.

Pats įrašymas į kolchozą tebuvo gana ilgai ir nuosekliai šeimos man ruošto kelio pabaiga. To kelio detalai aprašinėti neketinu, tik pažymėsiu, kad jau 1942–1944 m. man buvo sutrukdyta mokytis. Kad būtų aišku, apie ką kalbama, – tai nebuvo situacija, kai šeima nepadedą, nešelpia besimokančiojo. Aš pas dėdę Petrą Širvinską turėjau viską: pastogę, aprangą, maistą ir sąlygas mokytis. Deja, nesulaukiau šeimos malonaus leidimo ten pasilikti. Manau, kad žinau tokio namiškių elgesio paskatas. Tai nebuvo mano gerovės, mano sėkmingos ateities paieškos. Motyvai buvo kiti.

Ne visur valdžiai ėjosi taip sklandžiai ir lengvai kuriant kolchozus kaip Vilkolių kaime. Kai 1949 m. pavasarį pondraugiai užpuolė Sipelių kaimą, to kaimo gyventojai atkakliai priešinosi. Tas kaimas apsuptas miškų. Pradėjus valdžiai lankytis kasdien, vyrai rytais išbėgdavo į mišką. Moterys nesirašydavo pareiškimo. Vyro nėra, jis ten ir ten išvyko, grįš, tai mane pakars. Kai taip, tai tie ponai – draugai pasikvietė į talką miliciją. Ši rytais apsupa kaimą ir nieko iš kaimo neišleidžia.

Vieną rytą Sipelių vargingas žmogelis Kekužis, išėjęs liuobti gyvulių, pamatė, kad pamiškėje jau stovi skrebai. Pavėlavo, į mišką jau neišbėgs. Nutarė pasislėpti namie. Priemėnėje stovėjo didelis kubilas. Įlindo Kekužis į tą kubilą ir tupi. Žmona užmetė ant kubilo kažkokį audeklą. Bet ne tik Kekužis pamatė skrebus, bet ir tie jį. Kai kolchozo organizatoriai pasigedo Kekužio, ėmė ieškoti, kur jis dingo. Juk buvo rytą. Ir surado. Kai paklausė, ko jis čia kubile lindi, šis atsakė:

– Kolchozo bijau...

Per maždaug 10 dienų su milicijos pagalba sipeliečius palaužė. Atrodė, jei taip ir toliau bus, valdžia turės daug darbo. Bet viltys, kad varymas į kolchozus užtruks 5 ar 10 metų, nepasitvirtino. 1949 m. rudenį įvyko lūžis. Ne tik jonaviečiai, bet ir visi aplinkiniai kaimai pasidavė. Tikriausiai žmonės išsigando tų trigubų mokesčių. Juk kaimiečiai neturėjo ko parduoti. Džiaugėsi, jei dar likdavo nuo prievolių šeimai prasimaitinti.

Jonaviečiams jau pasirašymo dieną buvo pasakyta, kad Jonava bus prijungta prie Vilkolių kolchozo. Kaimyninis Kalniečių kaimas buvo priskirtas prie Suvainišio kolchozo. Kavolių, Griškiškio, Zablčiaus, Klingių, Dūdiškių ir Kebelių kaimai sujungti į milžinišką tada atrodžiusį Kavolių kolchozą.

Jonavos kaime į kolchozą 1949 m. rudenį neįstojo tik vienas kaimynas – Dambrauskas. Jis buvo vienintelis ir plačioje apylinkėje. Kitų tokių, likusių, nežinojau. Dambrausko ūkelis

ekonomiškai buvo tvirtas, šeima buvo darbinga. Iš pradžių viskas atrodė gerai. Mokesčius sumokėjo, kitas prievoles atliko. Dirba sau žemelę 1950 m. pavasarį kaip niekur nieko. Bet gal birželio mėnesį pamačiau pilną vežimą pondraugių, važiuojančių per kaimą. Nuvažiavo Dambrausko namų link. Tą pačią dieną atėjo pas mus Alfonsas Dambrauskas ir sako:

– Mes jau kolchoze.

Atvažiavę tie pondraugiai ėmę terorizuoti tėvą, keikti. Esąs sabotazininikas ne tik į kolchozą nestojąs, bet ir kitus agituojąs, skleidžiąs priešišką propagandą. Apie tą propagandą tai buvo pramanas, o gal šnipų ar pavyduolių sugalvotas. Juk jie žinojo, kokių pranešimų valdžia laukia. Bet, nepaisant to, kas tą šmeižtą sugalvojo, klausytis Dambrauskui reikėjo rimtai. Tokie gąsdinimai kvepėjo Sibiru.

Kai Dambrauskas pasidavė, svečiai suminkštėjo, davė jam pasirinkti, į kurią kolchozą stoti – Vilkolių ar Suvainišio. Jo žemė buvo ties riba tarp Vilkolių ir Suvainišio kolchozų. Dambrauskas pasirinko Suvainiškį. Vėliau to kolchozo Kalniečių brigadoje jis ir dirbo.

Neapsigavo Dambrauskas pasirinkęs Kalniečius. Laikė namuose arklį, pakinktus, vežimą, plūgelį, drapaką. Dėl to jam nebuvo problemų apdirbant sklypelį, vežant šieną ir dirbant kitus darbus. Kartais ir mums paskolindavo arklį. Gal Kalniečių ūkininkai buvo mažesni komunizmo patriotai. Jonavos brigadoje apie arklio laikymą namuose galima buvo tik pasvajoti.

Nepaisant 1949 m. pavasarį gautų gausių dovanų, Vilkolių kolchozui sekėsi prastai. Kiek jie gavo rudenį už darbadienius, dabar jau nežinau, bet tai buvo katino ašaros. Tarybų valdžiai tai taip pat buvo nepiimtina. O kas kaltas? Kaip visada, bolševikai žinojo: kaltas vadovas, šiuo atveju – pirmininkas Jonas Samėnas. Prijungus Jonavą, Gurių (Pašilės) kaimelį, kampelį Naujasodės kaimo, imta dairytis naujo pirmininko. Juo tapo Jonavos Povilas Vaškevičius.

Jonavos kaime buvo du žodžio meistrai: Jonas Dambrauskas ir Povilas Vaškevičius. Pirmasis buvo gabus nerimtose kalbose, humoristas, išdaigininkas, mokėdavo įdomiai vesti pokalbius buitinėmis temomis. O Povilas Vaškevičius buvo tikras oratorius. Kalbėdavo protingai, dalykiškai, turėjo vadovo gabumą. Jei būtų turėjęs išsilavinimą, pagal iškalbą galėjo būti ministras. Bet tik pagal iškalbą. Kitos savybės buvo prastesnės. Pirmiausia – stiprus potraukis į alkoholį. Kai tapo pirmininku, progų atsirado labai daug, tad ir kliukindavo nuolat. Pasigėrus išryškėdavo kita juokinga jo silpnybė, kurios galbūt nebūtina detalizuoti. Bet tos jo silpnybės išryškėjo vėliau. Iš pradžių jis ėmėsi energingos veiklos, palankiai į jį žiūrėjo ir valsčiaus valdžia.

Tų laikų kolchozai sugebėdavo pavasarį suarti, pasėti, bet labai sunku būdavo rudenį

nuimti derlių. Buvo 17 metų šlapias klimato periodas, kuris prasidėjo 1945 m. ir baigėsi 1962 m. Kol buvo individualūs ūkininkai, išnaudodavo kiekvieną giedros pusdienį šienui džiovinti ir suvežti, javams nupjauti ir sukrauti į žaginius. Neretais atvejais rugiai sudygdavo dar nepjauti, varpose. Buvo daug atvejų, kai vežimas klimpdavo į dirvą kartu su arkliu. Tuomet tekdavo derlių nešte nešti į daržines. Teko ir man taip padirbėti. Kolchozas nesugebėjo taip organizuoti darbo, todėl nuimti derlių praskydusiuose laukuose dažnai nepavykdavo. Tiksliau – kas antri metai, nes gana taisyklingai kartojosi: vieni metai daugiau mažiau normalūs, antri – katastrofiškai šlapi. Reikia pridurti, kad pavasarį daugumą darbų atlikdavo mechanizuotai, traktoriais, o derlių pjovė tik su dalgiais. Išimtinais atvejais – arklinėmis pjovimo mašinomis. Bet į šlapią dirvą mašina neįvažiuosi.

Taip išėjo, kad 1949 m., kai kolektyviškai dirbo tik vienas Vilkolių kaimas, kai kolchozas dar nebuvo išplėstas, metai nebuvo labai šlapi. Nepaisant to, darbo rezultatai buvo blogi. O 1950 m. vasarą lietaus buvo daug. Per javapjūtę tiek prilijo, kad normalus darbas darėsi neįmanomas. Jei ūkininkai būtų dirbę pavieniui, kaip anksčiau, derlių vis vien būtų išgelbėję. Kiek to derliaus buvo nuimta kolchoze, sunku pasakyti, statistikos nebuvo. Ir kaip skaičiuoti, kai pajuodę, apipuvę javai buvo suvežti į daržines, – ar tą dalį skaičiuoti kaip nuimtą derlių? Ir kiek buvo naudos iš apipuvusių, sudygusių, šlapių grūdų, supiltų į aruodus?

Atvažiavę iš rajono pondraugiai mokė, kaip gelbėti derlių. Esą svarbu javus sukrauti ant žaginių, o jau tada bus galima suvežti, jei ne anksčiau, tai bent jau pašalo sulaukus. Jonavos brigadininkas Jonas Trainys atsiliepė:

– Mano visa brigada (ne javai) ant žaginių!

Iš tiesų jonaviečių javai buvo sukrauti ant žaginių. Kad tie javai buvo apipuvę jau prieš kraunant į stirtas – kitas dalykas. Ir tas sukrovimas ant žaginių buvo ne tiek Trainio nuopelnas, kiek jonaviečių moterų. Jų buvo daug, buvo darbščios. Smogiamoji brigada. Jonavos padėtis buvo dar ir tuo geresnė, kad kaimiečiai buvo mažžemiai, todėl žemės ploto vienietui teko daugiau darbininkų, tiek vyrų, tiek moterų. Į Jonavos brigadą buvo įtrauktos dar ir Daržapievis žemės, taip pat stambūs Vingriškio ūkiai. Bet vis vien darbininkų santykinai buvo daugiau negu Vilkolių brigadoje. Ar 1950 m. už darbadienius žmonės kiek nors gavo, neprisimenu. Jei gavo, manau, negalėjo būti daugiau kaip 100 gramų grūdų už darbadienį, nes vėlesniais metais, irgi šlapiais 1952 m., bet ne tokiais katastrofiškais, už darbadienį buvo mokama apie 50–60 gr. 1950 m. grūdai maistui netiko, nebent gyvulių pašarui. Geresni buvo išvežti prievolei ir palikti sėklai. Net ir tie gerieji, palikti sėklai, buvo drėgni. Pavasariop atšilus orams, ėmė kaisti. Dalis jų buvo išdalyta žmonėms, kurie savo patalpose plonai papylė džiovino.

Tokia padėtis buvo nemaloni ne tik dirbantiems kolchoze, bet ir valdžios ponams. Nė vienas visuotinis narių susirinkimas nevykdavo be valdžios atstovų. Iki 1950 m. tai buvo Panemunio valsčiaus ponai, po to – Pandėlio rajono.

Taigi 1950 m. rudenį Pandėlio ponai – draugai visuotiniame narių susirinkime iškėlė klausimą: kas kaltas dėl Vilkolių kolchozo nesėkmių? Gamta, žinoma, nekalta. Kalti vadovai. Tik neaišku, kuris – pirmininkas Vaškevičius ar Vilkolių brigadininkas, tas pats buvęs pirmininkas Jonas Samėnas. Jonavos brigadininkas Trainys nekalta, nes jo „visa brigada ant žaginių“. Tame susirinkime svarbiausias klausimas ir buvo, kurį pasodinti, – Vaškevičių ar Samėną. Valdžia taip ir paklausė. Žmonės savo viršininkus gynė. Jei kas nors bus pasodintas, nepadaugės nei tvarkos, nei duonos. Ir nesvarbu, kiek bus pasodinta, vienas žmogus ar pusė kolchozo. Gynė, gynė ir apgynė. Apskritai tai gana nebūdingas atvejis. Gal tai tebuvo gąsdinimas, nerimti ketinimai? Kai vėliau metė buožę iš kolchozo, žmonės jo apginti negalėjo.

Apskritai tą rudenį paskendo ne vien Vilkolių kolchozas. Minėtame Kavolių kolchoze gal nė vienos brigados nebuvo „ant žaginių“. Ten buvo visiška suirutė. Suvainiško kolchozas laikėsi turbūt panašiai, kaip ir Vilkolių.

Nors Vaškevičių ponai iš rajono siūlėsi pasodinti, bet ne dėl kvailumo. Jie žinojo, kad reikalingas atpirkimo ožys, tai ir ieškojo jo. O kai to ožio likimas aplenkė Vaškevičių, jis valdžios nebuvo pasmerktas ir liko vadovauti kolchozui.

Tais laikais prasidėjo tokie valdžios manevrai, kurie nesibaigė visą tarybų laikotarpį. Blogas ūkis? Prijungti prie geresnio. Kartu ir bolševikų širdžiai mielas stambinimas, ir kartu parodymas, kad valdžia kažką daro, taiso padėtį.

Vieną 1950 m. rudens dieną asmeninio pokalbio metu Vaškevičius man kaip paslaptį pasakė, kad Kavolių kolchozą valdžia žada prijungti prie Vilkolių. Ir pasiguodė, įvertino kaip nelaimę, kad to didžiulio kolchozo pirmininku valdžia ruošiasi paskirti jį, Vaškevičių. Kas bus, kaip išsisukti? Juk ten baisi netvarka tame Kavolių kolchoze. Blogai!

Pareiškiau jam užuojautą ir sutikau, kad tikrai nelaimė būti tokio kolchozo pirmininku. Ir kartu pamaniau, ar jis labiau susirūpinęs dėl būsimų vargų, ar laimingas dėl valdžios pasitikėjimo giriasi. Netrukus taip ir atsitiko, kaip Vaškevičius sakė. Kavolių kolchozo buvęs pirmininkas Kavolių kaimo Steponas Gurklys tapo Vaškevičiaus pavaduotoju.

1951 m. praėjo be esminių permainų kolchoze, nors jis ir padidėjo daugiau nei dvigubai. Metai nebuvo labai lietingi, derlių pavyko šiaip taip nuimti. Ir kolchozo valdžia liko savo vietose. Bet 1952 m. kolchozas vėl sėdo į balą tiesiogine to žodžio prasme. Derlius paskendo, supuvo, nors ir ne taip katastrofiškai, kaip 1950 m. Pirmininkas Vaškevičius kuo toliau, tuo daugiau gėrė, visiškai neteko rajono ponų pasitikėjimo. 1953 m. pradžioje

per ataskaitinį visuotinį narių susirinkimą Vaškevičius buvo pašalintas. Jo vieton paskirtas Klingių kaimo Petras Mulokas. Prieš tai jis buvo vadinamosios fermos vedėju, t. y. gyvulių priežiūros darbuotojų vadovu. Tiek būdamas fermos vedėju, tiek vėliau pirmininku pasižymėjo pareigingumu, uolumu, kolchozo patriotizmu.

1952 m. buvo surengtas buožių šalinimo iš kolchozų vėjus. Juk tie kolchozai visi, ne vien mūsų, sėdėjo baloje. Nei vyriausybė, nei partija nekalti. Rajono valdžia – taip pat. Tai kas tada? Visus pirmininkus pasodinti? Tai daugiau ar mažiau taip pat savi žmonės. Pasirinkimas krito ant buožių. Tai tie siurbėlės prasisksverbė į kolchozus ir juos žlugdo. Spauda pradėjo pūsti dūdą apie buožių šalinimą iš kolchozų. Pranešdavo, kiek ir kur jų surasta ir pašalinta.

Rodos, per minėtą ataskaitinį rinkiminį susirinkimą 1953 m. pradžioje rajono atstovas pareiškė, kad, kaip ir kitur, Vilkolių kolchoze veikia priešai, sabotuoja buožės, todėl reikia apsisvalyti, išmesti iš kolchozo neapdairiai praleistą buožės Petro Samėno šeimą.

P. Samėnas – Vingriškio kaimelio anksčiau buvęs pasiturintis ūkininkas. Jo sūnus Jonas buvo išėjęs užkuriomis į Vilkolių kaimą. Tai tas pats minėtas pirmininkas ir brigadininkas. Jis jau turėjo šeimą ir prie buožių priskirtas nebuvo.

Siūlymas pašalinti buvo išsakytas pakeltu tonu, aštriais žodžiais. Nepritiriamas muresys buvo grubiai nutildytas. Paskutiniai pondraugio žodžiai buvo:

– Kas prieš!?

Jie buvo išsakyti taip, kad galėjai neabejoti: nebandykit. Ir nebandėme. Nepakilo nė viena ranka. Nepakėliau jos ir aš. Klausimų, „kas už“ ir „kas susilaikė“, nebuvo. Apgavo mus visus tarybų valdžia. Užuoť patys ponai – draugai buožę sutvarkę, visuotinio narių susirinkimo protokole buvo įrašyta: „Vienbalsiai.“ Susirinkime dalyvavusi Petro Samėno duktė Ona išėjo verkdamą. Nei mes, „vienbalsiai“ balsavę, nei ji nežinojo, kuo tai baigsis. Sibiras? Gal užteks išvaryti iš namų? Kas priims buožę, liaudies priešą į darbą?

Vėliau sužinojau, kad Samėnai apsigyveno Rygoje. Apie tolesnį jų likimą žinau nedaug. Dabar jau jie mirę.

Mėtyk, nemėtyk buožės, bet iš to valdiško ūkio niekam naudos nebuvo. Net ir valdžiai. Kad jūreiviai nedykinėtų, laivo vadai liepia šveisti denį. Ar reikia, ar ne, svarbu, kad jūreiviai dirbtų. Taip ir su kolchozu. Dirbo jame žmonės tik tam, kad dirbtų. Kokia nauda iš to darbo, niekas nesidomėjo ir neskaičiavo. Grūdų valdžiai gal ir nuveždavo tiek, kiek keletas buožių anksčiau.

Vilkolių kolchozo dviejų brigadų – Vilkolių ir Jonavos grūdai tilpdavo trijose buožių klėtelėse: Kubiliaus – Staponiuko, Germusio Kysielio ir Kubilienės – Užkurienės! Turbūt jos ir anksčiau nestovėjo tuščios, žinojo buožės, kokio dydžio klėtį statyti. Jei derliai būtų

normalūs, tas klėteles būtų buvę galima užpildyti iš buvusių buožių žemių. O kur dar derlius iš buvusių anksčiau kitų bent 60 ūkių? Pagal dirbamos žemės plotus tos klėtelės buvo katino ašaros. Analogiškai buvusio Kavolių kolchozo derlius tilpdavo į Zblačiaus dvaro klėtį. Dvaro žemių buvo 150 ha, o kolchozo dviejų brigadų – Kebelių ir Kavolių – gal daugiau kaip 1000 ha.

Jau vėliau, prieš 1960 m., Lietuvos kompartijos vadas Sniečkus buvo atvažiuavęs į Rokiškio rajoną. Onušio apylinkėse sukviėtė savo klasinius priešus, nepriklausomybės metais tvarkingai ūkininkavusius žmones ir klausinėjo, kodėl žlugo Lietuvos žemės ūkis. Padegėjas klausinėjo, kodėl dega namas!

O naujasis pirmininkas Mulokas ėmė veikti. Jau rytojaus dieną po „išrinkimo“ paklausiau bendradarbių, ar jie pastebėjo, kaip pasikeitė Mulokas. Tie nusijuokę patvirtino – pastebėjo. Stengiasi žmogus. Bet nuo jo pastangų nedaug kas priklausė. Jei vėliau tie socialistiniai ūkiai sustiprėjo, tai ne dėl gerų pirmininkų, o dėl pagerėjusio klimato ir todėl, kad dirbantiesiems pradėti mokėti šiokie tokie atlyginimai, dėl kitų ekonominių bei administracinių Chruščiovo reformų.

Kartą Vilkolių kaime dalyvavau šokių vakare. Ten šlaistėsi ir pagėręs Mulokas. Tais laikais išgėrusių senių maišymasis šokiuose buvo įprastas dalykas. Taigi pirmininkas Mulokas priėjo prie manęs ir pradėjo auklėti už kažkokį smulkų mano darbinį nusidėjimą. Koks jis buvo, nebeatsimenu. Turėdamas per mažai elgesio su girtuokliais patirties, leidausi į diskusijas. Kadangi jis – pirmininkas, o aš – pavaldinys, neišvengiamai likau kaltas, pralaimėjęs. Tuoju po to ginčą girdėjusi Zblačiaus pradinės mokyklos mokytoja paklausė, kodėl nepasiučiau Muloko pirma išsimiegoti, o jau po to kolchozą tvarkyti. Po laiko ir aš pats supratau kvailai pasielgęs. Muloko sėkmės svarbiausia priežastis buvo staigus puolimas, netikėtumas man. Iš pradžių maniau, kad jis kalbės žmoniškai.

Šį epizodą aprašiau ne dėl to, kad tas pavienis įvykis būtų buvęs svarbus. Jį miniu todėl, kad jis buvo būdingas tais laikais. Mačiau Latvijoje, taip pat šokių vakare, kaip girtas pirmininkas užsipuolė merginą, pirmininko sesers konkurentę. Vėlesnis Vilkolių pirmininkas šokių vakare įsivėlė į muštynes. Jonavos brigadininkas Trainys susirūpindavo kolchozo tvarka tik pasigėręs. Bet Trainys nebuvo agresyvus, nesikabinėdavo, neieškodavo kaltų. Geri vadovai ne tik bardavo pavaldinius, bet ir mušdavo. Tai buvo praktikuojama iki pat socialistinių ūkių žlugimo.

Taip vadovavo geri vadovai. O blogi? Jie buvo santūresni, nuosaikesni, suprato, kad aukščiau bambos neiššoks, todėl pernelyg nesišakojo.

Nors ir gerai vertintas, Mulokas poste išbuvo neilgai. Vėliau teko girdėti: vadovavo

gerai, bet jam sukliudė politinės nuodėmės. Atrodo, kad jam pakenkė jo uošvė Citavičienė, įtarta ankstesne pagalba partizanams.

1953 m. žiemą dirbau kolchozo raštinėje. Vieną dieną raštinėje buvo tariamasi gaudyti vagis Kebelių brigadoje. Ten iš daržinės buvo vagiamas kolchozo šienas. Kiek supratau, nakčiai buvo ruošiamasi surengti daržinėse pasalas. Buhalterio Aleksio Galvanausko tą dieną raštinėje nebuvo – Pandėlio banke tvarkė kolchozo piniginius reikalus.

Rytojaus rytą atėjęs į darbą, atkreipiau dėmesį į keistus, lyg ir užšifruotus trumpus pokalbius raštinės kambaryje tarp pirmininko Muloko ir buhalterio Galvanausko. Kartais abu išeidavo į priėngį. Supratau: vagys sugauti, tariasi, kaip juos nubausti. Nenori viešai kalbėti, yra pašalinių. Ne dievai žino, kokia čia paslaptis. Kai likome vieni raštinės darbuotojai, ryžausi paklausti buhalterio, gal jau paaikškėjo, kas vogė šieną. Suniurnėjo nei ši, nei tą, nieko nesupratau. Pasidarė smalsu.

Tą rytą raštinėje sukiojosi ir Kavolių brigadininkas Vytautas Galvanauskas. Nutaikęs progą, kai niekas negirdi, klausiu jį, gal žino, kas ten įvyko su tais šieno vagimis. Tas nusijuokęs ėmė pasakoti. Pagavę dvi vagiles: pirmininko uošvė Citavičienę ir buhalterio A. Galvanausko, vėliau jungtinio Suvainiškio–Vilkolių kolchozo partorgo, žmoną, vėliau taip pat partinę. Gaudynėse dalyvavęs ir pirmininkas Mulokas. Dabar jau abu su brigadininku skaniai pasijuokėme. Taip iš gaudynių išėjo šnipštas. Negi baus kolchozo valdžia savus.

Linksmus nutikimus raštinėje keitė liūdnesni. Darbadienių apskaitininke dirbo jauna mergaitė – Zaborskytė. Jos tėvų būste Zablaciaus dvaro rūmo pastate slėptuvę buvo įsirengę keturi partizanai: Liudas Mikšys, Vladas Zemlickas, Petras Liauška ir V. Milaknis. Pagal literatūrą [4, 301 p.], juos išdavė Alfonsas Lūža. Tuo metu vietiniai žmonės įtarė prie vokiečių valdžios buvusį Zablaciaus dvaro ūkvedį latvį Mucinieką, kuris taip pat gyveno dvaro rūmuose. Žuvo partizanai 1947 02 25. Zaborskytės tėvai tą pačią dieną buvo suimti, vėliau nuteisti, kalėjo lageryje. Ji pati greičiausiai liko nesuimta, neišvežta į Sibirą todėl, kad galbūt mokėsi ir tuo metu namuose negyveno. Ta tema niekad raštinėje nekalbėjome, todėl žinojau nedaug.

Kartais raštinėje apsilankydavo kas nors iš Pandėlio ponų. Vienas toks iš apsilankiusių jų atkreipė dėmesį į Zaborskytę. Ar tai ta pati, kurios tėvai lageryje? Kai išgirdo patvirtinimą, ponas griežtai pasakė:

– Tu, mergaite, čia dirbti negali.

Verkdama Zaborskytė tuojau pat išbėgo. Ir nebegrižo...

Dirbo ji gerai, buvo labai linksmo būdo, niekam neužkliūdavo. Kalbėdamas su buhalteriu išreiškiau apgailestavimą dėl jos išvaymo.

– Matai... čia tėvai tiems vaikams gyvenimą sugadino, – atsakė jis.

Nutilau. Su plikiu nepasipeši, su komunistu nepasiginčysi.

Kalbant senolių kalba, daug rašalo išliejom aptardami gyvenimą kolchozo viršūnėse. O kaip tiems mažiems žmogeliams? Ar taip, kaip skyrelio pradžioje įrašytoje liaudies poezijoje? Tiesą sakant, ta poezija ne liaudies, o jos priešų sukurta. Nieko panašaus nebuvo. Žmonės buvo apsirengę, pavalgę, nepersidirbdavo. Iš kur ta gerovė, jei už darbadienį gaudavo ne daugiau kaip 100 g? O už baudžiąvą kiek iš pono gaudavo? Ar daugiau? Sakysite, tada iš savo ūkių gyveno. Na, ir kolchoze taip pat. Tik kolchozninko valakas buvo kur kas mažesnis – tik 60 arų. Stebuklas! Ar galima iš tokio ūkio pragyventi? Tiesą sakant, ne, truputį perdėjom, pagražinom. Juk, be 60 arų, kolchozas dar duodavo karvei ganyklą ir kartais šiek tiek pievos nusipjauti pašarui žiemai. Tarkim, karvei išlaikyti reikia 2 ha ploto. Keletą dienų per metus kolchozninkas naudodavo ūkio arklį. Tam taip pat reikalinga ganykla, pašaras. Dar leisdavo krūmų kurui pasikirsti. Apytikriai iš viso kolchozninkas naudojosi apie 3 ha žemės plotu. Ir, pasirodo, iš to puikiausiai galima pragyventi. Antra vertus, jei kam nors ko nors trūkdavo, juk gyvenome socialistinėje santvarkoje. Koks socializmas be vogimo?

Iš ūkelio ne tik pats kolchozninkas pragyveno, bet ir tarybų valdžia klestėjo. Nors žolę ir krūmus Dievas augino, bolševikai dalino. Ir ne veltui. Reikėjo atidirbti baudžiąvos vyrams 200 darbadienių, moterims mažiau, atrodo, 150 ir prievoles atiduoti už tą mažą ūkelį, mokesčius pinigais, mėsa, pienu, vilna, bulvėmis, kiaušiniai. Tik grūdų ir šieno prievolių nebuvo. Kai vėliau pasklido gandai apie būsimą prievolių už sklypelius panaikinimą, tai atrodė kaip Šecherezados pasakos. Iš ko ponai gyvens, ką valgys, iš ko jiems algas mokės, nesąmonė, tvirtinau aš. Laimė, kad klydau. Dieve, duok dangų Chruščiovui! Kai panaikino prievoles, kolūkiečiai tapo kapitalistais. Bet ir iki tol pragyvenome gal ne blogiau nei karo ir pokario metais. Tik lydėjo nuolatinė baimė užpykdyti kolchozo valdžią. Geras būsi – gausi arklį sklypeliui apdirbti, ne – kaip norės brigadininkas, pirmininkas. Su šieniu dar blogiau. Teoriškai buvo taip: negalima šienauti savo karvei, kol kolchozo gyvuliams nėra paruošta pakankamai pašaro. Kadangi pašaro niekada nebuvo pakankamai (planai!), ir pievos neduodavo žmogui. Dažniausiai rudeniop valdžios širdis suminkštėdavo ir pievos kažkiek duodavo. Bet bent porą metų griežtai draudė šienauti, kol kolchozo daržinės neužpildytos pagal planą. Už pagriovių, pakrūmių šienavimą – penkeri metai. Praktiškai tais metais žmonės šieno neturėjo, todėl masiškai vogė iš kolchozo laukų sukrautus į žaginius javus, iš kolchozo daržinių šieną ir kitus pašarus. Vieną vasarą pirkau 0,5 ha pievos Minkūnų kolchoze, 8–9 km nuo Jonavos. Pirkinyš oficialus, kolchozo valdžia pardavinėjo visiems. Porą metų naktimis šienavau kaimyninio Suvainišio kolchozo pievą su to paties kolchozo brigadininko Navulio žinia. Susitarimas buvo slaptas. Jei būtų atskleistas nusikaltimas,

būtume kentėję abu. Ne iš gero gyvenimo ir Citavičienė su Galvanauskiene šieną vogė.

60 arų sklypelyje priaugdavo pakankamai miežių, bulvių. Nupenėdavome kiaulę, buvo mėsos, pieno, duonos. Iš kur jos buvo, jei už darbadienį 100 g ar mažiau duodavo? Kaip ne keista, dabar nebesuprantu, iš kur. Tik žinau, kad valgyti netrūkdavo. Gal jau pirktą duoną valgėme?

Kuo pradėjome, tuo ir baikime. Dar viena šmeižikiška, bet linksmesne daina:

Eina kolūkietis, ant pečių grėblys,

Kelnės jo suplyšę, matosi...

PABĖGIMAS

Broliai Osvaldai įrašius mūsų šeimą į kolchozą, netrukus įvyko visuotinis narių susirinkimas. Dalyvavo ir Jonavos žmonės. Buvau ir aš. Nežinau, kas iki tol saugojo kolchozo pinigus, bet susirinkime buvo pasiūlyta išrinkti kolchozo kasininką. Kažkas pasiūlė mane. Žmonės balsavo beveik vienbalsiai, triukšmaudami, tiek Jonavos, tiek Vilkolių gyventojai. Mano savimeilė buvo paglostyta. Darbo ten beveik nebuvo, nes nebuvo ir pinigų kasoje. Alga – penki darbadieniai į mėnesį.

1950 m. pavasariop darbo atsisakė sandėlininkė Kalpokienė. Sena esanti, nebepajėgianti dirbti. Vėl buvo susirinkimas, vėl pasiūlė mane, vėl su triukšmu žmonės nubalsavo „už“. Man vėl patiko. Nereikės juodo darbo dirbti, ponas būsiu.

Tie rinkimai buvo duoklė mūsų šeimos plačiai žinomam padorumui. Žmonės patikėjo materialines vertybes vienam tos šeimos nariui. Kartu tai buvo, šiaip ar taip, pasitikėjimas ir manimi.

Kaip vėliau paaiškėjo, tai nebuvo didelė laimė. Visą laiką esi pririštas, nėra kada savo sodybos, to kolchoziško ūkelio tvarkyti. Niekada nepalaidojau svajonių pabėgti iš kolchozo. Pasirodo, tos sandėlininko pareigos buvo viena sunkinančių aplinkybių tokiam pabėgimui. Lauko brigados darbininkas vieną dieną gali dirbti, o rytojaus rytą nebeateiti ir nuo to nieko blogo neatsitiks. O sandėlininkas pirmiausia turi perduoti jo žinioje esantį turtą. Pabandyk, pvz., žiemos vidury persverti kolchozo grūdus.

Bandžiau tų pareigų atsisakyti, bet nepavyko. Nėra kam perduoti pareigų, niekas nesutinka sandėlininku būti. Esą surask į savo vietą kitą, tada atleisim. Taip ir išsikankinau dvejus metus, nuo 1950 m. pavasario, po sėjos, iki 1952 m. pavasario, taip pat po sėjos, kai sandėliuose beveik nelieka grūdų. Sandėlininke sutiko dirbti Vilkolių Kubiliūtė Bronė.

1952 m. vasarą dirbau lauko brigados darbininku. Per daug nepersistengdavau. Kam man tie darbadieniai, geriau namie ką nors naudingo padarau.

Vieną 1952 m. vasaros pabaigos ankstyvą rytą atėjo pas mus pirmininkas Vaškevičius. Reikia raštinėje buhalteriu A. Galvanauskui padėjėjo. Ankstesnis padėjėjas Ignas Galvanauskas atsisakęs. Gerai, kad ir išeinąs iš darbo, prastas buvęs raštininkas. Abejojau, ar verta vėl įsikinkyti. Na, pamaniau, čia ne sandėlis, nepatiks – išeisiu. Taip ir pradėjau buhalterio karjerą, nors dirbau tik padėjėju.

Raštinė buvo Kavoliuose, ūkio centre, vadinamajame mokyklos Gurklio name. Mat anksčiau, Smetonos ir vokiečių laikais, ten buvo pradinė mokykla. Aprašomu metu tame name, be raštinės, dar gyveno senoji Gurklienė ir netekėjusi jos duktė Kazė. Sūnus Balys ir duktė Aldona gyveno Vilniuje, mokytojavo. Atostogauti atvažiuodavo į tėviškę. Su tomis Gurklių moterimis neišvengiamai buvo daug susitikimų. Per ploną sieną jos girdėdavo, kas dedasi raštinėje. Aldona Gurklytė ėmėsi uždavinio mane išmokslinti. Sakydavo:

– Na, ko gi tu nesimokai? Juk jūs ten, raštinėje, ne dirbate, bet prapletkavojate.

Tiesos buvo. Buhalteris Aleksis Galvanauskas buvo labai taikaus būdo. Ką darydavo, padarydavo labai gerai, bet dirbo itin lėtai. Dažnai tą lėtą darbą nutraukdavo linksmos panašaus turinio jo dainelės:

Oi, močiute, motinėle,

Ką dukrelei padarei,

Davei valių su sribokais

Iš klėtėlės nevarei!

Per visus metus dirbdamas tokiu tempu sugebėdavo tvarkyti ūkio pinigines sąskaitas, suredaguodavo ir surašydavo į knygą visuotinių narių susirinkimų bei valdybos posėdžių protokolus. Visa kita likdavo metinės apyskaitos sudarymui. Kadangi per visus metus nedirbta, tos apyskaitos sudarymas niekad nepraeidavo sklandžiai. Panašiai kaip plano vykdymas fabrike mėnesio pabaigoje.

Mano viršininkas, be to, neturėjo jokių vadovo gebėjimų. Jis nerodė net mažiausių pastangų į darbą įtraukti ir mane, savo padėjėją. Kas man beliko daryti? Klausdavau, ką dirbti, prašydavau darbo. Šio to imdavausi savo iniciatyva. Juk visą laiką nesišlaistysi be darbo. Bet supratau ir ribas. Jau ir taip jis buvo pakantus man. Negerai, kai pavaldinys demonstruoja pranašumą prieš viršininką. Visa valdžia matė situaciją ir girdavo mane. Kartais tos pagyros pasigirdavo viršininkui – buhalteriu negirdint, tada jos mažai ką reikšdavo. Bet kai mano darbą girdavo jam girdint, tai reiškė tą patį, ką ir papeikimą jam.

Galėjau dirbti greitai ir gerai. Tą žinojo visi valdybos nariai ir pirmininkas P. Mulokas.

Siūliau pasidalinti buhalterijos darbus. Tegu vyresnysis man paskiria nuolatines pareigas, esi atsakingas už tą ir tą. Pasiūliau, ką apsiimu perimti savo žinion. Nesutiko. Tai ir beliko – pletkavoti...

Bet silpnas mano indėlis į raštinės darbą visiškai nereiškė galimybių mokytis tų dalykų, už kuriuos mokyklose duodami pažymėjimai ir atestatai. Aš tą siūlomą utopiją vertinau labai skeptiškai. Galiausiai mano ateitį lėmė ne tai, kuo užsiimsiu kolūkyje, mokysiuos ar liksiu be atestato, dirbsiu lauko darbus ar užimsiu savo viršininko kėdę. Laimė beveik ta pati. Joks mokslas negalėjo ištrinti rusiško įrašo mano pase – „kolchoznik“, o jis reiškė maždaug tą patį, ką ir „negras“ Pietų Afrikoje.

Po Zaborskytės išvavimo iš raštinės darbadienių apskaitą iš jos perėmė Kebelių B. Bražiūnaitė. Bet ir ji, pasitrynusi kelis mėnesius, panorė izeiti. Nebūdamas patenkintas savo tuomete padėtimi, pasisiūliau dirbti tą darbą. Kolūkio valdžia ir buhalteris A. Galvanuskas sutiko. Čia jau žinojau savo darbą, pats už jį atsakiau. Pagal Vaižgantą, „kai noriu, rimtai dirbu, kai nenoriu – tinginiauju“.

Taigi darbu raštinėje galėjau būti patenkintas, bet likti visam laikui kolchoze nenorėjau. Iš prašymų išleisti kolchozo valdžia tik pasijuokdavo. Kai dirbau sandėlininku, vėliau – raštinėje, žmonės, mažiau suprantantys raštus, prieš visuotinį narių susirinkimą prašydavo: Pranai, tu parašyk pareiškimą, kad mane išleistų iš kolchozo. Aš sakydavau: na ką tu, nesvajok, niekas neišleis, neturėk iliuzijų. Vis tiek parašyk – prašydavo. Rašydavau jų po 10 ir daugiau. Pareiškėjas pasirašo ir laukia, kas bus. Kadangi susirinkime visada dalyvau-davo atstovas iš rajono, jis neleisdavo tų pareiškimų net viešai perskaityti, jau nekalbant apie svarstymą ar išleidimą.

Esu rašęs ir dėl savęs. Patekdavo į šiukšlių dėžę neperskaityti. Apie norą mokytis ir kolūkio nelaisvę pasiguosdavau bendraamžiams, besimokantiems vidurinėse ar aukšto-siose mokyklose. Tie sakydavo: to negali būti, dėl mokslų turi išleisti. Skųskis partijai. 1953 m. žiemos pabaigoje, nematydamas kitos išeities, nuėjau į Pandėlio rajono LKP ko-mitetą. Vos įėjus, pribloškė nematyta prabanga. Sėdi du ponai už raudonu audeklu deng-tų stalų su šlipcais ir tokiais kostiumais, kokių nebuvo matęs per didžiausias šventes. O čia – darbe. Pasijutau toks menkas, kad tik nuolankiai išdėsciau savo norą mokytis ir kolūkio (turbūt jau buvo išrastas tas žodis) nenorą išleisti mane tuo tikslu.

– Kolūkio reikalas, – atsakė trumpai.

Nedrišau ginčytis. Apskritai tai buvo beprasmis, desperacijos padiktuotas žingsnis. Keturias pradinės mokyklos klases baigęs 22 metų vyras sugalvojo mokytis. Kas galėjo tuo patikėti?

Tiek kolchozo valdžia, jei ji buvo uoli, tiek rajono ponai buvo kolchozo kaip kokio mini lagerio sargybiniai. Už sargybą, kad kaliniai nepabėgtų, jiems mokėjo algas, jie iš to duoną valgė. O čia vienas nesusipratėlis prašo: išleiskit. Už ką, kuo tu geresnis už kitus? Koks jiems skirtumas, ką tu veiksi išleistas – mokysies, dirbsi ar vogsi? Ar juos kas pagirs už paleidimą? Atvirksčiai, už tokį poelgį gali tekti aiškintis.

Raštinėje dirbdamas įgijau gerą reputaciją ir daugelio žmonių palankumą. Ten sukio-davosi brigadininkų, valdybos narių. Tarp jų nebuvo nė vieno, nusiteikusio nedraugiškai. Kai kuriuos jų drąsiai galėjau pavadinti savo draugais. Vienas jų buvo Kavolių kaimo Steponas Gurkllys. Plačios apylinkės žmonės pripažino jo autoritetą. 1950 m. jis buvo Kavolių kolchozo pirmininkas. 1951 m., prijungus Kavolius prie Vilkolių, tapo Vaškevičiaus pavaduotoju. Santarvės tarp jų nebuvo. Vaškevičius bandydavo auklėti Gurklį. O tas nepiktai, bet taip taikliai atsikirsdavo, kad Vaškevičiui praeidavo noras kabinėtis.

Tuo metu niekas nedrįsdavo kritikuoti pačios kolchozinės santvarkos ir aukštesnės valdžios rajono ponų akivaizdoje. Bet Steponas Gurkllys drįsdavo pasisakyti prieš pačias didžiausias tos santvarkos kvailystes. Kodėl savo sklypelių – 60 arų – dirbimas laikomas kone nusikaltimu? Kodėl neduodama pievos šienauti savo karvei? Tokie pabaksnojimai nepatiko uoliausiems komunizmo statytojams. 1953 m. pradžioje iš pirmininko pavaduotojų jį išmetė kartu su P. Vaškevičiumi, bet jis liko valdybos nariu.

Teko daug bendrauti su juo. Kai tapau darbadienių apskaitininku, paveldėjau ankstesnės darbuotojos didelį atsilikimą. Reikėjo daug dirbti. Net sekmadieniais.

Steponas Gurkllys jau nuo Smetonos laikų buvo bedievis. Su komunistais nesusidėjo, bet bažnyčios lankyti nepradėjo. Gerbdamas papročius, sekmadieniais nedirbdavo, mėgo bendrauti. Žinodamas, kad sekmadieniais dirbu raštinėje, ateidavo pas mane ir sėdėdavo, kol dirbu. Diskutuodavome pačiais įvairiausiai mums įdomiais klausimais. Aš sugebėdavu našiai dirbti ir kartu kalbėti.

Jis išmintingai kalbėdavo, kad galimas pakenčiamas ir kolektyvinis ūkininkavimas. Tik reikia daryti ne taip, kaip dabar, o taip ir anaip. Ką jis tada siūlė ir planavo, vėliau maždaug taip ir buvo padaryta. Nuo to kolchozninkų gyvenimas pagerėjo ir tapo materialiai pakenčiamas. Bet tuo metu protingas žmogus buvo gyvas priekaištas bolševikams. Kiekvienas nukrypimas nuo partijos linijos buvo vertinamas kaip antitarybinė propaganda. Todėl ir Stepono Gurklio karjera ne kilo, o leidosi žemyn.

Ta mūsų su Steponu Gurkliu draugystė atrodė gana keistai, kaip ir apskritai pagyvenusio žmogaus draugystė su jaunuoliu. Bet taip jau buvo, nors mūsų amžiaus skirtumas – apie 30 metų.

1953 m. pradžioje pirmininko P. Muloko pavaduotoju tapo Kavolių kaimo Antanas Gurlklys. Tai buvo taip pat autoritetingas, blaiviai mąstantis žmogus. Jis nesistengė trūks plyš pakelti kolchozo. Žinojo, kad toks uždavinys beviltiškas, todėl be reikalo nešokinėjo. Jis ne kartą man sakė: kaip tau, Pranai, atrodo, juk valdžia vieną kartą vis vien praregės, panaikins tuos kolchozus. Bent jau Lietuvoje jie visai netinka. Juk ne tas klimatas, visas derlius supūva. Gal kur nors Ukrainoje, kur platūs laukai ir maža lietaus, ten gal ir kolchoze galima gerai ūkininkauti. Kaip jau minėta, Lietuvos klimatas tuo metu iš tiesų buvo sukvailiojęs.

Taigi valdyboje turėjau du įtakingus draugus. Draugai ar palankūs man žmonės buvo ir kiti valdybos nariai. Tai buvo Kavolių brigadininkas Vytautas Galvanauskas ir Kebelių kaimo pasiturintis autoritetingas žmogus Ginotis. Kitų, gėda, nebeprisimenu.

Vieną 1953 m. dieną buvo numatytas kolūkio valdybos posėdis. Signalai apie būsimą posėdį valdybos nariams buvo perduoti per žmones keletą dienų anksčiau, bet posėdžio išvakarėse telefonu buvo gauta žinia, kad pirmininkui P. Mulokui rytojaus dieną reikia būti rajono centre – Pandėlyje. Ką daryti su posėdžiu? Juk tada kolchoze telefonų nebuvo. Dieną žmonės dirba laukuose, kaip juos sugaudysi? Apsispręsta – atšaukti posėdį per vėlu. Posėdžiaus valdyba ir be pirmininko. Yra juk pavaduotojas.

Kažkuriuo metu prieš posėdį man dingtelėjo mintis, kad reikia pasinaudoti pirmininko nebuvimu posėdyje. Bus kas ar ne, bandyti reikia. Su valdybos nariais nebuvau iš anksto kalbėjęs apie mano išleidimą ir kolchozo. Nežinojau, kaip jie į tai reaguos. Gal visai pagrįstai pasakys: tokių klausimų valdyba nesprenžia. Prašyk visuotinio narių susirinkimo, o ten jau „amen“.

Taigi tą posėdžio dieną surašiau pareiškimą – prašymą išleisti mane iš kolchozo. Tekstą rašiau ilgai, specialiai parengiau painių, su dviprasmybėmis. Teksto tiksliai nebeprisimenu, bet išėjo, lyg prašau atleisti *laikinai*, vieneriems metams, mokymosi tikslu. Kai buhalteris A. Galvanauskas rašė į knygą atleidimo formuluoję, kreipėsi į mane, kaip čia suprantamai, logiškai įrašyti. Sakau, rašyk kaip mano pareiškime, juk pareiškimas patenkintas. Jis taip ir padarė. Pagal tą tekstą man vėliau išdavė protokolo išrašą.

Posėdžiui vadovavo pavaduotojas A. Gurlklys. Steponas Gurlklys pasiūlė mano pareiškimą patenkinti. Jam pritarė pavaduotojas Antanas Gurlklys. Neprieštaravo ir kiti valdybos nariai.

Valdyba neturėjo teisės atleisti iš kolchozo. Tam reikėjo visuotinio narių susirinkimo, o jame, kaip jau minėta, būtų buvęs atstovas iš rajono, kurio valia buvo svarbesnė už visų kolchozo narių balsus. Žodžiu, jokių vilčių ištrūkti.

Tas valdybos nutarimas buvo spekuliacija, klastotė. Jį bet kas galėjo užprotestuoti. Jei

posėdyje būtų dalyvavęs pirmininkas Mulokas, vargu ar būtų man pavykę išpešti toki nutarimą. Ar Mulokas buvo mano priešas? Ne, asmeniškai jis man nekenkė. Už darbą girdavo mane ne mažiau nei kitus, bet kai buvo kalbama apie kolchozo reikalus, Mulokui nebuvo nei draugų, nei priešų. Buvo tik jo mylimas kolchozas ir jis pats, to dvaro ponas. Kiekvienas pabėgęs baudžiauninkas buvo jo pralaimėjimas.

Bijojau, kad Mulokas neužprotestuotų jau priimto valdybos nutarimo. Nežinau, ar jis turėjo dar tiek sąžinės, ar nesijautė taip tvirtai pirmininko soste, bet nors buvo nepatenkintas, ryžtingo protesto nepareiškė. Vėliau pasirašė protokolo išrašą ir prispaudė antspaudą. Amžinai likau dėkingas dviem Gurkliams – Steponui ir Antanui, kitiems valdybos nariams. Tokie žmonės, pagal Kudirką, yra didūs. Jie „vargdiniams... palengvina sunkią gyvenimo našta“. Gal kam atrodyt, kad taip rašau todėl, jog jie padarė man gerą darbą. Taip, prie jų nuopelnų galima pridėti ir šį, bet, tarkim, S. Gurklio valdžia nemėgo ne už pataikavimą jai, o būtent už vargdienių gynimą.

Kai nešiau tą protokolo išrašą į būsimą darbovietę, drebėjo kinkos. Pripažins ar ne? Visi žinojo, kad valdyba iš kolchozo atleisti negali. Nežinau, ar tie priimantieji neatkreipė dėmesio, apsižioplino, ar nebuvo pakankamai raštingi, ar tiesiog pasistengė nematyti klastotės. Visur yra žmonių, buvo jų netgi tarp komunistų.

Aleksis Galvanauskas taip pat man neįkando. Juk norėdamas galėjo, bet jis buvo, viena – tinginys, o tai reiškia – geraširdis, antra – dainuodavo linksmas daineles, kas taip pat nebūdinga piktavaliams.

Bėgdamas iš kolchozo kartu bėgau ir nuo mirties. Tuo metu taip nemaniau, bet dabar esu tuo įsitikinęs. Po pabėgimo mane aštuonis kartus operavo. Bent pusė tų operacijų sprendė gyvenimo ir mirties klausimą. Geriausi specialistai ir medicinos artumas, prieinamumas padarė tai, kad dar rašau. Antra vertus, gyvendamas kaime vargu ar būčiau išvengęs kaimus užliejusio alkoholizmo tvano. Atsilaikė jam tik patys atspariausieji – abstinantai ir dar vienas kitas. Aš nepriklausiau tai grupei. Būčiau paskendęs. Iki šiol būčiau miręs ne vieną, o keletą kartų.

Bėgimas iš kolchozo kėlė man ir pavojų, galėjau būti paimtas į sovietinę armiją. Daugelis mano bendraamžių, kuriems tėvai padėjo mokytis, kariuomenės išvengė todėl, kad įstojo į aukštąsias mokyklas. Iš ten į kariuomenę neėmė. Karinis parengimas studentams buvo dėstomas aukštųjų mokyklų karinėse katedrose. Man ši laimė neteko, todėl ilgai virš galvos kabojo pavojus. Tais pačiais kaip ir aš metais (1931) ir jiems artimais 1930 m., 1932 m., 1933 m. gimusių vyrų buvo daug. Matyt, kariniams komisariatams buvo nustatyti planai, kiek rekrūtų reikia pasiųsti, nes kai kurie jaunuoliai likdavo nepašaukti visai

be priežasties. Aš pristatydavau gydytojų pažymėjimus apie du ligonius šeimoje: tėvą ir brolių Osvaldą. Tėvas, kaip jau minėta, sirgo sąnarių liga, o Osvaldas sirgo tais laikais labai pavojinga liga – tuberkulioze. Buvo atvejis, kai gydytojų jam išduotą pažymą Osvaldas „sustiprino“. Joje buvo pastraipa apie bacilos buvimą skrepliuose. Osvaldo pažymoje apie bacilų buvimą buvo parašytas brūkšnelis, atseit bacilų nėra. Osvaldas pritaikė rašalą, tą brūkšnelį – minusą perbraukė skersai ir išėjo plusas, o tai reiškė, kad bacilų yra. Nors palikdavo mane dėl šeimos, bet šaukdavo, pradėdant 1949 m., du kartus per metus pasitikrinti. Komisiją vis vien turėdavo pereiti. Pandėlio rajono karinis komisariatas buvo Kupiškyje. Važinėdavau ten porą kartų per metus, pavasarį ir rudenį.

Dėl šauktinių amžiaus buvo skleidžiama tokia informacija: į sovietinę armiją imamai vyrai sukakus 18 metų amžiaus ir tie, kurių bendraamžiai tarnauja. Jei tą formuluotę į žmonių kalbą būtų leidę išversti man, būčiau sakęs, kad į kariuomenę imami vyrai nuo 18 iki 21 metų, nes kariuomenėje tarnaudavo trejus metus. Bet anksčiau minėta formuluotė leido imti į kariuomenę 24 metų ir vyresnius vyrus. Tarkim, vyras, paimtas 21 metų, tarnauja trejus metus – iki 24 metų, vadinasi, galima imti ir kitą tokio 24 metų amžiaus, ir taip toliau, iki senatvės. Antra – sovietų laikais teorija ėjo savo keliu, o praktika – savo. Jei kariškiai ko nors užsimanė, tą ir darė. Tėvynės gynimas – šventa pareiga. Žinau atvejį, kai apie 1970 m. į kariuomenę trejiems metams buvo paimtas vedęs 26 m., dviejų vaikų tėvas.

1953 m. man buvo 22 metai. Pavojus būti paimtam lyg ir praėjęs. Naujoje gyvenamojoje vietoje – Juodupėje – pasą įregistruoti privalėjau, bet karinio bilieta iš Kupiškio karinio komisariato į Rokiškio komisariatą neperregistravau. Tegu Kupiškio komisariatas galvoja, kad tebegyvenu kaime, padėdu senai motinai ir ligotam broliui. Bet negirdėtas dalykas, 1954 m. rudenį rusų karininkai iš Kupiškio, 42 km kelio, važiavo į Žagarių namus patikrinti, ar tikrai tokia bloga šeimos situacija. Rado ligonį Osvaldą kieme malkas skaldantį. Ar jie suprato, kad aš su šeima kaime nebegyvenu? Išsigandau. Tuoju perregistravau karinį bilietą iš Kupiškio į Rokiškį, pagal naują gyvenamąją vietą. Galvojau, kas bus, tas bus, rizikuosiu. Ims, tegu ima, geriau eisiu į kariuomenę negu grįšiu į kolchozą. 1955 m. pavasarį Rokiškio karinis komisariatas išsiuntė mane į vadinamuosius „sborus“ trims mėnesiams. Supratau, kad pavojus būti paimtam trejiems metams praėjo.

Nepaisant pastangų išlaikyti žmones kolchoze, išsimokslinęs jaunimas galėjo į kaimą negrįžti ir tuo naudojosi. Senieji vienas po kito ėjo iš rikiuotės. Išnyko dauguma Jonavos apylinkės kaimų. Jonavos kaimas išnyko vienas pirmųjų, apie 1965 m., kai numelioravo kaimo žemes, išvaikė ir jo žmones.

VIETOJ EPILOGO

Šiuo metu (2014 m.) Jonavos kaimas visiškai ištuštėjęs. Nebėra nė vienos sodybos (sodybų tuštėjimo metas buvo ne Jono Avyžiaus aprašytais vokiečių okupacijos metais). Vokiečiams mus išvadavus, tuščių sodybų, tiesa, buvo. Tai – ištremtųjų į Sibirą namai. Bet juos greit užpildė išvežtųjų giminės ar kiti žemdirbiai. Tiesa, vokiečiai sudegino keletą kaimų, ten neliko ne tik pastatų, bet ir žmonių. Kiti kaimai buvo perpildyti jaunų, pagyvenusių ir senų žmonių.

Tikrasis sodybų tuštėjimo metas prasidėjo tada, kai rusai antrą kartą mus išvadavo. Lietuvoje žmonių mažėjo (tai patvirtino ir statistika), o Sibire daugėjo. Tai buvo Lietuvos kaimų nykimo pradžia, kuri tęsėsi visus okupacijos metus iki pat Nepriklausomybės atgavimo. Deja, ir vėliau.

Iki Stalino mirties daugiausia tuštėjo „banditų“, „buožių“ ir kitų „liaudies priešų“ sodybos. Vieną kitą šeimą nuo skrebų ir kitokių liaudies tarnų sovietų valdžia priglaudavo mažuose ar didesniuose miesteliuose ir miestuose, rūpindamasi jų saugumu.

Kitoks kaimų tuštėjimas prasidėjo suvarius ūkininkus į kolchozus. Šiaip jau darbingų žmonių išėjimas iš kolchozų buvo negalimas. Pasitaikydavo tik labai retų išimčių. Bet jaunimui nebuvo draudžiama mokytis. Mokslus baigę jaunuoliai į kolchozą jau negrįždavo.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Suvainišio parapijoje gyveno nuo dviejų iki trijų tūkstančių žmonių. Suvainišio kolchozo teritorija buvo šiek tiek mažesnė negu parapijos. Paskutiniaisi sovietų valdžios metais kolchoze buvo likę mažiau negu 10 lauko darbininkų vyrų. Darbymečiu į laukus išeidavo talkinti raštinės darbuotojai, elektrikai ir kiti kolchozo inteligentai. Mechanizuok kiek nori, darbo rankų vis vien reikia.

Jonavos kaime savo sodybą pirmos paliko 1947 m. dvi Užkurėlienės – Kazio Užkurėlio (apie jį rašyta), tuo metu dirbusio Rokiškio milicijoje, motina ir žmona. Bet sodyba neliko tuščia, joje apsigyveno L. Kliauga su šeima. Vėliau, jau kolchozo metais, ten gyveno Viktoras Virbalas, dabartinio vyskupo Virbalo dėdė. Dar vėliau, išsikėlus V. Virbalui, toje sodyboje buvo įrengtas linų apdirbimo fabrikėlis. Moliniame tvarte linus džiovindavo, o gryčioje stovėjo fabrike pagamintas linų apdirbimo agregatas. Linų džiovnykloje du kartus buvo kilęs gaisras. Po antro gaisro linų apdorojimas toje sodyboje nutrūko. Sodyba sunyko.

Pirmoji pokario metais išnykusi sodyba buvo Vyduolių namai. Šią gryčią 1944 m. lapkričio mėnesį, kaip minėta anksčiau, sudegino partizanai.

Trečioji sodyba, netekusi šeimininko, ištuštėjo 1949 m. pabaigoje, artinantis kolchozų grėsmei. Kaip minėta, sovietų valdžia priglausdavo miesteliuose savo šalininkus, kurie jautė partizanų pavojų. Kazys Bakanas nebuvo komunistas ir niekas iš kaimynų nepatikėjo, kad jį terorizuoja partizanai. Bet jis skundėsi tuo valdžiai, todėl jam buvo leista apsigyventi mūsų valsčiaus miestelyje Panemunyje. Darbštus, nagingas žmogus, sugriovęs kai kuriuos savo pastatus Jonavoje, Panemunio miestelyje pasistatė namelį ir nugyveno jam Dievo skirtą laiką. Skirtingai negu kiti panašūs globotiniai, Bakanas nebuvo sovietų valdžios aktyvistas, dirbo sargu mokykloje, uždarbiavo statybose. Panemunio valdžios vyrai suprato, kad Bakanas juos apgavo.

1954 m. Vladas Spaičys buvo išleistas iš kolchozo ir pardavė savo namus piliečiui Bajorui. Pats apsigyveno Latvijoje, Neretų miestelyje.

Dar prieš 1960 m. Jonavos kaimas buvo elektrifikuotas. Elektra buvo įvesta į kolchozinių sodybas ir buvusią Užkurėlių sodybą, kur veikė linų apdirbimo agregatas. Bet neilgai džiaugėsi jonaviečiai elektra.

Septintojo dešimtmečio pradžioje Jonavos kaimo didžiojoje dirbamų žemių dalyje buvo įrenginėjamas drenažas. Ta proga iš 16 dar buvusių sodybų 12 buvo sunaikinta. Jų gyventojai pasklido kur kas: vieni apsigyveno negriaunamame Vilkolių kaime, kiti išsikėlė į kolchozo centrą Suvainiškį, o treči visai išvyko iš kolchozo. Tuo laiku pasitraukti iš kolchozo jau buvo leidžiama. Drenažas nebuvo įrengtas tik kaimo nuošalesniame pakraštyje – Užusienyje, kur buvo keturios sodybos: Dambrauskų, Stankevičių, Žagarių ir Trainių. Ten kurį laiką buvo gyventojų. 1966 m. motina Žagarienė su sūnumi Osvaldu (autorius broliu) išsikėlė į Kauną. Sodyba buvo parduota jonaviečiui Vladui Griškėnui. Kadangi kitų išlikusių sodybų jaunimas jau anksčiau buvo pasitraukęs iš kaimo, o senoliai išmirė, Žagarių sodyba, kurią nupirko Griškėnai, liko vienintelė gyvenama visame kaime iki maždaug 1980 m. Griškėnams buvo nejauku gyventi kaip atsiskyrėliams toli nuo kaimynų, todėl jie nusipirko sodybą nesugriautame Taručių kaime. Buvę Žagarių namai liko tušti iki pat Nepriklausomybės. 1981 m. rusų kariškame žemėlapyje pažymėta vienintelė kaime išlikusi Žagarių sodyba, bet be kaimo pavadinimo. Žemėlapyje „Aukštaitija“, išleistame 2001 m., pažymėta Žagarių sodyba su užrašu „Janava“. 2001 m. tos sodybos jau nebebuvo, nes Nepriklausomybės pradžioje Griškėnai nugriovė sodybos pastatus, o iš likusių statybinių medžiagų Rokiškyje gyvenusi Griškėnų duktė sodininkų bendrijoje pasistatė namą.

Dabar drenuotų Jonavos kaimo žemių dalį dirba Vilkolių kaimo ūkininkas. Užusienio trijų sodybų savininkai savo žemių neatsiėmė, todėl jos buvo užsodintos mišku. Žagariai savo dirbamą žemę atsiėmė, bet ji, nors ir neužsodinta, taip pat baigia užaugti mišku.

NEIŠSIPILDĘ LŪKESČIAI

Paryte su „airu“.
Eit vintu dovomote pelenine, ant
suolo du atneiti taisyti radijo aparatai,
ant komo dora „Rudina“ ant
sienos Galine, kai buvau atskirizijaj
pisktas paveikslas. Prie komo
storo stiblo veidrodio. Su komo
post felis, su kvirus vaikelais
tine. Sofos pastorinimas mietyti-
tai dirbtine arada baterija patalpa

Antrą kartą rusams išvadavus Lietuvą, kaimiečiams prasidėjo sunkiausias mano menamas laikotarpis. Didžiulės pyliavos, kitokios prievolės – miško kirtimas ir jo vežimas prie geležinkelio stoties. Be to, dideli mokesčiai pinigais ir paskola valstybei. Bet visa tai buvo smulkesni dalykai, palyginit su klasių kova ir valdžios represijomis.

Viltis miršta paskutinė. Jei nebūtų vilties, kad viskas pasikeis, būtų buvę dar blogiau. Paskutiniu metu valdžios keitėsi dažnai. Lietuviai, rusai, vokiečiai, vėl rusai. Sunku buvo priprasti prie minties, kad šį kartą rusai atėjo ilgam. Neišmanantys žmonės kūrė fantastiškas prognozes. Amerikonai pareikalau ir rusai turės paklusti. Protingesni sakė: rusai geruoju neišeis. Bus karas, ir Lietuvą išlaisvins. Ir dauguma žmonių tikėjo tais spėjimais. Tikėjo todėl, kad norėjo tikėti. Taikiu išlaisvinimu tikėjo nedaugelis, bet kad bus karas, dauguma gal ir tikėjo. Juk taip negali ilgai būti.

– Buvo ir toks optimistas mano dėdė Pranciškus. Jis sakė:

– O kam kariauti? Tušonkos nebeduos ir išdvės.

Gerai būtų buvę... Bet neišdvėsė.

Tušonka – amerikoniški kiaulienos konservai, kurių per karą rusų kareiviai turėjo daugiau nei proto.

Laukiantieji karo nevienodai svajėjo. Nekantrieji nustatinėjo terminus. Jau dabar, pavasarį, tai jau tikrai. Gegužės 15 d. turi būti. Gegužės penkioliktajai praėjus, buvo nustatomas kitas terminas, pvz., liepos 1 d. Šiuos gaudus pasakojantys remdavosi autoritetais. Sakė tas ir tas, o jis tai jau žino, ką kalba.

Panašiais gaudais apie išlaisvinimą kartais tikėdavo ne tik neraštingi kaimiečiai, bet ir apsišvietę žmonės. Vienas kunigas man pasakojo tikėjęs tarybų valdžios laikinumu. Jei tikėti bolševikais, Telšių vyskupas Borisevičius savo kolegoms ir pavaldiniams žadėjo greitą išlaisvinimą. Kartais panašiais gaudais patikėdavo net ir patys komunistai. Jonavos Petras Žėgliūnas, nors ir nebuvo labai uolus partijos kovotojas, nelabai ir aukštą postą Rokiškyje užėmė, vis vien buvo tos pakraipos žmogus. Tai jis savo draugui sakęs: netrukus kažkur reiks išnykti, slėptis. Kai nežinot, jums atrodo, kad viskas ramu. O aš žinau. Tik kur reikės dėtis, kur lįsti?

Tos nustatomos išlaisvinimo datos atrodė nerimtai. Kaimynė Konstancija Stankevičienė, Branio motina, sena, neraštinga moteris, bet nuovoki, sakė:

– Jau tiems, kurie tas dienas nustatinėja, tai tik spjauk į akis, daugiau nieko. Ir atsiranda durnių, kurie tiki. Tik neaišku, kokie durniai sugalvoja.

Kitas mano dėdė, minėtojo brolis, mūsų gryčioje kalbėjo:

– Vis vien karas bus. Juk nepaliks bolševikams pusės Europos. Vokietija negali būti suskaldyta.

Taip atrodė ne jam vienam. *Tada* taip atrodė. Vėliau paaiškėjo, kad Europa buvo atiduota dar karo metu, o Vokietija galėjo būti suskaldyta kiek nori ilgai. Suskaldė taip, kad ir iki 2006 m. nepavyko gerai suklijuoti.

Vieni nustatinėjo datas, kiti samprotavo apie galimas kryptis pasaulio politikoje, išlaisvinimo perspektyvas ne pagal tai, ką sakė tas ir anas, bet iš konkrečių politinių įvykių. Kai rusai sutriuškino opoziciją Lenkijoje, kai užblokavo Berlyną, protingesni suprato, kad rusai amerikonų nebijo. Bet, žinoma, svarbu, kad susikibtų, o tada jau ruselius subombarduos atomu.

Buvo protaujančių, prognozuojančių, o buvo tiesiog laukiančių. Mano sesuo Bronė, gyvenusi Kaune, 1940 m. palankiai sutikusi tarybų valdžią, apie pokario politines kalbas taip atsiliepė:

– Čia ne tik politika, čia gyvenimas. Bus išvyti bolševikai, bus ir gyvenimas. Jei ne, tai ir gyvenimo nebus.

Jonavos Bakanas, anksčiau buvęs bedievis ir komunistas, atėjęs pas Žagarius vis kartodavo, kad reikės pasikarti, jei ir toliau taip bus. Pasikarti ir pasikarti, nors tu ką jam sakyk.

Kartą eina Osvaldas Žagarys pabaliu takeliu ir mato Osvaldą Žėgliūną žilvičių vyteles pjaunantį. Sustoję, pasikalbėjo. Žėgliūnas klausia Žagario:

– Tu turi radiją, ką sako amerikonai? Ar jau mus paliks rusams, ar nežada nieko?

Iš Žagario išgirdęs, kad gerų žinių nėra, nusivylęs kalbėjo:

– Tai jau taip, matyt, nieko ir nebesulauksim, niekam nerūpi mūsų vargai.

Taip kalbėjo komunistų Žėgliūnų brolis.

1945 m. pavasarį važiavau arkliu per Jonavą Vilkolių link. Ateina priešais Vilkolių Ramusio Kubiliaus, pravardžiuojamo Staponiuku, žmona. Pasisveikinome, užkalbino mane moteriškė. Sako, jūs radiją turit, gal gerų naujienų girdit. Sakau, nieko gero nepraneša. Tu, berniuk, nebijok, gal tu manęs nepažįsti, aš Kubilienė, va namai matosi ant kalno. Tai jei žinai ką, sakyk. Aš ją pažinau, žinojau, kad jiems skirtos didžiulės prievolės, paskelbti buožėmis. O jau buožėms, kaip skelbė patys bolševikai, gyvenimo nebus. Jiems tai tikrai politika reiškė gyvenimą arba pražūtį. Jei ką nors gero būtų kalbėję anoje pusėje, būčiau žinojęs, nes Osvaldas klausydavo. Klausydavo lenkiškai, rusiškai. Lietuviškai juk nekalbėjo, tad pats neklausydavau. Bet iki to, kad ką nors žadėtų ar lenkams, ar rusams, buvo labai toli, jau nekalbant apie lietuvius. Kubilienė dūšaudama nusivylusi nuėjo.

Pasibaigus partizanų kovoms, išblėsus išlaisvinimo viltims, labai daug buvo kalbama, kad partizaninį karą Lietuvoje sukurstė amerikonai. Atseit jie per radiją vis žadėję išlaisvinti. Sakę – jūs kovokit, nepasiduokit, o mes greit jus išlaisvinsim. Kai paklausė tokį, girdėjusį

amerikonų pažadus, kokia kalba amerikoniai agitavo nepasiduoti, nesvyruodamas kerta: lietuviškai, o kaip gi kitaip. O kada amerikoniai ėmė kalbėti per radiją lietuviškai? Nežino.

Lietuviškas programos „Amerikos balsas“ pradėjo transliuoti 1951 02 16. Keli partizanai buvo likę Lietuvos miškuose po šios datos? Ir keli amerikonų suagituoti papildė po tos datos jų eiles? Ar iš viso tokių buvo?

Pats „konkrečiausias“ pažadas, skelbtas per „Amerikos balsą“, buvo lietuvių pabėgėlio, poeto ir dainininko Stasio Santvaro sveikinimo žodis Lietuvai Kalėdų proga. Kokie tai buvo metai, neprisimenu. Taigi S. Santvaras sakė maždaug taip: „Turėkime viltį, kad netrukus Kalėdas švęsime kartu laisvoje Lietuvoje.“ Viltį turėti galima visada, bet ar toki sveikinimą galima laikyti „amerikonų pažadais“?

Absurdiškus gandus apie amerikonų pažadus skleidė abi pusės: ir komunistai, ir liaudies priešai. Ir abiem pusėms tie gandai buvo parankūs. Bolševikams tokia propaganda tiko amerikonomams diskredituoti: štai kokie jie kiaulės, kurstė, agitavo, o po to apgavo. Partizanų aktyvistams tai buvo jų pačių klaidų, beprasmės kovos pateisinimas: mes tikėjome amerikonų pažadais, jie žadėjo, mes nekalti, kad jie mus apgavo.

Rusų saugumo tarnybos klausėsi amerikonų ir kitų kapitalistų radijo balsų. Ne tik klausėsi, bet ir įrašinėjo. Jei amerikoniai būtų ką nors žadėję, rusai tuos įrašus būtų paskelbę visam pasauliui, ne vien Lietuvai. Kokia puiki būtų buvusi propaganda! Žadėjo, kurstė, o pažadų netesėję pražudė. Bet tokių dalykų niekad nebuvo paskelbta.

Vienas blaviausiai mąstančių karo tema buvo mano brolis Osvaldas. Jis tikėjo, kad karas bus. Sakydavo:

– Amerikonams reikia kariauti jau vien dėl tos atominės bombos. Kai rusai pasidarys, bus per vėlu. Amerikonai dabar gali pasidaryti pasaulio viešpačiais. Kodėl jiems to atsisakyti?

Aš kartais paprieštaraudavau Osvaldui. Kad amerikonomams reikia kariauti, aišku, bet ar jie kariaus, kad ir kaip reikėtų? Jie ištižė, išsikėtėliai, jie tol nekariaus, kol jų neužpuls. Mūsų, kaimiečių, kalba ištižėliai dar buvo vadinami nečėseliais. O mūsų tėtė dar turėjo specifinį pavadinimą – išsikėtėliai, kurį ir aš kartais pavartodavau.

Tada buvau dar paauglys, bet daugeliu klausimų, taip pat ir politikoje, turėjau aiškias pažiūras. Bet negaliu pasigirti, kad ir šiuo klausimu. Jei Osvaldui paprieštaraudavau, nebūtinai taip ir galvodavau – ištižėliai, išsikėtėliai. Aš elgiausi kaip dabartiniai žurnalistai daro kalbindami politikus. Jie būtinai kalba politikams „prieš plauką“. Jei sugebi, įrodyk teisybę. Osvaldo argumentai manęs neįtikindavo. Būtų gerai, kad būtų jo teisybė. Bet vargu... Nepaisant to, vis vien tikėjau, kad karas bus. Jei ne amerikoniai jį pradės, tai rusai, kai sustiprės, kai pasigamins bombą.

Kažkada vėliau, jau Chruščiovo ar Brežnevo laikais, kai sulaukti išvaduojamo karo nebebuvo vilties, važiauvau traukiniu į Rygą. Priešais mane kitapus staliuko sėdėjo rusų karininkas. Išsikalbėjome. Supratau, kad tai protingas žmogus, išsilavinęs eruditas, ne fanatikas komunistas. Įsidrąsinęs uždaviau klausimą, nedavusį man ramybės visą gyvenimą. Sakau, po karo buvo labai daug kalbų, taip pat ir spaudoje rašė, kad anglai – amerikoni pradės naują karą prieš SSRS. Kaip Jūs galvojate, kodėl to karo vis dėlto nebuvo?

Rusų karininkas neatsakė ekspromtu ir vienareikšmiškai. Matote, sako, tai sudėtingas klausimas. Manau, kad amerikoni karą su mumis planavo, bet jie suprato, jog tai bus žūtbūtinė kova, ne koks pasivaikščiojimas. Reikėjo laiko pasiruošti. Jie tikrai ruošėsi, bet nespėjo. Mes pasigaminome bombą, ir jie suprato, kad jau vėlu. Jiems pritrūko laiko.

Aš pagalvojau: koks jau ten laiko trūkumas. Vokiečiams „Barbarosos“ planui sudaryti užteko pusės metų, o amerikoni nespėjo per penkerius metus. Išsikėtėliai buvo, todėl ir nespėjo. Taip pagalvojau, bet rusų karininkui nieko nepasakiau.

Esu klausinėjęs savo brolių, gyvenusių Kanadoje, ar tik mes vieni galvojome, kad bus karas, ar panašių nuotaukų būta ir kapitalistiniame pasaulyje? Jis sakė, esą kažkuriais pokario metais anglai iš JAV buvo išsikvietę į Londoną lietuvių generolą S. Raštikį ir laikę jį ten keletą mėnesių. Be kitų požymių, šis taip pat lyg ir rodęs artėjantį karą.

Nepraleidžiantis progų amerikoniems pateisinti Algimantas Čekuolis [50, 182–184 p.] rašo, kad per karą amerikiečiai buvo priversti remti rusus, nes rusai derėjosi su vokiečiais dėl karo nutraukimo. Mini penkis derybų raundus, pradedant 1941 m. lapkričio mėnesiu, baigiant 1943 m. rugsėju. Atseit Vakarų sąjungininkai buvo priversti remti Rusiją, kad ji nesusitartų su Vokietija. O apie Lietuvą A. Čekuolis rašo taip: „Lietuvos nelaimės nebuvo atsitiktinumas. Mus pardavė todėl, kad nebuvo galima neparduoti.“ Na, Lietuva galbūt nebuvo tokia prekė, dėl kurios amerikiečiai turėjo derėtis. Bet juk buvo parduota pusė Europos, įskaitant Vakarų sąjungininkes Čekoslovakiją ir Lenkiją. Dėl ko kariavo Anglija? Dėl to, kad Lenkija tektų ne vokiečiams, o rusams. Tai buvo karo su Vokietija priežastis ir pats reikšmingiausias Anglijos laimėjimas. Būta už ką lieti kraują!

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, atsirado gausybė literatūros XX a. politinės istorijos temomis. Buvau išalkęs tokios literatūros, todėl nemaža jos esu perskaitęs. Deja, į mano akiratį nepakliuvo koks nors rimtesnis veikalas, kuriame būtų nagrinėjamos galimo Trečiojo pasaulinio karo klausimas. Teko pasitenkinti nuotrupomis iš veikalų, nagrinėjančių kitus klausimus. Iš savo, kaip liaudies priešo, pozicijų vertindamas tas nuotrupas, susidariau požiūrį, kurį bandysiu pagrįsti.

Pradėsiu iš toliau.

1956 m. rudenį iš Brazilijos į išlaisvintą tėvynę grįžo mano motinos sesuo su vyru ir dukra. Jie buvo apgyvendinti Kaune. Skirtingai nei mes, jie buvo patriotai, pažangūs. Bendravome su jais kaip su giminėmis, bet kai kurie iš mūsų nepritarė jų pažangumui. Kartą, kai jau gyvenau Kaune, viešėdamas pas juos žiūrinėčiau jų iš kapitalistinio pasaulio atsižežtus spaudinius. Vieno leidinio, nedidelės knygos, pavadinimas buvo maždaug toks – „Pietų Amerikos pažangiųjų lietuvių kongresas“. Jo būta kažkada, pokario metais, Urugvajuje, Montevidėjaus mieste. Giminės man paaiškino, kad tame suvažiavime dalyvavo ir Urugvajaus valstybės atstovas – aukštas pareigūnas. Nustebau: kas ten per valdžia, jei dalyvauja komunistų suvažiavime? Giminės vienu balsu nukirto: juk ne komunistų tas kongresas buvo, bet pažangiųjų. Kai paklausiau, kuo pažangieji skiriasi nuo komunistų, aiškiaus atsakymo nesulaukiau.

Man ir dabar nelabai aišku, kas yra tie pažangieji. Arčiausiai tiesos man atrodo teiginys, kad tai yra pirmoji raudonligės (analogiška vėžio ligai) stadija. Gana dažnai tas pavadinimas buvo ir tebėra vartojamas tikros bolševikinės ideologijos priedangai. Tą patvirtino ir mano minimi giminės. Veiklieji jų šeimos nariai, dirbantieji tėvas ir dukra, Lietuvoje nedelsdami įstojo į partiją. Namų šeiminkė, neraštinga vyresnio amžiaus motina, liko tik pažangi. Kiek žinau, tuos pažangius brazilokus beveik visus priglaudė darbininkų klasės avangardas.

Margareth Thather dar prieš valdymo pradžią pareiškė: vis sunkiau darosi atskirti Anglijos darbiečius (leiboristus – pažangiuosius) nuo komunistų. Kuo skiriasi tie skirtingais vardais besivadinantys žmonės, tiksliai suformuluoti nesugebu ir aš. Prie to, kas jau pasakyta, galiu pridurti tik tiek, kad nežinau atvejo, kai pažangieji būtų kovoję prieš komunistus.

Atvejai, kai komunistai vadinosi pažangiaisiais:

- Jonavos kaimo komunistai, vadovaujami Prano Žėgliūno, komunistais nesivadino. Jie buvo tik pažangūs. Pažangūs buvo ir Trečiojo fronto Lietuvos rašytojai;
- lietuvių išeiviai komunistai Šiaurės ir Pietų Amerikoje vadino save pažangiaisiais;
- F. Kastro revoliucionieriai Kuboje iš pradžių nesivadino komunistais. Pats F. Kastro savo valdymo pradžioje ne kartą paneigė esąs komunistas.

Kad pažangiaisiais besivadina nekovoja su komunistais, rodo tokie pavyzdžiai:

- Lietuvos pažangieji liaudininkai ir socialdemokratai 1926 m., nepaisydami pavojaus Lietuvos nepriklausomybei, sudarė šiltnamio sąlygas komunistų veiklai;
- pažangūs Rusijos menševikai ir eserai 1917 m. nekovojo su bolševikais, geruoju atidavė jiems valdžią;
- 1940 m. Lietuvos, Latvijos ir Estijos pažangieji, jų „liaudies vyriausybės“ padėjo komunistams užvaldyti Pabaltijį.

Žodžiu, pažangieji ir komunistai – tai broliai dvyniai, kuriuos kartais sunku atpažinti ir įvardyti.

Knygoje apie Aleksandro Litvinenkos žūtį [70, 309 p.] yra tokia frazė: „Džo (Josifas) labai patiko Ruzveltui. <...> Turėjo praeiti šiek tiek laiko, kol amerikiečiai suprato, jog jis buvo netgi pavojingesnis už Hitlerį.“ Ar ir mylėti Staliną, anot A. Čekuolio, amerikiečiai buvo priversti?

Citavau šią frazę ne todėl, kad ja būtų atidengta kažkokia paslaptis. Taip rašė visi, kurie domėjosi rusų ir amerikiečių santykiais karo metu. Net ir rusai bolševikai to neneigė. Roosevelto aplinka ir net pati JAV žvalgyba buvo persmelkta rusų šnipų. O šnipai geriausiai jaučiasi ne tarp priešų, bet tarp draugų.

Iš kur ta Roosevelto meilė Stalinui? Juk nėra žinių, kad jis būtų buvęs koks žydras? Be to, Stalinas buvo labai negražus, dailiai atrodė tik paveiksluose. Aš matau tik vieną tos meilės akstiną – pažiūrų, idėjų bendrumas. Jos nebuvo tapačios, bet panašios. Žodžiu, Ruzveltas ir visa JAV valdžios viršūnė buvo *pažangūs*. Juo labiau šis pavadinimas tiko Anglijos leiboristams, valdžiusiems šalį nuo 1945 m., jau pats jų pavadinimas – darbiečiai kvepia pažangumu. Jie ir patys nesikratė tokio pažangiųjų pavadinimo.

Tokią išvadą priėmė karo ir pokario metais lietuviams buvo nepaprastai sunku, tiesiog neįmanoma. JAV ir Anglija buvo paskutiniai vilties žiburiai, tai buvo šviesa tunelio gale. Pripažinti, kad JAV valdo pažangieji, reikė pripažinti ne tik Lietuvos, bet ir viso pasaulio pražūtį, pasaulinę bolševikų revoliuciją. Tą pripažinus, protaujančiam žmogui nebūtų likę nieko kito, tik, anot jonaviečio K. Bakano, pasikarti.

Antra vertus, nesusigaudymas pasaulio politikoje, klaidingas JAV politikos vertinimas Lietuvai sukėlė daug tragiškų pasekmių. Miškuose be reikalo ir naudos žuvo 30 000 partizanų, šimtai tūkstančių buvo išvežta į Sibirą. Bolševikų išlaisvintame krašte masinis teroras buvo neišvengiamas, bet jei lietuviai būtų žinoję ir įvertinę vakariečių pažangumą, aukų galėjo būti mažiau.

Natūralu, kad skaitytojui kils noras paprieštarauti: nepaisant vakariečių pažangumo, bolševikai neužkariavo nei JAV, nei pasaulio, Lietuva atgavo laisvę, Amerika laimėjo šaltąjį karą, todėl pasikarti nebuvo jokios prasmės.

Į tai galiu atsakyti, kad dabar tokia padėtis yra ne todėl, jog vakariečių politika buvo protinga, bet dėl vykusių stebuklų. Stebuklai žmonijos, kaip ir atskirų žmonių, gyvenime yra daug dažnesni negu įprasta manyti. Apie juos ir apie šaltojo karo kainą kalbėsime vėliau.

Ar galėjo lietuviai susidaryti teisingą vaizdą apie vakariečių politiką, neturėdami kontaktų su jais, nežinodami slaptų susitarimų su bolševikais turinio, kai buvo maždaug žinomas

tik palankios mums Atlanto chartijos turinys? Į tai galiu pasakyti, kad teisingos informacijos buvo, bet ją skleidė vokiečiai nacionalsocialistai, nenusipelnę lietuvių pasitikėjimo. Antra vertus, tos žinios, nors ir teisingos, buvo labai blogos, pranašaujančios tragišką ateitį. Tokiomis žiniomis patikėti visada labai sunku.

Kaip iliustraciją paimkime 1943 12 08 vokiečių leisto „Ateities“ dienraščio [71] Nr. 285, kuriame aprašoma tuo metu vykusi Teherano konferencija. Laikraščio pirmojo puslapio antraštės: „Rooseveltas ir Churchillis – Stalino kaliniai“, „Blogas Roosevelto patikavimas Teherane. Jie šunuodegavo prieš Staliną“.

Šiuose straipsniuose vokiečiai negalėjo ar nenorėjo pateikti detalesnės informacijos, juose išryškintos tik pasitarimo bendros nuotaikos, jo atmosfera. Turinys propagandinis, bet šiuose straipsniuose nebuvo nieko tokio, kas vėlesnių istorikų būtų paneigta.

Matyt, vokiečiai apgraibomis žinojo ir Teherano bei Jaltos susitarimų turinį. Kad anglai – amerikiečiai pardavė Pabaltijį bolševikams, buvo rašoma nuolat. Vienam propagandos protruikiui pretekstas buvo anglų laikraštyje išspausdintas SSRS žemėlapis su Lietuvos, Latvijos ir Estijos SSR. Lietuvos kaimiečiai raminosi, kad gal tai koks komunistų laikraštis, kaip jie nori, kad būtų, tą ir spausdina. Aš neprisimenu to laikraščio pavadinimo, bet, ko gero, tai buvo „Times“ arba kitas įtakingas laikraštis. Tokiu atveju aliarmui galėjo būti rimtas pagrindas.

Kaimynas Branis Stankevičius kartą atėjęs pasakojo, kad pagrindinėje spaudoje matęs karikatūrą: gilioje duobėje mušasi Hitleris su Stalinu. Apsidrasę, kruvini, žaizdoti. Ant duobės krašto stovi anglas su amerikonu. Amerikonas su kastuvu rankoje. Jis klausia anglo: kaip atrodo, sere, ar jau užkasti?

Na, čia jau gerai. O jei gerai, lengva patikėti. Gal taip ir bus?

Pokario metais kunigas Suvainiškyje buvo Povilas Jankevičius. Tai buvo labai protingas žmogus, turėjo savo požiūrį į politiką. Jis nesivadovavo sklindančiais gandai. Klausydavosi užsienio radijo stočių svetimomis kalbomis ir darydavo blaivias išvadas. Draugavo su mano broliu Osvaldu. Sakė, kad nėra ko tikėtis karo ir išlaisvinimo. Amerikonų politika esanti tokia: sukurti aplink Rusiją gynybos žiedą, priešintis ekspansijai, bet į didelį karą nesivelti. Osvaldas negalėjo tuo patikėti. Argi jie būtų tokie kvaili? Juk amerikiečiai šitaip palieka rusams iniciatyvą. Jie pasirinks laiką ir vietą, numatys, kada gali laimėti, ir smogs.

Neprisimenu, kada ir kur skaičiau: būta tokios politikos. Prisimenu vieną frazę iš kažkokios slaptos amerikiečių direktyvos: „Neleisti komunizmo sferai plėstis.“ Nežinia, kiek ilgai tuo vadovautasi, ar nebuvo kitokių prerogatyvų. Jei tai buvo laikinas epizodas, jį pateisinti galima, bet amerikonų veiksmai nerodė, kad jie turėjo kitokių ketinimų.

Žinoma, kad nei krepšinio, nei bokso rungtynių negalima laimėti vien tik gynyba.

Negalimos net ir lygiosios. Amerikiečiai savo veiksmais niekad neįmetė kamuolio į rusų krepšį, niekad nesudavė jiems smūgių iki pat Afganistano. Todėl tų dviejų jėgų susidūrimus ir lydėjo arba apsigynimas (dvi Berlyno krizės, Korėjos karas, Karibų krizė, Čilė), arba Amerikos pralaimėjimai (Kinija, Kuba, jos Kiaulių įlanka, Vietnamas ir daug socialistinių šalių Azijoje, Afrikoje bei Lotynų Amerikoje).

Apie kokį puolamąjį-išlaisvinamąjį vakariečių karą galėjo eiti kalba, jei pagal Grigorijų Klimovą [72, 381 p.]: „<...> po Vokietijos kapituliacijos Vakarų sąjungininkai demobilizavo savo kariuomenes taip sparčiai, kaip tai leido transporto priemonės. Tuo metu sovietų vadovybė taip pat sparčiai rengė savo aplamdytas divizijas kovai – šaukė žmones, siuntė naujus tankus ir lėktuvus.“

Apie amerikiečių pokario planus rašoma T. Bowerio knygoje „Raudonasis voratinklis“ [73]. 96-ajame šios knygos puslapyje cituojamas JAV prezidentas H. Trumanas. 1945 m. rudenį jis sakęs: „Jeigu rusai nepajus tvirtos kumščio ir nesulauks ryžtingos šnekos, – tarė prezidentas Byrnesui, – sulauksime naujo karo.“

Ar taip kalba prezidentas šalies, rengiančios išlaisvinamąjį-puolamąjį karą? Tokiu atveju jis džiaugtųsi bolševikų agresyvumu, nes toks jų elgesys būtų pretekstas rengiamam karui. Bet priešingai, prezidentas baiminasi, kad karas gali kilti dėl anos pusės veiksmų.

98-ajame minimos knygos puslapyje rašoma: „George'as Kennanas, vyresnysis JAV ambasados Maskvoje pareigūnas, išsiuntė 8 000 žodžių telegramą Valstybės departamentui, prašiusiam paaiškinti, kodėl sovietai yra priešiški nusiteikę, kai *Vašingtonas tikisi užmegzti draugiškus ryšius*“ (išskirta autoriaus). Ši telegrama buvo pasiųsta 1946 m. balandžio mėnesį. Komentarai turbūt nereikalingi.

Tos pačios knygos [73] 130-ajame puslapyje rašoma: „Komunistų karingumas visoje Vokietijoje sukėlė kalbas apie naują karą [iš konteksto galima nustatyti, kad tai buvo greičiausiai 1947 m., – aut. past.]. Reinhardas Gehlenas, buvęs Hitlerio žvalgybos pareigūnas, vadovavęs Sovietų Sąjungos skyriui ir tapęs Amerikos kariškiams svarbiausiuoju patarėju, generolui Luciui Clay'ui, JAV Berlyno karo komendantui, pasakė, kad už zonos ribų esančios 175 Raudonosios armijos divizijos yra pasirengusios kovai ir požymiai tvirtina, kad yra planuojama mobilizacija. <...> Prieš dvejus metus jungtinio štabo pareigūnams buvo pateikti apskaičiavimai, iš kurių paaiškėjo, kad visiškai sumobilizuota Raudonoji armija, turinti 15 milijonų kareivių arba 650 divizijų, Lamanšo sąsiaurį prieisianti per tris savaites. O Gibraltarą – per penkis mėnesius. <...> CŽV analitikai pakartojo įspėjimą 1948 m., kad karas gali prasidėti greičiau nei po trijų mėnesių, nors palyginti su keleta kitų prognozių, *CŽV spėlionės buvo gana blaivios*“ (išskirta autoriaus).

Jei JAV būtų planavusios karą, apie kokias *spėliones* būtų kalbama? CŽV būtų *žinojusi* karo pradžios datą. Visai nenuostabu, kad rusai galėjo pasiekti Lamanšą per tris savaites, nes vakariečiai buvo demobilizavę savo karo pajėgas ir tikėjosi „užmegzti draugiškus ryšius“.

Bet gal minimą knygą rašė koks fašistas, kuris tendencingai vaizdavo padėtį po karo, rėmėsi tik tokiais dokumentais, kurie rodė vakariečių taikingumą ir sovietų agresyvumą? Gal kitokius šaltinius nutylėjo? Priešingai, esu tikras, kad knygos autorius yra *pažangių pažiūrų*. Priešingu atveju nekartotų bolševikų propagandos teiginių, esą vokiečių okupacijos metu *Latvija* (!) *pasiryžusi nužudyti* dešimtis tūkstančių žmonių (žydų? – aut. past.) miškuose prie Rygos (69 p.). Rytų Europoje plėšikavę it banditai lietuvių policijos batalionai, ukrainiečių SS Galicijos divizija ir kazokai (106 p.). 20 000 lietuvių šaudė žydus (62 p.). Apie rusų bolševikų nusikaltimus knygoje nėra nė žodžio, tarsi jų nebūtų buvę.

Didžiąją Britaniją po karo valdė pažangūs darbiečiai (leiboristai). Apie jų ketinimus laisvinti Rytų Europą, kovoti su giminingais bolševikais kalbėti dar sunkiau nei apie JAV. Ištrauka iš minimos [73] knygos 98-ojo puslapio: „Bevinas <...> buvo įsitikinęs, kad sovietai turi sukūrę tobulus planus, pagal kuriuos numatyta smogti Vakarų interesams, tačiau jis atkakliai tvirtino, jog *nesiliausiąs rusų įtikinėti gera valia ir norais*“ (išskirta autoriaus). Bevinas – Anglijos užsienio reikalų ministras nuo 1945 m.

Kokia panaši ši pozicija su Lietuvos Prezidento A. Smetonos laišku „prezidentui“ Kalininui. 1940 m. birželio mėn. A. Smetona įtikinėjo rusus Lietuvos gerais norais iš desperacijos, skėsdamas griebėsi šiaudo. Vargšė karą laimėjusi Anglija! Ji taip pat tarėsi neturinti kitos išeities, tik „įtikinėti“!

Valdę iki 1945 m. konservatoriai su ministru pirmininku W. Churchilliu bei užsienio reikalų ministru Edenu priešakyje ne mažiau už pažangiuosius leiboristus pataikavo rusams. T. Bowerio knygoje [73, 56 p.] rašoma: „Užsienio reikalų ministerijos atstovai nesutiko su spėjimu, kad tarp Anglijos ir Rusijos neišvengiamai atsiras antagonizmas, tačiau diskusijos nenutrūko. Pareigūnų nesutarimai padidėjo 1944 m. pradžioje. Štabų viršininkai buvo įsitikinę, kad su Rusija po karo Graikijoje, Turkijoje ir Vidurio Europoje atsiras karinė konfrontacija. Nustebę Užsienio reikalų ministerijos pareigūnai iškėlė prielaidą, jog *bet kokius nesutarimus būsia galima išspręsti derybomis*“ (išskirta autoriaus).

Štai kaip gerai galvojo apie rusus bolševikus užsienio ministerijos, neva nepažangūs pareigūnai.

Kas įdomiausia, Europą su Stalinu pasidalino ne kas kitas, bet W. Churchillis. Pagal T. Bowerį [73, 57 p.] išeitų, kad pasidalinta visa Europa. Citata: „Ministras pirmininkas ir Stalinas vienu plunksnos brūkšniu pasidalino Europą.“ Tai buvę 1944 m. spalio mėn.

per W. Churchillio vizitą į Maskvą. Antono Antonovo Ovsejenkos knygoje „Berija“ [74, 338 p.] rašoma kiek kitaip. „Tame Kremliaus sandėryje Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas ir Sovietų Sąjungos kompartijos generalinis sekretorius broliškai pasidalino įtakos zonas Balkanuose. Stalinas, nedelsdamas nė sekundės, pasirašė Churchillio pateiktą lapelį, kur buvo nurodyta kiekvienos šalies įtakos dalis“ (iš rusų kalbos vertė autorius).

Manau, kad arčiau tiesos pastarasis dalybų aprašymas, nes jis detalesnis. Atrodė, kad į Balkanus galėjo įeiti ir Vengrija. Lenkijos klausimas turėjo būti atidėtas ateičiai. Neaišku, kada rusams pripažinta Čekoslovakija.

Toliau tame pačiame puslapyje rašoma: „Kremliaus veidmainys tiesiog užbūrė Edeną. Kaip jis po to pasakojo savo draugui rašytojui Haroldui Nikolsonui, Stalinas niekad nesulaužo duoto žodžio.“

Norėdami įtikti Stalinui, Anglijos valdantieji W. Churchillis ir Edenas pažadėjo po karo išduoti *visus* Rusijos piliečius SSRS administracijai, nepaisant jų noro ar nenoro grįžti į tėvynę. „<...> Mes padarytume jam (Stalinui) didelę paslaugą, sutvarkydami šį reikalą – telegrafavo Edenas į Londoną.“

Apie tą patį susitarimą rašoma T. Bowerio knygoje [73, 105 p.]: „Trijų sąjungininkų lyderių susitarimai 1945 m. Jaltoje daugeliu požiūrių buvo jų karo meto santykių gairės. Kaip sykis tose apylinkėse, kuriose 1921 m. vyko paskutinės rimčiausios baltagvardiečių ir bolševikų kovos, W. Churchillis, garsusis kryžiaus žygio prieš komunizmą organizatorius, sutiko, kad Vokietijai kapitulijavus kiekvienas asmuo, kuris iki karo pradžios 1939 metais buvo sovietų pilietis, bus laikomas rusu, norų nebus paisoma ir jis bus perduodamas Raudonosios armijos karininkams.“

Knygoje „Berija“ [74, 338 p.] rašoma, kad anglų pavyzdžiu pasekė ir amerikiečiai. „Po atitinkamų Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ir gynybos ministerijų sprendimų Jungtinių Valstijų vyriausybei buvo visiškai paprasta pasekti savo sąjungininko pavyzdžiu“ (iš rusų kalbos vertė autorius).

T. Bowerio knygoje [73, 105 p.] rašoma, kad sąjungininkų karininkai norėjo pašalinti bet kokią priežastį, galinčią suerzinti Staliną. „Mes sodinome juos į sunkvežimius, traukinius ir neuždavinėjome jokių klausimų, – sakė vienas amerikiečių žvalgybininkų B. Coffinas.“

Kiek nenorinčių grįžti į tėvynę įkaitų išdavė sąjungininkai bolševikų terorui, net ir apytikriai nepavyko nustatyti. Nikolajaus Konijajevio knygoje „Vlasovas“ [75, 203 p.] rašoma: „<...> 1943 metų birželio mėnesį vokiečių armijoje buvo daugiau kaip 600 000 savanorių pagalbininkų iš Rusijos ir 200 000 kareivių savanoriškuose daliniuose“ (iš rusų kalbos vertė autorius).

T. Boweris [73, 142 p.] rašo, kad maždaug milijonas sovietų piliečių kartu su vokiečiais kovojo prieš Staliną. Yra žinoma, kad jau 1941 m. vokiečiai į nelaisvę buvo paėmę apie tris milijonus raudonarmiečių. Girdėta, kad į Vokietiją darbams buvo paimta apie du milijonus rusų. Kiek po karo dar buvo likę gyvų minėtų kategorijų žmonių, kokia jų dalis pateko po karo į Vakarų sąjungininkų rankas ir kiek tokių Vakarų okupacinėse zonose buvusių nenorėjo grįžti į Rytus, lieka neaišku. Gal pusė milijono, gal visas, kas žino. Galimas tik palyginimas.

Knygos „Berija“ [74, 339 p.] autorius rašo, kad 1945 m. Austrijos–Jugoslavijos pasienyje susitelkė 700 000 Jugoslavijos piliečių, nenorinčių patekti į komunistų (Tito) valdomą teritoriją. Anglų noras įtikti komunistams buvo toks didelis, kad, nepaisant žmonių tragedijos, britų valdžia atidavė juos komunistų egzekucijoms. Juos be miego ir valgio, surištomis rankomis komunistai mušdami ginė per Jugoslavijos kaimus ir miestus. Jeigu iš dešimteriopai pagal gyventojų skaičių mažesnės šalies už SSRS atsirado 700 000 nenorinčių komunistinės vergovės, ar galėjo būti mažiau tokių pat nenorinčių grįžti SSRS piliečių?

Dmitrijus Volkogonovas [76, 251 p.] rašo, kad 1945 m. gegužės mėnesį Stalinas išleido direktyvą dėl 100 lagerių, talpinančių po 10 000 žmonių kiekviename, įrengimo užnugario rajonuose. Juose turėjo būti tikrinami gražinami iš Vokietijos SSRS piliečiai. Taigi, *tuo pačiu metu* tose stovyklose galėjo tilpti milijonas žmonių. O kiek tas vieno žmogaus tikrinimas užtrukdavo? Jei laikysime, kad užtrukdavo vidutiniškai tris savaites, tai per tris su puse mėnesio galėjo būti patikrinti penki milijonai. Žinoma, negalima teigti, kad būtent taip ir buvo. Dar labiau neaišku, kiek iš tų patikrintųjų buvo pakarta, sušaudyta ar pasiūsta į lagerius.

Rusų NKVD misijos šmirinėjo skersai ir išilgai vakariečių okupacinių zonų, ieškodamos kandidatų į gulagą. Pajutę pavojų, daugelis rusų iš belaisvių ir „išvietintų asmenų“ stovyklų ėmė bėgti. Anglai organizavo gaudytojų būrius. Į juos įsitraukė ir rusų „Smerš“ atstovai [74, 342 p.].

Vokiečių pusėje prieš bolševikus kovojo apie 50 000 kazokų [74, 340 p.]. Jie, pasidavę Vakarų sąjungininkams, jautėsi saugūs. Frontui ritantis į Vakarus, traukėsi ir kazokų šeimos. Kažkokio laimingo atsitiktinumo dėka, gal pasitaikė žmoniškesni, mažiau uolūs Jaltos susitarimų vykdytojai, moterų buvo paklausta, ar jos nori lydėti savo tremiamus vyrus. Jos žinojo, kas laukia tėvynėje, ir atsisakiusios išsigelbėjo kartu su vaikais. Daugelis kazokų pasirinko ne grįžimą, o mirtį. Kai vyrai buvo išduodami kartu su šeimomis, žudėsi ne vien vyrai, bet ir moterys, iš pradžių nužudžiusios savo vaikus.

Knygoje „Berija“ [74, 339 p.] A. Antonovas Ovsejenka rašo, kad Jaltos susitarimuose nebuvo numatytas senųjų emigrantų (1917 m. ir vėlesnių) išdavimas. „Bet sąjungininkams

labai jau norėjosi įtikti gerajam dėdei Džo.“ Neįvardytas apžvalgininkas [73, 107 p.] rašęs, kad „tai buvo žmonės <...>, kurie su mumis kovojo Rusijos pilietiniame kare Archangelske ir Tolimuosiuose Rytuose. Daugelis jų turėjo Anglijos apdovanojimus“.

Šiaurės Italijoje buvo keleto tūkstančių gruzinų ir jau čia gimusių jų vaikų kolonija. Šie gruzinai buvo palikę tėvynę dvidešimtųjų metų pradžioje. Su kazokais jų santykiai buvo priešiški, bet vienu klausimu buvo vieningi. Tai – neapykanta stalininiam režimui. Gruzinai noriai pasidavė anglų karininkams ir buvo perkelti į Pietų Austriją. Prie Oberdraubergero lagerio jų susitelkė apie penkis tūkstančius. Karinė administracija gavo nurodymą – *išduoti Stalinui visus* [74, 339 p.].

Tarp karo belaisvių, išduodamų bolševikams, buvo asmenų, turėjusių vadinamuosius „Nanseno“ pasus, kurie suteikė politinio prieglobsčio teisę. Vis dėlto anglai išdavė rusams ir tokių pasų savininkus [74, 341 p.].

Bolševikams buvo išduotas pilietinio karo (1918–1920) generolas Krasnovas, kuris buvo nužudytas Maskvoje [74, 337, 341 p.]. Vienas pilietinio karo vadų Denikinas, tarpukario metais gyvenęs Paryžiuje, išsigandęs išdavimo, 1945 m. lapkričio mėn. su žmona pabėgo į JAV [76, 117 p.].

Prieš čia aprašytus ir kitus nepaminėtus žmonių išdavimus komunistams protestavo Romos popiežius Pijus XII [74, 341 p.]. 1946 02 20 jis pareiškė, kad negalima nesuteikti žmonėms prieglobsčio teisės ir repatrijuoti jų priešingai jų valiai, bet jis nebuvo išgirstas.

Pasidomėkime, kokią vietą pasaulio galingųjų galvose ir veiksmuose užėmė Lietuvos, kartu ir kitų dviejų Pabaltijo valstybių likimas prieškarinio, karo ir pokario metais.

Kaip žinoma, 1939 m. buvo vedamos derybos tarp SSRS ir Anglijos–Prancūzijos bendrų veiksmų prieš Vokietiją. Rusai už prisidėjimą prie antivokiškos koalicijos reikalavo sau Pabaltijo. N. Chamberlainas, tuometis Anglijos ministras pirmininkas, nepasitikėjo rusais bolševikais: Pabaltijį tai jie pasiims, bet savo įsipareigojimų kovoti su vokiečiais nevykdys. Dėl to vėliau kai kas iš anglų gailėjosi, kritikavo tokių anglų ir prancūzų delegacijos elgesį. T. Boweris [73, 49 p.] rašo: „<...> kada Anglija viena grūmėsi su nacistine Vokietija, anglų nesėkmė, siekiant paaukoti Baltijos valstybes, kad mainais būtų pasirašyta sutartis su Rusija, serui Orme'ui Sargentui atrodė buvusi neišnaudota proga. Po Molotovo–Ribbentropo pakto <...> Sargentas apgailestaudamas savo kolegoms rašė, jog nebuvusi padaryta 1939 metais nuolaida: „Mes negalėjome prisiversti ir atsisakyti principo <...>, todėl už tai deramai turėjome sumokėti.“ Toliau T. Boweris rašo: „*Aukštas pareigūnas* [išskirta autoriaus] aiškiai leido suprasti, kad principai būsią paaukoti, jeigu kada nors vėl pasitaikysianti proga.“

Kas buvo tas aukštas pareigūnas O. Sargentas, nežinau, o aukoti laiką tam išsiaiškinti nemačiau ir didelio reikalo, nes buvo dar aukštesnis pareigūnas, galvojęs panašiai. Tai – W. Churchillis. Mano matytame dokumentiniame filme buvo pateikta jo nuomonė, išreikšta raštuose – atsiminimuose. „1939 metais buvau tos nuomonės, kad jeigu jau Baltijos valstybėms lemta netekti nepriklausomybės, tai būtų geriau, jei jos tektų Rusijai, o ne Vokietijai.“ Tai ta pati O. Sargento mintis, tik išreikšta diplomatine kalba, kurią mums, pirmai kartai nuo žagrės, kartais sunkoka suprasti. Tuo labiau man, buvusiam kolchozininkui. Bet įdėjus pastangų, manau, kad pavyko.

T. Boweris [73, 52 p.] rašo, kad Edenas 1941 m. rudenį siūlęs W. Churchilliiui pripažinti Baltijos šalis Rusijai, nes Baltijos valstybių nepriklausomybė buvusi beveik atsitiktinė ir, palyginti su numatoma sąjunga, nieko verta. Bet W. Churchillis, paisydamas sąžinės balso (?!) ir numanydamas griežtą Roosevelto pasipriešinimą, Edeno pasiūlymą atmetęs. Jungtinių Valstijų valstybės sekretorius Cordelas Hullas rašęs, kad, priėmus Rusijos reikalavimus, būtų paneigta vieno svarbiausių Atlanto chartijos straipsnių reikšmė ir tai apskirtai sumenkintų viso dokumento svarbą [73, 53 p.]. 1942 m. balandžio mėnesį, kai į Londoną atvyksiantis Molotovas turėjo derėtis dėl dvidešimties metų sutarties sąlygų, Anglijos ministrų kabinetas Hullo perspėjimų nusprendė nepaisyti ir Sovietų Sąjungai pasiūlyti nuolaidų. Molotovas nuogaštavo, kad sovietų reikalavimai gali sukliudyti pasirašyti sutartį, todėl apie Pabaltijo aneksiją neužsiminė. Anglijai neteko žemintis ir siūlyti savo aukos.

Toliau [73, 53 p.] T. Boweris rašo, kad per artimiausius keletą mėnesių pasikeitė JAV požiūris. JAV prezidentas pareiškęs Edenui, kad, Vokietijai žlungant, Rusijos armija įžengianti į Baltijos valstybes ir niekas iš sąjungininkų negalėsias panaudoti jėgos ją iš ten išprašyti. Todėl „Edenas gavo ministrų kabineto pritarimą, kad bet koks taikus konfliktas Europoje sureguliuojamas turi būti grindžiamas Atlanto chartijos principais ir pripažįstant Rusijai 1941 m. birželio 22 d. sienas“.

Ką reiškia frazė: Edenas gavo ministrų kabineto pritarimą? Tai, kad tam pritarė ir pats W. Churchillis. Ir visų pirma jis! Kur dingo minėta jo sąžinė? Ar ji keitėsi priklausomai nuo vėjo krypties?

Jei kiek pasigyriau sugebėjęs W. Churchillio diplomatinę kalbą išversti į saviškę, kaimietišką, tai šiuo atveju kapituliuoju. Kaip galima tuo pačiu metu laikytis Atlanto chartijos ir pripažinti Rusijai 1941 m. sienas?

D. Volkogonovas, filosofijos ir istorijos mokslų daktaras, Rusijos mokslų akademijos narys [76, 338 p.], pavadino W. Churchillį XX amžiaus politikos genijumi. Gal mes, eiliniai

mirtingieji, paprasčiausiai nepajėgiame suprasti genijų? Įtariu, kad ir pats D. Volkogonovas buvo genijus. Pvz., 1991 03 19 kalbėdamas Japonijoje [76, 287 p.] Kurilų salų klausimu jis pasakė: „Atiduoti salas (Japonijai) negalima, bet ir neatiduoti salų negalima.“ Argi ne genialu? Matyt, tik genijai supranta vienas kitą.

Kaip matome, Pabaltijo klausimas buvo išspręstas likus dar daug laiko iki Teherano konferencijos 1943 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais. Ten buvo tik patvirtinta tai, kas buvo nuspręsta jau seniai. Kaip žinome, Teherane Rooseveltas pasakė Stalinui, kad dėl Pabaltijo nekariaus. Turbūt nesu nei aš, nei būsimi skaitytojai tokie naivūs, kad kiltų mintis apie planuotą tada karą ar net ginčą dėl mūsų. Tiek nedaug diplomatijos žinojo ir mažaraščiai Lietuvos kaimiečiai. O prezidento lūpose tokį išsireiškimą, kalbant pačių amerikiečių žodynu, reikėjo suprasti kaip O. K.

Kai Molotovas ir Ribbentropas tarėsi dėl Rytų Europos pasidalinimo, jie labai gerai žinojo, kad bus karas su Lenkija. Bet tuo atveju diplomatai karo neminėjo. Girdi, bus „teritorinis ir politinis pertvarkymas“ [77, 22 p.], o kai to karo niekas nė nesapnavo, Rooseveltas pažadėjo „nekariauti“. Na ir tegu. Čia smulkmenos, bet dar viena mano senai galvai neįveikiama mįslė – kaip Anglija su Amerika sugebėjo tuo pačiu metu ir *pripažinti* Lietuvą rusams, ir *nepripažinti*? Ko gero, čia vėl genialumas. Juk pripažinus Pabaltijį rusams, JAV ir Anglijoje liko Lietuvos ir kitų Pabaltijo valstybių atstovybės, T. Bowerio [73, 273 p.] pavadintos „užmiršto laikotarpio vaiduokliais“. Bet apskritai tai visa ta Pabaltijo okupacijos neva nepripažinimo politika kabėjo ant plauko, ji išliko tik kaip šaltojo karo priemonė. Tuo labiau kad už pripažinimą rusai nieko nesiūlė. Štai ką rašo T. Boweris [73, 125, 126 p.]: „<...> kai Ernstas Bevinas ruošėsi vykti į Maskvą, į užsienio reikalų ministrų susitikimą, jo padėjėjai rengė reziუმė, kuriuo galiausiai būtų pripažintas sovietų įvykdytos Baltijos valstybių okupacijos teisėtumas. <...> Bevino nuostabai, kol jis mėnesį laukė Maskvoje, apie tą klausimą beveik nebuvo užsiminta. Sovietams pakartotinė Baltijos valstybių aneksija buvo faktas, kuriam Vakarų pripažinimo nereikėjo.“ Iš konteksto galima spręsti, kad tas bandymas pripažinti buvo 1947 m. Pripažindama Pabaltijo aneksiją Anglija tikėjosi atgauti iš rusų Pabaltijo valstybių skolas.

Didžiųjų vyrų Teherano, Jaltos, Potsdamo ir kitų pasitarimų propagandinės deklaracijos ir kai kurie jų pokalbiai yra paskelbti, žinomi. Bet to laikotarpio naujas išradimas buvo tai, kad esminiai, pasaulio ateitį nulėmę susitarimai nebuvo surašyti. Na, paplepėjo tarp savęs ir nusprendė: ką čia rašyti, atsiminsime. To niekad nei iki tol, nei vėliau nebuvo atsitikę. Susitarimai ir jų autorių patvirtinimai parašais arba antspaudais egzistavo nuo pat raštijos pradžios. O čia pasidalino visą Europą ir – nieko.

Na, nesu jau toks kvailas, kad tikėčiau tu, ką parašiau. Jau seniai supratau: yra tos sutartys, tik jos slaptos, neskelbiamos. Kai knygoje apie Beriją [74, 338 p.] perskaičiau apie susitarimą dėl rekrūtų išdavimo rusams, tai tebuvo mano įsitikinimų patvirtinimas. O rašoma minėtoje knygoje taip: „Bet neieškokite šio susitarimo pėdsakų oficialiuose dokumentuose: jis buvo slaptas. To norėjo Stalinas ir jam sąjungininkai pritarė. Susitarimas apie visų be išimties sovietų piliečių repatrijavimą, kuris neatmetė ir prievartos priemonių, nebuvo užregistruotas Jungtinėse Tautose, nepateko į spaudą“ (iš rusų kalbos vertė autorius). Šią ištrauką suprantu taip, kad susitarimas buvo surašytas, tačiau nepaskelbtas. Ar tik tas vienas? O teritorijų dalybų slapto raštiško susitarimo nebuvo? Slaptomis sutartimis amerikiečių rankos buvo surištos ir tikriausiai dėl to jie kategoriškai atsisakydavo kelti Pabaltijo klausimą Jungtinėse Tautose. Jei neklystu, vienintelis apie mus ten prabilo Filipinų atstovas.

Molotovo–Ribbentropo sutarties slaptųjų skyrių kopijos buvo surastos Vokietijoje pokario metais. Prasidėjus šaltajam karui, kai anglai ir amerikoniai rusų nebemylėjo, tie dokumentai Vakaruose buvo paskelbti. O rusai niekaip negalėjo rasti tų sutarčių originalų. Ieškojo, ieškojo, kol galų gale rado, jau Gorbačiovo ar Jelcino laikais. Ieškojimas užtruko mažiausiai 45 metus. Kodėl taip ilgai?

Aš ne kartą esu pagalvojęs, ar šio pasaulio galingieji, kurie perka, parduoda žmones ir ištisas šalis, kurie milijonus žudo, turi sąžinę, jaučia gėdą? Dėl pirmosios tai abejoju, nebūtinai teisybę rašė T. Boweris apie W. Churchillį. Bet gėdą, manau, kad jaučia visi, netgi bolševikai ją turėjo, todėl ir Molotovo–Ribbentropo sutarčių taip ilgai ieškojo.

Kai nepriklausomybės pradžioje V. Landsbergis apkaltino JAV prezidentą G. Bushą ir M. Gorbačiovą sandėriu, panašiu į Miuncheno, tie susitikę pasipiktinę kalbėjo: matai, koks akiplėša. Vadinasi, abu pripažino Miuncheno sandėrį gėdingu. Ar trijų galingųjų karo ir pokario metų susitarimai buvo garbingesni už Molotovo–Ribbentropo slaptus susitarimus, jei Stalino, Roosevelto ir Churchillio susitarimų niekas nesurado net per 60 metų? Aš jau nebesulauksiu jų paskelbimo, bet turiu viltį, kad slaptų sutarčių turinį sužinos mano vaikai ar vaikaičiai.

Apie W. Churchillį sklido legendos, atsiet jis buvęs komunizmo priešas. Tačiau jo veiklą karo ir pokario metais labiau tiktų vertinti kaip pažangaus žmogaus, ne kokio reacionieriaus, liaudies priešo. Galimas dalykas, kad jis geriau už kokį Rooseveltą ar Trumaną suprato komunizmo esmę, jo keliamus pavojus. Bet ką jis nuveikė bolševikų grėsmei sumažinti? Juk vis dėlto svarbiausia ne tai, ką žmogus galvoja, o kam ir kaip uoliai tarnauja – savo idealams ar savo karjerai, savo tautai ar valstybei, visai žmonijai ar pačiam velniui.

Anksčiau rašiau apie Jonavos kaimo gyventojos – nėščios Griškėnienės gąsdinimą. Ją žadėjo nušauti ar į lagerį pasodinti Panemunio valsčiaus vadinamasis paruošų įgaliotinis Prakapavičius. Jis ne kartą prievolių reikalais yra buvęs ir mūsų gryčioje. Visada nešiodavosi šautuvą. Prieš pradėdamas kalbas apie prievoles šautuvą nuo pečių nusiimdavo. Dėl to šautuvo valdžios žmonės sakydavo: jis ne žmonėms gąsdinti, o apsaugai nuo banditizmo. Gal taip ir buvo, bet kai Griškėnienę gąsdino nušauti, svorio žodžiams pridėjo ir čia pat buvęs šautuvas. Ir kas buvo tas Prakapavičius? Pasirodo, tikriausias liaudies priešas! Jau kolchozų laikais, po 1949 m., jį nuteisė už labai konkretų praeities politinį jo nusikaltimą, kokį – nebeatsimenu.

Pasakykite, ir koks skirtumas buvo Griškėnienei, kas ją gąsdino, idėjinis Smetonos laikų pogrindžio komunistas ar apsimetėlis reakcionierius, buržuazinis nacionalistas Prakapavičius? Ir kuris iš Liolių buvo laimingesnis – tėvas Feliksas, nušautas galbūt idėjinio komunisto žydo, ar jo paauglys sūnus Danukas, nušautas iššudytų žydu turto turėjusio, niekad anksčiau komunistinėmis pažiūromis nepasireiškusio kaimyno Vyduolio? Jonas Virbalas, kuris „kačergą“ užsikabino tik todėl, kad nenorėjo eiti į frontą, iš tos kačergos šaudė į savo kaimyną Daną Čižiūną, o per Velykas savo čebatais traiškė invalido susielgetautus margučius. Ir koks skirtumas kazokui, gruzinui ar Vlasovo kariui, kas jį išduoda priešui, – pažangūs JAV vadovai ar antikomunistas W. Churchillis? Visi jie uoliai ir ištikimai tarnavo tam pačiam šeimininkui, tautų tėvui, dėdulei Džo Stalinui.

Minėti rekrūtų išdavimai nebuvo vieninteliai ištikimybės Stalinui požymiai. A. E. Sennas [77, 179 p.] rašo, kad amerikiečių žvalgybos įstaigos tarp antisovietinių ir provokiškų pareiškimų *geriausiu atveju matė tik nedidelį skirtumą*. Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone buvo pasakyta: nesuvokiama, kad demokratinėje pergalėje nebūtų vietos ir Rusijos pergalei. Knygoje „Berija“ [74, 280 p.] rašoma apie draudimą lenkų imigrantams skelbti nesufalsifikuotus duomenis apie Katynės žudynes. Tokių faktų yra daug, jų visų neišvardysime, pagaliau to ir nebūtina daryti. Neretai tenka išgirsti ar skaityti apie Lietuvos ar kitų tautų pardavimą rusams, apie derybas dėl jų tarp rusų ir vakariečių. Kartais ir šiame rašinyje minimas „pardavimas“. Visa tai niekai. Nebuvo nei prekybos, nei pardavimo, nei mainų, nei derybų. Buvo tik rusų apetitas ir jo patenkinimas. Kiek prašė, tiek ir gavo. Kalbų būta tik apie Lenkiją.

Anksčiau rašėme apie amerikiečių samprotavimus: rusai užims tą ar kitą teritoriją ir bus viskas, ką mes galėsime padaryti. Padaryti buvo galima, tik niekas nieko nedarė. Amerikiečiai galėjo užimti jei ne visą, tai bent pusę Čekoslovakijos. Jau yra ką pasiūlyti: duodate žydams Krymą, gausite Čekoslovakiją. Tokia prekyba nebuvo tokia neįmanoma

ar net juokinga, kaip kai kam gali pasirodyti. Tą idėją rusai karo metu naudojo kaip jauką didesnei šalpai gauti iš amerikiečių. Antra vertus, žydai nereikalavo Krymo atskyrimo nuo SSRS, tik savivaldos. Atidavus žydams Krymą, galėjo kita kryptimi pasisukti pasaulio istorija. A. B. Martirosianas rašo [51, 201 p.], kad tarp Stalino ir žydų buvo sudarytas susitarimas dėl atominių paslapčių perdavimo SSRS. Stalinas, atsilygindamas už tai, turėjo paremti žydų valstybės Palestinoje sukūrimą. Būtų išrūpinę amerikiečiai žydams Krymą, gal ilgiau būtų išlaikę atominį monopolį?

Anglai nedidelėmis pastangomis galėjo pasilikti savo pusėje Jugoslaviją ir Albaniją. Reikėjo tik paremti kovojusį prieš vokiečius Michailovičių. Vėl yra ką siūlyti: mainom Jugoslaviją į Lenkiją.

Šie pasvarstymai nereiškia, kad nebuvo alternatyvų mano receptams. Norėdami vakariečių vadai gal būtų geresnių rezultatų pasiekę visai kitokiais būdais, bet nieko nebuvo daroma. Jie kaip kokie smauglio užhipnotizuoti triušiai žiūrėjo į Staliną ir laukė, ką jis darys. Kadangi veiksmų nebuvo, vėliau liko tik prašyti: susimylėk, drauge Stalintai. O tas dosnumu nepasizymėjo.

Prašyti lengva, kai žinai, kad tavo prašymas būtinai bus patenkintas, kai jis tik formalus, iš mandagumo. Sunkiausias prašymas tada, kai reikia ką nors *išprašyti*, suminkštinti savininko širdį, papirkti jį kokias nors pažadais. Nesunku prašyti ir tada, kai žinai nieko negausi. Ar sunku pakabinti makaronus ant ausų amžininkams ir būsimiems istorikams: matote, prašiau, dėjau pastangų, bet nepavyko.

Neprisimenu, kurioje konferencijoje, Jaltos, Potsdamo ar abiejose, W. Churchillis labai prašęs iš Stalino Lenkijos. Spaudos atstovai net suskaičiavo, kiek kartų ji buvo paminėta – ar ne 300. Churchillis labai gerai žinojo, kad iš tų prašymų bus tiek naudos, kiek ir iš perdimo į vandenį, bet neprikibsi prie jo – stengėsi.

„Lietuvos žinios“ [78] 2009 m. paskelbė apie W. Churchillio ketinimus 1945 07 01 pradėti karą su SSRS. Esą tik 1998 m. nacionalinis Didžiosios Britanijos archyvas išslapino tai patvirtinančius dokumentus. Gal ir tiesa, kad archyvas viešai tą paskelbė 1989 m., bet jau šaltojo karo pradžioje sovietinė Lietuvos spauda apie tai rašė dar išsamiau negu dabar „Lietuvos žinios“. Štai ką planavo karo kurstytojas W. Churchillis! Kiek menu, apie tą planuotą karą pasigyrė pats W. Churchillis, kai jau buvo išmestas iš valdžios.

Taigi kaip ten buvo su tuo W. Churchillio planuotu karu? Ar jis ruošėsi jam iš anksto, ar vieną rytą nubudęs pagalvojo: ką šiandien veiksiu? Gal pradėti karą? Sakoma, kad Napoleono strategija buvusi tokia: svarbiausia įsivelti į mūšį, o jau po to bus galima spręsti, ką daryti toliau.

Jonavos kaimo politikai, ir ne vien jie, buvo įsitikinę: jei vokiečiai rusų belaisvius būtų žmoniškai laikę, būtų nemarinę jų badu, karą būtų laimėję. Nežinau, ar vien tai galėjo nulemti karo baigtį, bet kad žiaurus vokiečių elgesys su belaisviais buvo viena karo pralaimėjimo priežasčių, neabejoju. O ką tai turi bendro su W. Churchillio planuojamu karu? O tai, kad jei W. Churchillis karą sugalvojo ne per vieną dieną ar savaitę, jis jam ruošėsi iš *antro galo*, t. y. planavo ne kaip laimėti, o kaip pralaimėti. Pirmiausia reikia atiduoti milijoną (kas žino geriau, prašom patikslinti) uoliausių kovotojų prieš bolševizmą, pačių ištikimiausių sąjungininkų būsimame kare tiems patiems bolševikams, kad juos sudorotų, o po to jau kariausiu. Tokia išdavystė reiškę ne vien to milijono netekimą. Tai reiškę ir kitų milijonų pasitikėjimo praradimą. Negalima tais kapitalistais pasitikėti! Štai kas atsitinka jų talkininkams!

Kalbant apie W. Churchillį, lengva pastebėti jo nenuoseklumą, nuotaikų kaitą. Tai jis 1918–1920 m. ragina pasmaugti komunizmą jo lopšyje, tai 1940–1945 m. ne tik meilikauja, bet ir kuo uoliausiai tam pačiam komunizmui tarnauja, o 1945–1946 m. nori kariauti, režia antikomunistinę kalbą Fultone, poto vėl nutyla ir sėdi lyg pelytė po šluota. Kaip tos mergos: „Kada myli, kada ne.“ Nuo ko priklausė W. Churchillio nuotaika? Nuo mėnulio fazių kaitos, horoskopo ar Saulės dėmių skaičiaus? O apskritai, kada politikai pasidaro protingiausi, geriausiai viską išmanantys? Tada, kai juos išmeta iš valdžios. Paimkim mūsų Lietuvos pažangiuosius, pasivadinusius socialdemokratais ir kitokiais. Kai jie aštuonių riebių karvių metais buvo valdžioje, nė vienais metais nesugebėjo sudaryti nedeficitinio biudžeto. Jie vadovavosi šūkiu, panašiu į savo idėjų draugo Lenino kvietimą: skolintis, skolintis ir dar kartą skolintis. O kai atėjo liesųjų karvių metai ir pažangieji jau nebebuvo valdžioje, atgijo jų genialios idėjos: tie landsbergininkai žlugdo Lietuvą. Duokit valdžią mums: padidinsim algas, pensijas, pašalpas, sumažinsim mokesčius ir kainas, na, ir kitų stebuklų pridarysim. Panašiai elgėsi ir W. Churchillis. Jis pasidarė labai protingas tada, kai nebuvo aukščiausioje valdžioje, t. y. iki 1940 m. ir 1945–1950 metais. Jei 1945 m. būtų likęs valdžioje, apie tą karą būtų tylėjęs. Nekėlė karo ir 1950–1955 m., kai jo partija vėl laimėjo rinkimus, bet kuriuo atveju tas projektas buvo skirtas ateičiai, istorijai, bet ne vykdymui.

Vertinant pokario metus, tenka konstatuoti, kad iki 1947 m. vakariečiai miegojo. Jie nesiruošė ne tik pulti, bet ir gintis. Iki 1947 m. tiek anglai, tiek amerikiečiai draudė net žvalgybos veiklą SSRS, kad neužpyktų Stalinas. Apie tai rašo T. Boweris [73, 80, 127–132 p.]. O rusai nemiegojo. Atominės bombos paslaptys buvo efektyviai vagiamos be jokių skrupulų. Vėlesniais metais buvo pereita prie daug žinančių amerikiečių grobimo ir jų

gabavimo į SSRS [76, 50 p.]. A. B. Martirosianas [51, 4 p.] cituoja 1947 m. amerikiečių Politikos planavimo departamento dokumentą, kuriame sakoma: „Apskritai nėra pagrindo manyti, kad mes netikėtai būsim įtraukti į ginkluotą konfliktą su SSRS“ (iš rusų kalbos vertė autorius). Iki 1949 m. kapitalistai pradėjo pasipriešinimą, bet dar tebebuvo mieguisti. Juos galutinai pažadino tik Pietų Korėjos užpuolimas 1950 m. Žodžiu, viskas vyko pagal Stalino planus. Apie juos įdomiai rašo A. Antonovas Ovsejenka [74, 400 p.]. Ilgesnė citata iš jo knygos: „Jo (Stalino) neišgąsdino net Hirosimos ir Nagasakio žūtis. Stalinas save įtikinėjo, kad Trumanas tuo ir apsiribos. Reikia išlošti laiko, iš viso keletą metų, ir tada... Asmenys, atsakingi už JAV atominę politiką, aiškiai nepakankamai vertino mokslinį-techninį SSRS potencialą ir žvalgybos galimybes. Tam, kad pavytų mus, sovietams geriausiu atveju prireiks penkiolikos metų, – pareiškė Specialajai Kongreso komisi-jai generolas Grovas“ (iš rusų kalbos vertė autorius).

Aš neturiu nei tiek kompetencijos, nei pakankamai konkrečių duomenų, kad galėčiau spręsti, koks tada buvo komunistinių ir kapitalistinių šalių jėgų santykis pagal turimus ginklus, divizijų skaičių ir pan. Apie jėgų santykį galiu spręsti tik iš SSRS, vėliau kartu su jos satelitais, elgesio.

Yra žinoma, kad 1952 m. Trumanas, prieš palikdamas prezidento pareigas, gyrėsi, ką gero nuveikė. Tarp jo pagyrų buvo ir tokia: rusai po karo nesiruošė trauktis iš per karą okupuotos šiaurinės Irano dalies. Trumanas įteikęs rusams slaptą ultimatumą, kuriuo pareikalavęs apleisti Iraną, rusai paklausę ir 1946 m. iš Irano pasitraukę. Šis epizodas rodo, kad rusai tuo metu dar bijojo JAV. Vėlesniais metais rusai daug kartų bandė kapitalistų kantrybę, žinodami, kad tie karui nesiruošia. Bet jei anie užsispirdavo, rusai savo pretenzijų atsisakydavo. Pasiduos kapitalistai – gerai, nepasiduos – reikia palaukti. Tokių bandymų pavyzdžiai: rusai tuojau po karo reikalavo Italijos kolonijos Libijos. Arba bent jau bazių joje. Negavo – apsiramino. Užvaldyti Graikiją nepavyko – savo kėslų rusai atsisakė. Turkija nepakluso ultimatumams – ginklo rusai nepanaudojo. Nepavyko amerikiečių iškraustyti iš Berlyno – blokada buvo atšaukta.

Įžvalgas mano brolis Osvaldas jau tada kalbėjo: jie (rusai) per savo šnipus išsiaiškina, dėl ko amerikoni galėtų kariauti ir dėl ko – ne, ir daro tik tai, ką amerikoni pakenčia. Taip ir buvo. Kai 1948 m. rusai darė perversmą Čekoslovakijoje, žinojo: paburnos kapitalistai ir nutils. A. B. Martirosianas [51] tvirtina, kad amerikiečių planai rusams buvo žinomi.

Pirmas kartas, kai rusai vykdė savo planą jau neatsižvelgdami į tai, kaip reaguos JAV, buvo karas Korėjoje. Pats Pietų Korėjos užpuolimas dar galėjo reikšti tą pačią žvalgybą mūsų, kuri buvo naudojama ir anksčiau. Pavyks – gerai, tvirtai ginsis – galima grąžinti

buvusią padėtį, susitaikyti. Bet šį kartą Stalinas tokiam susitaikymui iš anksto užkirto kelią. Užsienio korespondento paklaustas, kaip baigsis karas Korėjoje, Stalinas atsakė: jis gali baigtis tik vienaip, būtent Amerikos imperialistų išvijimu iš Korėjos. Tada turbūt kiekvienam buvo aišku, kad toks genijus kaip Stalinas žodžiais nesimėto. Bus kaip jis pasakė. Savo žodžiams paremti jis jau turėjo atominę bombą.

Ar galėjo su išvijimu iš Korėjos susitaikyti amerikiečiai? Vargu. Jie taip pat buvo iškilmingai pareiškę, kad gins Korėją. Veikė su Jungtinių Tautų vėliava, daugiau ar mažiau remiami daugelio kitų šalių. Pralaimėjimas Korėjoje būtų reiškęs visišką jų politikos bankrotą. Be to, Korėjos karas vyko palankesnėmis sąlygomis negu, tarkim, Vietname. Nebuvo didelei karinei jėgai neparankių partizanų ir jiems palankių gamtinių sąlygų – džunglių.

Pasaulio ateities raktas buvo Korėjoje. Stalinas ne vien kalbėjo apie amerikiečių išvijimą iš Korėjos. Jis ruošėsi paskutinei, lemiamai, kovai. Buvo statomi aerodromai Tolimuosiuose Rytuose, konstruojami ir gaminami bombonešiai, galintys pasiekti JAV vakarines bei vidurio sritis su atominėmis bombomis ir grįžti atgal.

Ir čia įvyksta stebuklas, apie kurį jau minėjau. Miršta Stalinas. Nebuvo senas, tik 74 metų. Sakoma, kad dirigentai ir valstybių vadovai gyvena ilgai. Juos teigiamai veikia pasitenkinimas galimybe pajungti kitus savo valiai. Be to, juk ir medikų paslaugos jiems nepalyginti lengviau prieinamos negu kitiems. Jei ši mirtis ir buvo neprievartinė, atsitiktinė, ji savo reikšme pasaulio istorijai vis vien buvo stebuklas, kurio galėjo ir nebūti.

Yra tekę ne kartą girdėti, skaityti, kad Staliną kaip tik ir nužudė tie, kurie nenorėjo pasaulinės katastrofos. Apie tai ir dabartiniu metu neseniai rašė J. A. Patriubavičius bei J. Šadys [79]. Jų straipsnio vieno skyrelio pavadinimas – „Paradoksas: pasaulį išgelbėjo budelis“. Tarp kitų Stalino nužudymo priežasčių minima ir jo galimai rengta pasaulinė katastrofa, kurios nenorėjęs budelis Berija. Įdomi autorių mintis: „Atsitiktinai tokiomis aplinkybėmis nemirštama.“

Čia vėl kvepia stebuklu. Sakoma, kad prieš Hitlerį buvo įvykdyti 27 pasikėsinimai. Ir nė vienas nepavyko. F. Kastro atseit bandė pašalinti pie 10 kartų. De Golį bandė nužudyti gal keturis ar penkis kartus. Ir vis nepavykdavo. O čia pavartojant populiariausią lietuvišką ištiuktuką, tik pabandė pirmą kartą, pyst – ir nėra. Ar ne stebuklas?

Stalinas nebuvo vienintelė kliūtis nutraukti karą Korėjoje. Sunaikinti kapitalizmą norėjo ir kinai. Knygoje „Berija“ [74, 432 p.] rašoma, kad būtent Berija išgavo Kinijos komunistų sutikimą sudaryti paliaubas Korėjoje.

Istorikai sako: mes nenagrinėjame klausimų, kas būtų buvę, jeigu būtų... Tada man neaišku, kam apskritai istorija reikalinga, jei politikų sprendimai ir istorijos įvykiai

neanalizuojami, nevertinami teigiamai arba neigiamai. Antra vertus, aš ne istorikas, todėl drįstu paspėlioti, kas būtų, jei dar kurį laiką būtų valdęs Stalinas. Manau, kad tuo atveju būtų kilęs Trečiasis pasaulinis karas. O kas jį būtų laimėjęs? Nežinau, ar tame kare iš viso būtų likę tokių, kurie būtų laikę save nugalėtojais. Bet jei atsargusis Stalinas ėmėsi veiksmų, galinčių sukelti visuotinį karą, galimų priešininkų jėgos ne taip, kaip anksčiau, jau buvo apylygės. O gal rusai laikė save stipresniais? Antra vertus, kovą su bolševikais nebūtinai turėjo nulemti divizijų skaičiai ir ginkluotė. Jei rusai, tarkim, turėjo 10 atominų bombų, o amerikiečiai – 100, nebūtinai turėjo laimėti pastarieji. Prisiminkime, ką pasakė Ho Chi Minhas per Vietnamo karą (citata iš atminties): „Jie mūsų nužudys labai daug. Mes jų – mažiau, bet jie pavargs pirmieji.“ Kaip pasakė, taip ir buvo. O ką sakė Mao Zedongas Chruščiovui? Pulkit, na, ir kas, kad žus keli šimtai milijonų, bet kapitalizmas bus sunaikintas! Staliną bolševikai nužudė ne dėl to, kad bijojo pralaimėti karą, bet todėl, jog tikėjosi nugalėti lengvesniu keliu – žingsnelis po žingsnelio. Tuo laiku bolševikams tas metodas buvo gana sėkmingas.

Apie tariamą ar tikrą Stalino ligą Jonavoje pirmasis per radiją išgirdo brolis Osvaldas. Kai buvo paskelbta apie Stalino mirtį, Osvaldas tai įvertino neigiamai. Dabar naujoji bolševikų valdžia vėl pradės vaizduoti taikos ieškančius, vėl pradės amerikonus už nosies vedžioti. Jis vis dar laukė Lietuvą išvaduosiančio karo. Tada nesupratome, kad Lietuvai naudingo karo 1953 m. galėjo ir nebebūti. Galėjo būti ir susinaikinimas, nepaisant to, kas tą karą „laimėtų“. Susinaikinimo stebuklingai išvengta ir vėliau, šaltojo karo metais. Be visiems žinomų Karibų ir Berlyno krizių, būta jų ir daugiau, kurių mes, eiliniai mirtingieji, nežinojome. Korėjos karo metu Europoje buvo bijoma, kad tuo metu, kai amerikiečiai susirūpinę Korėjos įvykiais, Stalinas galės užpulti Vakarų [73, 183 p.]. Kai mirė Stalinas, JAV Baltuosiuose rūmuose buvę pasigirdę balsų, kad reikia pasinaudoti numatoma nestabilia padėtimi Maskvoje ir pradėti netikėtą puolimą [73, 244 p.].

A. Čekuolis [50, 80 p.] rašo: „Kremliaus vadovams <...> knietėjo kuo greičiau – kol dar turi karinį pranašumą ir kol Amerika ištižusi („gėlių vaikai“, hipiai, taikos šalininkų maršai prieš amerikiečių, o ne sovietų bazes, branduolines raketas ir laivus) – užbaigti tą dvikovą smogiant tikrą, karinį smūgį. Kaip tik tada Vakarų kryptimi buvo nutiesti plentai Lietuvoje, Lenkijoje, Čekoslovakijoje – Vakarų Europai pulti. Pasaulis atsidūrė ant prarajos krašto. Grėsė branduolinis dviejų imperijų susidūrimas.“

Iš konteksto galima nustatyti, kad rašoma apie situaciją XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje. Susiklosčiusią padėtį pakeitęs amerikiečių išsilaipinimas Mėnulyje ir kitos A. Čekuolio aprašytos aplinkybės.

Kai mirė Brežnevas, buvau sukrėstas aukštų SSRS pareigūnų karingų kalbų per laiduves. Kas čia darosi, nejaugi rusai jau tikrai ruošiasi pulti kapitalistus? Kaip vėliau paaiškėjo, situacija buvo tokia: kai Reaganą 1980 m. išrinko prezidentu, jis pradėjo aktyviai priešintis blogio imperijai. Sustiprinta parama Afganistano kovotojams, inicijuota „Strateginė gynybos iniciatyva“ dar vadinta „Žvaigždžių karais“ ir apskritai pradėtas aktyvesnis JAV ginklavimasis sukėlė rusams įtarimą, kad amerikiečiai ruošiasi suduoti SSRS preventyvinį atominį smūgį. O jeigu taip, tai rusai turi nelaukti ir smogti pirmieji. Jei Korėjos karo metu pasaulį išgelbėjo budelis Berija, tai šį kartą taiką išgelbėjo budelių organizacija – KGB. Jos šnipai išsiaiškino, kad amerikiečiai rusų užpulti nesirošia. Tada nusiramino ir rusai.

Apskritai stebuklas, kad įtemptais šaltojo karo metais neįvyko katastrofa. Prisiminkime įvykius Kaukaze, Beslane, kai žuvo šimtai vaikų. Kas dabar žino, kaip ten buvo, vargu ar bus išsiaiškinta ir ateityje. Gal kažkas kažkam pasivaideno, gal kažkam netyčia iššovė šautuvas, na ir prasidėjo. Taip galėjo būti ir su atominiu karu.

Šaltasis karas kainavo amerikiečiams ne vien nuolatinę baimę ir aukas lokaliniuose karuose. Kas skaičiuo, sako, kad ir dolerių į jį labai daug sudėta, būtent 13 trilijonų. Tą skaičių sunku įsivaizduoti. Trilijonas – tai tūkstantis milijardų! Kad būtų aiškiau, kokie tai pinigai, padalinkime tuos trylika trilijonų iš to meto JAV gyventojų skaičiaus. Sakykime, buvo 190 milijonų. Paskaičiavus paaiškėjo, kad vienam JAV gyventojui šaltasis karas kainavo apie 68 000 *to meto* dolerių. Skaičiuojant dabartine dolerio verte, tas skaičius gal būtų keleriopai didesnis.

Manau, kad užimančių aukštas pareigas valstybėje asmenų sprendimai turėtų būti vertinami kaip šachmatininkų ėjimai. Kas būtų, jei šachmatininkas būtų pasirinkęs ne šį, o aną ėjimą? Detaliai išnagrinėti, kaip būtų susiklostęs žaidimas padarius kitokį ėjimą, negu buvo padarytas, neįmanoma, o ir nebūtina. Užtenka įvertinti žaidimo perspektyvas: daugiau būtų buvę šansų laimėti ar atvirkščiai. Kartais toli numatantis šachmatininkas padaro genialų ėjimą, vedantį prie laimėjimo, o kartais tiesiog suklysta ir pralaimi.

Politikų žaidimai sunkesni ir sudėtingesni. Šachmatais moka žaisti ir kompiuteris. Šalies vairo patikėti jam negalima. Ir vis vien yra gerų politikų ir negabių, kurių veiksmai šaliai naudingi arba žalingi. Talentingais laikau Suomijos vadovus ir jų maršalą Manerheimą, 1939–1940 m. apgynusius krašto laisvę. Manau, kad XX amžiuje didžiausią, tragišką klaidą padarė Rusijos caras Nikolajus II, 1914 m. įstodamas į karą. Tai, ką darė karo ir pokario metų Vakarų politikai, nebuvo klaidos. Jų elgesys buvo žalingas ne vien paaukotų bolševikams, bet ir jų pačių tautoms! Tačiau jie elgėsi sąmoningai, žinojo,

su kuo draugauja ir ko iš tų draugų galima tikėtis. 1949 m. lietuvius ir latvius į Sibirą vežė kovo pabaigoje, per patį pavasario polaidį. Keletą dienų staugė, dejavo praskyduisiais keliais amerikoniški „Studebaker“ sunkvežimiai, kuriais buvo vežamos tremiamos šeimos į geležinkelio stotis. Rusai tokių visureigių neturėjo, jei ne broliška sąjungininkų parama, trėmimo planas galėjo likti neįvykdytas. Pažangusis T. Boweris [73, 52 p.] rašo, kad Edenas 1941 m. gruodžio mėn. *greičiausiai nežinojo* apie masines Baltijos gyventojų deportacijas į Sibirą. Na ir kaip jis galėjo žinoti, jei tas pats Edenas, kaip jau minėta [74, 280 p.], uždraudė įvardyti lenkų karininkų žudikus Katynėje.

Na ir kas jau čia tie lietuviai, kas tas milijonas išduotų rekrūtų, kas ta pusė Europos, pasakytų koks anglas ar amerikietis. Svarbu, kad mes išlikome. Ne visai taip. Savo duoklę gulagai sumokėjo ir anglai su amerikiečiais. Štai ką rašo V. Bražėnas [80, 39 p.]: „Sovietai, įžygiavę Vokietijon, „išvadavo“ 20 000 amerikiečių iš vokiečių belaisvių stovyklų – tiesiog į gulagą. Tas pat įvyko ir su 10 000 britų karo belaisvių.“ V. Bražėnas – žinomas liaudies priešas. Gal jis meluoja? Būta spaudoje pranešimų, kad jau Gorbačiovo ar Jelcino laikais amerikiečiai ieškojo savo piliečių pėdsakų SSRS. Kodėl ieškojo, jei tų piliečių SSRS nebuvo?

Iš istorijos žinoma, kad Lietuvos valdovai verkė dviem atvejais. Pirmąkart – kai imperatorius Zigmantas priteisė Klaipėdą kryžiuočiams. Tada verkė Jogaila ir Vytautas. Antruoju atveju verkė Lietuvos didikai, varomi į Liublino uniją. Jogaila su Vytautu verkė dėl to, kad negalėjo priešintis Romos imperatoriui. Lietuvos didikai pravirko tada, kai nebeįstengė gintis nuo dviejų kaimynių – Rusijos ir Lenkijos.

JAV prezidentas J. F. Kennedy verkė po susitikimo su N. Chruščiovu Vienoje, nes jau nebeįstengė „neleisti komunizmo sferai plėstis“.

Lenkijos karalius Jogaila kartu su kunigaikščiu Vytautu apverkė klaidą, Jogailos pirm-tako Lenkijos soste kunigaikščio Konrado, pakvietusio prieš 200 metų Kryžiuočių ordiną į Pabaltijį. Lietuvos didikai 1569 m. apverkė klaidas jų pirmtakų, darytas prieš 300 ir daugiau metų, kai buvo vėluojama su Lietuvos krikštu ir kai buvo nužudytas karalius Mindaugas bei jo palikuonys. J. Kennedy verkė dėl savo pirmtakų sukurtos Rusijos galybės. Skirtumas akivaizdus: klydusiems Lenkijos ir Lietuvos valdovams buvo sunku numatyti, kas bus po 200–300 metų. Nuo Roosevelto meilės Stalinui iki Kennedy verksmo tebuvo praėję apytikriai 15 metų. Kaip pavadinti tokią Kennedy pirmtakų politiką? Klaida, trumparegyste, aklumu, išdavyste ar tiesiog pažangumu? Manau, kad JAV ir Anglijos politikai karo ir pokario metais buvo Stalino nusikaltimų bendrininkai, komunistų Kvislingai.

Tuoju pat po karo, 1945 m., amerikiečių generolas Pattonas šaukė amerikiečius į kovą

prieš Rusiją. Jis ragino nedelsti, tuojau pat pradėti karą. Jis sakė: duokit man šešias armijas karių ir šešias savaites. To užteks dabar rusams sumušti. Jei dabar to nepadarysime, ateity reikės šešių milijonų karių, kurie kovos šešerius metus. Užuoat būtų pasielgta taip, kaip jis siūlė, generolas buvo atleistas iš karo tarnybos.

Nesunku pastebėti, kad argumentai, kuriuos dėl karo reikalingumo išsakė Osvaldas Žagarys ir gen. Pattonas, yra skirtingi. Tai ne dėl to, kad vienas baigęs keturis pradžios mokyklos skyrius, kaimietis, o kitas – generolas. Pattonas kalbėjo tada, kai dar nebuvo žinoma apie atominės bombos išradimą. Todėl vėlesni įvykiai susiklostė ne taip, kaip numatė generolas. Bet džiaugtis dėl to amerikonai neturi pagrindo. Nenorėdami vieno didesnio karo, jie kariauja nenutrūkstamus šaltuosius ir karštuosius karus jau daugiau kaip 60 metų. Šie karai Amerikai laimėjimo nežada. O teroristai jau rengia planus, kaip atgabenti atominę bombą į Niujorką ir jį išsprogdinti...

Klausimas dėl dabarties tragizmo nesusiveda į Rusiją ir komunizmą. Klausimas kitas: jeigu amerikonai nebūtų buvę išsikėtėliai, pasigaminę bombą būtų ją užrakinę devyniomis spynomis ir pasakę: daugiau niekas nedrįskit. Jei kas kurtų tokį ginklą, galėjo būti perspėtas: nbandykite, nespėsit pasidaryti, o jau patirsite jo veikimą.

Rusai nebūtų paklausę amerikiečių, todėl reikėjo juos sumušti. Geriausia, kaip siūlė Pattonas, tuojau pat po ankstesnių priešų kapituliacijos. Turint galvoje rusų išsekimą, neiškvotus amerikiečių materialinius ir žmonių resursus, tą uždavinį buvo galima nesunkiai įvykdyti. Jei ne su šešiomis armijomis, tai su dvidešimt. Jei ne per šešias savaites, tai per metus. O juk buvo dar ir atominė bomba!

Taiigi rusų karininkas buvo teisus. Amerikiečiai nesuspėjo pasiruošti. Kitas klausimas, kiek laiko jiems būtų užtekę pasiręgti. Tarkim, rusai bombą būtų pasidarę ne per ketverius metus po karo, bet per penkiolika, kaip kai kas iš amerikiečių prognozavo. Ar tų metų būtų užtekę pasiręgti karui? Vargu. Apšaukto reakcionieriumi senatoriaus J. McCarthy užpjūdytas, nepažangaus Goldwatterio neišrinkimas prezidentu neliudijo amerikiečių pažiūrų pasikeitimo. Jie dar nebuvo galutinai atsikratę komunistų, kartu ir rusų meilės. Maždaug 1991 m. JAV viceprezidentas Danas Quale'as, viešėdamas Kijeve, gaudino ukrainiečius: nesiskirkit nuo motinėlės Rusijos, klausykite vyresniojo brolio. Ar jis nežinojo taisyklės – skaldyk ir valdyk?

Kaip matome, lietuvių viltys dėl karo buvo tuščios. Mes laukėme, kada karą pradės amerikonai, o jie laukė, kada pradės rusai. Bet ne mes vieni ir ne vien šiuo atveju apsikvailinome. Neadekvatų, nelogišką arba tiesiog kvailą kito elgesį nuspėti sunkiausia, būtų jis draugas ar priešas.

Po to, kai parašiau šį skirsnį, peržiūrėjau dar keletą šaltinių, kuriuose užsimenama apie mums rūpimus klausimus. Esminių prieštaravimų tam, ką rašiau, nesuradau, todėl to, kas parašyta, nekeičiu. Apsiriboju tik šį tą papildydamas ir pareikšdamas kai kurias patabas dėl minėtuose šaltiniuose pateiktų teiginių.

Carlos Saganas [81, 314 p.] paremia mano mintį, kad dabartinis pasaulis nesaugus dėl branduolinio ginklo paplitimo. „<...> karo tarp branduolinių valstybių pasekmės dabar yra pernelyg pavojingos. Branduolinis karas dar nekilo, argi ne taip? Tačiau visi panašūs argumentai grindžiami prielaida, jog branduolinį ginklą turinčios tautos elgiasi ir elgsis tik tarsi racionaliai mąstantys aktoriai, ir jų vadovų <...> niekad neapims pykčio, keršto ar pamišimo priepuoliai. Hitlerio ir Stalino amžiuje taip manyti naivu.“

Mano pastaba: dabartiniame XXI amžiuje yra Kim Jong-ilas ir Ahmadinezhadas.

Walteris Laqueras [82, 278 p.] cituoja Maxo Frischo „Kinų sienoje“ pareikštą mintį: „Menka soste sėdinčiojo užgaida, nervinis protrūkis, neurozės tvinksnis, beprotybės įskelta kibirkštis, blogo virškinimo nulemta irzlumo akimirka – ir galas. Viskas! Geltonų ar rudų pelenų debesis, kamuoliais virstantis į dangų grybo ar bjauraus žiedinio kopūsto pavidalu ir palieka vien tylą, radioaktyvi tylą.“

Boguslavas Vološanskis [83, 3 psl.] rašo, kad J. Kennedy valdymo pradžioje 1961 m. sovietų arsenale buvo beveik du kartus daugiau balistinių raketų su atominėmis galvutėmis, negu jų turėjo amerikiečiai. Būta dėl ko verkti Kennedy! Tai rodo, kaip greitai augo sovietų galybė ir kaip maža laiko būtų turėję amerikiečiai, jei jie būtų planavę karą su rusais. Kaip jau rašiau, amerikiečiai tik 1947 m. suprato, kad reikia *priešintis* rusams. Kai 1950 m. suprato rimtą pavojų, galimas dalykas, jau buvo per vėlu.

Tas pats autorius [83, 56 p. ir kitur] rašo apie anglų ir kitų vakariečių pažangumą. „Nedaugelis žmonių buvo pasirengę pokario konfrontacijai su komunizmu: kai britų kariuomenė buvo panaudota prieš komunistų partizanus Graikijoje, protestavo ne vien kairieji, bet ir visa viešoji nuomonė, įskaitant *The Times* ir didžiumą kitų laikraščių.“

Kitose šios knygos vietose [83, 57 p.] rašoma, kaip buvo užsipultas Churchillis po kalbos Fultone, apie tai, kaip tie, kurie jam pritarė, pvz., amerikiečių gynybos ministras Jamesas Forrestallis, atsidūrė izoliacijoje [126 p.]. 33 p. rašoma, kad amerikiečiai ir britai buvo pažengę toliau į Rytus, bet sustabdė žygį Berlyno link vien todėl, kad buvusią Vokietijos sostinę galėtų užimti rusai. Karo metu JAV kritikuoti Rusiją ir Stalino režimą buvo laikoma blogu tonu [110 p.].

Apie pokario metų kapitalistų pažangumą įdomiai liudija „Kauno dienos“ straipsnis [84]. Jame rašoma, kad J. Ratzingeris, būsimasis popiežius Benediktas XVI, 1966 m. ir

vėliau dėstė Tiubingeno universiteto Teologijos fakultete. *Ten marksizmą smerkiantys dėstytojai buvę nušvilpiami ir boikotuojami. Atkreipkite dėmesį: Teologijos fakultete! Kaip tada turėjo elgtis pažangieji, vadinusieji save socialistais, darbiečiais, liberalais ir kitaip?*

Tiesą sakant, vakariečių pažangumas reiškiasi iki šių dienų. Visi mename, kaip niekas nepadėjo Lietuvai išsilaikyti 1988–1991 m. „Lietuvos žinios“ [85] cituoja britų laikraštį „The Economist“. Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečio proga tas laikraštis rašė: „<...> dauguma užsieniečių į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą reagavo ne plojimais, bet atsargiai ar atvirai pasibaisėję. Daugumai šalių tuomet svarbiausia buvo ne palaikyti pamirštos šalies donkichotiškas laisvės paieškas, bet Kremliuje išlaikyti mūšiu pasiruošusį Michailą Gorbačiovą.“

J. Mikelinsko knyga [86] skirta dabartinių laikų blogybių analizei. Jų pagrindine priežastimi autorius laiko vienpusiško teisingumo sistemą, kuri labiausiai išryškėjusi per Niurnbergo procesą. Dėl dvejopos faktų vertinimo sistemos buvę pasmerkti vieni budelių, tuo tarpu kai kitos kategorijos budeliai ne tik nebuvo pasmerkti, bet patys dalyvavę teismo procese kaip kaltintojai ir teisėjai. To teismo išdava buvusi ta, kad *svarbiausias žmonijos istorijoje žmogėdra* (išskirta autoriaus) buvęs išgarsintas kaip joks kitas pasaulio bardas [134 p.]. Pasak J. Mikelinsko, taip įvykę dėl karo ir pokario metu įsivyravusio *vakarietiškojo galvojimo būdo*. J. Gray savo knygoje [87] daugeliu atvejų tvirtina, kad marksistinis socializmas yra tipiškai vakarietiška ideologija. Išeitų, kad labiausiai vakarietiški šių laikų režimai yra Šiaurės Korėjoje ir Kuboje. Tai, ką minėti autoriai laiko vakarietišku galvojimo būdu ar tiesiog vakarietiškumu, aš vadinu pažangumu. Nesu toks neišmanėlis, kad žudymą, vergiją ir baudžiąvą įteisinsią ideologiją laikyčiau pažangia, bet ne aš tą žodį sugalvojau ir ne aš vienas tokius ir panašius žodžius vartoju. Imkime svarbiausią buvusioje valstybėje žodžių junginį – jos pavadinimą. Ar ten yra nors vienas žodis, atitinkantis tikrovę? Juk nebuvo nei tarybų, nei socializmo, nei respublikų, nei sąjungos. Bet ar kas nors tą buvusią valstybę vadina kitaip? Matyt, dar neatėjo laikas daiktus vadinti jų tikraisiais vardais. Kas iš pažangiųjų prieštarauja versijai, kad Rytų Europą 1944–1945 m. *išvadavo rusai*? Aš taip pat neprieštarauju. Tik nenorėdamas pyktis su logika vokiečius laikau daugiau nusipelnusiais išvaduotojų vardo, nes rusai išvadavo tik pusę Europos, o vokiečiai buvo išvadavę visą Europą ir dar pusę Rusijos.

1945 m. pavasarį pasaulis buvo tiek paraudęs, kad mes, Jonavos, o ir visos Lietuvos gyventojai negalėjome įsivaizduoti to paraudimo masto. Ką skelbė bolševikai, netikėjome, galvojome, kad, kaip ir viskas, ką jie skelbia – melas. Būta tiesos, pažangumas buvo paplitęs kaip maras. Kad pažangumas yra liga, lygintina su maru, galėjo suprasti tik tie, kurie

gyveno išvaduotuose kraštuose arba savo akimis matę Rusiją. Hitleris sakė, kad jeigu iš vokiečių kas nors turėjo kokių iliuzijų dėl komunizmo, tai tarp Vermachto karių, kovojančių Rusijoje, tokių nebeliko [87, 289 p.]. O kaip tą paraudimą vadinti – pažangumu, vakarietišku, liberalizmu, socializmu, liaudies demokratija ar dar kitaip – ne taip jau ir svarbu.

Pabaigoje – epizodas iš sąmokslų teorijos. To nerašo nė vienas rimtas istorikas, nes paskelbtų dokumentų nėra, greičiausiai jų ir nebuvo, nes tokiais atvejais duodami tik žodiniai nurodymai, o kartais užtenka vien užuominų. Gi liudininkai jau išmirę. Nepaisant to, kas parašyta žemiau, ne aš pats sugalvojau, skaičiau spaudoje.

Esą ne vien Pattonas pokario metais raginęs sumušti rusus. Kol rusai dar neturėjo atominės bombos, to reikalavusi visa aukščiausioji JAV kariuomenės vadovybė. Valdžios viršūnėse atsiradusi pavojinga priešprieša.

Tuo tarpu CŽV sekusi, kaip atominės bombos paslaptys perduodamos rusams, bet netrukdytų to daryti. Visi šnipai buvę žinomi, bet nekliudomi. Tik tada, kai rusai susprogdinę bombą, visi šnipai vienu kartu buvę suimti. Taip JAV aukščiausieji valdžios sluoksniai susitvarkę su savo generolais. Baigta su jūsų karu!

Taigi, kaip minėta, šiai intrigai įrodymų nėra arba jų neužtenka. *Bet panašu į tiesą!* Nes žmonių (net ir valdovų) kvailumui ribų nėra!

VALSTYBINĖ LIETUVIŲ KALBOS KOMISIJA

Gerb. Pranci Zagariui
S. Žukausko g. 2-1
49347 Kaunas

2009-03-19 Nr. S1- 86 (1.7)

DĖL KELIŲ ŠIAURĖS LIETUVOS VIETOVARDŽIŲ

Pranešame, kad 2008 m. gruodžio 11 d. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Vardyno pakomisės posėdyje svarstyti jūrų teikti siūlymai dėl keleto Šiaurės Lietuvos vietovardžių tikulinimo. Posėdyje dalyvavo dr. Alma Ragauskaitė (pakomisės pirmininkė), dr. Laimutis Bilis, dr. Marija Razmukaitė, doc. dr. Daiva Sinkevičiūtė, Dalia Švėdrosienė, Jūratė Palionytė (komisijos pirmininko pavaduotojė), nuomones raitu arba telefonu panešė Antanas Račis, doc. dr. Mielutė Ramonienė, doc. dr. Aidonas Pupkis, prof. hab. dr. Vytautas Ambrazas, Donatas Smalinskas, prof. hab. dr. Paulius Kavaliauskas, doc. dr. Giedrė Beconytė.

Bendru sutarimu priimta ekspertų dr. Almos Ragauskaitės ir dr. Marijos Razmukaitės išvadoms, kad tikulinimi šie vietovardžiai:

1. kaimų vardai:
Rokiškio r. sav. Rokiškio kaimiškoje seniūnijoje ežerlio kaimo vardo **Vaidilnai** tiklesnė forma būtų **Vaidilnai, Emlėiai** – Enikiai, Rokiškio r. sav. Pandėlio seniūnijoje vietoj **Janarė** – **Jonavė, Biržų r. sav. Papilio seniūnijoje vietoj Barjškiai** – **Bariškiai**;
2. miško Plunksnočių miško vardas – turėtų būti **Plunksnočių miškas**, litap teikiama ir Kalbos komisijos apsvaitytame „Vietovardžių šodyne“ (sud. M. Razmukaitė ir A. Pupkis, Vilnius, 2002, p. 295): **Plunksnočių miškas, Plunksnočių pelkė (duopyna)**.

Taip pat nutaria, kad galimi du pelkės pavadinimo variantai – **Degėsynė** ir **Onuškio bula**.

Taip pat nutaria, kad galimi du pelkės pavadinimo variantai – **Degėsynė** ir **Onuškio bula**.

Taip pat nutaria, kad galimi du pelkės pavadinimo variantai – **Degėsynė** ir **Onuškio bula**.

Taip pat nutaria, kad galimi du pelkės pavadinimo variantai – **Degėsynė** ir **Onuškio bula**.

VALSTYBINĖ LIETUVIŲ KALBOS KOMISIJA

Gerb. Pranci Zagariui
S. Žukausko g. 2-1
49347 Kaunas

2009-03-19 Nr. S1- 86 (1.7)
į 2007-04-11 pralaimėjusį pavošio dalyką

Pirmininko pavaduotoja

Jūratė Palionytė

DĖL KELETO ŠIAURĖS LIETUVOS VIETOVARDŽIŲ FORMŲ

Aistė Pangonytė, tel. (8 5) 272 3310, aiste.pangonyte@vkk.lt

Dėkojame už išamų ir argumentuotą laišką apie gimtojo krašto (1600 m. ir vėlyvesnių r. sav.) vietovardžių formas, vartojamas žemėlapiuose.

Atsakydami siunčiame ekspertės, Vardyno pakomisės narės ir Lietuvos kalbų komisijos Vardyno skyriaus vyresniosios mokytinės bendradarbės dr. Marijos Razmukaitės išvadą (pridedama).

Daugelio oficialių formų autentiškumą liudija dar prieklausančių vietovardžių duomenys, rašyba pasiūlyta etimologija ar norminio taisyklės, kaip pavyzdžiui, **Enikiai** ar **Emlėiai** ir **Barjškiai** ar **Bariškiai**. (Atsityje galbūt bus paminėti ir **Grubų** ar **Grubų** kaimo, miško vardo formos.) Apie tai bus pranešta Rokiškio, Biržų rajonų savivaldybėms, atitinkamai ir Rokiškio kaimiškoji, Papilio seniūnijos formų tikulinimo klausimą svarstys komisijos Vardyno pakomisė.

PRIDEDAMA. Dr. M. Razmukaitė. Atsakant į gerb. Prano Zagario laišką.

Komisijos pirmininko pavaduotoja

Jūratė Palionytė

Aistė Pangonytė, tel. (8 5) 272 3310, aiste.pangonyte@vkk.lt

Juridinio asmens registras
Kodas 188780234

Žvejų g. 14A
LT-00510 Vileika

Tel.: (8 5) 272 33 58
(8 5) 272 33 10
Faks.: (8 5) 272 33 04

El. p. vkk@vkk.lt
kmu@vkk.lt
kmu@vkk.lt

VIETOVARDŽIAI

Kelios pastabos dėl keleto Kupiškio krašto vietovardžių formų, atsakant į gerb. Prano Žagario laišką

Visų pirma tektų pasidžiaugti, kad nors ir pavėluotai, vienas kitas Lietuvos 4. *Enikiai* (ofic. ar *Eničiai*? k. gyventojas išskodamas savo šaknų ar tyrinėdamas savo gimtąsias vietas, aptinka ir LVt fiksuota *Enikų* k., VB *Eničiai* su vėlesniu sakinius, į ATSŽ. Šis kaimo vardas delimituotas metų, vos tik išėjus Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyrai (toliau ATSŽ) (1 d., Vilnius, 1974 m.; 2 d., 1976 m.), į kvietimą pasiskelbė žinyro lapus ir atkreipė dėmesį į taisytinus dalykus, kurie galėjo būti atskiromis pastabomis patvirtyti.

Minėtasis *Žinyras* buvo rengtas remiamis tarpukario Lietuvos kalbininkų sudarytomis Lietuvos gyvenamųjų vietų vardų bylomis (VB), kuriose vietų vardai buvo tikslinami, kirčiuojami bei norminami. Todėl į *Žinyrą* patekusios gyvenamųjų vietų vardų formos yra perimtos iš minėtų bylų, kurios galbūt buvo sudarinėjamos apie 1935–40 m. skubotai, ir ne viskas spėta patikrinti vietoje.

Debar, po daugelio metų aptikus netiklumus, dažniausiai stengiamasi ištaisyti, tačiau atskiras atvejais, ypač jei kyla abejonių ar neaiškumų, liekanas tradiciskai jau įsigalėjusių vartojamų formų.

1. Janovė k.

Tai oficiali, šaltiniuose, vartosenoje įsigalėjusi forma, nes ir 1925 m. išleistame leidinyje „Lietuvos apgyventos vietos“ (LVt) Pandėlio ir valdžiose šie vietų vardai rašomi skirtingai. Galbūt iš tiesų tai daryta kad nebūtų painlavos.

2. Konstantinavė k.

Tai oficiali kaimo vardo forma. Prieštarų jai tik dvarvietė, dvarininko *Konstantino* dvaras. Tad labai abejotina, ar tas dvarponis nors dabar žmonės tą vietį ir vadina *Konstantinovo*, nes tarnėse žemėlapiuose. Šis dvaras *Konstantinovo*, išaugęs iš palivarko, fiksuotas 1917 m.

3. Dorčiapievė k.

Oficiali, tradiciskai įsigalėjusi vietovardžio forma. Lietiše autonomi ir dalies vartojama *Dorčiapievė*, nes ir minėtoje LVt fiksuota lytis *Dorčiapievė* k. (šia o yra terminas kirčiuoto a žinikmuo). Tačiau LKI Vardyno vietovardžių kartosekas

komponavus nepateikiu patio uždarymo; dia fiksuoti būlių bei pievų vardai ir vieniėdėis Urašymai daugiausia iš 1935 m. anketų, keli 1961 m. Galėjusi būti dia *Dorčiapievė* (plg. pvd. *Dorčip*); paskiau virtusi daržo ošėta.

VB atitardė iš amenvardžio, t. y. pavardės *Enukas* ar *Eničis* (plg. Lietuvos pavardžių žodynas, d. 1, Vilnius, 1985, p. 578), tad iš tiesų normine forma turėtume laikyti *Eničiai*. Klaida padaryta todėl, kad tarnėje kirčiuotas puslėgis e tariamas artimai ē. 5. *Samajinė* ml.

Tai be abejojų taisyklinga mitko vardo forma; vardas kilęs iš bendrinio šodžio somajinė „samajų priausių vieta“ (plg. Lietuvos kalbos žodynas (LKŽ), t. 12, p. 89). Dar plg. šių apylinkių pelkynų vardus: *Baštinė, Vanajinė, Židajinė* ir pan. 6. *Roksalė* b, ml.

LVt dar pateikia ir buvusį viensėdį Panemunės valdžioje *Roksalė* vs. LKI Vardyno vietovardžių kartosekoje yra labai daug šio mitko bei balos vardo užrašymų: *Roksalė* (tarm. *Rokšalė*), iš kurių 6 iš 1935–37 m. anketų ir K. Būgos *Rokšalė*; tira 3-ys lapeliai, vilyvi *Rokšalė* (1969, 1975 ir 1988 m.). Kadangi etimologiškai vietovardis sietinas su amenvardžiu (vardu ar pavarde) *Rokšas*, tai autentiška lytis bus *Rokšalė*.

Kaušė *Grūbas* k.

Oficiali, tradiciskai nusitovejusi kaimo vardo forma. Ir LVt ir VB teikia *Grūbas*. Iš tiesų nei tarimas, nei vardo etimologija neleidžia nustatyti autentiško varianto, nes tarnėje kirčiuotas u ilgiamas iki puslėgio. Jei šis kaimo vardas yra iš amenvardžio *Grūbė, Grūbar, Grūbis* ar *Grūbys* (plg. LPŽ, d. 1, p. 726), tai jis faktyje turėtų taip pat trumpu u, o jei jis kilęs iš bendrinio šodžio grūbė „baloj kokio nors paklausė vieta, apaugusi krūmokšniais, berelėtinis; kalva, kauburybė“ (plg. LKŽ, t. 3, p. 649), tuomet ryšytina su š. Lyties autentiškumą galėtų patvirtinti. Vietovardis *Pagrūbis* yra kiek toliau į rytus, tad gali būti ir *Pagrūbis* kilmės, t. y. iš bendrinio šodžio pagrūbis.

8. Janičiai k.

Aprašinėjant Jonavos kaimą, neišvengiamai teko paminėti ir aplinkinius vietovardžius. Paaiškėjo, kad daugelis jų žemėlapiuose ir raštuose įvardijami kitaip negu vietos žmonių vadinami. Norėčiau atkreipti į tai Lietuvių kalbos komisijos dėmesį. Parašiau jai laišką, kuriame paminėjau ne tik tuos vietovardžius, su kuriais teko susidurti ankstesniuose Jonavos kaimo aprašymuose, bet ir kitus netolimus, man žinomus, bet rašomus klaidingai. Pirmasis laiškas buvo toks:

„Gerb. Komisija, gimiau ir gyvenau Jonavos kaime, dabartiniame Rokiškio rajone, Pandėlio apylinkėje. Mano gimtojo kaimo pavadinimas aiškiai kilęs iš krikščioniško vardo Jonas. Rusai 1865 m. jį rašė *F. Janov* (Ф. Янов) – Jonavos palivarkas, o 1911 m. – *Janovo* (Яново). Tai suprantama, nes slaviškas (lenkiškas) Jono atitikmuo yra Jan. 1918–1940 m. nepriklausomybės laikais kaimo oficialus pavadinimas buvo *Jonava* pagal lietuvišką Jono vardą. Taip buvo ir 1940–1990 m. okupacijų laikais. Kažkada, jau dabartinės nepriklausomybės metu, pastebėjau, kad autobusų stotelės pavadinime užrašyta *Janava*. Pagalvojau, rašybos klaida. Bet vėliau žemėlapyje, kuris laiško Jums gale pažymėtas numeriu [1], pamaciau tokį patį užrašą. Galiausiai sužinojau, kad toks naujas pavadinimas yra įteisintas.

Esu prieš vietovardžių kaitaliojimą. Tai mūsų kultūros viena sudėtinių dalių. Vietovardžiai išsilaiko šimtus ir tūkstančius metų. Tai yra ir mokslo žinių šaltinis. Prieš keičiant vietovardį, reikia devynis kartus pamatuoti. Vietovardžius leistina keisti tik juos atlietuvinant ar sunorminant, t. y. privedant prie bendrinės kalbos rašybos ir tarimo.

Tiesa, kad vietiniai gyventojai kaimą dažniausiai vadindavo *Janava*. Bet čia tarmiškumas. Vietinių žmonių (kupiškėnų ir truputį į rytus nuo Jonavos – uteniškių) tarmės pasekmė. Žmogus niekad neištars vardo *Dominykas*, jis sakys *Daminykas*. Ar dėl to taip reikia rašyti ir į jo pasą? Jei taip rašysim aukštaičiui, tai kaip tą vardą rašyti sūduviečiui?

Vietinės buvusios, dabar mūsų krašte išnykusios kupiškėnų tarmės žmonės dažnai vietoj bendrinės kalbos garso *a* tardavo *o*, bet buvo, nors ir nedaug atvejų, kai vietoj *o* sakydavo *a*. Pvz.: vietoj *rožančius* – *ražončius*, vietoj *komisija* – *kamisija*, vietoj *komunistas* – *kamunistas* ir kt.

Suprantama, kai tarmiški vietovardžiai sunorminami, pvz., Pagelaziai pakeisti į Pageležius, Alunta – į Alantą, Valakumpiai – į Valakampius ir pan. Kodėl Jonavos atveju pasielgta atvirkščiai? Kaip bus su *Jonavos* kaimu, esančiu 10 km nuo Pandėlio, prie Kupiškio kelio? Galiausiai su žinomu Jonavos miestu? Vienos kilmės ir vienodos darybos vietovardžiai turi būti rašomi ir tariami vienodai. Kodėl *Konstantinavos* gyvenvietės, esančios 8 km nuo Jonavos, pavadinimas nekeičiamas į *Kastantinavą*, nes vietiniai gyventojai tik taip ją vadina?

Kaimyninis Jonavai *Daržapievės* vienkiemis (užsienis) [1] ir [2] žemėlapiuose pavadintas *Daržiapievė*. Niekad ir niekas taip jo nevadino. Tiesa, rusai savo žemėlapyje [3] rašė „Доржяпеве“. Bet

juk yra prieškarinės Lietuvos dokumentai, žemėlapiai, kaimų planai. Kodėl nepažiūrėti į juos? Kodėl nepaklausti vietinių žmonių, jei yra neaiškumų? <...>

Dviejuose žemėlapiuose [1] ir [2] *Enikių* kaimo (prie kelio Čedasai–Naujasodė–Panemunis) pavadinimas užrašytas *Ėnikiai*. Panašiai vietiniai gyventojai taria. Panašiai, bet ne taip, kaip perskaitys vietinės tarmės nežinantis žmogus. Pirmąjį garsą žodyje *Enikiai* vietiniai gyventojai taria trumpą, kirčiuotą, panašų į žodyje „Amerika“, kur e kažkodėl rašoma be taško. Tokį kupiškėnų tarmės e bendrinėje kalboje atitinka garsas e. *Ėnikiai* – sudarkytas vietovardis. Jis ne tik neatitinka norminimo taisyklių, bet nėra teisingai rašomas ir tarmiškai. Rašant tarmiškai, reiktų kažkaip pažymėti jo trumpumą. Priešingu atveju nežinantis vietinės tarmės kaimo pavadinimą skaitys *Ėnikiai*, tikras pavadinimas bus sudarkytas.

Jeigu jau rašoma *Ėnikiai*, kodėl tada netoli Pandėlio esančių kaimų pavadinimai rašomi *Latveliai*, *Maželiai*? Ir šių kaimų pavadinimuose vietiniai vietoje vartoja trumpą kirčiuotą e.

Prie mano gimtojo kaimo buvusi bala, aukštutinis durpynas, dabar nusausta [2], žemėlapyje pavadinta „mšk. Samaninė“. Pirmiausia ne „mšk. Samaninė“, o Samanynės miškas. Antra, ir tai svarbiau, tas miškas vadinasi ne *Samaninė*, o *Samanynė*. Samaninė jo niekas niekad nevadino. Dar yra antrasis tos balos pavadinimas – *Kamšėlė* (*Kumšėlā*).

Rioksalės bala – miškas netoli Suvainiščio – abiejuose lietuviškuose žemėlapiuose vadinama neteisingai. [2] žemėlapyje – *Roksalė*, [1] – *Roksala*. Turi būti – *Rioksalė*. Vietiniai gyventojai sakdavo *Rioksalā*. Ilgas kupiškėnų a atitinka bendrinės kalbos e. [1] žemėlapyje neteisingas netoli Jonavos kaimo esančios balos pavadinimas „Dūdbalos miškas“. Toks pavadinimas kilęs iš sudarkyto tarmiško pavadinimo *Dūdbalā*, kurios sunormintas pavadinimas būtų *Dūdbalė*.

Netoli Čedasų esąs kaimas ir miškas minimuose žemėlapiuose vadinami *Grubos*, *Grubų miškas*. Jie neteisingi. Vietiniai taip jų nevadina. Žmonės žino lietuvišką žodį „Grūba“ ir ką jis reiškia. Tuo vardu (daugiskaita) ir kaimą bei mišką vadina. Taigi turi būti *Grūbos*, *Grūbų miškas*. Ar ne keista, kai šalia esantys Pagrūbys ir Pagrūbio miškas užrašyti teisingai, o žodžių, iš kurių kilę šie pavadinimai, teisingai užrašyti nesugebėta.

Jonikūnų kaimas, esąs prie kelio Žiobiškis–Naujasodė–Suvainiškis, [1] ir [2] žemėlapiuose rašomas *Janikūnai*. Jis yra arti kupiškėnų ir uteniškių tarmių ribos. Kupiškėnai sako *Jonikūnai*, o uteniškiai – *Jānikūnai*, su ilgu ā. Tas ā yra tarmiškas, atitinka bendrinės kalbos o. Plg. *mākykla* (mokykla). Užrašas *Janikūnai* nėra teisingas nei bendrinės kalbos, nei tarmiškumo požiūriu, nei darybiškai. Iš vardo „Jonas“ kilo pavardė „Jonikas“, o iš šios – ir Jonikūnai.

Prie Panemunio–Suvainiščio kelio, netoli Vilkolių kaimo, yra Gurių kaimelis. Žemėlapiuose rašo *Gurios*. Niekas ir niekad jo taip nevadino. Teisingas pavadinimas – *Guriai*. Plg. Paguriai netoli Pandėlio. Netoli Pandėlio–Papilio kelio, ties Raikėnų kaimu, yra Girstakiškių (Girstakiškio?) kaimas. Žemėlapiuose kažkodėl rašomas iškraipytas jo pavadinimas *Girsteikiškiai*. <...>

Prie Nemunėlio upės, tarp Aukštadvario ir Kvetkų, pažymėta Baryškių vietovė. Dabar, rašydamas, per radiją girdžiu kalbančią aukštaitę. Vietoj „kinas“, „dirbu“, ji sako „kynas“, „dyrbu“. Jei tiksliau – šiuos žodžius sakydama ji vartoja *pusilgius* balsius. Bet ar dėl tų tarmiškumų reikėtų pradėti skirtingai rašyti vietovardžius, vienus su priesaga -iškiai, o kitus – su -yškiai?

Prie kelio Rokiškis–Čedasai, prisiglaudęs prie didelio miško, buvo (šiuo metu išnykęs) kaimelis, vietinių vadinamas *Plūksnočiai*. 1918–1990 m. kaimelis ir miškas prie jo oficialiai raštuose buvo vadinamas Plunksnočių kaimu ir Plunksnočių mišku. Tokie pavadinimai, matyt, kilę nuo žodžio „plunksna“, kurio tarminis atitikmuo yra „plūksna“. Tarkim, taip ir yra.

Kai žmogus ar gyvis pasižymi kokia nors išskirtine savybe, jai pažymėti pridedama priesaga -očius: gudročius, galvočius, kalbočius, pilvočius. Gaidys, kurio ir kojos apaugusios plunksnomis, kartais buvo vadinamas plunksnočiu. Kodėl ir labai plaukuotas, apžėlęs žmogus negalėjo turėti Plunksnočiaus (tarmiškai – Plūksnočiaus) pravardės ar pavardės? Žinau dvi tokios darybos pavardes: Balvočius, Karnočius. Kodėl iš tokios pravardės ar pavardės negalėjo kilti Plunksnočių kaimelio ir miško pavadinimas? <...>

Mano minuose žemėlapiuose miškas vadinamas Plunksnočių mišku. Plunksnotis – tai ne tas pats kaip plunksnočius. Ir nepaisant to, kiek tų plunksnočių yra tame miške, niekas iš vietinių jo taip nevadino. Ar tas pavadinimo pakeitimas yra palaimintas kalbininkų, ar tėra viską išmanančių valdininkų kūryba?

Prie pat Latvijos sienos, dešiniajame Nemunėlio krante [1], žemėlapyje pavaizduotas miškas, kaip ten užrašyta – „Gikonų miškas“. Turi būti Gykonų.

Tenykštės tarmės vietiniai žmonės, galbūt sako *Gikonys, Gikonų*. Bet tos tarmės žmonės linkę trumpinti visus nekirčiuotus balsius, todėl rašytina *Gykonys*.

Į šiaurę nuo Papilio žemėlapiuose pavadinta vietovė *Skrebiškiai*. Turi būti rašoma *Skrėbiškiai*, kirtis ant ė. Yra tenykštė pavardė – *Skrėbė*.

Yra neteisingai rašomas vietovardis – *Turdvaris*, reikėtų rašyti *Tūrdvaris*. Grubos miškas į šiaurę nuo Kučgalio teisingai rašytinas *Grūbos miškas*.

Išvardyti gausūs netikslumai rodo blogą vietovardžių rašybos būklę. Nemačiau prasmės ieškoti klaidų priežasčių ir kovoti dėl jų taisymo, nes neturiu reikiamos kvalifikacijos ir įgaliojimų. Turiu viltį, kad tu užsiimsite Jūs. O aš nekukliai prisipažįstu, kad neblogai išmanau kupiškėnų ir uteniškių tarmes, jei reikėtų, galėčiau savo gimtąsias tarmes pakomentuoti.

Tekste minėti žemėlapiai:

1. Šiaurės Aukštaitijos turistinis žemėlapis. Leidykla „Briedis“, 2001 m.
2. Pandėlys 0-35-135-CD. Valst. geodezijos ir kartografijos tarnyba, 1999 m.
3. Генеральный штаб. Константинова. 15-35-135-4ж 0-35-135-Г. Издание 1991 г.

Į šį laišką gavau atsakymą, kurį ir pateikiu.

VALSTYBINĖ LIETUVIŲ KALBOS KOMISIJA

Gerb. Pranui Žagariui
S. Žukausko g. 2-1
49347 Kaunas

2007-05-16 Nr. S1- 211 (1.7)
į 2007-04-11 prašymą

DĖL KELETO ŠIAURĖS LIETUVOS VIETOVARDŽIŲ FORMŲ

Dėkojame už išsamų ir argumentuotą laišką apie gimtojo krašto (Kupiškio, Rokiškio, Biržų r. sav.) vietovardžių formas, vartojamas žemėlapiuose.

Atsakydami siunčiame ekspertės, Vardyno pakomisės narės ir Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus vyresniosios mokslinės bendradarbės dr. Marijos Razmukaitės išvadas (pridedama).

Daugelio oficialių formų autentiškumą liudija dar prieškariu sukauptos Vardyno kartotekos duomenys, rašybą paaiškina etimologija ar norminimo taisyklės. Iš ilgo sąrašo svarstyti liko šie: *Ēnikiai* ar *Enikiai* ir *Baryškiai* ar *Bariškiai*. (Ateityje galbūt bus gauta papildomai duomenų ir dėl *Grubų* ar *Grūbų* kaimo, miško vardo formos.) Apie tai bus pranešta Radviliškio ir Biržų rajonų savivaldybėms, atitinkamai ir Rokiškio kaimiškajai, taip pat Papilio seniūnijoms, jų formų tikslinimo klausimą svarstys komisijos Vardyno pakomisė.

PRIDEDAMA. Dr. M. Razmukaitė. Atsakant į gerb. Prano Žagario laišką, 4 lapai.

Komisijos pirmininko pavaduotoja

Jūratė Palionytė

Aistė Pangonytė, tel. (8 5) 272 3310, aiste.pangonyte@vlkk.lt

Kelios pastabos dėl keleto Kupiškio krašto vietovardžių formų
atsakant į gerb. Prano Žagario laišką

Visų pirma tektų pasidžiaugti, kad nors ir pavėluotai, vienas kitas Lietuvos gyventojas išskodamas savo šaknų ar tyrinėdamas savo gimtąsias vietas, aptinka ir taisytinių vietovardžių. Gaila tik, kad daugelis neatsiliepė tada, prieš keturis dešimtmečius *metų*, vos tik išėjus *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žiniui* (toliau ATŠŽ) (1 d., Vilnius, 1974 m.; 2 d., 1976 m.), į kvietimą pasisklaidyti *Žinyno* lapus ir atkreipti dėmesį į taisytinius dalykus, kurie galėjo būti atskiriomis pastabomis patvarkyti.

Minėtasis *Žinynas* buvo rengtas remiantis tarpukario Lietuvos kalbininkų sudarytomis Lietuvos gyvenamųjų vietų vardų bylomis (VB), kuriose vietų vardai buvo tikslinami, kirčiuojami bei norminami. Todėl į *Žinyną* patekusios gyvenamųjų vietų vardų formos yra perimtos iš minėtų bylų, kurios galbūt buvo sudarinėjamos apie 1935–40 m. skubotai, ir ne viskas spėta patikrinti vietose.

Dabar, po daugelio metų aptikus netikslumus, dažniausiai stengiamasi juos ištaisyti, tačiau atskirais atvejais, ypač jei kyla abejonių ar neaiškumų, liekama prie tradiciškai jau įsigalėjusių vartojamų formų.

1. *Janavà* k.

Tai oficiali, šaltiniuose, vartosenoje įsigalėjusi forma, nes ir 1925 m. Kaune išleistame leidinyje „Lietuvos apgyventos vietos“ (LVt) Pandėlio ir Panemunio valsčiuose šie vietų vardai rašomi skirtingai. Galbūt iš tiesų tai daryta sąmoningai, kad nebūtų painiavos.

2. *Konstantinavà* k.

Tai oficiali kaimo vardo forma. Prieškaryje tai tik dvarvietė, kokio nors dvarininko *Konstantino* dvaras. Tad labai abejotina, ar tas dvarponis buvęs *Kastantas*, nors dabar žmonės tą vietą ir vadina *Kasantinava*, nes tarmėse paplitusi ir tokia vardo forma. Šis dvaras *Konstantinovo*, išaugęs iš palivarko, fiksuotas 1917/18 metų žemėlapiuose.

3. *Daržiāpievė* k.

Oficiali, tradiciškai įsigalėjusi vietovardžio forma. Laiške autorius iš dalies teisingai aiškindamas, kad teoriškai suprantamesnė ir įmanomesnė vietinių gyventojų vartojama *Daržapievė*, nes ir minėtose LVt fiksuota lytis *Daržopievės* k. (čia *o* yra tarminis kirčiuoto *a* atitikmuo). Tačiau LKI Vardyno vietovardžių kartotekos

duomenys nepateikia tokio užrašymo: čia fiksuoti balų bei pievų vardai ir viensėdis *Daržiāpievė*. Užrašymai daugiausia iš 1935 m. anketų, keli 1961 m. Galėjusi būti čia *Dažžio* vieta (plg. pvd. *Daržys*), paskiau virtusi *dažžo vietā*.

4. *Ēnikiai* (ofic.) ar *Ēnikiai?* k.

LVt fiksuota *Enikių* k., VB *Enikiai* su vėliau ranka uždėtu korektūriniu tašku *Ē*. Šis VB taisytas variantas ir perėjo į vėlesnius šaltinius, į ATSŽ. Šis kaimo vardas yra atsiradęs iš asmenvardžio, t. y. pavardės *Ēnikas* ar *Ēnikis* (plg. *Lietuvos pavardžių žodynas*, d. 1, Vilnius, 1985, p. 578), tad iš tiesų normine forma turėtume laikyti *Ēnikiai*. Klaida padaryta todėl, kad tarmėje kirčiuotas pusilgis *ē* tariamas artimai *ē*.

5. *Samanynė* mš.

Tai be abejo taisyklinga miško vardo forma; vardas kilęs iš bendrinio žodžio *samanynė* „samanų priaugusi vieta“ (plg. *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽ), t. 12, p. 89). Dar plg. šių apylinkių pelkynų vardus: *Baslynė*, *Vanagynė*, *Žilvitynė* ir pan.

6. *Rōksalė* b., mš.

LVt dar pateikia ir buvusį viensėdį Panemunės valsčiuje *Roksalės* vs. LKI Vardyno vietovardžių kartotekoje yra labai daug šio miško bei balos vardo užrašymų: 25 lapeliai *Rōksalė* (tarm. *Rōksala*), iš kurių 6 iš 1935–37 m. anketų ir K. Būgos kartotekos; tėra 3-ys lapeliai, vėlyvi *Riagsalė* (1969, 1975 ir 1988 m.). Kadangi etimologiškai vietovardis sietinas su asmenvardžiu (vardu ar pavarde) *Rōkas*, tai autentiška lytis bus *Rōksalė*.

7. *Grūbos* k.

Tai oficiali, tradiciškai nusistovėjusi kaimo vardo forma. Ir LVt ir VB teikia formą *Grūbos*. Iš tiesų nei tarimas, nei vardo etimologija neleidžia nustatyti autentiško varianto, nes tarmėje kirčiuotas *u* ilginamas iki pusilgio. Jei šis kaimo vardas yra iš asmenvardžio *Grubā*, *Grūbas*, *Grūbis* ar *Grubys* (plg. LPŽ, d. 1, p. 726), tai jis šaknyje turėtų taip pat trumpą *u*, o jei jis kilęs iš bendrinio žodžio *grūbā* „baloj pakilesnė vieta, apaugusi krūmokšniais, berželiais; kalva, kauburys“ (plg. LKŽ, t. 3, p. 649), tuomet rašytina su *ū*. Lyties autentiškumą galėtų padėti nustatyti tik aiški etimologija. Vietovardis *Pagrūbiai* yra kiek toliau į rytus, tad gali būti ir savarankiškos kilmės, t. y. iš bendrinio žodžio *pagrūbys*.

8. *Janikānai* k.

Šis oficialus kaimo vardas yra kilęs iš pavardės *Janikānas* (LPŽ, d. 1, p. 799). Lietuvos palatvio plote įmanomi asmenvardžiai tiek su *Jan-*, *Janik-* šaknyje, tiek su

Jen- variantai (plg. lat. asmenvardžius *Jānis*, *Jēnikis* ir pan.). *Jonik-* šaknis populiareesnė vakarinei Lietuvos daliai.

9. *Gūrios* k.

Tai oficiali, vartosenoje įsigalėjusi kaimo vardo forma. Vardas yra perimtas iš ten esančių miško, pievos ir kalnelio vardo *Gūrios*, užrašyto dar prieškaryje; yra ir vienas jau vėlesnis (1969 m.) užrašymas *Gūriai*. Etimologija nėra aiški. Vietovardžio lytis *Paguriai* k., kaip ir didžioji dalis priešdėlinės darybos vietovardžių, turi pakitusį ir kamiengalį (pvz. *duobės* – *paduobiai*; *Nėmunas* – *Panemūnė*, *panemūniai*; *alkos* – *paalkiai* ir pan.).

10. *Girsteikiškiai* k.

Tai taisyklingai rekonstruota oficiali kaimo vardo forma. LVt fiksuota tarminė forma *Girstaikiškių* k. (su tarmės sukietinto tarimo *t*). Lytis *Girstaikiškiai* iš viso niekur nėra fiksuota – matyt, tai apsirikimas ar klaida. Lyties *Girsteikiškiai* taisyklingumą patvirtintų jo etimologija: iš asmenvardžio **Girsteikis*. (Plg. pavardes su priesaga *-eika*, *-eikis*: *Brazeikà*, *Dovėikis*, *Juodeikà*, *Maceikà*, *Pupėikis* ir t. t.) Dar plg. ir kaimų vardą *Girsteikiiai* Panevėžio, Rokiškio ir Šilalės rajonuose.

11. *Barjškiai* (ofic.) ar *Bariškiai* ? k.

Gera, kad atkreiptas dėmesys, nes iš tiesų sunkiai paaiškinamas tokios formos buvimas šiose apylinkėse. Dar LVt yra *Bariškių* k.; vėliau VB fiksuota nepatikslinkta tarminė lytis *Baryškiai* perėjo ir į vėlesnius šaltinius. Vietovardis greičiausiai yra priesaginės darybos (su priesaga *-išk-*) iš asmenvardžio *Barjš*. Vargiai galėtume šį kaimo vardą sieti su bendrinio žodžiu *barjšiai* „magaryčios“, nes šis žodis žinomas tik pietų Lietuvoje.

12. *Plunksnūčių* mš.

Čia autoriui rūpėjo šio vietovardžio priesaga *-očiai*, nes žemėlapyje jis radęs *Plunksnuočių* mš. (su *-uočiai*). Šis miško vardas yra padarytas iš buvusio viensėdžio, vėliau kaimo vardo *Plunksnūčiai* (Juodupės vls.). Vardas fiksuotas LVt ir VB. Be to, miško vardas fiksuotas dar ir kartotekoje: *Plunksnūčiai* mš., vs. Tad vartotinos taisyklingos vardo formos būtų *Plunksnūčiai* mš. arba *Plunksnūčių* mš.

13. *Gikónys* k.

Tai taisyklinga kaimo vardo forma, fiksuota įvairiuose šaltiniuose: *Gikónys* dv., k. (VB), *Gikonio* dv. (LVt). Pastaroji forma rodo aiškiai asmenvardinę jo kilmę – iš pvd. **Gikonis*. Dabartiniu metu ši pvd. nėra fiksuota LPŽ, tačiau yra bepriesaginių

jos variantų *Gikà, Gikis, Gikys* (žr. LPŽ, d. 1, p. 665, 666). Šių pavardžių kilmė nėra aiški, todėl neaišku, koks motyvas leistų šaknyje rašyti *y*.

14. *Skrebiškiai* k.

Kaip ir visi kiti *skreb-* šaknies gyvenamųjų vietų vardai, šis yra kilęs iš asmenvardžio *Skrebà, Skrebas, Skrėbė, Skrebys* ar pan., paplitusio šiaurrytinėje Lietuvoje (žr. LPŽ, d. 2, p. 797–98). Šis asmenvardis siejamas su bendrinio žodžiu *skrėbė* „senas liesas žmogus“. Pavardė *Skrėbė* yra tik tarmiškai ištarta *Skrėbė*.

15. *Tūrdvaris* k.

Oficiali, tradiciškai įsigalėjusi kaimo vardo lytis. Iš visų ankstesnių užrašymų ryškėja *tūr-* šaknis: *Tūrdvaris* (VB), *Panemunėlio Tūros dvaras* (LVt). Vietovardis yra kilęs iš asmenvardžio *Tūra*, paplitusio apie Pandėlj, Papiļ, tačiau gali būti siejamas ir su pavarde *Tūras, Turāvičius, Turāuskas*, kurios yra paplitusios įvairiose Lietuvos vietose ir kurių kilmė neišaiškinta (žr. LPŽ, d. 2, p. 1086, 1087). Matyt, jog ir pavardė *Tūra* yra tik tarminis (su pailgintu *u*) *Tura* variantas, nes plačiau Lietuvoje nefiksuojamas. Dar pļg. nepertoliausiai esančio miestelio vardą *Tuř-mantas*, kilusio iš to paties asmenvardžio.

2007-05-09

Vardyno skyriaus vyresn. m. d.
dr. M. Razmukaitė

Lietuvių kalbos komisijos atsakymas manęs netenkino, todėl parašiau atsakymą. Pa-teikiu nežymiai sutrumpintą, praleisdamas kai kuriuos nebūtinus teiginius.

Valstybinei Lietuvių kalbos komisijai

PRANAS ŽAGARYS

Į 2007-05-16 Nr. 51-211 raštą

Kopija:

S. Žukausko g. 2-1,

Vilniaus universiteto

49347 Kaunas

Filologijos fakulteto dekanui A. Smetonai

Tel. 71 86 19

Dėkoju už laišką ir dėmesį mano pastebėjimams. Džiaugiuosi, kad kai kurie mano siūlymai su-laukė pritarimo. Deja, dauguma mano siūlymų atmesti.

Ekspertė M. Razmukaitė rašo: „Vienas kitas Lietuvos gyventojas <...> aptinka ir taisytinų vieto-vardžių.“ Taisytojų buvo, galbūt ir dabar dar yra, mano nuomone, ne vienas kitas, o daugybė. Todėl taip ir yra, kad daugelis vietovardžių mano gimtinės apylinkėse yra „nutaisyti“. Kalbininkų pareiga apsaugoti vietovardžius nuo „taisytojų“ ir „taisymo“, o jau „pataisytiems“ grąžinti ankstesnę jų pavi-dalą. Iš Jūsų laiško neatrodo, kad to siekiate.

Manau, Jums nereikia aiškinti, ką reiškia pravardžiavimas. Kaimyniniame mano gimtajam Jona-vos kaimui Kavoliuose trečdalis šeimų turėjo pravardes. Žiūrint iš šalies, daugelis pravardžių buvo niekuo ne blogesnės už tikrąsias pavardes. Pvz., Abaras, Adusis, Paberžis, Mikašis, Mikulis, Sak-sonas. Kuo jos blogos? Juk ne koks Blusius, Kuprys? Bet visi už pravardes pykdavo. Nori žmogų išprovokuoti, pavadink pravarde ir turėsi priešą. Ar Jums patiktų būti pravardžiuojamiems? Man tai ne. Net jei ir nedaug mano tikroji pavadė būtų iškraipyta, tarkim, būčiau vadinamas Žagaru, nes pavadė – mano intelektualinė nuosavybė. Kas jos negerbia, negerbia ir manęs, nori įžeisti.

Pravardžiavimas gali būti dviejų lygių. Vienoks tada, kai pravardžiuoja kaimynai ar vaikai – paau-gliai, kitoks, kai pravardžiuoja turintys valdžią. Gyveno mūsų krašte toks žmogelis gražia lietuviška pavarde – *Pabiruolis*. Jis pats save taip vadino ir visi aplinkiniai, pažįstami. Bet, deja, dokumentuose (pirmosios respublikos ir vėlesniuose, pokario) buvo užrašyta, kad jis *Paberolis*. Kas tai buvo, jei ne valdiškas pravardžiavimas? Tikrai ne jis pats sugalvojo taip „pataisyti“ savo pavardę! Svetimtaučių ar sulenkėjusių bažnyčios tarnų darbas! Galbūt prisidėjo ir ta aplinkybė, kad rusų alfabetu teisin-gai užrašyti jo pavardę nebuvo paprasta. Ką darys tas mažaraštis žmogelis. Valdininkų su lazda po laukus nepavejosi, kaip darydavo Abaru pravardžiuojamas žmogus. Taip ir liko raštuose *Paberolis*, o tarp savų – *Pabiruolis*. Pagal Jūsų logiką išeitų, kad *Paberolis* – tai „oficiali, tradiciškai įsigalėjusi <...> forma“, todėl viskas gerai.

Mano ankstesniame laiške paminėti vietovardžiai sugalvoti ne Vilniuje, ne kalbininkų ir ne valdininkų. Jie taip pat, kaip ir pavardės, yra vietos žmonių intelektualinė nuosavybė, kurią visi, taip pat ir kalbininkai, privalo gerbti.

Rašote, kad „atskiris atvejais, ypač jei kyla abejonių ar neaiškumų, liekama prie tradiciškai jau įsigalėjusių vartojamų formų“. Neaišku, ką Jūs laikote „tradiciškomis“ formomis. Ar autentiškus, vietinių žmonių vartojamus vietovardžius, ar „pataisytas“ pravardes? Mokslininkų kalba turi būti aiški, suprantama. Tai viena. Antra – čia ne tas atvejis, kai galima abejoti ir reikšti savo polinkius, „likti“ prie vienokios ar kitokios versijos. Čia kaip pas A. Valinską – norint laimėti milijoną, reikia surasti teisingą atsakymą, šiuo atveju – autentišką formą. Tik A. Valinskas savo žaidimo bendrams labai riboja konsultacijas. Kas trukdo tiesą išsiaiškinti Jums?

Savo neigiamą požiūrį į autentiškus vietovardžius Jūs dažnai atvejais grindžiate jų ydingumu, nepriimtiniu bendrinei kalbai. Manau, kad šį klausimą reikia atskirti nuo klausimo: kas geriau – tikrasis ar „pataisytas“ variantas.

Kiekvienas kalbininkų rekomenduodamas vartoti vietovardis, neatitinkantis vietos žmonių vartojimo, tarkim, dėl tarmiškumo turi būti apčiuopiamas ne vieno eksperto ar valdininko, bet autoritetingo mokslininkų – kalbininkų konsiliumo. Aš tikiu, kad taip ir pasielgta keičiant tarmiškus Pagealų, Aluntos, Valakumpių bei neteisingos rašybos Deksnų kaimo pavadinimus.

Nurodykite man, kokios sudėties kalbininkų pasitarime svarstyti mano minėtų vietovardžių pakeitimo klausimai, kokiais motyvais vadovautasi keičiant autentišką vietovardį, įrašykite pasitarimo dieną, protokolo Nr. ir aš žinosiu, kad tai yra Lietuvos kalbininkų sprendimas. Saviveiklai čia ne vieta. Tikiuosi, autoritetinga komisija negalėtų remtis tokiais argumentais kaip Jūsų nurodytas Jonikūnų kaimo atveju: *Jonikūnai* vadinti *Janikūnais* todėl, kad kitame Lietuvos pakraštyje, paribyje su slavais, yra slaviškumu kvepianti *Janikūno* pavardė. Panašių argumentų Jūsų rašte gausu.

Mūsų argumentai nagrinėjant vietovardžius yra nelygiaverčiai. Jūs geriau ar silpniau išmanote apie visos Lietuvos vietovardžius. Aš žinau tik labai mažo Lietuvos kampelio pavadinimus, bet žinau iš originaliųjų šaltinių, iš žmonių lūpų. Aš nerašau to, ko nežinau, pvz.: apie Žemaitiją. Jūsų šaltiniai yra tik kopijos, reprodukcijos. Ne žmonės mokėsi iš žinybų ir žodynų, o atvirksčiai, rašto žmonės užfiksavo tai, ką sukūrė liaudis. Kartais užrašė teisingai, o dažnai ir klaidingai, iškraipyta. Todėl kai žmonių vartojami ir žinynuose užrašyti pavadinimai skiriasi, reikia vadovautis ne raštais, o gyvąja kalba.

Savo raštuose Jūs beveik visais atvejais ginete „pataisytus“ vietovardžius. Ir beveik visais atvejais remiatės žmonių pavardėmis ar – vienu atveju – vardu. Turbūt nereikia Jums aiškinti, kada Lietuvoje atsirado krikščioniški vardai ir (dar vėliau) pavardės. O kas buvo iki tol? Ar lietuviai buvo tokie laukiniai, kad net vietovardžių neturėjo? Ar jau nieko nebeliko iš to iki šių dienų? Iš ko nustatė senovės baltų teritorijas K. Būga ir M. Gimbutienė? Ar visais atvejais pavardės ir vietovardžio

panašumas reiškia, kad vietovardis kilęs iš pavardės? Būna ir atvirkščiai. Kartais ryšio ir nebūna. Turbūt neimsite teigti, kad Kauno miesto pavadinimas kilęs iš pavardės Kaunas, o Žagarės vietovardis – iš Žagario pavardės? Ką bendro su Rokiškio rajono šiaure turi pavardės Daržys, Gruba, Gikonis, Turauskas? Aš kurį laiką dirbau pedagoginį darbą. Susipažindamas su nauja grupe beveik neklysdamas nustatydavau, kuris studentas yra iš mano gimtųjų apylinkių.

Kas yra tradicija, tradiciškumas? Aš tą suprantu kaip tai, kas sena, kas perduodama iš kartos į kartą. Kas žino, kada pradėti vartoti iki dabartinių laikų išlikę žmonių gyvojoje kalboje vietovardžiai. Jauniausias iš man žinomų vietovardžių – *Daržapievė* (žr. toliau), jau turi apie 150 metų. Kiti yra ankstesni, jų atsiradimo laiko nei aš, nei galbūt ir Jūs nežinote. Šiaip ar taip, tai jų amžius ne trupesnis nei keli šimtai metų. Juos išsaugojo vietiniai ir tolesnių apylinkių žmonės.

Iš tūkstantmetės Lietuvos istorijos 900 metų Lietuvos vietovardžiai buvo rašomi ne lietuvių kalba ir nelietuviškai. O iš mažiau kaip 100 lietuviško rašymo metų tik 40 jų rašybos nekontroliavo svetimtaliai. Skaitydamas rusų caro laikų raštus nesuradau nė vieno mūsų krašto teisingai užrašyto vietovardžio: Kalnece (Kalmiečiai), Vilkale (Vilkoliai), Nova Derevnia (Naujasodė) ir t. t. Manau, kad dauguma Jūsų ginamų „pataisytų“ vietovardžių savo iškraipytus variantus įgijo būtent dėl blogo atlietuvavimo ir/ar netikslios transkripcijos iš rusiško į lotynišką ir lietuvišką alfabetą.

Lietuviški oficialūs, įstaigų raštuose vartojami vietovardžiai galėjo atsirasti tik tada, kai susikūrė Lietuvos valstybė ir jos įstaigose imti rašyti lietuviškai raštai. Įvairiu metu jie galėjo būti autentiški, liaudies vartojami, galėjo būti sunorminti, pakeisti į bendrinei kalbai priimtinas normas, galėjo būti sąmoningai ar nesąmoningai iškraipyti, sufalsifikuoti, bet išlaikę panašumą su autentiškais, liaudies išlaikytais ir vartojamais vietovardžiais. Buvo ir nieko bendra su tikraisiais pavadinimais neturintys, jau nuplėšti šašai Sniečkus, Kapsukas ir dar išlikę Elektrėnai.

Lietuviškų, liaudies vartojamų vietovardžių tradicijos yra šimtų, jei ne tūkstančių metų, o jų „pataisyti“ variantai egzistuoja ne daugiau kaip 90 metų. Vienu – Jonikūnų – atveju (žr. toliau) erzaco amžius yra ne daugiau kaip 17 metų. Tai bent tradicija! Ko nepadarė okupantai, patvarkė laisva Lietuva.

Ar Jums dėl to ne gėda? Man – taip, todėl aš ir šaukiu. Tikiuosi – ne tyruose?

Tai kas galų gale yra tradiciška ir kas ne? Gal nereikėtų aiškinti atbulai: kas dešimtmečių senumo – tradicija, o kas skaičiuojama šimtais ar tūkstančiais metų (galimas atvejis – Rioksalė, žr. toliau), tai jau ne tradicija?

Antra vertus, tradicijų laikymasis gal ir geras dalykas, bet tas tradicijas kartais, bent jau kalbos dalykuose, tiesiog būtina laužyti. Pvz., ankstesniais amžiais vartoti barbarizmai. Tuo metu jie jau buvo tapę tradiciniais žodžiais. Nepaisant to, buvo būtina jų atsikratyti. Teisininkai sako: iš neteisės negali gimi teisė. Pravardžiuotinis vietovardis negali pasidaryti teisingas, nors klaida ir ilgai būtų buvusi pakenčiama. Ar Jums neatrodo keista, kad tokius dalykus įrodinėjate ne Jūs man, o aš –

Jums? Jei Jums iš tiesų nerūpi autentiški liaudies sukurti ir vartoti vietovardžiai, tai mums nėra apie ką kalbėti. O jei būtų atvirksčiai, negailiu pastangų ir nesijaučiu visišku neišmanėliu.

Mano gimtosiose apylinkėse jau nedaug likę žmonių, pripratusių prie senųjų vietovardžių. Galbūt jaunųjų „mokslingumas“ leidžia jiems vartoti ir „pataisytus“. Ir rūpinasi jie jau ne tuo. 2007 m. vasarą, per vieną ilgąjį savaitgalį, pritaikytą girtuoklių poreikiams, buvau gimtinės apylinkių viename bažnytkaimių. Mačiau ten gatvėmis šlitinuojančių gal apie dešimt girtų vyrų. Blavių išvysti nepasitaikė.

Aš nežinau, ar išliks lietuvių tauta, bet nors vietovardžius ateities mokslui palikime nesudarkytus. Siūlau nedelsti tradiciskų vietovardžių grąžinimo, kol dar nevelu, nes liudininkų šioje byloje lieka vis mažiau.

Mūsų kaime žinojau vieną jaunuolį, kuris jau mano vaikystės metais stengėsi kalbėti „teisingai“, „gramatiškai“. Jis sakydavo ne tarmiškai *unt*, bet *ant*, ne *lungas*, bet *langas*, ir, deja, ne *druska*, bet *draska*. Žodžiu, pasitaikė persistengti. Jau šiais laikais labai nustebau išgirdęs seną vietinį žmogų *Grūbų* kaimą (žr. sk. „Grubos“) vadinantį *Grubomis*. Kažkaip po pauzės pagalvojęs ištare tą pavadinimą, kad nesuklystų. Tą žodį pasakė nors savamokslis, bet kaimo mastu apsišvietęs žmogus. Tokį atsitikimą pavadinčiau „draskos“ fenomenu. Veikia kaimą ir teigiama, ir blogai suprasta, ar tiesiog neigiama kultūrininkų įtaka.

2007 m. vasarą sulaukiau iš savo gimtųjų apylinkių kvietimo atvykti į paminklo partizanams pašventinimą, kuris ešą pastatytas Ratkūnuose, pamiškėje prie *Rioksalės*. Apsidžiaugiau patyręs, kad dar ne visi mano tėviškėnai kalba „gramatiškai“. Bet ar dar sulauks mano vaikiai tokio kvietimo, ar dar girdės tą gal tūkstančius metų egzistavusį pavadinimą – Rioksalė (žr. sk. „Roksalė“)? Tai priklauso nuo Jūsų.

Iš mano nepaminėtų vietovardžių įtariu (tikrai nežinau), kad gali būti klaidingai rašomi šie:

Teisingas pavadinimas

Būtėniškis

Kūkiai, Kūkių miškas

Vaidlonai

Bryzgiai

Prūseliai

Prūseliukai

Galimas klaidingas

Butėniškis

Kukiai, Kukių miškas

Vaidlėnai

Brizgiai

Pruseliai

Pruseliukai

Dar vienas vietovardis, mano nepaminėtas ankstesniame laiške, žemėlapiuose ir enciklopedijose vadinamas Degesynės bala. Šis pavadinimas įdomus tuo, kad yra naujadaras, atsiradęs tik po pasaulinių karų, greičiausiai po Antrojo. Vietiniams žmonėms toks pavadinimas nežinomas. Jie tą balą – durpyną vadina Onušio bala.

Iš kur kilo tas naujasis pavadinimas? Tiek Pirmojo, tiek Antrojo pasaulinių karų metu ta bala buvo plynai išdegusi. Jei kas iš ne vietinių paklausė balos pavadinimo, vietinis galėjo prasitarti, kad tai tik „degėsynė“. Abi ė – ilgos, tarmiškos. Klausėjas galėjo tą žodį suprasti kaip vietovardį ir užrašė nežinodamas vietos tarmės kaip *Degėsynė*.

Iš principo nesu prieš neturinčių pavadinimo ar vadinamų pagal artimų gyvenamųjų vietovių vardus objektų „pakrikštijimą“. Galėtų likti ir šis, atsiradęs dėl nesusipratimo. Tik jis turėtų būti rašomas ir tariamas *Degėsynė*.

Žavėdamasis išklausiau 2007 m. rudenį per radiją VU fakulteto dekaną kalbininko Antano Smetonos teiginius apie vietovardžių kirčiavimą. Kaip gerai, kad dar yra žmonių, kurie gerbia valstiečių amžiais kurtus vietovardžius! Aš nemanau, kad toks lietuvių kalbos patriotas kaip A. Smetona galėtų toleruoti neteisingą vietovardžių rašybą. Nes žodis – vietovardis – yra galva, o kirtis – tik jo kepurė. Kaip atrodytų teisingai sukirčiuotas, bet blogai užrašytas vietovardis? Pvz., koks nors Kapšiamiestis vietoj tikrojo – *Kapčiamiesčio*?

Žemai lenkiuosi Jums, Gerb. Dekane, už kvietimą: „Kaip radome, taip ir palikime.“ Su vietovardžiais dera elgtis taip, kaip ir su meno paminklais. Galima juos restauruoti, bet nusikaltimas – perdirbinėti.

Toliau pateikiu savo požiūrį į kai kurių Jūsų ginčijamų vietovardžių vartojimą ir rašybą.

1. *Janava* k.

Kaip atsitiko, kad prieškariu *Janava* Panemunio valsčiuje buvo oficiali, įsigalėjusi rašymo forma? Mano gimimo liudijime (1931 m.) įrašyta, kad gimiau *Jonavoje*. Be manęs, šeimoje buvo dar keturi broliai ir seserys, gimę 1916, 1919, 1921 ir 1924 m. Jie gimė toje pačioje *Jonavoje*. Tai kada *Jonava* suspėjo pabūti *Janava*? Gal tais vienais leidinio „Lietuvos apgyvendintos vietos“ išleidimo – 1925 metais? Ar nusiųsti Jums gimimo liudijimų bei kitų dokumentų kopijas?

Pokario metais dirbau raštinėje ir rašiau dokumentuose tą patį *Jonavos* pavadinimą dešimtis kartų. Jei *Janava* buvo oficiali, įsigalėjusi vartojimo forma, kodėl XX a. pabaigoje teko ją keisti į tą pačią *Janavą*? Lyg ir nėra logikos.

Tvirtinimas, kad pirmosios nepriklausomybės metais ar vėliau oficialus, įstaigų raštuose vartojamas kaimo pavadinimas buvo *Janava*, yra visiškai Jūsų darbuotojos nesusigaudymas šiuo klausimu. Žmogui, besivadinančiam ekspertu, tai garbės nedaras. Juk ne beletristiką rašinėjame, negalima rašyti to, kas ant seilės užteina. Jei Jūsų darbuotoja nežino konkrečių, dokumentais patvirtintų faktų, tai ką kalbėti apie visą kitą?

3. *Daržiapievė* k.

Rašote: „Suprantamesnė ir įmanomesnė vietinių gyventojų vartojama „Daržapievis“. To pripažinimo visiškai užtenka, kad pastarasis vietovardis būtų visuotinai vartojamas ne tik vietinių gyventojų,

bet ir oficialioje, raštų kalboje. Negi vietiniai turi laužyti liežuvį, kad kažkoks mažaraštis neteisingai jį užrašė? Ir apkritai koks tokio klastojimo tikslas, žinant, kaip jis tariamas vietinių žmonių? Tarp kitko, rusai 1910 m. Kalniečių kaimo skirstymo į vienkiemius dokumentuose rašė teisingai (kiek tai įmanoma rusų kalba) – *Даржапиеве*.

Bet jei Jūs *Daržiapievei* apginti kuriate legendą apie nebūtus negirdėtus mūsų kraštuose žmones, pavarde Daržys, galiu paaiškinti, kad legenda čia nereikalinga. Daržapievės pavadinimas nėra labai senas. Tiek pačios vietovės, tiek jos pavadinimo istorija yra žinoma. Ji aprašyta Lietuvos kultūros fondo Rokiškio rajono visuomeninės tarybos leidinyje – laikraštelyje „Prie Nemunėlio“ 1994 m. gegužės mėn., Nr. 10. Straipsnelio „Daržapievė“ kopiją pridėdu.

Prie to, kas ten parašyta, galiu pridurti, kad Rūšėnas iš dabartinės Daržapievės į Sibirą buvo iš-tremtas XVIII ir XIX amžių sandūroje. Po Rūšėno ištrėmimo tą vietą kurį laiką aplinkiniai gyven-tojai vadino Rūšėniaviete. Kai po baudžios panaikinimo į tą vietą atsikėlė Juozas Čižiūnas, ją jau vadino Daržapieve. Ne sodybą taip vadino, o patį žemės plotą, nes Rūšėno sodyba buvo sunykusi.

Jei dar kiltų klausimų, prašom kreiptis į dar gyvenantį Daržapievėje senolį Daną Čižiūną, jis at-sakys. Tarp kitko, jis tikina, kad nuo Pandėlio parapijos Girstakiškio kaimo (Jūs jį vadinate Girs-teikiškiais) keliaujant į šiaurę Kvetkų keliu, prie jo pirmosios respublikos (1918–1940) metu buvo pieva, vadinama Daržapieve. Matyt, daržapievę galima laikyti bendriniu daiktavardžiu, reiškiančiu aptvertą pievą.

D. Čižiūno motina buvo kilusi iš Girstakiškio kaimo, todėl jis žino, ką kalba. Aš nežinau, ar žodis „daržapievė“ įrašytas DLKŽ, bet jis vertas būti įrašytas.

Jūsų nukrypimas į lankas Daržapievės klausimu rodo ir kitų Jūsų teiginių vertę. Vietovardžius taisykite tik tada, kai turėsite įrodymų, kad jie keistini, o ne gadinkite remdamiesi spėjimais, hipo-tezėmis ir legendomis.

6. Rōksalė b. mš.

Rašote: „Tėra 3-ys lapeliai vėlyvi Riogsalė (1969, 1975 ir 1988 m.).“ Tiesa nesiaiškinama balsuo-jant. Ta proga siūlau prisiminti Prezidento V. Adamkaus konfliktą su Aukščiausiojo teismo pirmi-ninku V. Greičiumi. Teisūs pasirodė ne tie, kurų buvo daug, o vienas V. Greičius.

Aš galiu paaiškinti, kodėl vėlesni lapeliai užrašyti teisingai, o ankstesni – iškraipytai. Pakilo užra-šinėtojų išsimokslinimas, jų kvalifikacija. Vietovių pavadinimų darymas prasidėjo ne dabar, o nuo pat jų užrašinėjimo pradžios. Tikėtina, kad ankstyvieji užrašinėtojai klaidų darė daugiau. <...>

Jeigu Jums neaišku, kaip tariamas ir teisingai rašomas vietovardis, nederu tuojau pat griebtis jo etimologijos. Tai nemoksliška. Pirmiausia teisingai užrašykite, o jau po to bandykite aiškintis jo kilmę. Kilmės hipotezė gali būti labai daug, o vietovės pavadinimas tik vienas.

Jūsų hipotezė paviršutiniška. Yra daug vietovardžių, kilusių iš žmonių vardų, pavardžių, bet tai

daugiausia gyvenviečių pavadinimai, ne upių, ne ežerų ir ne balų. Dažniausiai iš vardų ir pavardžių kilę smulkesnių gyvenviečių, vienkiemių, rečiau – kaimų pavadinimai. Vienos gyvenvietės išnyko, kitos buvo naujai įkurtos. Keitėsi žmonės, keitėsi jų vardai – pavardės, keitėsi ir gyvenamųjų vietų pavadinimai. Atsirado ir pagal krikščioniškus vardus pavadintų. Bet stambesnių gyvenviečių, miestų, provincijos bažnytkaimių pavadinimai dažnai liko nuo seno nepakitę. Mūsų krašto bažnytkaimio Suvainišio pavadinimas kilęs taip pat nuo vardo, bet labai seno, ne krikščioniško. 1220 m. Lietuvos kunigaikščiai sudarė taikos sutartį su Volyne. Tą sutartį sudarant, Lietuvai atstovavo 21 kunigaikštis. Vieno jų vardas buvo *Suvinis*. *Čedasai* pavadinimą išlaikė taip pat iš laikų prieš Mindaugą. Juos taip pavadino tuomet dar neišnykę sėliai.

Natūralu, kad nedideles gyvenvietes pavadino Petro, Jono ar Roko vardais. Jo žemė, jis ten gyveno, tai ir vieta pavadinta jo vardu. Bet kai bala daugiau kaip 2 000 ha tampa *Roko*, tai jau nelogiška. O ponų taip familiariai niekas nevadino. Tai buvo ne Petras, Jonas ar Rokas, bet Jo Šviesybė ar Jo Mylysta grafas, kunigaikštis ir pan. Komaras, Komarovskis, Koscialkovskis, Radzivila ir kiti. <...>

7. *Grubos* k.

Grubos šiuo metu gal yra oficialus, bet ne tradiciškai nusistovėjęs pavadinimas. Iš kur pateko į LVL ir VB Grubos? Ar iš dangaus tą pavadinimą nuleido, ar jis šventas, nes šventose knygose įrašytas? Greičiausiai tai buvo rusiškai parašyto pavadinimo Грубы lietuvinimas. Pirmosios respublikos pradiniu laikotarpiu tokia transformacija buvo įprasta ir galbūt sunkiai išvengiama. Valdininkai dirbo tiesioginį darbą, jiems ne kalbos dalykai buvo svarbiausi. Lietuvindami pavadinimus, tarkim, Rokiškio valdininkai, negalėjo žinoti, kur rašyti ilgąjį ū, nes rusų abėcėlėje tokios nėra. Neatmestina ir kitokia netikslaus pavadinimo kilmė, pvz., žemas valdininko išsilavinimas, vietos tarmės, žodžio „grūba“ nežinojimas ir kt.

Autentišką variantą galima nesunkiai nustatyti. Jei neaišku, koks garsas girdėti iš gyventojų lūpų, tereikia paklausti taip, kad atsakymas būtų ne vardininko ir ne galininko linksniu. Visuose kituose linksniuose kirtis ne ant ū ir visais atvejais girdėsitė ū. Tik neklausinėkite to paauglių, kurie mokykloje atseit mokėsi lietuvių kalbos, bet spardo savo draugus iš kojos, laido į juos iš bulvių ar net akmenų. Neklausinėkite policininkų, nes jie išima ginklus iš piliečių. Ir valdininkai moka tik naują kalbą, senoji lietuvių kalba tarp jų nemadinga. Mūsų antrasis asmuo valstybėje G. Kirkilas, kuris yra baigęs net tokią prestižinę mokyklą kaip aukštoji partinė, sako: „Du tūkstantis šešiaisiais metais.“ Ką jau kalbėti apie žemesnius valdininkus, kurie tokių aukštųjų mokslų gal ir neragavo.

Kad teisingai išstartume ar užrašytume vietovardį, visai nebūtina jo etimologija. Tereikia pasiklausti, kaip jį taria vietiniai gyventojai. Ir jei tas tarimas nerėžia ausies, vietovardis nesuslavintas, ne tarmiškas, palikime jį ramybėje, netaisykime, palikime būsimoms kartoms toki, kokį girdėjome. Taip yra su Grūbomis.

Ar Jums, kalbininkams, aš turiu aiškinti priešdėlio pa- reikšmę? Pamiškė, pakelė, padirvys nurodo, kad tos vietos yra prie miško, kelio, dirvos. Vietovardžiai Padūdiško pelkė, Pavingriško kaimelis (dabar išnykęs), Pavyžuonių kaimas ir daugybė kitų rodo, prie kokių kaimų, upių ar kitų objektų yra pelkė, miškas ar gyvenvietė. Taigi Padūdiško pelkė yra netoli Dūdiškių kaimo (buvusio). Pelkės atstumas nuo kaimo – apie 2,5 km. Pavingriško kaimelis buvo prie Vingriško gyvenvietės, o Pavyžuoniai – šalia Vyžuonos upės. Tik vienas Pagrūbys yra ne prie Grūbų ar Grūbos, nes „yra kiek toliau į rytus, tad gali būti ir savarankiškos kilmės, t. y. iš bendrinio žodžio pagrūbys“. Patikslinu: „nutolimas į rytus“ nuo Grūbų yra net daugiau kaip kilometras. Kodėl tada „Lietuvių enciklopedija“ (Bostono) rašo, kad Pabiržės miestelio vardas kilęs iš Biržų pavadinimo, nors Pabiržė nuo Biržų nutolusi net aštuonis kilometrus? Nereikia ignoruoti fakto, kad žodžiai „Grūbos“ ir „Pagrūbys“ vietinių žmonių tariami su vienokia ilgąja ū.

Kalbate apie vietovardžio etimologiją, bet kas išaiškins anksčiau cituoto Jūsų sakinio prasmę ir etimologiją? Rašote apie bendrinį žodį „pagrūbys“. LDKŽ tokio žodžio nėra. Vadinasi, nėra ir kokios nors paslėptos, mums nežinomos prasmės. Jis toks pat, kaip ir kiti minėti žodžiai: pamiškė, pakelė, padirvys. Išėina, kad Pagrūbio kaimelis yra arba prie Grūbų kaimo, arba prie gamtinės grūbos, gali būti, kad ir daugiau negu vienos. Iš kur čia skirtinga Grūbų ir Pagrūbio vietovardžių kilmė? Jei yra grūbos ar grūba, tai iš jos ir kilę gyvenviečių bei miškų pavadinimai. Jei grūbos – kalnelio baloje nėra, Grūbų kaimo pavadinimas gali būti atsineštas. Apie tokius pavadinimus rašoma knygoje „Žiobiškis“ („Versmė“, V., 2000) <...>.

Labai keistas aiškinimas apie skirtingą Grūbų ir Pagrūbio vietovardžių kilmę. Na, kam to reikia, mokslininkams dera viską aiškinti kuo paprasčiau, nereikia eiti aplinkkeliais. Pripažinkite, tai yra paprastas vietovardžius šefuojančių valdininkų neapsižiūrėjimas, žioplumas. Tų žioplumų yra ir daugiau. Paimkite valstybinės geodezijos ir kartografijos tarnybos žemėlapiu 1999 m. leidimą „0-35-135-CD Pandėlys“. Ten, dešiniajame viršutiniame lapo kampe, rasite užrašus: „Užubaliai“ (kaimas) ir šalia, kiek žemiau, – „Ažubalių miškas“. Sakysite, yra pavardė Ažubalis. Ieškodami gal rastumėte ir pavardę Užubalis. Bet kas patikės šių vietovardžių skirtingą kilmę?

Netoli Kupiškio yra Puožo ežerėlis, prie jo – Puožo gyvenvietė, o netoliese (apie 1,3 km) – Puodžgirio miškas. Bent jau taip užrašyta žemėlapyje „Šiaurės Aukštaitija“ (2001). Ar tai ne žioplystė? Jei jau Puožas, tai gal ir Puožgiris?

Kaip minėta ankstesniame laiške, Pandėlio apylinkėse, į šiaurės rytus nuo Kučgalio, yra Grūbos miškas. Apie šio vietovardžio klaidingą rašybą Jūs neatsiliepėte. Žemėlapiuose jis vadinamas neteisingai: viename – „mšk. Grubos“, kitame – „Grubos miškas“. Ar ir šis vietovardis kilęs iš „importinės“ Grubos pavardės? Na, nėra ir nebuvo mūsų krašte tokių pavardžių. O jei ir būtų buvę, turėkite sąžinės, ar galima vienam valstiečiui priskirti apie 500 ha ploto mišką? Kartoju: upių, ežerų, balų ir

miškų pavadinimai nėra kilę iš žmonių vardų ar pavardžių. Bent aš tokių nežinau. O jei koks savininkas kada ir turėjo keletą hektarų miško, tai dar ne vietovardis.

Pandėliečių Grūbos miškas, apie kurį kalbama, balotas, šlapias. Tą matau iš melioracijos kanalų, iškastų jiems sausinti, ir skaičių, žyminčių altitudes. Ir dar ką matau iš izolinijų: tame balotame miške yra aukštumėlė, kitaip sakant – grūba.

Kaip Jūs pavadintumėte tokį mišką? Ar dar reikia šiuo atveju kokių legendinių žmonių ar pavardžių? O apskritai tai tinka visiems aptartiems vienodos kilmės vietovardžiams. Visi jie vietinių gyventojų tariami su ilgąja ū, ir tai svarbiausia. Taisyti (tiksliau – gadinti) jų nėra reikalo. Visi jie kilę iš to paties žodžio ir rašytini:

- Grūbų kaimas – netoli Čedasų;
- Grūbos (Grūbų?) miškas netoli Grūbų kaimo;
- Pagrūbys – kaimas netoli Grūbų kaimo;
- Pagūbrio miškas – prie Pagrūbio kaimo;
- Grūbos miškas – Pandėlio parapija.

8. *Janikūnai* k.

Kad vietiniai žmonės kaimą vadino *Jonikūnais*, rašiau anksčiau. Jūs to neneigiate, todėl manau, kad šio argumento visiškai užtenka vartoti jį ir oficialioje raštų kalboje. Kartu noriu atkreipti dėmesį ir į Jūsų išvedžiojimų nepagrįstumą. Kas būtų, jei tokiomis prielaidomis imtų vadovautis teisėjai, gydytojai, restoratoriai, kuriems tam tikra prasme ir Jūs galite būti prilyginti?

Kodėl taip kategoriškai tvirtinate, kad *Jonikūnų* kaimo pavadinimas kilęs iš pavardės *Janikūnas*? Sutinku, kad vietovardis gali būti kilęs iš pavardės, bet kokios?

Tarp Panemunėlio ir Pandėlio miestelių yra Dauniūnų kaimas. Pagal analogiją Jūs sakytumėte, kad jo pavadinimas kilęs iš pavardės Dauniūnas. Bėda ta, kad mūsų krašte žmonių tokia pavardė nėra. Negalima ir iš kitur atgabenti, kaip Jūs darote su Janikūnu, nes visoje Lietuvoje nėra tokių pavardžių. Manau, kad galima apsieiti be importo. Gana nereta apylinkėse pavardė Daunys. Iš jos nė kiek nesunku padaryti Dauniūnų kaimą. Kodėl tada Janikūnai būtinai iš Janikūno?

Aš nieko netvirtinu, nes man to ir nebūtina, už mane kalba vietos žmonės, sakydami *Jonikūnai*. Bet vis dėlto didesnė tikimybė, kad pavadinimas kilęs iš Joniko, ne iš Janikūno, nes Jonikų gyventa ir į vakarus nuo mūsų (Žemaitijoje – gausiai), ir į pietus, ir į rytus. Kas galėtų paneigti, gal bent vienas ir pas mus buvo užklydęs. Janikūnas, jei tokių ir yra, labai reta pavardė, o jos savininkai labai toli nuo mūsų kraštų (Druskininkai, Varėna).

Norint keisti vietovardį, negalima vadovautis nepatikrintomis prielaidomis.

Apskritai keisti vietinių žmonių vartojamą pavadinimą remiantis vienos raidės skirtumu pavardėje, iš kurios neva kilęs tas pavadinimas, – labai nerimta.

Mūsų šeimos vyrų pavardės skambėjo trejopai: Žagaris, Žiogarys, Žagarys. Apie tai smulkiau skirsnielyje „Skrebiškiai“. Dar vienas mūsų giminės narys buvo persikėlęs į Pasvalį, ten gyveno. Tėnykščiai žmonės kirčiuoja pirmąjį žodžio skiemenį ir trumpina galūnes. Pritaikius šią procedūrą Žagariui, iš jo išėjo *Žāgris*.

Kažkokiame ankstesnės laidos pavardžių žodyne radau šios pavardės paaiškinimą, kad ji kilusi iš žemės dirbimo padargo – žagrės pavadinimo. Nesistebiu, galima spėlioti, galima klysti, bet tokių spėliojimų pagrindu keisti žodžius, mūsų atveju – „taisyti“ vietovardžius, nederėtų.

Mūsų, Žagarių, pavardės variacijos – ne išimtis. Mūsų krašto Vilkolių kaime XX a. pradžioje gyveno žmogus, kuris kaimo skirstymo į vienkiemius dokumentuose vadinamas ketveriopai. Rusai rašė, kad tai esąs *Janovičius* (*Яновичь*), lietuviai rašė *Jonevičius*, *Janavičius*, *Jenavičius*.

Mūsų kaime buvo dar viena tos pavardės atmaina. Tai – *Janevičius*. Reikia turėti galvoje, kad lietuviai iki 1915 m. neturėjo pasų nei kitokių asmens dokumentų. Net į Ameriką keliaudavo be pasų. Vaiko pavardės įrašymas į metrikus priklausė ne vien nuo tėvo ir motinos pavardės. Daug kas priklausė nuo kūmų girtumo laipsnio, krikšto tėvų bei metrikus rašančio kunigo ar vargonininko tautybės, tarmės, išsilavinimo, politinių įsitikinimų ir tiesiog jų ūpo. Kas ką norėjo, į metrikus rašė, o liaudis ištardavo pavardę pagal savo tarmės dėsnius. Jei jau esate tikri, kad vietovardžiai paraidžiu turi atitikti kokią nors pavardę, tai kodėl *Deksnius* netoli Rokiškio pakeitėte į *Degsnius*? Pagal Jus, toks pakeitimas yra klaida, nes aplinkinių žmonių pavardės yra *Deksniai*, o Kauną reikėtų pervadinti į Kuną, nes toks buvo Kauno įkūrėjo Kuno, Palemono sūnaus, vardas.

Įdomus faktas, kad Jonikūnų kaimą teisingai vadino okupantai rusai. Paimkite 1991 m. laidos 1:50 000 mastelio rusų generalinio štabo žemėlapi „О-35-135-Г Константинава“. Ten juodu ant balto užrašyta: *Йоникунай*. Ką pasakys apie sudarkytą vietovardį tie, kurie dirbo Lietuvai 50 metų, iš jų 15 metų – nepriklausomai? Gal jie rusams lašinius į Maskvą vežė kaip kyšį, kad anie teisingai lietuviškus vietovardžius rašytų? Juk rusui nelengva nei ištarti, nei užrašyti žodžio pradžioje raidžių junginį „йо“, nes rusų kalboje nėra tokio skiemens. Bet užrašė. O mes ką darom?

9. *Gurios* k.

Pradedate standartine fraze. Oficiali, įsigalėjusi vartojimo forma. Tarsi tai būtų koks užbūrimas, pašventinimas. Bet kažkada ir Kapsukas buvo įsigalėjusi vartojimo forma. O kas tą pavadinimą sugalvojo, ponai ar muzikai, kaimiečiai ar valdininkai, tikras jis ar iškraipytas, Jums lyg ir nerūpi. Aš kaip tik ir matau svarbiausią mūsų su Jumis uždavinį – išlaikyti originalius senuosius vietinių žmonių vartojamus vietovardžius. Ponų ir valdininkų bus visada, jie dar daug ką sugalvos, o mūsų kalbos vienai svarbiausių jos sudėtinųjų dalių – vietovardžiams – gresia pavojus netekti pirmykščio, originalaus pavidalo.

Su Guriais situacija nestandartinė. Jūsų laiminama „įsigalėjusi vartosena“ (*Gurios*) galėjo būti

tik viena variacijų oficialioje raštų kalboje. Ją ar panašią iš apylinkės gyventojų žinojo nedažnas. Vietiniai kaimelį vadino Pašile.

Rašote, kad vardas kilęs iš miško, pievos ir kalnelio vardo. O kaip lenkiškai kalnas – ar ne „gura“? Aš kaip tik ir manau, kad Guriai yra broliškos tautos pėdsakas mūsų krašte.

Yra ir daugiau panašių. Prie mano gimtojo Jonavos kaimo buvo dvaras, kadais vadintas palivarku, Zablacius. 1944 m. vokiečiai, besitraukdami iš mūsų kraštų, paliko mūsų namuose karišką stambaus mastelio žemėlapi – planšetę. Joje Zablaciaus dvaras buvo pažymėtas kaip Ažubalis. Taigi, matyt, anksčiau taip jį ir vadino. Negi vokiečiai išvertė lenkišką pavadinimą į lietuvių kalbą? Greičiausiai sulenkiję dvarininkai padarė atvirkščiai. Manau, kad lenkiška yra ir Pagurių (Pakalnių?) kilmė.

Kaimų skirstymo į vienkiemius dokumentų registracijos knygoje mačiau tokį įrašą: „Gurų kaimo...“ ir t. t. Tai tam tikras patvirtinimas, kad kaimelio vardas lenkiškas, nes šis variantas dar artimesnis lenkiškam žodžiui. Ir kartu dar viena oficialaus vardo versija. Jeigu kilmininko linksnis „Gurų“, tai vardininko linksnis nebus nei „Guriai“, nei „Gurios“, o „Gurai“ arba „Guros“. Įrašas darytas Rokiškio apskrities žemės tvarkytojo įstaigoje apie 1926 m.

Aš 1950–1953 metais dokumentuose rašiau kaimelio vardą Guriai (Kalniai?). Jeigu dar egzistuočiau tokios gyvenvietės kaip Zablacius, Guriai, siūlyčiau jų pavadinimus lietuvininti. Vietoj Zablaciaus skūlyčiau Užubalį, vietoj Gurių – Pašilę. Bet Zablaciaus nebėra, jis sunykęs, Gurių – nežinau, ar dar yra koks kiemas, bet jei ir yra, dienų klausimas, kada nebeliks. Perkrikštyti jau per vėlu, tai tik sukeltų painiavą.

Tai kas lieka? Reikėtų vis dėlto panagrinėti, koks iš minėtų oficialiai vartotų variantų buvo dažniausias, vyraujantis. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kuris variantas geresnis kalbos prasme, kuris lenkiško žodžio sulietuvinimas labiau vykęs. Lenkiškas „gura“ yra moteriškos giminės, iš to ir Gurios (ar Guros) matyti kilę. Lietuviškas kalnas – vyriškos giminės. Ir čia Guriai ar Gurai.

10. *Girsteikiškiai* k.

Aš nemanau, kad visi vietovardžiai kilę iš pavardžių. Nesu tikras ir dėl Girstakiškio tokios kilmės. Apie tai jau rašiau. Bet jei Jūs akcentuojate vien pavardes, Girstakiškio atveju, nesant Jums tinkamos pavardės – abejotiną „asmenvardį“, – galiu pareikšti savo nuomonę ir apie asmenvardžius ar pavardes.

Rašote, kad LVT fiksuota tarminė forma Girstaikiškių k., o lytis Girstakiškiai iš viso niekur nėra fiksuota. Bet iš tokio neatitinkančio tikrovės vietovardžio Jūs sugebėjote „taisyklingai rekonstruoti“. Nežinau atvejo, kad dailininkai restauratoriai, dirbdami su falsifikatu, atkurtų originalą. Taip pat nežinau atvejo, kad architektai tinkamai restauruotų pastatą, jo gerai neištyrinėję, nežinodami ne tik jo ankstesnės, bet ir restauravimo meto esamos būklės. Jūs nežinote, kaip vietiniai vadina Girstakiškį, bet žinote, kad rekonstravote taisyklingai. Tokia logika manęs neįtikina.

Kartu atsiprašau Jūsų ir dėl savo dalinio neteisumo. Paveiktas užrašų žemėlapiuose parašiau Jums, kad kaimas vadinasi Girstakiškiai. Aš tą padariau jau tada abejodamas ir skliausteliuose įrašiau

atmintyje išlikusį pavadinimą, Girstakiškis – su klaustuku. Pasitikrinus pasirodė, kad tas skliaustuose pažymėtas pavadinimas ir yra tikrasis – *Girstakiškis*.

Rašote, kad lyties Girsteikiškiai taisyklingumą patvirtina jo etimologija, atseit pavadinimas kilęs iš asmenvardžio Girsteikis. Jei kaimo pavadinimas iš tiesų būtų Girsteikiškiai, jo darybos taisyklų negalėčiau paneigti, bet taip nėra. Tai viena. Antra – liaudis tokių griozdiškų, sunkių išstarti žodžių vengia. Čia tik mokslininkai galėjo tokių sugalvoti. Kvepia sienlaikraščiu.

Mano vaikystės metais žaisdavome toki žaidimą. Pasakyk greitai kartodamas pramainiu du žodžius: vieną lengvą „pavalkai“, o kitą griozdišką – „pavalkapalaikiai“. Niekaip neišeidavo, susimaišydavome. Manau, tokiam žaidimui ne blogiau tiktų ir du mūsų aptariamai žodžiai, normalus – Girsteikiai ir griozdiškas – Girsteikiškiai, kurį be pastangų ne kiekvienas ir ištars.

Šalia Jūsų minimų pavardžių Bražeika, Doveikis ir kitos, aš žinau ir kitokias: Žumbakys, Laumakys, Baltakis, Keturakis, Jautakas, Matakas. Kuo jos blogesnės už Jūsų minimas? Su šaknimi Girstgalima pridaryti kokių nori asmenvardžių – pavardžių: Girstūnas, Girstonis, Girstaitis, taip pat ir Girstakys. Ir visos jos bus taisyklingos, nors gal ne visos dailios ir ne visos vartojamos, egzistuojančios. Kuo blogesnis Laumakys už Laumeikį, o Girstakys už Girsteikį? Priesaga -akys- (-akis-, -akas-) skiriasi nuo kitų nebent tuo, kad nėra dažna mūsų pavardėse, bet tai nėra pretekstas ją ignoruoti.

Man nesuprantamas Jūsų argumentas, kodėl Girstakiškis vadintinas Girsteikiškiais todėl, kad kitur yra Girsteikių pavadinimas. Jei Jums rūpi vietovardžių niveliavimas – standartizacija, tai aš turiu kitą pasiūlymą – pervadinkite tuos kitus Girstakiais.

Aš taip ir nesupratau, ar Jūs manim netikite, ar apskritai nenorite žinoti tikrųjų vietovardžių. Jei netikite tuo, ką rašau, yra galimybių pasitikslinti.

13. *Gikónys* k.

Mūsų tarmės žmonės (kupiškėnai) nekirčiuotus ilguosius ū ir y tardavo aiškiai ir ten, kur reikia, ne blogiau už sūduviečius. Jie tą dvarą vadindavo Gykonimis. Biržiečiai, prie kurių ribos tas dvaras yra, nekirčiuotus balsius trumpina. Įtariu, kad jie sako net ne Gikonys, o Gikonis. Manau, kad Gikonys yra tarmiškas pavadinimas. O kai dėl pavardžių, tai yra ir pavardė Gykis. Iš kur Jūs žinote, kad kaimo pavadinimas kilęs iš Gikos, Gikio, o ne iš Gykio?

14. *Skrebiškiai* k.

Jau aną kartą rašydamas suabejojau, ar tai daugiskaitinis žodis, bet patikėjau užrašais žemėlapuose. Tai buvęs dvaras ar palivarkas, o jie dažniau vadinami vienaskaitiniais pavadinimais. Taigi, pasiklausus tame krašte tebegyvenančių žmonių, mano abejonės išsisklaidė: ta vietovė vadinasi ne Skrebiškiai ir ne Skrėbiškiai, o *Skrėbiškis*.

Iš Jūsų rašto susidaro įspūdis, kad vietinių žmonių vartojamas pavadinimas Jums lyg ir neįdomus. Jūs tik žinote, kad yra pavardė Skrebė, ir tuo viskas pasakyta. Jei autentiškas vietovardis Jums nepatinka,

tai vieno Dievui į langus šaudančio žmogaus nuomonės man neužtenka. Jei vis dėlto norėtumėte reikšti pretenzijas Skrėbiškiui, savo liudijimą skiriu būsimai autoritetingai kalbininkų komisijai.

Ar reikia Jums aiškinti, kaip sudarkytos lietuvių pavardės, jų rašyba? Daug labiau negu vietovardžiai. Apie tai jau rašiau. O jūs ir šį kartą remiatės tuo vieninteliu argumentu: yra pavardė Skrebė. O Skrebės nėra? Dar mano jaunystės metais Kaune buvo studentas tokia pavarde, kilęs iš mūsų kraštų, Rokiškio rajono. Į jo pasą nežiūrėjau, gal ten ir Skrebė buvo užrašyta, bet vadino jį Skrebe ir jis už tai nepyko.

Rašote, kad pavardė Skrebė ir kitos panašios yra kilusios iš žodžio „skrebė“ – senas liesas žmogus. Toks žmogaus pravardžiavimas gal ir galimas kitur Lietuvoje, kur vartojamas veiksmazodis „skrebėti“. Liesą, kaulėtą žmogų galima pajuokti, kad jis „skreba“, arba tiesiog pravardžiuoti Skrebe.

Bet yra viena aplinkybė, kurios Jūs nepastebite. Aš nežinau, ar yra kitur Lietuvoje Skrebių, bet mūsiškiai Skrebės gyvena kupiškėnų ir uteniškių tarmių plotuose. O jau šiuose kraštuose niekas ir niekada neskrebejo ir neskreba. Nėra tokio žodžio. Žirniai ar metaliniai pinigai dėžutėje, sudžiūvę kailiniai čia skraba, o ne skreba. Dėl to ir sudžiūvęs, kaulėtas žmogus čia būtų pravardžiuojamas ne *Skrebe*, o *Skrabe*, ištariant tą žodį su kupiškėnų ar uteniškių tarmių korekcijomis. Žodis skrabeti nėra tarmiškas žodžio skrebėti iškraipymas. DLKŽ tuos žodžius pripažįsta lygiaverčiais.

Jūs, žinoma, galite teigti, kad Skrebės į mūsų kraštą atsikėlė iš kitur, kur žinomas veiksmazodis „skrebėti“. Aš to kategoriškai paneigti negaliu, visko būna šiame pasaulyje, bet yra toks dalykas kaip tikimybė. Kur galima, reikia bandyti apsieiti be „importo“.

Tai iš kur kilo tas žodis, ta pavardė Skrebė ar Skrebė? Kokia Skrėbiškio vietovardžio kilmė?

Mano šeimos visi vyrai, taip pat ir aš, buvome medžio darbų meistrai. Karo ir pokario metais parduotuvėse buvo tuščia. Nebuvo net adatų ar degtukų. Nebuvo ir šaukštų. Dirbdavo juos kaimiečiai iš medžio. Pagrindiniai mūsų amato darbai buvo kiti, bet esu ir vieną kitą šaukštą padaręs. Tai tą šaukšto duobutę reikėdavo išskrebti. Įtempęs atmintį, atgaminau tą žodį. Ne vien šaukštus skrebėdavo, ir samčius, geldas. Mano vaikystės ir jaunystės metais geldų jau nedarydavo, bet senų būdavo kiekvienuose namuose. Mano kraštiečiai nežinojo žodžio „skobti“, „gremžti“, tai ir skrebėdavo su skaptais, skapteliais, kaltais ir linkenomis. O jei yra pavardės Kubilius, Milius, Kavolis, Girnius, Variakojis, kodėl negali būti Skrebės? Tol skrebė šaukštus, geldas, kol pavardę užsidirbo. O kadangi, pagal Jus, visi vietovardžiai kilę iš pavardžių, tai ir *Skėbiškį* įkūrė.

Žodžio „skrebėti“ egzistavimą patvirtina DLKŽ. Tokiu pavidalu užrašyto ten nėra, bet yra žodis „skrebauti“ – graužti, gremžti. Turbūt Jums nereikia aiškinti, kad tai tas pats žodis, „skrebėti“ ar „skrebauti“, tik skirtingų gramatinių lyčių.

Na, o toliau? Jūs dar paklauskite, iš kur Skrebė atsirado. Juk Skrebės, pagal Jus, visiškai nėra.

Lietuvos gyventojų dabartinės pavardės patyrė ilgą ir sudėtingą istoriją. Kaip ir Lietuvos vietovardžius, pavardes dažnai rašė ne lietuviai ir iki pirmųjų nepriklausomybės metų – nelietuviškai. Metrikų įrašai (gimimo, vedybų, mirties) Lietuvos bažnyčiose pradėti rašyti lotyniškai, vėliau buvo rašoma lenkiškai, o nuo 1864 m. iki 1921 m. ar iki dar vėlesnių metų – rusiškai. Kaip buvo rašomos rusų alfabetu mums rūpimos pavardės, dabar tiksliai nustatyti sunku. Viena aišku, kad tas alfabetas nebuvo pritaikytas lietuvių kalbos garsams reikšti.

Kai pirmoji Lietuvos Respublika ėmė išdavinėti pasus, iš bažnyčios reikėdavo išsiimti tuomet oficialiai vadintą gimimo metrikos ištrauką, kaimiečių paprastai vadiną metrikais. Metrikus išrašydavo jau lietuviškai transkribuotus iš rusiško įrašo. Nepakankamai mokantys lietuvių kalbą bažnyčios tarnai ne visada žinojo, o gal ne visada ir ne visi rūpindavosi, kaip lietuviškai rašyti rusiškas raides, tarkim, vietoj rusiškos и – ilgąją y ar trumpąją i, vietoj rusiškos y rašyti ilgąją ū ar trumpąją u, vietoj rusiškos e rašyti è ar e ir kt. Ar Jūs pastebite, kad dauguma „pataisymų“ pavardžių ir vietovardžių rašyboje kaip tik ir susiję su ilgųjų y, ū ir raidės è nebuvimo rusų alfabetu?

Darant įtaką pirmosios respublikos administracijai, kalbininkams ir visuomeninėms organizacijoms, dauguma vietovardžių buvo teisingai atlietuvinėti. Su pavardėmis buvo sudėtingiau, nes už jų vienokią ar kitokią rašybą galiausiai buvo atsakingi jų savininkai. Iš šalies buvo galima tik siūlyti, patarti, rekomenduoti. Taip ir buvo daroma. Kalbininkai siūlė atsakyti slaviškų priesagų ir kitaip lietuvininti pavardes. 1940 m. šis procesas buvo sustabdytas ir neatnaujintas iki šiol. Taigi dabar ir turime tai, ką turime. Tokio kratinio kaip lietuvių pavardės tyčia nesugalvosi. Kuo atsargiau su jomis! Kaip Jums patinka pavardė *Dudoitis*? Nelygiuokime vietovardžių į tokias. Vienas mano pažįstamas, bolševikų išvežtas į Sibirą, buvo vadinamas Narbutu, o grįžo jau Darbutas. Ar žinote anekdotą apie tris žemaičius caro armijoje, pavarde Kunsaka ir ketvirtąjį – Užka? Tiesa, tai anekdotas, bet jie kartais būna panašūs į teisybę.

Taškas ant e prašosi žymimas ne vien rašant Skrėbės pavardę. Yra dar pavardė Grebliūnas, susijęs su žodžiais „grėblys“, „grėbti“. Pavardžių žodynas nurodo, kad pavardės Žėglis, Žėglis, Žėglis, Žėgliūnas yra kilę iš žodžio „žėglis“. Tik pirmojoje pavardėje rašoma raidė è. Kur dingio taškas ant e paskutinių trijų pavardžių rašyboje? Žėgliūnų pavardė vienaip rašoma, kitaip tariama jos savininkų ir aplinkinių, man labai gerai žinoma ir artima, nes viena mano prosenelių buvo Žėgliūnaitė. Panašesniu šią pavardę.

1999 m. Čedasų 500 metų jubiliejaus proga išėjo knygelė „Čedasų kraštas 1499–1999“ (Lututė, 1999, Čedasai–Rokiškis–Kaunas). Tą knygelę redagavo akademikas Leonardas Kairiūkštis, todėl ten viskas išdėstyta moksliskai – akademiškai. Kaimeliai pavadinti „Ėnikiai“, „Grubos“, kaip ir turi būti pagal Jūsų pataisymus. Iš didelių pastangų rašyti moksliskai akademikas net ir už Jus toliau nuėjo: jam ir Pagrūbys neįtiko, parašė Pagrūbis. Minima toje knygelėje ir bažnytkaimio gyventojų Žėgliūnų (36, 37 p.) pavardė.

2004 m. kitas čedasiškis Petras Galvanauskas-Putrinskas išleido memuarus „Taip tolina ir artima praeitis“ (UAB „Utenos spaustuvė“, 2004). Knygelėje minimi Čedasų apylinkių gyventojai *Žėgliūnai* (200 p.). Korektūros klaida? Tarmiškumas, anot Jūsų? Ar mažiau garbingi autoriaus P. Galvanausko-Putrinsko titulai pamaisė? Manau, kad taip ir buvo. Akademikas žinojo, kad *Žėgliūnai* dokumentuose vadinami *Žegliūnais*, o P. Galvanauskas-Putrinskas nežinojo. Ir iš kur jam žinoti? Aš savo gimtajame kaime pragyvenau 26 metus. Jame taip pat buvo *Žėgliūnų* šeima. Kaimyniniame Vilkolių kaime jų buvo keturios. Ir niekad nė iš vieno žmogaus nei iš jų pačių, *Žėgliūnų*, niekada neišgirdau, kad jie būtų *Žegliūnai*. Visi jie vadinosi ir tebesivadina *Žėgliūnais*. Iš kur tada P. Galvanauskui-Putrinskui žinoti „moksliską“ *Žegliūnų* pavardę?

Grįžkime į Lietuvą, po Pirmojo pasaulinio karo išdavinėjančią savo piliečiams pasus. Mano tėvui į metrikus, versdami iš rusų kalbos alfabeto, bažnytininkai įrašė pavardę *Žagaris*. Jis mokykloje lietuvių kalbos nebuvo mokėsis, gal nežinojo, kaip rašytina jo pavardė. O gal ir nedrįso ginčytis su mokytais Bažnyčios žmonėmis. Tai ir pase pagal metrikus taip įrašė – *Žagaris*. Vyriausias sūnus, mano brolis, gimęs 1919 m., imdamas metrikus, pareikalavo iš vargonininko, kad jo pavardė būtų rašoma *Žagarys*, nes mes patys taip vadinamės ir kaimynai mus taip šaukia. Išsikovojo, tapo *Žagarys*. Antrajam broliui, gimusiam 1921 m., pavyko prasčiau. Siūlo metrikus su įrašu *Žiogaris* ar *Žiogarys*. Kaip ten rusiškai buvo įrašyta, nežinau, gal „Жёгарис“. Tokių metrikų brolis neėmė. Parėjo su tėvais pasitarti, ką daryti. Tėvas pasakė: sauso niekas neklauso. Padaryk iš medžio kunigui dailią dovaną – suvenyrą (kyšį), nunešk, gražiai paprašyk, gal susimylės. Padarė, nunešė. Kunigas Mykolas Vembrė, vėliau miręs JAV, dovaną priėmė, o metrikų nepataisė. Nieko negalys padaryti. Patarė kreiptis į teismą. Žyminis mokestis prie prašymo teismui – 30 Lt. Per dideli pinigai. Taip ir liko visą gyvenimą *Žiogariu*. Mano ir dar vieno brolio metrikai jau buvo išrašyti lietuviškai, teisingai, pavarde *Žagarys*.

Mūsų šeimos pavardžių istorija rodo, kad net ir nepriklausomoje Lietuvoje tikrosios pavardės tokios, kokias vartojo jų savininkai ir aplinkiniai, oficialiuose dokumentuose tebebuvo dalkomos, jau nekalbant apie ankstesnius laikus. Gaila, kad dabar Lietuvoje niekas nesirūpina pavardžių kultūra, nėra kalbininkų rekomandacijų šia tema. Priešingai, sudarkytomis pavardėmis remiamasi dalkant vietovardžius. Klaidų kilmė pavardžių rašyboje galėjo būti neteisingi įrašai metrikų knygose, bet dažniau neteisinga įrašų transkripcija iš rusų į lietuvių alfabetą. Teisinga pavardžių rašyba pravalėjo rūpintis patys jų savininkai. Ar galėjo tą sėkmingai daryti mažaraščiai kaimiečiai? Dažniausiai ne. Taip ir atsirado *Skrebės*, *Žegliai* ir *Žegliūnai*.

Jūs *Skrėbiškį* perkrikštydami į *Skrėbiškius* blogai pasielgėte ne tik raidę *ė* pakeisdami į *e*, bet ir kirtį perkeldami iš *ė* (dešininis) į *i* (kairinis). Ką Jums pasakys teisingo kirčiavimo gynėjas, gerb. kalbininkas A. Smetona?

15. *Turdvaris* k.

Kaip ir kitais atvejais, vežimą statote pirma arklio. Jumis patikėjus išeitų, kad Lietuvos vietovardžiai atsirado tik po 1918 m., kad lietuviškai pradėti rašyti oficialūs raštai. Lyg vietovardžius būtų sugalvoję valdininkai, mokslininkai ar kiti inteligentai, kurie surašė tuos vardus į šventas knygas. Vietiniai žmogeliai mokėsi iš tų šventų knygų, bet nesugebėjo teisingai išmokti to, ką sugalvojo mokyti žmonės, todėl iškraipė pavadinimus. Taip ir išėjo iš teisingo Turdvario neteisingas Tūrdvaris, iš gerų Grubų blogos Grūbos ir t. t.

Jūs neneigiate, kad vietos žmonės gyvenvietę vadina Tūrdvariu, tačiau bandote prikergti Tūrdvariui tarmiškumą. Jei taip būtų iš tiesų, būtų rimtas argumentas koreguojant vietovardį. Bet čia ne skonio dalykas, reikia tikrumo. Kas tarmiška ir kas ne, nustatoma palyginus tarmės žodį su sūduvių bendrinės kalbos žodžiu. Pirmasis sudurtinio žodžio dėmuo nėra reikšminis ir beviltiška ieškoti jo atitiktens kitose tarmėse. Ką jis reiškia ar galbūt reišė anksčiau, nei aš, nei Jūs nežinote, todėl kalbėti apie jo tarmiškumą nėra prasmės. Nėra tame skiemenyje taip pat galimos kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių *o, a, e, é* kaitos kupiškėnų ir uteniškių tarmėse, nes nėra ir pačių tų balsių. Nėra žemaičiams būdingų *ou, on* ir panašių dvibalsių. Tai iš kur tas tarmiškumas? Manau, kad tiek *Tūr-*, tiek ir *Tur-* priimtini kaip rytų aukštaičiui, taip ir sūduviečiui. Tokiu pat pagrindu, kokiu Jūs tarmišku vadinate *Tūr-*, galiu tvirtinti, kad tarmiškas ar tiesiog nelietuviškas yra *Tur-*. Taip teigdamas turėčiau ir šiokių tokių pagrindą: *-avičiai* ir *-auskai* (Jūsų minimi Turavičius, Turauskas) yra suslavinti. Slavai neturi ilgosios *ū*, tad iškraipydami lietuviškas pavardes ir tą *ū* panaikino. Palyginkite lietuvišką pavardę Bučys su suslavintomis Bučiausko ir Bučinsko pavardėmis.

Iš teisėjų vietovardžių byloje gerb. M. Razmukaitę nušalinu, nes ji – šališka. Kai Pagrūbys nuo Grubų yra apie 1,3 km, ji rašo, kad „Pagrūbiai (turi būti Pagrūbys) yra kiek toliau į rytus, tad gali būti savarankiškos kilmės“, o kai rašo apie Tūrdvarį, mini „ne per toliausiai esančio miestelio vardą Turmantas“ ir daro aliuziją, kad yra kažkas bendro tarp tų dviejų vietovardžių. O tas „ne per tolimas“ – apie 65 km!

Kaunas, 2008 m. balandis

P. Žagarys

Priedai:

1. Straipsnelio „Daržapievė“ kopija.
2. Ištrauka iš rašomos „Jonavos kaimo istorijos“ skirsnio „Krioklys ir Kamšėlė“.
3. Straipsnio „Salų kalnas“ kopija.
4. 2007 04 05 P. Žagario rašto valstybinei Lietuvių kalbos komisijai kopija.
5. 2007 05 16 Valstybinės Lietuvių kalbos komisijos atsakymo P. Žagariui kopija.

Iš Lietuvių kalbos komisijai nusiųstų priedų pateikiu tik vieną, labiausiai susijusį su nagrinėjama tema, būtent straipsnelio apie Daržapievę nuorašą [17].

DARŽAPIEVĖ

Važiuojant nuo Panemunio Suvainišio link, už Vilkolių kaimo, prie Taručių šilo prisiglaudusios dvi sodybos. Tai – Daržapievė. Anksčiau tai buvo vienkiemis. Po to du broliai Čižiūnai jį pasidalino.

Bet įdomu ne tai. Įdomus pats šio vienkiemio vardas. Ką bendra turi daržas ir pieva? Lyg ir nieko, o čia jie kartu, viename pavadinime.

Taip, jeigu daržą suprantame kaip vietą, kur auga morkos, kopūstai, agurkai ir kt., tada daržas ir pieva tikrai neturi nieko bendra. Tačiau, pasirodo, daržas gali būti ne tik vieta, kur auga minėti augalai, bet ir pieva, ganykla, netgi miškas. Pvz., gretimio Kalniečių kaimo ribose buvo miškas, vadinamas arklių daržu.

Taigi platesne prasme daržas visų pirma yra aptverta, atribota nuo kitų plotų vieta. Kadangi minėti augalai (daržovės) senovėje dažniausiai buvo auginami tvoromis atpvertose vietose, joms ir prigijo „daržų“ pavadinimas.

Lietuvių kalboje aptvertai vietai pavadinti yra du žodžiai: *daržas* ir *gardas* (gardinys). Tad aptvarai pievose, ganyklose ar miškuose, skirti gyvuliams, apsaugoti nuo jų naudingus augalus, ar skirti kitiems reikalams, vadinti daržais arba gardais. Atrodo, gardais vadinti mažesni aptvarai.

Įdomu, kad rusų kalba daržovių auginimo vieta irgi vadinama „oropoda“, o tai lietuviškai (maždaug) reikštų „aptvaras“. Tos pačios kilmės žodis „ropoda“ jau reiškia miestą, kuris anksčiau būtinai būdavo aptveriamas, atribojamas gynybinėmis sienomis.

Sektų išvada, kad ir mes miestą turėtume vadinti ne slavišku „miestu“, bet „gardu“, „daržu“ ir pan. Tą patvirtina kai kurių Lietuvos miestų pavadinimai: Gardinas, Gardai (Žemaičių Kalvarija, Varduva).

Grįžkime prie Daržapievės. Yra žinoma, kad kažkada, dar baudžiavos laikais, šioje vietoje gyveno valstietis Rūšėnas. Tačiau jis su šeima caro valdžios buvo ištremtas į Sibirą neva už druskos vogimą. Sodyba buvo sunykusi, o vienkiemiu priklausiusią žemę gretimio Vilkolių kaimo ūkininkai naudojo arkliams ganyti. Galbūt ši ganykla buvo aptverta, t. y. buvo daržas. Reikia manyti, iš čia ir kilo Daržapievės pavadinimas, reiškiantis aptvertą pievą, *kurioje auga daržovės ir pan.* (Pastaba: frazės „kurioje auga daržovės ir pan.“ rankraštyje nebuvo, tai redaktoriaus arba spaustuvės klaida.) Lygiai kaip ir miško Kalniečių kaime pavadinimą „Arklių daržas“ reikia suprasti kaip aptvertą mišką, kuriame ganėsi arkliai.

Pranas Žagarys

Išsiuntęs šį laišką gavau du atsakymus.

VALSTYBINĖ LIETUVIŲ KALBOS KOMISIJA

Gerb. Pranui Žagariui
S. Žukausko g. 2-1
49347 Kaunas

2008-07-11 Nr. S1-278 (1.7)
į 2008-05-26 gautą prašymą

DĖL KELIŲ ROKIŠKIO KRAŠTO VIETOVARDŽIŲ

Dėkojame už dėmesį Lietuvos kultūros paveldui – Rokiškio krašto vietovardžiams. Kalbos komisijos Vardyno pakomisės pirmininkė dr. Alma Ragauskaitė įvertino Jūsų pastabas dėl naujai pateiktų vietovardžių (ekspertizės kopija pridedama), dviejų iš jų forma gali būti patikslinta: *Vaidlėnai* ar *Vaidlonai*, *Degešynė* (*Degešynės bala*) ar *Onušio bala*, kitų normiškumas patvirtintas.

Nustatytus probleminius atvejus svarstys Lietuvos kalbos komisijos Vardyno pakomisė, apie rezultatus pranešime atskiru raštu. Komentarų dėl anksčiau peržiūrėtų Šiaurės Lietuvos vietovardžių nepateikta, tačiau, jeigu ekspertai pateiktų naujų išvadų, pranešime.

PRIDEDAMA. 2 lapai.

Pirmininko pavaduotoja

Jūratė Palionytė

Aistė Pangonytė, tel. (8 5) 272 3310, aiste.pangonyte@vlkk.lt

Dėl kelių Rokiškio rajono vietovardžių

Peržiūrėjus naujai pateiktą, nedidelį Rokiškio rajono vietovardžių sąrašą, norėtusi pateikti lingvistinį vertinimą. Tai darant, galima prisiminti ir svarbią Aleksandro Vanago pasakytą vietovardžių norminimo taisyklę – „pagrindinis vietovardžių norminimo principas, kuriuo vadovaujamesi, tvarkant lietuvių vardyną, yra toks: norminiu laikyti ne tarminį, o bendrinį vietovardžių rašymą“ (A. Vanagas. Vietovardžių norminimo principai. – *Gimtoji kalba* 4, 1991, p. 14). Jis taip pat teigia, kad „pats bendriausias ir svarbiausias vietovardžių kirčiavimo principas yra toks: bendrinėje kalboje vietų vardai turi būti kirčiuojami taip, kaip juos kirčiuoja vietos žmonės“ (A. Vanagas. Vietovardžių kirčiavimo principai. – *Gimtoji kalba* 5, 1991, p. 4).

1. *Butėniškis* (1) viensėdis Juodupės sen. Tarpukario Lietuvos anketos liudija užrašymą su trumpuoju balsiu *u* – *Butėniškis*, vnk. Rokiškio aps., Juodupės vls. 1925 m. pasirodžiusiame leidinyje *Lietuvos apgyventos vietos* paliudyta viensėdžio vardo forma *Butėniškis* (Kaunas, 1925 p. 31). Tarpukario Lietuvos kalbininkų sudarytose Lietuvos gyvenamųjų vietų vardų bylose taip pat užfiksuota lytis su trumpuoju *u*, t. y. *Butėniškis*. Vėlesni šaltiniai paliudija tą pačią vardo formą (*Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 46). Dar įdomu tai, kad *Lietuvių pavardžių žodyne* 1 toje pačioje Rokiškio apylinkėje funkcionuoja pavardės *Butėnas* (22 šeimos) ir *Būtėnas* (4 šeimos) (Vilnius: Mokslo, 1985, 366). Tai gali būti ne tarminis, bet etimologinis ypatumas, nėra argumento, įrodančio, kad šaknyje turi būti būtent ilgasis balsis *ū*.

2. *Kukių miškas* mš. Rokiškio raj. Senasis 1939 m. anketos užrašymas – *Kukių miškas* mš. Juodupės vls. Taip pat leidinyje *Lietuvos apgyventos vietos* paminėtas Kukių k. Juodupio vls. (p. 232). Vėliau išleistame *Vietovardžių žodyne* pateiktas *Kukių miškas* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002,

p. 185). *Lietuvių pavardžių žodyne* 1 taip pat paplitusios pavardės su šaknimi *kuk-*, plg. pvd. *Kuka, Kūkas, Kūkė, Kūkis, Kukjys* ir kt. (p. 1106–1108).

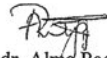
3. *Vaidlėnai* (1) kaimas Rokiškio kaimiškoje sen. Tokia turėtų būti norminė lytis. Lytis *Vaidlėnai* greičiausiai atkeliavo iki mūsų dienų iš *Vietovardžių bylų*, kur užrašyta *Vaidlėnai*. Ir *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyne* (Vilnius: Mintis, 1976) paliudyta lytis *Vaidlėnai* (p. 330). Nors leidinyje *Lietuvos apgyventos vietos* minimas *Vaidlonų* k. Juodupio vls. (p. 233). Taip pat *Vaidlonų* k. yra užrašytas 1935 m. anketoje Rokiškio aps. Rokiškio vls. 1969 m. talkininkų užrašyta *Vaidlonų* k.

4. *Brjzgiai* (1) kaimas Juodupės sen. Tokia norminė kaimo vardo lytis (*Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 40; *Vietovardžių žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 61).

5. *Prūsėliai* (2) kaimas Juodupės sen. *Vietovardžių bylose* minimas kaimas *Prūsėliai* (*Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 249; *Vietovardžių žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 299). Tokia norminė kaimo vardo lytis.

6. *Prūsėliūkai* (2) kaimas Juodupės sen. *Vietovardžių bylose* Juodupės vls. minimas kaimas *Prūsėliūkai*. Tokia norminė kaimo vardo forma.

7. *Onušio bala* 320 ha Onušio dv., Juodupės vls. Senieji Vardyno kartotekos užrašymai liudija būtent šį balos vardą.

Vardyno skyriaus vyresn. m. d. dr. Alma Ragauskaitė

VALSTYBINĖ LIETUVIŲ KALBOS KOMISIJA

Gerb. Pranai Žagariui
S. Žukausko g. 2-1
49347 Kaunas

2009-03-19 Nr. S1- 96 (1.7)

DĖL KELIŲ ŠIAURĖS LIETUVOS VIETOVARDŲ

Pranešame, kad 2008 m. gruodžio 11 d. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Vardyno pakomisės posėdyje svarstyti Jūsų teikti siūlymai dėl keleto Šiaurės Lietuvos vietovardžių tikslinimo. Posėdyje dalyvavo: dr. Alma Ragauskaitė (pakomisės pirmininkė), dr. Laimutis Bilkis, dr. Marija Razmukaitė, doc. dr. Daiva Sinkevičiūtė, Dalia Sviderskienė, Jūratė Palionytė (komisijos pirmininko pavaduotoja), nuomones raštu arba telefonu pranešė Antanas Račis, doc. dr. Meilutė Ramonienė, doc. dr. Aldonas Pupkis, prof. habil. dr. Vytautas Ambrazas, Donatas Smalinskas, prof. habil. dr. Paulius Kavaliauskas, doc. dr. Giedrė Beconytė.

Bendru sutarimu pritarta eksperčių dr. Almos Ragauskaitės ir dr. Marijos Razmukaitės išvadoms, kad tikslintini šie vietovardžiai:

1. kaimų vardai:

Rokiškio r. sav. Rokiškio kaimiškoje seniūnijoje esančio kaimo vardo *Vaidlėnai* tikslesnė forma būtų **Vaidlonai**, *Ėnikiai* – **Ėnikiai**, Rokiškio r. sav. Pandėlio seniūnijoje vietoj *Janavà* – **Jonavà**, Biržų r. sav. Papilio seniūnijoje vietoj *Baryškiai* – **Barišškiai**;

2. miško *Plunksnuočių miško* vardas – turėtų būti **Plunksnōčių miškas**, šitaip teikiama ir Kalbos komisijos apsvarstytame „Vietovardžių žodyne“ (sud. M. Razmukaitė ir A. Pupkis, Vilnius, 2002, p. 295): *Plunksnōčių miškas, Plunksnōčių pelkė (durpynas)*.

Taip pat nutarta, kad galimi du pelkės pavadinimo variantai – **Degešynė** ir **Onušio bala**, senieji Lietuvių kalbos instituto Vardyno kartotekos užrašymai liudija abu šios pelkės pavadinimus.

Pranešimai apie pakomisės nutarimus išsiųsti atitinkamai Rokiškio ir Biržų rajonų savivaldybių administracijoms, Aplinkos ministerijos Miškų departamentui ir Gamtos apsaugos departamentui.

Dėkojame už iniciatyvą ir dėmesį savo krašto vietovardžiams, kaip kultūros ir istorijos paveldo daliai.

Pirmininko pavaduotoja

Jūratė Palionytė

Aistė Pangonytė, tel. (8 5) 272 3310, aiste.pangonyte@vlkk.lt

Kaip matyti, susirašinėjimas buvo ilgas ir nuobodus. Noriu atkreipti skaitytojo dėmesį į kai kuriuos, mano požiūriu, svarbesnius dalykus.

Lietuvių kalbos komisijai savo raštuose suminėjau 19 vietovardžių, kurių rašyba žemėlapiuose skiriasi nuo vietos žmonių vartojamų pavadinimų. Dar septynis vietovardžius, tikrai nežinodamas, kaip jie valdžios žmonių rašomi, paminėjau kaip galimai neteisingai rašomus. Iš tų septynių keturi įtarimai nepasitvirtino, t. y. jų oficiali rašyba atitinka vietos žmonių vartojamus pavadinimus. Taigi, mano požiūriu, buvo keistina 22 vietovardžių rašyba. Iš tų 22 tradiciškai vietos žmonių vartojamų, bet sudarkytų oficialioje raštų kalboje vietovardžių Lietuvių kalbos komisija penkių vietovardžių pavadinimų nesiteikė aptarti, todėl savo raštuose man apie juos nutylėjo. Šalia „keleto“ kitų, sudominusių komisiją, tai juk nedaug, smulkmena? Deja, ji rodo, kaip komisija rūpinasi vietovardžiais.

Tie nutylėti vietovardžiai:

- Grūbos miškas netoli Čedasų;
- Grūbos miškas tarp Pandėlio ir Papilio;
- Puožgiris, miškas netoli nuo Kupiškių;
- Dūdbalė, miškas-bala tarp Dūdiškių, Kalniečių ir Jonavos kaimų;
- Užubalių miškas netoli nuo Onuškių.

Anksčiau minėtus pavadinimus užrašiau tikrus, vietos žmonių vartojamus, su pakoreguotomis tarmybėmis.

Dviejų Grūbų miškų pavadinimų sudarkymą pagal Komisijos logiką lengviausia būtų pateisinti sukūrus legendą apie tuose miškuose gyvenusius žmones, pavarde Gruba. (plg. Grūbų kaimo pavadinimo sudarkymą sugalvojus Grubio pavarde). Bėda ta, kad tų Grubių ar Grubų prireiktų labai daug. Štai kas rašoma knygelėje „Skapiškis“ [15, 192 p.]:

„Grubų kalnelis – <...> kalnelis Virbališkių miške;

Aukštieji Grubai – <...> Aukštumėlė Notigalės aukštapelkėje.“

Kaip čia išeina, kad kalneliai miškuose, pelkėse vis vadinami, nors ir iškraipytai, bet atpažįstamai – grūbomis? Kam dar tie žmonės, pavarde Grubys, Gruba?

Savo pirmajame laiške komisijai prisipažinau, kad neturiu reikiamos kvalifikacijos. Taip, nesu kalbininkas, bet ar reikalinga kvalifikacija, kai pamatai žemėlapyje užrašytą Užubalių kaimo pavadinimą šalia Ažubalių miško? Ar reikalinga kvalifikacija, žinant Puožo gyvenvietę ir to paties pavadinimo ežerėlį, o šalia esantį mišką, vadinamą Puodžgirių? Man atrodo, kad nelogiškumams pastebėti užtenka vien sveiko proto.

Dūdbalės pavadinimą, manau, sudarkė valdininkai ar vietovardžius surašinėję žmonės, nežinoję vietos tarmės.

Kažkada dirbau Projektavimo institute. Man buvo skirta Telšių r. Pasruojo žuvininkystės ūkio tvenkinių statybos autorinė priežiūra. Dažnai ten būdavau. Pačią statybos vietovę mes, projektuotojai, vadindavome „Pasruojis“. Dabar leidinyje „Lietuva, didysis kelių atlasas“ [88] tos vietovės pavadinimas užrašytas „Pasruojė“.

Žuvininkystės tvenkinių projekto brėžiniuose buvo pažymėta upė Sruoja. Išgirdau vietinius žmones tą upę vadinant tarmiškai, žemaitiškai ir suabejojau, ar tas Sruojos pavadinimas atitinka vietos žmonių vartojamą. Kartą pasigavęs vietinį gyventoją senuką klausinėju jį, kaip ta upė vadinasi. Keletą kartų paklausęs įsitikinau, kad senukas ištaria „Srouje“. Kad žemaitiškas dvibalsis ou atitinka bendrinės kalbos uo, žinoju, bet bendrinėje kalboje nėra daiktavardžių su galūne e. Supratau, kad galūnė keistina į é arba a. O koks pakeitimas būtų teisingas, nežinoju. Ir dabar nežinau. Galimas dalykas, kad žemaitis ar sūduvis, užrašinėjęs mūsų apylinkės vietovardžius, nežinojo, kaip keisti tarmišką pavadinimą „Dūdbalā“ (ilgas ā garsas galūnėje), balos pavadinimą užrašė nei tarmišką, aukščiau minėtą, nei vertinį į bendrinę kalbą „Dūdbalé“, o hibridą „Dūdbala“, netinkantį nei tarmės, nei bendrinei kalbai. Beveik tikra, kad toks minimas hibridas pateko į „šventas“ knygas ir, komisijos požiūriu, pasidarė „tradicinis“.

Apie tokių vietovardžių kilmę rašoma jau minėtoje knygelėje „Skapiškis“ [15, 178 p.]. Cituoju: „Vietovardžius iškraipo atsikėlę iš kitų Lietuvos vietovių žmonės. Blogiausia, kai jie atsisėda valdžios įstaigose ir ima rašyti iškreiptą vietovardį į dokumentus. Vietiniai gyventojai, suglume, bijodami būti nuo „mokslo“ atsilikę, ima pasisavinti iškreiptą vietos vardą. Vietovardžiai tik tada turės reikšmę mokslui, kai bus autentiški, tikri, neiškreipti.“

Primenu aprašytą „draskos“ fenomeną ir senuką, bijojusį „neteisingai“ ištarti Grūbų kaimo pavadinimą.

Vieną vietovardį – Konstantinavą – komisija, atsakydama į mano siūlymus, paminėjo be reikalo, nes keisti jo rašybos nesiūliau. Komisija pripažino, kad Samanynės miško-balos pavadinimas „Samaninė“ neteisingas, neatitinka vietos žmonių vartojamo pavadinimo, bet nepaaiškina, kodėl žemėlapiuose rašoma „Samaninė“, ir lieka neaišku, kaip bus ateity.

Savo rašte 2008 07 11 Nr. S1-298 komisija teisina ir gina trijų vietovardžių (Būteniškio, Kūkių ir Onušio balos – Degėsynės) „tradicinę“ rašybą. Dar kartą kreiptis dėl jų į komisiją nemačiau prasmės. Savo požiūrį į jų rašybą išdėstau čia.

Būteniškio ir Kūkių apylinkėse gyvenau šešerius metus. Nė iš vieno žmogaus nė karto negirdėjau tariant Būteniškio pavadinimo su trumpąja u. Rokiškio rajono šiaurėje buvo žmonių, pavarde Būtėnas. Nežinau, kaip ši pavardė buvo rašoma dokumentuose, bet

negirdėjau jos tariamos Butėnas, tik Būtėnas. Onuškie tarybiniame ūkyje dirbo pirmūnė Rūšėnienė, kurią taip vadindavo vietiniai žmonės, bet spaudoje ją vadindavo Rušėniene. Manau, kad tiek Būtėniškio, tiek pavardžių iškraipymų priežastis ta pati – rusų alfabetu rašyti dokumentai.

Mano senelė Širvinskienė buvo kilusi iš Jutkių kaimo, gretimo Kūkiams. Dešimtis kartų girdėjau jos pasakojimus apie tėviškę, kuriuose minėdavo ir Kūkius. Aš pats, kaip minėta, gyvenau netoli Kūkių šešerius metus. Niekada negirdėjau to kaimelio vadinant Kukiais. O kalbos komisija įsigudrino į mano gimtuosius kraštus gabenti ne tik žmones, niekad ten negyvenusius (Grubys, Daržys ir kt.), bet ir daiktus. Paklauskite mūsų kraštuose, kas yra kukis. Niekas iš vietinių neatsakys, nes *nevirtotas* tas žodis, *nežinomas* jis Rokiškio rajone. Kukio pavardę žinau tik iš V. Krėvės raštų, o ką reiškia pats žodis, tiksliai apibūdinti negalėčiau.

Viskam yra ribos. Galima nežinoti pavadinimo tokio kaimelio kaip Kūkiai, bet nežinoti pavadinimo bažnytkaimio, pirmosios respublikos laikais buvusio valsčiaus centru, kuriame jau nuo 1907 m. veikė audinių fabrikas su 100 darbininkų – ar ne per daug neraštingumo? Knygų išleista visokių, visko prirašyta „Šimtmetinio kalendoriaus“ stiliumi. Bet kai kalbos mokslininkai remiasi tokiu leidiniu, kuris *Juodupę* vadina *Juodupiu*, kaip tokį „mokslą“ pavadinti? O remiasi tuo leidiniu („Lietuvos apgyventos vietos“, 1925) tiek dr. M. Razmukaitė (Jonavos k. atveju), tiek ir dr. A. Ragauskaitė (Kūkių kaimelio ir miško atveju).

Apie Onuškie balos naują vardą išreiškiau nuomonę ankstesniame rašte kalbos komisijai. Na, tegu krikštija kalbininkai naujais vardais balas, jeigu jau rimtesnio darbo neranda. Bet ir šiuo atveju reikėtų gerbti vietinius gyventojus ir jų kalbą. Nėra tame krašte žodžio „degėsys“. Vietoj jo vartojamas žodis „degėsis“. Pastarasis nėra kokia nors tarmybė, jį pripažįsta „Didysis lietuvių kalbos žodynas“ [14]. Vietiniai žmonės iš „degėsio“ sudarytą žodį ištaria „degėsynė“ (ė – ilgas garsas e) kuris, pakoregavus tarmiškumą, turėtų būti rašomas „degėsynė“. LK komisija net nesiteikė manęs paklausti, kodėl balą siūlau vadinti ne „Degėsynė“, o „Degėsynė“ vardu.

Suveskime statistiką. Iš siūlomų gražinti darkomų 22 vietovių pavadinimų kalbos komisija atkūrė senuosius tikruosius, vietos žmonių vartojamus tik keturis: Enikių, Jonavos, Bariškių kaimų ir Plunksnočių miško. Likusieji 18 – tik dalis „keleto“ ar „kelių“, kurie nors ir neatitinka vietos žmonių vartojamų, yra „tradiciniai“.

Lietuvių kalbos komisija elgiasi taip, tartum lietuvių kalba būtų išnykusi, kaip kokių prūsų, todėl lieka tenkintis tuo, kas išlikę archyvuose. Nė vienu atveju komisija nepasakė:

„P. Žagary, Jūs klystate, vietiniai gyventojai vietovę vadina ne taip, kaip Jūs siūlote rašyti.“ Atvirkščiai, atskirais atvejais komisija pripažįsta, kad vietiniai gyventojai vietovę vadina taip, kaip mano nurodyta, bet taip išeina, jog vardas negeras, todėl reikia jį „taisyti“. Pvz.: apie Daržapievę atsiliepia, kad Daržapievė „vietinių gyventojų vartojama“, tačiau *Daržiapievė* įrašyta į šventas knygas, ten galėjo gyventi Daržys, todėl Daržiapievė ir tapo „oficiali, tradiciškai įsigalėjusi vietovardžio forma“. Įdomu nuo kada? Kaip jau minėta, 1910 m. Daržapievės vietovardis dokumentuose dar buvo rašomas teisingai. Bent dėl kai kurių vietovardžių tarimo ir rašybos galėjau rasti labai rimtų liudininkų, bet kokia prasmė jų ieškoti, jei sprendimas iš anksto numanomas? Tuo labiau kad LK komisija liudininkų ir neprašo, tikrieji vietovardžiai jų nedomina.

Štai kas rašoma A. Anskaičio knygelėje „Penki pūdai žurnalistikos“ [89, 115 p.]: „<...> kalbininkai ėmė įrodinėti, kad ir Aukštadvario daryba netaisyklinga, kad turėtų būti Aukštdvarys.“ Netikėčiau tuo, jei ne aprašyta patirtis. Tik šį kartą kalbininkams neišdegė. Cituoju: „Pavartęs projektą, Šumauskas supyko:

– Visai pradėjo kvailioti tie kalbininkai. <...> Jei vietos žmonės taip vadina, tegu ir toliau taip lieka. Siūlau projektą atmesti. Prieštaraujančių nebuvo.“

Taip žlugo vienas bandymų įpiršti „tradicinį“ vietovės pavadinimą.

Ar kalbininkai nevažinėja po Lietuvą, ar nėra lankęsi rašytojo A. Vienuolio tėviškėje? Tos tėviškės pavadinimo sudarkytas variantas rašomas *Ažuožeriai*. Ar reikia įrodinėti, kaip turėtų būti vadinama ta vietovė, ar kalbininkams akių nebedo tas užrašas? Aš, žiūrėdamas televiziją, dažnai girdžiu frazę „mūsų korespondentė Ramunė Baltinėnė“. Aš neturiu pretenzijų televizijos pranešėjams. Taip savaime pasakoma, jei specialiai nesaugai skiemens ie tarimo. Bet ar reikia taip ir rašyti? Galimas dalykas, vietiniai žmonės ir Užuežerio pavadinimą kartais tarmiškai ištaria kaip *Ažuažeriai* ar net *Ažuožeriai*, bet ar taip reikia ir rašyti? Juk nuo Anykščių žiūrint, kaimelis yra už ežero.

Teko mėnesį gyventi Alyzavos bažnytkaimyje. Kalbėjau su dešimtimis vietinių žmonių, bet nė vienas nepavadino savo gyvenvietės Alizava. Ar reikia diskusijų, kuris pavadinimas geresnis, kuris „tradiciskesnis“, gal paprasčiausiai pagerbkime vietinius žmones? Anot A. Smetonos, kaip radome, taip ir palikime.

Neseniai per televiziją žiūrėjau N. Baužytės filmą iš serijos „Mūsų miesteliai“. Televizijos programoje miestelio pavadinimas buvo užrašytas „Reškutėnai“. Vietiniai to miestelio žmonės, kaip įsiklausiau, tarmiškai jį vadino „Reškutėnais“ (ė – ilgas tarmiškas e). Aukštesnio išsilavinimo žmonės, gal nevietiniai, tame filme sakydavo „Rieškutėnai“. Kada dirbau įstaigoje, kurios vadovas buvo kilęs iš to paties Rieškutėnų bažnytkaimio.

Tas vadovas jau buvo „ištautėjęs“, kalbėdavo bendrine kalba, šiaip ar taip, vis dėlto mokslų daktaras. Jis gimtinės nevadindavo kitaip, tik *Rieškutėnais*.

Tai kur čia problema, kodėl tas miestelis vadinamas net ketveriopai: vieni sako „Rėškutėnai“, kiti – „Rėškutėnai“, tretį – „Reškutėnai“, o ketvirtį – Rieškutėnai? Problema ta, kad mūsų kalbininkai nemoka išversti tarmiškos kalbos į bendrinę. Tarmišką uteniškių ē bendrine kalba reiktų išstarti ir rašyti ē arba ie, žiūrint, kokiais atvejais. Jokiu būdu nerašytina bendrinės kalbos e. Pvz., tarmiškus žodžius „rėškučiās“, „rėšutai“ reiktų versti į „rieškučios“, „riešutai“, bet žodžius „sėdynė“, „kairė“, „dešinė“ reiktų versti į žodžius „sėdynė“, „kairė“, „dešinė“ ir t. t.

Žemėlapiuose rašomas pavadinimas „Reškutėnai“ yra hibridas, naujadaras, neatitinkantis nei tarmiškų „Rėškutėnų“, nei bendrinės kalbos „Rieškutėnų“. Kaip ir „Rėškutėnai“.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Žiobiškis. Serija „Lietuvos valsčiai“, Versmė, V., 2000.
2. Lietuvių enciklopedija. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Boston, USA.
3. Maksimaitienė O. Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai. V., Mokslas, 1991.
4. Rokiškis. Diemedis, V., 1999.
5. Sabaliauskas A. Mes baltai. Gimtasis žodis, V., 2002.
6. Uldukis E. Tokios tokelės. V., 2007.
7. Šiaurės Aukštaitijos turistinis žemėlapis. Briedis, V., 2001.
8. Pandėlys 0-35-135-CD. Žemėlapis.
9. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Mintis, V., 1966–1971.
10. Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vyriausioji enciklopedijų redakcija, V., 1986.
11. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Mokslas, V., 1978.
12. Žemės ūkio enciklopedija. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, V., 1998.
13. Алфавитный список населенных мест Ковенской губернии.
Издание Ковенскаго Губ. Статистическаго Комитета, 1903.
14. Didysis lietuvių kalbos žodynas. Mokslas, V.
15. Skapiškis. Utenos Indra, Utena, 1999.
16. Semaška A. Lietuvos keliais. Turisto žinynas. Algimantas, V., 2008.
17. Žagarys P. Salų kalnas. Prie Nemunėlio, 1996, Nr. 15.
18. Bičkauskas L., Kniūraitė V. Baudžios panaikinimas Lietuvoje.
A. Varno personalinė įmonė, V., 1994.
19. Šapoka A. Lietuvos istorija, V., 1994.
20. Ziminskas J. Baudžios panaikinimas. „Ūkininko patarėjo“ priedas
„Jaunasis ūkininkas“, 1938 03 31, Nr. 12.
21. Mulevičius L. Baudžios panaikinimo Lietuvoje ypatumai.
Knygoje „Lietuvos žemėtvarkos istorijos chrestomatija“, Indrāja, V., 2008.
22. Mulevičius L. Kaimas ir dvaras Lietuvoje XIX amžiuje. Sudarytojas V. Merkys.
Lietuvos istorijos institutas. Vilnius. Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003.
23. Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V. Lietuvos istorija. Mokslas, V., 1988.
24. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, V., 2004.
25. Varnienė J. Trumpas istorijos kursas. Tiklis, 2006.
26. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas. Fondo Nr. 1250, apyrašo Nr. 3,
bylos Nr. 6074. Jonava. Kaimo skirstymosi į vienkiemius dokumentai.

27. Lemchenas Ch. Rusų–lietuvių kalbos žodynas. Valst. enciklopedijų, žodynų ir mokslinės literatūros leidykla, 1949.
28. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas. Fondo Nr. 1250, apyrašo Nr. 3, bylos Nr. 6225, Vilkoliai. Kaimo skirstymosi į vienkiemius dokumentai.
29. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas. Fondo Nr. 1250, apyrašo Nr. 3, bylos Nr. 6053, Ginočiai. Kaimo skirstymosi į vienkiemius dokumentai.
30. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas. Fondo Nr. 1250, apyrašo Nr. 3, bylos Nr. 6055, Grūbos. Kaimo skirstymosi į vienkiemius dokumentai.
31. Ilgūnas G., Mackevičius A. Sukilimo žygiai ir kovos. Versus aureus, V., 2007.
32. Meisztowicz W. Pašnekesiai apie laikus ir žmones. Aidai, 2004.
33. Maksimaitienė O. Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m. V., 1969.
34. Medelinskas A. Panemunis. Vyturio leidykla, 1999.
35. Merkys V. Motiejus Valančius. Mintis, V., 1999.
36. Žemaitė. Autobiografija. Valstybinė grožinės literatūros leidykla. Kaunas, 1946.
37. Kviklys B. Mūsų Lietuva II t. Lietuvių enciklopedijų leidykla, Boston.
38. Misius K., Šinkūnas R. Lietuvos katalikų bažnyčios. Pradai, V., 1993.
39. Kviklys B. Lietuvos bažnyčios, 4 tomas. Panevėžio vyskupija. Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla. Chicago, Illinois, 1984, Šv. Kazimiero metai.
40. Buivydaitė B. Vargai vartus kilnoja. Vaga, V., 1982.
41. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas. Fondo Nr. 1250, apyrašo Nr. 3, bylos Nr. 6093. Kalniečiai. Kaimo skirstymosi į vienkiemius dokumentai.
42. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas. Fondo Nr. 1250, apyrašo Nr. 3, bylos Nr. 5908. Kavoliai. Kaimo skirstymosi į vienkiemius dokumentai.
43. Gaučys P. Tarp dviejų pasaulių. Mintis, V., 1992.
44. Karo archyvas XVI. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 2000.
45. Švaistas J. Dangus debesyse. Nida, London, 1967.
46. Pakštas K. Kultūra, civilizacija, geopolitika. Pasviręs pasaulis, V., 2003.
47. Gudaitis L. Teisybė daugiaveidė. Kaunas, Nemunas, 1998.
48. Keliuotis J. Mano autobiografija. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, V., 2003.
49. Antanas Poška. Sudarytojas A. Kubilius. Mintis, 2003.
50. Pokalbiai su Algimantu Čekuoliu. Parengė L. Paškevičienė, Alma littera, V., 2009.
51. Мартиросиян А. Б. Сталин после войны. 1945–1953 годы. Москва, Вече, 2008.
52. R. K. Bažnyčios Panevėžio vyskupijos archyvas. Suvainišio filijos dokumentai.
53. Žemaitytė Z. Lionginas Šepka. Vaga, V., 1984.

54. Lietuvių pavardžių žodynas. Mokslas, V., 1985–1989.
55. Lietuvių liaudies menas. Audiniai, I knyga. Valst. grožinės literatūros leidykla, V., 1957.
56. Šepetys N. Molotovo–Ribbentropo paktas ir Lietuva. Aidai, 2006.
57. Mikelinckas J. Kada kodėl taps todėl? Mintis, 2004.
58. Papartis J. Ir vėl Sniečkus. XXI amžius, 2003 08 27, Nr. 65.
59. Marčiulaitis A. Pasipriešinimo bangos Lietuvoje. XXI amžius, 2004 08 06, Nr. 58.
60. Juodupė. „Komjaunimo tiesa“, 1989 02 07, Nr. 26(11181).
61. Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944. Dokumentų rinkinys I–II d. Mintis, V., 1973.
62. Bubnys A. Lietuvių saugumo policija ir holokaustas 1941–1944. „Genocidas ir rezistencija“, 2003, Nr. 1(13).
63. Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944. V., 1996.
64. Misiūnas R., Taagepera R. Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980. Mintis, V., 1992.
65. Butkevičius S. Eksperimentuojanti Lietuva. XXI amžius, 2006 01 11, Nr. 3.
66. Александров А. А. Битва ставок. Великое противостояние 1941–1945. Москва, Вече, 2003.
67. Bidermann G. H. Mirtiname mūšyje. Vox altera, 2010.
68. Baueris F. Mirties vardas – Berija. Norekso valdos, 2006.
69. Seikalis A. Tarantella. „Prie Nemunėlio“, 2008, Nr. 1(20).
70. Goldfarb A., Litvinenko M. Disidentų mirtis. Aleksandro Litvinenko nuuodijimas ir KGB sugrįžimas. Obuolys, 2009.
71. „Ateitis“, 1943 12 08, Nr. 285.
72. Klimovas G. Vergo sparnai. Mintis, 2008.
73. Bower T. Raudonasis voratinklis M16 ir KGB žvalgybų veikla Baltijos šalyse. Europos lietuvis, V., 2000.
74. Антонов–Овсенок А. Берия. Издательство АСТ, Москва, 1999.
75. Коняев Н. Власов. Два лица генерала. Москва, Вече, 2003.
76. Волкогонов Д. Этюды о времени. Издательство АСТ, Москва, 1998.
77. Senn A. E. Lietuva 1940. Revoliucija iš viršaus. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centas, V., 2009.
78. Operacija „Neįsivaizduojamoji“. „Lietuvos žinios“, 2009 10 17.
79. Patriubavičius J. A., Šadys J. Politinės žmogžudystės ir patogios mirtys: pasaulyje ir Lietuvoje, seniau ir dabar (3). „Laisvas laikraštis“, 2009 10 31–11 06, Nr. 40.
80. Bražėnas V. Prisiminimai bendražygiams. G. Žuko firma „Jusida“, V., 2009.
81. Sagan C. Demonų apsėstas pasaulis. Mokslas kaip žvakė tamsoje. Tyto alba, V., 2001.

82. Laquer W. Europa mūsų laikais 1945–1992. Amžius, 1995.
83. Vološanskis B. Tas žiaurus amžius. Algarvė, V., 1998.
84. Labanauskas E. Šventasis sostas uždarė langus į pasaulį. „Kauno diena“, 2010 03 20, Nr. 63.
85. Sudrebino pasaulį. „Lietuvos žinios“, 2010 03 20, Nr. 63(592).
86. Mikelinskas J. Niurnbergo šešėlyje. Mintis, V., 2009.
87. Gray J. Apgaulinga viltis. Globalaus kapitalizmo iliuzija. Vaga, V., 2006.
88. Lietuva, didysis kelių atlasas. Alma littera, 2010.
89. Anskaitis A. Penki pūdai žurnalistikos. Charibdė, V., 2010.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Александров А. А. 509
 Антонов-Овсенко А. 509
 Волкогонов Д. 509
 Конияев Н. 509
 Мартиросян А. Б. 508
- A**
- Adamkus Valdas 484
 Adomėnienė-Peciokaitė Birutė 186
 Adulis-Adulėnas, Kalniečių k. 227
 Agiejevas-Agiejus, Sosnovkos k. 396
 Aleksaitis, Panemunio milicininkas 418
 Anna, latvė prekybininkė 148
 Antonesku (Antonescu) Jon 318
 Antonovas-Ovsejenka Antonas 450, 459
 Antonovas Samuilas 288
 Avyžius Jonas 436
- B**
- Bakanas Kazys 144, 153, 160, 167, 170,
 178, 174, 178, 184, 218, 270, 274, 281, 296,
 305, 306, 341, 351, 364, 403, 407, 408, 409,
 442, 437, 446
 Bakanienė-Šapranauskaitė, Bakano Kazio
 žmona 59, 167, 171, 362
 Balys Jonas 276
 Balkevičius, Čedasų bažnytk. 124
 Baltinienė (Baltinėnė) Ramunė 503
 Baltrūnas-Abaras 479
 Baltrūnas Bronius 166
 Baltrūnienė-Virbalaitė Akvilė 159
 Baltušis Juozas 80, 211
 Baublys (Baubliukas), Čižiūnienės Veronikos
 samdinys 328
 Baublys, Suvainišio parapija, giedorius 221,
 328, 409
 Baueris F. 341, 509
 Baužytė Nijolė 503
 Bencelis, Suvainišio prekybininkas 221
 Benediktas XXI, popiežius 465
 Ben Huras O. 226
 Berija Lavrentijus 208
 Bertašienė-Žagarytė, Žagario Prancisiaus
 duktė 85
 Bevinas Ernestas 454
 Bičiūnas, Viršilų k. 165, 402
 Bičiūnas, Rokiškio valdininkas 132
 Bičiūnienė-Jasiūnaitė Kazimiera (Kazė
 Kaziūnė) 156
 Bičkauskas L. 41, 45, 46, 49, 113, 507
 Biedermanas G. H. 319, 509
 Bieliauskas, Panemunio valdininkas 396
 Binkis Kazys 190
 Biržiška Mykolas 291
 Blinda Tadas 83
 Borisevičius Vincentas 441
 Boskas Jonas 187
 Boweris T. 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454,
 455, 458, 463, 509
 Brazauskas Algirdas 389
 Bražėnas V. 463, 509
 Bražiūnaitė Birutė 431
 Brekys, Kavolių k. 331
 Brežnevas Leonidas 197, 444, 462
 Bubnys A. 300, 509
 Budrys, Kebelių k. 209

- Būga Kazys 480
 Buivydaitė Bronė 77, 78, 508
 Bulovaitė Vencuslava 142, 144
 Bulovas Pranciškus 142
 Bulovas Steponas 164, 376, 400, 404
 Bulovas, Stepono brolis 301
 Bulovienė Petronėlė 142, 144
 Bulovų šeima, Jonavos k. 137, 138, 142
 Bunevičienė, Kaunas 160
 Bushas G. 455
 Būtenas, Panemunio dvaras 393, 394
 Butkevičius Stasys 316, 509
- C**
 Chamberlainas N. 452
 Chrapoviekienė, Čedasų dvarininkė 31
 Chruščiovas Nikita 34, 197, 208, 389, 426, 428, 444, 461, 463
 Chrurchillis W. 449, 450, 453, 455, 457, 458, 465
 Citavičienė, Klingių k. 427, 429
 Coffinas B. 450
- Č**
 Čekuolis Algimantas 200, 208, 444, 446, 461, 508
 Čižiūnaitė Lidavija 88
 Čižiūnaitė Veronika 88
 Čižiūnai, dvi šeimos Daržapievės vienasėdyje 149, 215, 224, 261, 328, 334, 386, 495
 Čižiūnas Danas (Danieliūs, Danukas) 13, 55, 172, 173, 164, 225, 232, 236, 247, 261, 283, 289, 293, 308, 328, 345, 369, 377, 382, 384, 386, 387, 388, 413, 456, 484
 Čižiūnas Dominykas (Daminykas, Domininkas) 88, 109, 261, 328
 Čižiūnas Gasparas 88, 109
 Čižiūnas Jonas 333
 Čižiūnas Juozas 88, 109
 Čižiūnas Osvaldas 183, 232
 Čižiūnas Romualdas (Ramusis, Romas) 244
 Čižiūnienė Elžbieta (Elzbieta) 60, 225, 261
 Čižiūnienė Veronika 328
 Čypaitė, Suvainišio bažnytk. 399
- D**
 Dagys, Kebelių k. 301, 302
 Dambrauskaitė-Kalpokiėnė Monika 161, 269, 270, 271, 405
 Dambrauskas Alfonsas 163, 168, 252, 280, 323, 395, 396, 422
 Dambrauskas-Jakštas Aleksandras 260
 Dambrauskas I. 185
 Dambrauskas (Dumbrasukas) Jonas 138, 145, 163, 168, 170, 174, 192, 203, 216, 217, 224, 228, 251, 257, 259, 260, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 280, 283, 284, 290, 294, 301, 313, 314, 323, 326, 331, 340, 348, 352, 383, 396, 405, 406, 421, 422, 437
 Dambrauskas Pranas 160, 163, 168, 252, 267, 273, 280, 323, 392, 413
 Dambrauskienė (Dumbrasuskienė)-Vaičiūnaitė Kazimiera (Kazė, Kaziūnė) 108, 216, 326
 Daminauskai, šeima Onušio dvare 60
 Daukantas Simonas 68
 Dauniai, šeima Jonavos k. 56, 57, 148, 149, 261, 376
 Daunienė-Jasikevičiūtė, Jonavos k. 155, 376
 Daunienė-Liolytė Stefanija (Stefa) 155, 156, 164, 168, 221, 261, 280, 287, 290, 291, 342, 363, 376, 377, 383, 409, 410

- Daunys Antanas 142, 144
 Daunys Juozapas (Juozas) 51, 132, 136, 138, 142, 144, 155, 164
 Daunys Matas 50, 51
 Daunys Romualdas 142, 144
 Daunys Silvestras 142, 144
 Daunys Viktoras 144, 155, 156, 164, 220, 232, 244, 246, 280, 409
 Daunytė-Bulovienė Joana 155, 164, 168, 289, 330, 376, 404
 Daunytė-Gurklienė Nijolė 11, 155, 168, 342, 404
 Daunytė-Žegliūnienė (Žegliūnienė) Ona 155, 156, 164, 289, 342, 376
 Deksnys B. 18, 64
 Deksnys Jonas 316
 Dovydas, žydų karalius 412
 Dovydenaitė Bernadeta 160
 Dovydenaitė Brigita 160
 Dovydenaitė Elena 160
 Dovydenaitė Grasilda 160, 167
 Dovydenaitė Magdalena 160
 Dovydenas Alfonsas 160, 167, 246
 Dovydenas Antanas 51, 54, 55, 56, 57, 138, 144, 146, 152, 153, 160, 175, 181, 203, 217, 220, 227, 246, 281, 292, 362, 406
 Dovydenas Jonas 161
 Dovydenas Juozas 51, 143, 144, 160, 167
 Dovydenas Kristupas 51
 Dovydenas Pranciškus 51
 Dovydenienė, Dovydeno Juozo žmona 160, 167
 Dovydenienė-Janevičiūtė Vanda 160, 163
 Drevinis Paulius 186
 Drizga, skrebas 385
 Dubauskas, Suvainišio bažnytk. 299
 Dumbrasuskas Pranciškus 136, 143, 145
 Dumbrasuskienė Darata (Daratija) 63, 145, 163, 219, 331, 407
 Dzikavičius, Vaškevičienės Onos giminė 290
 Dzikavičius, skrebas 363, 367
 Džo (Stalinas) 452
- E**
 Edenas 450, 453, 463
 Eidukaitis Vytautas 285
 Eitvinių šeima Latvijoje 104
 Elija, žydas kromelininkas 223
- F**
 Forestallis Jamesas 465
- G**
 Galvanauskaitė-Janevičienė Albina 169
 Galvanauskai, šeima Dūdiškių k. 189
 Galvanauskas-Šniūragalys 127
 Galvanauskas Aleksis 213, 427, 430, 433, 434
 Galvanauskas-Putrinckas Petras 493
 Galvanauskas Vytautas (Vitaldas) 213, 337, 338
 Galvanauskas Vytautas 427, 433
 Galvanauskienė, Galvanausko Aleksio žmona 429
 Gasėnaitė-Žagarienė Elzbieta 88
 Gasėnas Augustas 88
 Gasėnas Kazys 88
 Gasėnas S. 88
 Gaučys Povilas 146, 508
 Gedgaudas V. 188
 Gedvilas Mečys 188
 Gehlenas Reinhardas 448
 Gervė Augustas 238, 320, 363

- Gervė, Augusto tėvas 126, 132
 Gervienė, Lūžiškių k. 88
 Gervytė Verutė 351, 354, 378
 Gervių šeima, Kalniečių k. 242
 Gimbutienė M. 480
 Ginotis, Kebelių k. 267
 Glovackas Pijus 178
 Goldfarb A. 509
 Golubovas Sasnovkos k. 176, 377
 Gorbačiovas Michailas 234, 455, 463, 466
 Gray J. 466, 510
 Gražiūnas A. 509
 Greičius V. 484
 Grigaliūnienė-Balytė Alena 11
 Grinkevičius K. 132
 Griškėnaitė Irena 157, 158, 352
 Griškėnaitė Sigita 157, 165
 Griškėnaitė Teklė 143, 145
 Griškėnaitė Vilma 157, 158
 Griškėnas Antanas 51, 130, 137, 138, 142, 143, 145, 169
 Griškėnas Benediktas 51
 Griškėnas Bernardas 157, 158
 Griškėnas Bronius 157, 158
 Griškėnas Jonas 51, 143, 145, 157
 Griškėnas Joniukas 165
 Griškėnas Juozas 156, 165, 173
 Griškėnas Jurgis 42, 51, 55, 143, 144, 156, 165, 236, 238, 409
 Griškėnas Kazimieras 51, 143
 Griškėnas, Naujasodės k. 56
 Griškėnas Rimantas 157, 158
 Griškėnas Valdemaras 157
 Griškėnas Viktoras 143, 145
 Griškėnas Vladas 42, 55, 135, 144, 148, 156, 157, 158, 165, 166, 172, 173, 181, 194, 217, 252, 263, 264, 292, 362, 363, 366, 401, 402, 409, 413, 437
 Griškėnienė Anastazija 158
 Griškėnienė Konstancija 156, 157, 158, 173, 182, 403, 456
 Gudaitis I. 508
 Gurklienė-Daunytė Nujolė 11, 155
 Gurklienė, Gurklio Balio motina 430
 Gurklis Antanas 242, 433, 434
 Gurklis Balys 430
 Gurklis, Balio tėvas 430
 Gurklis Steponas 42, 152, 243, 424, 432, 433, 434
 Gurklytė Aldona 430
 Gurklytė Kazė 430
 Gurklytė Ona 349, 372
 Gurskis I. 188
 Gužienė, Sičiūnų k. 366
- H**
 Hitleris Adolfas 201, 318, 412, 465, 467
 Hullas Cordelas 453
- I**
 Ilgūnas Gediminas 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 508
 Iškauskas Juozas 186
- J**
 Jakas Povilas 235
 Jakulis Danas 164
 Jakulis Petras 144, 145, 164, 169, 409
 Jakulis Vincas 164
 Jakulis, Taručių k. 239
 Jakulytė, Taručių k. 164

- Janavičius-Trakinis, Vilkolių k., 153
- Janevičienė-Galvanauskaitė Albina 163
- Janevičienė, Janevičiaus Juozo (tėvo) žmona 79, 163, 320
- Janevičius Alfonsas 163, 169, 378, 409, 417, 418
- Janevičius Juozas (tėvas) 79, 80, 82, 122, 124, 136, 138, 143, 145, 147, 163, 181, 184, 228, 235, 253, 261, 262, 263, 290, 320, 352, 418, 479
- Janevičius Juozas (sūnus) 163, 169, 253, 378, 413, 417, 448, 419
- Jankevičius Povilas 71, 364, 414, 415, 416, 447
- Janulaitis A. 66
- Janušonis J. 236
- Jasikevičius Kastantas 51, 56
- Jasikevičius Petras 51, 132, 140, 143, 144, 155, 158, 166
- Jasiūnaitė-Bičiūnienė Kazimiera (Kazė) 156, 165, 402
- Jasiūnaitė-Galvanauskienė Valerija 156, 165
- Jasiūnas Jonas 156, 165
- Jasiūnas Juozas (tėvas) 127
- Jasiūnas Juozas (sūnus) 127
- Jasiūnas Jurgis 156, 262, 263, 332
- Jasiūnas, Kalniečių k. seniūnas 121, 126, 127, 128, 130, 227
- Jasiūnas, Kebelių k. 404
- Jasiūnas Romualdas 127
- Jasiūnas, Virbalaitės Olgos vyras 384
- Jasiūnienė-Matukaitė Elzbieta 156, 165, 402
- Jaunsudrabinis J. 19
- Jelcinas Borisas 455, 463
- Jonas Paulius II, popiežius 412
- Jucis, kunigas 232
- Jučas M. 507
- Juodelienė, Juodelio Juozo žmona 264, 286
- Juodelis Juozas 227, 229, 230, 231, 232, 241, 264
- Juodeška J. 233
- Jurevičius, muzikos instrumentų meistras 209
- K**
- Kacenbergas 210
- Kairiūkštis Leonardas 492
- Kalnėnas Jonas 191
- Kalnietis Feliksas 51, 54, 55
- Kalpokaitė-Liolienė Domicelė 54, 341
- Kalpokas Adomas 51, 54, 143
- Kalpokas Algirdas 341
- Kalpokas Antanas 161
- Kalpokas Augustas 60, 212
- Kalpokas Jonas I 51, 54, 57
- Kalpokas Jonas II 136, 142
- Kalpokas Juozas 344, 349, 350, 353, 370, 373, 400
- Kalpokas Kazys 294, 322, 323, 324
- Kalpokas Leonas 210, 211, 212
- Kalpokas Osvaldas 294
- Kalpokas Petras 56
- Kalpokas Pranciškus 51
- Kalpokienė-Dambrauskaitė Monika 163
- Kalpokienė, Kalpoko Augusto žmona 429
- Kamyšnas I. S. 121, 140
- Kanopa, Zabalačiaus dvaro nuomininkas 267
- Kanopa, skrebas 352, 353, 385, 388
- Karpinskas Česlovas 354
- Karpinskas Dionyzas 230, 235
- Karpinskas Zigmas 242
- Karpinskų šeima, Kalniečių k. 242
- Kastanauskas Jonas 419, 420

- Kastanauskas, Panemunio valdininkas 396, 397, 400
- Kastanauskienė Zofija 48, 103
- Kastro Fidelis 445, 460
- Kaunas Česlovas 185
- Kaupelis, advokatas 257
- Keliuotis Ignotas 51, 54
- Keliuotis Juozas 178, 179, 508
- Kennedy J. F. 463, 465
- Kirkilas Gediminas 412
- Kiškis, partizanas 354
- Kyburys, Kvetkų parapija 104
- Kysielis Germusis 425
- Kysielis, Vilkolių-Kavoliškio k. 267, 361
- Kliaugaitė Aldona 161
- Kliaugaitė-Kiselienė Bronė 210, 212, 213
- Kliauga Lionginas 161, 162, 372, 374, 436
- Kliauga, Vilkolių k. 358
- Kliaugienė Elena 161
- Klimaitė, Klimo Adolfo duktė 389
- Klimas Adolfas 388
- Klimovas Georgijus 448, 509
- Kniūraitė V. 41, 45, 46, 49, 113, 507
- Kolyška B. 62, 63, 66
- Komaraitė-Krasieka Elžbieta 42
- Komaraitės, dvi Onušio dvaro panelės 59
- Komarai, grafų šeima 38, 93, 94, 109, 130, 148
- Komaras Juozapas (Juzefas) I 30, 31, 38, 42
- Komaras Juozapas (Juzefas) II 30, 42, 55, 56, 57, 110, 117
- Komaras Teofilis 30, 31, 38, 42
- Komaras Vladislovas 55
- Komarovskis (Kamarauskas), Ratkūnų dvaro grafas 59, 69, 70, 71, 485
- Kopūstinskas, Panemunio bažnytk. 396
- Kopūstinskas, Panemunio parapija 78
- Koscalkovska V. 59, 125, 131, 281
- Koscalkovskiai, dvarininkai 74, 116
- Kostemblockis, Suvainišio bažnytk. 396, 397
- Krasnovas, pilietinio karo generolas 452
- Krėvė Vincas 502
- Krupskaja Nadežda 82
- Kubilienė-Užkurienė, Vilkolių k. 425
- Kubilinskas K. 186
- Kubilius A. 508
- Kubilius Romualdas (Romas, Ramusis) 362, 364, 374, 420, 425, 442
- Kubilius Steponas 363
- Kubiliūtė Bronė 430
- Kučinskas, skrebas 352
- Kudirka Vincas 434
- Kudreikis Jonas 184, 185
- Kulakauskas T. 193
- Kuprevičius Viktoras 200
- Kviklys Bronius 70, 71
- L**
- Labanauskas E. 510
- Ladyga, generolas 362
- Ladygienė Teofilija 284, 362
- Landsbergis Vytautas 455
- Laqueras Walteris 465, 510
- Laučiškis, Panemunio dvaras 80
- Lejniekas, Žydelių vienasėdis 106
- Lemchenas Ch. 47, 508
- Leninas Vladimiras 82, 178, 180, 181, 213, 280
- Leonas Petras 178
- Levitanas, radijo pranešėjas 280
- Liauška Petras 427

- Liekis Algimantas 12
 Lioliai, šeima Jonavos k. 175
 Liolienė-Kalpokaitė Domicelė 54, 58, 88, 164, 220, 359, 361, 364, 366
 Liolys Danas (Danukas) 164, 167, 288, 290, 342, 361, 362, 373, 375, 382, 456
 Liolys Feliksas 142, 144, 145, 164, 167, 169, 214, 255, 290, 295, 313, 320, 325, 334, 335, 340, 341, 342, 358, 363, 375, 382, 409, 456
 Liolys Jonas, Jonavos k. 160, 164, 216, 310, 317, 322, 323, 324, 325, 341, 342, 343, 356, 359, 360, 361, 364, 375, 376
 Liolys Jonas, Kalniečių k. 230, 232
 Liolys Lionginas 362
 Liolys Pranas 227
 Liolytė-Daunienė Stefanija (Stefa) 220
 Liolytė-Jakulienė Felicija 165, 289, 325, 342, 363, 364
 Liseckas-Kažinys, Latvija 60, 104
 Liseckaitė-Kažinytė, Latvija 60, 104
 Litvinenka Aleksandras 446, 509
 Litvinenko M. 509
 Lukšaitė I. 507
 Lūža Alfonsas 427
- M**
- Mackevičius Antanas, sukilimo vadovas 59, 61, 62, 63, 64, 65, 509
 Mackevičius Antanas, Suvainišio kunigas, sukilimo dalyvis 60, 61, 68, 69, 70, 71, 72
 Majakovskis Vladimiras 59
 Maksimaitienė Ona 18, 61, 65, 66, 507, 508
 Marčeliūtė, Pupų dėdės partnerė 202
 Marčiulaitis A. 291, 509
 Martinaitis Jonas 189, 190, 248
 Martirosianas A. B. 208, 457, 459
 Mašinskas, kultūrtechnikas 261
 Maštarienė-Dariūtė 417
 Matukaitė-Jasiūnienė Elzbieta 156
 Matukaitė-Stankevičienė Konstancija 168, 254
 Matukas Petras 42, 143, 144, 146, 156, 165, 409
 Matukas, Stankevičienės Konstancijos brolis 258
 Matukienė, Matuko Petro žmona 156
 Matukienė, Stankevičienės Konstancijos motina 163, 254, 256, 409
 Matulaitis-Matutis Anzelmas 186
 Matuzevičius Eugenijus 186
 McCarthy 464
 Medelinskas A. 69, 70, 508
 Meisztowicz W. 508
 Menkiukas, Suvainišio krautuvininkas 221
 Merkys A. 279
 Merkys V. 68, 72, 507, 508
 Meržvinskas Juozas 373, 399, 400, 404
 Michailovičius, Jugoslavijos partizanų vadas 457
 Michelevičius A. 151
 Mickevičius-Kapsukas Vincas 176
 Mickis Matas 280
 Mičiurinas, sodininkas selekcininkas 174
 Mikašis (Mikašiukas)-Janevičius Juozas 79, 261, 479
 Mikelinskas Jonas 291, 466, 509, 510
 Mikšys Liudas 427
 Mikšys Vladas 360
 Miknekis Feliksas 13
 Mikulienė (Daunienė-Jasikevičiūtė) 261
 Mikulis-Daunys Juozas 479
 Milaknis V. 427
 Milčius, elgeta, kromelininkas 223, 224

- Mindaugas, Lietuvos karalius 485
 Mironas Antanas 51, 54, 55, 57
 Mironas Ignotas 51, 54, 55, 57
 Mironas Kazimieras (Kazys) 79, 82, 122
 Mironienė, Daunienės Stefanijos giminaitė 155
 Misiūnas R. 509
 Misius K. 508
 Molotovas Viačeslavas 278
 Moscickis, Lenkijos prezidentas 201
 Muciniekas, Zblačiaus dvaras 427
 Mulevičius L. 43, 45, 50, 113, 507
 Mulokas Petras 425, 426, 427, 431, 433, 434
 Muravjovas-Korikas 40, 41, 44, 114, 138
 Musolinis Benitas 367, 372
 Mykolaitis-Putinas Vincas 70
- N**
- Nikolsonas Haroldas 450
 Norkūnas Juozapas 51, 54, 56
 Norkus Vincentas 231
 Noska, Suvainišio krautuvinkininkas 221
- O**
- Oblėnas, Smalenskų vienasėdis 267
 Olia, duoneliautoja iš Rusijos
 Orlanas, cirko artistas 406, 407, 408
 Orvelas Džordžas 206
- P**
- Pabiruolis-Paberolis, Suvainišio parapija, 260, 479
 Pakarklis Povilas 178
 Pakštas Kazys 177, 508
 Paleckis Justas 179, 188, 191, 192, 279, 280
 Paltarokas Kazimieras 71, 224, 234
 Papartis J. 509
 Parcianas, dvarininkas 113, 114
 Paškevičienė L. 508
 Patackas Algirdas 214
 Patapovas, skrebas 385
 Patriubavičius J. A. 12, 460, 509
 Pattonas Džordžas 463, 464, 467
 Patūpa Danas 403
 Patūpienė-Dovydenienė, Griškiškio k. 54
 Paulauskas Artūras 390
 Pečiokaitė-Adomėnienė Birutė 186
 Perekšlis, Suvainišio kunigas 59, 90, 91
 Petkevičius Vytautas 341
 Petrauskas Kipras 200
 Petravičius, Suvainišio bažnytk. 378
 Pijus XII, popiežius 452
 Pilsudskis Juozapas 77
 Plechavičius Povilas 321
 Poška Antanas 185, 508
 Povilaitis Augustinas 192
 Prakapavičius, paruošų agentas 81, 456
 Pšezdzeckis, Rokiškio grafas 212
 Pūgžlys Albertas 387
 Pūgžlys Jokūbas 51, 54, 55
 Pūgžlys Jonas 387
 Pūgžlys Petras 387, 388
 Pūgžlys Povilas 387, 388
 Pūgžlytė Eugenija 387
- Q**
- Quale'as Danas 464
- R**
- Rabliauskas (Vrubliauskas), Rabliaučiznos vienasėdis 301
 Ragauskaitė A. 502
 Ramanauskas Steponas 237, 240
 Raštikis Stasys 444

- Ratzingeris J. 465
 Razmukaitė M. 479, 494, 502
 Bibbentropas von Joachimimas 454, 455, 509
 Rickus, plėšikas 83
 Riomeris Mykolas 178
 Römeris Alfredas 73
 Rooseveltas (Ruzveltas) Franklinas Delano 446, 455, 463
 Rozaliūtė, Pupų dėdės partnerė 202
 Rūšėnienė (Rušėnienė), Onušio parapija 502
- S**
- Sabaliauskas A. 507
 Saganas (Sagan) Carlas 465, 509
 Sakalauskaitė, Čedasų dvaras 358, 362
 Sakalauskas Alfonsas 124, 227, 242, 272, 281
 Sakalauskas, Čedasų dvaras 362
 Sakalauskas Jonas 121, 126, 132
 Sakalauskas N. 132
 Sakalauskienė, Čedasų dvaras 362
 Sakalausų šeima, Kalniečių k. 239
 Samėnas Jonas 422, 424
 Samėnas Petras 425
 Santvaras Stasys 200, 206, 443
 Sargentas O. 453
 Seibutis A. 33
 Seikalis A. 358, 509
 Semaška A. 507
 Sennas A. E. 456, 509
 Sergejus, duoneliautojas iš Rusijos 385
 Sierakauskas Zigmantas 61, 62, 63, 64, 66, 67, 70
 Skinkys Algirdas 186
 Skučas Kazys 192
 Skuturna, Pūškonių k. 69
 Skvireckas Juozas 238
 Smetona Antanas 60, 149, 167, 174, 176, 179, 180, 192, 278, 293, 298, 304, 316, 336, 351, 449, 479, 483, 493, 503
 Sniečkus Antanas 426, 509
 Sobakinas, kompartijos sekretorius Pandėlyje 212
 Sodeika Stasys 200
 Spaičienė (Speičienė)-Trainytė Ona 143, 155, 247
 Spaičys (Speičys) Albertas 155, 164, 247, 313, 320, 333, 339, 377, 378
 Spaičys (Speičys) Antanas 144, 146, 155, 164, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 181, 184, 185, 221, 260, 274, 283, 290, 295, 380, 381, 390, 409, 410, 412, 413, 414, 417
 Spaičys (Speičys) Vladas 155, 164, 176, 247, 320, 377, 378, 413, 437
 Stabelskis, Taručių k. 321
 Stakėnas, Papiškių k. 402
 Stakėnas Antanas 155, 383
 Stalinas Josifas 278, 280, 284, 380, 412, 446, 447, 457, 459, 460, 461, 463, 465
 Stankevičiai, šeima Jonavos k. 185, 257, 322, 328, 348, 365, 375, 402, 406, 437
 Stankevičiai, šeima Jutkių k. 56, 104
 Stankevičienė-Matukaitė Konstancija 159, 163, 185, 254, 255, 256, 257, 258, 293, 323, 330, 350, 365, 368, 369, 396, 401, 406, 409, 441
 Stankevičienė-Virbalaitė Kazimiera (Kazė) 159, 163, 166, 254
 Stankevičius Antanas 51, 103, 136, 138, 143, 145, 163, 168, 254, 257
 Stankevičius Balys 161, 163, 175, 371

- Stankevičius Bronius (Branis) 163, 168, 185,
 187, 197, 203, 209, 254, 256, 258, 272, 284, 286,
 294, 301, 314, 315, 321, 323, 324, 337, 349, 361,
 365, 366, 368, 369, 370, 371, 378, 415, 441
 Stankevičius Jonas 28, 145, 163, 168, 175, 181,
 184, 188, 198, 219, 221, 237, 252, 253, 254,
 256, 257, 258, 259, 284, 294, 299, 305, 314,
 324, 366, 391, 392, 401
 Stankevičius Konstantinas (Kastulis) 51, 143,
 145, 168, 254, 255, 256, 257
 Stankevičius Lukošius 51, 143
 Stankevičius Petras (tėvas) 48, 86, 102, 103, 104
 Stankevičius Petras (sūnus) 104, 105
 Stankevičius Povilas 299
 Stankevičius Pranciškus (Pranas) 93, 104,
 105, 106
 Stankevičius Romualdas (Ramusis) 145, 163,
 166, 168, 175, 198, 206, 249, 254, 256, 257,
 258, 259, 270, 279, 294, 323, 324, 333, 334,
 335, 348, 361, 365, 367, 368, 369, 371, 382,
 386, 401, 402, 404, 405
 Stankevičius Vladas (Ladukas) 163, 168, 185,
 254, 409
 Stankevičiūtė-Eitvinienė Uršulė 104
 Stankevičiūtė-Kastanauskienė Zofija 104
 Stankevičiūtė-Širvinskienė Elžbieta
 (Elzbieta) 86, 98, 102, 104, 105
 Stuoka Algirdas 156, 166, 218, 368, 369, 370,
 383, 401, 402
 Stuoka Antanas 139, 140, 144, 153, 158, 165,
 166, 174, 176, 185, 217, 218, 243, 247, 286, 292,
 295, 317, 323, 325, 335, 337, 340, 342, 343, 344,
 348, 351, 360, 361, 362, 366, 367, 368, 369, 370,
 372, 373, 374, 375, 376, 383, 390, 401, 414
 Stuoka Jonas 143, 144, 166
 Stuoka, Miliūnų k. 69, 70, 73
 Stuoka Petras 132, 143, 144, 166, 351
 Stuoka Romualdas (Ramusis) 158, 166
 Stuokienė-Jakulytė, Jonavos k. 158, 409
 Stuokienė-Virbalaitė Eufemija 158, 159, 350,
 375, 384, 404
 Susnys Jonas 369
Š
 Šadys J. 12, 460, 509
 Šalučka Povilas 231
 Šapka Kęstutis 244
 Šapka (Šepka) Lionginas 244, 245
 Šapka Petras 244, 245, 246
 Šapka Viktoras 245
 Šapkienė, Šapkos Petro žmona 246
 Šapoka Adolfas 40, 133, 507
 Šapranauskas Antanas 51, 55, 153, 167
 Šapranauskas Juozapas (Juozas), Jonavos k. 51,
 143
 Šapranauskas Juozas, Pagojų k. 198
 Šapranauskas Nikodemus 159
 Šapranauskas Petras 51, 143, 144, 159
 Šapranauskienė, Petro Šapranausko žmona 159,
 409
 Šarkauskas Pranciškus 51, 54, 56
 Šarka, Jonavos k. 55
 Šepetys N. 509
 Šepetys, Kvetkų parapija 217
 Šepka (Šapka) Lionginas 9, 244, 245, 246, 508
 Šeškauskas Adolfas 396, 397, 398
 Šeškauskas Juozapas 51, 54, 56
 Šeškauskas, Onušio parapija 359
 Šinkūnas R. 508

- Šiožinys Jonas 186
- Širvinskai, keletas giminių šeimų Patilčių k. 107
- Širvinskaitė Marija 87
- Širvinskaitė-Žagarienė Konstancija 87, 103, 107
- Širvinskaitė-Žukauskienė-Kežienė Veronika 105, 106, 223, 247
- Širvinskas, atvykęs iš Vilniaus krašto 94, 96
- Širvinskas Antanas 102
- Širvinskas Juozas 93, 96, 98, 100, 101, 102, 107
- Širvinskas Jurgis 102
- Širvinskas Liudvikas 102
- Širvinskas Petras 59, 93, 96, 105, 106, 245, 302, 352, 404, 421
- Širvinskas Pranas (Prančiškus) 93, 106, 174, 274, 343, 352, 409
- Širvinskas Tamošius 102
- Širvinskas Viktoras (Viktusis) 96
- Širvinskienė-Kazakaitė Ida 387
- Širvinskienė-Stankevičiūtė Elžbieta (Elzbieta) 60, 93, 104, 105, 106, 343, 502
- Šliūpas Jonas 172
- Štaras, Suvainišio policininkas 251
- Šulčius Osvaldas 242
- Šulčius Prančiškus 227, 242
- Šulčius Vladas 242
- Šumauskas Motiejus 503
- Švaistas-Balčiūnas Juozas 151, 508
- T**
- Taagepera R. 509
- Talius, komunistas pogrindininkas 173
- Tanterys, Papiškių k. 267
- Tauterytė, Papiškių k. 358, 362
- Thather Margareth 445
- Trainienė-Virbalaitė Ona 162, 302, 384
- Trainys Antanas 51, 141, 142, 143
- Trainys Jonas 142, 143
- Trainys Mykolas 51, 55
- Trainys-Saksonas Antanas 74, 110, 135, 136, 143, 144, 162, 163, 167, 228, 235, 242, 243, 260, 261, 275, 281, 345, 357, 409, 479
- Trainys-Saksonas Jonas 135, 144, 159, 162, 167, 203, 217, 218, 220, 249, 262, 294, 295, 305, 311, 378, 405, 423, 424, 426, 437
- Trainys Vladas (Ladukas) 162, 167, 241, 254, 296, 297, 309, 311, 312, 315, 360, 382, 383, 389, 390, 394
- Trainys, Panemunio parapija 267
- Trainytė Prančiška 142, 144
- Trainytė-Spaičienė Ona 143, 144, 157, 247
- Trainytė Veronika 142, 143, 144
- Trivkinas, advokatas 257
- Trockis, Levas 389
- Trumanas Haris 448, 455, 459
- Turauskas Edvardas 481
- Turkovas, Klingių k. 358
- U**
- Uldukis E. 21, 507
- Urbelis, kultūrtechnikas 261
- Užkurėlienė Marija 144, 161, 167, 171, 174, 262, 295, 296, 344, 366, 367, 368, 371, 372, 406, 436
- Užkurėlienė, Užkurėlio Kazimieriaus tėvo žmona 161, 167, 367, 368
- Užkurėlis Jonas (Jonukas, Joniukas) 149, 161, 167, 296, 337, 372, 409
- Užkurėlis Juozas 167, 249, 372
- Užkurėlis Kazimieras (Kazimierius), tėvas 132, 136, 137, 143, 144, 147, 161

- Užkurėlis Kazimieras (Kazimierius), sūnus 137, 144, 161, 167, 170, 173, 174, 176, 181, 184, 215, 240, 249, 262, 281, 282, 286, 287, 288, 295, 303, 309, 313, 339, 340, 366, 367, 367, 371, 372, 390, 436, 437
- Užkurėlis Lionginas 167, 249, 372
- Užkurėlis Viktoras 167, 249, 372
- Užkurėlytė Albina 167, 249, 372
- V**
- Vaičiūnas, vienasėdis Taručių šile 168
- Vaineikiai, revoliucionierių šeima 178
- Vaineikienė Stasė 179
- Vaineikytė Liuda 178
- Vairas-Račkauskas 188
- Vaižgantas 431
- Valančius Motiejus 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 508
- Valatka R. 214
- Valinskas A. 480
- Varnas A. 507
- Varnienė J. 44, 45, 49, 50, 55, 507
- Vasiliauskas, Suvainišio bažnytkaimis 299
- Vaškevičiai, dvi šeimos (Vosyliai ir Vosyliukai), Jonavos k. 175, 259, 261
- Vaškevičienė Adelė 164, 165
- Vaškevičienė Emilija (Emilė) 145, 164, 185, 243
- Vaškevičienė Konstancija 90, 143, 145, 163, 169, 409
- Vaškevičienė-Kliaugaitė Ona 155
- Vaškevičienė, Vaškevičiaus Felikso žmona 409
- Vaškevičius Bronius 321
- Vaškevičius Feliksas 51, 130, 132, 136, 138, 142, 143, 144, 148, 155
- Vaškevičius Juozas, tėvas 163, 409
- Vaškevičius Juozas, sūnus 90, 140, 143, 145, 163, 169, 321, 409
- Vaškevičius Mykolas 51, 142
- Vaškevičius Povilas 90, 140, 143, 145, 163, 164, 165, 169, 204, 217, 218, 249, 262, 304, 310, 325, 364, 368, 384, 424, 425, 430, 432
- Vaškevičius (Vosylis) Jonas 90, 130, 137, 138, 140, 142, 143, 145, 163, 164, 169, 171, 182, 184, 185, 239, 243, 274, 290, 409
- Vaškevičius (Vosyliukas) Jonas 143, 144, 155, 164, 236, 409
- Vaškevičiūtė Lucija (Liucija) 164, 165
- Vaškevičiūtė-Žagarienė Salomėja (Seliomija) 90
- Vembrė Mykolas 182, 186, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 411, 493
- Vienuolis- Žukauskas Antanas 211, 503
- Viplentas, Panemunio parapija 267
- Virbalaitė-Baltrūnienė Akvilė 220
- Virbalaitė-Jasiūnienė Olga 384
- Virbalaitė-Stankevičienė Kazimiera (Kazė, Kaziūnė) 168, 254, 369
- Virbalaitė-Trainienė Ona 294, 302, 352
- Virbalai, šeima Jonavos k. 227, 249, 256, 323, 325, 340, 343, 352, 365, 367, 375, 382, 401, 414, 420
- Virbalai, šeima Taručių šilo vienasėdyje 88, 267
- Virbalas Jonas, Jonavos k. 158, 165, 166, 246, 286, 241, 242, 341, 342, 369, 376, 378, 382, 383, 384, 385, 387, 390, 394, 402, 404, 405
- Virbalas Jonas, Taručių šilo vienasėdis 294, 295, 302

- Virbalas Petras, Jonavos k. 158
- Virbalas Petras, Taručių šilo vienasėdis 294, 302
- Virbalas Povilas 158, 241, 297
- Virbalas Pranas 81, 144, 158, 159, 163, 263, 281, 304, 336
- Virbalas Viktoras 161, 167, 436
- Virbalas Vytautas (Vytukas) 159, 174, 175, 312, 313, 382, 386, 409
- Virbalienė-Jasikevičiūtė Ona 140, 158, 166, 325, 363, 366, 376, 382, 386, 401, 402
- Virbalienė-Matuzonytė, Virbalo Viktoro žmona 161
- Vitkauskas Vincas 279
- Vyduoliai (Viduoliai), šeima Jonavos k. 252, 253, 259, 260
- Vyduolienė (Viduolienė), Juozo Vyduolio žmona 159, 409
- Vyduolienė (Viduolienė) Ona 54, 144, 159, 166, 220, 236
- Vyduolis (Viduolis) Antanas 159, 166, 365
- Vyduolis (Viduolis) Juozas 144, 159, 165, 166, 167, 174, 220, 246, 323, 324, 325, 335, 337, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 357, 361, 362, 363, 364, 365, 373, 376, 382, 383, 385, 409, 414
- Vyduolis (Viduolis) Kazimieras 130, 143, 144, 151
- Vyduolis (Viduolis) Petras 159, 166
- Vyduolytė (Viduolytė) Jadvyga (Jadzė) 159, 166
- Vyduolytė (Viduolytė) Stasė 159, 166
- Vytautas, Lietuvos didysis kunigaikštis 463
- Vlasovas A. 456
- Vogulis Juozas 346, 347, 348, 362, 363, 375, 387, 388
- Volkogonovas Dmitrijus 451, 453, 454
- Vološanskis Boguslavas 465, 510
- Z**
- Zaborskytė, Zablačiaus dvaras 427, 431
- Zabulionis Antanas 186, 202
- Zedongas Mao 461
- Zemliekas Vladas 427
- Zigmantas, Šventosios Romos imperijos imperatorius 463
- Zilytienė-Daminauskaitė Emilė 155, 164
- Ziminskas J. 43, 113, 507
- Ziogarys (Žiogarys, Žagarys) Romualdas (Ramusis) 100
- Zudermanas H. 188
- Ž**
- Žagariai, šeima Jonavos k. 56, 57, 85, 105, 175, 183, 204, 216, 247, 255, 256, 260, 281, 288, 291, 298, 310, 314, 322, 323, 327, 340, 351, 361, 375, 387, 398, 405, 406, 537, 442, 488, 493
- Žagarienė-Gasėnaitė Elzbieta 88, 229, 231
- Žagarienė-Širvinskaitė Konstancija 86, 93, 94, 95, 96, 99, 147, 162, 167, 174, 175, 183, 221, 287, 288, 305, 310, 314, 325, 330, 346, 347, 356, 361, 362, 363, 369, 373, 382, 383, 386, 403, 404, 410, 411, 412, 414, 437
- Žagarienė-Vaškevičiūtė Salomėja (Seliomija) 90, 229
- Žagarys Jonas (Žagars Jānis), tėvas 51, 85, 86, 92, 217
- Žagarys Jonas, sūnus 88, 91, 92
- Žagarys Osvaldas 51, 59, 86, 95, 96, 101, 107, 162, 167, 176, 171, 172, 175, 176, 182, 183,

- 189, 193, 198, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 215, 217, 218, 250, 251, 252, 253, 254, 257, 262, 272, 274, 277, 279, 282, 289, 290, 296, 297, 306, 307, 309, 310, 313, 317, 322, 324, 325, 327, 330, 336, 337, 338, 339, 345, 346, 348, 349, 350, 352, 353, 355, 356, 357, 360, 363, 364, 366, 369, 370, 376, 383, 391, 392, 393, 394, 403, 409, 414, 419, 420, 429, 435, 437, 442, 443, 447, 459, 461, 464
- Žagarys Petras 96, 100, 162, 167, 195, 216, 217, 247, 252, 253, 277, 284, 286, 287, 289, 298, 305, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 317, 318, 320, 321, 322, 327, 328, 330, 331, 332, 336, 337, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 362, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 378, 386, 394, 406, 407, 420
- Žagarys Pranas 9, 42, 75, 85, 163, 167, 210, 217, 223, 347, 362, 394, 433, 495, 512
- ŽAGARYS PRANAS 1, 3, 479
- Žagarys Prancisius 85, 91
- Žagarys (Žiogarys, Ziogarys) Romualdas (Ramusis) 95, 96, 107, 153, 162, 167, 203, 216, 217, 226, 249, 263, 277, 289, 304, 307, 312, 317, 318, 322, 324, 365
- Žagarys Viktoras (Viktusis) 11, 51, 74, 75, 76, 85, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 103, 107, 132, 136, 139, 143, 145, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 162, 163, 167, 170, 174, 179, 180, 217, 223, 229, 247, 257, 409
- Žagarys Vladas 88, 89, 143, 176
- Žagarytė Bronė 94, 95, 160, 163, 167, 249, 277, 322, 331, 345, 378, 380, 442
- Žagarytė Darata (Daratija) 85, 92
- Žagarytė-Latvėnienė Teklė 88, 97
- Žagarytė Salomėja (Seliomija) 88, 94, 143, 145
- Žagrytė Stefanija 88, 89, 143, 145, 148, 163, 249, 274, 285, 292, 293, 298, 348, 354, 356, 376, 386, 395
- Žagris (Žagarys) Adomas 85, 92
- Žėgliūnai (Žegliūnai), keletas šeimų Čedasų parapijoje 492, 493
- Žėgliūnai (Žegliūnai), šeima Jonavos k. 174, 184, 227, 294
- Žėgliūnai, šeima Onušio dvare 103
- Žėgliūnai (Žegliūnai), keletas šeimų Vilkolių k. 104
- Žėgliūnaitė (Žegliūnaitė) Eugenija 155, 164
- Žėgliūnaitė-Stankevičienė, Onušio dvaras, Jutkių k. 56, 103, 104, 492
- Žėgliūnaitė (Žegliūnaitė) Uršulė 142
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Antanas 155, 164, 220, 293, 378, 383
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Jonas 51, 132, 142, 144, 147, 155, 156, 173
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Osvaldas 144, 155, 165, 178, 342, 376, 377, 442
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Petras, senelis 51
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Petras, vaikaitis 155, 165, 285, 289, 294, 378, 392, 441
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Pranas 155, 164, 172, 176, 177, 185, 217, 286, 293, 297, 313, 378, 390, 445
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Pranciškus 56
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Stasys 156
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Valerijus (Valesis) 155, 164, 178, 217, 281, 297, 390
- Žėgliūnas (Žegliūnas) Vladas 155, 164, 313, 378, 390

Žėgliūnienė (Žėgliūnienė)-Daunytė Ona 156,
342, 348

Žėgliūnienė (Žėgliūnienė) Gertrūda 155

Žekevičius, Grūbų užsienis 116

Želigovskis Lucijanas 77

Žemaitė-Žymantienė Julija 404, 508

Žemaitytė Zita 244, 245, 508

Žukas G. 509

Žukauskaitė Konstancija 223

Žukauskas, Veronikos Širvinskaitės vyras 223

Žukauskas, Maineivių k. 313

Žuska, Suvainišio krautuvininkas 221

Žagarys, Pranas

Ža-14 Jonavos kaimas : tarp istorijos ir memuarų / Pranas Žagarys. – Vilnius : Versmė, 2015. – 528 p. : iliustr.

ISBN 978-609-8148-28-2

Dabartinio Rokiškio rajono šiaurinėje dalyje, apie 3 km nuo Latvijos, iki baudžios panaikinimo buvo Čedasų dvaro, valdomo grafų Komarų, filialas – palivarkas, vadintas Javov ar Janovo. Baudžios naikinimo metu šis palivarkas buvo išdalintas 1847–1857 m. laikotarpiu ponų iš ūkių išvartytiems baudžiauninkams po 3 dešimties žemės kiekvienam. Taip vietoj palivarko buvo įkurtas režinis kaimas, kurį vietiniai lietuviai vadino Jonava. Knygoje aprašomi su šiuo kaimu susiję įvykiai nuo 1861 iki 1953 metų.

Dauguma seniausių įvykių aprašyti remiantis dokumentais. Kiek siekė autoriaus tėvų ir kitų senų žmonių atmintis, dokumentuose užfiksuoti įvykiai papildomi jų atsiminimais. Kaimo istorija baigiama paties autoriaus atsiminimais.

Jonavos kaimo istorija papildoma pora temų, susijusių su visa Lietuva. Pirmoji – pokario Lietuvos kaimiečių lūkesčiai ir jų neišsipildymas. Antroji – Lietuvos vietovardžių nereikalingas darymas dabartiniu metu.

UDK 94(474.5)+821.172-94

Pranas Žagarys

Jonavos kaimas: tarp istorijos ir memuarų

Redaktorė Auksė Gasperavičienė

Dailininkė ir maketuotoja Ona Liugailienė

Atsakingoji redaktorė Sonata Jonušaitė

Spaudai rengė „Versmės“ leidykla

Geležinkelio g. 6, 02100 Vilnius

www.versmė.lt

Pasirašyta spaudai 2015 12 12

Spausdino UAB Standartų spaustuvė

Tiražas 400 egz.

Knygą elektroniniu formatu išleido „Versmės“

leidyklos Elektroninių knygų rengimo centras.

Vilnius, 2019-11-29

ISBN 978-609-8148-28-2 (popierinė kn.)

ISBN 978-609-8148-94-7 (elektroninė kn.)

Pranas Žagarys gimė 1931 m. sausio 24 d. Jonavos k., Rokiškio apskr. 1957 m. išvyko gyventi ir mokytis į Kauną. 1963 m. baigė Lietuvos žemės ūkio akademiją, įgijo hidrotechnikos inžinieriaus kvalifikaciją. 1963–1966 m. Respublikinio vandens ūkio projektavimo instituto inžinierius, 1966–1975 m. Lietuvos hidrotechnikos ir melioracijos mokslinio tyrimo instituto hidrotechnikos laboratorijos mokslinis bendradarbis, 1975–1979 m. Vytėnų sodininkystės ir daržininkystės bandymų stoties mokslinis bendradarbis, 1979–1993 m. (iki išėjimo į pensiją) dėstė Lietuvos žemės ūkio akademijoje. 1973 m. įgijo technikos mokslų daktaro laipsnį, nuo 1989 m. – docentas.

Užaugino dvi dukras ir sūnų.

9 786098 148282